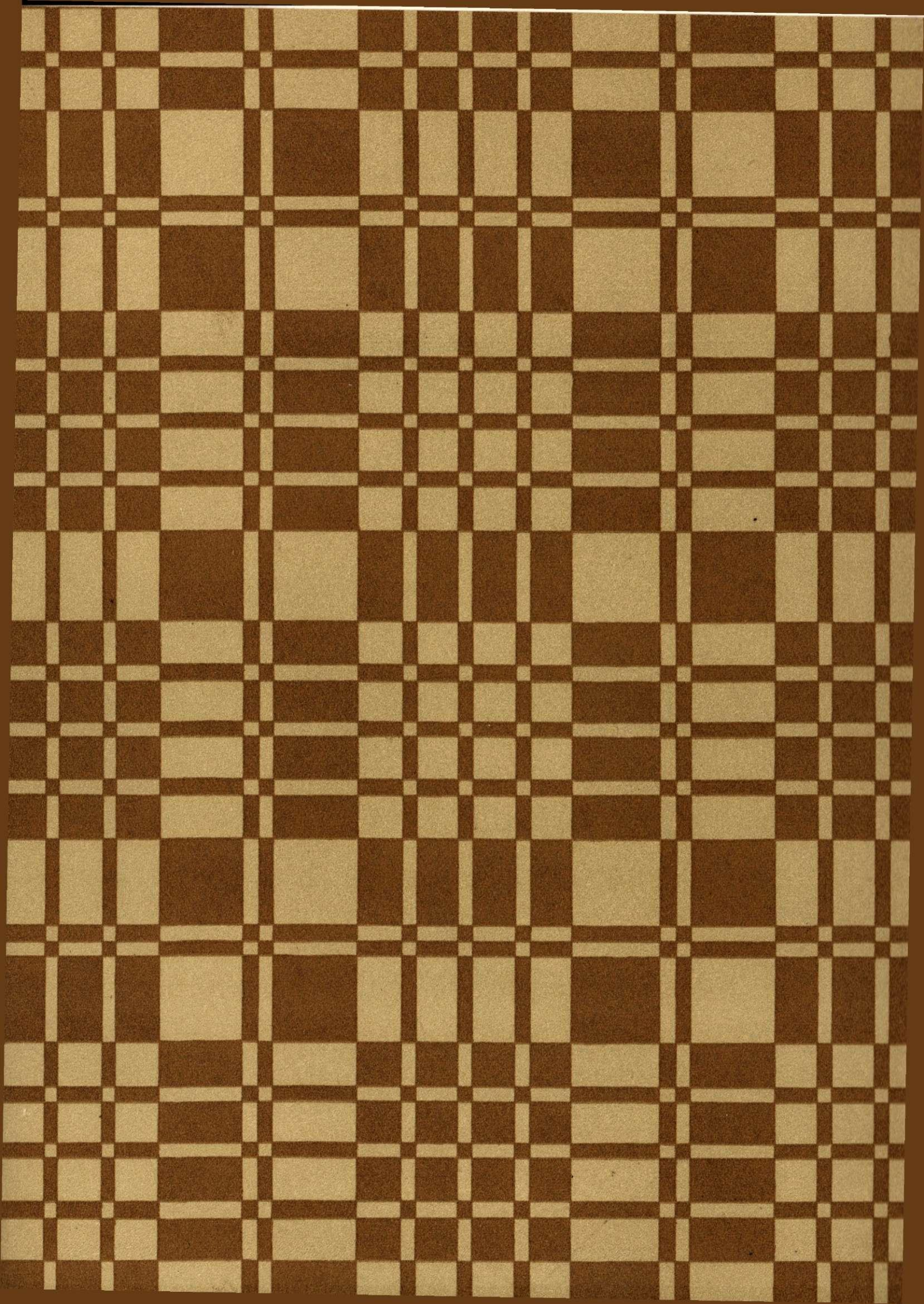

ARHEOLOGİJA
UN
ETNOGRĂFIJA

XIII

Al. Ojars

ARHEOLOGIJA
UN
ETNOGRĀFIJA

XIII

ARHEOLOGIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XIII

Latvijas Universitātes
Izdevniecība

1918

1919

1920

1921

LATVIJAS PSR ZINĀTŅU AKADEMIJA
VĒSTURES INSTITŪTS

ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XIII

LATVIJAS LAUKU APMETŅU
UN TO CELTNIECĪBAS VĒSTURES PROBLĒMAS
17.—20. GS.

RĪGA «ZINĀTNE» 1979

АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ, XIII

Проблемы истории сельских поселений
и их строительства в Латвии
XVII—XX вв.

(Академия наук ЛатвССР. Институт истории)

Издательство «Зинātne», Рига 1979

На латышском языке

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

vēstures zinātņu kandidāti

S. CIMERMANIS (atbildīgais redaktors), L. DUMPE,

ekonomikas zinātņu doktors J. PORIETIS

*Publicēts saskaņā ar Latvijas PSR ZA Redakciju
un izdevumu padomes 1977. g. 16. jūnija lēmumu.*

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA

XIII

Redaktore *A. Feldhūne*

Makslinieciskais redaktors *V. Zirdziņš*

Tehniskā redaktore *E. Poča*

Korektore *L. Brahmane*

ИБ № 481

Nodota salikšanai 23.09.78. Parakstīta iespiešanai 22.03.79. JT 07115.
Formāts 60×90/8. Tipogr. papīrs Nr. 1. Latīņu garnitūra. Augstspiedes tehnika. 20,5 fiz. iespiedl.; 20,5 uzsk. iespiedl.; 29, 72 izdevn. l.
Metiens 1200 eks. Pasūt. Nr. 1002. Maksā 3 r. 70 k.
Izdevniecība «Zinātne», 226018 Rīgā, Turgeņeva ielā 19. Iespiesta Latvijas PSR Valsts izdevniecību, poligrāfijas un grāmatu tirdzniecības lietu komitejas Rīgas Paraugtipogrāfijā, 226004 Rīgā, Vienības gatvē 11.

PRIEKŠVARDS

Apmetņu un tautas celtniecības vēstures problēmas jau daudzus gadu desmitus nodarbina dažādu nozaru speciālistus, jo dzīves vietas un mājokļi pieder pie senākajām cilvēces materiālās kultūras jomām, kas attīstījušās tūkstošiem gadu ilgā periodā dažādās sabiedriski ekonomiskās formācijās. Tāpēc, risinot apmetņu un tautas celtniecības vēstures jautājumus, zinātnieki vienlaikus risina arī ekonomikas, sociālo attiecību, nodarbošanās nozaru, kultūras, tehnikas, mākslas, tautu kultūrvēsturisko sakaru, etniskās vēstures u. c. problēmas.¹

Līdzās citu zinātnes nozaru pārstāvjiem apmetņu un tautas celtniecības vēstures izpētē aktīvi iesaistījušies arī etnogrāfi,² kas problēmu risina šādos galvenos aspektos: 1) apmetnes un celtniecība kā nepārtrauktā attīstībā esošas tautas materiālās kultūras sastāvdaļa; 2) apmetnes un tautas celtniecība kā sociālo attiecību atspoguļotājas; 3) apmetnes un tautas celtniecība kā kultūrvēsturisko sakaru atspoguļotājas un 4) apmetnes un tautas celtniecība kā tautas etniskās vēstures atspoguļotājas. Pētot apmetņu un celtniecības veidošanās procesus mūsdienās, etnogrāfiem izvirzās vēl divi jautājumi: pirmkārt, tradicionālās materiālās kultūras elementu pārveidošanās un radoša izmantošana attīstītā sociālisma apstākļos un, otrkārt, lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanās kā lauku sociālistiskās pārkārtošanas darba un sociālistiskā dzīves veida attīstīšanas darba rezultāts.

Padomju Latvijas apmetņu un tautas celtniecības vēstures problēmu pētīšana minētajos aspektos ar padomju etnogrāfu darba metodēm, izmantojot PSRS Zinātņu akadēmijas N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūtā uzkrāto pieredzi, sākās 50. gados. Tā noritēja koordinēti visās Baltijas padomju republikās, darbā piedaloties arī PSRS Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas institūta speciālistiem. Sistemātiska pētniecības darba rezultātā publicēti vairāki monogrāfiski pētījumi, kolektīvi darbi un rakstu krājumi,³ kuros risināti svarīgi, galvenokārt 19.—20. gs. apmetņu un tautas celtniecības vēstures, jautājumi. Tas deva iespēju 1966. g. uzsākt fundamentāla darba — Baltijas tautu vēstures etnogrāfiskā atlanta — gatavošanu, kura viens sējums atspoguļos Baltijas tautu apmetņu, dzīvojamo un saimniecības ēku tipu un variantu attīstību un izplatību laikā no 19. gs. vidus līdz 20. gs. 30. gadiem.

Neraugoties uz gūtajiem panākumiem, Latvijas lauku apmetņu un tautas celtniecības vēsturē vēl

daudz neskaidru un arī vispār nepētītu jautājumu. It īpaši tas sakāms par dažādu Latvijā dzīvojošo citu tautību un etnisku grupu apmetnēm un celtniecību, par amatniekiem — celtnu veidotājiem, par saimniecības ēkām, par celtniecību Kurzemē, Zemgalē un Latgalē, par apmetnēm un celtniecību laikā pirms 19. gs. u. c. Līdzšinējās publikācijās nebija izmantotas vai arī izmantotas nepietiekami vairākas svarīgas avotu grupas, kas apmetņu un tautas celtniecības vēstures problēmas ļauj skatīt plašāk un dziļāk.

Tematisko rakstu krājumu «Latvijas lauku apmetņu un to celtniecības vēstures problēmas (17.—20. gs.)» koordinēti sagatavojuši Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora, PSRS Zinātņu akadēmijas Etnogrāfijas institūta, Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja un P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Politekonomijas katedras darbinieki, galveno uzmanību veltot daļai no minētajiem līdz šim nepētītajiem vai nepietiekami pētītajiem jautājumiem, vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem un laika posmiem. Liela vērība krājumā veltīta arī aktuālām mūsdienu lauku celtniecības problēmām.

Šādi krājuma ievirzei ceļu pavēra kompleksa avotu bāze, kas radusies autoru kolektīva daudzu gadu sistemātiskā darbā un kuras galvenie komponenti bija vispirms etnogrāfisko ekspedīciju dati, kas iegūti 50.—70. gados kā Latvijas PSR, tā brālīgo padomju republiku teritorijās, otrkārt, 70. gados veikto sociāloloģisko aptauju dati, kurus papildināja rūpīgas statistikas materiālu un dokumentu studijas, un, treškārt, arhīvu dokumenti, senraksti un arheogrāfiskie materiāli, kas iegūti Rīgas, Viļņas, Maskavas, Ļeņingradas, Minskas arhīvos, bibliotēkās un muzejos. Kā piemēri šajā sakarā minami Vidzemes 17.—18. gs. arklu un ļaužu revīzijas, 18.—19. gs. baznīcu grāmatas, muižu inventāri, Krievu ģeogrāfijas biedrības materiāli, Krievijas impērijas 1897. g. pirmās vispārējās tautas skaitīšanas sākotnējās anketas, J. R. Šterna un J. K. Broces zīmējumi, dažādas kartes, plāni u. c. Šāda avotu bāze deva iespēju sniegt lasītājiem jaunu precīzu faktus materiālu, ļaujot izvirzīt argumentētus secinājumus un praktiskus priekšlikumus dažādu mūsdienu dzīves jautājumu risināšanai.

Krājums sastāv no divām daļām. Pirmajā daļā «Lauku apmetnes un celtniecība feodālisma un kapitālisma periodos» publicēti septiņi raksti. Tajos risināti Latvijas iedzīvotāju materiālās kultūras ģenēzes, kā arī latviešu un kaimiņu tautu kultūrvēsturisko

sakaru jautājumi, skaidrojot arī faktorus, kas tā vai citādi ietekmējuši pētāmo parādību attīstību. M. Kuplais, pamatojoties uz arhīva dokumentiem, parāda, kā, 16. gs.—17. gs. sākumā pastāvējušām zemnieku sētām daloties, 18. gs. Vidzemes vidienā izveidojās sētu grupas kā apmetņu forma, un precīzē līdz šim literatūrā pieņemtos apmetņu tipu formulējumus. I. Priedīte pievēršas padomju etnogrāfijā pašlaik ļoti aktuālai problēmai — mazo etnisko grupu dzīves veidam un kultūrai — un uz jaunu materiālu bāzes pirmo reizi etnogrāfiskajā literatūrā parāda Baltijas jūras Kurzemes piekrastes lībiešu apmetņu ģenēzi un faktorus, kas noteica to attīstību. S. Cimermanis analizē Šveices mākslinieka J. R. Šturna 1661. g. ceļojuma skices un pēc tām raksturo būvmateriālu, konstruktīvo detaļu un ēku tipu izplatību dažādu Latvijas iedzīvotāju sociālo slāņu un vēsturiski etnogrāfisko apgabalu apmetnēs, tādējādi skaidrojot līdz šim maz pazīstamo celtniecības bāzi, uz kuras veidojās vēlāko laika posmu celtnes. L. Dumpes, pamatojoties uz arheoloģiskajiem un arheogrāfiskajiem materiāliem, arhīvu dokumentiem un laikabiedru liecībām, parāda lopu mītņu tipu izveidi un teritoriālo izplatību Latvijā līdz 18. gs. beigām, skaidrojot arī vēlākā posma saimniecības ēku veidošanas etniskās un kultūrvēsturiskās tradīcijas. L. Terentjeva uz Baltijas tautu vēsturiski etnogrāfiskā atlanta materiālu bāzes sniedz vispārīnātu ainu par Austrumlatvijas zemnieku dzīvojamā māju tipiem, to attīstību un izplatību no 9. gs. līdz 20. gs. 30. gadiem, uzsverot Austrumlatvijas iedzīvotāju un slāvu tautu kopīgās tradīcijas mājokļu izveidē. A. Zavarina publicē ilga teorētiska pētījuma rezultātus jautājumā par etnisko tradīciju saglabāšanos tautas celtniecībā. Analizējot Latgales krievu seniedzīvotāju sētu un ēku izveidojumu un salīdzinot to ar plaša Austrumeiropas areāla slāvu celtnēm, autore pārliecinoši parāda etnisko tradīciju lomu sētas un mājokļa izveidē un, pamatojoties uz celtniecības materiālu, norāda apvidus, no kuriem Latvijā 17.—18. gs. ieceļoja krievu vecticībnieki. V. Kronis, izskaitļojis 1897. g. tautas skaitīšanas sākotnējo anketu datus, raksturo Latgales namdarus kā materiālās kultūras

vērtību radītājus un rada iespēju dziļāk izprast Austrumlatvijas tautas celtniecības īpatnību izveidošanos.

Otrajā daļā «Lauku apmetnes un dzīvokļi attīstītā sociālisma periodā» publicēti trīs raksti. J. Poriētis vispārinoši analizē modernu lauku perspektīvo ciematu kā jauna apmetnes tipa celtniecības sociālās problēmas, līdzšinējā darba rezultātus un nākotnes perspektīvas. S. Cimermanis uz 70. gadu ekspedīciju, statistikas un dokumentālo materiālu bāzes raksturo tos pasākumus, kas Padomju Latvijas laukos tiek veikti darbaļaužu dzīves veida sociālistiskajā pārkārtošanā, lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanā, parāda šo pasākumu nepieciešamību, pašreizējos rezultātus un dažas nākotnes perspektīvas. S. Cimermaņa un V. Kroņa kopējā rakstā pirmo reizi Latvijas etnogrāfiskajā literatūrā analizētas padomju etnogrāfijai aktuālās lauku iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojuma attīstības tendences mūsdienās. Visos šīs daļas rakstos izvirzīti praktiski priekšlikumi dažādu modernu lauku apdzīvotu vietu veidošanai un lauku darbaļaužu sadzīves un kultūras vajadzību labākai apmierināšanai.

Krājumā publicētie apcerējumi uzrakstīti 1977. g. sākumā. Kamēr krājums atradās ražošanā, Padomju Latvijas laukos turpinājās aktīvs ciematu celtniecības un labiekārtošanas darbs. Jaunas iezīmes tagad jau vērojamas gan krājumā aprakstītajās, gan arī citās pētītajās apdzīvotajās vietās. Diemžēl visas darba publicēšanas laikā notikušās izmaiņas un jaunos virzienus, ko aplūkotajās jomās iezīmē PSKP CK 1978. g. jūlija plēnuma lēmumu realizēšana, krājumā nebija iespējams atspoguļot tīri tehnisku iemeslu dēļ. Neraugoties uz to, krājums kopumā papildinās dažādu nozaru speciālistu un interesentu zināšanas par Latvijas lauku apdzīvoto vietu un celtniecības attīstību ilgā laika posmā, sniegs ierosmi mūsdienu lauku ciematu radītājiem viņu darba pilnveidošanai un nodērs par ierosmju avotu turpmākiem pētījumiem.

Krājuma tehniskajā sagatavošanā piedalījušās G. Augule, M. Kazeka un M. Robalde. Melnbaltie fotoattēli — S. Cimermaņa, V. Kroņa un D. Kantora, krāsainie — S. Cimermaņa. Zīmējumi — V. Zirdziņa.

S. Cimermanis

PARINDES

¹ Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы. М., 1968, 3. и сек. lpp.

² Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов (поселения, жилища и хозяйственные строения). — Восточнославянский этнографический сборник. М., 1956, с. 5—453; Русские. Историко-этнографический атлас. Земледелие. Крестьянское жилище. Крестьянская одежда (середина XIX—начало XX века). М., 1967; Русские. Историко-этнографический атлас. Из истории русского народного жилища и костюма (Украшение крестьянских домов и одежды. Середина XIX—начало XX в.). М., 1970, 207 с.;

Древнее жилище народов Восточной Европы. М. 1975. 303 с. и с.

³ Krastiņa A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē klaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. Rīga, 1959. 181 lpp.; Cimermanis S. Latviešu tautas dzīves pieminekļi. Celtnes un to iekārta. Rīga, 1969. 153 lpp.; Latviešu etnogrāfija. Rīga, 1969. 595 lpp.; Skat. arī S. Cimermaņa, L. Dumpes, A. Krastiņas, A. Sulca, L. Terentjevas un A. Zavarinas pētījumus rakstu krājumu sērijas «Arheoloģija un etnogrāfija» 1.—5., 8. un 10. sēj. (Rīga, 1957—1963, 1968 un 1973) u.c. izdevumus.

I
LAUKU APMETNES
UN CELTNIECĪBA FEODĀLISMA
UN KAPITĀLISMA PERIODOS

M. Kuplais

PAR ZEMNIEKU APMETŅU VEIDOŠANOS PIEBALGĀ LAIKĀ NO 17. GS. LĪDZ 20. GS. SĀKUMAM

Vidzemē nereti sastopamas dažāda lieluma zemnieku māju grupas, kuras apvieno zināmā mērā kopīgs nosaukums. Šādi sētu nosaukumi ir salikteņi un atšķiras cits no cita ar salikteņa pirmo daļu, piemēram, Vec-, Jaun-, Kaln-, Lejas-, Vidus-, retāk — Upes-, Meža-, Sila-, Tīrum-.

Sajā rakstā mēģinājām skaidrot, uz kādas bāzes Piebalgā un tai tuvākajos apvidos izveidojās 19. gs. otrajā pusē māju grupas, kas šai novadā sastopamas visai bieži. Rakstā izmantoti galvenokārt statistiska rakstura avoti — 1601.,¹ 1638.,² 1688.,³ 1724.,⁴ 1750.,⁵ 1757. g.⁶ arklu revīzijas, tāpat 1795., 1811., 1816., 1834., 1850. g. Vidzemes ļaužu (dvēseļu) revīzijas,⁷ 1878. g. apdzīvoto vietu saraksts⁸ un dažādu laikmetu kartes.⁹ Šie avoti nosaka aplūkojamā jautājuma hronoloģiskos ietvarus.

Publicētās un nepublicētās arklu revīzijas sīkāk analizētas vairākos darbos,¹⁰ bet mūs no tām intereseja tādi jautājumi kā 1) sētas (ciemata) nosaukums un vērtība arklos, 2) darba spējīgo vīriešu skaits sētā katrā revīzijā, 3) saimnieku skaits katrā sētā, 4) dažādās teritoriālā iedalījuma vienības (draudze, muiža, pagasts jeb vaka, ciems). Salīdzinot saimniecības pēc arklu revīziju (1688.—1750. g.) materiāliem, konstatējām sētu nosaukumu, iedzīvotāju skaita izmaiņas laikā no 17. gs. beigām līdz 18. gs. vidum. Vēl uzskatāmāk tās izsekojamas Vidzemes ļaužu revīzijās, kurās raksturots vīriešu sociālais stāvoklis (saimnieks, pušelnieks, to tuvs radnieks (tēvs, dēls, brālis) un kalps vai «audzēknis»). Ļoti nozīmīgs avots ir 1878. g. Cēsu apriņķa apdzīvoto vietu saraksts. Tanī minēti saimniecību nosaukumi un dzīvojamo ēku skaits. Izmantojam arī māju izpirkšanas līgumus,¹¹ kas sniedz ziņas par saimniecību vērtību un to īpašniekiem. Pēc dažādu periodu kartēm konstatējam minētajos avotos aprakstīto sētu atrašanās vietas un dažādo administratīvo vienību teritorijas. Lai noskaidrotu iedzīvotāju pieaugumu dažādās saimniecībās 18. gs. pirmajā pusē un to, kā šis pieaugums ietekmējis saimniecību skaita palielināšanos, izmantotas Vecpiebalgas draudzes baznīcas grāmatas.¹² Krona Zosēnu muižas regulēšanas projekts¹³ sniedza ziņas par saimniecību skaitu, vērtību, iedzīvotājiem un zemes lietošanas formām 19. gs. 70. gados. Fragmentāras ziņas par ēku skaitu un saimniecisko stāvokli iegūtas no pagasta tiesu protokoliem.¹⁴ 16. gs. vaku (pagastu) apmēri noteikti pēc t. s. arhibīskapa zemesgrāmatas (*Landbuch*) kopijas.¹⁵ Kaut arī Piebalgā

(vēlākajā Vec- un Jaunpiebalgas muižā, tāpat arī sīkajās muižās) šai avotā nav uzrādīta katras saimniecības vērtība, tomēr pēc analogijas ar pārējiem tur minētajiem novadiem pieņemām, ka katrs nosaukums apzīmē vienu sētu. Par avotiem izmantoti arī daži citos pētījumos minēti dokumenti.¹⁶ Atsevišķos gadījumos māju grupu situācijas pārbaudītas dabā. Tādējādi, salīdzinot dažādu periodu un dažāda rakstura materiālus, bija iespējams aplūkot Piebalgas zemnieku apmetnes to vēsturiskajā attīstībā.¹⁷

Vecākie materiāli, kas satur ziņas par Piebalgas zemnieku saimniecībām, to nosaukumiem un vērtību un ir mūsu rīcībā, datējami ar 1601. g. Taču 1601. g., tāpat arī nākošā, 1638. g. arklu revīzija nesniedz izsmelto ziņas, jo zemnieku māju nosaukumu «klejošana» masu apmēros izbeidzās tikai 17. gs. otrajā pusē.¹⁸ Tāpēc par pamatu nosaukumu salīdzināšanai ņemām 1688. g. arklu revīzijas datus, vecāko revīziju datus izmantojot tikai tur, kur domstarpības nosaukumu identificēšanā vienas vakas robežās nevarētu rasties. Turpmākajā izklāstā termins «vaka»¹⁹ tiks lietots, lai nerastos sajukums ar 19.—20. gs. pagastiem. 1. tabulā sakopotī dati par Vecpiebalgas Alauksta vakas zemnieku sētām tādā veidā, kā tās minētas arklu un ļaužu revīzijās. Vakās apjoms dots pēc 1724. g. arklu revīzijas. Jāpiezīmē, ka tabulas iekārtojumā vērojams zināms nelogiskums: ja 1688. un 1724. g. uzrādīts tikai darba spējīgo vīriešu skaits, tad ar 1750. g., kad saimnieku skaits pieaug, būs minēti arī saimnieki; tie norādīs patstāvīgo saimniecību un dzīvojamo ēku skaitu. Pamatojoties uz 1. tabulas datiem (šādas tabulas tika sastādītas arī par pārējām vakām un muižām), bija iespējams pretstatīt 1688. un 1878. g. datus, t. i., salīdzināt un identificēt attiecīgajā vakā vai muižā esošās sētas (skat. 5.—8., 11.—14. tabulu).

Vispirms apskatīsim izmaiņas darba spējīgo vīriešu skaitā kā absolūtos skaitļos, tā arī pārrēķinot uz zemes vērtības vienību. Kā liecina 2. tabulas dati, sētu vidējā vērtība 1688. g. — 0,44 arkla, 1724. g. — 0,39 arkla, 1750. g. — 0,4 arkla. Uz vienu arklu 1688. g. vidēji bija 8,82 darba spējīgi vīrieši, 1724. g. — 12,21 un 1750. g. — 13,34 darba spējīgi vīrieši. Tādā kārtā to skaits uz vienu arklu 62 gadu laikā pieaudzis 1,5 reizes. Šādas kvantitatīvās izmaiņas liecina par sētas vērtības samazināšanos un darba spējīgo vīriešu skaita pieaugumu kā visās saimniecības grupās, tā arī uz zemes vērtības vienību.

Vecpiebalgas Alauksta vakas saimniecības laikā no 1688. līdz 1878. g.²⁰

A — sētas vērtība arklos, B — sētas nosaukums, C — darba spējīgo vīriešu skaits, D — saimnieku skaits, E — zirgu skaits, F — saimnieku un pušēnieku skaits, G — saimniecību skaits/dzīvojamo ēku skaits (vesels skaitlis — saimniecību un dzīvojamo ēku skaits vienāds)

1688. g.			1724. g.			1750. g.					1795. g.		1834. g.		1878. g.	
A	B	C	A	B	C	A	B	C	D	E	B	D	B	F	B	G
1/2	Schmeil	4	1/2	Smeyle	7 1/2	Smeile	8	1	8	Smeile	4	Smeile	4+2	Smeiles		4/5
1/4	Barrutzki	4	1/4	Barutzka	5 1/4	Barutzka	5	1	5	Barrutzka	2	Baruzka	2+2	Baruckas		3/4
1/4	Meijeren	6	1/4	Meyran	4 1/4	Meijren	4	2	4	Meiran	3	Meiran	4+2	Meirēni		4/3
1/2	Krewan	4	1/4	Krewen	6 1/2	Krewan	8	2	6	Kreivan	4	Kreewen	4+1	Krievēni		4/6
1/2	Kauling	5	1/2	Kauling	7 1/2	Kauling	9	2	5	Kauling	3	Kaulin	1+1	Kauliņi		2
3/4	Aloxkaiben	5	1/2	Aluxkaiben	6 1/2	Allux Kaibens	8	2	8	Allux Kaiben	3	Allukst Kaiben	4+2	Kaibēni		3/4
1/2	Kicke	3	1/2	Kishke	3 1/2	Kiecke	5	2	5	Kiecke	4	Kahke	4+3	Kāķi		3/5
1/2	Aloxtascken	8	1/2	Alux Taschken	10 5/8	Alux Taschken	12	2	10	Allux Taschken	4	Allukst Taschken	3	Taškēni		4
1/2	Intzeen	4	1/4	Jaun Taschken	3 1/4	Jaun Tasken	4	2	2	Jaun Taschken	2	Jaun Taschken	2	Incēni		1
														Jaun Taškēni		2
1/4	Silken	2	1/4	Silken	2 1/4	Silcken	3	2	4	Silcken	2	Silken	2+1	Āķēni		1
			1/8	Ezergail	2 1/8	Ezergail	1	1	2	Ezergail	1	Ezergail	1	Siķēni		2
1	Virwever	7	1/2	Wirwever	4 1/2	Wirwever	6	2	6	Wirwever	3	Wirwever	3+2	Ezergails		1
			1/2	Streinwever	5 1/2	Streinwever	6	2	7	Streinwever	4	Streinwever	5	Virvēveri		4
1/2	Spulģ	3	1/2	Spulga	8 1/2	Spulga	7	2	7	Spulga	4	Spulga	4+1	Streinvēveri		4
			1/2	Uhrla	3 1/2	Uhrla	3	1	2	Uhrla	1	Uhrla	2+1	Spulgas		4/5
1/4	Vindetz	2	1/2	Vindetz	6 1/2	Wintetz	6	2	6	Windetz	4	Vindez	5+2	Urlas		3
1/4	Thomul	2	1/4	Tomull	3 1/4	Thomull	5	1	4	Thomul	2	Thomul	2+1	Vindeces		5/7
1/2	Gietz	4	1/2	Gütz	4 1/2	Gütze	5	2	4	Gihze	4	Gihze	3	Tomuļi		3
1/2	Kremel	3	1/2	Kremell	6 1/2	Kremell	5	2	3	Kremel	2	Kremel	4+2	Ģiēni		3/4
1/2	Ragash	5	1/2	Ragassh	2 1/2	Ruckash	6	2	7	Raggasch	3	Rahgassh	4+1	Kriemeļi		4/5
1/2	Rozmen	4	1/2	Rohsnen	7 1/2	Rosnen	6	2	6	Rosnen	4	Rohsnen	4	Rāgazas		4/6
			1/4	Chabbe (?)	5 1/4	Szabbe	3	1	4	Szabbe	2	Szabba	2+2	Roznēni		4
1/2	Greiver	3	1/2	Greiwer	4 1/2	Greijwer	8	2	5	Greiwer	5	Greiwer	4	Cabas		2
1/4	Juckan	3	1/4	Juckan	2 1/4	Juckan	4	1	4	Juckan	2	Jukkan	2+1	Greiveri		4
1/4	Ivans Kleiw	3	1/4	Iwan Klawe	2 1/2	Iwan Klaijwa	4	2	2	Iwan Kleiwe	2	Iwan Kleiwa	2	Jukāni		2
														Kleiwa		2
1/4	Ans Kleiw	2	1/4	Anše Klewiene	2 3/8	Anš Kleijwa	6	2	4	Ansche Kleiwe	3	Ansche Kleiwa	3+1	Ivāni		2
														Kleivas		3/5
1/2	Raskum	2	1/2	Raskum	9 1/2	Rasckum	4	2	5	Raskum	3	Raskum	2	Raskumi		3
1/2	Kehtel	3	1/2	Kettel	7 1/2	Khettell	6	2	5	Kehtel	3	Kehtel	4+1	Ķēteles		1
1/2	Krumen	5	1/2	Krumen	7 1/2	Krumen Schmet	6	2	6	Krumensmet	4	Kruhmen	4+1			
1/4	Purgail	2	1/4	Purgail	4 1/4	Purgail	4	2	5	Purgail	2	Purgail	2	Purgaili		3
1/4	Mader	3	1/4	Mader	3 1/4	Mader	3	1	6	Mader	2	Mahder	2	Madari		2
1/2	Kiack	3	1/4	Kikke	2 1/4	Kiecke	1	—	—	—	—	—	—			

Piezīme. Šī un pārējās tabulas sastādītas uz 1.—8. parindē norādīto avotu pamata.

Tas noticis galvenokārt uz iedzīvotāju dabiskā pieauguma rēķina, jo saimnieku vārdu nomenklatūra laikā no 1688. g. līdz 1724. g. papildinājusies tikai ar diviem «jauniem» vārdiem — Krustiņš un Brencis. Toties kvalitatīvās izmaiņas jāsaisa ar saimnieku skaita pieaugumu tajā pašā periodā (3. tabula).

Ja pēc 2. tabulas iespējams konstatēt, kā varētu izveidoties zemnieku sētas, tad 3. tabulā konstatējama saimnieku skaita pieaugums raksturo faktisko stāvokli, proti, ka 1688. un 1724. g. fiksētās sētas pakāpeniski sadalās mazākās saimnieciskās vienībās, izveidojot saimniecību grupas. Sētu sadalīšanās tendence iezīmējas jau 17. gs. beigās un 18. gs. sākumā, 18. gs. otrā ceturksnī tā aptver visu vaku un 18. gs. beigās praktiski beidzas. To uzskatāmi ilustrē dati par iedzīvotāju skaitu sētās (skat. 4. tabulu).

Mūsu rīcībā nav ziņu, ka Piebalgā 18. gs. otrā pusē vai 19. gs. sākumā būtu bijušas dzīvojamās mājas, kurās dzīvotu 20—40 cilvēku, tāpēc jāpieņem, ka gandrīz katram saimniekam ir savs mitekļis. Tā kā 1750. g. uz katru darba spējīgo vīrieti vidēji bija viens zirgs, tad arī lopu mītnes būs bijušas vairākas. Tātad 18. gs. otrajā pusē visas Alauksta vakas mērogā vei-

Darba spējīgo vīriešu skaita izmaiņas Alauksta vakā laikā no 1688. līdz 1750. g.

Gadi	Sētas vērtība arklos uzskaites grupā	Sētu skaits	Par 15 g. vecāki vīrieši	Vīriešu skaits uz sētu vidēji	Vīriešu skaits uz 1 arklu vidēji
1688	1	1	7	7	7
1724	—	—	—	—	—
1750	—	—	—	—	—
1688	3/4	1	5	5	6,6
1724	—	—	—	—	—
1750	—	—	—	—	—
1688	1/2	16	67	4,2	8,37
1724	1/2	18	105	5,8	11,66
1750	1/2	20	131	6,5	13,1
1688	1/4	10	29	2,9	11,6
1724	1/4	12	41	3,4	13,66
1750	1/4	10	35	3,5	14
1688	—	—	—	—	—
1724	1/8	1	2	2	16
1750	1/8	2	4	2	16
Visā Alauksta vakā					
1688	12,25	28	108	3,86	8,82
1724	12,12	31	148	4,78	12,21
1750	12,75	32	170	5,32	13,34

dojas māju grupas. Jau pašā 19. gs. sākumā astotdaļarkla saimniecību valdītāji ir pīlntiesīgi saimnieki, kas slēdz ar muižu māju nomas līgumus.

Līdz 1834. g. vērojams neliels (+5) saimnieku skaita pieaugums, liecinot par tā saimniecību maksimuma izveidošanos, kuru pārsniedzot zemnieku zeme būtu jādala par $\frac{1}{8}$ arkla mazākās vienībās. Zināmas brīvu darba roku rezerves gan nodrošināja 30 pušelnieku ģimenes (skat. 1. tabulu); tie būs bijuši kalpu tipa pušelnieki, kas tā arī minēti Vidzemes ļaužu revīzijās.²¹ Pušelnieki bija apmēram divās trešdaļās (20) izveidojušos saimniecību grupu; vienā grupā (piemēram, Kāķos) trīs, septiņās (Baruckās, Meirenos utt.) — divi un pārējās pa vienam.

Kā pušelniecība ietekmēja ēku skaita palielināšanos, visai aptuveni noskaidrojams tikai 1878. g.: apdzīvoto vietu sarakstā redzam 94 saimniecības ar 106 dzīvojamām mājām. Tā kā skaitļi raksturo stāvokli pēc saimniecību izpirkšanas, tad «liekās» ēkas vai daļa no tām, domājams, ir to pušelnieku dzīvojamās ēkas, kuras gan bija uzceltas, bet kurām nebija iespējams iemērit un pārdot saimniecību vismaz 10 dālderu vērtībā. Dažkārt «liekās» dzīvojamās ēkas varētu atspoguļot to faktu, ka vienu juridisku saimniecību izpirka divi zemnieki kopīgi.²²

Visas saimniecību grupas Alauksta vakā 1878. g. apdzīvoto vietu sarakstā dēvētas par ciemiem (деревня), bet dažādās dvēseļu revīzijās 19. gs. sākumā konsekventi lietots apzīmējums *Gesinde* — t. i., viensēta. Tajā pašā 1878. g. sarakstā visas Jaunpiebalgas muižas zemnieku saimniecības nosauktas par «atsevišķi stāvošām sētām», kaut arī šis nosaukums neatbilst apbūves formai.

Pēc 5. tabulas datiem spriežams, ka apmēram 200 gadu periodā no 26 sētām izveidojušās 26 māju grupas ar 85 saimniecībām. Tā kā uzskaites grupās ir dažāds sētu skaits, varam tikai konstatēt, ka viena arkla sēta sadalīta 8 daļās, $\frac{3}{4}$ arkla sēta — 3 daļās. Tomēr šāda dališanās ir raksturīga tikai 3,8% no visām identificējamām vakas sētām. 14 pusarkla sētu

Saimnieku skaita izmaiņas Alauksta vakā laikā no 1724. līdz 1795. g.

Gadi	Sētas vērtība arklos uzskaites grupā	Sētu skaits	Saimnieku skaits	Saimniecību faktiskā vērtība arklos
1724	$\frac{1}{2}$	18	18	$\frac{1}{2}$
1750	$\frac{1}{2}$	20	40	$\frac{1}{4}$
1795	$\frac{1}{2}$	20	70	$\frac{1}{8}$
1724	$\frac{1}{4}$	12	12	$\frac{1}{4}$
1750	$\frac{1}{4}$	10	13	$\frac{1}{4}$
1795	$\frac{1}{4}$	10	19	$\frac{1}{8}$
1724	$\frac{1}{8}$	1	1	$\frac{1}{8}$
1750	$\frac{1}{8}$	2	2	$\frac{1}{8}$
1795	$\frac{1}{8}$	2	2	$\frac{1}{8}$

4. tabula

Iedzīvotāju skaits piecās pusarkla un piecās ceturtdaļarkla sētās 1795. g.

Sēta	Sētas vērtība arklos	Saimnieku skaits	Sētas iedzīvotāji			Iedzīvotāju skaits vidēji uz vienu saimniecību
			kopā	vīrieši	sievietes	
Kāķi	$\frac{1}{2}$	4	31	15	16	7,7
Kaibēni	$\frac{1}{2}$	3	37	15	22	12,3
Viroļvēveri	$\frac{1}{2}$	3	39	17	22	13
Streinvēveri	$\frac{1}{2}$	4	38	17	21	9,5
Spulga	$\frac{1}{2}$	4	39	19	20	9,7
Silķēni	$\frac{1}{4}$	2	17	9	8	8,5
Tomuļi	$\frac{1}{4}$	2	22	11	11	11
Jauntaškēni	$\frac{1}{4}$	2	15	9	6	7,5
Mādari	$\frac{1}{4}$	2	20	9	11	10
Purgaiļi	$\frac{1}{4}$	2	18	10	8	9

5. tabula

1688. un 1878. g. salīdzināmās zemnieku sētas Vecpiebalgas Alauksta vakā

	1	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$										
1688. g. Sētu vērtība arklos uzskaites grupā	1	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$										
1688. g. Sētu skaits uzskaites grupā	1	1	14	10	26									(kopīgais identificējamo sētu skaits 1688. g.)
Sētu skaits apmetnē	8	3	4	3	2	1	5	4	3	2				
Dažāda lieluma apmetņu skaits	1	1	8	3	1	2	kopā 14	1	1	4	4	kopā 10	26	(kopīgais apmetņu skaits)
Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars grupā %	100	100	57,1	21,4	7,2	14,3	100	10	10	40	40	100		
1878. g. Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars % pret apskatīto kopīgo apmetņu skaitu	3,8	3,8	30,8	11,5	3,8	7,7	53,8	3,8	3,8	15,4	15,4	38,5	100	(99,9)
Sētu skaits, kas izveidojies uzskaites grupā	8	3	32	9	2	2	45	5	4	12	8	29	85	(kopīgais sētu skaits 26 apmetnēs 1878. g.)

1688. un 1878. g. salīdzināmās zemnieku sētas Vecpiebalgas Lodēnu vakā

		$\frac{3}{4}$			$\frac{1}{2}$			$\frac{3}{8}$			$\frac{1}{4}$				
1688. g.	Sētu vērtība arklos uzskaites grupā	1			15			2			3			21 (kopīgais identificējamo sētu skaits 1688. g.)	
	Sētu skaits uzskaites grupā	1			15			2			3				
1878. g.	Sētu skaits apmetnē	6	6	5	4	3	2	5	4		3	2			
	Dažāda lieluma apmetņu skaits	1	1	1	10	2	kopā 15	1	1	kopā 2	1	2	kopā 3	21 (kopīgais apmetņu skaits)	
	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars grupā %	100	6,7	6,7	66,7	13,3	6,7	100	50	50	100	33,3	66,7	100	
	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars % pret apskatīto kopīgo apmetņu skaitu	4,8	4,8	4,8	47,6	9,5	4,8	71,4	4,8	4,8	9,6	4,8	9,5	14,3	100
	Sētu skaits, kas izveidojies uzskaites grupā	6	6	5	40	6	2	59	5	4	9	3	4	7	81 (kopīgais sētu skaits 21 apmetnē 1878. g.)

1688. un 1878. g. salīdzināmās zemnieku sētas Vecpiebalgas

		$\frac{5}{8}$			$\frac{1}{2}$			$\frac{3}{8}$					
1688. g.	Sētu vērtība arklos uzskaites grupā	1			$\frac{5}{8}$			$\frac{1}{2}$			$\frac{3}{8}$		
	Sētu skaits uzskaites grupā	2			1			39			2		
1878. g.	Sētu skaits apmetnē	6	6		7	6	5	4	3	2	1		4
	Dažāda lieluma apmetņu skaits	2	1		1	1	4	13	16	3	1	kopā 39	2
	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars grupā %	100	100		2,57	2,57	10,6	33,4	41,4	7,7	2,57	100	100
	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars % pret apskatīto kopīgo apmetņu skaitu	3,7	1,85		1,85	1,85	7,41	24,1	29,6	5,6	1,85	72,2	3,7
	Sētu skaits, kas izveidojies uzskaites grupā	12	6		7	6	20	52	48	6	1	140	8

1688. un 1878. g. salīdzināmās zemnieku sētas Jaunpiebalgas

		$\frac{3}{4}$			$\frac{5}{8}$			$\frac{1}{2}$			$\frac{3}{8}$			
1688. g.	Sētu vērtība arklos uzskaites grupā	1			$\frac{5}{8}$			$\frac{1}{2}$			$\frac{3}{8}$			1
	Sētu skaits uzskaites grupā	1			1			50			1			
1878. g.	Sētu skaits apmetnē	7	7		10	8	7	6	5	4	3	2		3
	Dažāda lieluma apmetņu skaits	1	1		1	1	5	9	11	14	6	3	kopā 50	1
	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars grupā %	100	100		2	2	10	18	22	28	12	6	100	100
	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars % pret apskatīto kopīgo apmetņu skaitu	1,7	1,7		1,7	1,7	8,3	15	18,3	23,3	10	5	83,3	1,7
	Sētu skaits, kas izveidojies uzskaites grupā	7	7		10	8	35	54	55	56	18	6	242	3

un 10 ceturtdaļarkla sētu dališanās jau raksturo visai vakai piemītošas īpašības, no kurām zīmīgākās ir: pirmajai grupai četru saimniecību (30,8%) un trīs saimniecību (11,5%) un otrajai grupai trīs saimniecību (15,4%) un divu saimniecību (15,4%) izveidošanās. Visi lēsumi procentos uztverami tikai kā tendences demonstrējums. Analogu ainu sniedz Vecpiebalgas Lodēnu un Zobulu vaku identificējamās sētas (6. un 7. tabula).

Tā kā Vecpiebalgā zemnieku mājas nepārdeva mazākas par 10 dālderiem ($\frac{1}{8}$ arkla) un izsekot katra zemes gabala pārejai no vienas saimniecības citā nav iespējams, varam tikai minēt, kāpēc vairākos gadījumos izveidojušos saimniecību skaits neatbilst attiecīgajām arkla daļām. Acīmredzot tas izskaidrojams ar postā palikušo zemju «ievilkšanu», lūdumu līšanu (ar muižas ziņu) un apstrādājamās zemes ielabošanu, jo arklis un dālderis izteica kā zemes platību, tā arī vērtību pēc labuma.

Tādējādi, pārbaudot 101 (no 128) 1688. g. Vecpiebalgas zemnieku sētu, var uzskatīt, ka te pašreiz novērojamas apmetņu formas pamatos izveidojušās līdz

7. tabula

Zobula vakā

$\frac{1}{4}$					kopā	54 (kopīgais identificējamo sētu skaits 1688. g.)
10						
4	3	2	1			
					10	
20	30	40	10	100		
3,7	5,6	7,4	1,85	18,5		100
8	9	8	1	26		192 (kopīgais sētu skaits 54 apmetnēs 1878. g.)

8. tabula

muižā

$\frac{1}{4}$					kopā	60 (kopīgais identificējamo sētu skaits 1688. g.)
7						
6	4	3	2			
					7	
28,6	14,3	28,6	28,6	100		
3,3	1,7	3,3	3,3	1,7		100
12	4	6	4	26		285 (kopīgais sētu skaits 60 apmetnēs 1878. g.)

1800. g. un ka ar etnogrāfiskām metodēm un 18.—19. gs. rakstīto avotu studijām iespējams pētīt tikai otrās kārtas apmetnes, kuras vairs neatspoguļo to stāvokli, kāds bija iepriekšējos gadsimtos.

Piebalgas novads nav iedomājams bez Jaunpiebalgas muižas. Attiecīgie dati par to sakopoti 8. tabulā.

Dažus šķietamus izņēmumus, kur it kā no $\frac{1}{4}$ arkla sētas izveidojas sešas saimniecības, var izskaidrot ar Naudeļu sētas piemēru. 1688. g. tā uzrādīta kā $\frac{1}{4}$ arkla sēta; šāds sētas lielums arī pieņemts par pamatu salīdzināšanai; 1638. g. tā bijusi $\frac{1}{2}$ arkla sēta un vēl senāk, 1601. g., konstatējamās divas Naudeļu sētas — $\frac{3}{4}$ arkla lielā Naudeļu (*Naudell*) sēta un $\frac{1}{4}$ arkla lielā Jaunnaudeļu (*Jaun Naudell*) sēta. Diezgan ticami, ka gandrīz visu 17. gs. lielākā daļa šo sētu zemes apstrādāta tikai daļēji, kaut arī revīzijās par to ziņu nav.

Savas pēdas apbūvē atstājusi arī pušelniecība: 285 saimniecībās uzskaitītas pavisam 373 dzīvojamās ēkas.

No Jaunpiebalgas muižas savukārt nav nodalāma kroņa Zosēnu muiža, kuras regulēšanas projektā konstatējam zemnieku aramzemi un pļavas streijgabalos, kas jau atzīmēts pētījumos. Tā kā muižas sētu skaits nav liels, 9. tabulā iespējams parādīt katru 1688. g. fiksēto sētu. Darba spējīgo vīriešu skaits uzrādīts, lai pārliecinātos, ka tas neatšķiras no darba spējīgo vīriešu skaita jau apskatītajās sētās (škat. 1. tabulu). Vispārliciecinātāk zemes sadalīšana vērojama 1757. g. revīzijas materiālos:²³ «Uz Muciņa Teņa un Teņa zemes $\frac{1}{2}$ Muciņš Mārtiņš, Jānis un Mārtiņš. Uz Ole Pētera zemes $\frac{1}{4}$ Ole Bērtulis un Juris.»

Obroka summa par desētīnu lauksaimnieciski izmantojamās zemes sastādīja vidēji 1 rubli un 31 kapeiku, par dālderu — 3 rubļi 91 kapeiku; pēc tās aplēsts aptuvenais dālderu skaits. Līdzīgi konstatējams, ka Sausgaļos astoņu saimniecību vērtība mūsu aplēstajos dālderu sastāda no 3,7 līdz 6,2, Muciņos — no 3,9 līdz 7,7 utt. Pieaugot iedzīvotāju skaitam, zeme dalīta. Tātad šīs Zosēnu muižas māju grupas, tāpat kā pārējā Piebalgā, veidojušās apmēram 200 gadu periodā, bet Zosēnos nav konstatējams Vidzemē valdošais princips, ka zemnieku saimniecība nedrīkst būt mazāka par 10 dālderiem. Citiem vārdiem, 19. gs. kroņa Zosēnu muižā konstatējamie zemes (sevišķi pļavu) kopīgās izmantošanas gadījumi raksturo saimnieciskās attiecības 18. un 19. gs., tie uztverami tikai kā šim laikmetam raksturīga parādība un nevis kā arhaiski elementi, kas pārmantoti no ciema kopienas.

9. tabula

1688. un 1878. g. salīdzināmās zemnieku sētas kroņa Zosēnu muižā						
Vienas sētas vērtība arklos	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$	Kopā
Nosaukums	Muciņš	Stepels	Sausgals	Ole	Krasts (1638. g.)	5 sētas
1688. g. Darba spējīgie vīrieši	5	5	3	4	—	
1878. g. Sētu grupu skaits	1	1	1	1	1	5 sētu grupas
Sētu skaits 1 grupā	5	8	8	5	5	31 sēta

Divas kroņa Zosēnu muižas māju grupas 19. gs. 70. gados

Saimniecības un saimnieki		Zeme (desetinās)		Obroka summa (rubļos)		Saimniecības vērtība dāļderos	
Oļi	Skrasti	Oļi	Skrasti	Oļi	Skrasti	Oļi	Skrasti
J. Baltazoss	Kurzemnieks	10,87	11,26	20,81	15,56	5,3	4
J. A. Baltazoss	Krūmiņš	10,58	10,61	21,39	14,90	5,5	3,8
A. Baltazoss	P. Antons	11,20	9,92	18,37	16,02	3,7	4,1
S. Kļaviņš	A. Antons	16,69	10,24	30,73	15,93	7,9	4,1
J. Kļaviņš	A. Antons	15,75	10,14	24,20	15,39	6,2	3,9

1688. un 1878. g. salīdzināmās zemnieku sētas Veļķu muižā

1688. g.	Sētu vērtība arklos uzskaites grupā	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$								
	Sētu skaits uzskaites grupā	1	5	7						13 (kopīgais identificējamo sētu skaits 1688. g.)		
1878. g.	Sētu skaits apmetnē	7	4	3	4	3	2	1				
	Dažāda lieluma apmetņu skaits	1	2	3	kopā 5		1	3	1	2	kopā 7	
	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars grupā %	100	40	60	100	14,3	42,9	14,3	28,6	100		
	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars % pret apskatīto kopīgo apmetņu skaitu	7,7	15,4	23,1	38,5	7,7	23,1	7,7	15,4	53,8	100	
	Sētu skaits, kas izveidojies uzskaites grupā	7	8	9	17	4	9	2	2	17	41 (kopīgais sētu skaits 13 apmetnēs 1878. g.)	

Divu sētu dališanās Veļķos laikā no 1688. līdz 1878. g.

1688.			1724.			1750.			1878.
Sētas vērtība arklos	Sētas nosaukums	Darba spējīgo viriešu skaits	Sētas vērtība arklos	Sētas nosaukums	Darba spējīgo viriešu skaits	Sētas vērtība arklos	Sētas nosaukums	Darba spējīgo viriešu skaits	Sētu skaits
$\frac{3}{4}$	Brekte	6	$\frac{1}{4}$	Brekte	2	$\frac{1}{4}$	Brekte	3	Brektes — 7
			$\frac{1}{4}$	Brekte	2	$\frac{1}{4}$	Brekte	4	
			$\frac{1}{4}$	Brekte	2	$\frac{1}{4}$	Brekte	5	
$\frac{1}{2}$	Vientiess	4	$\frac{1}{4}$	Vientiess	3	$\frac{1}{4}$	Vientiess	4	Vientiēši — 4
			$\frac{1}{4}$	Vientiess	3	$\frac{1}{4}$	Vientiess	4	

Zemes koplietošanas gadījumi fiksēti muižas regulēšanas projektā tikai starp tādas māju grupas saimniecībām, kurām ir kopējs nosaukums.

Viena no vecākajām Piebalgas mazajām muižām bija Veļķi. Kā redzams pēc 11. un 12. tabulas datiem, sētu dališanās sīkākās vienībās šai muižā notikusi tāpat kā jau apskatītajos gadījumos. Neliela atšķirība ir tikai laika ziņā. Ja Vecpiebalgā visintensīvākā dališanās konstatējama 18. gs. otrajā pusē, tad Veļķos, kā redzam pēc dokumentiem, vairākās sētās pirmā dališanās notikusi jau pašā gadsimta sākumā.

Tātad visā aplūkotajā teritorijā sastopam saimniecību grupas, pie kam katra no tām izveidojusies uz kādas vienas zemnieka sētas bāzes. Ir nebūtiskas nozīmes: jo lielāka ir kāda sēta tās pirmās fiksēšanas brīdī, jo lielāka māju grupa no tās izveidojas, pie kam katra izveidotā saimniecība nav mazāka par $\frac{1}{8}$ arkla

jeb 10 dāļderu vērtību. Šajā periodā pieaug māju grupu īpatsvars un viensētas kļūst par izņēmumiem.

Atklāts paliek jautājums, kā šīs māju grupas būtu apvienojamas. Vēsturnieki, aplūkojot ekonomiska un politiska rakstura problēmas, operē ar vienībām (un arī kategorijām) «muiža» un «zemnieka sēta» (saimniecība). Pretēji publicētajam uzskatam, ka pagasts jeb vaka Livonijas laikā bija apzīmējums feudālās rentes maksātāju iecirknim,²⁴ etnogrāfiskajā literatūrā izteikta doma, ka vēl 18. gs. pagastu jeb vaku iespējams aplūkot kā sava veida apmetnes formu (apmešanās sistēmu), resp., ka vakai daļēji izdevies saglabāt savas daudz senākās īpašības, kuras attiecināmas uz laiku pirms Livonijas izveidošanās.²⁵ Iznāk, ka 18. gs. arklu revīzijās lietotais iedalījums vakās (pagastos) varētu atspoguļot arī to stāvokli, kāds pastāvēja līdz muižu saimniecību izveidošanai. No šī

dabiski, izriet otrs pieņēmums, ka jēdziens «viensēta» 18. gs. attiecināms tikai uz tām zemnieku sētām, kuras avotos atzīmētas ārpus vakas jeb pagasta (piemēram, izklaidus sētas), kā arī uz tām, kuras 18. gs. avotos uzskaitītas bez vakas pieminēšanas.

Kartografējot 18. gs. pirmā ceturkšņa vakas kā vairāksētu apmetnes un nevis kā administratīvu vienību, nonākam pie atziņas, ka laikā no 18. gs. pirmā ceturkšņa līdz 19. gs. 60.—70. gadiem palielinās viensētu (kā apmetnes formas) skaits, attiecīgi samazinoties vairāksētu apmetnēm.²⁶ Bet, kā redzējam iepriekš, tieši 18. gs. intensīvi veidojas māju grupas. Tāpēc uzskatām par nepieciešamu izsekot vakas transformācijām.

1557. g. Piebalgas novadā ir četras vakas²⁷ — *Wurden* (*Murden?*), *Kuddow*, *Sobelen* un *Alluxten*. Sētu skaits atbilstoši 106, 100, 78, 46, kopā 330 sētas. 1582. g. revīzijā minētas vairs tikai trīs pilsnovada vakas, kurās bijuši 165 ciemati uz 66 arkliem zemes.²⁸ Toties ir zināms, ka 1580. g. Piebalgas novadā Jaunā muiža ar simt zemnieku sētām jau vairākkārt iekļāta.²⁹ 1601. g. Jaunās muižas zemnieki iedalīti divās vakās — *Murdēnu* (*Murdenn*) ar 27 apdzīvotām un 12 tukšām sētām un *Naudeļu* (*Naudelsche wacke*) ar 33 apdzīvotām un 10 tukšām sētām; tātad 60 sētas apdzīvotas un 22 tukšas (jeb postā). *Murdēnu* (*Wurden*) vakas un Jaunās muižas 1557. un 1601. g. sarakstos (nosauktas tikai 60 aplaužotās) 20 gadījumos pilnīgi droši konstatējami vieni un tie paši sētu nosaukumi, piemēram, *Murdēnu* vakā 1557. g. — *Murdens*, *Seijkars*, *Ormen*, *Depe*, *Latze*, 1601. g. — *Murden*, *Seykar*, *Ormens*, *Deps*, *Latze*; *Naudeļu* vakā 1557. g. — *Naudele*, *Weggen*, *Saggar*, *Wanax*, *Kluntz*, 1601. g. — *Naudell*, *Weggens*, *Saggar*, *Wanax*, *Kluntz*.

1638. g. Jaunajā muižā bez iedalījuma vakās uzskaitītas 38 aplaužotas un 17 postā esošas, tātad pavisam 55 saimniecības. 15 no šo saimniecību nosaukumiem sastopami arī 1601. g. sarakstos, četri nosaukumi identificējami ar nosaukumiem 1557. g. sarakstos (nav atrodami 1601. g.), piemēram, 1638. g. — *Murden*, *Sausegalle*, *Janen*, *Kapur*, *Kluntz*; 1601. g. — *Murdens*, *Sausegall*, *Janens*, *Kapur*, *Klunz*; 1638. g. — *Kurm*, *Paupe*, *Spunden*, *Pesen*; 1557. g. — *Kurm*, *Paupe*, *Spunden*, *Pesenen*.

1688. g. Jaunpiebalgas muižā bez iedalījuma vakās uzskaitītas 69 sētas, 23 nosaukumi sastopami 1601. g. dokumentā, daži — *Latzples* un *Melparx* — *Melbardt* 1557. g. dokumentā. Tātad Jaunpiebalgas muižas teritorija 1688. g. aptuveni atbildusi tām zemēm, ko 1557. g. aptvērusi *Murdēnu* vaka. Acīmredzot, ierīkojot muižu, vaka kā administratīva vienība likvidēta un zemnieki sadalīti divās mazākās vienībās atbilstoši jaunajiem saimnieciskajiem apstākļiem. Bet arī šis iedalījums acīmredzot nav pastāvējis visai ilgi, jo 1688. g. Jaunpiebalgas muižā *Spundēnu* Jānis minēts kā šķilters, bet *Kurmes* Mārtiņš kā *Kāpurmuižas* stārstas (*Starost zu Kaperhoff*). Tātad Jaunpiebalgas robežās vajadzētu būt vēl vienai muižai (vai, pareizāk — pusmuižai). 1724. g. revīzijā tiešām atrodam *Kāpurmuižu* ar 23 saimniecībām un *Kurmes* Mārtiņu kā stārstu. Salīdzinot māju 1724. g. nosaukumus ar 1601. g. sarakstā minētajiem nosaukumiem, konstatējams, ka vairums saimniecību muižā ietilpinātas no šeit pieminētās *Murdēnu* vakas, izņemot *Kā-*

purus, kuru vietā izveidota pati muiža. Lai 16. gs. pastāvējušās vakas sadalīšanas aina būtu pilnīga, jāmin arī *Zosēnu* muižas izveidošanās. 1557. g. *Murdēnu* vakā konstatējams *Andrs Sossenens*, 1601. g. — *Jane Steppels* un 1638. g. *Mutcins* un *Kraste* (abi postā), bet 1688. g. *Zosēnu* muižā ir *Muciņi*, *Stepeļi*, *Sausgalvji* un *Oļi*; no 1724. g. — arī *Skrast Anss*.

Tagad pasekosim pārējo triju *Piebalgas* vaku likteņiem. 1601. g. bez *Jaunās* muižas te atkal ir četras vakas — *Ludiņu*, *Ķemeņu*, *Zobula* un *Alauksta* vaka. Spriežot pēc analogijas ar *Murdēnu* vaku, arī šeit 100 saimniecību lielā *Kudova* (*Kuddow*) vaka varētu būt sadalīta divās mazākās. Salīdzinot 1557. g. *Kudova* vakas un divu jauno — *Ludiņu* un *Ķemeņu* — vaku māju nosaukumus, redzam, ka *Kudova* vakā 1557. g., piemēram, bijušas šādas sētas — *Stange*, *Bhuinen*, *Tulens*, *Loden*, *Pattmall*, 1601. g. *Ludiņu* vakā — *Staygens*, *Buvinger*, *Tules*, *Lodden*, *Padtmalnix*, *Kudova* vakā 1557. g. — *Webers*, *Gibsen*, *Gibben*, *Nogal*, *Becker*, 1601. g. *Ķemeņu* vakā — *Wevers*, *Gibs*, *Jibbens*, *Nugall*, *Beckers*. Tā kā arī abu vaku saimniecību skaits nepārsniedz 16. gs. līmeni, tad jāpaliek pie uzskata par divu vaku izveidošanos vienas vakas dalīšanās rezultātā.

Pārējās 17. gs. revīzijas diemžēl nav izmantojamas vakas apmēru noteikšanai, bet 1724. g. *Vecpiebalgas* muižā fiksētas tikai trīs vakas — *Lodēnu*, *Zobula* un *Alauksta* vaka. *Lodēnu* vakā ir 26 saimniecības, kas pēc salīdzināmajiem nosaukumiem (1601. g. — *Eßproges*, *Lodden*, *Luden*, *Tules*, 1724. g. — *Sproje*, *Loden*, *Luding*, *Tuhle*) vedina domāt, ka pamatā tā ir tā pati *Ludiņu* vaka, bet dažas mājas, piemēram, *Vēveri* (*Wewers*), te piedalītas (nesajaukt ar *Alauksta* vakas *Vēveriem*).

1688. g. pirmoreiz konstatējam *Vāckalna* muižu. Spriežot pēc māju nosaukumiem, redzams, ka tā atdalīta no *Vecpiebalgas*, konkrētāk — no vairs neminētās *Ķemeņu* vakas. Par to liecina māju nosaukumi *Bitītes* un *Lāči* (*Bittit* un *Laatz*); pavisam šajā muižā 18. gs. minēti septiņi māju nosaukumi.

Zobula vakā 1601. g. ir 59 saimniecības. 15 to nosaukumi droši identificējami 1557. g. dokumentā, piemēram, 1601. g. — *Pelnens*, *Wisels*, *Nerwens*, *Sinnips*, *Prissenns* utt.; 1557. g. — *Pelnen*, *Wissell*, *Nerven*, *Sinnep*, *Prissen*.

Tā kā mūsu rīcībā nav 1724. g. datu par *Zobula* vaku, mēģinājam salīdzināt 1601. g. sarakstā minētos sētu nosaukumus ar tiem nosaukumiem, kādi minēti 1688. g. arklu revīzijā un 1750. g. *Zobula* vakas sētu uzskaitījumā, piemēram, 1601. g. — *Gibbuls*, *Raggi*, *Staungud*, *Murnix*, *Slavitz*; 1688. g. — *Vec Gibul*, *Raggain*, *Staniaud*, *Murniek*, *Slaviht*; 1750. g. — *Vec Gibul*, *Ragain*, *Stangaudt*, *Murniek*, *Slavit* un vēl divi piemēri. Viens no tiem parāda sētu skaita palielināšanos, bet otrs — pretējo un izmantotajos avotos reti konstatējamo tendenci: 1601. g. — *Kurme*, 1688. g. — *Liel Kurm*, *Kurmien*, *Maz Kurmien*; 1601. g. — *Pelnen*, 1688. g. — *Jaunzem mit Pelnen* utt.

Bez tam *Zobula* vakai piedalīta vēl daļa no bijušās *Ķemeņu* vakas, *Alitēni*, *Paulēni*, *Beķeri*, *Ķemeses* un, domājams, vēl vairākas saimniecības, kuras vairs nav iespējams identificēt. Sai teritorijai dienvidos piekļaujas jau minētā *Vāckalna* muiža.

Šķiet, ka *Zobula* vaka palielinājusies arī uz *Alauksta* vakas rēķina, jo 1601. g. te minētās saimniecības

Kappelens un Plausch (1557. g. Alauksta vakā — Caplan un Plauden) ar nosaukumiem Caplan un Plauden 18. gs. atrodamas Zobula vakā, puskilometru no Alauksta dienvidrietumu krasta.

Ja Murdēnu vakā jeb Jaunpiebalgas muižā 17. gs. mazā Zosēnu muiža ierīkota gandrīz lielākās muižas vidū, tad gandrīz vienlaikus ierīkotā Leimaņu muiža atšķēla Zobula vakas dienvidrietumu stūri.

Alauksta vakā 1557. g. uzskaitītas 46 zemnieku saimniecības. 1580. g. tas, domājams, ir viens no (vārdā nenosauktajiem) pilsnovada pagastiem ar apmēram 40 sētām, bet 1601. g., kad atkal uzskaitīta ikviena saimnieka zeme, sētas ir 28, kam pievienojas vēl piecas kādam Kuthuzenam piederošas šīs vakas saimniecības. Sētu skaita samazināšanās, šķiet, izskaidrojama ar Piebalgas Vecās muižas (*Althof*) ierīkošanu Alauksta dienvidu krastā. Iespējams, šī muiža bijusi uz Alauksta vakas zemes, tam par labu liecina arī, ka identificējamās saimniecības Plauži un Kaplāni (ja pieņem, ka to atrašanās vieta nav būtiski mainījusies) izrādījušās atšķeltas un vēlāk (17. gs. vidū) piedalītas Zobula vakai. Dati par visām no 1688. līdz

1878. g. pēc nosaukumiem identificējamām Alauksta vakas saimniecībām sakopoti 1. tabulā.

Tātad Piebalgas pilsnovada vakas no 16. gs. vidus līdz 18. gs. sākumam pārdzīvojušas ievērojamas pārvērtības: sadalīšanu, apvienošanu un likvidēšanu, un, ja arī tās saglabā savu nosaukumu (kā, piemēram, Alauksta vaka), tad to platība stipri sarukusi. Grūti uzskatīt 30—60 km² lielu teritoriju par vienu apmetni, ja vēl 17. gs. beigu kartē skaidri redzams, ka sētas vai to grupas citu no citas atdala meži un purvi (Alauksta vakā no galējā dienvidu punkta — Smeilēm — līdz galējam ziemeļu punktam — Urlēm — gaisa līnijā ir apmēram 13 km). Šķiet, ka šādā ģeogrāfiskā situācijā sētu attiecības vakā vairāk varētu atbilst saimniecību attiecībām 19. gs. pagastā. Protams, noliegt apmetnes formu vaka — ciems nebūt nav nepieciešams,³⁰ bet attiecībā uz 18. gs. pirmajiem gadu desmitiem katrā konkrētā gadījumā jānoskaidro, vai vaka — ciems nav radies no kādas lielākas vienības.

Piebalgas novadam dažkārt tiek piedēvētas zināmas savdabības, tāpēc pamatoti izvirzās jautājums,

13. tabula

1688. un 1878. g. salīdzināmās zemnieku sētas Mēdzūlas muižā

1688. g.	Sētu vērtība arklos uzskaites grupā	3/4		1/2		1/4		1/8		30 (kopīgais identificējamo sētu skaits 1688. g.)			
		1	20	8	1	30							
	Sētu skaits apmetnē	3	4	3	2	1	3	2	1	3			
	Dažāda lieluma apmetņu skaits	1	1	13	4	2	20	2	4	2	8	1	30 (kopīgais apmetņu skaits)
	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars grupā %	100	5	65	20	10	100	25	50	25	100	100	
1878. g.	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars % pret apskatīto kopējo apmetņu skaitu	3,3	3,3	43,3	13,3	6,7	66,7	6,7	13,3	6,7	26,7	3,3	100
	Sētu skaits, kas izveidojies uzskaites grupā	3	4	39	8	2	53	6	8	2	16	3	75 (kopīgais sētu skaits 30 apmetnēs 1878. g.)

Piezīme. Identificējamās tikai 30 sētas, jo no Mēdzūlas muižas nodalīta Gravas muiža, par kuru datu nav.

14. tabula

1688. un 1878. g. salīdzināmās zemnieku sētas Drustu, Gatartas, Auļukalna muižā

1688. g.	Sētu vērtība arklos uzskaites grupā	1/2		1/4		1/8		24 (kopīgais identificējamo sētu skaits 1688. g.)						
		19	4	1	24									
	Sētu skaits apmetnē	5	4	3	2	1	5	3	2	1	2			
	Dažāda lieluma apmetņu skaits	2	6	4	5	2	19	1	1	1	1	4	1	24 (kopīgais apmetņu skaits)
	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars grupā %	10,5	31,6	21	26,3	10,5	100	25	25	25	25	100	100	
1878. g.	Dažāda lieluma apmetņu īpatsvars % pret apskatīto kopīgo apmetņu skaitu	8,3	25	16,7	20,8	8,3	79,2	4,2	4,2	4,2	4,2	16,7	4,2	100
	Sētu skaits, kas izveidojies uzskaites grupā	10	24	12	10	2	58	5	3	2	1	11	2	71 (kopīgais sētu skaits 24 apmetnēs 1878. g.)

vai apskatītā teritorija gan pēc māju grupu veidošanās principiem, gan arī pēc administratīvā iedalījuma izmaiņām nav tāda pati savdabība, kā īpatnējie piebaldzēnu tērpi, dažu celtnu veidojums un iedzīvotāju sliksme uz amatniecību. Tāpēc salīdzināšanai sniegsim dažus piemērus no apkārtnējiem novadiem, pie kam apskatīsim vienlaikus kā pārmaiņas administratīvajā iedalījumā (rīcībā esošo materiālu robežās), tā arī sētās vai saimniecību grupās.

Dienvidaustrumos Piebalgai atrodas Mēdzūlas pagasts. 16. gs. vidū Mēdzūla piešķirta kā lēņu īpašums, un 1582. g. revīzijā konstatēts, ka, padzenot daļu zemnieku no to zemēm, ierīkota muiža. Vakā pirms muižas ierīkošanas bijušas 66 zemnieku mājas.³¹ Laikā no 1688. līdz 1724. g. Mēdzūlas muižā ir 50—60 saimniecību, liecinot, ka muiža aptver saimniekošanai optimālu teritoriju ar tādu saimniecību skaitu, kuru vairs nav nepieciešams sadalīt sīkākās administratīvās vienībās. Salīdzinot māju nosaukumus 1688.—1878. g. muižas teritorija konstatējama apmēram 6×8 km robežās (skat. 13. tabulu).

Sevišķu interesi Mēdzūlas vaka izraisa arī tāpēc, ka mūsu rīcībā ir divi visai atšķirīgi viensētu skaita vērtējumi apmēram vienā laika posmā. Aprēķinot viensētu skaitu pēc 1681.—1683. g. kartēm un pieņemot, ka viensēta ir tikai tā, kuras izvietojums nepieļauj citu interpretējumu, tās konstatētas tikai līdz 10% apmērā no saimniecību skaita.³² Turpretim, izprotot 1724.—1725. g. arklu revīziju kā atsevišķu sētu uzskaitījumu, jo nav norādījumu, ka tās būtu apvienotas ciemos jeb vakās, viensētas sastāda pāri par 60%.³³ Tā kā sliecamies pievienoties pirmajam viedoklim, kaut arī tas ir diskutējams, jāsecina, ka jaunās māju grupas veidojās autonomi, katra uz savas sētas bāzes. Mēdzūlai raksturīgākās sētu grupas ir ar trim (50%) un divām saimniecībām (26,6%).

Arī Drustos, tāpat kā Mēdzūlā, vakas pārvēršanās par muižu ir notikusi, nesadalot vaku sīkajiem vasaļiem. Kā liecina H. Hāgemeisters: «1555. g. ... jau Drustu pagasts arī pie Dzērbenes piederēja, [un] var redzēt no tā laika ruļļa, kur Drustu ciemi bija uzrakstīti no 1601. g. [uzskaitīti 22 «ciemi», katrs vidēji ar

0,62 arklīm]. Bez šiem vēl ir uzzīmēti citi, kas pie Pīcena pagasta piederēja un Dzērbenē klausīja, bet tagad Drustos pieder [četri ciemi].»³⁴ Tas pats konstatējams arī arklu revīzijās, bet svarīgi ir divi fakti, proti, ka sētas neatkarīgi no to vērtības — 1/4 vai 1 arkla — 19. gs. pirmās puses darbā nosauktas par ciemiem un ka Drusti piedalīta kāda daļa no cita pagasta (ko konstatējam arī Piebalgā).

Tā kā zināms, ka Dzērbenes novads, kur ietilpa arī Drusti, 16. gs. bijis reti apdzīvots³⁵ un ka 17. gs. beigās Dzērbenes draudzē viensētas sastādījušas 91—100% no sētu kopskaita,³⁶ interesi izraisa jautājums, kas notiek ar šīm viensētām (kā apmetnes formu) līdz 19. gs. otrajai pusei (skat. 14. tabulu). 18. gs. pamatos uz šīs pašas Drustu vakas zemes tiek izveidotas vēl Auļukalna, Gatartas, Briņģu un Jaundrustu muižas.³⁷ Protams, tas nevarēja neietekmēt māju nosaukumu samazināšanos vai pārveidošanos, tāpēc no 1688. g. minētajām 36 saimniecībām pēc nosaukumiem līdz 1878. g. izsekojamas tikai 24 saimniecības.

Tātad pieaug tieši māju grupu un nevis viensētu skaits. Raksturīgākās ir četru saimniecību (25%) un divu saimniecību (25%) grupas. Runa, protams, ir tikai par apmešanās un nevis saimniekošanas veidu. Visā bijušās Dzērbenes draudzes teritorijā 1878. g. grupās ietilpst 73% saimniecību, bet viensētas sastāda tikai 27% no visu sētu kopskaita.

No teiktā secināms, ka Vidzemes centrālajā daļā — Piebalgā un tai tuvējos apvidos — vēl pašreiz novērojāmās zemnieku apmetnes, 2—10 māju grupas, veidojušās apmēram pēdējo 200 gadu laikā, katra uz vienas sētas bāzes. Dabiski, ka pirmajos dalīšanās posmos šajās grupās pastāvēja zemes un ēku koplietošana, jo dalīšanās parasti notika ģimenes ietvaros. Šīs māju grupas pēc saimniekošanas formām ciemiem vairāk atbilst sākuma stadijā, pēc apbūves — tikai beigu posmā. Kā saimnieciska vienība par individuālām sētām šīs sētas kļūst tikai tad, kad māju grupa jau ir ieguvusi ciema izskatu, tātad dalīšanās pēdējā posmā. Apzīmējot šādas māju grupas, nebūtu lietojami termini «ciems» un «viensēta», ja tie netiek skaidroti.

PARINDES

¹ Die älteste schwedische Landrevision Livlands (1601). Herausgegeben von A. Svābe. Rīga, 1933, S. 467—472. (Latvijas Universitātes raksti. Tautsaimniecības un tiesību zinātņu fakultātes sērija, 2, Nr. 3).

² Latvijas vēstures avoti. 4. sēj. Vidzemes 1638. g. arklu revīzijas 3. burtnīca. Izdevis E. Dunsdorfs. Rīga, 1941, 1279.—1303. lpp.

³ LCVVA, 7348 f., 1. apr., 14. l.

⁴ Turpat, 16. l.

⁵ Turpat, 39. l.

⁶ Turpat, 67. l.

⁷ Turpat, 199. f., 1. apr., 338., 339. l.

⁸ Turpat, 28. f., 1. apr., 13. l., 320.—340. lp.

⁹ Turpat, 7404. f., 1. apr., 898. l.; Mellin L. A. Atlas von Liefland. Rīga—Leipzig, 1798, Nr. 2 (Der Wendensche Kreis).

¹⁰ Jenšs J. Zviedru perioda dokumentālie materiāli Latvijas PSR valsts arhīvos. — «Vēstures problēmas», Rīga, 1958, 2, 263.—295. lpp.; Лиепня Дз. О типах поселений латышских крестьян в XVII в. — Сельские поселения Прибалтики (XIII—XX вв.). М., 1971, с. 125 (tālāk — Лиепня Дз. О типах ...).

¹¹ LCVVA, 218. f., 2. apr., 12105., 12116., 12123. l.

¹² Turpat, 235. f., 3. apr., 248., 250. l.

¹³ Turpat, 183. f., 162. apr., 226. l., 6., 9., 10., 19.—21., 132. lp.

¹⁴ LCVVA, 882. f., 1. apr., 86. l.

¹⁵ Turpat, 7363. f., 1. apr., 773. l., 68.—81. lp.

¹⁶ Дорошенко В. В. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. Рига, 1960, с. 22 (tālāk — Дорошенко В. В. Очерки ...).

¹⁷ Витов М. В. О классификации поселений. — СЭ, 1953, 3, с. 36.

¹⁸ Dunsdorfs E. Uksenšernas Vidzemes muižu saimniecības grāmatas. 1624.—1654. Rīga, 1935, 107. lpp.

¹⁹ Liepiņa Dz. Par Rīgas markas muižām un to attīstību līdz XVII gs. sākumam. — «Vēstures problēmas», Rīga, 1958, 2, 81. lpp.

²⁰ Dati par 1688. g. pēc LCVVA, 7348. f., 1. apr., 14. l., 495.^a—498.^a lp.; par 1724. g. — pēc tā paša fonda un apraksta 16. l., 505.^a—508.^a lp.; par 1750. g. — pēc 39. l., 148.—151. lp.; par 1795. g. — pēc 199. f., 1. apr., 338. l., I mape, 17.—35. lp.; par 1834. g. — pēc tā paša fonda, apraksta un lietas, 69.—123. lp.; par 1878. g. — pēc 28. f., 1.^a apr., 13. l., 322., 323. lp.

²¹ Svarāne M. Kurzemes un Vidzemes zemnieku saimniecības XIX gs. 40.—50. gados. — Latvijas agrārā vēsture XVI—XIX gs. Rīga, 1966, 84. lpp.; LCVVA, 199. f., 1. apr., 338. l., 87., 88. lp.

²² LCVVA, 218. f., 2. apr., 11705.—12133. l.

²³ Turpat, 7348. f., 1. apr., 67. l., 54., 54.^a lp.

²⁴ Zeids T. Feodālisms Livonijā. Rīga, 1951, 97. lpp.

²⁵ Терентьева Л. Крестьянские поселения Северной Латвии (Видземе) эпохи капитализма (1860—1917 гг.). — Сельские поселения Прибалтики (XIII—XX вв.). М., 1971, с. 192 (tālāk — Терентьева Л. Крестьянские поселения...).

²⁶ Turpat, 197. lpp.

²⁷ LCVVA, 7363. f., 1. apr., 733. l., 68.—81. lpp.

²⁸ Дорошенко В. В. Очерки..., с. 209, 210.

²⁹ Turpat, 63. lpp.

³⁰ Liepiņa Dz. Par Rīgas markas muižām un to attīstību, 82. lpp.

³¹ Дорошенко В. В. Очерки..., с. 22, 23.

³² Лиепня Дз. О типах..., с. 125.

³³ Терентьева Л. Крестьянские поселения..., с. 196.

³⁴ Hagemesters H. Ziņas par Drustu draudzes baznīcu, muižām un zemniekiem. Rīga, 1838, 9.—11. lpp.

³⁵ Дорошенко В. В. Очерки..., с. 24.

³⁶ Лиепня Дз. О типах..., с. 125.

³⁷ Latviešu konversācijas vārdnīca, 3. sēj., 1928—1929, 5966. sl.

М. Куплайс

О ФОРМИРОВАНИИ КРЕСТЬЯНСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ В ПИБАЛГЕ (XVII—НАЧАЛО XX в.)

Резюме

В Видземе, особенно в ее центральной части, нередко встречаются группы крестьянских усадеб, объединенных общностью названий: наименования отдельных дворов отличаются только предлогами. В статье сделана попытка выяснить, обладают ли эти группы признаками старинных поселений, или же они сформировались в сравнительно недавнем прошлом путем разделения крестьянских усадеб на более мелкие единицы.

Проследивая численный рост крестьянских усадеб (табл. 1), а также изменение числа крестьян мужского пола (табл. 2) и хозяев (табл. 3) Алаукстской ваки в Вецпиебалге, мы установили, что в период с 1688 по 1878 г. на базе 26 идентифицируемых дворов сформировалось 26 поселений, каждое в составе нескольких дворов, что составляло в общей сложности 85 хозяйственных единиц. Характерно, что полугаковые дворы большей частью разделились на четыре, а четвертьгаковые — на два хозяйства. В табл. 6, 7 и 8 приведены сводные данные по идентифицируемым дворам каждой Вецпиебалгской ваки. Проверив таким образом развитие 101 группы дворов (из 128), мы установили, что этот вид поселений сформировался в основном в XVIII в. При этом количество хуторов уменьшилось настолько, что они стали встречаться лишь как исключение.

Отсюда следует, что этнографическими методами и на основе письменных источников XVIII—XIX вв. можно изучить систему поселений лишь этого периода.

Поскольку в источниках XVII—XVIII вв. крестьянские усадьбы обычно перечисляются по вакам и в этнографической литературе порой высказывалось мнение, что еще в XVIII в. вака могла быть своего рода поселением или системой поселений, нами была прослежена также трансформация вак с середины XVI в. по конец рассматриваемого периода. Мы установили, что при смене феодальных властителей значительно менялись границы и размеры вак или же вака как административная и учетная единица вообще ликвидировалась.

То, что указанные явления в Пиебалге не являются исключением, показало изучение тех же источников по некоторым соседним поместьям, где обнаружены аналогичные процессы.

Итак, нами установлено, что встречаемые и по сей день в центральной части Видземе поселения из 2—10 дворов сформировались — каждое на базе одного первоначального двора — приблизительно за последние двести лет. На первых этапах деления в этих группах существовало общее пользование землей и строениями, так как отделялись друг от друга близкие родственники. Селам (сельским общинам) эти группы дворов по форме хозяйствования соответствуют преимущественно в начальной стадии деления, а по характеру застройки — лишь в конечной стадии. Индивидуальными хозяйствами эти дворы становятся лишь тогда, когда группа дворов уже приобрела вид села, т. е. на заключительном этапе деления. Такие группы дворов не следовало бы обозначать терминами «село» («ciems») и «хутор» («viensēta») без поясняющего примечания.

Итак, нами установлено, что встречаемые и по сей день в центральной части Видземе поселения из 2—10 дворов сформировались — каждое на базе одного первоначального двора — приблизительно за последние двести лет. На первых этапах деления в этих группах существовало общее пользование землей и строениями, так как отделялись друг от друга близкие родственники. Селам (сельским общинам) эти группы дворов по форме хозяйствования соответствуют преимущественно в начальной стадии деления, а по характеру застройки — лишь в конечной стадии. Индивидуальными хозяйствами эти дворы становятся лишь тогда, когда группа дворов уже приобрела вид села, т. е. на заключительном этапе деления. Такие группы дворов не следовало бы обозначать терминами «село» («ciems») и «хутор» («viensēta») без поясняющего примечания.

М. Kuplais

ÜBER DIE ENTSTEHUNG DER BÄUERLICHEN SIEDLUNGEN VON PIEBALGA (XVII. Jh. — Beginn des XX. Jh.)

Zusammenfassung

In Vidzeme, insbesondere seinem mittleren Teil, sind häufig Gehöftgruppen anzutreffen, die ein gemeinsamer Name gleichsam verbindet, während die einzelnen Gehöfte sich durch die Vorsilbe zu diesem Namen unterscheiden. Im Artikel wird der Versuch gemacht, festzustellen, ob diese Gehöftgruppen eine

ältere Siedlungsform darstellen oder in jüngerer Zeit durch Aufteilung von Bauerngehöften entstanden sind.

Anhand der Daten über den zahlenmäßigen Wuchs der Bauernwirtschaften (Tab. 1) sowie die Veränderungen in der Zahl der Männer (Tab. 2) und Hofwirte (Tab. 3) der Alauksta-Wacke in Vecpiebalga konnte

festgestellt werden, daß in der Zeit von 1688 bis 1878 sich aus 26 identifizierbaren Bauernhöfen 26 mehrhöfige Siedlungen mit insgesamt 85 Wirtschaften gebildet haben. Es ist kennzeichnend, daß Höfe mit einem halben Haken Land meist in vier Wirtschaften und Viertelhaken-Höfe entsprechend in zwei Wirtschaften aufgeteilt wurden. Eine zusammenfassende Aufstellung über die identifizierbaren Höfe jeder Wacke von Vecpiebalga enthalten die Tabellen 6, 7 und 8. Auf diese Weise wurden 101 (von insgesamt 128) Hofgruppen auf ihre Entwicklung hin überprüft und festgestellt, daß diese Siedlungsform sich hauptsächlich im XVIII. Jh. herausgebildet hat. Hierbei verringerte sich kennzeichnenderweise die Zahl der Einzelgehöfte soweit, daß sie nur noch ausnahmsweise vorkommen.

Mithin besteht die Möglichkeit, mittels volkswissenschaftlicher Methoden und anhand von schriftlichen Quellen des XVIII.—XIX. Jh. das Siedlungssystem nur dieser Periode zu erforschen.

Da in den Quellen des XVII.—XVIII. Jh. die Bauernhöfe meist im Bestande einer Wacke verzeichnet sind und im volkswissenschaftlichen Schrifttum mitunter die Ansicht geäußert wurde, daß die Wacke noch im XVIII. Jh. als eine Art Siedlung bzw. Siedlungssystem angesehen werden könne, wurde auch die Entwicklung der Wacken von der Mitte des XVI. Jh. bis zum Ende der von uns betrachteten Periode unter-

sucht. Hierbei erwies sich, daß im Falle eines Wechsels der Feudalherren sich die Grenzen und der Umfang der Wacke wesentlich veränderten oder die Wacke als administrative und statistische Einheit überhaupt abgeschafft wurde.

Um die Möglichkeit auszuschließen, daß Piebalga eine Ausnahme sei, wurden in der gleichen Weise auch die Daten über einige Nachbargüter untersucht und dort ähnliche Entwicklungsvorgänge festgestellt.

Somit darf gefolgert werden, daß die in Mittelvidzeme noch heutigentags anzutreffenden, 2 bis 10 Höfe umfassenden Gehöftgruppen sich im Laufe von ungefähr zweihundert Jahren aus jeweils einem Hofgesinde gebildet haben. In den ersten Phasen des Aufteilungsvorgangs wurden in den Gruppen der Boden und die Gebäude noch gemeinsam genutzt, da es sich um nahe Verwandte handelte. Dem Begriff eines Dorfes entsprechen diese Gehöftgruppen der Wirtschaftsform nach mehr im Anfangsstadium und der Bebauung nach mehr in der Endphase des Teilungsprozesses. In Einzelgehöfte als selbständige Wirtschaftseinheit verwandeln sich diese Höfe erst dann, wenn die Gehöftgruppe bereits das Aussehen eines Dorfs hat, d. i. im Endstadium des Teilungsprozesses. In bezug auf solche Gehöftgruppen sollten die Termini „Dorf“ («ciems») und „Einzelgehöft“ («vienšēta») nur in Verbindung mit einer Begriffserläuterung gebraucht werden.

LĪBIEŠU APMETŅU VEIDOŠANĀS BALTIJAS JŪRAS KURZEMES PIEKRASTĒ

Ziemeļkurzemes lībiešu etniskā vēsture un kultūr-
vēsturiskie sakari ar latviešiem pētīti galvenokārt no
valodniecības viedokļa. Vēstures literatūrā Ziemeļkur-
zemes lībiešu apmetnes (par apmetni rakstā sauktas
apdzīvotas vietas, kurās ir vismaz divas sētas) aplū-
kotas dažos vispārīga rakstura apcerējumos, kuros
tās, tāpat kā pārējo Baltijas somu apmetnes, rakstu-
rotas kā ciemī. Dažādu autoru uzskati šai jautājumā
ir vienoti.¹ Un, iespējams, tieši tāpēc, ka viņu domas
uzņemtas kā aksiomas, ne lībiešu apmetņu izcelšanās
vēsture, ne sociālā struktūra, ne arī pārmaiņas gad-
simtu gaitā līdz šim nav speciāli pētītas. Cenšoties
 kaut daļēji aizpildīt šo robu, mēģinājām analizēt ne-
publicētu un zinātniskajos darbos līdz šim neizman-
totu vēstures avotu datus un parādīt: 1) kā un kad
Irbes jūras šauruma krastā izveidojās lībiešu apmet-
nes; 2) šo apmetņu galvenos attīstības posmus; 3) ap-
metņu formu izveidošanās saistību ar attiecīgajiem
sociālekonomiskajiem un ģeogrāfiskajiem apstākļiem,
kā arī ar etnisko vidi.² Lai iegūtu precīzākus vispārī-
nājumus, centāmies izsekot ikvienas sētas un apmet-
nes attīstībai zināmā laika periodā. Tā rezultātā radās
iespēja novērot to kopīgās attīstības tendences.

Lībiešu apmetņu pētīšanas aspektus zināmā mērā
noteica saglabājušos vēstures avotu raksturs un dau-
dzums: kaut cik nozīmīgi materiāli pašlaik zināmi
kopš 18. gs. vidus. Kā īpaši svarīgs nublicēts avots,
kas ļāva izsekot apmetņu attīstības procesam vairāk
nekā divu gadsimtu laikā, bet līdz šim vēl nav izman-
tots Latvijas iedzīvotāju apmetņu pētīšanai, minamas
Irbes—Ģipkas, Dundagas³ un Popes—Rindas⁴ drau-
džu baznīcu grāmatas. Īpaši jāatzīmē Irbes—Ģipkas
draudzes mācītāja F. K. Ludviga (1770—1811) un Po-
pes—Rindas draudzes mācītāja V. Hilnera (1836—
1849) ieraksti par mirušajiem draudzes locekļiem gan
īsu piezīmju, gan plašāku hroniku veidā.⁵

Pēc šiem ierakstiem iegūstam ziņas par draudzes
locekļu dzīves vietu, saimniekošanas ilgumu un rak-
sturu, nodarbošanos, sociālo stāvokli, etnisko piederī-
ību. Baznīcu grāmatās nereti rodamas norādes arī
par jaunu sētu veidošanās laiku, par jaunu sētu atda-
līšanos no esošajām, kā arī par sētu iedzīvotāju
skaitu.

Dundagas pagasta 1826. g. revīzijas materiāli⁶ ļauj
spriest, kā apmetņu veidošanās procesu ietekmēja
ģimeņu struktūra, lielums un sociālais sastāvs. Aka-
dēmiķu J. Segrēna (1850. g.) un P. Kepena (1857. g.)
fondu⁷ materiāli PSRS Zinātņu akadēmijas arhīvā
(Ļeņingradā) pēc satura visai līdzīgi. Pēc tiem var

spriest par apdzīvoto vietu tipiem un apdzīvotību. Ma-
teriāli nozīmīgi arī tāpēc, ka tajos norādīts apdzīvo-
tās vietas iedzīvotāju etniskais sastāvs, dodot iespēju
noteikt gan lībiešu un latviešu tautības iedzīvotāju
īpatsvaru un sajaukšanās pakāpi, gan spriest par
etniskā faktora nozīmi apdzīvotās vietas tipa izveidē.

Vērtīgs papildinājums minētajiem avotiem ir Iekš-
lietu ministrijas Centrālās statistikas komitejas fonda
materiāli; tajos rodams 1859. g. sastādītais Dunda-
gas pagasta apdzīvoto vietu saraksts⁸ un 1897. g. pir-
mās vispārējās tautas skaitīšanas apdzīvoto vietu uz-
skaites sākotnējās anketas⁹ (aizpildītas 1896. g.). Šo
avotu analīze ļauj noteikt apdzīvoto vietu tipus, sētu
iemītnieku sociālo sastāvu, ģimeņu lielumu un struk-
tūru, tāpat sniedz vispusīgu ainu par Ziemeļkurzemes
lībiešu apmetnēm un to iedzīvotājiem 19. gs. beigās.

Kā avots apmetņu raksturošanai 19. gs. beigās no-
der arī Ventpils apriņķa zemes grāmatu nodaļas
fondā sakopotie dažādie zemes īpašumu plāni¹⁰ un
Dundagas muižai piederošo zemju regulēšanas pār-
skati¹¹ par Jaunciemu, Kolku, Mazirbi, Sikragu, Vaidi.
Tie attiecas uz laiku no 19. gs. 70. gadiem līdz 20. gs.
sākumam. Sevišķi nozīmīgi ir pārskati par katru ap-
metni pirms un pēc zemju regulēšanas (ziņas par at-
sevišķām saimniecībām piederošo aramzemes, pļavu,
ganību lielumu, atsevišķo zemes gabalu skaitu un iz-
vietojumu). Ventpils apriņķa zemes grāmatu fondā
atrodami arī atsevišķu sētu zemju plāni līdz ar ēku
izvietojumu. Kopēji apmetņu plāni pagaidām nav
atrasti.

Ziemeļkurzemes lībiešu apmetnes 20. gs. sākumā
raksturo Dundagas muižas dokumenti,¹² galvenokārt
saimniecisko darījumu materiāli — māju nomas, pirk-
šanas un pārdošanas līgumi u. c. Par lībiešu apmet-
nēm pēc pirmā pasaules kara ziņas sniedz Dundagas
un Popes pagastvalžu dokumenti.¹³ Sētu un saimnie-
cību stāvoklis atspoguļots daudzajos jūrmalas ap-
metņu iedzīvotāju lūgumos piešķirt būvmateriālus
karā izpostīto ēku labošanai vai jaunu celtniecībai.
1921. g. Dundagas pagasta apdzīvoto vietu sarak-
stos¹⁴ minētas visas apdzīvotās vietas pagastā, kā arī
to iedzīvotāju sociālā piederība. Daļā dokumentu mi-
nēta arī iedzīvotāju etniskā piederība.

Nozīmīga avotu grupa ir arī 16 dažāda rakstura
kartes, kas izdotas laikā no 1630. līdz 1891. g. Tās
glabājas V. Lāča Latvijas PSR Valsts bibliotēkas
Reto grāmatu un rokrakstu nodaļā, Latvijas PSR
Centrālajā Valsts vēstures arhīvā¹⁵ un PSRS Centrā-
lajā Valsts vēstures arhīvā Ļeņingradā.¹⁶ Kaut arī

visas kartes nav vienādi vērtīgas, tāpat arī to ticamība un precizitāte ir dažāda, jautājuma risināšanai tās izmantojamas. Kartes sniedz ziņas par apmetnes tipu, par sētu skaitu apmetnē, fiksē jaunas apmetnes u. tml. Kopā ar pārējām avotu grupām kartes ļauj iegūt precīzāku ainu par attēlojamā laika posma apmetnēm.

Raksta sagatavošanai izmantoti arī publicētie avoti¹⁷ un autores laikā no 1969. līdz 1975. g. ekspedīcijās vāktie materiāli — lībiešu apmetņu un sētu situāciju plāni, apraksti un fotopanorāmas.¹⁸ Pēdējās ir vērtīgs salīdzināmais materiāls, jo labi atspoguļo attīstības gaitā apmetnēs notikušās pārmaiņas.

Balstoties uz minētajiem avotiem, bija iespējams izsekot lībiešu apmetņu veidošanās procesam vairāku gadsimtu gaitā un noteikt to attīstības galvenos faktoros un līnijas.

Pēc dažu arheologu atzinuma, lībieši Kurzemes ziemeļu piekrasti sākuši apdzīvot 14. gs., pārceļojot uz turieni no Kurzemes iekšējiem rajoniem, bet daļēji, iespējams, arī no Rīgas jūras līča austrumu piekrastes.¹⁹ 14. gs. rakstītie avoti kuršu un Kurzemes lībiešu zemes nešķiro. Šajā laikā lībiešu asimilācijas process Kurzemē, pēc arheologu atzinuma, pamatā bija noslēdzies.²⁰

Ziemeļkurzemes iedzīvotāju sabiedriskajās attiecībās jau kopš 13. gs. sākuma vērojams straujš kaimiņu kopienas sairums. To sekmēja aramzemes pārņemšana atsevišķu ģimeņu mantojamā īpašumā un līdz ar to mantiskās un sociālās diferenciacijas pastiprināšanās. H. Moora un H. Ligi norāda, ka Latvijas līdzenajos apvidos (it sevišķi lībiešu apdzīvotajos novados) aramzeme tolaik vēl veidojusi veselus masīvus, ko pārzinājusi un lietojusi kopiena, kuras locekļi dzīvojuši ciemos.²¹ Taču šis secinājums nav attiecināms uz Kurzemes ziemeļu piekrasti, kad tur 13. gs. beigās un 14. gs. sākumā, kā norāda arheologi, apmetušies lībieši. Te apmetņu un aramzemes izvietojumu izšķirīgi noteica ģeogrāfiskā vide: mežiem un purviem bagātajā apvidū ar mazauglīgu, smilšainu augsni nav iespējama ne lielu, kompaktu lauksaimnieciska rakstura ciemu, ne kaut cik nozīmīgu kopēju aramzemes masīvu izveidošanās. Droši vien lībiešu pārņemšana uz jaunajām dzīves vietām ir notikusi nevis masveidā, bet gan pakāpeniski, un etniskajam faktoram apmetņu veidošanās procesā te nevarēja būt noteicošā loma. Galvenā bija ekoloģiskā vide, kas noteica lībiešu ekonomiski saimnieciskās iespējas. Darba rezultātā apmetņu apkārtējā ainava tika piemērota tās apdzīvotāju prasībām. Dzīves apstākļi piekrastē noteica arī lībiešu saimniecības raksturu — pievērsanos jūras zvejai. Taču kopumā zvejniecībai Baltijā laikā no 10. līdz 13. gs. bija tikai sezonas raksturs. Ne jūras, ne upju zveja vēl nebija kļuvusi par iedzīvotāju galveno iztikas avotu.²² Iespējams, ka tāpēc gar jūras piekrasti ģeogrāfiski visizdevīgākajās vietās 13. gs. veidojās izklīdētas apmetnes. Mežainajā un purvainajā apvidū izmantojamās zemes platības bija ļoti maz.

Nedaudzie rakstītie avoti kā vecākās Kurzemes ziemeļu piekrastes apdzīvotās vietas min Kolkū (*Domesnes*), Mazirbi un Sikragu.²³ Nav šaubu, ka šīs avotos ar vārdu *villa* (ciems — tāpat samērā liela apmetne) apzīmētās apmetnes pastāvējušas jau agrāk un bija nogājušas zināmu attīstības ceļu. Nav iespējams pateikt, vai vārds *villa* tiešām atbilst ciema jēdzienam vai arī tas ir tikai apmetņu apzīmēšanai lie-

tots termins, kādu minētajā laikā sastopam 13. gs. rakstītajos avotos.²⁴ Ir zināms pamats apšaubīt arheologu atziņu par Ziemeļkurzemes piekrastes apdzīvotības sākumu tikai 13. gs.

Lībiešu teritoriālās apvienības apzīmētas arī ar vārdu *kiligunda*²⁵. Pēc H. Mooras un H. Ligi domām, ar to apzīmēja daudz mazāku teritoriālu vienību nekā ar radniecīgajiem igauņu vārdiem *kihelkond* vai karēļu *kihlakunta*. Kiligundu varējusi veidot pat tikai viena ciema kopiena (*Dorfgemeinde*). Vēlāk kiligunda kļuva par nodevu ievākšanas vienību.²⁶ Ciemus Kurzemē nedaudz vēlāk — 1413. g. — savās piezīmēs min ceļotājs Žilbērs de Lanuā.²⁷ Taču tās ir tikai vispārīgas ziņas un neattiecas uz šai rakstā aplūkojamo apvidu. Tās drīzāk ļauj spriest par lībiešu kā etniskas vienības areālu un vedina domāt, ka lībiešu asimilācijas process (pretēji arheologu domām) vēl nebija beidzies.

15. gs. beigās un 16. gs. apmetņu attīstība Kurzemē saistās ar dzimtbūtnieciskās kļaušu sistēmas izveidošanos. Auga muižu zemju platības, kuru paplašināšanas galvenais avots bija zemnieku iekoptā zeme.²⁸ Zemniekiem nereti nācās atstāt iekoptos laukus, mājas un ciemus. Līdz ar muižnieku feodālā zemes īpašuma izveidošanos nostiprinās arī muižnieku īpašuma tiesības pār zemnieku. Lībiešu apmetņu lielākā daļa piederēja Dundagas domenei, kuras 18.—19. gs. īpašnieku Zakenu valdījumi Kurzemē izveidojās 14.—15. gs.²⁹ Lībiešu apmetņu senākie datējumi rakstītos dokumentos visumā sakrīt ar Dundagas muižas izveidošanos. Taču kopumā, kā atzīst V. Dorošenko, Kurzemes ziemeļrietumu piekrastē dzimtbūtnieciskā kļaušu saimniecība 16. gs. pilnībā par valdošo nav kļuvusi.³⁰

16. gs. beigās lībiešu apmetnes ietilpa Kurzemes bīskapijā. Šajā laikā visa Ziemeļkurzemes piekraste bija vēl samērā reti apdzīvota. Tā nonākusi bīskapijas lielās domēnes (vēlāk privātmuižas) Dundagas atkarībā, Dundagas jūrmala (*der Dondangische Strand*) tiek izdalīta kā atsevišķs apgabals, kurš savukārt sadalīts 13 ciemos. No tiem deviņi ciemi atrodas Irbes jūras šauruma krastā³¹: 1) *Gross Irwen* (Lielirbe), 2) *Pissen* (Miķeļbāka), 3) *Siekeragge* (Sikrags), 4) *Newendorff* (Jaunciems), 5) *Klein Irwen*, 6) *Wackendorf* (Mazirbe), 7) *Pudteraggen* (Pitrags), 8) *Domessnest* (Kolka), 9) *Wayden* (Vaide), 10) *Sounaggen* (Sounags). Ciemi sastāv no zvejnieku sētām. L. Arbuzovs, analizējot Piltenes vaku reģistru, atzīst, ka šāds piekrastes administratīvi teritoriālais iedalījums pastāvējis jau viduslaikos un visi minētie ciemi ir pielīdzināmi viduslaiku Vidzemē labi zināmajiem vaku ciemiem. Šos Ziemeļkurzemes ciemus L. Arbuzovs raksturo kā saimnieciski tehniskas vienības, kas sastāv no vairākām savrupām viensētām.³² Šī secinājuma pareizību uzskatāmi apliecināt varētu kartogrāfiskais materiāls. Taču šāda materiāla nav.

Kā rāda Piltenes vaku reģistrs, trešdaļa no Dundagas piekrastes iedzīvotājiem bija zvejnieki. Zvejoja tikai pašā jūras krastā dzīvojošie iedzīvotāji (*Strandbauer*). Muiža ievāca zivis kā nodevas vai arī iepirka tās un pārdeva tālāk. Valodnieks V. Kiparskis, analizējot reģistrā tikai uz jūrmalas apmetnēm attiecinātu nodevu apzīmējumu *Tabberlayken*³³ (kūpinātas buķes), atzīst tā lībisko cilmi. Tas ir pierādījums, ka šajā laikā minētās apmetnes apdzīvojuši lībieši.

Apmetnes nosaukums	1384.—1387. g. ⁴¹	1630. g. ⁴²	1652. g. ⁴³	1663. g. ⁴⁴	1745. g. ⁴⁵	1745. g. ⁴⁶	1747. g. ⁴⁷	1747. g. ⁴⁸	1757. g. ⁴⁹	18. gs. otrā puse ⁵⁰	1814. g. ⁵¹	1821. g. ⁵²				
	Apmetnes veids															
	ciems	apdzīvota vieta	apdzīvota vieta	apdzīvota vieta	ciems (derev-nja)	apdzīvota vieta	muiža (Hof, kleiner Hof)	sēta (Gesind)	sēta (Gesinde)	apdzīvota vieta	ciems	sēta	ciems (Dorf.)	atsevišķas mājas (einzelne Häuser Höfer, Hof-lagen)	ciems	sēta
Lūžņa	—	—	—	—	—	—	+	—	+	—	—	+	—	—	—	
Miķelbāka	—	—	—	—	+	—	—	+	—	+	—	+	—	+	—	+
Lielirbe	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	—	+	—	+
Jaunciems	—	—	—	—	—	—	—	+	—	+	—	—	—	—	—	—
Sīkrags	+	—	—	—	—	—	—	+	+	—	+	—	+	—	—	+
Mazirbe	+	—	—	+	+	+	—	+	—	—	—	+	+	+	—	—
Košrags	—	—	—	—	—	—	—	+	—	+	—	+	—	—	—	—
Pītrags	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	—	+	—	+	—	+
Saunags	—	—	—	—	—	—	—	+	—	+	—	—	—	—	—	—
Vaide	—	—	—	—	—	—	—	+	—	+	—	—	—	—	—	—
Kolka	+	+	+	—	+	+	+	+	+	—	+	—	+	—	—	+

* Atzīme *Gesind*, vietas ģeogrāfiskais nosaukums nav minēts

Zemkopībai šai laikā, spriežot pēc reģistra datiem, šeit bija maza nozīme. Niecīgie smilšainie, mazaugļīgie lībiešu lauciņi nevarēja saistīt muižas interesi un nedēvēja tās lauku paplašināšanai. Tāpēc tie netika pievienoti ne Dundagas, ne Popes muižai. To lietotājiem savas apmetnes nebija jāatstāj. Tas nozīmēja, ka lībiešu apmetnes tajā laikā turpināja veidoties samērā brīvi un nebija pakļautas izmaiņām, kādas notika pārējā Kurzemē. Ciešā saistībā ar jūrmalas ģeogrāfisko ainavu un sociālekonomiskajiem apstākļiem tās veidojās kā brīvas apbūves apmetnes.

Zināmie 17. gs. rakstītie avoti nav atstājuši plašas liecības par Ziemeļkurzemes piekrastes iedzīvotāju apmetnēm. Aptuvenu priekšstatu sniedz dažas vispārēja rakstura kartes, kurās atzīmēta Mazirbe, Lielirbe un Kolka. Visas apmetnes kartēs apzīmētas kā apdzīvota vieta vai sēta (1. tabula). Par 17. gs. otro pusi fragmentāras ziņas, norādījumi par apmetņu vecākajām sētām (piemēram, Pītraga Dēlnieku, Randu un Otu sētām) rodamas Irbes—Ģipkas un Dundagas draudžu baznīcu grāmatās.

18. gs. sākumā lībiešu apmetņu tālāku attīstību aizkavēja lielā mēra (1710. un 1711. g.) postījumi. Taču pazīstamais uzraksts Mazirbes akmenī, kurš stāsta, ka gandrīz visi lībieši mēra laikā izmiruši, epidēmijas postījumus pārspīlē: baznīcu grāmatu ieraksti liecina, ka 18. gs. pirmajā pusē ir apdzīvotas gandrīz visas zināmās lībiešu sētas.³⁴ Nav pieņemama arī doma, ka vēlākie jūrmalas iedzīvotāji būtu pārnācēji no Sāmsalas.³⁵ Sāmsalā mēra postījumi nebija mazāki kā Kurzemē, bet baznīcu grāmatu ieraksti rāda, ka sāmsalieši Kurzemē ieradusies arī pirms 1710. gada.³⁶

Publicētie 18. gs. rakstītie avoti sniedz skopus datus par lībiešu apdzīvoto teritoriju. Pēc A. Slēcera sakoportām ziņām,³⁷ kuras pēc minētā autora iniciatīvas pierakstījuši Engures, Mazirbes un Mazsalacas mācītāji, uzzinām, ka Ziemeļkurzemes lībieši dzīvojuši apmēram 150 sētās. Ievērojamākās apmetnes — Melnsils, Kolka, Saunags, Pītrags, Sīkrags, Lielirbe un Piza. Nav minēta Vaide, Košrags, Mazirbe, Jaun-

ciems, Lūžņa. Ir arī norādījums, ka pieminētajās apmetnēs dzīvo sāmsaliešu ģimenes. Šis ziņas jautājuma risināšanai neko būtisku nedod.

Lībiešu 18. un 19. gs. visu apmetņu raksturošanai pēc kartogrāfiskā materiāla un baznīcu grāmatu ziņām sastādītas tabulas (skat. 1.—3. tabulu).³⁸ Sētu apzīmēšanai baznīcu grāmatās lietoti termini sēta un vieta.³⁹ Jāpiezīmē, ka piekrastes iedzīvotāju sarunu valodā termins ciems nav fiksēts. 19. gs. beigās piekrastes iedzīvotāji sarunu valodā teica: «Jāiet uz Mazirbi, Sīkragu, Lūžņām» u. tml.⁴⁰

18. un 19. gs. kartogrāfiskajā materiālā lībiešu apmetnes nosauktas par ciemiem, sētām, apdzīvotām vietām (1. tabula).

2. un 3. tabulā atainota divu apmetņu — Sīkraga un Košraga — vēsture. Sīkrags ir viena no vecākajām lībiešu apmetnēm, Košrags — jaunākā. Vispārīgāku plašākam pamatojumam izmantoti dati no pārējo lībiešu apmetņu vēstures. Sīkrags, lībiešu valodā — *Sīkrōg*,⁵⁸ pēc valodas liecībām, somugriskas cilmes toponīms, avotos pirmo reizi minēts 1387. g. kā *villa Sigkeragke*. 1582./83. g. Piltenes vaku reģistrā tas apzīmēts kā *Dorf Siekeragge*, un tajā minēti 18 [saimnieku?] vārdi. Iespējams, ka tikai daļai no tiem bija savas saimniecības un vienā sētā saimniekoja vienas vai divu paudžu pārstāvji. Starp šiem saimniekiem minēti arī Pēteris Kojje (*Peter Koye*) un Lirums Larums (*Lirum Larum*).⁵⁹ Kojju un Lorumu mājas atzīmētas arī 18. gs. pirmās puses Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmatā, kas Sīkragā min tikai deviņas saimniecības, t. i., gandrīz visas tās sētas, ko mūsdienu vietējie iedzīvotāji sauc par vecsaimniecībām. Līdz šim zināmajā vecākajā — 1630. g. — kartē Sīkrags gan nav atzīmēts, kaut tas neapšaubāmi pastāvēja. Pirmo reizi Sīkrags kā sēta (*Gesinde*) atzīmēts arhitekta un ģeogrāfa Barnikela (*Barnikelli*) 1747. g. sastādītāja kartē,⁶⁰ 1814. g. kartē Sīkrags atzīmēts gan kā ciems, gan kā atsevišķa sēta, bet kā ciems pirmo reizi parādās 1833. g. Vidzemes un Kurzemes topogrāfiskajā kartē.⁶¹

1. tabula

pēc LUB un pēc kartogrāfiskā materiāla

1825. g. ⁵³	1833. g. ⁵⁴	1843. g. ⁵⁵	1845. g. ⁵⁶	1891. g. ⁵⁷
ciems	ciems	apdzīvota vieta	apdzīvota vieta	ciems
—	+ (3 saimn.)	—	+	10—20 saimn.
—	—	+	+	10—20 „
—	+ (5 saimn.)	—	+	4—10 „
—	—	—	+	4—10 „
—	+ (6 saimn.)	—	+ (8 saimn.)	4—10 „
—	—	+	+ (8 saimn.)	4—10 „
+ (mazs)	+ (4 saimn.)	—	+ (4 saimn.)	4—10 „
—	+ (3 saimn.)	—	—	4—10 „
—	+ (5 saimn.)	—	+ (5 saimn.)	4—10 „
—	—	—	+	4—10 „
—	—	+	+	10—20 „

Košrags (*Kuoštrōg*, arī libiskas cilmes vietvārds,⁷⁵ tas neietver sevī nekādu apmetnes veida apzīmējumu⁷⁶) izveidojies smilšainā joslā starp jūru, kāpām un mežu, samērā līdzena vietā, kur nav ceļojošo smilšu, kas veido kāpas. Igaņu valodnieks E. Vēri, gan neanalizēdams dokumentālos materiālus, norāda, ka Košrags radies tikai 19. gs. pirmajā pusē.⁷⁷ Taču Košrags (skat. 3. tabulu) ir vismaz 150 gadus vecāks. Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmatā ir mācītāja ieraksts: «1756. g. Pēter, Kūkiņ Klāva sievas tēvs no Koštraga, kas, kā teic no tā it pirmaju jūrmalā baznīcas kunga nokristīts, jau priekš mēri gadu, 30 gadus vecs būdams, 3 gadus pēc mēri no tā baznīcas kunga Pētersen ar to gājušā 8. jūnij glabātu sievu laulāts, līdz šim dzīvojis . . . miris, līdz 76 gadiem vecs tapis.»⁸⁸ Tātad Košrags kā apdzīvota vieta pastāvējis jau vismaz 17. gs. 80. gados. 1740.—1750. g. baznīcas grāmatas sniedz ziņas tikai par Kūkiņu un Zoku mājām. Tas vedina domāt, ka tolaik Košrags vēl būs bijis neliels. To apstiprina arī kartogrāfiskais materiāls. 1770. g. Košragā jau pastāv četras saimniecības,⁸⁹ kuru skaits nemainās līdz pat 19. gs. otrajai pusēi.

Par sētu izvietojumu Ziemeļkurzemes libiešu apmetnēs 16., 17. un 18. gs. grūti spriest, jo mūsu rīcībā nav atbilstoša kartogrāfiskā materiāla. Vēsturnieks P. Johansens 16. gs. Ziemeļkurzemes libiešu apmetnes raksturo kā izkliedētus ciemus.⁹⁰ Šādai atziņai (par atsevišķu sētu izkliedētu izvietojumu) atbilst apmetņu ģeogrāfiskie apstākļi. Sikragā, piemēram, ir ceļojošās smiltis, kas veido nelielas kāpas un kuru dēļ šodien samērā grūti restaurēt vecos ceļus un sētu seno izvietojumu. Ir zināms, ka ceļojošo kāpu dēļ Pentu mājas mainījušas savu sākotnējo vietu,⁹¹ konstatēts, ka daļā apmetņu vēl 19. gs. atsevišķas sētas atradās samērā patālu cita no citas (Lūžņā, Sikragā, Košragā). Daļā apmetņu dažas sētas izvietojās samērā kompakti, citas savukārt diezgan tālu no kompaktās sētu grupas. Sevišķi labi tas vērojams Saunagā.

18. gs. otrās puses dokumenti⁹² liecina, ka libiešu apmetņu attīstība nenotika tikai vienā, kompaktu apmetņu veidošanās virzienā, kā to varētu gaidīt, pastāvot zvejai kā iedzīvotāju svarīgai nodarbošanās nozarei. Jau tolaik jūrmalā gan veidojās atsevišķas viensētas, gan notika apbūves sablīvēšanās, atsevišķām saimniecībām daloties. Tā, Dēliņu sēta Lūžņā minēta kā patstāvīga, atsevišķa, mežā izbūvēta saimniecība. Pēc Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmatas ziņām, Dundagas jūrmalā 1770. g. pavisam bijušas astoņas zemnieku (*Landbauer*) saimniecības, no kurām četras atradušās Mazirbē. No šīm četrām Mazirbes sētām Jaunkrūmiņu sēta, kuru vēlāka laika dokumenti pieskaita Košragam, atradās mežā pusceļā starp Mazirbi un Košragu. Savrup izvietojušās arī Kāpu mājas (to vēlākais nosaukums «Kalniņi» jeb «Jaunkalniņš»). Arī šo saimniecību nepieskaita nevienai no tuvākajām apmetnēm — Sikragam vai Mazirbei. Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmatā par to ir sekojošs ieraksts: «1777. g. kristīta Anna, Kāpes Pētera, tā jaunā vietnieka meita, kas starp Mazirbi un Sikragu meties.» Šis fakts, iespējams, varētu liecināt, ka daļa jūrmalnieku sāk vairāk pievērsties lauksaimniecībai. 18. gs. pirmajā pusē māju dališanās notikusi arī Pitragā. Kopš 18. gs. otrās puses baznīcu grāmatās blakus Sumberu sētas vārdam ir parādījušās Jaunsumberu un Vecsumberu saimniecības,⁹³ kas, spriežot pēc vēlākiem zemes īpašumu plāniem, atrodas līdzās. Izveidojoties pat tikai divu māju grupai, Pitrags, tāpat kā jebkura apmetne, ieguva kompakta apbūves izskatu. Atsevišķas vaļinieku saimniecības 18. gs. dokumentos nav pieminētas.

18. gs. sākumā vairumā libiešu apmetņu saimniecību svarīga nodarbošanās nozare bija zveja. Libieši zivis izmantoja pašu uzturam, pārdeva un izmainīja pret labību. Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmatā 1772. g. ir šāds ieraksts: «Priz, Kurgatt Eewalta kalps, arī no Pitragga, kas ar laivi, līdz ar citiem pie Diž-laivas iedams, in savu precī tur izdevis, grihēdams atkal savā laivā kāpt, krītamu ligu dabūjis, jūri kritīs in tur pats savu kapu dabūjis.»⁹⁴

Pēc dzimtbūšanas atcelšanas, pārejot uz preču un naudas saimniecību, 19. gs. pirmajā pusē Kurzemes muižās sākās masveidīga zemnieku zemju pievienošana muižu zemēm un zemnieku saimniecību likvidēšana.⁹⁵ Libiešu apmetnes šis process neskāra. Mazaugļiegie jūrmalas «dārzi» nesaistīja Dundagas un Popes privātmuižu intereses. 19. gs. pirmajā pusē libiešu apmetnes vērojams sētu skaita pieaugums parasti veco saimniecību dališanās rezultātā (skat. 2. un 3. tabulu). Šie notikumi atspoguļojas arī baznīcu grāmatu ierakstos — „*Heuschläge und neue felder wurden gemacht u. die zahl der neusassen mehrte sich sehr. . . Am grossen strande zu den von 1820 bis 30 fundirten gesindern der Pollmann, Jaun Štampste und Jaun Walgan, noch der Jaun Krumin u. Jaun Anges, Jaun Walke, Jaun Rohtsche.*”⁹⁶ Saimniecību dališanos neapšaubāmi izraisīja tas apstākļi, ka tajās stipri pieauga iedzīvotāju skaits. 19. gs. pirmajā pusē (tāpat arī 18. gs.) libiešu apmetņu sētās dzīvoja māju nomnieki ar ģimenēm, vaļinieki un gājēji. Katrā mājā bija pa 2—4 vaļinieku ģimenēm. Tos bieži sauca arī par piemājniekiem.⁹⁷ Pēc 1826. g. Dundagas pagasta revīzijas materiāliem par Vaides Roču un Sikraga Pentu mājām⁹⁸ konstatējams, ka «Ročos» 1826. gadā

Sikraga sētas

Sētas nosaukums	1742. g. ⁶²	1743. g. ⁶³	1744. g. ⁶⁴	1750. g. ⁶⁵	1770. g. ⁶⁶	1801. g. ⁶⁷	1816. g. ⁶⁸	1826. g. ⁶⁹	1850. g. ⁷⁰ (162 iedzīvotāji)
Lorumi	+	—	+	+	+	+	+	+	+
Brikši	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Santi	—	+	—	+	+	+	+	+	+
Keļķi	—	+	—	+	+	+	+	+	+
Koiji	—	—	+	+	+	+	+	+	+
Tiļļi	—	—	+	+	+	+	+	+	+
Klāvnieki (kopš 1896. — Jaunklāvi)	—	+	+	+	+	+	+	+	+
Klāvs	—	—	—	+	+	+	+	+	—
Penti	—	—	—	+	+	+	+	+	+
Vecklāvi	—	—	—	—	—	—	—	—	+
Jaunpenti	—	—	—	—	—	—	—	—	+ (jauna vieta)
Kangars	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Fridmanis	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Beidzala istaba	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Didriksone	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Damberga jaunistaba	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Gēde Ermane	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Didriķis Freienbergs	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Didriķis Leimanis (kalējs)	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Volganskis	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Zariņš	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Andzenovs	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vilbergs	—	—	—	—	—	—	—	—	—

dzīvoja: 1) Marija, atraitne, saimnieka Pētera māte, 65 g. v.; 2) Pēteris, Marijas pirmais dēls, saimnieks, 34 g. v.; 3) Trīne, Pētera saimniece, 31 g. v.; 4) Līze, Pētera un Trīnes pirmā meita, 6 g. v.; 5) Anne, Pētera un Trīnes otrā meita, 3 g. v.; 6) Marija, Pētera un Trīnes trešā meita, 1/4 g. v.; 7) Kārlis, Pētera un Trīnes pirmais dēls, 10 g. v.; 8) Didriķis, Pētera un Trīnes otrais dēls, 8 g. v.; 9) Andrejs, Pētera un Trīnes trešais dēls, 4 g. v.; 10) Didriķis, Marijas otrais dēls, 32 g. v.; 11) Kristis, kalps, 63 g. v.; 12) Tije, Krista meita, darba meita, 30 g. v.; 13) Ansis, Krista dēls, 20 g. v.; 14) Brancis, puisis, 21 g. v.; 15) Klāvs, kalps, 36 g. v.; 16) Trīne, Klāva sieva, 37 g. v.; 17) Ansis, Klāva un Trīnes pirmais dēls, 7 g. v.; 18) Mačs, Klāva un Trīnes otrais dēls, 4 g. v.; 19) Līze, Klāva un Trīnes pirmā meita, 13 g. v.; 20) Grieta, Klāva un Trīnes otrā meita, 10 g. v.; 21) Fricis, vaļinieks, 35 g. v.; 22) Kēste, sētas meita, 26 g. v.; 23) Anna, atraitne, 56 g. v.

Pentu mājās dzīvoja: 1) Didriķis, 55 g. v.; 2) Līze, Didriķa sieva, 40 g. v.; 3) Klāvs, Didriķa dēls, 16 g. v.; 4) Ansis, Didriķa dēls, 9 g. v.; 5) Pēteris, Didriķa dēls, 8 g. v.; 6) Trīne, Didriķa meita, 19 g. v.; 7) Marija, Didriķa meita, 11 g. v.; 8) Andrejs, Didriķa dēls, saimnieks un vagars, 26 g. v.; 9) Katrīna, Andreja saimniece, 26 g. v.; 10) Jannis, Andreja un Katrīnas dēls, 6 g. v.; 11) Kārlis, Andreja un Katrīnas dēls, 4 g. v.; 12) Ilze, Andreja un Katrīnas meita, 1/4 g. v.; 13) Kārlis, Didriķa dēls, 20 g. v.; 14) Anna, Kārļa sieva, 32 g. v.; 15) Kārlis, kalps, 50 g. v.; 16) Ansis, vaļinieks, 68 g. v.; 17) Kārlis, vaļinieks, 50 g. v.; 18) Trīne, vaļinieka Kārļa sieva, 45 g. v.; 19) Andrejs, vaļinieku Kārļa un Trīnes dēls, 10 g. v.; 20) Trīne, darba meita, 16 g. v. Līdzīgs iedzīvotāju skaits un sastāvs bija arī pārējās lībiešu sētās.

Šie materiāli, atspoguļojot sociāli demogrāfisko

ainu lībiešu sētās 19. gs. pirmajā pusē, rāda, ka katras mājas saimi veidoja vairākas ģimenes. Tā, piemēram, Sikraga «Pentēs» vienu ģimeni veidoja vecāki un to neprecētie bērni, savas ģimenes bija diviem precētajiem dēliem, bez tam mājā dzīvoja viena vaļinieku ģimene un gājēji (puīši un meitas). Lielo ģimeņu pastāvēšana un cilvēku lielais skaits vienā sētā kļuva par vienu no jaunu sētu veidošanās cēloņiem.

Pārvērtības, kas 19. gs., pārejot no dzimtbūtnieciskās kļaušu saimniecības uz kapitālistisko ražošanas veidu, bija notikušas apmetņu sociālajā struktūrā un apbūvē, atspoguļo 1897. g. Viskrievijas pirmās vispārējās tautas skaitīšanas apdzīvoto vietu uzskaites anketas.⁹⁹ Tanīs atsevišķi minētas mazistabas, kurās parasti dzīvoja vaļinieki, un saimnieku sētas. Piemēram, Sikraga vaļinieka Jurgenberga saimniecība «Jaunistaba», kuru apdzīvoja trīs cilvēku ģimene, raksturota šādi: «хата бобыля Дидрика Юргенберга, на берегу моря», bet par Sikraga «Santiem» teiktis: «крестьянская усадьба на берегу моря. Один двор». Šo sētu apdzīvoja 31 cilvēks.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā visās lībiešu apmetnēs uz muižas, valsts vai vecsaimniecību zemes dibinājās jaunas saimniecības.¹⁰⁰ No vecsaimniecībām atdalītos zemes gabalus (ne vairāk kā dažas pūrvietas) parasti ieguva saimnieku jaunākie dēli vai meitas. Sikragā vairums jauno saimniecību izvietojās gar ciema galvenā ceļa malu, virzienā uz jūru. Nomaļus no pārējām atradās vaļinieka Kirila Didriksona saimniecība. Šādas apbūves rezultātā Sikrags ieguva kompaktāku izskatu, pēc plānojuma tomēr joprojām veidojot izklaidus apmetni. Sētas veidotas gan pēc divpagalmu (parasti vecsaimniecībām), gan vienpagalma (t. s. mazistabu saimniecībām) sistēmas. Sikraga centrālās daļas apbūves kompleksu var uzskatīt par kompaktu. Iedzīvotāji no t. s. Sikraga, kurā pa-

2. tabula

1859. g. ⁷¹		1896. g. ⁷²			1896. g. ⁷³	1921. g. ⁷⁴
sēta	iedzīvotāju skaits	sēta	vaļinieki	iedzīvotāju skaits		
+	28	+	—	19	—	+
+	24	+	—	18	—	+
+	29	+	—	31	—	+
+	26	+	—	22	—	+
+	17	+	—	26	—	+
+	29	+	—	20	—	+
+	36	+	—	17	—	+
—	—	+	—	33	—	—
+	22	+	—	14	—	+
+	26	+	—	21	—	+
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	+	5	+	+
—	—	—	+	6	+	+
—	—	—	+	9	+	—
—	—	—	+	3	+	—
—	—	—	—	—	+	—
—	—	—	—	—	+	—
—	—	—	—	—	+	—
—	—	—	—	—	+	—
—	—	—	+	5	+	—
—	—	—	—	—	—	+
—	—	—	—	—	—	+
—	—	—	+	4	—	—

matā ietilpst vecsaimniecības, nodalījuši t. s. Sesku ciemu ar 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā izveidotajām maziastabām un jaunsaimniecībām. Šī Sīkraga daļa kā atsevišķa sētu grupa atrodas apmēram 1,5 km no centrālās apbūves.

Jūrmalas apmetnēs izveidojās sazarots ceļu tīkls, kas nebūt neorganizēja apmetnes, bet bija pakļauts atsevišķo sētu izvietojumam. Piemēram, Sīkragā gar galveno ceļu, t. s. gatvi, kas no kādreizējā jūrmalas Ventspils—Kolkas ceļa ved virzienā uz iekšzemi, izvietojušās dažas vecsaimniecības («Brikši», «Tiļļi», «Ķelķi»), kuras cita no citas atrodas apmēram pus-

kilometru un savā starpā savienotas ar ceļiem. Bijis arī t. s. ciema vidus — *kūlasidam* (starp vietējiem kapiem, «Ķelķiem» un «Tiļļiem»). Arī Košraga četras vecsaimniecības novietojušās divu lielāko ceļu malā: divas gar t. s. jūrmalas, divas — gar otru ceļu. Vēlāk piebūvētās jaunsaimniecības un mazistabas pieslēdzas šiem ceļiem, kā nu to atļāva ģeogrāfiskie apstākļi. Lielākā daļa jaunsaimniecību celtas jūrmalas kāpu tuvumā. Līdzīgi apbūves principi vērojami arī pārējās apmetnēs.

Zemes izmantošanas struktūru lībiešu apmetnēs ataino 1893.—1902. g. zemju regulēšanas dokumenti. Piemēram, Vaidē 1895. g. katrai no sešām vecsaimniecībām aramzeme bija vienā gabalā pie sētām.¹⁰¹ Taču kopumā jūrmalas saimniecību aramzemes gabaliņu (t. s. dārzu, ko iežogojā ar slīpajiem sklandu žogiem) izvietojums bija dažāds. Sīkraga «Ķelķiem» aramzeme atradusies apmēram kilometru no mājas uz jūras pusi (tā sauktais jūrmalas dārzs), bet «Kojām» un «Lorumiem» (vecā vagara dārzs) tā izvietota tieši ap mājām. Pēc dokumentu ziņām, šīs mājas ir Sīkraga vecākās saimniecības. Arī Košraga saimniecībās aramzeme bijusi izvietota sētu tuvumā. Savukārt Kolkas Ūšu mājās 1902. g.¹⁰² saimniecības visa aramzeme (6,26 pūrvietas) bija sadalīta 11 nelielos gabaliņos. Seši no tiem atradusies ap sētu, pārējie — dažādos virzienos tālāk no tās, gan ieplakās, gan līdzenumos starp kāpām. Kā šajā, tā iepriekšminētajās sētās aramzemes izvietojumu un sadalījumu vienā vai vairākos gabalos noteica ģeogrāfiskie apstākļi. Mūsu rīcībā esošie dokumenti neliecina, ka lībiešu apmetnēs būtu notikusi viena lauka sadalīšana šņorēs vai arī lauku pārdalīšana (mainīšana) sētu starpā.

19. gs. beigās un 20. gs. sākumā izveidoto siksaimniecību aramzemes gabaliņi bija ļoti niecīgi. Ja vien bija iespējams, tie atradās ap sētu. Piemēram, Sīkraga septiņiem vaļiniekiem aramzemes platība bija no 0,04 līdz 1 pūrvietai.¹⁰³

Vaļinieki nereti nodarbojās ar kādu amatu, piemēram, Didriķis Leimanis Sīkragā bija kalējs.

Sētu izvietojumu lībiešu apmetnēs stiprā mērā noteica auglīgāko zemes gabaliņu atrašanās vietas.

3. tabula

Košraga sētas

Sētas nosaukums	1680. g. ⁷⁸	1745. g. ⁷⁹	1754. g. ⁸⁰	1770. g. ⁸¹	1801. g. ⁸²	1826. g. ⁸³	1859. g. ⁸⁴	1859. g. ⁸⁵		1896. g. ⁸⁶		1921. g. ⁸⁷
								sēta	iedzīvotāju skaits	sēta	iedzīvotāju skaits	
Kūkiņi (kopš 1896. g. — Anduļi)	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	13	+
Zokī	—	+	+	+	+	+	+	+	34	+	6	+
Tilmači	—	—	—	+	+	+	+	+	27	+	28	+
Dīki (kopš 1816. g. Kīnne-Dīke)	—	—	+	+	+	+	+	+	20	+	15	+
Veide (Vecžokī)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 sēta	12	+
Kandis	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1 sēta	9	+
Jaunkrūmiņi	—	—	—	+	—	—	—	—	—	nav ziņu	nav ziņu	+
Viļmanis	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+
Dembergs (maziņāja)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+
Volganskis (maziņāja)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+
Ziemeļi	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+

Ēkas galvenokārt cēla zemes gabaliņu vienā malā, labāko zemi atstājot labībai, kartupeļiem vai dārzeņiem. Pļavas visām apmetnēm atradušās zemajās vietās 3—10 km aiz jūrmalas meža,¹⁰⁴ tikai retumās — sētas tiešā tuvumā. Kā rāda arhīvu materiāli, pļavas bija izkliedētas un muiža pļavas gabalus parasti ierādījusi vai nu vienai apmetnei, vai vairākām tuvākajām jūrmalas apmetnēm kopā. Pļavu masīvā katrai sētai bijis savs gabals. Mūsu rīcībā esošie dokumenti par Dundagas jūrmalu neapstiprina literatūrā izteikto domu, ka 19. gs. otrajā pusē jūrmalnieku tālās pļavas atradušās iedzīvotāju kopējā lietošanā.¹⁰⁵ Spriežot pēc dokumentiem un vecākās paaudzes jūrmalnieku stāstījumiem,¹⁰⁶ katra saimniecība novāca sienu ar savas sētas ļaužu spēkiem un glabāja to savā pļavas gabalā uzceltajos siena šķūņiņos.

Atsevišķi katrai sētai nodalītu ganību bija samērā maz. Spriežot pēc zemju regulēšanas materiāliem, tādu vispār nebija Vaidē.¹⁰⁷ Turpretim katrai sētai savas ganības bija Mazirbē.¹⁰⁸ Kur nebija atsevišķu ganību, tur lopi ganīti muižas mežā un vigās (purvajos). 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Sīkragā kopīgi ganījuši tuvumā dzīvojošie kaimiņi vecsaimnieki: vienā grupā «Keļķi», «Tiļļi» un «Brikši», otrā — «Koiļi» un «Penti»,¹⁰⁹ katra ar savu ganu. Šāda ganīšanas organizācija pastāvējusi jau 18. gs. Tā, piemēram, Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmatā rodama ziņa, ka «1791. g. miris Andrejs, Koiļes Mač gana puisis; ... karstā gaisā līdz ar citiem ganiem lopus jūrei dzidams, dziļi bridis, no straumi saņemts slīcis, 12 gadus vecs, no Sīkraga.»¹¹⁰ Mazistabu īpašnieki un vaļinieki savus lopus ganīja kopā, atsevišķi no saimnieku lopiem. Retos gadījumos saimnieku lopu ganāmpulkam pievienoja vaļinieku lopus. 20. gs. sākumā Sīkragā aitu ganīšanai pastāvēja t. s. ciema klajums — *kūla lagdo*, kas vēlāk sadalīts.

Spriežot pēc tabulu datiem, vecās apbūves pēdām, kā arī pēc pašreizējās apbūves, 20. gs. pirmajā gadu desmitā libiešu apmetnes, pieaugot sētu skaitam, apbūvētas jau samērā kompakti, lai gan vairums t. s. vecsaimniecību joprojām izvietotas diezgan izkliedēti. Ap 1910. g., kad Dundagas muiža izcirta daļu no jūrmalas meža un izcirtumus sadalīja nelielos gabaliņos iznomāšanai libiešu un latviešu tautības bezzemniekiem, sētu skaits apmetnēs pieauga. Apbūve kļuva blīvāka, un attālumi starp atsevišķām saimniecībām samazinājās.

Pirmā pasaules kara laikā libiešu apmetnes tika stipri sapostītas. Postījumu novēršanas gaitā jūtami izmainījās apmetņu ārējais izskats. Arhīvā rodami daudzi desmiti jūrmalnieku iesniegumu Dundagas pagasta valdei ar lūgumu piešķirt būvkokus esošo celtnu jumtu, sienu u. c. remontam, kā arī jaunu ēku celšanai.¹¹¹

Līdz pat 19. gs. beigām iedzīvotāju etniskais sastāvs visās Ziemeļkurzemes libiešu apmetnēs bija samērā viendabīgs, t. i., libisks. 18. gs. Dundagas un Irbes—Ģipkas draudžu baznīcu grāmatās gan visai bieži atzīmēti sāmsalieši, kas kā kalpi, saimnieki vai piemājoņi vaļinieki mituši šajās apmetnēs.¹¹² E. Vēri, pamatojoties uz vietējo iedzīvotāju nostāstiem, atzīst, ka Košraga Tilmaču mājas izveidojis igaunis.¹¹³ Libiešu valodas pētnieks L. Ketunens raksta, ka nabadzīgākie sāmsalieši kopš neminamiem laikiem līdz pat pirmajam pasaules karam ik gadu lielākā skaitā brau-

kuši peļņā pie Kurzemes libiešiem un dažkārt arī sārdojušies ar turienes zvejniekiem. Šāda veida saiknes ar sāmsaliešiem L. Ketunens min kā vienu no pamatnosacījumiem, kas veicinājis libiešu kā etniskas grupas saglabāšanos.¹¹⁴ 18. gs. avotos rodamas arī nedaudzas ziņas par latviešiem — ienācējiem libiešu apmetnēs: 1762. g. Kūkiņu Klāva sētā miris «Jannis, viens svešais Vidzemes laulāts vīrs, kas priekš 16 gadiem šeit nācis, dažā sētā kā piemājoņs dzīvojis...».¹¹⁵

Līdz 19. gs. vidum libiešu apmetņu etniskajā sastāvā būtiskas pārmaiņas nav vērojamas. Pēc akadēmiķa J. Segrena 1850. g. datiem, no 1498 libiešu apmetņu iedzīvotājiem tikai četri ir latvieši, kas dzīvo Pitragā, Vaidē un Kolkā, bet, pēc akadēmiķa P. Kepena 1857. g. datiem, šajās apmetnēs dzīvo 2541 libietis un daži latvieši Mazirbē.¹¹⁶ Šie dati acimredzot ir par pastāvīgajiem pie Dundagas un Popes privātmuižām pierakstītajiem cilvēkiem. Iespējams, ka visi ienācēji nav norādīti. Vēl jāpiezīmē, ka minētos pētniekus vispirms interesēja libieši, tāpēc latviešu skaits var būt uzrādīts neprecīzi. Pēc Popes—Rindas draudzes mācītāja V. Hilnera sastādītās statistikas,¹¹⁷ 1843. g. starp draudzes 655 libiešiem dzīvojuši 18 latvieši (2,67% no libiešu apmetņu iedzīvotāju kopskaita) un noslēgtas deviņas jauktas laulības.

19. gs. otrajā pusē libiešu apmetņu iedzīvotāju etniskais sastāvs mainās. Vērojama latviešu tautības iedzīvotāju ieplūšana, it sevišķi pēc Dundagas zemnieku un zvejnieku 1860. g. nemieru apspiešanas, kad Dundagas muižai nepadevīgos saimniekus libiešus baroni Osten-Zakeni padzina no mājām un viņu vietā ielika latviešu tautības saimniekus.¹¹⁸ Pārmaiņas libiešu apmetņu iedzīvotāju etniskajā sastāvā veicināja arī kapitālisma straujā attīstība, īpaši pēc 1860. g. reformām, kad Dundagas muiža pārgāja uz naudas nomu. Saimnieciskā dzīve kļuva rosīgāka, jo iedzīvotāji brīvāk varēja izvēlēties nodarbošanās veidu un mainīt dzīves vietu. Ap 1910. g. Dundagas muiža izcirta daļu jūrmalas meža, izcirtumu sadalīja nelielos zemes gabaliņos, kurus nodeva kā libiešiem, tā latviešiem. Apmetnēs veidojās arvien jauktāks iedzīvotāju etniskais sastāvs.

20. gs. sākumā iedzīvotāju skaits apmetnēs pieauga līdz apmēram 3000.¹¹⁹ Statistikas materiālos tie visi minēti kā libieši. Taču šiem datiem pilnībā uzticēties nevaram, jo tolaik noritēja pastiprināts libiešu asimilācijas process. Svarīgs pavērsiena punkts šai procesā bija pirmais pasaules karš, kad libieši uz vairākiem gadiem tika izdzīti no savām apmetnēm.

Noslēgumā jāsecina, ka libiešu apmetnes gadsimtu gaitā nogājušas garu attīstības ceļu no atsevišķas sētas vai vairāku sētu grupas līdz izvērstai kompaktai apmetnei, kopumā saglabājot kādreizējo vecsaimniecību izkliedēto izvietojumu. Šo attīstības procesu noteica vēsturiskie, sociālekonomiskie un arī ģeogrāfiskie apstākļi. Pašreiz vērojamā kompaktā apbūve Ziemeļkurzemes libiešu apmetnēs sāka veidoties mūsu gadsimta pirmajos gadu desmitos, kad starp vecsaimniecībām radās vaļinieku un sīkzemnieku sētas.

Līdz 19. gs. 60. gadiem Irbes jūras šauruma piekrastes apmetnes apdzīvoja gandrīz tikai libieši. Tikai 19. gs. otrajā pusē šajās apmetnēs uz pastāvīgu

dzīvi sāk ieplūst latvieši. Tāpēc nepamatots šķiet uzskats par minēto apmetņu «livizāciju» laikā no 16. līdz 19. gs.¹²⁰ Ziemeļkurzemes lībiešu apmetņu vei-

došanas un apbūvi ietekmēja galvenokārt sociālekoniskie un ekoloģiskie faktori. Etniskā faktora loma, pēc mūsu datiem, nebija būtiska.

PARINDES

- ¹ Sjögren J. A. Livische Grammatik nebst Sprachproben. — Gesammelte Schriften. Im Auftrage der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften bearbeitet und mit einer historisch-ethnographischen Einleitung versehen von Wiedemann F. J. Bd. 2, Teil 1. St. Petersburg, 1861, S. 72; Видеман Ф. Обзор прежней судьбы и нынешнего состояния ливов. Спб., 1870, с. 5, 108; Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. Ein Beitrag zur ethnologischen Geographie und Geschichte Rußlands. St. Petersburg, 1892, S. 2; Bielenstein A. Art und Geschichte lettischer Siedelung. Reval, 1897, S. 1; Svābe A. Latvju kultūras vēsture, 1. sēj., 1. d. Rīga, 1921, 122. lpp.; Johansen P. Siedlungsforschungen in Estland und Lettland. — Deutsche Siedlungsforschungen, Rudolf Kötzschke zum 60. Geburtstag. Leipzig—Berlin, 1927, S. 226, 227; Johansen P. Kurlands Bewohner zu Anfang der historischen Zeit. — Baltische Lande. Bd. 1. Ostbaltische Frühzeit. Leipzig, 1939, S. 275, 282 (tālāk — Johansen P. Kurlands Bewohner...); Manninen I. Die finnisch-ugrischen Völker. Tartu, 1932, S. 150; Terentjewa L. Fischersiedlung und Fischerhaus in Lettland. — Kolloquium Balticum Ethnographicum 1966. Berlin, 1968, S. 151, 153 (tālāk — Terentjewa L. Fischersiedlung...).
- ² Rakstā izteiktās atziņas nav attiecināmas uz visas Kurzemes vai Baltijas somu apmetnēm vispār. Rīgas jūras līča piekrastes lībiešu apmetnes nav analizētas raksta ierobežotā apjoma un pašu apmetņu savdabību dēļ. Raksta ierobežotā apjoma dēļ nav dots arī Irbes jūras šauruma piekrastes apmetņu salīdzinājums ar Sāmsalas un ar citām Kurzemes apmetnēm.
- ³ LCVVA, 235. f., 1., 2., 6. apr.
- ⁴ LCVVA, 235. f., 1. apr.; daži fragmentāri izvilkumi no šo draudžu baznīcu grāmatām publicēti darbā: Sloka L. Kurzemes draudžu hronikas. 2. Rīga, 1930, 187.—219. lpp. (Valsts arhīva raksti, 9).
- ⁵ Līdz 1832. g. baznīcu likumu ieviešanai, kas paredzēja visiem ierakstiem zināmu kārtību un formu, reģistri visās baznīcu grāmatās nav vienādi. Taču arī pēc tam mācītāji bieži vien pieturējās pie vecā stila.
- ⁶ LCVVA, 630. f., 1. apr., 157. l.
- ⁷ Архив АН СССР, Ленинград, ф. 94, оп. 1, д. 137, 145; ф. 30, оп. 2, д. 28.
- ⁸ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 1290, оп. 4, д. 92.
- ⁹ Turpat, 11. apr., 1043. l.
- ¹⁰ LCVVA, 2451. f., 2. apr., 204.—302., 714.a, 1690. l.; 2178. f., 2188., 2237., 2449. l.
- ¹¹ Turpat, 6999. f., 13. apr., 304. l.
- ¹² Turpat, 310.—315. l.; šāda satūra materiāli atrodami arī Kurzemes bruņniecības komitejas fondā (LCVVA, 640. f., 2. apr.).
- ¹³ LCVVA, 5770. f., 1. apr., 381., 382. l.
- ¹⁴ Turpat, 94. l.
- ¹⁵ LCVVA, 2909. f., 1. apr., 1004., 1014. l.; 6828. f., 2. apr., 366., 436. l.; 3. apr., 153., 208. l.; 183. f., 175. apr., 3., 176. l.
- ¹⁶ ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 12, д. 1489, 1492.
- ¹⁷ Arbusow L. Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland, 1582/1583. — «Latvijas Universitātes raksti», 1924, 10 (tālāk — Arbusow L. Ein Verzeichnis...); Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch nebst Regesten (tālāk — LUB), Bd. 3. Reval, 1857. Sp. 513.
- ¹⁸ BDM ZM, 1235, 1238, 1239, 1342—1376, 3037; CZM, 1104, 5991—5999, 6000—6027.
- ¹⁹ Тынинсон Э. Ю. Археологические памятники ливов в Видземе (X—начало XIII вв.). Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. Таллин, 1968, с. 40, 41. Kurzemes lībiešu antropoloģiskā tipa līdzība ar Vidzemes lībiešu antropoloģisko tipu arī liecinot par to kopējo cilmi (skat.: Latvijas PSR arheoloģija. Rīga, 1974, 318. lpp. (tālāk — Arheoloģija).
- ²⁰ Arheoloģija, 277. lpp.
- ²¹ Моора Х., Лиги Х. Хозяйство и общественный строй народов Прибалтики в начале XIII века. Таллин, 1969, с. 30 (tālāk — Моора Х., Лиги Х. Хозяйство...).
- ²² Моора Х., Лиги Х. Хозяйство..., с. 15.
- ²³ 1387. g. — «... Domesnes, villam dictam Minor Irwa, Sigkeragke, et totum litus maris, a dicta villa Barsbeke inclusive usque ad villam Sigkeragke etiam inclusive...» (LUB, Bd. 3, Sp. 513). Šie dati tomēr nenozīmē, ka Ziemeļkurzemes piekraste jau agrāk nebūtu bijusi apdzīvota. Tā kā novads atrodas nomaiņus, šīs vietas dokumentos varēja arī neatspoguļoties, bet arheoloģiskie izrakumi, kas varētu sniegt liecīgus materiālus par piekrastes senākajiem iedzīvotājiem, tie nav izdarīti. Par to, ka tie varēja būt apmetnes pat pirms 13. gs., netiešus datus sniedz Dundagas Purciema arheoloģisko izrakumu materiāli (skat. Arheoloģija, 42. lpp.).
- ²⁴ 1290. g. Dundagas un Tārgales novados minēti 17 ciemi (LUB, Bd. 1. Reval, 1853, Nr. 610, S. 154). Indriķa Livonijas hronikā līdzās terminam *villa* lietots arī termins *villula* (Heinrici Chronicon Livoniae. Recognoverunt Leonid Arbusow et Albertus Bauer, Hannoverae, 1955, cap. XIII, 3—4; cap. XVII, 1—4). Latviski termins *villa* tulkots kā ciems, *villula* — kā ciemat (Indriķa Livonijas hronika. Tulkojis J. Kripēns. Rīga, 1936, 13. nod. 4. §, 17. nod. 2. §).
- ²⁵ Tā, Rīgas bīskaps Nikolajs 1248. g. apstiprina bīskapa Alberta Rīgas domkapitulam dāvinātos īpašumus un vēlākos piešķirumus, ko tas līdz šim netraucēti valdījis, tai skaitā arī 200 arklus Kūrsā, Dundagas un Tārgales kiligundās. (Senās Latvijas vēstures avoti. 2. sēj., 2. burtn. Rīga, 1940, 277., 278. lpp.).
- ²⁶ Моора Х., Лиги Х. Хозяйство..., с. 48, 54.
- ²⁷ Ceļojams no Liepājas uz Rīgu caur Grobiņu, Kuldīgu un Kandavu, viņš esot braucis caur zemgaļu, kuršu un lībiešu ciemiem (Gilbert von Lannoy's Reise durch Livland in dem Herbst und Winter 1413 auf 1414. — «Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands. Herausgegeben von Dr. F. G. v. Bunge», Dorpat, 1847, Bd. 5, S. 169).
- ²⁸ Дорошенко В. В. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке (tālāk — Дорошенко В. В. Очерки...). Рига, 1960, с. 145.
- ²⁹ Turpat, 38. lpp.
- ³⁰ Turpat, 160. lpp.
- ³¹ Ciemu uzskaites secība un vācu valodā rakstītie nosaukumi pēc Piltenes vaku reģistra (Arbusow L. Ein Verzeichnis..., S. 215—218).
- ³² „Vielfach waren solche „Dörfer“ nur mehr ein Begriff, eine wirtschaftstechnische Einheit von mehreren gesondert liegenden Einzelgesinden, aber in unsrem Verzeichnis handelt es sich noch um wirkliche, ursprünglich livische und kurische Dörfer. Daß diese damals noch Dorfesmarken und eine Dorf- oder Markgenossenverfassung besaßen, halte ich aber für unwahrscheinlich“ (Arbusow L. Ein Verzeichnis..., S. 170).
- ³³ Kiparsky V. Die Tabberlayeken von Dondangen. — Fennougrica. Juhlakirja Lauri Posten kuusikymmenvuotispaiväksi, 17. 3. 68. Helsinki, 1968, S. 129.
- ³⁴ LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 7., 8., 9., 14., 15., 122., 123., 177.—180. lpp.
- ³⁵ So domu savā darbā «Historia Lettica» izvēršija P. Einhornis (Scriptores rerum Livonicarum. Bd. 2. Riga—Leipzig, 1848, S. 578).
- ³⁶ Vaidē 1750. g. mirusi «Maije, viena veca sieva, kas, jauna būdama, no Sahmo zemes pārgāje in jau priekš mēri pie Roču Pētera piestāja...» (LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 182. lpp.).
- ³⁷ Schlözer A. L. Gesammelte Nachrichten von Überresten der Liven in Livland und Kurland. — Gräm.: Haigold M. J. Beylagen zum neueränderten Rußland. 2. Teil. Riga—Leipzig, 1770, S. 236.
- ³⁸ Raksta ierobežotā apjoma dēļ publicējam tabulas tikai par Košragu un Sikragu.
- ³⁹ 1745. g. miris «Nikk Lorum vietas saimnieks... no Sikrages» (LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 179. lpp.); samērā reti ir ieraksti «no Sikragciema».
- ⁴⁰ BDM ZM, 1236.
- ⁴¹ LUB, Bd. 3, Sp. 429, 513.
- ⁴² Mercator G. Atlas minor. Amsterodami, 1630, 115. lpp.
- ⁴³ Livonia vulgo Lijefland. [Frankfurt, 1652].

- 44 Karte: La Livonje duché divisée en ses Principales Parties Esten, et Letten etc. Par le Sr. Sanson d'Abbeville, Geogr. ordinaire de sa Maj.^{te} Paris, 1663.
- 45 Rußischer Atlas, welcher in einer General-Charte und neunzehn Special-Charthen, das gesamte Rußische Reich und dessen angränzende Länder, nach den Regeln der Erd-Beschreibung und den neuesten Observationen vorstellig macht. Entworfen bei der Kaiserlichen Academie der Wissenschaften. St. Petersburg, 1745.
- 46 Karte: Die Hertzogthümer Curland und Liefland, zu finden bey J. G. Schreiber in Leipzig [1745—1750].
- 47 Karte: Ducatus Curlandiae jux.^{ta} Barnikelii Architecti Curici primarii Geometricam Delineationem. Geographica Tabula expressus, studio Homannianorum Heredum. Norimb[erga], 1747.
- 48 LCVVA, 2909. f., 1. apr., 1004. l.
- 49 Атлас всего Балтийского моря. [СПб., 1757, карта № 17].
- 50 LCVVA, 6828. f., 2. apr., 2082. l.
- 51 Karte: Curland und der südliche Theil von Liefland, in Albers'scher Projection entworfen von C. G. Reichard. Nürnberg, 1814.
- 52 LCVVA, 6828 f., 3. apr., 153. l.
- 53 ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 12, д. 1489.
- 54 LCVVA, 2909. f., 1. apr., 1014. l.
- 55 Karte: Charte von Kurland [1843]. Lithographie von D. Schabert, in Mitau. Stich von R. Mellin.
- 56 ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 380, оп. 12, д. 1492, л. 2.
- 57 LCVVA, 6828. f., 2. apr., 306. l.
- 58 Vārda otrā daļa «rags» radusies, latviskojot libisko toponīmu (analogiski kā «Kolkasrags»). Sīkragā nekāda raga ģeogrāfiskā pozīvē nav. (Рудзите М. О местных названиях в рыбацких селах окрестностей Дундаги. — Балтийские языки и их взаимосвязи со славянскими, финно-угорскими и германскими языками. Тезисы докладов научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения академика Я. Эндзелина. Рига, 1973, с. 89).
- 59 Arbusow L. Ein Verzeichnis . . . , S. 216.
- 60 Karte: Ducatus Curlandiae . . .
- 61 LCVVA, 2909. f., 1. apr., 1014. l.
- 62 Turpat, 235. f., 1. apr., 84. l., 7. lpp.
- 63 Turpat, 8. lpp.
- 64 Turpat, 8., 9. lpp.
- 65 Turpat, 13., 14., 182. lpp.
- 66 Turpat, 4. lpp.
- 67 Turpat, 5., 6. lpp.
- 68 Turpat, 630. f., 1. apr., 157. l., 517.—536. lp.
- 69 Turpat.
- 70 Архив АН СССР, Ленинград, ф. 94, оп. 1, д. 137.
- 71 ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 1290, оп. 4, д. 92, лл. 313, 314.
- 72 Turpat, 1290. f., 11. apr., 1043. l.
- 73 LCVVA, 6999. f., 13. apr., 313. l., 221. lp.
- 74 Turpat, 5770. f., 1. apr., 94. l.
- 75 Kettunen L. Liwisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung. Helsinki, 1938, S. 8. Libiešu valodas pētnieks L. Ketunens Košraga nosaukumu atvasina no vārda strauts, upe: Koštor-joug-jog „Fluß“, „Bach“. Košragam cauri tek neliels strauts, E. Vēri apmetnes nosaukumu skaidro (pēc tautas etimoloģijas) kā «taisnais ceļš», kas cēlies no vārdiem *kuodin* (taisni) un *riek* (ceļš), tāpat — taisnais ceļš, kas vedis uz pļavām; skat.: Vāri E. Koštrōgi kūla. — Läänemeresoomlaste rahvakultuurist. Tallinn, 1970, lk. 173.
- 76 Vienīgā no libiešu apmetnēm, kas ietver konkrētu apmetnes apzīmējumu, ir Jaunciems (libiski — Užkila).
- 77 Vāri E. Koštrōgi kūla, lk. 174; tāpat E. Vēri raksturo arī Jaunciemu. Taču dokumenti liecina, ka Zoku māja Jaunciemā bijusi jau ap 1690. g. (LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 182. lpp.), bet Jaunciems ka apmetne minēts jau 1582./83. g. Piltenes vaku reģistrā (Arbusow L. Ein Verzeichnis . . . , S. 215—218).
- 78 LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 191. lpp.
- 79 Turpat, 9. lpp.
- 80 Turpat, 17. lpp.
- 81 Turpat, 4., 5. lpp.
- 82 Turpat, 5. lpp.
- 83 Turpat, 630. f., 1. apr., 157. l., 553.—560. lp.
- 84 Архив АН СССР, Ленинград, ф. 94, оп. 1, д. 137.
- 85 ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 1290, оп. 4, д. 92, лл. 313, 314.
- 86 Turpat, 11. apr., 1043. l.
- 87 LCVVA, 5770. f., 1. apr., 94. l., 18. lp.
- 88 LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 191. lpp.
- 89 Turpat, 4. lpp.
- 90 Johansen P. Kurlands Bewohner . . . , S. 278.
- 91 BDM ZM, 3036.
- 92 LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 5., 6., 38. lpp.
- 93 Turpat, 30. lpp.
- 94 Turpat, 210. lpp.
- 95 Козин М. Сельское хозяйство в 60—70-х годах XIX в. — Очерки экономической истории Латвии. 1860—1900. Рига, 1972, с. 26, 27.
- 96 Sloka L. Kurzemes draudžu hronikas, 2, 189., 190. lpp.; Jaunkrūmiņu mājas Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmata minētas jau 1770. g. (LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 5. lpp.).
- 97 Irbes—Ģipkas draudzes baznīcas grāmata ierakstīts, ka miris Pāvils — viens sāmišķis piemājnīeks no Klāv Andreja sētas (LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 197. lpp.).
- 98 LCVVA, 630. f., 1. apr., 157. l., 599., 600., 517., 518. lp.
- 99 ЦГИА СССР, Ленинград, ф. 1290, оп. 11, д. 1043.
- 100 LCVVA, 5770. f., 1. apr., 382. l.
- 101 Turpat, 6999. f., 13. apr., 307. l., 114., 115. lp.
- 102 Turpat, 306. l., 15. lp.; pēc dokumentu ziņām, arī «Uši» ir viena no vecākajām Kolkas saimniecībām.
- 103 LCVVA, 6828. f., 2. apr., 436. l. (Nr. 2320).
- 104 Turpat, 6999. f., 13. apr., 307. l., 14., 15., 50.—52., 92.—95. lp.
- 105 Terentjewa L. Fischersiedlung . . . , S. 157.
- 106 CZM, 6000—6015.
- 107 LCVVA, 6999. f., 13. apr., 307. l., 114., 115. lp.
- 108 Turpat, 55. lp.
- 109 BDM ZM, 1975.
- 110 LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 256. lpp.
- 111 Turpat, 5770. f., 1. apr., 382. l.
- 112 1753. g. miris «Sihmis, vajniek, Punno jeb Sihmis vietas saimnieks, jauns vīrs, vēl ne 1½ gadu to vietu turējis, viens . . . sāmits» (LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 186. lpp.); 1750. g. kristīts «Andrejs, sāmišķa Tennisa delš no Nittel Nikka pirts Pitragā» (turpat, 13. lpp.).
- 113 Vāri E. Koštrōgi kūla, lk. 172.
- 114 Kettunen L. Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung, S. 9; par libiešu ciešajiem sakariem ar Sāmsalu (un otrādi) rakstījis arī P. Ariste (Аристе П. К вопросу о развитии ливского языка. — «Груды Института языкознания АН СССР», М., 1954, 4, с. 268).
- 115 LCVVA, 235. f., 1. apr., 84. l., 201. lpp.; 1788. g. mirusi Ede, Vec-Sumber (Pitragā) Klāva piedzīvotāja no arāju ļaudīm (turpat, 247. lpp.).
- 116 Архив АН СССР, Ленинград, ф. 94, оп. 1, д. 137, л. 1; ф. 30, оп. 2, д. 28, лл. 5 и 43.
- 117 Hilner W. Die Liven an der Nordküste von Kurland. — Historische Gelegenheitsschriften über Livland. Riga, 1850, S. 3.
- 118 LCVVA, 412. f., 2. apr., 874. l., 57. lp.
- 119 Konversācijas vārdnīca, 3. sēj. Rīga, 1911, 1269. sl.
- 120 Tõnnison E. Die Gauja-Liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. — Anfang 13. Jhs.). Tallinn, 1974, S. 188.

ФОРМИРОВАНИЕ ЛИВСКИХ ПОСЕЛЕНИЙ НА КУРЗЕМСКОМ ПОБЕРЕЖЬЕ БАЛТИЙСКОГО МОРЯ

Резюме

История возникновения ливских поселений в северной части Курземе, их структура и происшедшие в них на протяжении веков изменения до сих пор не были предметом специальных исследований этнографов. Цель настоящей статьи состоит в том, чтобы на основе неопубликованных и не использованных для изучения истории поселений источников (церковных книг Ирбеско-Гипкского, Дундагского, Попеско-Риндаского и других приходов, а также материалов этнографических экспедиций) показать: 1) как и когда на побережье Ирбеского морского пролива образовались ливские поселения; 2) главные этапы развития этих поселений; 3) обусловленность характера этих поселений социально-экономическими и географическими факторами, а также этнической средой.

В начале статьи дается краткая характеристика ливских поселений по источникам XIV—XVII вв. В начале XVI в. северное побережье Курземе населено еще сравнительно мало; редкие поселения разбросаны по местам, наиболее удобным с точки зрения условий приморского ландшафта и социально-экономических факторов. На картах XVII в. эти поселения называются «населенный пункт» или «двор». Как показывает анализ документов XVIII и первой половины XIX в., развитие ливских поселений шло

в двух направлениях: 1) происходило уплотнение имеющейся застройки вследствие деления отдельных хозяйств, 2) создавались хутора на побережье. На картах этого периода поселения обозначены как «село», «двор», «населенный пункт».

В конце XIX и начале XX в. во всех ливских поселениях на помещицкой, государственной или крестьянской земле образовались новые мелкие хозяйства. Размещение дворов в поселениях в значительной мере определялось местонахождением более плодородных участков земли. В первом десятилетии XX в. в связи с ростом числа дворов застройка в ливских поселениях была уже довольно плотной, однако старые хозяйства были по-прежнему разбросаны. В ходе устранения разрушений, вызванных первой мировой войной, облик поселений заметно изменился.

Вплоть до конца XIX в. этнический состав всех ливских поселений был сравнительно однородным (ливским).

Ливские поселения прошли многовековой путь развития от отдельного двора или группы разрозненных дворов до поселений с компактной застройкой. Этот процесс определялся социально-экономическими и экологическими условиями. Этнический фактор не имел решающего значения.

I. Prieditē

ZUR ENTWICKLUNGSGESCHICHTE DER LIVISCHEN SIEDLUNGEN AN DER OSTSEEKÜSTE VON KURZEME

Zusammenfassung

Die Geschichte der livischen Siedlungen in Nordkurzeme, ihre Struktur und deren Wandlungen im Laufe der Jahrhunderte waren bisher noch nicht Gegenstand spezieller Forschungen. Der vorstehende Beitrag bezweckt, anhand von unveröffentlichten und zur Erforschung der Geschichte dieser Siedlungen noch nicht ausgewerteten Quellen (der Gemeindekirchenbücher von Irbe—Gipka, Dundaga, Pope—Rinda u. a.) sowie aufgrund der Ergebnisse ethnographischer Expeditionen die Entstehung und Entwicklung der livischen Siedlungen an der Meerenge von Irbe zu beleuchten und die Abhängigkeit der Siedlungsstruktur von den jeweiligen sozialwirtschaftlichen und geographischen Verhältnissen sowie von ethnischen Faktoren aufzuzeigen.

Einführend werden die livischen Siedlungen anhand von Quellen des XIV.—XVII. Jh. kurz charakterisiert. Zu Beginn des XVI. Jh. war die Nordküste von Kurzeme noch verhältnismäßig dünn besiedelt; die Niederlassungen waren an den in landschaftlicher und wirtschaftlicher Hinsicht günstigeren Standorten verstreut. Auf den Karten des XVII. Jh. werden die Siedlungen als „bewohnter Ort“ oder „Gesinde“ bezeichnet. Den Dokumenten des XVIII. und der ersten Hälfte des XIX. Jh. nach zu urteilen, entwickelten sich die livischen Siedlungen auf zweierlei Weise: 1) durch

Teilung der vorhandenen Gehöfte wurde die Bebauung dichter; 2) es entstanden neue Einzelgehöfte. Auf den Karten dieser Periode sind die Siedlungen als „Dorf“, „Gesinde“ oder „bewohnter Ort“ bezeichnet.

Am Ausgang des XIX. und zu Beginn des XX. Jh. wurden in allen livischen Siedlungen auf Guts-, Kron- oder Altbauernland neue Kleinwirtschaften gegründet. Durch die Lage der fruchtbarsten Bodenparzellen wurde weitgehend auch die Bebauung bestimmt. Im ersten Jahrzehnt des XX. Jh. war sie infolge der vermehrten Anzahl der Hof-siedlungen bereits ziemlich kompakt, und nur die Altbauerngehöfte waren nach wie vor über das ganze Gebiet verstreut. Im Zuge der Beseitigung der durch den ersten Weltkrieg verursachten Schäden erhielten die Siedlungen ein merklich verändertes Aussehen.

Bis zum Ende des XIX. Jh. war die ethnische Zusammensetzung der Bevölkerung in allen livischen Siedlungen verhältnismäßig homogen, nämlich livisch.

Im Laufe der Jahrhunderte verwandelten sich die verstreuten Einzelhöfe und Gehöftgruppen in kompakt bebaute Siedlungen. Dieser Entwicklungsprozeß wurde durch die sozialwirtschaftlichen und Umweltverhältnisse bedingt; ethnische Faktoren hatten hierbei keine entscheidende Bedeutung.

S. Cimermanis

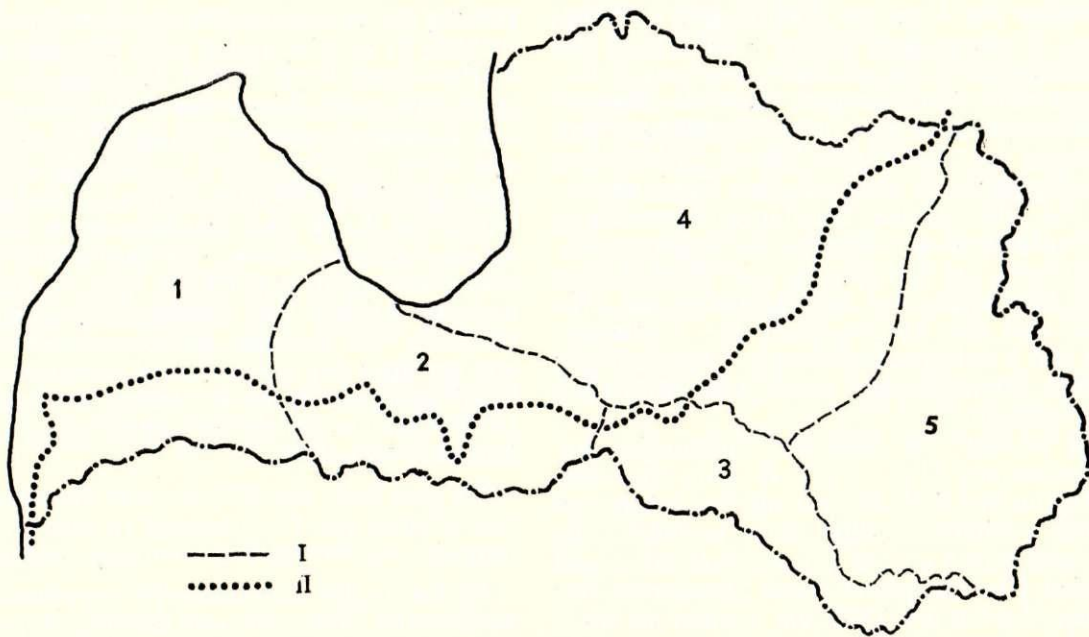
CELTNES LATVIJĀ 17. GS. 60. GADOS (Pēc J. R. Šterna ceļojuma albuma skicēm)

Viens no visai neskaidriem Latvijas iedzīvotāju materiālās kultūras vēstures jautājumiem ir jautājums par lauku celtnu tipiem, to konstruktīvajiem elementiem, tipu un konstruktīvo elementu izplatību un īpatnībām dažādos Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos 17. gs. Citiem vārdiem, nav noskaidrota tā lauku celtnu bāze, uz kuras veidojās vēlākā perioda celtnes, par kurām mūsu rīcībā ir jau ievērojams daudzums faktiskā materiāla.¹ 17. gs. lauku celtnes vai to precīzi uzmērojumi saglabājušiesniecīgā daudzumā, bet apzinātie arhīvu dokumenti un laikabiedru apraksti parasti sniedz tikai fragmentāras ziņas. Minēto iemeslu dēļ pētījumi par lauku celtniecību Latvijā 17. gs. jāsāk ar pakāpenisku avotu apzināšanu un analīzi.²

Sajā apcerējumā analizēti Sveices mākslinieka Johana Rūdolda Šterna zīmējumi jeb skices, kas radušies 1661. g. pavasarī, kad mākslinieks vācu ķeizara Leopolda I delegācijas sastāvā brauca no Vīnes uz Maskavu caur vairākām Austrumeiropas zemēm, tai skaitā arī cauri Latvijai (1. att.), skarot četrus tās vēsturiski etnogrāfiskos apgabalus, t. i., Kurzemi, Zemgali, Augšzemi un Vidzemi.³ Latvijas teritorijā

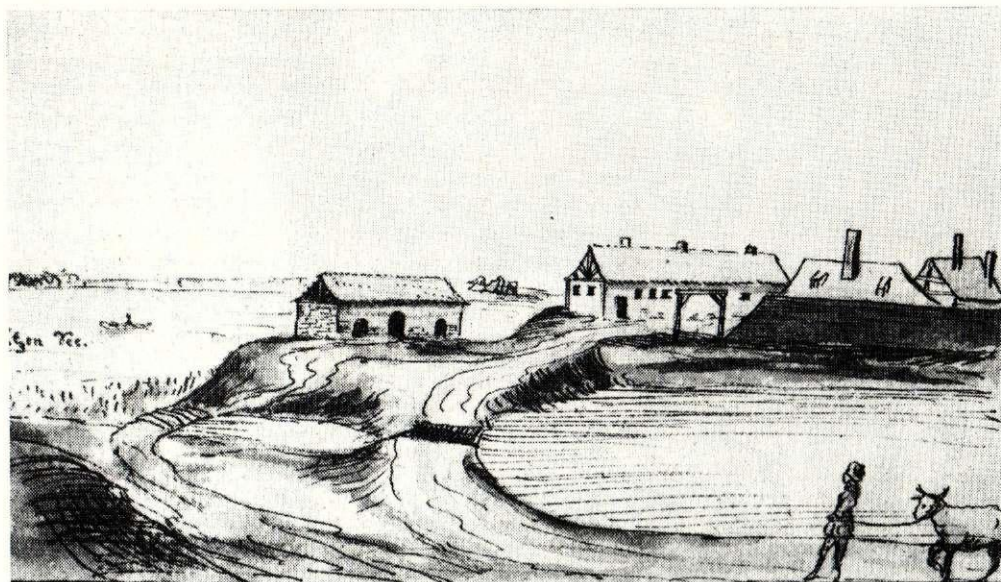
mākslinieks uzzīmēja 37 apdzīvotas vietas un dažus citus objektus (pilsētas, miestus, muižas, krogus, zemnieku ciemus, viensētas un pārceltuves). J. R. Šterna skices ir plašākā un daudzpusīgākā līdz šim zināmā 17. gs. zīmējumu kolekcija par Latviju. Lai gan skices ir stipri nepilnīgas, tās tomēr ir vērtīgs un ticams avots Latvijas lauku materiālās kultūras, it īpaši celtniecības, pētīšanai.⁴ Latvijā un citās zemēs uzzīmētās skices sakopotas albumā, kas bija paredzēts kā pielikums delegācijas vadītāja A. Meijerberga ziņojumam par sūtniecības darbu.⁵

Albuma zīmējumiem pievienotās īsās anotācijas tāpat ir visai nepilnīgas un no etnogrāfiskās pētniecības viedokļa galvenokārt sniedz zīmētā objekta (apmetnes) sociālo raksturojumu,⁶ ko reizēm papildina funkcionālais raksturojums⁷, pavisam reti anotācijās rodami dati par iedzīvotāju vai to daļas etnisko piederību. Pretstatot anotāciju skopās ziņas informācijai, kādu sniedz pašas skices, ar matemātiska aprēķina palīdzību mēģinājām noskaidrot, kā dažādu šķiru un sociālo slāņu piederīgie veidoja savas celtnes, t. i., kādus tie izvēlējās būvmateriālus, kādas bija celtnu konstruktīvās detaļas, celtnu formas utt.

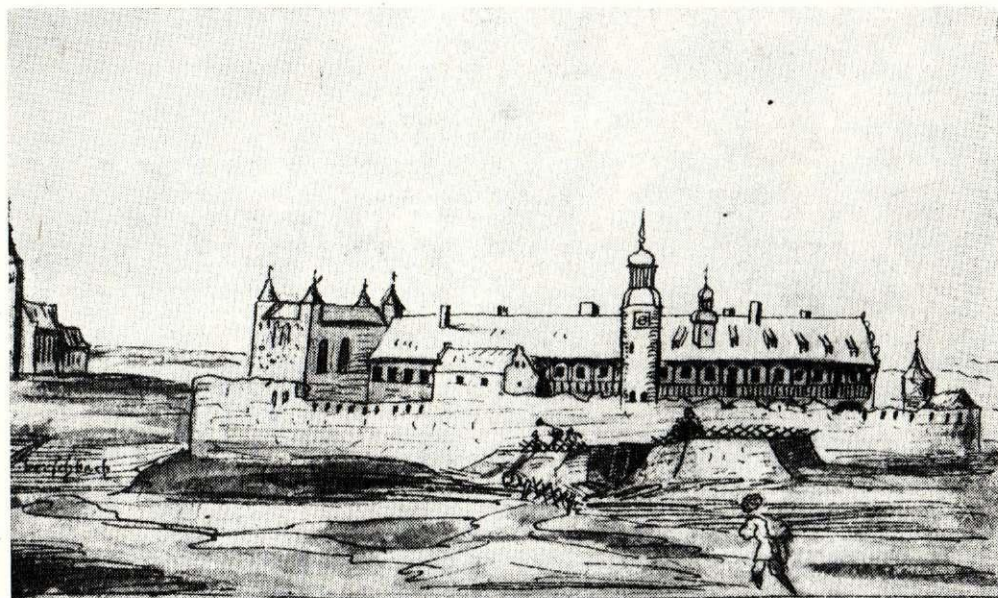

1. att. J. R. Šterna brauciena maršruts caur Latviju un vietas, kurās mākslinieks zīmējis: I — Latvijas vēsturiski etnogrāfisko apgabalu aptuvenas robežas (1 — Kurzeme; 2 — Zemgale; 3 — Augšzeme; 4 — Vidzeme; 5 — Latgale); II — brauciena maršruts.

2. att. Lielaucē muiža ar mūra ēkām, kas segtas ar salmu vai niedru un kārņiņu jumtiem. Zemiņi pildrežģu konstrukcija (PI, 43. lp.).

3. att. Dobeles pils un baznīca (PI, 44. lp.).

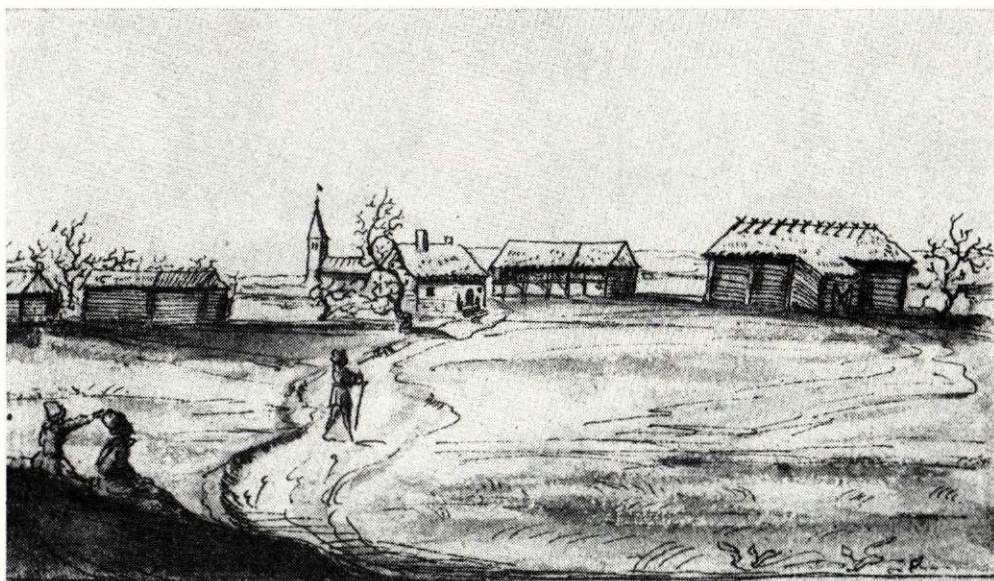
Tālāk mēģinājām skaidrot, kāds bija mākslinieka skicēto celtniecības elementu īpatsvars dažādos iedzīvotāju sociālos slāņos un kāda bija dažādu celtniecības elementu teritoriālā izplatība dažādos Latvijas vēsturiski etnogrāfiskos apgabalos.⁸

Lai iegūtu āprēžiniem nepieciešamos skaitliskos datus, tika izstrādāta jautājumu un atbilžu tabula ar 42 vertikālām ailēm un 35 horizontālām pamatailēm. Pirmā vertikālā aile atspoguļoja objekta atrašanās vietu, otrā — sociālo piederību, bet katrā nākošā vertikālā aile — kāda noteikta celtniecības elementa kvantitatīvi attiecīgā objektā, objektu grupā un visos objektos kopumā. Katra horizontālā pamataile atspoguļoja šā elementa individuālo sociālo raksturu un atrašanos noteiktajā (mākslinieka zīmētajā) vietā. Bez tam četras horizontālās papilddailes atspoguļoja analizējamo celtniecības elementu kvantitatīvi Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos (Kurzemē, Zemgalē, Augšzemē, Vidzemē), bet sešas horizontālās papilddailes raksturoja šo elementu kopas piederību pie

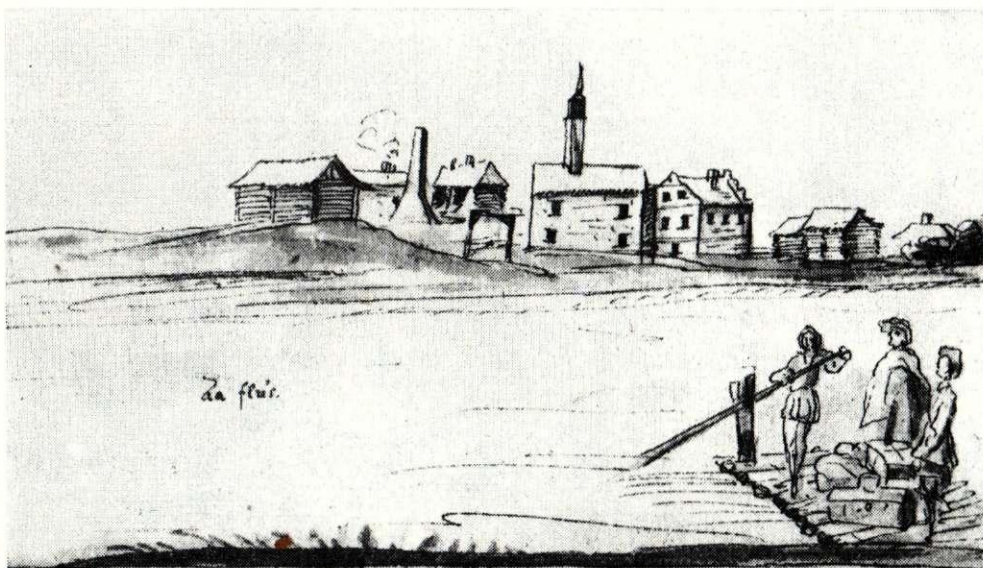
kāda sociāla slāņa vai iedzīvotāju grupas (pie muižas, pils vai pilsētas, kroga, pārceltuves, zemnieku ciema vai sētas, pie nenoteiktas (pēc zīmējuma rakstura spriežot, zemnieku) apmetnes).⁹

Latvijas teritorijā skicētie objekti (apmetnes) pēc šķiriskās un sociālās piederības dalās sekojoši: 15 muižas, divi krogi, sešas pils un pilsētas, divas pārceltuves, seši zemnieku ciemi un sētas, četri nenoteiktas piederības objekti (pēc skicē rakstura spriežot, zemnieku sētas vai ciemi). Iznāk, ka zīmēti 19 muižu objekti (pašas muižas, krogi, pārceltuves), sešas pils vai pilsētas (t. i., kopā 25 objekti, kas piederēja Latvijā tajā laikā valdošajai vācu virsotnei¹⁰) un seši (varbūt pat 10) zemnieku, t. i., latviešu, objekti.

J. R. Šturns Latvijā uzskicējis pavisam 190 celtnes, no tām muižās — 74 (39%),¹¹ krogos — piecas (2,5%), pils un pilsētās — 60 (31,5%), pārceltuves — vienu (0,5%), zemnieku sētās un ciemos — 35 (18,5%) un nenoteiktas piederības apmetnēs —

4. att. Zaļenieku muiža (PI, 45. lp.). Centrā mūra dzīvojamā māja ar dūmeni un vaļēju lieveni. Attēla labajā pusē, domājams, rija.

5. att. Emburgas muiža (PI, 48. lp.). Centrā divstāvu mūra ēka ar augsto dūmeni — nenosakāmas nozīmes saimniecības celtnē. No tās pa labi mūra divstāvu dzīvojamā māja.

15 (8%). Tātad apmēram 73,5%¹² zīmēto celtņu piederējušas vāciešiem, 26% — latviešiem.

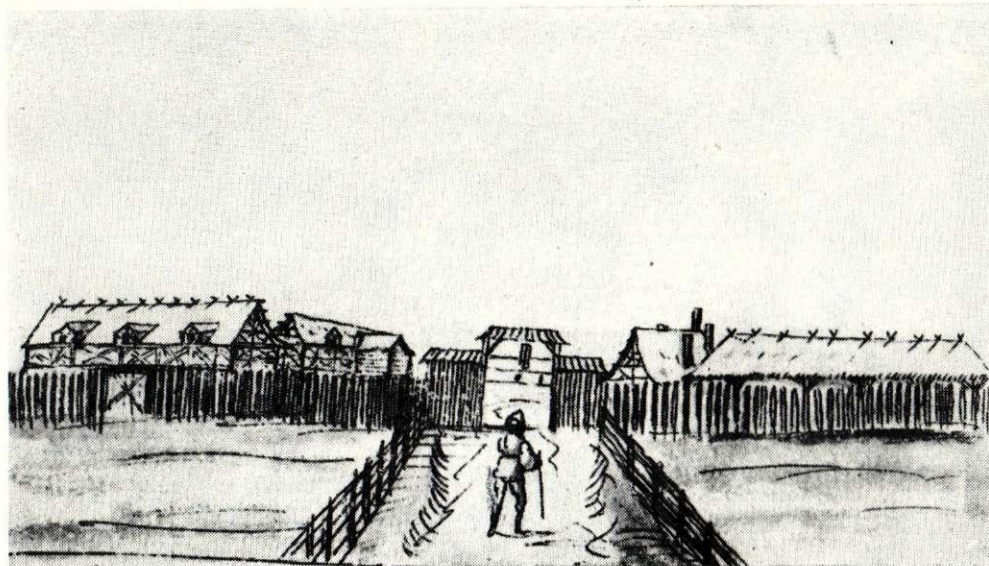
No skicētajām ēkām būvmateriāli droši nosakāmi 183 objekti (96%). 27 ēkas (14,7%) celtas no mūra (2. att.). No tām muižās atrodas 15 (55,5%), sastādot 20% no muižu ēku kopskaita,¹³ pilsētās un pilīs — 12 (44%) (3. att.), kas arī sastāda 20% no pilīs un pilsētās esošo ēku daudzuma. No visām mūra ēkām 15 (55,5%) ir vairāk vai mazāk droši nosakāmas dzīvojamās ēkas (4. att.), četras (15%) — baznīcas, astoņas (29,5%) — saimnieciska rakstura celtnes, no kurām puse, spriežot pēc augstā dūmeņa, saistīta ar kādu rūpnieciska rakstura darbību (2., 5., 6. att.). No 15 mūra dzīvojamām mājām deviņas (60%) ir nocietinātajās pilīs (3. att.) un sešas (40%) — muižās (2., 4. att.). Nocietinātajās pilīs mūra ēkas sastāda 100%, bet muižās 54,5% no nosakāmo dzīvojamo māju daudzuma. No 27 mūra ēkām 14 (52%) mākslinieks zīmējis dūmeņus. Tikai četras mūra ēkas ar dūmeni (28,5%) ir muižu, pilsētu vai piļu saimniecības ēkas, kurām ne vienmēr iespējams noteikt to funkcionālo

raksturu (2., 5. att.). No visu muižu, pilsētu un piļu saimniecības ēku skaita šīs četras ēkas sastāda apmēram 7,5%.

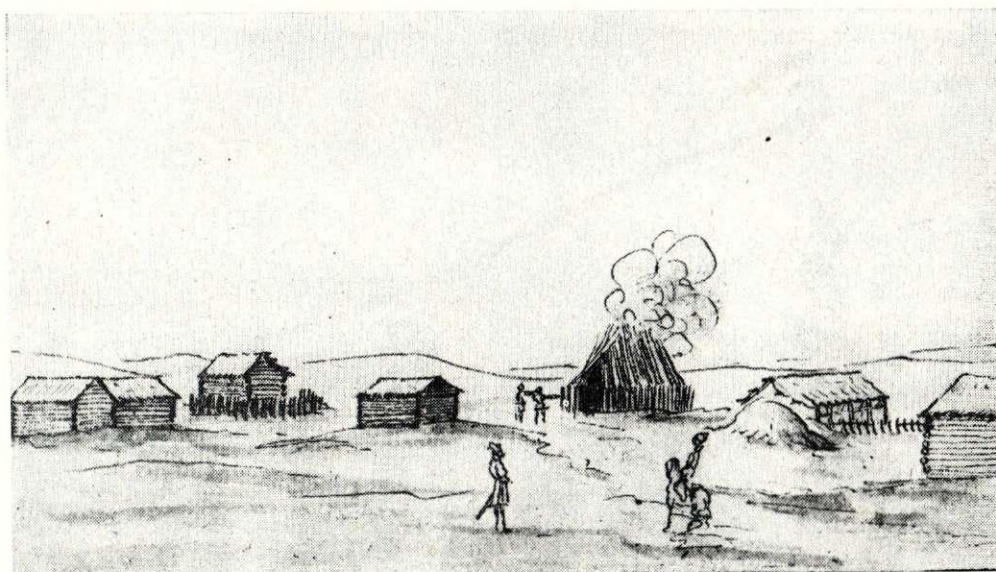
150 ēkas celtas no koka un dalās sekojoši: 50 koka ēkas (33%) atrodas muižās, piecas (3%) — krogos, 48 (32%) — pilīs un pilsētās,¹⁴ viena (0,5%) — pārceltuvē, 34 (22,5%) — zemnieku sētās un ciemos, 12 (8%) — nenoteiktas piederības apmetnēs. Muižās koka ēkas sastāda 67,5% no ēku kopskaita, krogos — 100%, pilīs un pilsētās — 80%, zemnieku sētās un ciemos — 97%, nenoteiktas piederības apmetnēs — 80%.

Sešas ēkas (3%) celtas pildrežģu būvveidā, t. i., koka karkasa konstrukcijā, kas pildīta ar ķieģeļiem vai māla kleķi (4., 6. att.). Tās dalās sekojoši: piecas no tām (83%) atrodas muižās un viena (16,5%) — zemnieku sētā (7. att.). Muižās pildrežģu ēkas sastāda 7% no ēku kopskaita, bet zemnieku sētās sastopamas reti. Biežāk nekā ēku stāvos, proti, 12 celtnēm jeb 6,5% ēku, kam nosakāmi būvmateriāli, pildrežģis zīmēts zelmiņos (2., 6. att.). No tām sešas

6. att. Rucavas muiža (PI, 38. lp.). Pa kreisi no vārtiem divas pildrežģu konstrukcijas ēkas ar mansardiem jumtā, domājams, noliktavas.

7. att. Bērzaunes ciems (PI, 53. lp.). No kreisās trešā ēka, domājams, kūts, piektā — vasaras virtuve (slietenis), sestā — pildrežģu konstrukcijā celta kūts.

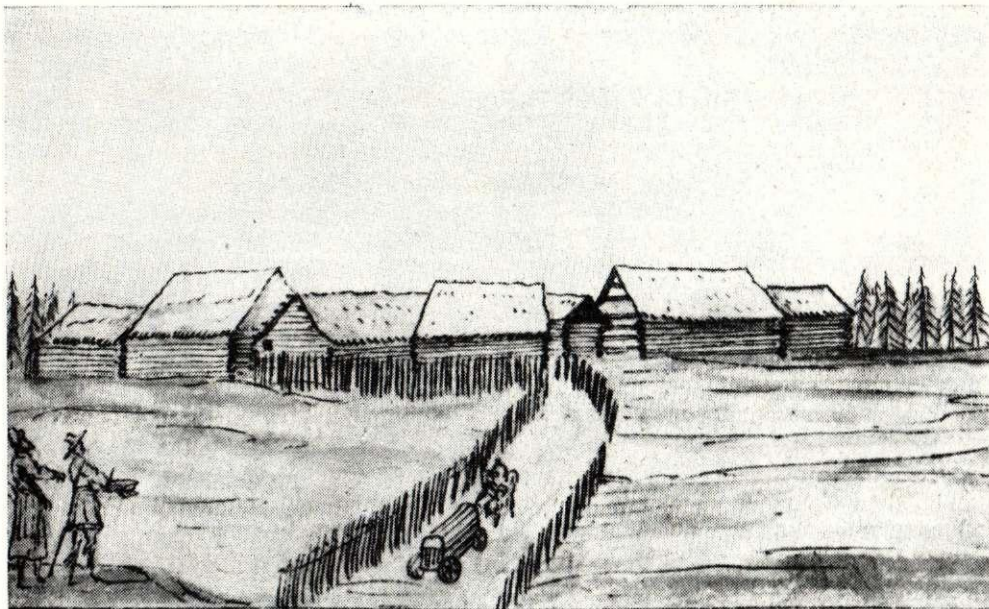
(50%) atrodas muižās, sastādot 8,1% no muižu ēku kopskaita, divas (16,5%) — krogos, sastādot 40% no krogu ēkām, viena (8,3%) — pilsētiņā, divas (16,5%) — zemnieku mājās, sastādot 5,7% no zemnieku ēku skaita.¹⁵

Rezumējot datus, secināms, ka 1) koks Latvijā, tāpat kā Igaunijā, bija dominējošais ēku sienu materiāls, un 17. gs. 60. gadu sākumā tas bija praktiski vienīgais zemnieku ēku sienu materiāls (8. att.); 2) mūra ēkas šajā laikā raksturo vienīgi valdošo slāņu apmetņu, muižu un pilsētu (precīzāk, nocietināto piļu) celtniecību, pie kam muižās, pilīs un pilsētās vidējais rādītājs ir vienāds (20%); 3) ēkas ar pildrežģu konstrukciju raksturīgas galvenokārt muižu ēku celtniecībai, pie kam pildrežģis muižās sastopams retāk nekā mūra celtnes; 4) mūra celtni absolūtais vairums ir dzīvojamās mājas, kas kā vienīgās sastopamas nocietinātajās pilīs un dominē arī muižās.

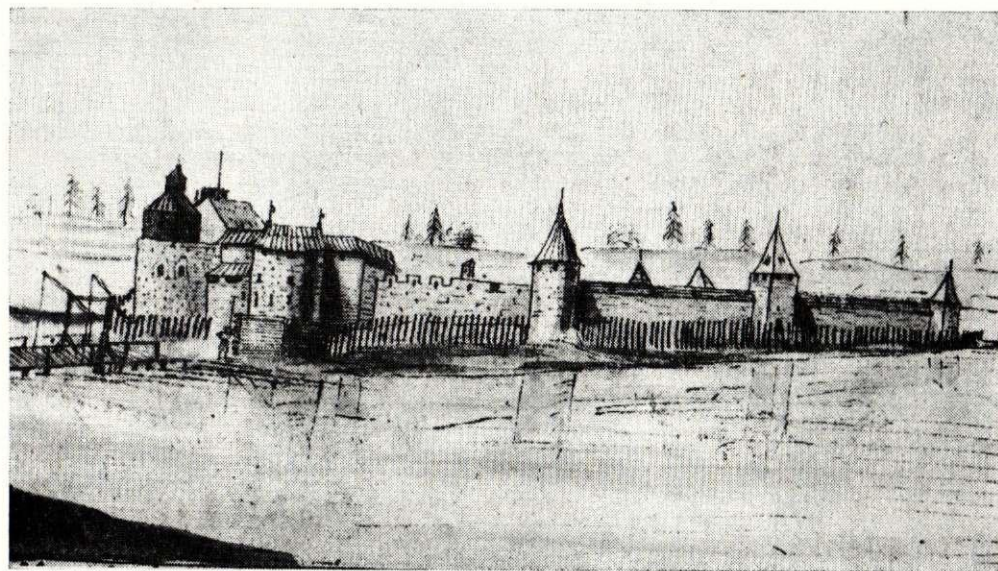
Interesantu ainu gūstam, šos datus papildus grupējot pa Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem. Konstatējams, ka 37% zīmēto mūra ēku izvie-

tojas Kurzemē, 48% — Zemgalē, 4% — Augšzemē un 11% — Vidzemē. Vidzemē mūrētas ir vienīgi nocietinātās pilis Koknesē, Cēsainē un Alūksnē (9. att.), bet Augšzemē mūra celtnes redzētas tikai Vecsērenes muižā (10. att.), Kurzemē 25% no zīmēto ēku kopskaita sastāda mūrētas ēkas, Zemgalē — 21%, Augšzemē — 6,5%, bet Vidzemē — 4%. No ēkām ar pildrežģu sienām 66,5% izvietojas Kurzemē, 16,5% — Zemgalē un 16,5% — Vidzemē; Kurzemē tās sastāda 10% no ēku kopskaita, Zemgalē — 1,5% un Vidzemē — 1%. Tādā kārtā redzams, ka 17. gs. 60. gados mūra un pildrežģu ēkas dislocējas galvenokārt ekonomiski attīstītākajā Latvijas dienvidu daļā, kur bija mazāk mežu¹⁶ un kur muižās un pilsētās ātrāk ieviesās progresīvāki tehniskie risinājumi. Piezīmējam, ka pildrežģu būves iespējas Rīgā fiksētas jau 1293. g. pilsētas būvnoteikumos.¹⁷

J. R. Sturns uzzīmējis 150 ēkas ar baļķu sienām. No tām 132 (88%) nosakāma sienu konstrukcija, t. i., 122 ēkām (92,5%) sienas ir no guļbaļķiem krusta pakšos (7., 8., 10. att.), astoņām ēkām (6%) — no guļ-

8. att. Tirzas ciems (PI, 54. lp.) ar guļbūvē celtām ēkām, kas segtas ar salmu vai niedru jumtiem.

9. att. Mūra pils Alūksnē uz ezera salas (PI, 55. lp.), ko ar krastu savieno pāju tilts.

baļķiem, kas savienoti ar statņiem (4. att.) un divām ēkām (1,5%) sienas saslietas no kārtīm (7. att.). Minētās 122 ēkas ar guļbaļķu sienām krusta pakšos dalās sekojoši: 37 ēkas (30%) atrodas muižās un sastāda 50% no muižu ēku kopskaita; piecas (4%) atrodas krogos un ir vienīgās skicētās krogu ēkas; 38 (31%) atrodas pilīs un pilsētās, sastādot 63% no piļu un pilsētu ēku kopskaita; viena ēka atradās pie vienīgās skicētās pārceltuves; 31 šāda ēka (25,5%) atrodas zemnieku ciemos un viensētās un sastāda 88,5% no zemnieku ēku kopskaita; 10 ēkas (8%) atrodas nenoteiktas piederības apmetnēs, sastādot 66,5% no tajās esošo celtnu skaita.

Astoņas ēkas ar guļbaļķu sienām statņu konstrukcijā dalās sekojoši: piecas ēkas (62,5%) atrodas muižās, sastādot 7% no muižu ēku kopskaita, divas (25%) — zemnieku saimniecībās, sastādot 5,5% no zemnieku ēku kopskaita, viena ēka (12,5%) atrodas nenoteiktas piederības apmetnē.

Absolūtajam vairumam (86%) ēku, kas celtas no guļbaļķiem ar divslīpju jumtu un kam redzami zel-

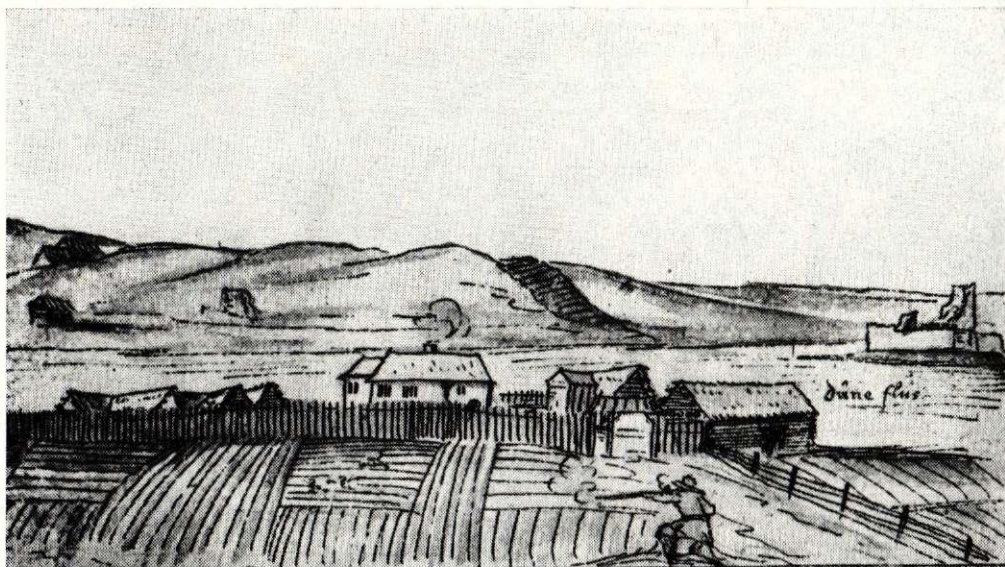
miņi, tie veidoti no guļbaļķiem (11. att.). Tikai divām zemnieku celtnēm (Pogkeiņos (12. att.) Kurzemē un Tirzā (8. att.) Vidzemē) zelmiņi nav aizdarīti un vienai guļbaļķu celtnī (Alūksnē (13. att.)) zelminis segts ar dēļiem.

Viens slietenis atrodas zemnieka sētā (7. att.), viens — pilsētā (13. att.).

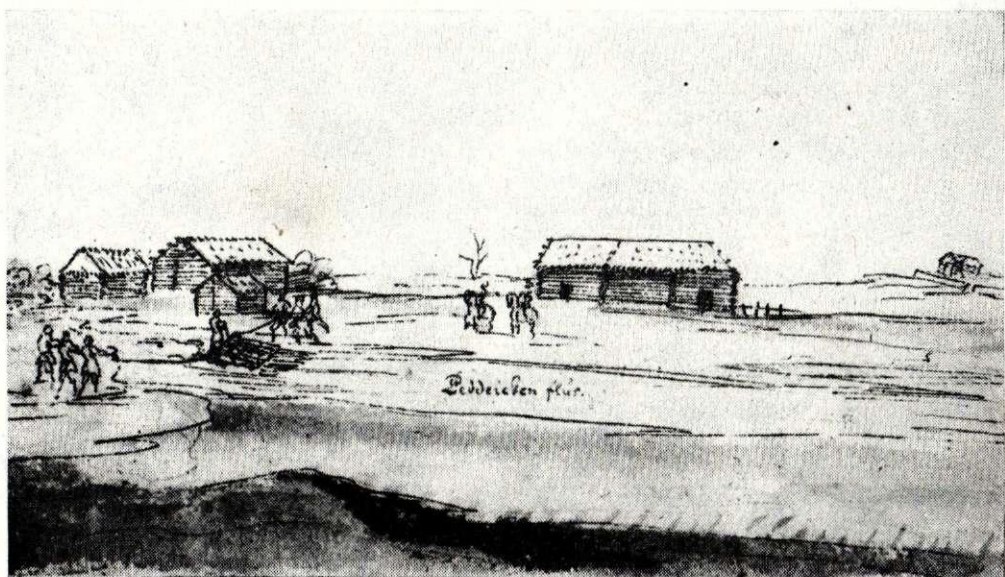
Grobiņā (14. att.), Tāšu Padurē, Vecumniekos un Vecsērenē (10. att.) skicētās ēkas, kuru sienas apšūtas ar dēļiem vai plēstiem apaļkokiem. Tātad jau 17. gs. 60. gados muižās un pilsētās tika veikti pasākumi koka celtnu pasargāšanai pret nokrišņiem. Tā kā šādas ēkas sastāda tikai 2% no visu zīmēto koka ēku skaita un 3% — no pilsētās un muižās zīmēto koka ēku skaita, secināms, ka ēku sienu apšūšana vēl bija maz pazīstama.

Aprēķins rāda, ka Latvijas laukos un mazpilsētās 17. gs. 60. gadu sākumā dominē ēkas, kuru sienas celtas no guļbaļķiem krusta pakšos. Muižās šādas ēkas sastāda pusi, pilsētās — turpat divas trešdaļas no visu ēku skaita,¹⁸ bet zemnieku apmetnēs tās ir

10. att. Vecsērenes muiža (Pl. 51. lp.). Pa kreisi leņķveida plānojuma ēka — laidars, centrā — mūra dzīvojamā ēka ar dūmeni, labajā pusē — rija ar piederību.

11. att. Apdzīvota vieta netālu no Tadaikšiem (PI, 41. lp.). No labās pirmās ēkas, domājams, rija ar diviem piederībniekiem, lielākā pa kreisi — dzīvojamā ēka dūmistaba, kam telpas pārdalītas ar garsieniņu.

gandrīz vienīgais ēku veids (7., 8., 11. att.). Ja muižu centru ēkām pieskaitām krogu un pārceltuvju būves, kas parasti piederēja muižām, tad tādu ēku īpatsvars, kam sienas celtas no guļbaļķiem krusta pakšos, muižās un pilsētās ir visai līdzīgs. Ekas ar guļbaļķu sienām statņu konstrukcijā neapšaubāmi visvairāk rodas muižās, kur to īpatsvars 1,3 reizes pārsniedz šādu celtnu īpatsvaru droši nosakāmās zemnieku sētās. Slieteņi vienādā daudzumā ir zemnieku sētās un pilsētās, tomēr to īpatsvars zemnieku sētās ir divas reizes lielāks nekā pilsētās.

Aplūkojot ēku sienu konstrukciju pa Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem, konstatējams, ka celtnes ar guļbaļķu sienām krusta pakšos kā vienīgais baļķu ēku veids sastopamas Vidzemē un Augšzemē. Zemgalē šīs ēkas sastāda 77% no koka ēku kopskaita, bet Kurzemē — 84,5%. Guļbūve statņos sastopama tikai Zemgalē un Kurzemē, kur šādā konstrukcijā celti 11,5% no koka ēku kopskaita. Slieteņi redzēti un skicēti tikai Vidzemē. Tādā kārtā, pēc J. R. Sturna skicēm, ēku sienu veidošanas paņēmieni Latvijas terito-

rijā 17. gs. 60. gadu sākumā visumā lokalizējas tāpat kā 19. gs. un 20. gs. sākuma tautas celtniecības materiālā, t. i., guļkoku sienas krusta pakšos visvairāk sastopamas Vidus- un Austrumlatvijā (Vidzemē, Latgalē, Augšzemē, Zemgalē), guļbaļķu sienas statņu konstrukcijā uzskatāmas par raksturīgām Kurzemei un samērā bieži sastopamas arī Zemgalē, it īpaši tās rietumu daļā, bet slieteņi visvairāk fiksēti Vidzemē.¹⁹ Par to, ka 17. gs. celtniecības paņēmieni lokalizācija J. R. Sturna zīmējumos fiksēta pareizi, liecina arī tas, ka mākslinieks dažos apvidos uzskicējis tādas celtnu elementus, kas, pēc vēlākā laika datiem, uzskatāmi šajos apvidos par tipiskiem (salmu vai niedru jumti ar āžiem kores nostiprināšanai (6. att.) Rucavā un Bārtā²⁰, ēku sienu apšuvums ar vertikāli liktiem dēļiem vai plēstiem apaļkokiem Grobiņā (14. att.) un Sventā,²¹ četrslīpju jumts ar brodiņiem galos Vietalvā (15. att.) u. c.).

No mākslinieka skicētajām ēkām 164 (86%) nosakāms jumta seguma materiāls: 115 ēkas (70%) apjuntas ar salmu vai niedru jumtiem²² (6., 8. att.),

12. att. Zemnieka sēta Pogkeiņi Lielauces apkārtnē (PI, 44. lp.). No kreisās pirmā ēka, domājams, rija ar piedarbu, kam piebūvēts gubenis un pelavnieks. No tās pa labi dzīvojamā māja — dūmistaba, kam telpa pārdaļīta ar kapitālu garsienienu. Leņķveida ēka centrā varētu būt lopu mītne ar lopbarības telpām.

13. att. Dzīvojamās mājas — vientelpas un divtelpu dūmistabas un vasaras virtuve (slietēnis) Alūksnē (PI, 54. lp.).

27 ēkas (16,5%) — ar dēļu vai lubu jumtiem (13. att.) un 22 ēkas (13,5%) — ar kārniņu jumtiem (2., 3., 14. att.). Minētās 115 ēkas ar salmu vai niedru jumtiem pēc atrašanās vietas dalās sekojoši: 53 ēkas (46%) atrodas muižās un sastāda 71,5% no muižu ēku kopskaita, piecas ēkas (4,5%) — krogos un sastāda 100% no krogu ēku skaita, 11 ēkas (9,5%) — pilis un pilsētās un sastāda 18,5% no tajās esošo ēku daudzuma, viena ēka (1%) — pie pārceltuves, 33 ēkas (28,5%) — zemnieku sētās, sastādot 94,3% no to ēku skaita, 12 ēkas (10,5%) atrodas nenoteiktas piederības apmetnēs, sastādot 80% no tajās esošo ēku skaita.

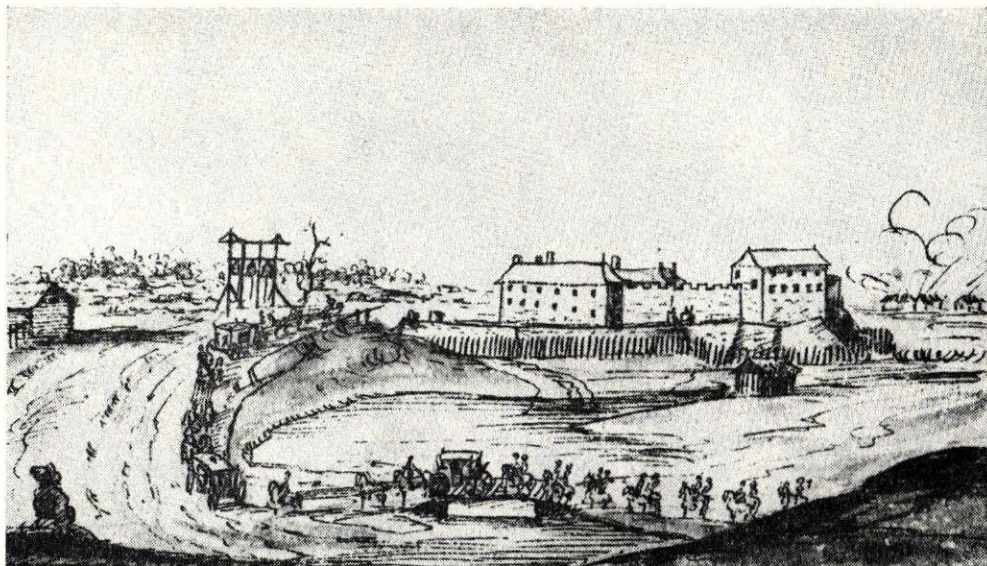
No 27 ēkām ar dēļu vai lubu jumtu deviņas (33%) atrodas muižās, sastādot 12% no muižu celtnu kopskaita, 16 ēkas (59%) — pilis un pilsētās, sastādot 26,5% no tajās esošām celtnēm. Divām ēkām (7,5%) sociālā piederība nav nosakāma.

No 22 ēkām ar kārniņu jumtiem 11 (50%) atrodas muižās, sastādot 15% no muižu ēku kopskaita, un 11

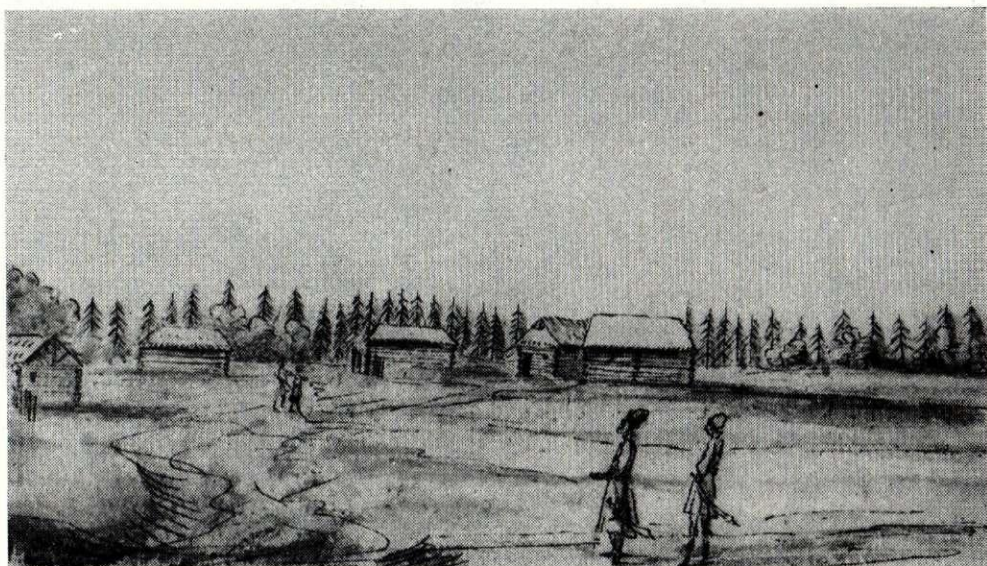
(50%) — pilis un pilsētās, sastādot 18% no tajās esošo ēku skaita. Pie tam gandrīz visi kārniņu jumti (21) likti mūra ēkām — pilīm, baznīcām, dzīvojamām mājām vai arī rūpnieciska rakstura celtnēm (2.—5., 17. att.). Absolūtajam vairumam to ēku, kurām ir kārniņu jumti, zīmēti arī dūmeņi Tādā kārtā kārniņu jumts šajā laika posmā uzlūkojams ne vien par izturīgāku jumta seguma materiālu, bet arī par ugunsdrošības līdzekli.

Aplūkojot jumtu seguma materiālu pa Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem, redzams, ka no 115 uzzīmētajām ēkām, kam salmu vai niedru jumti, Kurzemē atrodas 29 ēkas (25%), Zemgalē — 42 (36,5%), Augšzemē — 12 (10,5%) un Vidzemē — 32 ēkas (28%). Kurzemē šis jumta segums konstatējams 74,5% no fiksēto ēku kopskaita, Zemgalē — 75%, Augšzemē — 75% un Vidzemē — 60,5%. No 27 ēkām, kam dēļu vai lubu jumts, divas (7,5%) atrodas Kurzemē, trīs (11%) — Zemgalē, trīs (11%) — Augšzemē un 19 (70,5%) — Vidzemē. No to ēku

14. att. Grobiņas pils un pilsētiņa (PI, 40. lp.). Mazā ēka ezermalā, kam sienas no vertikāli liktiem dēļiem vai plēstiem apaļkokiem, varētu būt pirts.

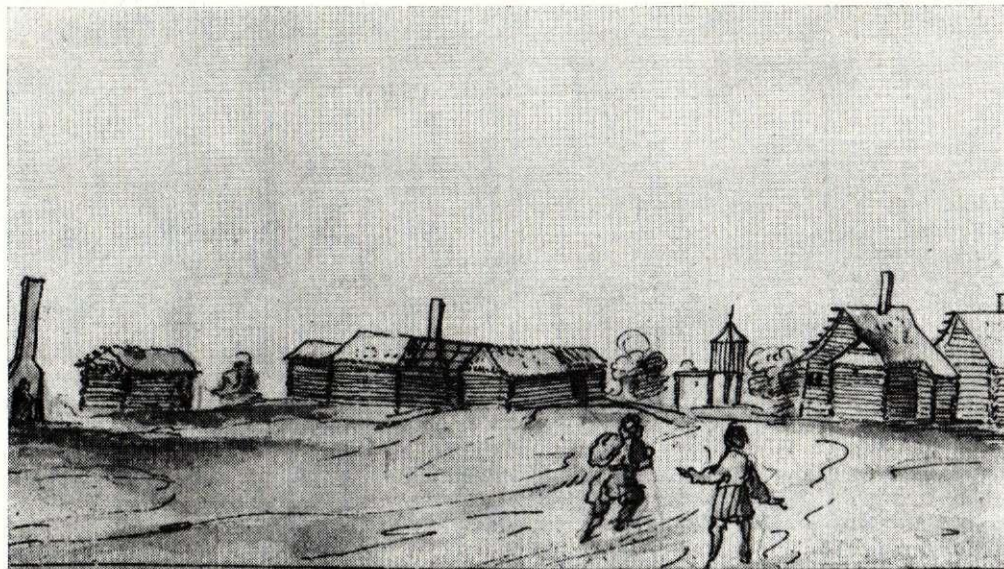
15. att. Vietalvas ciems (PI, 52. lp.). Otrā ēka no labās varētu būt dzīvojamā māja — dūmistaba ar brodiņu jumta galā, pirmā no kreisās — pirts vai vientelpas dūmistaba.

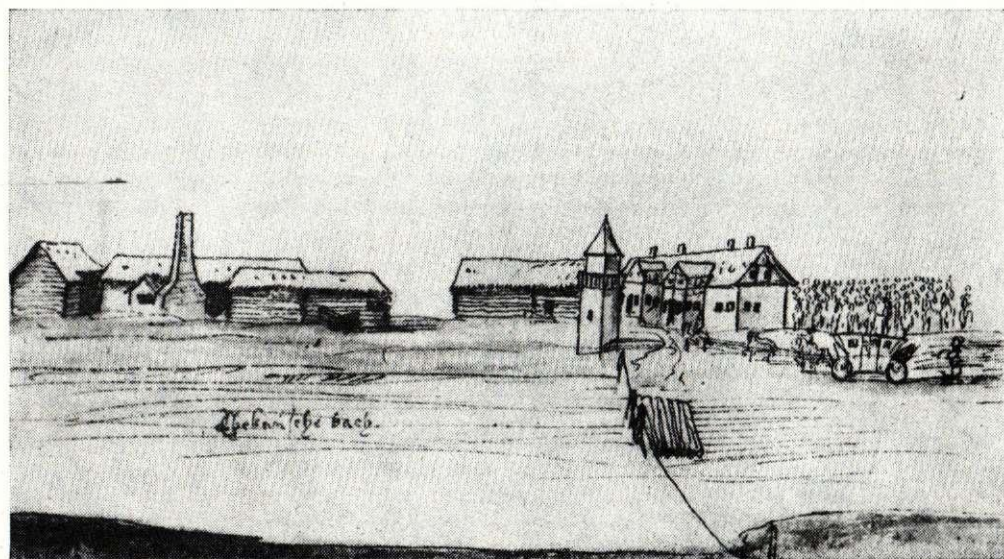
skaita, kam kaut cik droši nosakāms jumta seguma materiāls, Kurzemē dēļu vai lubu jumti ir 5%, Zemgalē 5,5%, Augšzemē 19% un Vidzemē 36% ēku. No 22 ēkām ar kārniņu jumtiem astoņas (36,5%) uzzīmētas Kurzemē, 11 (50%) — Zemgalē, viena (4,5%) — Augšzemē un divas (9%) — Vidzemē (attiecīgi 20,5%, 19,5%, 6% un 4% no ēkām, kam nosakāms jumta seguma materiāls).

Secināms, ka 17. gs. 60. gados visā Latvijā dominē salmu vai niedru jumti. Vislielākais īpatsvars šādam jumtu seguma materiālam ir Augšzemē, Zemgalē un Kurzemē, kur šādi jumti zīmējumos konstatēti gandrīz vienādā daudzumā, bet Vidzemē — nedaudz vairāk par pusi no ēku skaita.²³ Zemnieku sētās salmi vai niedres ir praktiski vienīgais jumtu jumšanas materiāls, bet muižās šādi ar salmiem vai niedrēm segti jumti sastāda gandrīz trīs ceturtdaļas no jumtu kopskaita. Dēļi un lubas kā jumtu seguma materiāls fiksēti tikai muižās, pilīs un pilsētās, pie kam vairāk nekā divas trešdaļas (70,5%) lubu un dēļu jumtu redzamas Vidzemē. Tās austrumu daļā vēl 18. gs. be-

gās un 19. gs., pēc tā laika autoru un dokumentu datiem, un 20. gs., pēc etnogrāfisko ekspedīciju materiāliem, bija saglabājies šis jumtu jumšanas paņēmieni.²⁴ Spriežot pēc vēstures dokumentiem, daudzos Austrumvidzemes pagastos lubu jumtu īpatsvars 19. gs. otrajā pusē bija visai augsts. Tie konstatējami kā muižu, tā zemnieku ēkām. Arī kārniņu jumti zīmēti tikai muižās, pilīs un pilsētās, pie kam galvenokārt Kurzemē un Zemgalē, un tikai pavisam nēcīgs daudzums Augšzemē un Vidzemē. Sociāli viszemākajam tā laika slānim — zemniekiem — ēku jumšanai vispirms bija pieejami savos laukos izaudzētie vai arī brīvā dabā augošie materiāli — salmi un niedres. Meža materiālu izmantošanu pēc zemnieku ieskatiem feodālie zemes īpašnieki ierobežoja jau 15. gs. beigās, bet ierobežojumi koku ciršanai lubu plēšanas nolūkā zināmi kopš 1696. g.²⁵ Valdošais feodālais slānis, kam piederēja ražošanas līdzekļi — zeme, meži un rūpnieciskās ražošanas iekārtas (šajā gadījumā ķieģeļu un kārniņu ceplī) —, savu ēku jumšanai izvēlējās izturīgākus un ugunsdrošākus materiālus.

16. att. Vecumnieku muiža (PI, 50. lp.). Attēla labajā pusē divas dzīvojamās mājas (viena no tām ar vējtveri), no labās trešā torņveida — domājams, siernīca. Centrā ēkas daļa ar skaidri redzamu spāru jumta konstrukciju un apkures ierīci, kas atgādina apvalkdūmeni.

17. att. Lieliecavas muiža un pār-celtuve (PI, 49. lp.). Labajā pusē dzīvojamā māja ar diviem vējtveriem un četriem apkures centriem. Attēla kreisajā pusē rūpnieciska rakstura un saimniecības ēkas.

Salmu vai niedru jumtiem kores nostiprinājums ar krusteniski saliktiem kokiem (4., 6. att.) skicēts tikai Dienvidlatvijā — Rucavā, Bārtā, Zaļeniekos, Platonē, Svitenē un Secē,²⁶ deviņos gadījumos jeb 8% no visiem J. R. Sturna Latvijā skicētajiem šāda seguma jumtiem. Septiņi šādi kores nostiprinājumi skicēti muižu ēkām, sastādot 13% no muižu celtnēm ar salmu vai niedru jumtiem, un divām zemnieku ēkām, sastādot 6% no visas Latvijas un 20% no Dienvidlatvijas zemnieku celtnēm, kas skicēs segtas ar salmiem vai niedrēm. Šāds kores nostiprinājums uzņēmēts Kurzemē, Zemgalē un Augšzemē, attiecīgi 10,5; 9,5 un 16,5% no šajos apgabalos zīmētajiem salmu vai niedru jumtiem. Spriežot pēc skicēm, šis kores nostiprinājums radniecīgs 19. gs. plaši pazīstamajām Dienvidrietumkurzemes jumtu tupelītēm. Ārpus minētajiem Latvijas apvidiem J. R. Sturns to zīmējis arī Rietumlietuvā,²⁷ kur šāds kores nostiprinājums 19. gs. tāpat plaši pazīstams.²⁸

No J. R. Sturna skicēm gūstam ieskatu arī par jumtu formām, kas ar lielāku vai mazāku precizitāti nosakāmas 152 celtnēm (80%). Daļu ēku mākslinieks

skicējis pretstatā, kad līdz ar to zūd iespēja noteikt precīzu jumta formu. Izdalāmi div-, trīs- un četrslīpju jumti (2., 11., 15. att.), pie kam 125 jeb 82% no nosakāmo jumtu kopskaita ir divslīpju, četri (2,5%) — trisslīpju un 23 (15%) — četrslīpju. Muižās divslīpju jumti sastāda 74% no nosakāmo jumtu skaita, trisslīpju — 1,5%, četrslīpju — 24%, krogos visi jumti ir divslīpju, zemnieku sētās attiecīgi — 77; 7,5 un 15,5%, pilīs un pilsētās divslīpju — 93,5%, četrslīpju 6,5%, nenoteiktas piederības celtnēs — 82,9 un 9%. Pēc zīmējumiem spriežams, ka Kurzemē divslīpju jumti no fiksētajiem jumtiem sastāda 75,5%, trisslīpju — 5%, četrslīpju 19,5%, Zemgalē attiecīgi 75% un 25% (četrslīpju), Vidzemē — 85,5; 3,5 un 10,5%, Augšzemē fiksēti tikai divslīpju jumti. Tātad 17. gs. 60. gados minētajos Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos visu sociālo slāņu ēkām dominējuši divslīpju jumti. Četrslīpju jumti kā konstruktīvi sarežģītāka forma nedaudz lielākā skaitā sastopama muižās, turklāt vairāk Zemgalē un Kurzemē. Četrslīpju jumtu lielākais īpatsvars Kurzemes un Zemgales dienvidu daļā šajā laikā acīmredzot iezīmē šis jumtu

18. att. Svitenes ciems (PI, 48. lp.). No kreisās otrā — celtnē ar uzjumteni galā; centrā, domājams, kūts ar barības telpu, caurbrauktuvi un laidaru.

formas īpatsvara tālāko pieaugumu visā Kurzemē un Zemgalē 18.—19. gs., kā to uzskatāmi rāda arhitekta J. Jaunzema 1941. g. publicētā karte.²⁹ Vērojama saķarība starp jumtu formām un seguma materiālu: četrslīpju jumti galvenokārt (82,5%) segti ar salmiem vai niedrēm (15. att.) un tikai 17,5% no tiem — ar kārņiņiem (muižās, pilīs, pilsētās, 3. att.); lubu jumtiem tikai divas slīpes (10., 13. att.).

No J. R. Šterna skicēto celtnu jumtiem 61 jeb 32% no zīmēto jumtu kopskaita droši konstatējama spāru konstrukcija. Sajā skaitā ietilpinām visus četrslīpju jumtus un divslīpju jumtus, kuriem skaidri saskatāmas jumtu kārtis (6., 7., 8. att.). Patiesībā spāru jumtu īpatsvaram jābūt lielākam, jo garās ēkas, kam nav redzamas jumta kārtis (2., 5. att.), kā arī ēkas ar smago kārņiņu segumu nav domājamas bez spāru jumtiem. Vecumniekos J. R. Šterns uzskicēja pat ēku bez jumta seguma, kurai skaidri saskatāmas spāres un latojums virs tām (16. att.).

Piecām ēkām muižās (divām noliktavām Rucavā (6. att.), vienai saimniecības ēkai Lielaucē (2. att.) un otrai Vecsērenē (10. att.), dzīvojamai mājai Lieliecvā (17. att.) un Dobeles pils dzīvojamai ēkai (3. att.) jumta daļā izbūvēti mansardi. Noliklavām tie acimredzot paredzēti preču pārceļšanai uz jumta stāvu, pārējām ēkām — bēniņu izgaismošanai. Zemnieku celtnēs mansardi nav konstatējami. Secināms, ka mansardu izbūve 17. gs. 60. gados vēl nebija plašāk ieviesusies, jo tie sastopami tikai 4,5% no attēlotajām muižu, piļu un pilsētu celtnēm.³⁰

Kā četrslīpju jumta konstruktīva detaļa kādas Vietalvas zemnieku ēkas skicē redzams brodiņš (15. att.), kas, domājams, paredzēts celtnes bēniņu vēdināšanai un bieži sastopams šā apvidus 18.—19. gs. celtnēm.

Jau 17. gs. 60. gados muižās, pilsētās un zemnieku sētās vērojami centieni celtnu sienas pasargāt no atmosfēras nokrišņiem. Svitenē zemnieku celtnē (18. att.) un Zvārdē krogam³¹ starp ēkas zelmini un gala sienu ierīkots uzjumtenis, kas pasargā gala sienas daļu no lietus un kalpo arī kā dekoratīvs elements. Domājams, ka uzjumtenis tolaik vēl nebija

kaut cik izplatīts, jo tas zīmēts tikai divās minētajās vietās.

Celtnu sociālo raksturu labi atspoguļo dūmeņi, kas skicēti 28 ēkām jeb 14,7% no ēku kopskaita un redzami tikai muižās, pilīs un pilsētās jeb attiecīgi 25,5 un 15% no skicētajām ēkām. Dūmeņu absolūtais vairums (75%) zīmēti dzīvojamām mājām. Daļai dzīvojamo māju, piemēram, Bārtā³², Lielaucē (2. att.), Dobelē (3. att.), Lieliecvā (17. att.), ir pat vairāki dūmeņi, liecinot par vairākiem apkures centriem. 93% no dūmeņiem skicēti Kurzemē, Zemgalē un Augšzemē un tikai divi dūmeņi (7%) Vidzemē — Koknesē. Tālāk uz ziemeļiem mākslinieks dūmeņus nav skicējis. Šķiet, tas noder par pārliecinošu pierādījumu tam, ka Dienvidlatvijā dūmeņus sāka ierīkot ātrāk nekā Ziemeļlatvijā, un 17. gs. 60. gados pat muižās tos vēl neuzskatīja par nepieciešamību: no 14 skicētajām Kurzemes, Zemgales un Augšzemes muižām dūmeņi fiksēti tikai 10 muižu (71,5%) dzīvojamām mājām un visās mūra pilīs. Domājams, ka lielākajā daļā muižu dzīvojamo māju bija ierīkoti t. s. apvalkdūmeņi, kas atradās ēku centrālajā daļā — namā (4., 5., 10. att.) un kuros uz pavardiem gatavoja ēdienu. No apvalkdūmeņiem kurināja dzīvojamās telpās esošās krāsnis, kuru kurtuves atradās dūmenī. Šādu secinājumu izvirzīt ļauj sekojoši vērojumi: 1) skicēto dzīvojamo māju lielākajā daļā dūmenis redzams celtnes vidū vai nedaudz uz vienu galu (2., 4., 5., 6., 10. att.); 2) Emburgas, Lieliecvavas un Vecumnieku skicēs (5., 16., 17. att.) redzamas apkures ierīces, kuru forma līdzīga apvalkdūmeņa formai, pie kam Vecumniekos šī apkures ierīce skicēta celtnes vidusdaļā; 3) dūmeņa novietojums J. R. Šterna skicētajās Latvijas muižu dzīvojamās mājās atbilst G. Renka publicētajām apvalkdūmeņa novietojuma shēmām Igaunijas muižu 17. gs. dzīvojamās mājās.³³

Salīdzinot J. R. Šterna skices, konstatējami vēl daži celtniecības elementi, kas datējami jau ar 17. gs. 60. gadiem. Piemēram, Tadaikos (11. att.) (domājams, zemnieku celtnēs) un zemnieku sētā Pogkeiņos (12. att.) redzam trīs celtnes, kas ar kapitālu garensienu pārdalītas šaurākās telpās, kamēr visās pārējās skicētajās koka ēkās šādu pārdalījumu neredzam. Tā

19. att. Platones muiža (PI, 46. lp.). Labajā pusē leņķveida plānojuma ēka, domājams, lopu kūts.

kā šāda pārdalīšana vērojama tikai 2% no koka celtnu skaita, secināms, ka tā bija vēl maz izplatīta un celtnu plānojuma izveidē parasti tika ievērota senenā tradīcija, ka telpas platums ēkā ir identisks ēkas platumam.

Piecās Kurzemes un Zemgales muižās, kas sastāda 41,5% no šajos vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos skicētajām muižām, pie dzīvojamā māju ieejas durvīm vai stūra redzamas nelielas slēgtas piebūves, kas Tāšu Padurē³⁴ un Lieliecavā (17. att.) ir neapšaubāmi vējtverī. Valēji lieveņi, kas uzskatāmi par vēlāko staboto lieveņu priekštečiem, skicēti tikai vienā gadījumā — pie Zaļenieku muižas dzīvojamās ēkas (4. att.). Piebūves pie saimniecības ēku ieejām (4., 10. att.) Kurzemē, Zemgalē un Augšzemē attēlotas triju muižu četrām celtnēm.

Samērā izplatīts celtniecības paņēmieni jau 17. gs. 60. gados visā Latvijā bija dažāda augstuma celtnu (telpu) sabūvēšana vienā rindā tā, lai jumti veidotu it kā pakāpes (5., 8., 12., 13. att.). Tā varēja ietaupīt būvmateriālus un darba spēku, jo katrai nākamajai ēkai (telpai) nebija vajadzīga viena gala siena. No 190 skicētajām ēkām šādi veidotas 20 (10,5%), kas pēc sociālās piederības dalās sekojoši: muižās tās sastādīja 16% no ēku kopskaita, krogos — 20%, pilis un pilsētās — 1,5%, zemnieku sētās — 11,5%, nezināmas piederības apmetnēs — 13,5% no ēku kopskaita. Pa vēsturiski etnogrāfiskajiem apgabaliem iegūstam sekojošus datus: Kurzemē tās sastāda 15%, Zemgalē — 11,5%, Augšzemē 13,5% un Vidzemē 7% no skicēto ēku kopskaita. Secināms, ka šis būvveids ir tipiski lauciniecisks, visbiežāk sastopams muižās, gandrīz vienādi Kurzemē, Zemgalē un Augšzemē, bet visretāk — Vidzemē.

Pēc J. R. Šterna skicēm, Latvijā 17. gs. 60. gados varām runāt gandrīz tikai par vienkāršu apbūvi. Kā izņēmumi mināma viena dzīvojamā māja un viena rūpnieciska rakstura (?) celtnē Emburgas muižā (5. att.). Iespējams arī, ka divstāvu celtnes ir noliktavas Rucavas muižā (6. att.), tomēr augstā žoga dēļ, kurš aizsedz šīs ēkas, to nav iespējams droši pateikt. Tikpat hipotētiski var domāt, ka šīs ir vienkāršas ēkas ar jumta izbūvēm, kādas preču glabāšanai 17. gs. cēla Liepājā.³⁵ Zemnieku apmetnēs nav skicēta ne-

viena divstāvu celtnē. Secināms, ka Latvijas laukos divstāvu apbūve šajā laikā ir sākuma stadijā; divstāvu celtnes sastāda tikai 1,5% no visu lauku celtnu un 2,7% no muižu ēku kopskaita. Lielāks vairākstāvu ēku skaits ir pilis un pilsētās (Grobiņā, Saldū, Dobelē, Koknesē, Alūksnē)³⁶, tās ir nocietinātās pilis, to dzīvojamās ēkas un baznīcas (3., 9., 14. att.), vairākstāvu ēkas sastāda 8,5% no piļu un pilsētu celtnu skaita. Visas skicētās vairākstāvu ēkas ir mūra būves. Secināms, ka vairākstāvu ēkas Latvijā 17. gs. 60. gados ir raksturīgas tikai feodālā virsslāņa arhitektūrai, kura strauji attīstās nākamajā — 18. gs. kā muižu mūra dzīvojamo ēku celtniecība.

Tā kā J. R. Šterna skicēm nav ne mēroga, nav arī pievienoti tuvāki paskaidrojumi par celtnu funkcijām u. c. rādītājiem, tad celtnu aptuvenu plānojumu nākas noteikt tīri vizuāli pēc to ārējām kontūrām. Kaut arī šis vērtējums būs tikai aptuvenš, tas tomēr dod iespēju skaidrot dažas celtnu veidošanas tendences. No 190 skicētajām celtnēm aptuvenu plānojumu varām noteikt 146 jeb 77% ēku. No tām 86% ir taisnstūrveida celtnes, kuru kontūras dažkārt sarežģī viena vai vairākas piebūves (4., 16. att.), 11,5% — kvadrātveida un 2% — celtnes ar leņķveida plānojumu (10., 12., 19. att.). Pēc skicēm vērojams, ka taisnstūrveida ēkas celtas visu sociālo slāņu apmetnēs. Muižu ēkas celtas lielākas nekā zemnieku celtnes. Mazās kvadrātveida plānojuma ēkas zemnieku sētās sastāda 41% no visu skicēto kvadrātveida celtnu skaita (7. att.). Daudz šādu ēciņu redzam arī Koknesē ārpus nocietinājuma žoga. Muižās šīs celtnes sastāda 35% no kvadrātveida celtnu kopskaita. Sociāli līdzīgu aiņu gūstam, grupējot ēkas pēc telpu skaita: no vienkāršas celtnēm zemnieku sētās atrodas — 52%, muižās — 12%, divtelpu celtnes attiecīgi 26,5 un 52,5%, bet trīstelpu un vairāktelpu celtnes — 30 un 70%. No droši nosakāmām leņķveida celtnēm 33,5% atrodas zemnieku sētās, bet 66,5% — muižās. Secināms, ka muižu ēkas tika veidotas ar sarežģītāku plānojumu nekā zemnieku celtnes, muižās biežāk sastopam dažādu funkciju telpu apvienojumu zem kopēja jumta. Sajā apstākļi atspoguļojas muižas kā vadošā saimnieciskā faktora ekonomiskās priekšrocības un racionālākas saimniekošanas metodes.

Rezumējot iespējams secināt, ka 1) 17. gs. 60. gadu lauku celtnu veidu, būvmateriālu, konstruktīvo detaļu izvēlē noteicošā loma ir sociālekonomiskajiem un ģeogrāfiskajiem faktoriem un vairākām celtniecības parādībām ir izteikts sociāls raksturs; 2) 17. gs. 60. gados atšķirība starp muižu un zemnieku celtnēm ir ievērojami mazāka nekā vēlākajos gadsimtos; 3) muižu celtniecībā agrāk nekā zemnieku sētu būvē parādās vairāki Viduseiropas būvelementi; 4) pēc

J. R. Sturna skicēm iespējams jau ar 17. gs. 60. gadiem datēt Latvijā daudz lauku celtniecības parādību, kas vēlākajā laikā bija jau stipri izplatītas; 5) jau 17. gs. 60. gados Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos iezīmējas vairākas tādas celtniecības īpatnības, kas spilgti vērojamas 19. gs. un 20. gs. sākuma materiālā, konstatējama atsevišķu apvidu celtniecības parādību kopība, kā arī kultūrvēsturisko sakaru virzieni celtniecības jomā.

PARINDES

- ¹ Kā nozīmīgākās publikācijas, kurās risināti Latvijas zemnieku 18.—20. gs. celtnu vēstures jautājumi, kā arī izdevumi, kuros publicēti materiāli par minētā laika tautas celtniecību, minamas: Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. 1. Teil. SPb., 1907. 224 S.; Materiāli par Latvijas būvniecību. 1—5. Rīga, 1921—1931; Celtniecības pieminekļi. 1. Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apriņķī. Sakārtojis K. Andersmanis. Rīga, 1933. 64 lpp.; Arends P. Latviešu istabas apkure. — Latviešu aizvēstures materiāli, 2. Rīga, 1936. 28 lpp.; Arends P. Arhaiskie elementi mūsu etnogrāfiskā celtniecībā. — «Senatne un Māksla», 1938, 2, 148.—159. lpp.; Kundziņš P. Dzīvojamā rija Latvijā. Rīga, 1934. 219 lpp. (Latvijas Universitātes raksti. Arhitektūras fakultātes sērija, 1, 7); Jaunzems J. Latvijas PSR ITK Valsts vēsturiskā muzeja Brīvdabas muzejs. Rīga, 1941. 235 lpp.; Jaunzems J. Kurzemes sēta. Rīga, 1943. 88 lpp.; Krastiņa A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma nostiprināšanās laikā. Rīga, 1959. 181 lpp.; Krastiņa A. Dzīvojamās pirtis Vidzemē (19. gs. otrajā pusē — 20. gs. sākumā). — AE, 1961, 3, 113.—131. lpp.; Krastiņa A. Lauku celtniecības veidošanās Gulbenes rajonā. — AE, 1962, 4, 77.—109. lpp.; Krastiņa A. Zemnieku celtnes Vidzemē 19. un 20. gs. — AE, 1963, 5, 159.—192. lpp.; Zavarina A. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. (Mājoklis. Apģērbs. Ediens). — AE, 1968, 8, 171.—188. lpp.; Cimermanis S. Laukstrādnieku dzīves veids Kurzemē un Zemgalē 19. gs. otrajā pusē. Rīga, 1959. 235 lpp.; Cimermanis S. Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. Ceļvedis. Otrs pārstrādātais un papildinātais izdevums. Rīga, 1966. 122 lpp.; Cimermanis S. Latviešu tautas dzīves pieminekļi. Celtnes un to iekārta. Rīga, 1969. 153 lpp.; Latviešu etnogrāfija. Rīga, 1969. 595 lpp.; Rānk G. Die Bauernhausformen im baltischen Raum. Würzburg, 1962. 120 S.; Думпе Л. Животноводческие постройки на западе и юге Латвии (XIX в.). — Этнографическое картографирование материальной культуры народов Прибалтики. М., 1975, с. 105—124.
- ² Līdz šim publicētais nopietnākais pētījums par celtniecību Latvijas laukos 17. gs. ir arhitekta P. Bērzkalna apcerējums (Bērzkalns P. Latvijas mazās dzīvojamās ēkas XVII gadsimtā. — «P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes zinātniskie raksti», 1958, 21, 47.—83. lpp.). Vērtīgu avotu materiālu šā perioda Latvijas lauku celtniecības pētīšanai, kā arī salīdzināmo materiālu par Igauniju sniedz 1971. g. publicētais G. Renka pētījums (Rānk G. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. Uppsala, 1971. 211 S. (tālāk — Rānk G. Herrenhöfe ...). Atziņas, kas izriet no materiāla, ko G. Renks par Igauniju un Latviju atradis Zviedrijas arhīvos un publicējis minētajā darbā, visumā saskan ar tam atziņām, kas izriet no J. R. Sturna zīmējumu analīzes.
- ³ Precīzāk Dienvidkurzemē, Zemgales vidusdaļu, Augšzemes rietumdaļu un Austrumvidzemē.
- ⁴ Sīkāk par mākslinieka J. R. Sturna personību, viņa ceļojuma maršrutu, skīču tematiku, raksturu, apzīmējumu sistēmu un ticamību etnogrāfiskam pētījumam skat.: Цимерманис С. Альбом путешествия И. Р. Штурна 1661—1662 годов как источник изучения истории материальной культуры Латвии. — Источниковедческие проблемы истории народов Прибалтики. Рига, 1970, с. 75—107; Cimermanis S. Die Reiseskizzen Johann Rudolph Sturns als Quelle für die Geschichte der materiellen Kultur Lettlands. — «Staatliche Museen zu Berlin. Forschungen und Berichte», 1971, Bd. 13, S. 143—186, Tafel 27—30 (tālāk — Cimermanis S. Reiseskizzen ...). Šajās publikācijās Sturna skices salīdzinātas ar etnogrāfisko materiālu, norādīta nozīmīgākā literatūra par

- Sturna darbu un viņa ceļojumu no Vīnes līdz Maskavai, raksturoti tie izdevumi, kuros publicētas Sturna zīmētās skices. J. R. Sturna zīmējumu principiālo pareizību ar arheoloģisko materiālu palīdzību pierādījis E. Mugurēvičs (skat.: Mugurēvičs E. Saldus pils (Frauenburg) XV—XVII gadsimtā. — LPSR ZAV, 1972, Nr. 2, 54.—64. lpp.), bet V. Pavulāns šīs skices kā ticamu avotu sekmīgi izmantojis Latvijas satiksmes ceļu vēstures problēmu skaidrošanai (skat.: Pavulāns V. Satiksmes ceļi Latvijā XIII—XVII gs. Rīga, 1971. 235 lpp.). Arhitekts G. Jansons J. R. Sturna skices raksturo kā tādas, kas celtnu tipus un konstruktīvos papāmienu attēlo nepārprotami (skat.: Jansons G. Par Latvijas PSR seno pilsētu koka apbūves vēstures un klasifikācijas jautājumiem. — «Arhitektūra un pilsētubūvniecība Latvijas PSR», 1971, 2, 131. lpp.).
- ⁵ Albuma pilns nosaukums «*Pictura itineris legatorum S. C. M. Leopoldi M. Augustini de Mayern et Wilhelmi Calvucci ad Russorum Imperatorem Alexium Michaelowitiz, iussu Dom. de Mayern a pictore aulico studio confecta. Unicum in orbe exemplar*» (turpmāk — PI). Albums labā tehniskā stāvoklī glabājas Maskavas Vēstures un rekonstrukcijas muzejā.
 - ⁶ So raksturojumu anotāciju autors izsaka ar vārdiem pils, pilsēta, Kurzemes hercoga muiža, ciems, zemnieka sēta u. c.
 - ⁷ Piemeram, raksturots kā krogs u. c.
 - ⁸ Tā radās iespēja ielūkoties skicēs dziļāk un atklāt tajās tādas sakarības, ko pētnieki vēl nebija pamanījuši. Līdz ar to, pēc mūsu domām, pārāk šauri ir P. Bērzkalna secinājumi, ka Sturna zīmējumi 1) «dod vispārīgu jēdzienu par lauku apdzīvoto vietu kopskatiem 17. gadsimta vidū» un 2) «dod tikai vispārīgu Latvijas lauku apdzīvoto vietu raksturojumu» (Bērzkalns P. Latvijas mazās dzīvojamās ēkas XVII gadsimtā, 48. un 57. lpp.).
 - ⁹ Kā izejas punkti dažādu aspektu aprēķiniem ņemti J. R. Sturna skicēto celtnu kopskaiti: 1) ceļojuma laikā visā Latvijā uzskicētās, 2) vienā vai otrā Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajā apgabalā uzskicētās un 3) vienam vai otram sociālajam slānim piederošās celtnes. Tāpēc vispārinājumi (kā absolūtos skaitļos, tā arī procentos) attiecināmi tikai uz katra atsevišķā aprēķina īpaši norādīto izejas punktu. Kaut gan mākslinieks, protams, uzskicējis tikai niecīgu daļu no Latvijas teritorijā redzētajiem objektiem, tomēr var uzskatīt, ka skicētās 190 celtnes spēj sniegt noteiktu ieskatu par Latvijas lauku būvniecību. Balstoties uz šo uzskatu, izdarīti secinājumi, vienlaicīgi vērojot lasītāju uzmanību uz to, ka šie secinājumi zināmā mērā ir hipotētiski un viņu pareizību varēs pilnīgi pierādīt ar aprēķiniem, kas būs balstīti uz plašiem arhīvu materiāliem. Iespējams, ka pēc masveida skaitliskā materiāla iegūšanas un apstrādes pašreiz izvirzītie hipotētiskie secinājumi būs jāpapildina un jāprecizē.
 - ¹⁰ Koknesē un Alūksnē toreiz dzīvoja zināms daudzums krievu tautības iedzīvotāju; tas konstatēts arī Kokneses un Alūksnes skīču anotācijās (PI, 51.—52., 54.—55. lp.).
 - ¹¹ Izskaitļojumi procentos ērtības labad noapaļoti, jo noapaļojums būtiski nemaina skaitļojamo parādību īpatnību.
 - ¹² Iespējams, ka vāciešiem piederošo ēku procents mūsu aprēķinā nedaudz palielināts, jo Koknesē un Alūksnē 1661. g. atradās krievu garnizons un te, domājams, bija uzceltas arī krievu ēkas. Par to liecina dažas ēku konstruktīvās detaļas: krusta pakšos celtas guļbaļķu dūmistabas ar dēļu vai lubu jumtu un trīsstūrveidā izvietotiem logiem. Šādas detaļas parasti konstatējamas J. R. Sturna Krievijā zīmētajam celtnēm (Plašāk skat.: Cimermanis S. Reiseskizzen ..., S. 174).
 - ¹³ Pēc G. Renka datiem, arī tā laika Igaunijas muižās ir mazs mūra celtnu īpatsvars (apm. 4%). Tās koncentrējas Sāmsalā, cietzemes rietumu un ziemeļu daļā (Rānk G. Herrenhöfe ..., S. 55).

- ¹⁴ Skaitļi veido divu pilsētu — Kokneses (32) un Alūksnes (12) — koka ēku skaitu, jo tur zīmētas plašākās panorāmas.
- ¹⁵ Arī Igaunijā 17. gs. pildrēžģu būvveids minēts visai reti (Rānk G. Herrenhöfe . . . , 56. lpp.).
- ¹⁶ Tas bija rezultāts 16. gs. izvērstajiem mežu darbiem, kurus jau tajā laikā dažreiz kvalificēja kā postošus (Дорошенко В. В. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке. Рига, 1960, с. 178).
- ¹⁷ Zandberga R. Rīgas 1293. g. būvnoteikumi. — «Arhitektūra un pilsētubūvniecība Latvijas PSR», 1971, 2, 60., 61. lpp.
- ¹⁸ Precizitātes dēļ piebilstams, ka te būtu jārunā par Austrumlatvijas pilsētām, jo plaši kopskati ar pilsētas nocietināto un nenocietināto daļu zīmēti tikai Koknesei un Alūksnei (13. att.). Grobiņai, Dobelei u. c. pilsētām skicēta tikai pils un tās pati tuvākā apkārtnē (3., 14. att.).
- ¹⁹ To apstiprina arī I. parindē minētās publikācijas.
- ²⁰ PI, 38., 39. lp.
- ²¹ PI, 37. lp.
- ²² Pieļaujams, ka daļai nelielo ēku ir cits jumta seguma materiāls, piemēram, velēnas, kā tas šajā laikā konstatēts Igaunijā (Rānk G. Herrenhöfe . . . , S. 63).
- ²³ Iespējams, ka šie skaitļi Vidzemes jumtu seguma materiālu parāda ne visai pareizi, jo puse ēku zīmēta Koknesē un Alūksnē — pilsētās, kur liels lubu vai dēļu jumtu īpatsvars. Tūdaļ pat jāpiebilst, ka arī Igaunijā 17. gs. salmu jumts bijis izplatītākais no visiem jumta veidiem visos novados. Lielākais īpat-

svars tam bijis Rietumigaunijā, bet virzienā uz austrumiem, t. i., uz mežainākiem apvidiem, mazinājies salmu un pieaudzis citu jumtu seguma materiālu, tajā skaitā dēļu un lubu, īpatsvars (Rānk G. Herrenhöfe . . . , S. 61 ff.). Tātad abās kaimiņu zemēs jumtu seguma materiāla izvēles tendences teritoriālā ziņā sakrīt.

- ²⁴ Latviešu konversācijas vārdnīca (turpmāk — LKV), 13. sēj., 1935—1936, 24725.—24728. sl.; skat. arī I. parindē minētos darbus.
- ²⁵ Дорошенко В. В. Очерки аграрной истории Латвии в XVI веке, с. 173, 174; I.KV, 13. sēj., 24727. sl.
- ²⁶ PI, 38., 39., 45., 46., 48., 51. lp.
- ²⁷ Cimermanis S. Reiseskizzen . . . , S. 152, Abb. 8 un 9.
- ²⁸ Lietuvių liaudies menas. Architektūra, I knyga. Vilnius, 1957, pav. 22, 27, 60, 351, 365, 544.
- ²⁹ Jaunzems J. Latvijas PSR ITK Valsts vēsturiskā muzeja Brīvdabas muzejs, 151. lpp.
- ³⁰ Arī Igaunijas 17. gs. celtnēs jumtu izbūves uzskata par tam laikam jaunu parādību (Rānk G. Herrenhöfe . . . , S. 62).
- ³¹ PI, 43. lp.
- ³² PI, 39. lp.
- ³³ Rānk G. Herrenhöfe . . . , S. 86 ff.
- ³⁴ PI, 41. lp.
- ³⁵ Sāda 1697. g. Liepājā celta noliktava pārvesta uz Latvijas Etnogrāfisko brīvdabas muzeju Rīgā.
- ³⁶ PI, 40., 42., 44., 51., 52., 54., 55. lp.

С. Цимерманис

СТРОЕНИЯ 60-х ГОДОВ XVII в. В ЛАТВИИ

(по рисункам путевого альбома И. Р. Штурна)

Резюме

В статье подвергаются анализу рисунки швейцарского художника Иоганна Рудольфа Штурна, сделанные в Латвии весной 1661 г., когда художник в составе делегации немецкого императора Леопольда I ехал из Вены через Латвию (рис. 1) в Москву. В Латвии Штурн изобразил 37 объектов (города, местечки, поместья, корчмы, деревни, хутора и переправы). Это — самая обширная и многообразная из известных коллекций рисунков, изображающих Латвию XVII в. Ее ценность и достоверность как источника для изучения истории строительного дела доказана в нескольких публикациях. Всего на рисунках изображено 190 строений.

В данной статье сделана попытка выяснить при помощи математических расчетов, какими были постройки, принадлежавшие представителям различных классов и социальных слоев населения, из каких материалов они строились, какие применялись конструктивные детали, какую форму имели и т. д. Мы пытались установить удельный вес использования тех или иных строительных элементов в постройках, принадлежащих различным слоям населения, а также территориальное распространение этих элементов в историко-этнографических областях Латвии. Для получения необходимых численных данных была разработана анкетная таблица с 42 вертикальными и 45 горизонтальными графами.

В результате получены следующие выводы: 1) в 60-х годах XVII в. вид сельских построек, а также выбор строительных материалов и конструктивных элементов определялся социально-экономическими и географическими факторами и ряд явлений в строительстве имел выраженно социальный характер, в то время как этнические особенности проявлялись лишь в отдельных деталях; 2) в 60-х годах XVII в. разница между постройками помещиков и крестьян значительно менее выражена, чем в последующие столетия; 3) ряд прогрессивных строительных элементов, в том числе связанных с культурой народов Центральной Европы, появляется в помещичьем строительстве раньше, чем в строительстве крестьянских усадеб; 4) рисунки И. Р. Штурна позволяют датировать уже с 60-х годов XVII в. ряд явлений сельского строительства в Латвии, в дальнейшем получивших широкое распространение; 5) уже в 60-х годах XVII в. в историко-этнографических областях Латвии обозначается ряд характерных особенностей строительства, ярко проявляющихся в материале XIX и начала XX в., прослеживаются элементы общности различных местностей в развитии строительного дела и направления культурно-исторических связей в области строительства.

ПОДПИСИ К ИЛЛЮСТРАЦИЯМ

- Рис. 1. Маршрут И. Р. Штурна через Латвию и изображенные им места. I — приблизительные границы историко-этнографических областей Латвии (1 — Курземе; 2 — Земгале; 3 — Аугшземе; 4 — Видземе; 5 — Латгале); II — маршрут И. Р. Штурна.
- Рис. 2. Имение Лиелауце с каменными строениями под соломенной, тростниковой или черепичной крышей. Фронтоны — фахверковой конструкции (PI, л. 43).

- Рис. 3. Замок и церковь Добеле (PI, л. 44).
- Рис. 4. Имение Залениеки (PI, л. 45). В центре — жилой дом с трубой и открытым крыльцом. Справа, по-видимому, рига.
- Рис. 5. Имение Эмбурга (PI, л. 48). В центре — двухэтажная каменная хозяйственная постройка неизвестного назначения с высокой трубой. Справа от нее — двухэтажный каменный жилой дом.

- Рис. 6.* Имение Руцава (PI, л. 38). Слева от ворот — две фахверковые постройки с мансардами, предположительно склады.
- Рис. 7.* Село Берзауне (PI, л. 53). Третья постройка слева, по-видимому, хлев, пятая — летняя кухня-шалаш, шестая — хлев фахверковой конструкции.
- Рис. 8.* Село Тирза (PI, л. 54) со срубными постройками под соломенными или тростниковыми крышами.
- Рис. 9.* Каменный замок в Алуксне на озерном острове (PI, л. 55). Остров с берегом соединяет мост на сваях.
- Рис. 10.* Имение Вецсерене (PI, л. 51). Строение слева, образующее угол, — скотный двор; в центре — каменный жилой дом с трубой; справа — рига с гумном.
- Рис. 11.* Населенный пункт недалеко от Тадайки (PI, л. 41). Первое строение справа, по-видимому, рига с двумя токами, более крупное слева — курная изба, разделенная надвое продольной стеной-перегородкой.
- Рис. 12.* Крестьянский двор Погкейни в окрестностях Лиелауце (PI, л. 44). Первое строение слева, по-видимому, рига с гумном, к которой пристроены сеновал и мякинник. Справа от нее — курная изба, помещение которой перегороджено капитальной продольной стеной. Строение в центре, образующее угол, — скорее всего, хлев с помещением для хранения кормов.

- Рис. 13.* Одно- и двухкамерные курные избы и летняя кухня в Алуксне (PI, л. 54).
- Рис. 14.* Замок и городок Гробиня (PI, л. 40). Маленькая постройка на берегу озера со стенами из вертикально поставленных досок или плах, может быть, является баней.
- Рис. 15.* Село Виеталва (PI, л. 52). Второе строение справа, возможно, курная изба с волоковым оконцем в торце крыши, первое слева — баня или однокамерная курная изба.
- Рис. 16.* Имение Вецумнеки (PI, л. 50). В правой половине рисунка — два жилых дома (один из них с тамбуром); башнеобразное третье строение справа, по-видимому, сыродельня. В центре видна часть здания с четко различной стропильной конструкцией крыши и с отопительным устройством, напоминающим дымовую трубу-кухню.
- Рис. 17.* Имение Лиелиецава и переправа (PI, л. 49). Справа жилой дом с 2 тамбурами и 4 отопительными центрами. Слева — промышленные и хозяйственные постройки.
- Рис. 18.* Село Свитене (PI, л. 48). Второе строение слева имеет на торце небольшой навес для защиты стены от осадков. В центре, по-видимому, хлев с помещением для хранения кормов, проездом и скотным двором.
- Рис. 19.* Имение Платоне (PI, л. 46). Постройка справа, образующая угол, — по-видимому, хлев.

S. Cimermanis

BAUTEN DER 60ER JAHRE DES XVII. JH. IN LETTLAND

(nach dem Reisealbum von J. R. Sturn)

Zusammenfassung

Der Artikel enthält eine Analyse der Skizzen des schweizerischen Künstlers J. R. Sturn, die er im Frühling 1661 entwarf, als er im Bestande einer Abordnung des deutschen Kaisers Leopold I. durch Lettland (Abb. 1) aus Wien nach Moskau reiste. In Lettland brachte J. R. Sturn 37 Siedlungsobjekte (Städte, Marktflecken, Güter, Schenken, Bauerndörfer, Einzelgehöfte und Fähren) aufs Papier. Seine Skizzen sind die umfassendste und vielseitigste bisher bekannt gewordene Bildsammlung des XVII. Jh. über Lettland, deren Wert und Glaubhaftigkeit als Quelle für das Studium der Baugeschichte in mehreren Veröffentlichungen nachgewiesen wurde. Insgesamt sind in den Zeichnungen J. R. Sturns 190 Bauten Lettlands dargestellt.

Im Beitrag wird der Versuch gemacht, unter Zuhilfenahme mathematischer Methoden die Bauten von Angehörigen verschiedener Klassen und sozialer Schichten zu charakterisieren, d. h. festzustellen, welche Baustoffe, konstruktive Bauelemente und Bauformen sie jeweils bevorzugten, die Verwendungshäufigkeit der vom Künstler skizzierten Bauelemente in den Bauten verschiedener Klassen und sozialer Schichten zu errechnen sowie die territoriale Verbreitung dieser Elemente in den verschiedenen historisch-ethnographischen Gebieten Lettlands zu bestimmen. Zur Gewinnung des für die Berechnungen notwendigen Zahlenmaterials wurde eine Fragebogentabelle

mit 42 vertikalen und 45 horizontalen Rubriken ausgearbeitet.

Aus der Untersuchung ergaben sich folgende Schlußfolgerungen: 1) für die Wahl der Bauformen, Baustoffe und Baudetails auf dem Lande waren in den 60er Jahren des XVII. Jh. sozialwirtschaftliche Faktoren bestimmend, und eine Reihe von Erscheinungen im Bauwesen dieser Zeit hat einen ausgesprochenen sozialen Charakter; ethnische Besonderheiten treten in einzelnen Details zutage; 2) die Bauten in Guts- und Bauernhöfen unterschieden sich in den 60er Jahren des XVII. Jh. bedeutend weniger voneinander als in späteren Jahrhunderten; 3) in den Gutsgebäuden tritt eine Reihe von fortschrittlichen Bauelementen, darunter solchen, die mit der Kultur der Völker Mitteleuropas zusammenhängen, früher in Erscheinung als in den bäuerlichen Bauten; 4) durch die Skizzen Sturns wird eine Reihe von Erscheinungen des ländlichen Bauwesens in Lettland, die in späteren Jahrhunderten große Verbreitung fanden, bereits in die 60er Jahre des XVII. Jh. datiert; 5) in den historisch-ethnographischen Gebieten Lettlands ist eine Reihe von Besonderheiten, die im XIX. Jh. und zu Beginn des XX. Jh. zu voller Entfaltung gelangen, bereits in den 60er Jahren des XVII. Jh. zu erkennen, desgleichen Gemeinsamkeiten der Bauart einzelner Bezirke und kulturhistorische Beziehungen auf dem Gebiet des Bauwesens.

BILDERLÄUTERUNGEN

Abb. 1. Reiseroute J. R. Sturns durch Lettland. I — ungefähre Grenzen der historisch-ethnographischen Gebiete Lettlands (1 — Kurzeme; 2 — Zemgale; 3 — Augšzeme; 4 — Vidzeme; 5 — Latgale); II — Reiseroute J. R. Sturns.

Abb. 2. Gut Lielaucе mit stroh-, schilf- und ziegelgedeckten Steinbauten. Die Giebel sind in Fachwerkkonstruktion ausgeführt [PI, Bl. 43].

Abb. 3. Schloß und Kirche in Dobele [PI, Bl. 44].

- Abb. 4.* Gut Zajenieki [PI, Bl. 45]. In der Mitte ein steinernes Wohnhaus mit Schornstein und offenem Vorbau. Rechts vermutlich eine Riege.
- Abb. 5.* Gut Emburga [PI, Bl. 48]. Der zweistöckige Steinbau in der Mitte mit dem hohen Schornstein ist ein Wirtschaftsgebäude mit unklarer Zweckbestimmung. Rechts davon ein zweistöckiges steinernes Wohnhaus.
- Abb. 6.* Gut Rucava [PI, Bl. 38]. Die zwei Fachwerkbauten mit Mansarden links von der Einfahrt sind vermutlich Lagerhäuser.
- Abb. 7.* Bauerndorf Bērzaune [PI, Bl. 53]. Das dritte Gebäude von links ist vermutlich ein Viehstall, das fünfte eine Sommerküche, das sechste ein in Fachwerkkonstruktion errichteter Stall.
- Abb. 8.* Bauerndorf Tirza [PI, Bl. 54] mit stroh- oder schilfgedeckten Blockbauten.
- Abb. 9.* Steinernes Schloß in Alūksne auf einer Seeinsel [PI, Bl. 55], die eine Pfahlbrücke mit dem Festland verbindet.
- Abb. 10.* Gut Vecsērene [PI, Bl. 51]. Links ein winkelförmig angelegter Viehhof, in der Mitte ein steinernes Wohnhaus mit Schornstein, rechts eine Riege mit Dreschboden.
- Abb. 11.* Bewohnter Ort unweit Tadaikī [PI, Bl. 41]. Das erste Gebäude rechts ist vermutlich eine Riege mit zwei Dreschböden, das größere links eine durch eine Längswand in zwei Teile geteilte Rauchstube.
- Abb. 12.* Bauernhof Pogkeņi in der Umgebung von Lielaucē [PI, Bl. 44]. Das erste Gebäude links ist vermutlich eine Riege mit Dreschboden, an die eine Scheune und ein Spreuschuppen angebaut ist. Rechts davon eine durch eine kapitale Längswand in zwei Teile geteilte Rauchstube. Das winkelförmige Gebäude könnte ein Viehstall mit Futterboden sein.
- Abb. 13.* Ein- und zweiräumige Rauchstuben mit Sommerküche in Alūksne [PI, Bl. 54].
- Abb. 14.* Schloß und Siedlung Grobiņa [PI, Bl. 40]. Das kleine Gebäude am Seeufer, dessen Wände aus vertikal gesetzten Brettern oder gespaltenem Rundholz errichtet sind, könnte eine Badstube sein.
- Abb. 15.* Bauerndorf Vietalva [PI, Bl. 52]. Das zweite Gebäude rechts könnte eine Rauchstube mit Rauchfenster am Dachende sein, das erste links eine Badstube oder eine einräumige Rauchstube.
- Abb. 16.* Gut Vecumnieki [PI, Bl. 50]. Rechts zwei Wohnhäuser (eins davon mit Windfang), das turmartige dritte von rechts ist vermutlich eine Käserei. In der Mitte ein Gebäudeteil mit deutlich erkennbarem Sparrendach und mantelschornsteinartiger Beheizungsanlage.
- Abb. 17.* Gut Lielcava und Fähre [PI, Bl. 49]. Rechts ein Wohnhaus mit zwei Windfängen und vier Beheizungscentren. Links Betriebs- und Wirtschaftsgebäude.
- Abb. 18.* Bauerndorf Svitene [PI, Bl. 48]. Das zweite Gebäude links hat über der Giebelwand ein Vordach. In der Mitte vermutlich ein Viehstall mit Futterboden, Durchfahrt und Viehhof.
- Abb. 19.* Gut Platone [PI, Bl. 46]. Das winkelförmige Gebäude rechts ist vermutlich ein Viehstall.

L. Dumpe

KŪTS PAMATTIPU ATTĪSTĪBA LATVIJĀ LĪDZ 18. GS. BEIGĀM

Raksta uzdevums ir sniegt pārskatu par to saimniecības ēku izcelsmi un attīstību Latvijā, kuras bija saistītas ar lopkopību, — tajās mitināja lopus un glabāja lopbarību. Jautājums risināts galvenokārt tipoloģiskajā aspektā, cenšoties izsekot minēto ēku pamattipu izveidei līdz 18. gs. beigām, kad feodālās sabiedriskās iekārtas un naturālās saimniecības radītās materiālās kultūras lokālās formas bija sasniegušas augstāko attīstības pakāpi un kapitālistiskās ražošanas ietekmē sāka pārveidoties un nivelēties. Šādu hronoloģisku ierobežojumu noteikusi atziņa, ka feodālās sabiedrības materiālajai kultūrai veltījama īpaša uzmanība. Būdamā noslēgta lokāli, tā, no vienas puses, ir vietējo ekoloģisko un sociālekonomisko apstākļu produkts, no otras puses, pārmantota no paaudzes paaudzē, kļuvusi par tradīciju un ir sava laika kultūras etniskās specifikas rādītājs. Tāpēc materiālās kultūras izmaiņas feodālisma noslēgtības apstākļos atspoguļo ne vien saimniecības attīstību, bet arī etnosu un kultūras sakarus dotajā teritorijā.

Etnogrāfiskajā literatūrā lopu mitnes ir klasificētas pēc vairākām konstruktīvi tehniskajām un funkcionālajām pazīmēm: pēc ēkas plāna shēmas, sienu materiāla un konstrukcijas, funkcionāli atšķirīgu telpu savienojuma, pēc ēku novietojuma pagalmā, mēslu uzglabāšanas veida utt.¹ Apcerējuma saturs ierobežots ar kūts plānojuma tipu izveidi un attīstību, telpu apvienošanas sistēmu un ēkas novietojumu pagalmā skarot tikai iespēju un nepieciešamības robežās. Šādu tematisku ierobežojumu noteikuši vairāki apsvērumi: 1) samērā bagātīgā literatūra par kūts plānojuma tipiem dažādās Eiropas valstīs ļauj vērtēt objektu Latvijā šai aspektā uz maksimāli plašāka teritoriāla fona; 2) par kūts plāna shēmu ir vairāk ziņu nekā par citiem tās elementiem arī Latvijas vēstures avotos. Turklāt pēc šīs pazīmes jau samērā agri Latvijas teritorijā konstatējamas objekta lokālās atšķirības. Turpretī pēc vairākām citām pazīmēm Latvijas kūtis feodālisma periodā vispār nav klasificējamās, jo pieder pie viena pamattipa, kas izplatīts ne vien visā Latvijā, bet ievērojami plašākā teritorijā. Šie pamattipi pārsvarā ir saistīti ar noteiktiem dabas vai ekonomiskiem faktoriem. Tā, Latvijā līdz 19. gs. sākumam dominēja no baļķiem guļbūvē celtas kūtis. Šādas konstrukcijas saimniecības celtnes, ekoloģisko apstākļu noteiktas, bija izplatītas visā Ziemeļaustrumeiropas mežu joslā. Tāpat pēc mēslu uzglabāšanas paņēmiena Latvijas kūtis pieder pie viena tipa — dziļās jeb mēslu kūts tipa. Tas bija sastopams plašā teritorijā uz austrumiem no Baltijas jūras, kur lopkopībai feodālisma perioda saimniecības sistēmā bija pa-

kārtota nozīme, un tās uzdevumi reducējās galvenokārt uz mēslojuma sagādi papuves zemkopībai.²

Senākās līdz šim zināmās lopiem domātās celtnes Latvijas PSR teritorijā attiecas uz 9.—10. gs. Āraišu ezerpils pagalmā bijusi neliela (6,5 m²) celtnes, kurā turēti jaunlopi, un piebūve pie dzīvojamās ēkas (3 m²) aitām vai kazām. To, ka telpās mitinājušies jaunlopi, aitas vai kazas, liecina mēslu un barības atliekas uz kāršu grīdas.³ Pēc konstrukcijas ēkas ir arhaiska rakstura guļbūves cirtņi ar jūgstūra savienojumu.⁴ Divas lopiem paredzētas nelielu izmēru stāvokoku celtnes (5,7—5,8×2,9—2,5 m un 3,3—3,4×3,4—3,5 m) ar stūra stabiem un kāršu aizžogojuma — aploka — paliekas pie tām konstatētas Kokneses pilskalna 11.—12. gs slāņos priekšpils teritorijā, kur atsevišķām karadraudzes saimēm piederīgās sētās bijušas kaķējuma tehnikā celtas dzīvojamās mājas un vienkāršāk būvētas saimniecības ēkas.⁵

Pamatoti var uzskatīt, ka īpašas celtnes lopiem Latvijā pastāvējušas vismaz kopš 9. gs. Taču līdzšinējie atradumi nedod pietiekamu bāzi secinājumam par īpatsvaru, kāds tai laikā varēja būt lopu mitināšanai telpās. Kā zināms, ar lopkopību saistītajām celtnēm Eiropas zemēs bijis ilgs attīstības ceļš. Lopkopības agrīnajos posmos pat Eiropas ziemeļu daļā saimniecību nedaudzie lopī gada lielāko daļu turēti zem kļajas debess. Tikai ziemas salā, sargājot no bada un meža zvēriem, tos sadzina aizžogojumos, nojumēs vai pat cilvēku mājokļos. Un tikai vēlāk, pieaugot lopu skaitam un uzlabojoties to kopšanai, parādās īpašas celtnes vai piebūves — sākumā jaunlopiem un sīklopiem, kas bija vārgāki pret salu, vēlāk arī pārējiem lopiem. Šķiet, ka pirmās lopiem domātās celtnes Latvijā varētu attiecināt uz to posmu kūts izveidē, kad slēgtās telpās tika turēti vēl tikai jaunlopi un sīklopi. Pirms tam, sākot ar mūsu ēras pirmajiem gadsimtiem, attiecībā uz Latviju var runāt vienīgi par ziemas barības sagatavošanu lopiem un par lopu mitināšanu pie apmetnēm. Kūts lopkopības nozīmes pieaugumu atspoguļo zāles pļaujamā rīka — izkopts — atrašanās dinamika Latvijā laikā no 3. līdz 12. gs., tāpat arī izkopts formas attīstība un izmēru palielināšanās.⁶ Izkopts agrākā un plašākā izplatība Latvijas rietumu un dienvidu daļā vedina domāt par lopkopības lielāku nozīmi šīs teritorijas saimniecības sistēmā un ļauj pieņemt, ka šeit lopu mitināšana pie apmetnes mūsu ēras 1. g. t. bija plašāk izplatīta. Hronoloģiski iespējamā atšķirība starp dienvidiem un ziemeļiem lopkopības attīstības ziņā skaidrota ar tai labvēlīgākiem dabas apstākļiem Latvijas dienvidu un rietumu daļā.⁷

Netiešu liecību par lopu mitināšanu pie apmetnes iežogojumā vai celtnē dod arī zemkopības papuvju sistēma, kura nav iespējama bez organisko mēslu krājuma. Baltijas dienvidos papuves zemkopības sākumi konstatēti jau 10. gs. Visā Baltijā tā sāk domnēt 2. g. t. sākumā.⁸

Nelielas celtnes lopiem 1. un 2. g. t. mijā parādās arī kaimiņu zemēs. Igaunijā pie Lihulas pilskalna aizsargsienas konstatēta neliela aitu kūtiņa 10. gs. slānī.⁹

Austrumslāvu apdzīvotajā teritorijā vecākās lopu novietnes atsegta Staraja Ladogā 10. gs. slānī. Trīs savrup stāvošas kūtis ir guļbūves kvadrātveida cirtņi, kuru sienu garums ir no 2,8 līdz 3,2 m. Celtnēm ir baļķu grīda, uz kuras saglabājusies cieši noblietēta mēslu kārtā. Ceturtās stāvkoku kūts (2,4×2,4 m) jumts balstījies uz stabiem. Spriežot pēc mēslu slāņa, lopi turēti arī dzīvojamās ēkas priekštelpā un pagalma nojumē. Turpat uzglabāts arī siens.¹⁰ Novgorodā 11. gs. slānī konstatētas vieglāka tipa lopu novietnes ar vertikālu kāršu sienām. Dažām no tām stūros bija stabi, uz kuriem acīmredzot balstījies jumts, citām stabu pēdu nav un, jādūmā, nebija arī jumta. Faktiski šādas lopu novietnes bija vēl tikai aizžogojumi. Novgorodas jaunākajos — 13.—14. gs. — slāņos atsegta guļbūves kūtiņas ar 2,6—4,1 m garām sienām.¹¹

Visumā kā Latvijā, tā arī kaimiņu teritorijās arheoloģiskos izrakumos kūtis konstatētas ļoti nelielā skaitā. No otras puses, avotos rodami norādījumi, ka lopu skaits Baltijā šai laikā jau bija prāvs. Tā, piemēram, Indriķa hronika (13. gs.) stāsta par simtiem un tūkstošiem no latviešu un igauņu pilīm un ciemiem aizdzītiem lopiem.¹² Šāda neatbilstība, šķiet, būtu izskaidrojama ar vēl tikai daļēju lopu mitināšanu celtnēs.¹³ Arī Senajā Novgorodā atsegta tikai dažas kūtis, turpretī pagalmos konstatēts biezs mēslu slānis. Pēc Senās Novgorodas vēsturnieku domām, šai laikā liellopi un zirgi te vēl turēti brīvi pagalmā, kur tiem varēja būt aizžogojumi (dažās vietās pagalmā mēslu slānis ir biežāks). Stiprā salā tie ielaisti dzīvojamās telpās. Kūtis celtas tikai sīklopiem un jaunlopiem.¹⁴

Par lopu mitināšanu Latvijā līdz 2. g. t. vidum samērā vispārīgas ziņas ir vēl viduslaiku dokumentos: nosakot zemes valdījumus, ienākumus, pienākumus un tiesības, bez tirdzniecības un zemkopības ražojumiem uzskaitītas arī pļavas,¹⁵ siens, izkaptis, kā arī minēta lauku mēslošana ar kūtsmēsliem.¹⁶ Ir arī tiešas ziņas, lai gan visai fragmentāras, par lopu novietnēm, par to, ka muižās zirgi stāv stallos (*marstall, stellinge*), pārējie lopi — t. s. lopu pagalmā (*viehhof*).¹⁷ Tuvāk lopu novietnes nav aprakstītas. Iespējams, ka 2. g. t. pirmajā pusē, kamēr muižās nebija vēl izveidojušās par nozīmīgāku ražošanas vienību, tanīs pamatīgāki celti tikai zirgu stalli. Pārējo lopu muižās nebija daudz, un dokumentos minētais lopu pagalmi varēja būt vēl tikai iežogojums ar nojumēm vai primitīvām nelielām kūtiņām. Ar to būtu izskaidrojams, kāpēc muižu liellopu novietnes 2. g. t. pirmajā pusē dokumentos apzīmētas ar vārdu *Viehhof* (lopu pagalmi) vācu valodā parastā kūts nosaukuma *Stall* vietā, kurš Baltijā šai laikā muižās figurē tikai zirgu novietnes nozīmē. Vēl piebilstams, ka 1479., 1495. un 1498. g. Ziemeļigaunijas muižu dokumentos (vidus-

lejsvācu valodā) lopu novietnes apzīmētas ar terminu *voland, valland, valant*.¹⁸ Vēlāk ar to apzīmēja kā lopu pagalmu, tā arī visu kūts kompleksu, tāpēc tas nevar tikt izmantots 15. gs. lopu novietnes raksturošanai.

2. g. t. sākuma dokumentos rodami dažādi norādījumi arī par lopu mitināšanu zemnieku saimniecībās. Tā, 13. gs. lībiešu zemnieku tiesībās ir runa par lopiem pagalmā (*hove*) un arī īpašā celtnē (*stalle*).¹⁹ Vidējās bruņinieku tiesībās, kuras bija spēkā 14.—15. gs. Rīgas bīskapijā, noteikta desmitā tiesa, kas pienācās no katra lopa, kurš vakarā nāk uz naktsguļu, «*des auendes tho der herberge kumpt*»²⁰, tomēr lopu mitnes sīkāk nav raksturotas. Ir gan runa par cūku aploku jeb pagalmu (*swinkofen*) zemnieku sētā.²¹ Sie nedaudz norādījumi avotos visumā saskan ar pieņēmumu par zemnieku lopu turēšanu 2. g. t. sākumā vēl daļēji pagalmā vai aizžogojumā. Iespējams, ka šādā veidā lopi mitināti Baltijā zemnieku sētās līdz pat 2. g. t. vidum.²²

Aplūkojot celtniecību Latvijā viduslaikos, pienācīgi jānovērtē tas apstākļi, ka 15.—16. gs., muižām izveidojoties par ražošanas centriem, saimniecības ēku tālākajā attīstībā vērojama diferenciācija: līdztekus zemnieku ēku sistēmai muižās radās sava. Taču šī diferenciācija bija daļēja, sevišķi tās agrīnajā posmā: zemnieku un muižu celtniecība attīstījās ciešā mijiedarbībā. Tāpēc, lai izprastu atsevišķu ēku tipu ģenēzi, jābūt skaidrībā par funkcionāli vienādu ēku attīstību kā zemnieku saimniecībās, tā arī muižās, ievērojot to savstarpējo saikni un ietekmi, kam bieži bija noteicoša nozīme tipoloģijas izveidē. Tāpēc zemnieku lopkopības ēku pilnīgākas izpratnes labā, šķiet, lietderīgi aplūkot lopkopības ēku attīstību arī muižās.

Par saimniecības ēkām muižās samērā sīkas ziņas rodamas jau 16. gs. 90. gadu Dienvidigaunijas, Vidzemes un Latgales poļu varas iestāžu revīzijas dokumentos.²³ Gandrīz visās revidētajās muižās uzskaitītas celtnes zirgiem (*stajnia*) un liellopiem (*obora*). Dažās muižās figurē vēl celtnes cūkām (*chlew*), kā arī īpašas ēkas siena, salmu un pelavu glabāšanai (*obora dla sianai punia alies stodoika; stodoła*). Ēkas parasti aprakstītas sīki. Spriežot pēc aprakstiem, zirgu stalli bijuši guļbaļķu celtnes, dažāda lieluma. Atkarībā no muižas lieluma stalli stāvējis no 4 līdz 100 zirgu. Stallim galvenokārt ir salmu jumts, dažos inventāros minēta stabu konstrukcija (*na sochach, albo stupach wysokich*) un samērā bieži — mūra sienas. Stallos ir sīles, redeles un nodalījumi (*žtoby, drabiny, przewory*). Lielvārdes muižas stallim vēl ir lievenis (*przykrycie na slupiech*), kurā varēja iebraukt divi vezumi.

Atkarībā no lopu skaita muižā kūtij bijušas 2 līdz 8 telpas (*chlewy*); tā bijusi paredzēta 50—150 liellopiem, dažkārt arī cūkām, aītam, teļiem un sienam. Tā ir koka, jādūmā, guļbaļķu celtnē, atsevišķos gadījumos primitīvāka — stabu konstrukcijā ar zaru pildījumu (*z chróstu pleciona*). Telpas ir zem kopīga salmu jumta un, šķiet, savienotas taisnā līnijā. Taču atsevišķas piezīmes aprakstos vedina domāt arī par savienojumu leņķī. Tā, aprakstot Vainižu muižās (Vidzemē) jaunās kūts sešas telpas, ir piebilde, ka tās izvietojušās aplī (*z iednego kolem idqcyh*).²⁴ Lielvārdē un Roholes muižā (Igaunijā) kūtim, kas sastāvēja no piecām telpām, minēti vārti (*wrota do tej*

obory), kuri varēja atrasties leņķveida plānojuma celtnes pagalma žogā. Šķiet, leņķi bija celta arī kūts Vastnameizā (Igaunijā); tā sastāvēja no septiņām telpām, no kurām četras bija lielas (cūkām, aitām, bulļiem un govīm) un trīs mazas, no tām viena — teļiem, otra — ganiem, bet trešā bijusi «stūri». ²⁵ Lielvārdes lopu novietnes kompleksā viena kūtiņa ir maza un zema. Domājams, ka tā ir piebūve, taču nav izslēgts, ka kompleksā ietilpa arī savrup stāvošas kūtiņas, kas bija apvienotas kopīgā iežogotā lopu pagalmā. Žogs ap kūtīm aprakstos minēts vairākkārt. ²⁶ Šāda novietne kā pārejas pakāpe no iežogojuma uz celtni atbilstu novietnei, kuru apzīmē ar iepriekšējo gadsimtu dokumentos sastopamo vācisko *Viehhoj*. Turklāt jāņem vērā arī tas, ka inventāros lietotais poliskais termins *obora* slāvu valodās ģenētiski tāpat saistāms ar iežogojumu (pretēji telpu apzīmēšanai lietotam vārdam *chlew*, kas nozīmēja celtni). To, ka Baltijas muižās lopu novietne 16. gs. varēja pastāvēt vēl arī kā pārejas forma no iežogojuma, vedina domāt apstākļi, ka šeit lielāka interese par lopu mītnēm varēja rasties tikai pēc 15. gs., kad muižas no lauksaimniecības produktu kā nodevu savākšanas pārgāja pie šo produktu ražošanas un tāpēc sāka turēt vairāk lopu. Tālab pieļaujams, ka kapitālāka kūts celtnē te no maina t. s. lopu pagalmu tikai ap šo laiku. No kūts tipu vēstures viedokļa īpaši nozīmīgs ir konstatējums par divu plānojuma pamattipu (lineārā un leņķveida) pastāvēšanu jau kūts attīstības sākuma pakāpē Latvijas muižās.

Ziņas par latviešu zemnieku lopu novietnēm 16. gs. dokumentos līdz šim nav atrastas.

Par lopu novietnēm muižās 17. gs. avoti sniedz jau visai daudzpusīgu informāciju. Šo avotu vidū nozīmīgu vietu ieņem pirmās vācu-latviešu vārdnīcas, kurās atrodami ne vien saimniecības ēku nosaukumu skaidrojumi, bet arī latviešu sarunu valodas paraugi, kuri sniedz sīkaku ieskatu par tā laika lopu novietnēm. 1638. g. teologs un Tērbatas universitātes profesors Georgs Mancelis izdeva latviešu valodas vārdnīcu ²⁷ ar papildinājumiem — latviešu frazeoloģiju ²⁸ un sarunu paraugiem. ²⁹ G. Mancelis bija darbojies Latvijas dienvidaustrumos — Vallē un Sēlpilī, tāpēc labi pazina vietējos apstākļus. Jautājuma skaidrošanai īpaši nozīmīgs ir frazeoloģijā dotais dialogs muižā mēslu talkas laikā, pārspriežot mēslu vešanas secību: vispirms tie jāizved no «lopo kūtīm», tad no «lopo dārza» («laidera» — Skrundā), «zirgo stalli» un, beidzot, no «aujo kūts» («klēva» — Vallē). ³⁰ Teksts atspoguļo diferencētu lopu novietņu sistēmu muižās 17. gs., kas visumā saskan ar iepriekšējā gadsimta avotu sniegto ainu. Taču ir arī būtisks papildinājums — vārdnīcā pirmo reizi atsevišķi nosaukta kūts un lopu pagalmi (latviski — lopo dārzs, laiders, vāciski — *Fahland*). Pagalmi ir pie kūtīm, un, spriežot pēc nepieciešamības izvest mēslus, lopi turēti gan tajā, gan arī kūtīs. Kā redzēsīm tālāk, kopš 17. gs. avotos šāds dalījums kļūst parasts, lai gan nav konsekvents lietotās terminoloģijas ziņā.

G. Manceļa darbi sniedz zināmu ieskatu arī par lopbarības glabāšanu. Dialogā par sienu lasāms: «Meties kaudzē vai vedies uz klēti? — To zemes zāl und ābolīnus vedies uz klēti, to es taupīšu aviem. To rupju zāl meties kaudzē.» ³¹ Tātad jādomā, ka siena lielākā daļa glabāta kaudzēs un tikai smalkais siens likts

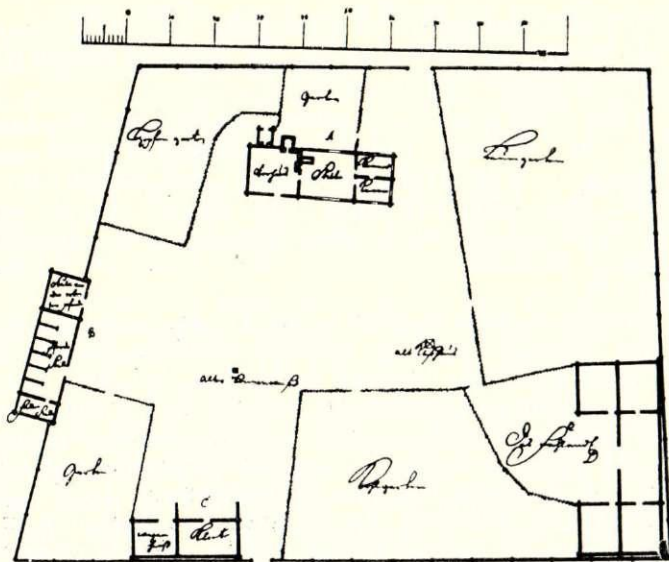
zem jumta, šai gadījumā klētsaugšā. Laikam zināma daļa lopbarības stāvēja šķūnī, kas vārdnīcā nosaukts: «*eine Scheune* — šķūnis, pūnis». ³²

Vairāki kūts telpu nosaukumi (lopu pagalmi, laidars un šķūnis) figurē arī nedaudz vēlāk — 1685. g. — izdotajā Nicas mācītāja J. Langija vārdnīcā. Par lopu pagalmu, kas vāciski, tāpat kā G. Manceļa vārdnīcā, nosaukts *Fahland*, turklāt sniegts paskaidrojums: «kur tiek laisti un turēti lopi». ³³

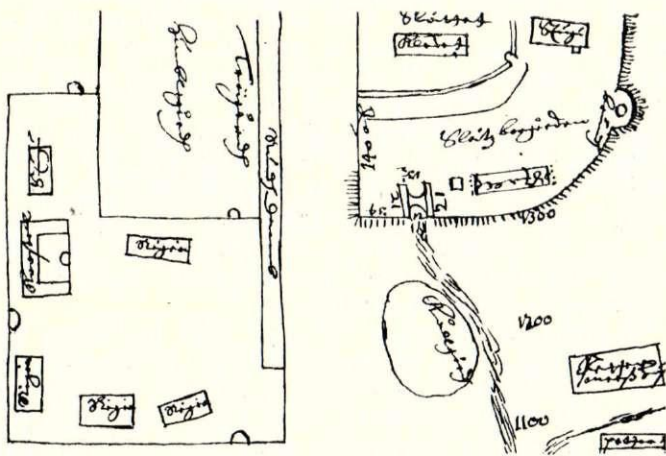
Ziņas par lopu mītnēm ir arī 17. gs. lauksaimniecības traktātos. 1645. g. izdotajā mācītāja Solomona Guberta (dzīvoja Vidzemē — Mālpilī, Nītaurē, Koknesē un Suntažos) pamācībā muižniekiem ir runa par vairākām savrupām celtnēm lopiem: stalli (*Pferde-Stall*), kūti (*Viehe-Stall*), cūku kūti (*Schweine-stall*). ³⁴ 1661. g. J. Hermanis (no Neidenburgas), kurš bija pārvaldnieks vairākās Dienvidigaunijas, Sāmsalas un, domājams, arī Ziemeļlatvijas muižās, savā lauksaimniecības traktātā dod padomus, kā muižās ceļama kūts (*Viehe-Stall*). Kūti J. Hermanis iesaka celt augstākā vietā, bet lopu pagalmu (*Fahland*) zemāk, tā, lai no tā kūtis netecētu mitrums. Lai vircu aizturētu pagalmā, J. Hermanis iesaka iežogot pēdējo no ārpuses ar valni (*Damm*) un kaisīt ar salmiem. Aukstā rudenī lopus der piesiet kūti, labā laikā turpretī tos ieteicamāk atstāt pagalmā, lai tie samīda mēslus. ³⁵ J. Hermana sacerējumā, šķiet, domāta taisnstūrveida plānojuma kūts ar iežogojumu, kurā krājas mēsli un virca un kuru tāpēc kaisa. Atzīmējams, ka nosaukums *Fahland* reducēts tikai uz lopu pagalmu, bet taisnā celtnē nosaukta par *Stall*. Sai traktātā bez tam pirmo reizi ir runa par šķūni muižas pļavā. Tam sienas varot būt no baļķiem, kārtīm vai rīkstēm. Šķūnī siens labāk uzglabājoties nekā kaudzē, esot pasargāts no mitruma, putniem un zagļiem. ³⁶

Saglabāties vēl šāds 17. gs. lopu novietnes apraksts: «Lopu kūtis būvētas ar sapratību, vispirms, lai lopiem būtu siltums aprakstītā aukstumā; tās sauc par *Vahland*. Priekšpusē ir tik vieni vārti, vidū plašs pagalmi, visapkārt riņķi pašas kūtis. Kad govīs pārnāk no ganībām, tad tās sadzen pagalmā un agrāk nelaiž kūtis, kamēr tās nav savus mēslus atstājušas un samaksājušas mēslus ar pienu.» ³⁷ Apraksta autors Rozins Lentilijs no 1677. līdz 1680. g. darbojās Dobeles novadā par ārstu un skolotāju. Aprakstā, kas, domājams, attiecas uz muižām, nepārprotami ir runa par kūti ar leņķveida plānojumu, kurš fragmentāri atspoguļojās jau 16. gs. inventāru aprakstos. Leņķveida plānojuma ēkā ietverts ar žogu un vārtiem noslēgtais lopu pagalmi.

Visai nozīmīgu informāciju par celtniecību 17. gs. sniedz zviedru muižu redukcijas materiāli, kur saglabājušies ne vien muižu ēku apraksti, bet arī plānu skices. ³⁸ Redukcija aptvēra gan tikai Igaunijas un Vidzemes muižas, bet, ņemot vērā Latvijas un Igaunijas muižu visumā vienādo saimniecības sistēmu un dzīves stilu, tāpat arī Baltijas muižniecības kopīgo izcelsmi, redukcijas materiālu datus par celtniecību hipotētiski var attiecināt arī uz pārējo Latvijas daļu. Lielākā daļa aprakstu un zīmējumu ir samērā detalizēti. Piemēram citēsim 1686. g. Dienvidigaunijas Pihajegi muižas lopu novietnes aprakstu: „*Ausserhalb des Hofes ist der Viehhof (ladugården) und das Viehhaus (fää huusset) mit einer Pforte. An der rech-*

1. att. Muiža Ziemeļvidzemē 17. gs. A — dzīvojamā ēka; B — stallis; C — klēts un vāgūzis; D — kūts (Rānk G. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland, S. 48).

2. att. Lihulas muiža Igaunijā 1645. g. Pa kreisi — saimniecības pagalmi ar pakavveida kūti; laidars noslēgts ar žogu (Rānk G. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland, S. 26).

ten Seite des Viehhofes ein Stallgebäude 14×3 Faden, in 3 Viehställe unterteilt mit ihren 3 Türen. An der linken Seite auch 3 Viehställe und ebenso lang und breit wie die vorigen, alle mit ihren Türen. Gegenüber der Viehhofspforte 4 Viehställe 20×3 Faden und alle mit ihren dazugehörigen Türen ohne Angeln, an jeder Ecke dieser Viehställe eine Heu- und Strohscheune, alles zusammen mit einem guten Strohdach.³⁹

Tāpat kā šajā, arī citos aprakstos ir runa par komplicētu ēku ar leņķveida plānojumu (četrleņķu jeb kvadrātveida, divleņķu jeb pakavveida, vienleņķa). Taisna kūts, kas sastāv no vairākām telpām, redukcijas materiālos minēta reti. Salīdzinot ar 16. gs. beigās aprakstītajām kūtīm, 17. gs. inventāros fiksētās celtnes šķiet pamatīgāk būvētas. Telpu skaits tajās ievērojami lielāks — 10 un pat 15.⁴⁰ Tās ir liellopu, sīklopu un putnu kūtis, stalli, šķūņi. Ēkas, šķiet, bija veidotas no guļbūves cirtņiem. Stūru telpas, kuras iz-

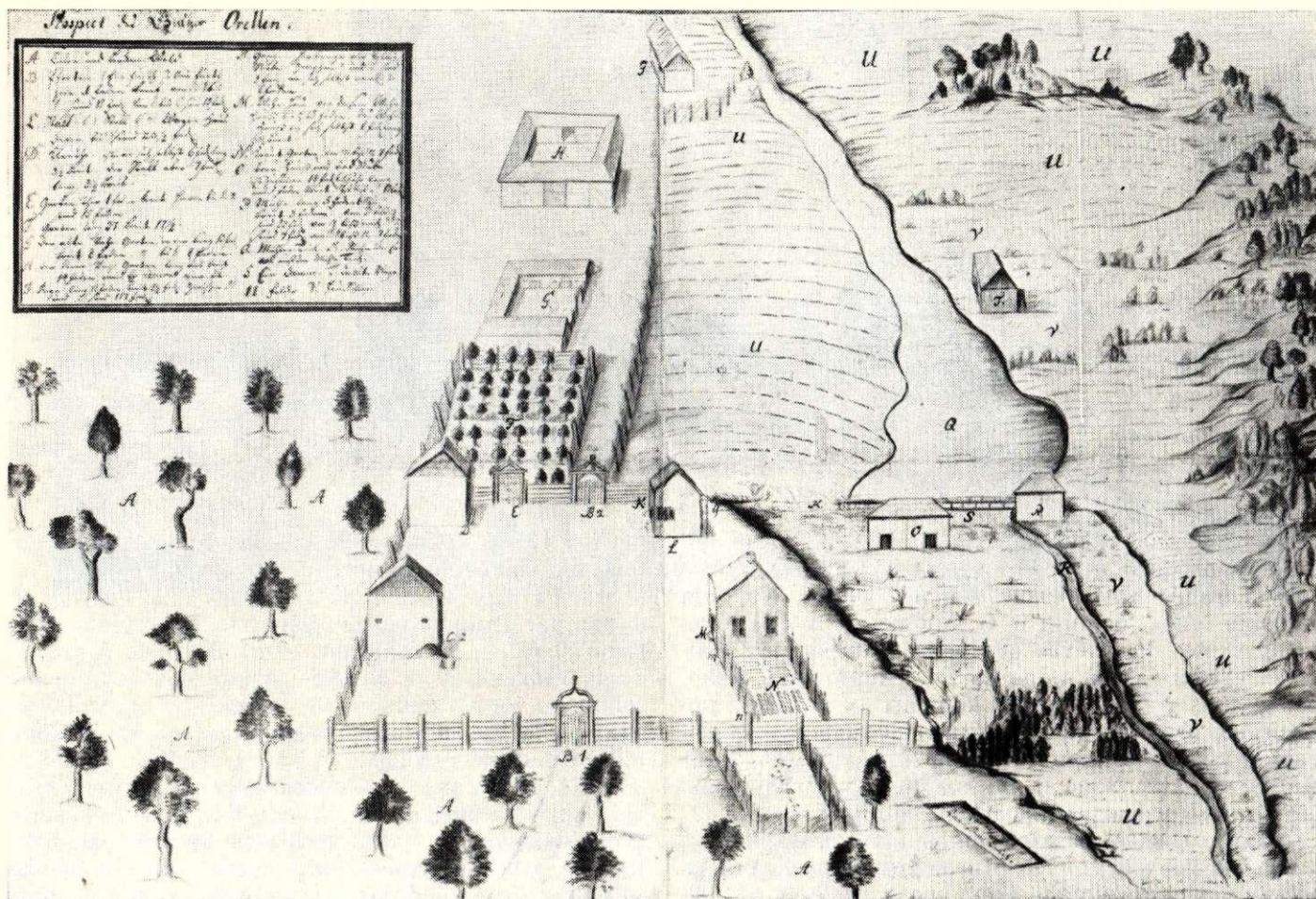
mantoja par šķūņiem, bija bez griestiem, tās sedza jumts, kas savienoja leņķi kompleksa korpusus. Atsevišķos gadījumos iespējama arī statņu konstrukcija, kas ir labi piemērota ēkas garajām sienām.⁴¹ Akmens mūra kūts minēta tikai vienreiz — Sāmsalā, kur akmens kā sienu materiāls bija viegli pieejams. Doti arī leņķveida plānojuma celtnu izmēri: spārnu platums 3—4 asis, garums — no 10 līdz 24 asīm. Durvis atsevišķās telpās veda no iekšējā pagalma puses. Kvadrātā celtajām kūtīm bija viena vai divas caurbrauktuves ar vārtiem. Arī pakavveida celtnēm varēja būt otri vārti vai durvis ēkas vidējā daļā, pa kurām acimredzot dzina lopus ganībās. Pakavveida un vienleņķa kompleksa vaļējo pusi slēdza žogs ar vārtiem. Dažkārt tas bija atvērīts tālāk, tādā veidā paplašinot lopu pagalmu — laidaru (1. att.).

Kūtis parasti atradās saimniecības pagalmā, kas atdalīts no sētas dzīvojamās daļas. Šāds ēku izkārtojums labi saskatāms Lihulas (Igaunija) pilsmuižas 1645. g. zīmētajā plānā (2. att.). Te dzīvojamā ēka, klēts un zirgu stallis novietoti pie pils, bet pakavveida plānojuma kūts ar iekšējo laidaru, četras rijas un neliela dzīvojamā ēka strādniekiem veido savrupu saimniecības pagalmu.⁴² Tāda divpagalmu sistēma pastāvēja gandrīz visās muižās. Dažkārt kūtis bija pagalma pretējā galā, un pagalmi bija pārdalīti ar žogu (piemēram, 1662. g. Sastnas muižā Igaunijā).⁴³ Gandrīz vienmēr kūtis un saimniecības pagalmi atradās tūlīt aiz vārtiem, turpretī dzīvojamā ēka ar tiro pagalmu novietota dziļāk. Saimniecības pagalmā starp pārējām saimniecības ēkām dažkārt bija vēl nelielas cūku un putnu kūtiņas. Turpretī zirgu stallis, kas gandrīz vienmēr ir savrupa celtnē, bieži zem viena jumta ar ratnīcu, atradās tirajā pagalmā, dažkārt pat piebūvēts dzīvojamai ēkai.

Priekšstats par atšķirību starp lopiem paredzētajām telpām un lopu pagalmu atspoguļojas kā zviedru, tā vācu terminoloģijā. Zviedriski rakstītajos dokumentos (galvenokārt Igaunijas ziemeļu daļā) lopu mitņu un pagalma komplekss nosaukts par *ladugård*, *fågård* (lopu pagalmi), bet pati celtnē vai atsevišķas tās telpas par *fåhus* (lopu ēka). Dienvidigaunijas un Vidzemes muižu inventāros ir pārsvarā vāciskie, jau pieminētie nosaukumi: *Fahlland*, *Fahland*, *Viehhoj* — gan visa kompleksa, gan arī tikai iekšējā pagalma nozīmē, *Stall* — ēkas vai telpas apzīmēšanai.

To, ka muižu celtniecībā Baltijas dažādās daļās būtisku atšķirību nebija, apliecina daži citi 17. gs. dokumenti. Zviedru redukcijas materiālu aprakstiem līdzīgi ir Rīgas patrimoniālā apgabala attiecīgā satura pieraksti inventāros. Tā, 1693. g. Salasmuižas (*Holmhof*) inventārā lopu novietne aprakstīta šādi: „Ein neu Fahland in Quadrat von 13 a 14 Faden inwendig lang und breit, mit 12 Ställen, wobey eine Kaffscheune, 1 doppelter Schweinestall mit einem Vor-Fahlande, noch ein Maststall item 2 Ställe zu Vahsel-Viehe, alles unter einem festen Dache von Schilff, worzu vom Hoffe ein Gang gehet so von beden Seiten bezäunet.“⁴⁴ Arī citu patrimoniālā apgabala muižu kūtis celtas leņķveida plānojumā. Jumpravmuižas (*Jungfernhof*) kūtij bija 14 telpas, Piņķu muižā — deviņas telpas lopiem un pelavu šķūnis; laidars bija noslēgts ar baļķu žogu, kurā bija divi lieli un vieni mazi vārti.⁴⁵

Rīgas patrimoniālā apgabala dokumentos sīki aprakstītie savrup stāvošie zirgu stalli ir jau labi izvei-

3. att. Ungurmuiža Valmieras apr. 18. gs. A — mežs; B — vārti; C — stallis ar vāgūzi; D — klēts; E — dārza vārti; F — dārzs; G — vecā kūts; H — jaunā kūts; J — rija; L — ērberģis; M — dzīvojamā ēka; N — dārzs; O — brūzis un pirts; P — dzirnavas; Q — dzirnavu diķis; R — strauts; S — aizsprosts; T — vecā rija; U — lauki; V — pļava (LCVVA, 6999. f., 13. apr., 1619. l.).

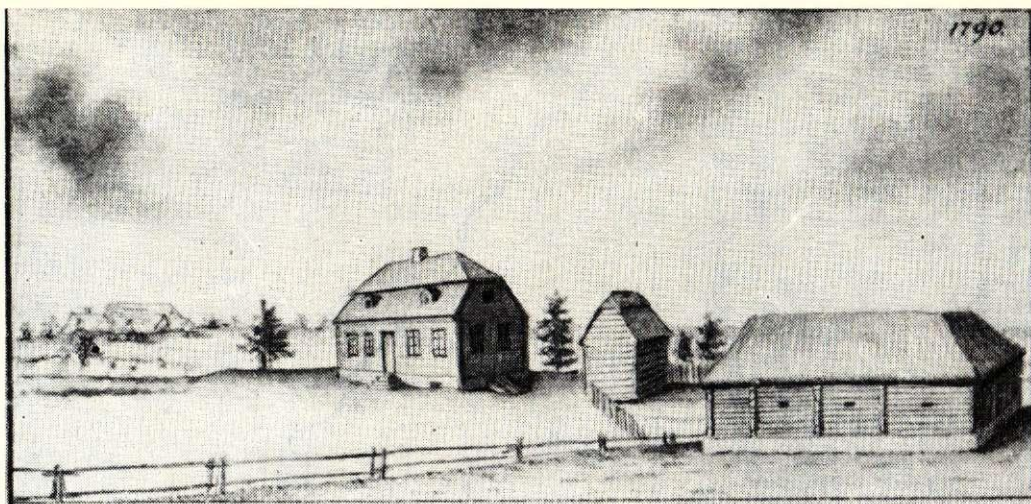
dotas celtnes. Tā, Piņķu muižā stallim (*Pferdestall*) 19 steliņģi (*Stellungen*) zāgētu dēļu griestiem, vienas durvis un divi mazi logi, salmu jumta priekšējā pusē ir lūka (*Lucken*) — acimredzot barības novietošanai zem jumta.⁴⁶ Toties Čilves muižā 1664. g. aprakstītais «vecāis» stallis četriem zirgiem vēl celts stabos ar zaru pildījumu — „*von Strauch geflochten*“.⁴⁷ Tādā veidā atsevišķos gadījumos 17. gs. muižās bija sastopamas vēl arī primitīvas konstrukcijas celtnes lopiem.

Priekšstatu par 17. gs. celtniecību papildina senākie muižu un ciemu zīmējumi Latvijā. To autors ir J. R. Šturns, kurš piedalījās A. Meijerberga vadītās vācu ķeizara delegācijas braucienā cauri Baltijai uz Krieviju 1661. g.⁴⁸ J. R. Šturna albumā muižu skatos fiksētas arī saimniecības ēkas, pie kurām ir aizzogojumi, mēslu kaudzes u. c. detaļas, kas norāda, ka ēkās mitinājušies lopī. Tadaīķu muižas skatā šāda plānojumā taisna saimniecības ēka sastāv no trim guļbaļķu cirtņiem ar caurbrauktuvi, ēka apzogota. Malējā kamera, spriežot pēc zemā jumta, ir piebūve. Ēkas galā piesietas kāpnes kāpšanai uz kūtsaugšu. Lielauces muižas priekšplānā redzamā mūra ēka ar trim dažāda lieluma durvīm varētu būt zirgu stallis (skat. 2. att. S. Čimermaņa rakstā par J. R. Šturna ceļojumu). Platones un Vecsērenes muižu zīmējumos fiksētas leņķveida plānojumā celtas guļkoku ēkas (skat. 19. un 10. att. S. Čimermaņa rakstā par J. R. Šturna ceļo-

jumu). Spriežot pēc šo ēku novietojuma pagalma malā, jādomā, ka tās ir kūtis.

Pamatojoties uz 17. gs. avotu datiem par lopu novietnēm muižās, iespējami šādi secinājumi. Muižu kūtis ir kapitālas guļkoku daudztelpu celtnes, dažkārt taisnas, ar priekšā iežogotu lopu pagalmu, bet biežāk — celtas leņķveida un pat kvadrātveida plānojumā ar iekšēju pagalmu lopiem. Tās sauc par *Viehställe* (zv. *fāhus*), *Viehhof* (zv. *ladugārd*, *fāgārd*), *Vahland*. Turklāt apzīmējumi *Viehhof* un *Vahland* attiecas gan uz visu kompleksu (ēkas un pagalmi), gan arī tikai uz lopu pagalmu. Pēdējā gadījumā telpas nosauktas par *Ställe*. Kompleksā parasti ietilpst arī telpas lopbarībai. Taču ir arī savrupi šķūņi; tāpat lopbarību glabā ēku augšās. Savrup ceļ parasti zirgu staļļus, dažkārt arī cūku kūtiņas ar aplokiem. Muižas pagalmi noslēgti ar žogu. Turklāt tam raksturīgs divdalījums: saimniecības daļa un tīrā daļa.

Par lopu un lopbarības novietnēm zemnieku saimniecībās 17. gs. ziņas ir nesalīdzināmi trūcīgākas. Sai sakarā vietā būtu minēt vārdnīcās sastopamos atbilstošos latviskos nosaukumus. G. Manceļa vārdnīcā vācu vārdam *Stall* dots tulkojums «stallis», «kūts», «klēva».⁴⁹ Vārdnīcas latviešu daļā celtnes liellopiem un cūkām latviski apzīmētas ar visiem trim minētajiem vārdiem, zirgiem — tikai ar vārdu «stallis». G. Manceļa vārdnīcas frazeoloģijas krājumā rodami

4. att. Vangažu muiža Rīgas apriņķī 1790. g. Labajā pusē — leņķveida plānojuma kūts ar laidaru (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 4, Bl. 137).

vēl apzīmējumi «lopu dārzs», «laiders». Nosaukumi liecina par dažādu lopiem paredzēto celtni, kā arī lopu pagalma pastāvēšanu zemnieku sētās. No šāda viedokļa īpaši nozīmīgi ir G. Manceļa fiksētie lokālisti: «kūts» un «klēva» (Vallē, t. i., Augšzemē), «laiders» (Skrundā) un «lopu dārzs» (Augšzemē). Šķiet, nosaukums «laiders» attiecināms arī uz visu lopu novietni. G. Manceļa garīgā satura sacerējumā latviešu valodā tas lietots lopu mītnes apzīmēšanai: «... tavs stallis un laideris ne ir tukšs bijis...».⁵⁰ Tādi paši lopu novietņu nosaukumi arī J. Langija vārdnīcā.

Zināmu priekšstatu par zemnieku kūtīm, stalliem un laidariem var sniegt J. R. Šterna zīmējumi. Zemnieku sētās un ciemos zīmētās ēkas, kuras, spriežot pēc detaļām, varēja būt lopu mītnes, ir taisnas nelielas vientelpas un divtelpu guļbūves. Bērzaunes un Vietalvas skatos redzams vientelpas cirtnis ar iežogojumu, Bērzaunes skatā redzama arī otra ēka koka režģu konstrukcijā ar pildījumu, pie kuras tāpat ir aizžogojums un mēslu kaudze (skat. 7. att. S. Cimermaņa rakstā par J. R. Šterna ceļojumu). Svitenē zīmēto ēku ar iežogojumu veido divi cirtņi ar caurbrauktuvi (skat. 18. att. S. Cimermaņa rakstā par J. R. Šterna ceļojumu). Pogkeiņu (Auces tuvumā) saimniecības skatā fiksēts vientelpas cirtnis iežogojumā un kāda leņķveida plānojuma saimniecības ēka (skat. 12. att. S. Cimermaņa rakstā par J. R. Šterna ceļojumu). Diemžēl trūkst detaļu, kas norādītu, ka tajā mitināti lopi. Līdz ar to par leņķveida plānojuma kūtīm zemnieku saim-

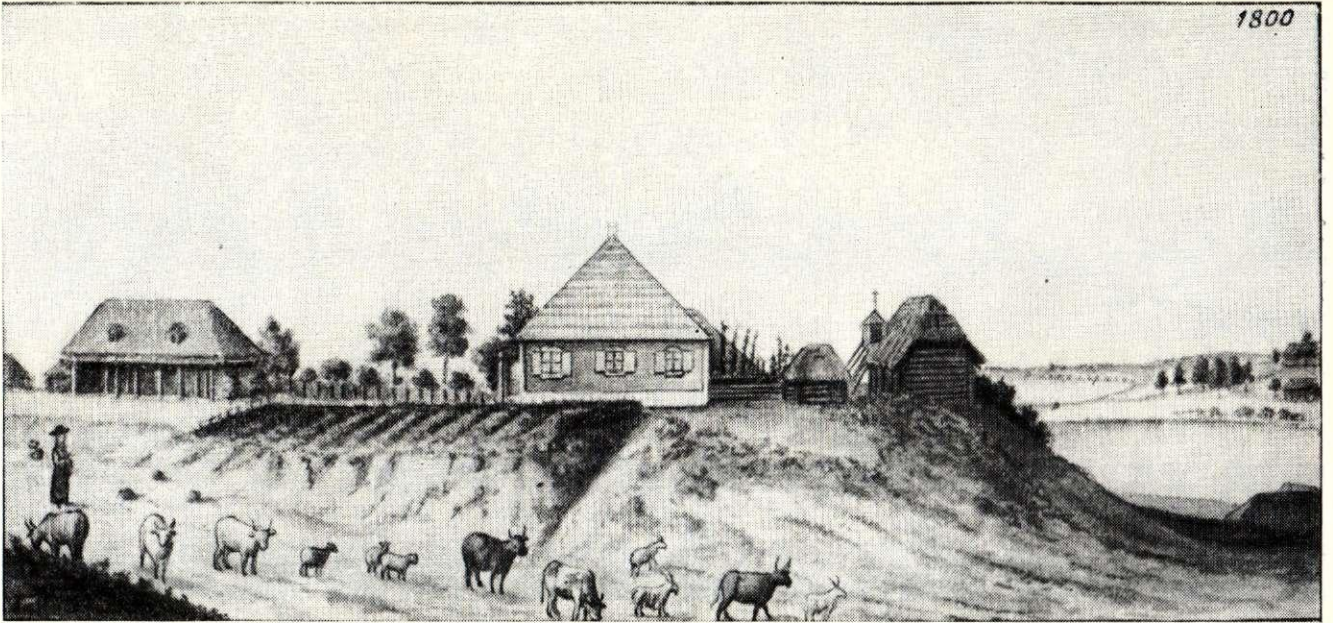
niecībā 17. gs., pamatojoties uz šo zīmējumu, var izteikt tikai pieņēmumu.

Starp 17. gs. avotiem vēl minamas J. A. Branda atmiņas par Brandenburgas kūrfirsta sūtniecības ceļojumu 1675. g. uz Maskavu cauri Baltijai. Aprakstīdams Vidzemi, J. A. Brands atzīmē novērojumu par zemnieku lopu turēšanu pie mājokļa — dzīvojamās rijas piederībā, turklāt jaunlopi, aitas un putni ziemā mitināti arī pašā rijā.⁵¹

Ar 18. gs. ziņas par saimniecības ēkām, it īpaši muižās, Latvijā kļūst detalizētākas. Bez tam avotos parādās dažāda tipa celtnu vērtējums un izskaidrojums. Visumā arī šī gadsimta muižu celtnu aprakstos, kas saglabājušies no dažādām Latvijas daļām, figurē taisnā un leņķveida plānojumā celtas kūtis, turklāt pēdējās ir pārsvarā. Gadsimta vidū kāds nezināms autors Kurzemes lauksaimniecības aprakstā atzīmē leņķveida plānojumā celto ēku (*Viehställe in vier Flügel*) plašo izplatību vietējās muižās. Taisnās kūtis viņš raksturo kā celtas pēc prūšu un sakšu paņēmieniem — „nach Preußischer und Sächsischer Art“. Aprakstā uzskaitītas kvadrātveida plānojumā celtas kūts priekšrocības: šādām kūtīm iekšējā pagalmā krājas mēsli, lopiem tajās ir siltāk, un tie ir vieglāk apkopjami. Celtnē parasti sastāvot no divām lielām kūtīm liellopiem, no kūtiņām teļiem un aitām un šķūņiem. Lopbarība tiek glabāta arī uz kūtsaugšas.⁵² Arī J. Fišers, kādreizējais hercoga galma ārsts, vecumdienās — muižas īpašnieks Rīgas tuvumā, Kurzemes,

5. att. Kurtes muiža Rīgas apriņķī 1796. g. Vidū — leņķveida plānojuma kūts ar laidaru (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 6, Bl. 182).

6. att. Trikātas muiža Valkas apriņķī 1800. g. Pa kreisi — stallis ar lieveni un mansardveida lūkām jumtā (Brotze J. Ch. Sammlung..., Bd. 8, Bl. 209).

Vidzemes un Igaunijas lauksaimniecības apraksta (1753. g.) autors, iesaka muižās, kur daudz lopu, celt kūti slēgta kvadrāta veidā. Ceļot šādu kūti, esot iespējams nodrošināt mēslu uzkrāšanos iekšējā pagalmā un lopu uzturēšanos laidarā vasarā svaigā gaisā arī naktīs un dienas vidū. J. Fišers turklāt saista atšķirīgus ēkas nosaukumus ar noteiktiem kūts tipiem, saucot taisno kūti par *Viehstall*, bet leņķveida plānojuma celtni par *Fahland* un *Viehgarten*.⁵³ Līdzīga rakstura ziņas par muižu kūtīm Vidzemē un Igaunijā rodamas teologa, novadpētnieka un lauksaimniecības teorētiķa A. Hüpela sacerējumos. Kvadrātā celto kūti A. Hüpels dēvē par «tēvzemes paradumu» (*vaterländische Gewohnheit*),⁵⁴ bet attiecīgos nosaukumus — *Viehgarten*, *Burg*, *Valand* skaidro šādi: „Durch Burg bezeichnen

wir gemeinlich den Gehöftraum zwischen den Viehställen, aber durch Viehgarten bald ebendenselben, bald die Ställe selbst“⁵⁵ un „... man oft auch das *Valand* oder *Fahland*, vielleicht richtiger das *Pfahlland*, nennen hört“.⁵⁶ Gadsimta beigās sarakstītā saimniekošanas pamācībā Vidzemes muižniekiem V. Fribe joprojām dod padomu celt kūtis leņķveida plānojumā ar iekšēju pagalmu, kur pavasarī un ziemas siltajās dienās var turēt lopus, vēdinot pa to laiku telpas.⁵⁷ Pašu ēku, pēc V. Fribes domām, vislietderīgāk izmantot šādi: spārnu vidusdaļā, kas labāk aizsargātas pret vējiem, esot jātur lopu, aukstajās stūra telpās — lopbarība.⁵⁸

Taisnās un leņķveida, turklāt pārsvarā kvadrātveida plānojumā celtās lopu kūtis 18. gs. aprakstītas

7. att. Bērzmuiža (Rīgas apriņķī) 1796. g. Pa kreisi — nobarojamo vēršu kūts (Brotze J. Ch. Sammlung..., Bd. 6, Bl. 171).

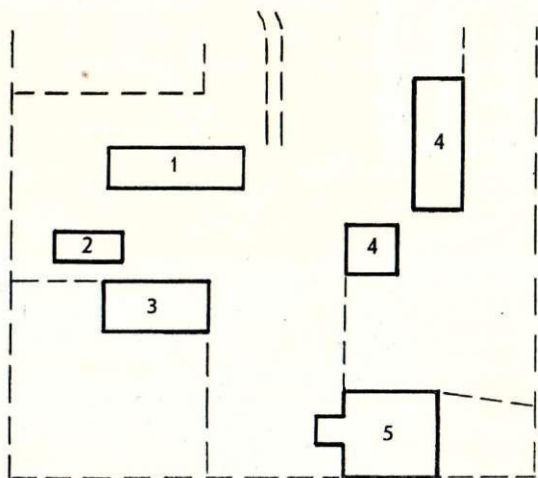
8. att. Mālpils mācītāja muiža 1796. g. 1 — dzīvojamā ēka; 2 — ērberģis; 3 — siena šķūnis; 4 — brūzis; 5 — putnu kūts; 6 — stallis; 7 — rijs (Brotze J. Ch. Sammlung..., Bd. 6, Bl. 202).

ne tikai sacerējums, kas skar Vidzemes un Kurzemes muižas. Tās figurē arī avotos, kas attiecas uz Latgali. Turklāt Latgales muižu inventāru aprakstos tāpat pārsvarā ir leņķveida plānojuma celtnes.⁵⁹

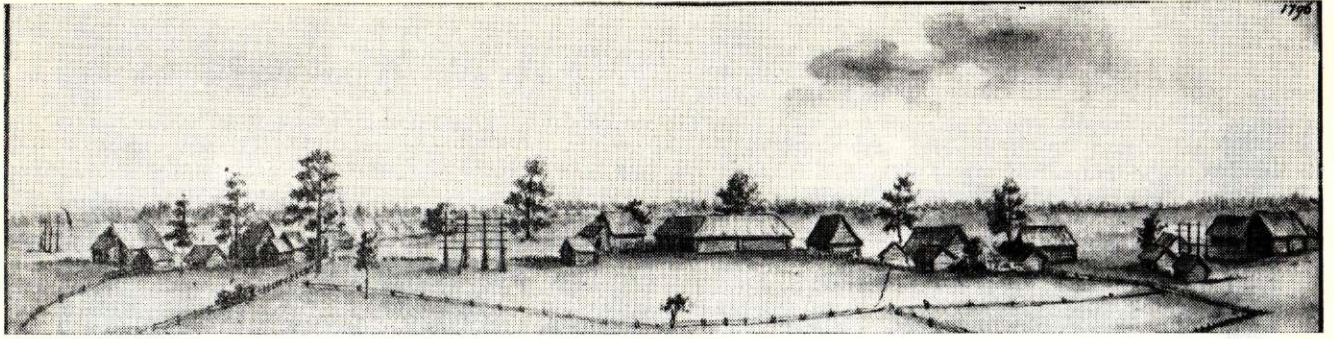
Par leņķveida plānojumā celtās kūts ārējo izskatu, konstrukciju, kā arī novietojumu pagalmā labs priekšstats gūstams no 18. gs. (gads nav zināms) Ungurmuižas (Orellen, Valmieras apr.) zīmējuma (skat. 3. att.).⁶⁰ Attēlā labi saskatāms pagalma divdalījums, kāds minēts jau 17. gs. muižu redukcijas materiālos. Tīro priekšējo pagalmu no trim pusēm iejož guļbaļķu žogs, no ceturtās — grāvis. Priekšpusē priekšējam pagalmam ir vārti ar jumtiņu, pretējā pusē vēl divi vārti: uz saimniecības pagalmu un dārzu. Tīrajā pagalmā pa labi no vārtiem ir 8 asis gara un 3,5 asis plata dzīvojamā ēka, šķiet, kleķa. Pie tās aiz slīpu kāršu žoga — košuma dārzs. Tālāk — 6 asis gara ēka kalpotājiem. Kreisajā pagalma pusē netālu no vārtiem ir stallis ar ratnīcu (izmēri 7,0×3,5 asis), aiz tā pa-

galma stūrī — 6 asis gara un 3,5 asis plata klēts. Stallis un klēts arī liekas celti no kleķa. Aiz žoga saimniecības pagalmā ir vecā un jaunā kūts (Vieh-Garten) un jaunā rijs. Vecā kūts ir pakavveida plānojuma guļbūve, 13 asis gara un 8 asis plata. Ēkas kreisajā spārnā saskatāms šķērssienas (vai cirtņa) baļķu galu izlaidums un četri nelieli lodziņi, labajā spārnā tāpat ir šķērssienas baļķu galu izlaidums, četri lodziņi un divas divviru durvis uz ēkas ietverto lopu pagalmu. Tāda pati šķērssiena, durvis un lodziņi, šķiet, ir arī ēkas vidējā daļā. Lopu pagalmu noslēdz žogs ar augstiem vārtiem. 8 asis tālāk no vecās atrodas jaunā kūts. Tā celta kvadrātā, ir augstāka un lielāka — katra spārna garums sasniedz 14 asis. Divos pretējos spārnos ir caurbrauktuves, abas spārnu puses savukārt pārdalītas ar šķērssienas izlaidumu; katrai telpai ir divi lodziņi. Saimniecības pagalmam norobežots no laukiem ar slīpu kāršu žogu. Ārpus abiem pagalmiem pie dzirnavu dīķa novietota vēl vecā rijs, dzirnavu ēka un pirts ar brūzi.

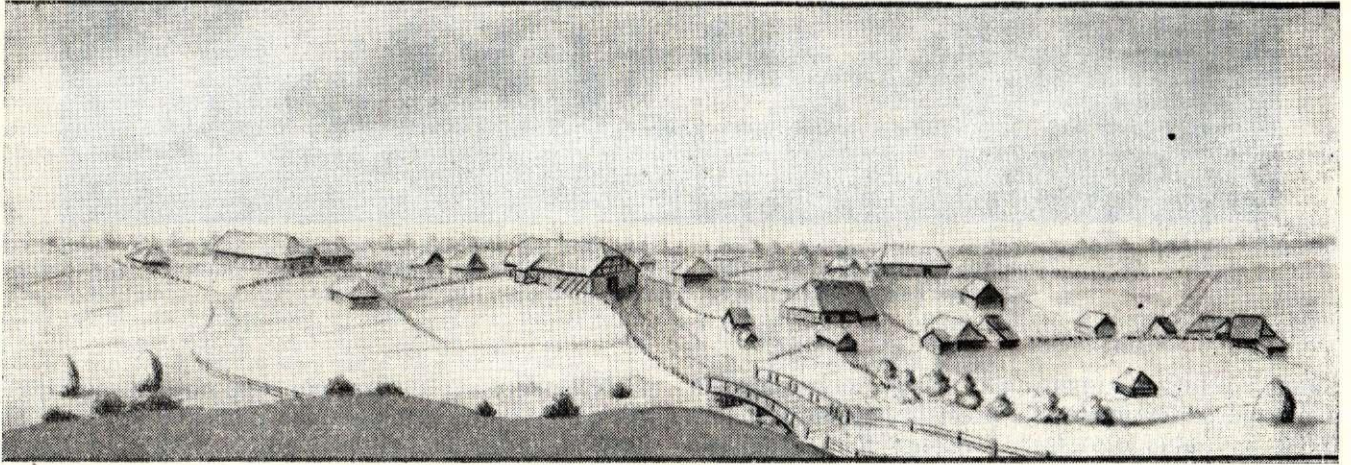
Par lopu novietnēm muižās 18. gs. beigās vispusīgu priekšstatu sniedz tā laika nozīmīgākais avots — J. K. Broces plašā zīmējumu kolekcija.⁶¹ Spriežot pēc J. K. Broces zīmējumiem, divpagalmu sistēma muižās bija parasta. Gandrīz visās muižu panorāmās, kur fiksētas arī saimniecības ēkas, lopiem domātās celtnes zīmētas zināmā attālumā no dzīvojamās mājas un gandrīz vienmēr — īpašā iežogotā pagalmā (4. att.). Taisnas kūtis — viena vai arī vairākas — parasti no visām pusēm ietvertas ar žogu, retāk iežogojums ir tikai kūts priekšā vai aiz kūts.⁶² Leņķveida plānojumā celtās kūts pagalmu daļēji slēdz celtnes korpuss, bet no vaļējās puses — žogs. Kvadrātveida plānojumā celtās kūts lopu pagalmam ierobežots celtnes iekšējā laukumā.⁶³ Taisnas kūtis un leņķveida plānojuma celtnes zīmējumos figurē vienlīdz bieži. Pēdējām tehnisku iemeslu dēļ parasti fiksēti tikai divi spārni, tāpēc nav iespējams spriest par plānu kopumā. Vairākos gadījumos redzams, ka celtnē bijis tikai viens

9. att. Salas draudzes Straupes māju pagalma shēma 1702. g. 1 — dzīvojamā māja; 2 — klēts; 3 — stallis; 4 — lopu kūtis; 5 — rijs (Bulmerincq A. Vier Bücher..., S. 587).

10. att. Zemniekmājas pie Ogres upes 1796. g. (Brotze J. Ch. Sammlung..., Bd. 6, Bl. 166).

11. att. Zemniekmājas Liepupē 1817. g. (Brotze J. Ch. Sammlung..., Bd. 10, Bl. 187).

spārns.⁶⁴ Divleņķveida plānojuma kūts skaidri saskatāma Belles muižas (Rīgas tuvumā) panoramā.

Kvadrātveida plānojumā celta kūts nepārprotami figurē tikai vienā gadījumā — Ozolmuižas (Valmieras apriņķī) plānā.⁶⁵

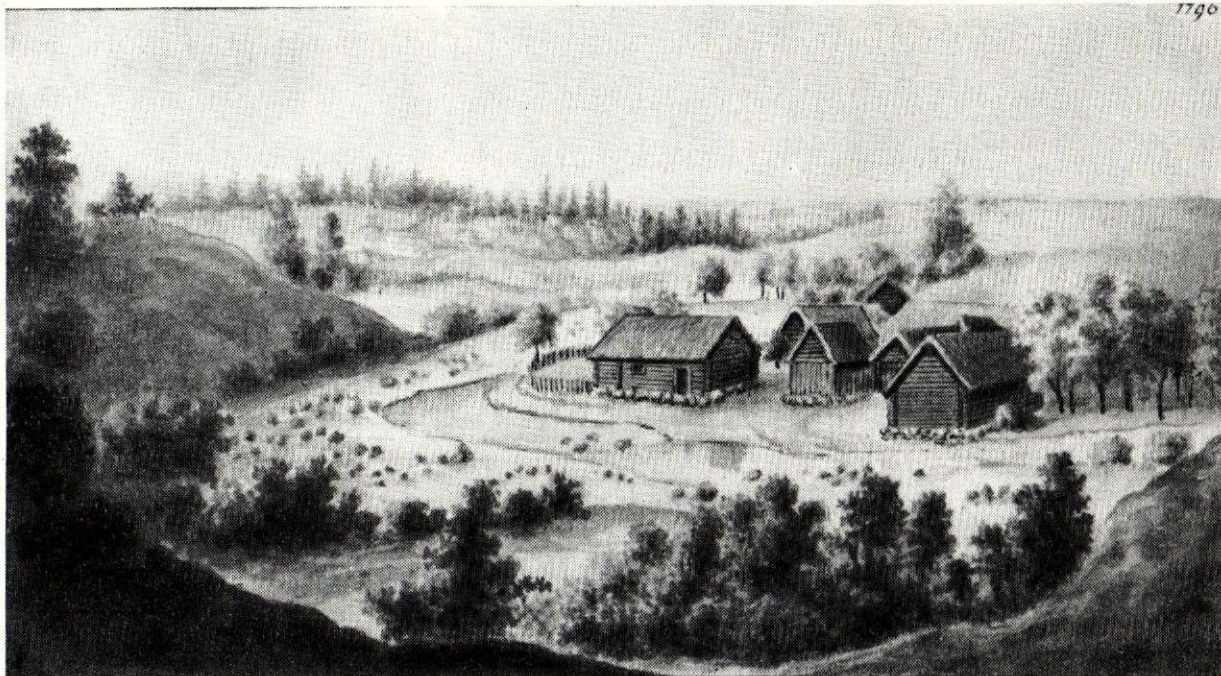
Neatkarīgi no plānojuma dažādas kūtis parasti ir celtas galvenokārt guļbūvē krusta pakšos, redzami šķērssienu galu izlaidumi. Vairākos zīmējumos saskatāma arī statņu konstrukcija ar guļkoku pildījumu (5. att.). Uz J. K. Broces zīmētajām muižu kūtīm 18. gs. beigās visumā var attiecināt apzīmējumu «zemnieciskas». Tās ir nelielas un vienkāršas koka celtnes ar salmu jumtiem, maziem iecirstiem logiem un pat bez tiem. Dažos gadījumos zelmini redzama lūka, pa kuru uz kūts augšu padeva sienu, un nojume kūts galā.⁶⁶ Zīmējumu anotācijās figurē jau agrākos avotos sastopamā terminoloģija — galvenokārt *Fahland* (arī *Viehgarten, Viehstall, Ställe*).

Citāds raksturs ir zirgu novietnēm. Tās parasti atrodas tuvu vārtiem vienā pagalmā ar dzīvojamo ēku, klētīm un kalpotāju ērberģi (6. att.). Bieži vien stallis ir celts kopā ar vāgūzi.⁶⁷ Tās tāpat ir baļķu celtnes, taču logi ir lielāki, ar rūtīm, dažkārt staļļa priekšā ir uz stabiem balstīta nojume, bet jumtā — mansardveida lūkas lopbarības novietošanai.⁶⁸ Bez liellopu kūtīm un zirgu staļļiem J. K. Broces zīmējumos muižās redzamas vēl kūtis nobarojamiem vēršiem (*Maststall*) (7. att.), cūku kūts (*Schweinstall*) un citas kūtis (*Fahselhaus, Federviehstall*).⁶⁹ Tās ir nelielas taisna plānojuma baļķu celtnes un parasti liellopu

kūts tuvumā kopīgajā lopu pagalmā. Daļa lopbarības glabāta kūtsaugšā, par to liecina lūkas ēku zelmiņos. Dažu muižu pagalmos redzami siena šķūnīši. Taču lopbarības lielākā daļa glabājas kaudzēs. Siena kaudzes ir parastais J. K. Broces zīmēto panorāmu elements.⁷⁰

Sākot ar 18. gs., avoti sniedz plašāku priekšstatu arī par lopu novietnēm zemnieku saimniecībās. A. Hūpels 1777. g., raksturodams Vidzemes un Igaunijas zemnieku ēkas, rakstīja: „*Nach Verhältnis seines Wohlstandes hat der Bauer um sein Wohnhaus ein oder mehrere Nebengebäude, als Ställe, Kleete u.d.g., alle von elendem Ansehn. Arme leben mit ihrem Vieh unter einem Dach, nur durch eine Zwischenwand abgesondert, durchgängig findet man Hühner, auch oft bei den Ehsten Schaafe, Ziegen und Schweine in ihrer Stube.*“⁷¹ Tātad 18. gs. Vidzemē lopi mitināti savrupās kūtiņās un pie dzīvojamām rijām.

Par zemnieku lopiem dzīvojamā rijā Vidzemē 18. gs. beigās rakstīja arī Garlibs Merķelis⁷² un J. K. Broce.⁷³ R. Auniņš publicējis ap 1720. g. Cesvaines apkaimē celtās rijas aprakstu un zīmējumu, kuras piedarbā turēti zirgi.⁷⁴ O. Hūns 1797. g. zīmējis dzīvojamo riju Alūksnes draudzē un aprakstījis tās piedarbu („... *nach dem Dreschen zu Stallung und Futtermagazin gebraucht wird*“), kā arī aprakstījis Evesles draudzes zemnieku lopu mītnes: „... *zu wünschen wäre, daß sie ihre Pferde- und Viehställe im Winter machen von ihren Wohnungen entfernter, weil dadurch die Reinlichkeit befördert ... wird.*“⁷⁵

12. att. Zemnieku sēta pie Svētupes 1796. g. Vidū — kūtiņas ar laidaru, pa labi — kūts ar mēslu kaudzi (Brotze J. Ch. Sammlung..., Bd. 8, Bl. 165).

Samērā pilnīgas ziņas ir par 18. gs. savrupām kūtīm. Vecākais dokuments ar precīzām ziņām par tām ir 1702. g. Salas draudzes Straupes māju pagalma apraksts un shematiskais plāns (9. att.). Tani fikstas taisnās kūtis, kurās ir vairāk telpu. Ieskatu par zemnieku kūtīm 18. gs. sniedz arī J. K. Broces zīmējumi, kas diemžēl informē par zemnieku celtnēm galvenokārt tikai Rīgas apkārtnē un Vidzemē. Zīmējumos⁷⁶ redzamas sētas ar mazām, bet samērā daudzām guļbūves celtnēm, kas izklaidus izvietotas pagalmos (10. att.), dažkārt vairākas viencirtņa ēkas grupējas nedaudz savrup (jādomā, ka tās ir kūtiņas, jo šāda lopu novietņu sistēma bija raksturīga Vidzemē 19. gs.). Pagalms ir iežogots. Dažos zīmējumos pie kūts ir aploks (11., 12. att.).

Kopš 18. gs. vidus nevar būt šaubu arī par leņķveida plānojumā celtām lopu novietnēm zemnieku saimniecībās. Sīkās muižu zemes īpašumu kartes deva iespēju precīzi klasificēt un kartografēt 19. gs. kūtis.⁷⁷ Ir saglabājušās arī vairākas šāda rakstura 18. gs. kartes. Vēlākajā leņķveida plānojuma kūts areālā arī 18. gs. kartēs fikstā šāda tipa celtnes.⁷⁸ Turklāt prāva daļa no 19. gs. dokumentos aprakstītajām leņķveida plānojuma kūtīm celtas 18. gs. otrajā pusē.

Rezumējot avotu ziņas par lopu mītnēm Latvijā līdz 18. gs. beigām, tipoloģiskajā aspektā konstatējams: muižās gadsimta beigās vienlīdz visā Latvijas teritorijā bija pārsvarā leņķveida, biežāk — kvadrātveida plānojumā celtas kūtis ar iekšēju lopu pagalmu; laikabiedru vērtējumā tās pieskaitāmas pie vietēja rakstura parādībām, turpretī taisnās kūtis esot no Rietumiem ienācis jauninājums. Zemnieku saimniecībās pastāvēja trīs lopu novietņu veidi: 1) pagalmā izklidēti izvietotas nelielas, taisnā plānojumā celtas kūtis ar 1—3 telpām, no kurām vienu varēja izmantot arī lopbarības glabāšanai; pie celtnes ir lopu pagalms — laidars; par šādām kūtiņām norādījumi ir avotos, kuri attiecināmi uz Vidzemi; 2) dažādas konfigurācijas leņķveida plānojuma daudztelpu celtnes, kas no divām vai vairākām pusēm ietvēra lopu pagalmu; par tām ir ziņas no Zemgales un Kurzemes dienvidu daļās; 3) lopi mitināti dzīvojamās rījas piedarbā; dažkārt arī rījai piebūvētā stallī vai kūtiņā; tādas lopu novietnes vienlaikus ar taisnām kūtiņām bija izplatītas Vidzemē, it īpaši tās ziemeļu daļā. Minētajām lopu novietnēm raksturīgās iezīmes ir pamatā arī Latvijas zemnieku lopu mītnu plānojuma tipoloģiskajai sistēmai un tipu areāliem 19. gs. vidū.⁷⁹ Tāpēc var uzskatīt, ka tie pamatvilcienos bija izveidojušies jau 18. gs.

PARINDES

¹ Dumpe L. Par lopkopības ēku galvenajiem tipoloģiskajiem areāliem Latvijā 19. gs. vidū. — LPSR ZAV, 1977, Nr. 7, 106.—120. lpp.

² Viikuna A. Soumalaisen karjasuojan vaiheita. Helsinki, 1960, s. 277.

³ Apals J. Āraišu ezera pils izrakumu rezultāti. — LPSR ZAV, 1971, Nr. 12, 85. lpp.

⁴ Apals J. Āraišu ezera pils dzīvojamās ēkas. — AE, 1974, 11, 151. lpp.

⁵ Stubava A. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē 1963. gadā. —

RT 1963. Rīga, 1964, 19. lpp.; A. Stubava 1976. g. maijā sniegtā rakstiskā izziņa.

⁶ Plašāk skat.: Dumpe L. Ražas novākšanas veidu attīstība Latvijā (no senākiem laikiem līdz XX gs. sākumam). Rīga, 1964, 28. u. sek. lpp. (Latvijas PSR Vēstures muzeja raksti. Etnogrāfija).

⁷ Моора Х., Лиги Х. К истории сельского хозяйства в Прибалтике в период образования феодальных отношений (XI—XIII вв.). — Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. 1963 г. Вильнюс, 1965, с. 80, 86, 88, 89.

- ⁸ Turpat, 80., 81. lpp.
- ⁹ Eesti arhitektuuri ajalugu. Tallinn, 1964, lk. 24.
- ¹⁰ Ра в д о н и к а с В. И. Старая Ладога (из итогов археологических исследований 1938—1947 гг.). — СА, 1949, 11, с. 24, 25, 31—35.
- ¹¹ З а с у р ц е в П. М. Усадьбы и постройки древнего Новгорода. — МИА, 1963, 123, с. 82.
- ¹² Indriķa Livonijas hronika. Rīga, 1936, 35., 86., 144. u. c. lpp.
- ¹³ Pēc V. Sedova atzinuma, m. ē. 1. g. t. pirmajā pusē ballu cilšu pilskalnos dzīvojamās celtnes bija izvietotas gar plakuma ārmalu, iekšējā laukumā atradās saimniecības ēkas un arloki lopiem (Седов В. В. Жилище юго-восточной Прибалтики. — Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, с. 281).
- ¹⁴ З а с у р ц е в П. М. Усадьбы и постройки древнего Новгорода, с. 82.
- ¹⁵ Livländische Güterurkunden (talak — GU). Bd. 1. Herausgegeben von H. v. Bruiningk. Riga, 1908, № 7, № 109 u. c.
- ¹⁶ Liv-, Esth- und Kurländisches Urkundenbuch (talak — LUB). Bd. 1. Reval, 1853, № 248, 430, 490, 603; Bd. 3. Reval, 1857, № 1248; Bd. 9. Riga—Moskau, 1889, № 800; GU, Bd. 1, № 496; Bd. 2. Riga, 1923, № 34, 106, 757 u. c.
- ¹⁷ GU, Bd. 1, № 412, 553, 570, 594, 628.
- ¹⁸ Est- und Livländische Brieflade. Herausgegeben von F. G. Bunge und R. Toll. Bd. 1. Reval, 1856, № 332; Das älteste Wackenbuch des Revaler St. Johannis-Siechenhauses. Herausgegeben von Paul Johansen. Reval, 1925, S. 36, 47.
- ¹⁹ Arbusow L. Die altlivländischen Bauerrechte. — «Mitteilungen aus der livländischen Geschichte», Riga, 1924—1926, Bd. 23, S. 58.
- ²⁰ Buddenbrock G. J. Sammlung der Gesetze. Bd. 1. Mitau, 1802, S. 210.
- ²¹ Turpat, 211. lpp.
- ²² Lopu mitināšana iežogojumos un zem nojumēm Austrumeiropas mežu joslā visumā saglabājas samērā ilgi. Neatbilstību starp dokumentos minēto lopu skaitu un arheoloģiskajos izrakumos konstatētajām kūtīm Krievzemē 16.—17. gs. M. Rabinovičs izskaidro ar šādu lopu mitņu sistēmu vēl šai laikā (Р а б и н о в и ч М. Г. Русское жилище в XIII—XVII вв. — Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, с. 209). Krievijā lopi tādā veidā mitinājās arī 19. gs. (skat.: Шенников А. Распространение животноводческих построек у народов Европейской России. — СЭ, 1969, 6, с. 99). Salīdzinājumam mināms 16. gs. Pleskavas priekšpilsētas iedzīvotāja saimniecības apraksts: «У него много скота, который всю зиму ходит во дворе по навозу под открытым небом» (Штаден Г. О Москве Ивана Грозного. М., 1925, с. 81).
- ²³ Izmantoti dokumenti, kas publicēti grāmatā: J a k u b o w s k i J., K o r d z i k o w s k i J. Polska w XVI wieku, Inflanty. Warszawa, 1915.
- ²⁴ Turpat, 30. lpp.
- ²⁵ Turpat, 215. lpp.
- ²⁶ «Obora, delami ogrodzona» (Krapes muižā) (turpat, 84., 87. lpp.).
- ²⁷ M a n c e l i u s G. Lettus, das ist Wortbuch. Riga, 1638, S. 224.
- ²⁸ M a n c e l i u s G. Phraseologia Lettica. Riga, 1638, S. 248.
- ²⁹ M a n c e l i u s G. Zehn Gespräche, Deutsch und Lettisch. Riga, 1685, S. 56.
- ³⁰ Turpat, 236., 237. lpp.
- ³¹ Turpat, 240. lpp.
- ³² M a n c e l i u s G. Phraseologia Lettica, S. 119.
- ³³ Nicas un Bārtas mācītāja Jāņa Langija 1685. g. latviski-vāciskā vārdnīca ar isu latviešu gramatiku. Izd. E. Bļese. Riga, 1936, 286. lpp.
- ³⁴ Salomonis Guberti Stratagema oeconomicum oder Akker-Student. Riga, 1688, S. 85, 150.
- ³⁵ Hermann J. (von Neidenburg). Liefländischer Landmann. Riga, 1695, S. 38, 42.
- ³⁶ Turpat, 38., 39. lpp.
- ³⁷ Lentilius R. Curlandiae quaedam notabilia (1677—1680). — «Latvijas Universitātes raksti», 1924, 11, 34. lpp.
- ³⁸ Minētos materiālus celtniecības vēstures aspektā apkopojis Gustavs Renks (R ä n k G. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland. Uppsala, 1971, S. 211).
- ³⁹ Turpat, 165., 198. lpp.
- ⁴⁰ Turpat, 164. lpp.
- ⁴¹ Tā Peltsamā muižas (Igaunijā) inventārā atzīmēts: «Alle Ställe und Viehhaus sind in Stendern gebaut» (turpat, 55. lpp.).
- ⁴² Turpat, 26. lpp.
- ⁴³ Turpat, 44. lpp.
- ⁴⁴ Bulmerincq A. Vier Bücher der Landvogtei der Stadt Riga. Bd. 3. Riga, 1931, S. 555.
- ⁴⁵ Turpat, 133., 235. lpp.
- ⁴⁶ Turpat, 132. lpp.
- ⁴⁷ Turpat, 63. lpp.
- ⁴⁸ J. R. Sturna zīmējumu analīze sniegta S. Cimermaņa rakstā «Die Reiseskizzen Johann Rudolf Sturns als Quelle für die Geschichte der materiellen Kultur Lettlands» krājumā «Staatliche Museen zu Berlin. Forschungen und Berichte», 1971, Bd. 13, S. 142—186, kā arī rakstā šajā krājumā.
- ⁴⁹ M a n c e l i u s G. Lettus, das ist Wortbuch, S. 175.
- ⁵⁰ M a n c e l i u s G. Lang-gewünschte Lettische Postill. Riga, 1675, Bd. 2, S. 175.
- ⁵¹ Brand J. A. Reysen durch die Marck Brandenburg, Preussen, Churland, Liefland etc. Wesel, 1702, S. 137.
- ⁵² Raksts publicēts vēlāk — 1849. g. žurnālā «Kurländische landwirtschaftliche Mitteilungen» (1849, Bd. 17, S. 131—149).
- ⁵³ Fischer J. B. Liefländisches Landwirtschaftsbuch, auf die Erdegegend von Lief-, Est- und Curland eingerichtet. Halle, 1753, S. 165.
- ⁵⁴ H u p e l A. W. Oekonomisches Handbuch für Lief- und Ehistländische Gutsherren. T. I. Riga, 1796, S. 210.
- ⁵⁵ Turpat, 171. lpp.
- ⁵⁶ Turpat, 211. lpp.
- ⁵⁷ F r i e b e W. Chr. Grundsätze zu einer theoretischen und praktischen Verbesserung der Landwirtschaft in Liefland. — «Abhandlungen der Liefländischen gemeinnützigen oekonomischen Societät», Riga, Bd. 2, 1802, S. 101.
- ⁵⁸ Turpat, 59. lpp.
- ⁵⁹ Piemēram, Longas pusmuižā 1762. g.: «Obora in quadro staciona pod ieden Dach, w którey Oborze chlewów Sześć, Odrzyn Dawie...» (LCVVA, 6984. f., 1. apr., 19. l., 31. lp.).
- ⁶⁰ LCVVA, 6999. f., 13. apr., 1619. l.
- ⁶¹ B r o t z e J. Chr. Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente... etc. Bd. 1—10. (Rokraksts Latvijas PSR ZA Fundamentālajā bibliotēkā).
- ⁶² Turpat, 4. sēj., 167. lp.; 7. sēj., 98. lp. (Ropažu muiža); 8. sēj., 4. lp. (Burtņieku muiža), 123. lp. (Lubu muiža); 5. sēj., 131. lp. (Kleistu muiža).
- ⁶³ Turpat, 4. sēj., 137. lp. (Vangažu muiža); 6. sēj., 141. lp. (Ozolmuiža), 182. lp. (Salaspils muiža), 209. lp. (Kosas muiža), 216. lp. (Bērmuiža); 7. sēj., 86. lp. (Iles muiža); 9. sēj., 34. lp. (Endzeles muiža).
- ⁶⁴ Turpat, 6. sēj., 209. lp. (Kosas muiža); 7. sēj., 86. lp. (Iles muiža).
- ⁶⁵ Turpat, 6. sēj., 141. lp.
- ⁶⁶ Turpat, 10. lp. (Iļķēnu muiža); 10. sēj., 125. lp. (Belles muiža) u. c.
- ⁶⁷ Turpat, 4. sēj., 167. lp. (Ropažu muiža), 182. lp. (Inčukalna muiža); 6. sēj., 141. lp. (Ozolmuiža), 216. lp. (Bērmuiža); 8. sēj., 209. lp. (Trikātas muiža).
- ⁶⁸ Turpat, 4. sēj., 182. lp. (Inčukalna muiža); 8. sēj., 209. lp. (Trikātas muiža); 9. sēj., 147. lp. (muižiņa Sarkandaugavā).
- ⁶⁹ Turpat, 6. sēj., 171. un 216. lp. (Bērmuiža), 202. lp. (Mālpils muiža); 7. sēj., 98. lp. (Ropažu muiža); 10. sēj., 10. lp. (Salienas muiža).
- ⁷⁰ Turpat, 6. sēj., 202. lp. (Mālpils muiža).
- ⁷¹ H u p e l A. W. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland. Bd. 2. Riga, 1777, S. 149.
- ⁷² M e r ķ e l i s G. Latvieši, sevišķi Vidzemē, filozofiskā gadsimtena beigās. Riga, 1953, 35. lpp.
- ⁷³ B r o t z e J. Chr. Sammlung..., Bd. 8, Bl. 62.
- ⁷⁴ «Magazin, herausgegeben von der Lettisch-literarischen Gesellschaft», 1893, Bd. 19, St. 2, S. 55.
- ⁷⁵ LCVVA, 6810. f., 1. apr., 17. l., 89., 265.—270. lp.; lopu mitināšana piedarbā Vidzemē daudzkārt minēta arī 19. gs. sākuma avotos.
- ⁷⁶ B r o t z e J. Chr. Sammlung..., Bd. 3, Bl. 31 (pie Dzegužkalna); Bd. 6, Bl. 87 (pie Pēterupes), Bl. 125 (Betleri pie Zaslauka), Bl. 166 (pie Ogres); Bd. 7, Bl. 165 (pie Svētupes); Bd. 8, Bl. 23 (pie Braslas kroga), Bl. 45 (pie Moriana kroga); Bd. 10, Bl. 18 (Straupes ciems pie Rīgas) u. c.
- ⁷⁷ Д у м п е Л. Животноводческие постройки на западе и юге Латвии (XIX в.). — Этнографическое картографирование материальной культуры народов Прибалтики. М., 1975, с. 105—124.
- ⁷⁸ LCVVA, 1679. f., 192. apr., 260. l.
- ⁷⁹ Par lopu mitņu tipoloģiskajiem areāliem un to izveidi Latvijā sīkāk skat.: Д у м п е Л. Par lopkopības ēku galvenajiem tipoloģiskajiem areāliem Latvijā 19. gs. vidū. — LPSR ZAV, 1977, Nr. 7, 106.—120. lpp.

РАЗВИТИЕ ОСНОВНЫХ ТИПОВ ЖИВОТНОВОДЧЕСКИХ ПОСТРОЕК В ЛАТВИИ ДО КОНЦА XVIII в.

Резюме

В статье в типологическом плане прослеживается возникновение и развитие в период феодализма надворных построек, предназначенных для скота и корма.

На основании археологических находок орудий заготовки корма — кос начало примитивного стойлового содержания скота на территории Латвии датируется III—IV вв. н. э. Первые прямые данные о животноводческих постройках относятся к IX—X вв. Малое количество следов построек для скота при значительном его поголовье приводит к мысли, что на ранних этапах постройки ставились только для молодняка и мелкого скота, а лошади и коровы содержались преимущественно на дворах и в заграждениях, где имелись навесы.

Развитие животноводческих построек в первой половине второго тысячелетия н. э. прослеживается по данным средневековых документов. Можно предположить, что до конца XV в., пока феодальные центры не имели еще характера производящих хозяйственных единиц, капитально в них строились только конюшни. Остального скота в имениях было немного, и упоминаемый в документах того времени мызный «скотный двор» мог представлять собою заграждение с навесами и небольшими хлевниками. Крестьянский скот в это время, по-видимому, также частично содержался во дворах и заграждениях.

После превращения немецких мыз в центры феодального производства в XV—XVI вв. в развитии сельского строительства происходила дифференциация — параллельно складываются крестьянская и мызная типологические системы построек. Однако крестьянское и мызное строительство развиваются в известном взаимодействии, что можно проследить в типах построек. В документах польской ревизии

1590-х годов засвидетельствованы в мызах два типа горизонтального плана хлева — линейный и угловой. Начиная с XVII в. о животноводческих постройках в имениях имеются подробные сведения в различных источниках. Хлева имений в XVII в. представляются капитальными многокамерными, обычно срубными постройками, в большинстве случаев — углового плана с внутренним скотным двором — денником, иногда — линейного плана с денником перед фасадом. Одна или несколько камер постройки используются для хранения корма. Конюшня является обычно самостоятельной постройкой. Иногда отдельно возводится и хлев для свиней. Двор в целом окружен забором, при этом делится на две части — хозяйственную и чистую. В источниках XVIII в., как и раньше, фигурируют хлева линейного и углового плана, причем по-прежнему преобладают последние. Они характеризуются как наиболее соответствующие местным формам хозяйства и климату и традиционные для этих мест.

Детальные данные о животноводческих постройках в крестьянских хозяйствах имеются лишь начиная с XVII в. Хлева у крестьян представляют собой небольшие однокамерные или двухкамерные срубы линейного плана. Не исключено, что хлевом является также зарисованная И. Р. Штурном угловая постройка усадьбы Погкейни (окр. Ауце). В источниках XVIII в. имеются указания на содержание крестьянами Видземе скота при жилой риге. Рисунки И. Х. Бротце дают полное представление о линейных хлевах в Видземе. Со второй половины XVIII в. имеются вполне достоверные сведения о хлевах углового типа у крестьян Земгале и Курземе. На основании перечисленных источников сделан вывод, что основные типы крестьянских животноводческих построек в Латвии существовали уже в XVIII в.

ПОДПИСИ К ИЛЛЮСТРАЦИЯМ

Рис. 1. Имение в северной части Видземе в XVII в. А — жилой дом; В — конюшня; С — клеть и возовня; D — хлев (Ränk G. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland, S. 48).

Рис. 2. Имение Лихула в Эстонии (1645 г.). Слева — хозяйственный двор с подковообразным хлевом и денником, замкнутым забором (Ränk G. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland, S. 26).

Рис. 3. Имение Унгури Валмиерского у. (XVIII в.). А — лес; В — ворота; С — конюшня и возовня; D — клеть; E — садовая калитка; F — сад; G — старый хлев; H — новый хлев; J — рига; L — дом для прислуги; M — жилой дом; N — огород; O — винокурня и баня; P — мельница; Q — пруд; R — ручей; S — запруда; T — старая рига; U — поля; V — сенокос (LCVVA, 6999. f., 13. arg., 1619. l.).

Рис. 4. Имение Вангажи Рижского уезда (1790 г.). Справа — хлев углового плана с денником (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 4, Bl. 137).

Рис. 5. Имение Курте Рижского уезда (1796 г.). Посередине — хлев углового плана с денником (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 6, Bl. 182).

Рис. 6. Имение Триката Валкского уезда (1800 г.). Слева — конюшня с навесом и дверцами в крыше для подачи сена на чердак (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 8, Bl. 209).

Рис. 7. Имение Берзмуйжа Рижского уезда (1796 г.). Слева — хлев для волов (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 6, Bl. 171).

Рис. 8. Малпилский пасторат в 1796 г. 1 — жилой дом; 2 — дом для прислуги; 3 — сарай для сена; 4 — винокурня; 5 — птичник; 6 — конюшня; 7 — рига (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 6, Bl. 202).

Рис. 9. Схема двора усадьбы Страупе Салаского прихода (1702 г.). 1 — жилой дом; 2 — клеть; 3 — конюшня; 4 — хлев; 5 — рига (Vulmerincq A. Vier Bücher ..., S. 587.)

Рис. 10. Крестьянские постройки у р. Огре (1796 г.) (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 6, Bl. 166).

Рис. 11. Крестьянские постройки в Лиенупе (1817 г.) (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 10, Bl. 187).

Рис. 12. Крестьянский хутор у р. Светупе (1796 г.). Посередине — небольшие хлева с денником, справа — хлев с кучей навоза (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 8, S. 165).

DIE ENTWICKLUNG DER VIEHSTALL-HAUPTTYPEN IN LETTLAND BIS ZUM ENDE DES XVIII. JH.

Zusammenfassung

Durch archäologische Funde von Futterbeschaffungsgeräten (Sensen) wird der Beginn der primitiven Bauten für Vieh in Lettland in das III.—IV. Jh. u.Z. datiert. Die ältesten unmittelbar auf Viehställe bezüglichen Daten stammen aus dem IX. bis X. Jh. Die geringe Zahl der Bautenreste bei beträchtlichem Viehbestand läßt vermuten, daß Ställe ursprünglich nur für das Jung- und Kleinvieh gebaut wurden, während die Pferde und Rinder vorwiegend in Höfen und überdachten Hürden untergebracht waren.

Die Entwicklung der Viehställe in der ersten Hälfte des II. Jahrtausends läßt sich anhand von mittelalterlichen Urkunden verfolgen. Es darf angenommen werden, daß in den feudalen Zentren bis zum XV. Jh., solange sie noch nicht den Charakter von Wirtschaftsbetrieben hatten, nur die Pferdeställe kapitale Bauten waren. Der Rinderbestand war gering, und die in Dokumenten jener Zeit mitunter erwähnten Gutsviehhöfe stellten möglicherweise nicht mehr als überdachte Hürden mit kleinen Stallbauten dar. Auch die Bauern hielten damals ihr Vieh zum Teil noch in den Höfen bzw. Hürden.

Im XV.—XVI. Jh., als die deutschen Adelsgüter sich in feudalwirtschaftliche Betriebszentren verwandelt hatten, fand in ländlichen Bauwesen eine Differenzierung zwischen gutsherrschaftlichen und bäuerlichen Bautentypen statt, die sich zwar parallel, jedoch nicht unabhängig voneinander entwickelten, da die Bautentypen eine gegenseitige Beeinflussung erkennen lassen. Wie aus den Urkunden der polnischen Revision von 1590 hervorgeht, gab es in den Höfen zwei der Grundrißform nach verschiedene Viehstalltypen, und zwar waren die Ställe entweder linear oder win-

kelförmig angelegt. Seit dem XVII. Jh. findet man in verschiedenen Quellen ausführliche Daten über gutsherrschaftliche Viehställe. Es sind dies im XVII. Jh. mehrteilige kapitale, meist in Blockbauweise winkelförmig errichtete Bauten mit einem Viehhof zwischen den Gebäudeflügeln; seltener kommen linear angelegte Ställe vor, an deren Vorderfront sich der Viehhof anschließt. Eine oder mehrere Zellen des Gebäudeblocks dienen zur Futteraufbewahrung. Der Pferdestall ist meist gesondert, mitunter auch der Schweinestall. Der Hof wird durch einen Zaun abgeschlossen und ist in zwei Teile — einen „sauberen“ und Wirtschaftshof — gegliedert. Die Geschichtsquellen des XVIII. Jh. weisen ebenfalls auf lineare und winkelförmige Viehställe hin, wobei die letzteren als die den lokalen klimatischen und sonstigen Verhältnissen angemessenere und als „vaterländische Gewohnheit“ überwiegen.

Ausführliche Daten über die Viehställe in Bauernhöfen gibt es erst seit dem XVII. Jh. Es handelt sich hierbei um kleine, ein- oder zweizellige lineare Blockbauten. Möglicherweise ist auch das von J. R. Sturn skizzierte winkelförmige Gebäude im Bauernhof Pogkeņi bei Auce ein Viehstall. In Quellen des XVIII. Jh. wird erwähnt, daß in Vidzeme Bauern ihr Vieh auch in der Tenne oder einem Anbau an der Wohnriege hielten. In den Zeichnungen von J. Brotze sind die linearen Viehställe von Vidzeme anschaulich dargestellt. Seit der zweiten Hälfte des XVIII. Jh. gibt es glaubwürdige Angaben über winkelförmige Viehställe bei den Bauern von Zemgale und Kurzeme. Aus den genannten Quellenangaben wird gefolgert, daß die aus späterer Zeit bekannten Haupttypen der Viehställe Lettlands bereits im XVIII. Jh. existierten.

BILDERLÄUTERUNGEN

- Abb. 1.* Gutshof in Nordvidzeme im XVII. Jh. A — Herrenhaus; B — Pferdestall; C — Speicher nebst Wagenhaus; D — Viehhof (Rānk G. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland, S. 48).
- Abb. 2.* Gut Lihula in Estland im Jahre 1645. Links Wirtschaftshof mit hufeisenförmigem Viehstall; der Viehhof ist durch einen Zaun abgegrenzt (Rānk G. Die älteren baltischen Herrenhöfe in Estland, S. 26).
- Abb. 3.* Gut Unguri, Kr. Valmiera im XVIII. Jh. A — Wald; B — Einfahrt; C — Pferdestall mit Wagenhaus; D — Klete (Kornkammer); E — Gartentor; F — Garten; G — alter Viehstall; H — neuer Viehstall; J — Korndarre; L — Herberge; M — Wohnhaus; N — Garten; O — Brennerei und Badestube; P — Mühle; Q — Teich; R — Bach; S — Staudamm; T — alte Getreidedarre; U — Felder; V — Wiese (LCVVA, F. 6999, Reg. 13, Bl. 1619).
- Abb. 4.* Gut Vangaži, Kr. Riga, 1790. Rechts ein winkelförmiger Viehstall mit Viehhof (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 4, Bl. 137).
- Abb. 5.* Kurtenhof, Kr. Riga, 1796. In der Mitte ein winkelförmiger Viehstall mit Viehhof (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 6, Bl. 182).
- Abb. 6.* Gut Trikāta, Kr. Valka, 1800. Links ein Pferdestall mit Vorbau und mansardenartigen Dachluken (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 8, Bl. 209).
- Abb. 7.* Gut Bērzmuīža, Kr. Riga, 1796. Links ein Stall für Maststiere (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 6, Bl. 171).
- Abb. 8.* Pastorat Mālpils, 1796. 1 — Wohnhaus; 2 — Herberge; 3 — Scheune; 4 — Brennerei; 5 — Geflügelstall; 6 — Pferdestall; 7 — Korndarre (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 6, Bl. 202).
- Abb. 9.* Hofplan des Bauerngesindes Straupe, Gem. Sala, 1702. 1 — Wohnhaus; 2 — Kornkammer; 3 — Pferdestall; 4 — Viehställe; 5 — Getreidedarre (Bulmerincq A. Vier Bücher ..., S. 587).
- Abb. 10.* Bauernhof an der Ogre, 1796 (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 6, Bl. 166).
- Abb. 11.* Bauernhof in Liepupe, 1817 (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 10, Bl. 187).
- Abb. 12.* Bauernhof an der Svētupe, 1796. In der Mitte kleine Viehställe mit Viehhof, rechts — Stall mit Dunghaufen (Brotze J. Ch. Sammlung ..., Bd. 8, Bl. 163).

L. Terentjeva

DZĪVOJAMĀS MĀJAS LATGALĒ LAIKĀ NO 19. GS. OTRĀS PUSES LĪDZ 20. GS. 30. GADIEM

Mājoklis ir viens no svarīgākajiem elementiem tautas materiālajā kultūrā un pastāv kā noteikts kultūras un sadzīves komplekss, kura pamatiezīmes ir relatīvi noturīgas. Dabas apstākļi, saimniecības tips, tehnikas attīstības līmenis, iedzīvotāju mantiskās un sociālās diferenciacijas pakāpe, etnisko tradīciju saglabāšanas centieni, dažādu etnisko grupu kontakti, ģimenes dzīves veida specifika un vēl citi faktori¹ lielākā vai mazākā mērā ietekmē mājokļa tipa veidošanos, tā telpu funkcijas, celtniecības materiāla un paņēmieni izvēli, ēkas ārējo veidu, apdari, rotājumus, interjeru. Atkarībā no šiem faktoriem mājokļa tipa areāls var atbilst vai neatbilst kāda etnosa robežām, t. i., var vai nu iziet tālu ārpus šīm robežām, vai arī tās nesasnēgt.

Latvijas PSR šajā ziņā izraisa īpašu interesi, jo tās teritorijā vēsturiskās attīstības gaitā izveidojušies trīs atšķirīgi mājokļa tipi, bet to izplatības saskares zonās veidojās jauktu tipu variācijas.

Nosakot mājokļa tipu, ir jāievēro visdažādākās tā pazīmes. Jo vairāk pazīmju, jo precīzāk parādās tipa specifika un variantu izplatība. Tomēr ikvienā tipoloģizācijā nepieciešams sašaurināt pazīmju kopu, izvēloties no tām pašas būtiskākās.

Padomju etnogrāfiskajā literatūrā, nosakot mājokļu tipus, pieņemts izdalīt ne vairāk kā divas galvenās pazīmes — ēku plānojumu un apkures sistēmu (pavarda, krāsns esamību un novietojumu u. c.).²

Latgales lauku iedzīvotāju mājokļi aprakstīti vairākos darbos. Vairums no tiem vairs neatbilst prasībām, kādas mājokļu pētīšanā tiek izvirzītas mūsdienās. Tā, 20. gs. sākumā iznāca A. Bilenšteina darbs³ ar bagātu faktu materiālu. A. Bilenšteins kā vācu «kultūrtrēģerisma» dedzīgs aizstāvis apgalvo, ka latvieši pirms vācu agresijas neesot pazinuši dzelzi un attīstībā palikuši «koka laikmeta» stadijā. 30. gados bij. Pieminēkļu valde publicēja materiālus par Rēzeknes un Ludzas apriņķa zemnieku dzīvojamām un saimniecības ēkām.⁴ Darbu sagatavoja arhitekti. Tas īstēni ir albums, kurā sistemātizēti zīmējumi un fotoattēli par Latgales iedzīvotāju minētajām ēkām līdz ar ļoti īsiem komentāriem. Šāda paša rakstura ir arī materiāli, kurus Latgalē savāca bij. Pieminēkļu valde 20.—30. gados.⁵ Dažas Latgales celtnes tika pārvestas uz Rīgā 1924. g. nodibināto Etnogrāfisko brīvdabas muzeju.⁶

Lauku dzīvojamo ēku kā vēsturiski etnogrāfisku objektu sistemātiska izpēte Baltijas padomju republikās

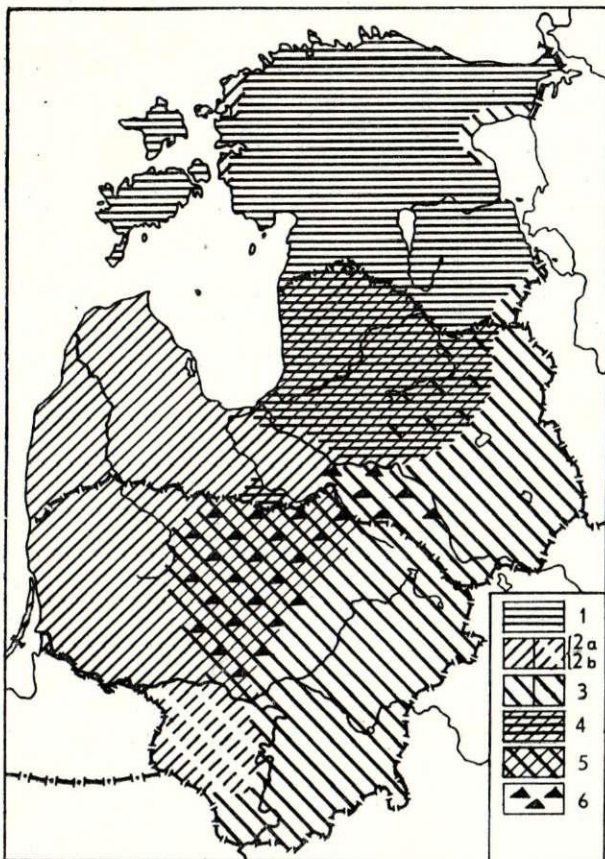
pēc vienotas programmas ar padomju etnogrāfijā pieņemtām metodēm sākās 50. gados Baltijas kompleksās ekspedīcijas ietvaros, kura apvienoja Maskavas un Baltijas republiku attiecīgajos zinātniskajos centros strādājošos etnogrāfus un izdeva vairākas publikācijas.⁷ Atšķirībā no buržuāziskajiem pētniekiem padomju zinātniekus interesēja visu Baltijā dzīvojošo tautu, tajā skaitā arī slāvu tautu, mājokļi. Salīdzinājumam dati tika vākti arī KPFSR un Baltkrievijas PSR rietumu daļās.⁸ Lielu pozitīvu darbu Latgales tautas celtniecības objektu apzināšanā, saglabāšanā un eksponēšanā pēdējos gadu desmitos veic Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs, uz kuru pārvietoti jauni objekti, kas atspoguļo dzīvojamo kompleksu etniskās un sociālās atšķirības. Tautas celtniecības pieminekļu inventarizāciju plānveidīgi veic Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektors un Latvijas PSR Kultūras ministrijas pieminekļu aizsardzības daļa. Nozīmīgs materiāls uzkrāts arī PSRS ZA N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūtā. Rezultātā par Latvijas, tajā skaitā arī par Latgales, zemnieku mājokļiem publicēts samērā daudz grāmatu un rakstu.⁹ Nobeigumam tuvojas kapitāla darba «Baltijas tautu vēsturiski etnogrāfiskā atlanta» gatavošana. Tā viens sējums veltīts tautas celtniecības objektiem, it sevišķi mājokļiem.¹⁰

Interesi par Baltijas tautu mājokļiem izrāda arī ārzemju etnogrāfi, piemēram, G. Renks.¹¹ Autora galvenie secinājumi neizraisa iebildumus.

*

Raksta būs analizēti materiāli par dzīvojamām ēkām Austrumlatvijā — Latgalē. Karte (1. att.) parāda Baltijas zemnieku mājokļu pamattipu izplatību 19. gs. vidū.¹² Tajā iezīmējas trīs areāli: ziemeļu (gandrīz visa Igaunija un Vidzeme), rietumu (Kurzeme un daļa Zemgales, Zemaitija) un austrumu (Latgale, Augšzeme, Aukštaitija un teritorija Igaunijas dienvidaustrumos). Areālu robežas atbilst Baltijas tautu mājokļu trīs pamattipu izplatības robežām: ziemeļu areāls dzīvojamās rījas izplatībai, rietumu areāls — dzīvojamās ēkas ar atklātu pavardu namā, austrumu areāls — dzīvojamās ēkas ar bezvilkmes krāsni izplatībai.

Ievērojot Baltijas zemnieku mājokļu savdabības, tie tipoloģizēti pēc trim pazīmēm — pēc ēkas funkcijām, pēc plānojuma un pēc apkures sistēmas. Pēc ēkas

1. att. Zemnieku mājokļu pamattipu izplatība Baltijā 19. gs. vidū. 1 — ziemeļu tips — dzīvojamā rija; 2 — rietumu tips: a — dzīvojamā māja ar atklātu pavardu namā; b — dzīvojamā māja ar pavarda rudimentu; 3 — austrumu tips — dzīvojamā māja ar bezvilkmes krāsni un neapkurināmu namu; 4 — mājokļa ziemeļu un rietumu tipa vienlaicīga pastāvēšana; 5 — mājokļa rietumu un austrumu tipa vienlaicīga pastāvēšana; 6 — jaukts tips, kas apvieno rietumu un austrumu tipa elementus.

funkcijām izdalās divas grupas: 1) ziemeļu (sadzīves un saimnieciskā, jo dzīvojamā telpa apvienota ar labības žāvētavu), 2) austrumu un rietumu (tikai sadzīves, jo ēka ir vienīgi ģimenes dzīves vieta). Pēc abām pārējām pazīmēm izdalās trīs jau minētie mājokļu tipi (dzīvojamā rija, dzīvojamās mājas rietumu un

austrumu tips). Austrumu un rietumu tipu areālu robežjoslā un Ziemeļaustrumigaunijā nelielos apvidos izveidojušies savdabīgi jaukti tipi.¹³

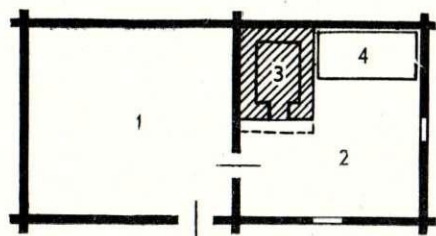
Dažos apvidos vienlaikus pastāvēja divi mājokļu tipi; tas kartē nav atspoguļots. Piemēram, Vidzemē līdzās dzīvojamai rijai bija izplatīti rietumu tipa dzīvojamās ēkas varianti, bet Vidzemes un Latgales pierobežā — austrumu tipa celtnes.¹⁴

Etniskā plāksnē neviens no šiem trim mājokļu areāliem nesakrīt ar igauņu, lietuviešu un latviešu 20. gs. apdzīvotajām teritorijām un acimredzot atspoguļo Baltijas iedzīvotāju seno etnisko grupu izvietojumu. Ziemeļu areāls visumā atbilst Baltijas somu cilšu senajam izvietojumam, rietumu areāls aptver tuvu radniecīgo seno kuršu, zemgaļu un žemaišu apdzīvoto teritoriju, austrumu areāls pilnā mērā saskan ar sākumā tuvu radniecīgo latgaļu un aukštaišu cilšu apdzīvoto teritoriju. Tāda materiālās kultūras lokālo atšķirību izplatības atbilstība seno cilšu apvienību izvietojumam, protams, nenozīmē, ka Baltijas iedzīvotāju saimniecība un dzīves veids palikuši nemainīgi. Gluži pretēji — tie mainījās diezgan ātri. Tomēr zināmu vēsturisku apstākļu dēļ daudzi kultūras elementi dažos minētajos apvidos attīstījās atšķirīgi.

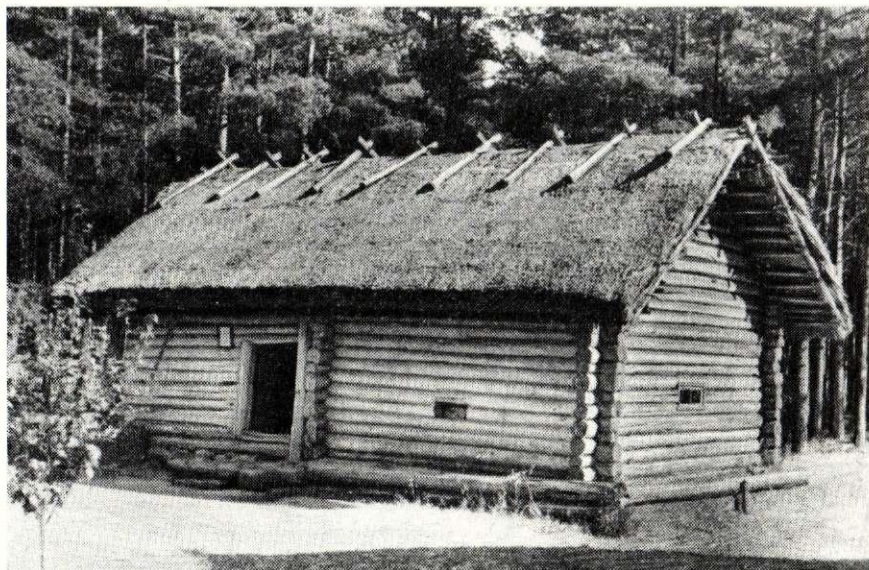
*

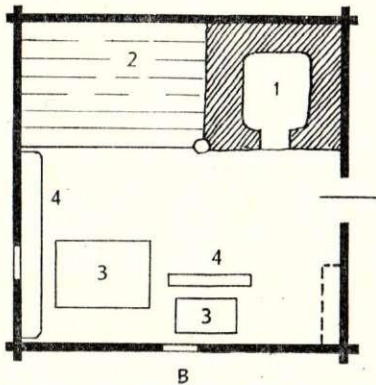
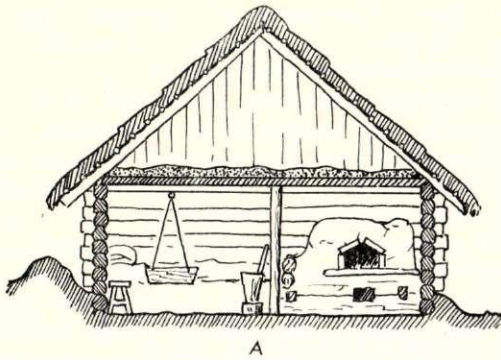
Pētot tautas materiālo kultūru, etnogrāfi par objektu datējuma agrāko periodu parasti izvēlas 19. gs. vidu vai plašāk — šā gadsimta otro pusē, t. i., hronoloģisko robežu, kura, no vienas puses, vēl ļauj raksturot feodālisma laikmetam tipiskās materiālās kultūras objektu formas, no otras — jau ļauj iezīmēt kapitālisma attīstības radītās izmaiņas. Šis periods pēc dažām reliktām formām ļauj raksturot arī vēl agrāku laikmetu kultūru.

No Latgales zemnieku dzīvojamām mājām kā vērtīgs agrāka laika posma relikts Latvijas Etnogrāfiskajā brīvdabas muzejā saglabāta, piemēram, bij. Rēzeknes apriņķa Gaigalavas pagasta Meirānu ciema dūmistaba (2. att.), kas celta ap 1750. g. Tā ir Latgalei tipiska divtelpu māja un sastāv no istabas, kurai ar statņu palīdzību piebūvēts nams — s i n c e s. Ēka celta tikai ar cirvi no apaļiem priedes baļķiem krusta pakšos. Pakšu robi apaļi, baļķu starpās liktas sūnas.

2. att. Divdaļu dzīvojamā māja — dūmistaba bij. Rēzeknes apriņķa Gaigalavas pagasta Meirānu ciemā. Celta ap 1750. g. (BDM Latgales sektorā). Pa labi — kopskats; augšā — plāna shēma: 1 — nams jeb sinces; 2 — istaba; 3 — krāsns; 4 — lāva.

3. att. Dzīvojamā māja dūmistaba bij. Daugavpils apriņķa Pustiņas pagasta Goremiku ciemā. Celta 19. gs. 50.—70. gados (LVM E, 2826. mape). A — šķersgriezuma shēma; B — plāna shēma: 1 — krāsnis; 2 — lāva; 3 — galdi; 4 — soli.

Pamatus veido ļoti zemas laukakmeņu paviļas. Lai dzīvojamo telpu aizsargātu no aukstuma, gar tās gala un ieejas sienu izveidots zemes uzbērums — paviļa (zavaliņš), kas nostiprināts ar guļbaļķiem. Istabā apaļkoku griesti, namā griestu nav. Jumts divslīpju, spāru, kāršu gali balstīti zelmiņa baļķos izcirstajos robos. Jumtam salmu segums; salmi likti ar resgaļiem uz leju. Kore nostiprināta ar koka āžiem. Istabai māla klona grīda. Ieeja istabā caur namu. Durvjaila 1,5×1,0 m, ar augstu sliekšni. Durvis vienviras, ar dēļu vienkārtas iesegumu. Ieejas priekšā plakans akmens. Divi logi, izcirsti baļķu saduru vietās, to izmēri 40×20 cm. Viens no tiem gaismas logs gala sienā ar stikla rūti, otrs dūmu izlaišanai sānu sienā, aizbidāms ar dēlīti. Istabā pa kreisi no ieejas uz baļķu pamata no māliem blietēta bezvilkmes, bezdūmeņa krāsnis. Tās kurtuve vērsta pret ēkas garensienu. Krāsnij pa diagonāli pretī t. s. goda kakti.

Cirsta virszemes dzīvojamā māja ar blietētu māla krāsnī raksturīga Austrumlatvijas senajai celtniecībai jau 9. gs. Pēc Asotes pilskalna izrakumu materiāliem šo celtniecību var izsekot līdz 13. gs. beigām. Visu pilskalnā atsegto dzīvojamo ēku paliekas rāda, ka celtnes bija 4,0×3,5 līdz 6×5 m lieli virszemes vientelpas cirtņi no netētiem, galvenokārt priežu, baļķiem. Pamatnīcas lika tieši uz zemes. Grīda parasti māla klons. Jaunāko celtnu vietās atrastas arī koka grīdas paliekas. Dažos mājokļos sienas bija noziestas ar māliem. Atrastās detaļas vedina domāt, ka jumti bija divslīpju, segti ar salmiem. Celtnes vidū uz ne-

liela akmeņu pamata atradās no māla blietētās krāsnis. Analogisku 9.—12. gs. dzīvojamo māju paliekas atsegta arī Kokneses pilskalna izrakumos. Tajās fikstas blietētas māla un krautas akmeņu krāsnis, visbiežāk kādā no telpas stūriem. Asotes tipa dzīvojamās ēkas izplatība visumā atbilst seno latgaļu un sēļu apdzīvotajai teritorijai. Tas atspoguļojas arī etnogrāfiskajā materiālā (1. att.).¹⁵

Smagā dzimtbūšanas jūga apstākļos zemnieku celtniecību raksturo tehnikas stingums, bet dzīves veidu — spēcīgs konservatīvisms. Tā, Latgales 19. gs. vidus dzīvojamās mājas maz atšķiras no iepriekš aprakstītās Meirānu ciema 18. gs. dūmistabas. Krievijas impērijas militāri statistiskajā apskatā (1852. g.) par Vitebskas guberņu teikts: «Līdzīgi saviem vectēviem, latvieši līdz šim brīdim ievēro veco ieradumu dzīvot dūmistabās, pat pie visturīgākajiem reti var sastapt krāsnī ar dūmeni.»¹⁶ Kāds cits laikabiedrs pagājušā gadsimta 60. gados rakstīja: «Vienīgi turīgiem latviešiem, sevišķi krustpīliešiem, ir labi ierīkotas mājas ar dūmeni un stiklotiem logiem. Trūcīgajiem zemniekiem istabas parasti ar krievu [t. i., bezvilkmes] krāsnī un nelielām ailām logu vietās, kuras aizbīda ar dēlīti un atver, kad jāielaiž gaisma. Latviešu istaba gandrīz visur vienāda — stūrī liela krievu krāsnis, kas celta no akmeņiem un māliem, ļoti reti — no ķieģeļiem, visapkārt sienām garas šauras lāviņas, tād viena vai divas vienkāršas koka gultas. Bez lāvām sēdēšanai izmanto arī blukīšus.»¹⁷

Krievu ģeogrāfijas biedrība 1872. g. pēc plašas programmas Vitebskas guberņas latviešu apdzīvoto apriņķu 13 pagastos apsekoja 40 zemnieku saimniecības. Atbildes uz biedrības anketām iesūtīja pagastu tautskolu skolotāji. Tajās līdzās saimniecību ekonomiskajam raksturojumam doti arī viegli salīdzināmi dati par dzīvojamām un saimniecības ēkām, pie kam diferencēti par turīgo, vidējo un trūcīgo zemnieku sētām. Atbildēs rodamas arī ziņas par namdaru amata centriem, par krāšņu mūrnieku amata prasmi u. c. jautājumiem, kas saistīti ar celtniecību.¹⁸ Piemēram, Lužānu apriņķa Baltinavas pagasta Abrinas ciema turīga zemnieka Antona Ivanova (ģimenē 11 cilvēki, viens no četriem pieaugušajiem dēliem precējies) saimniecība aprakstīta sekojoši: «Sētā divas ar sīcēm savienotas dūmistabas, katra 2,5 asis gara, 2 asis plata, griesti no baļķiem, trīs logi, katrs 1/2 kvadrātaršīnu liels. Griestos virs krāsnis ar salmiem vai lupatām aizbāzta lūka dūmu izlaišanai. Krāsnis uz koka pamata, bez dūmeņiem. Ir diezgan liels pavards. Gar divām sienām koka lāviņas, kas pēc veida vairāk līdzinās galdam. Gar trešo sienu nāras gulēšanai. Gultas maisa un spilvenu vietā neapklāti salmi. Nekā vairāk istabā nav. Trauki uz galda vai kastē goda kaktā, turpat, kur dūmos nomelnējis krucifikss un svētbilde, uz kuras nevar izšķirt tēlu. Sīces pusistabas lielumā, atdala vienu istabu no otras. Otrajā istabā dzīvo strādnieki, un ziemā tajā vienlaikus tur teļus un aitas, baro cūkas. Pretim istabai atrodas graudu klēts, pa labi un pa kreisi — šķūņi lopiem un lopbarībai. Tie celti no tievēm bērziem un vienlaikus noder arī par žogu, jo apjož visu pagalmu. Aiz istabas 1/2 desetīnas liels sakņu dārzs. Saimniecības zemes kopplatība 20 desetīnu (15 iedalītās un piecas nomātās), to skaitā aramzeme 10 desetīnas. Saimniecībā trīs zirgi, astoņas govys, divi teļi, piecas cūkas, desmit aitas. Gal-

venie zemkopības darbariki ir spīļarkli un ecēšas, ko darina paši, izņemot to dzelzs daļas.»¹⁹ Saimnieka tautība nav norādīta. Spriežot pēc vārda un uzvārda, tas ir krievs.

Pārējās trīs šī apriņķa anketās aprakstītās saimniecības ir latviešu un atrodas Zaļmuižas pagastā. Raičiņu ciema turīgā zemnieka Pētera Dergaļa (ģimēnē 12 cilvēku) sētā minētas divas dzīvojamās ēkas. Katrā divas istabas, kuru starpā nams. Istabās koka grīda. Logi vidēja lieluma. Jumts segts ar skaidām. Miglēnieku ciema vidējās rocības zemnieka Meikula Taduļeva (ģimēnē astoņi cilvēki) sētā viena trīsdaļu ēka ar divām istabām. Jumts salmu, grīda koka, logi vidēja lieluma. Krāsnis abās saimniecībās ar dūmeņiem. Tā paša ciema trūcīgā zemnieka Franča Taduļeva (ģimēnē pieci cilvēki) saimniecībā viena dūmistaba, grīda — zemes klons, logi mazi.²⁰

Rēzeknes apriņķa apsekotajos astoņos pagastos turīgo zemnieku sētās minētas trīsdaļu ēkas ar divām istabām, starp kurām nams. Ēku cirtņi uz koka blūķiem, jumti — salmu, logi lieli (1 un 1/2 aršina), ar stikla rūtīm, grīdas — dēļu. Tikai vienā no astoņām saimniecībām viena no trīsdaļu dzīvojamās mājas istabām bija dūmistaba. Pārējās septiņās saimniecībās visas istabas bija «tirās».²¹

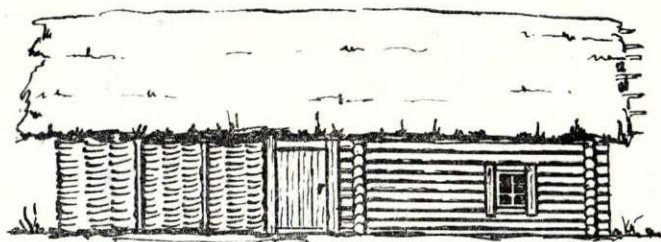
No astoņām «vidējās rocības» saimniecībām sešas dzīvojamās mājas bija trīsdaļu (istaba + nams + istaba), bet divas — divdaļu (istaba + nams), visas bez pamatiem, uz koka blūķiem, jumti — salmu. Trīsdaļu dzīvojamās mājās viena istaba bija ar dūmeni, otra bez tā. Divdaļu mājās bija tikai dūmistabas. «Tirajās» istabās grīdas bija koka, dūmistabās — klons. Logi vidēja izmēra (mazāki par aršinu). Vienā dūmistabā bija vilkmes lodziņi ar koka aizbīdņiem.

Trūcīgo saimniecību grupā septiņas dzīvojamās mājas bija divdaļu (istaba + nams) un viena trīsdaļu (istaba + nams + istaba). No astoņām zemnieku ģimēnēm septiņas dzīvoja dūmistabās. Cetrās mājās bija koka grīda, pārējās — klons. Logi parasti vidēji un mazi (precīzi nav norādīts), stikloti, vienā dzīvojamā mājā vilkmes lodziņi.²²

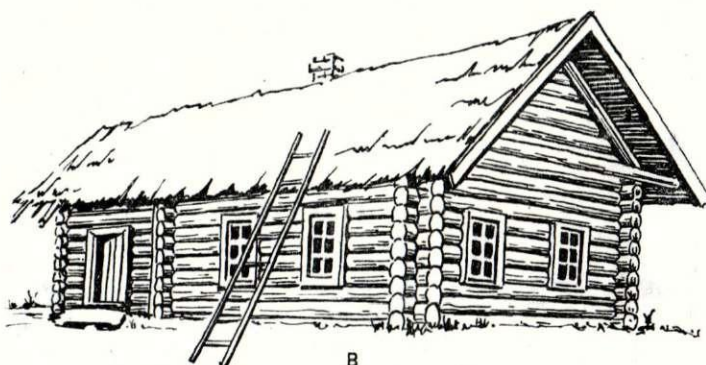
Dati par Daugavpils apriņķi, raksturojot dzīvojamās mājas četru pagastu sociāli dažādās zemnieku saimniecībās, sniedz analogisku ainu.

19. gs. 50.—70. gadiem Latgales raksturīgās dzīvojamās mājas bija iespējams fiksēt vēl 20. gs. 20. gados, bet šo ēku reliktās formas vēl vēlāk. Kā vientelpas mājokļu piemērus var minēt trīs pagājušā gadsimta 70. gadu ēkas: 1) latvieša Andreja Seska māju Rēzeknes apriņķa Gaigalavas pagasta Kresļu ciemā, 2) krievietes Paulīnes Ostrikovas māju Silajāņu pagasta Saunas ciemā, 3) kāda baltkrieva māju Daugavpils apriņķa Pustiņas pagasta Goremiku ciemā.²³

Pēc celtniecības tehnikas, iekšējā plānojuma un krāsns tipa visas trīs ēkas (3. att.) ir pilnīgi analogas; tās ir apaļu guļbaļķu cirtņi ar apaļiem krusta pakšu robiem; zem pamatnīcas stūriem akmens pavīlas, spāru jumtu kārsu gali iestiprināti zeltiņu baļķu galos izcirstajos robos, jumti segti ar salmiem, logi mazi un divējādi — vilkmes lodziņi un logi ar aplodām. Katras istabas stūrī pa kreisi vai pa labi no ieejas durvīm uz divu vai triju vainagu augsta guļbaļķu pamata liela no māliem blīvēta bezdūmeņa krāsnis, kas aizņem apmēram 1/4 no telpas platības.

A

B

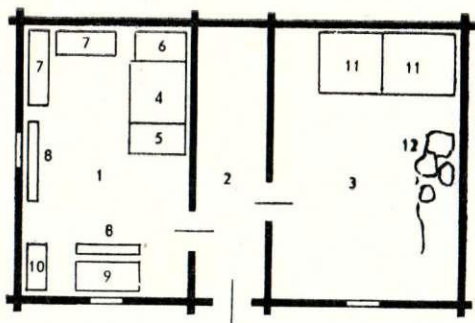
4. att. A — divdaļu dzīvojamās mājas (dūmistabas) fasāde (shēma) bij. Rēzeknes apriņķa Gaigalavas pagasta Lāču ciemā. Celta 19. gs. 30. gados (LVM E, 2590. mape); B — divdaļu dzīvojamā māja (pretskats, shēma) Ludzas rajonā (EIA, 271. apr., 42. dok.).

Krāsnij pa diagonāli pretējā telpas stūrī t. s. goda kaks. Starp krāsni un istabas aizmugures bezlogu sienu iebūvētas nāras, gar goda kakta sienām nepārvietojami soli, kuru priekšā galds. Pie sienas līdzās ieejas durvīm plauktiņš traukiem.

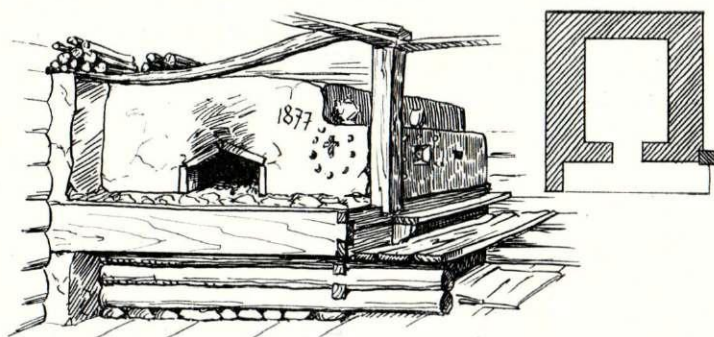
19. gs. 70. gados vienistabas dzīvojamās mājās būvēja arī krāsnis ar dūmeņiem. Divu tādu Rēzeknes apriņķa ēku attēli publicēti ar paskaidrojumu, ka senāk šīs ēkas bijušas dūmistabas un dūmeņi (viens — tieva koka caurule, otrs — ķieģeļu) ierīkoti jaunākā laikā.²⁴

Divdaļu dzīvojamo māju zīmējumu kolekcijā vissenslaicīgāko ēku rāda 19. gs. 30. gados celtās Rēzeknes apriņķa Gaigalavas pagasta Lāču ciema zemnieka Ādama Lastovska dūmistabas attēls (4. att.), ēka nepārbūvēta saglabājusies līdz mūsu gadsimta 20. gadiem.²⁵ Dzīvojamās telpas cirtņim piebūvēta nama sienas pītas no zariem. Grīda visur klons, jumts — salmu. Krāsnis blīvēta no māliem. Rēzeknes apriņķa Kaunatas pagasta Katkauskas ciema latviešu zemnieka un Ružinas pagasta Zuju ciema krievu zemnieka divdaļu dzīvojamās mājas²⁶ no minētās Meirānu ciema dūmistabas (2. att.) atšķiras galvenokārt ar to, ka šīm divām ēkām jau bija dūmeņi un stikloti logi. No Ādama Lastovska dūmistabas abas pēdējās atšķirās ar nama guļbaļķu sienām, kas ar statņiem pielaiestas istabas cirtņim.

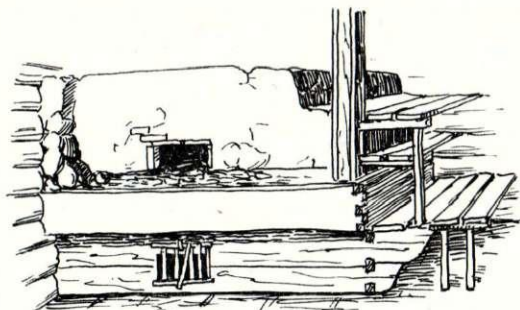
Trīsdaļu dzīvojamās mājas 19. gs. 70. gados bija divējādas (5. att.): 1) istaba + nams + pieliekamais un 2) istaba + nams + istaba. Pirmais variants, kurā pieliekamo nams saistīja ar dzīvojamo telpu — dūmistabu, neapšaubāmi ir senlaicīgāks. Divu istabu savienošana ar namu ieviesās kā dzīvojamās mājas uzlabojums: dūmistabai ar namu sāka piebūvēt otru — «tīro» istabu. Reizēm tā bija neapkurināma, reizēm

5. att. Trīsdaļu dzīvojamā māja (plāna shēma) bij. Ludzas apriņķa Nirzas pagasta Marteņu ciemā (LVM E, 2573. mape). 1 — dzīvojamā telpa; 2 — nams jeb sinces; 3 — pieliekamais; 4 — krāsns; 5 — plīts; 6 — lāva; 7 — gultas; 8 — soli; 9 — galds; 10 — skapis; 11 — apcirkņi; 12 — maisi.

A

B

6. att. Bezdūmeņa krāsnis. Celtas 19. gs. 70. gados. A — bij. Daugavpils apriņķa Višķu pagasta Mazuļu ciemā (LVM E, 2841. mape); B — bij. Rēzeknes apriņķa Gaigalavas pagasta Iženavas ciemā (LVM E, 2608. mape).

tajā ierīkoja krāsni ar dūmeni. Pēdējā gadījumā ģimene pārcēlās uz «tiro» istabu, bet dūmistaba palika kā palīgtelpa, kurā nereti dzīvoja strādnieki, īrnieki vai vecāki, kuri saimniecību jau nodevuši dēļiem. Divas dūmistabas zem viena jumta cēla gadījumos, kad lielā ģimene nevarēja izvietoties vienā istabā. Dažkārt vienā sētā cēla divas vai pat trīs dzīvojamās mājas.²⁷ Šāda parādība nebija izņēmuma gadījums, jo lielajām nedalītajām ģimenēm bija ievērojams īpatsvars.²⁸ Divas «tirās» istabas ar namu starp tām ir jaunāka parādība, kas parasti saistīta ar lielo ģimeņu dališanos. Nereti šādi izvietojās divu precētu brāļu ģimenes, it īpaši, ja tās vēl kādā mērā veda kopīgu saimniecību vai viens brālis gāja peļņā, atstājot ģi-

meni kopīgā sētā. Starp trīsdaļu, divdaļu un vientelpas dzīvojamām mājām vienīgā būtiskā atšķirība ir plānojumā.

Tādā kārtā 19. gs. 50.—70. gados Latgales zemnieku dzīvojamo māju pati galvenā telpa tāpat kā agrāk bija istaba ar bezvilkmes krāsni. Pārējās telpas vai nu bija palīgtelpas (nams, pieliekamais), vai arī dublēja galveno telpu (otrā istaba) un bija ar to konstruktīvi saistītas. Vientelpas mājas šajos gados jau bija izņēmumi, bet div- un trīsdaļu ēkas bija raksturīgas vienādā mērā. Dažāda plānojuma mājokļu celtniecību vispirms noteica ģimenes mantiskais stāvoklis. Div- vai trīsdaļu dzīvojamo māju pārsvars un īpatnības to telpu izmantošanā atspoguļoja zemnieku ģimeņu struktūrā notikušās izmaiņas, t. i., lielo nedalīto ģimeņu sairšanas procesu.

Uz 19. g. vidu (50.—70. gadi) attiecināmie materiāli²⁹ Latgalē parāda jau 9. gs. Austrumlatvijā zināmo vienoto mājokļu tipu, kurā lokālas un etniskas īpatnības pēc pamatpazīmēm (plānojuma, apkures sistēmas, krāsns novietojuma telpā attiecībā pret goda kaktu) nav vērojamas. Kopīgas iezīmes visā Latgalē raksturo arī celtniecības tehniku — dominē apaļkoku guļbūves cirtnis krusta pakšos ar apaļiem pakša robiem apakšējā vainaga baļķu galos (senākais veids; vēlāk robu cirta augšējā baļķī). Latgalē mazāk pazīstams pakšu robojums no abām pusēm. Lai baļķi ciešāk piegulētu cits citam, tos garenvirzienā kaķēja: senāk apakšējā baļķa virspusē, vēlāk — virsējā baļķa apakšpusē izcirta rievu. Baļķu starpā lika izžāvētas sūnas. Cirtņu lielums bija atkarīgs no baļķu garuma, augstums parasti bija 11—13 vainagi. Parastais būvmateriāls — priežu un egļu baļķi, pamatnīcās priekšroku deva ozola baļķiem.

Baļķus rūpīgi gatavoja un žāvēja. Zem cirtņa pamatnīcas stūros un vidū gandrīz zemes līmenī vai nu ieraka resnus aptēstus, galvenokārt ozola blukšus, vai arī palika laukakmeņus. No ārpuses siltuma saglabāšanai ierīkoja zavalīņu, kas sevišķi nepieciešams bija mājās ar klonu. Koka grīdu likšanai cirtņa pirmajā vai otrajā vainagā paralēli ieejas durvīm ielaida trīs četrus resnus baļķus — sijas. Divas no sijām nodereja arī par krāsns pamata balstiem. Siju izturības palielināšanai zem tām lika arī laukakmeņus vai koka blukus. Cirtņa augšējam vainagam ņēma resnākus baļķus, kuros paralēli grīdas sijām ielaida vienu vai divas griestu sijas, virs kurām lika dēļu (vecākajās ēkās arī plēstu apaļkoku vai apaļkoku) griestus. Siltuma saglabāšanas labad virs griestiem uzliedza mālus, uzbēra sausas lapas vai linu spaļus. Jumti divslīpju, vienīgi Vidzemes pierobežā ar pussļaupumiem galos. Senākajām (vientelpas) dzīvojamām ēkām jumtu kārtis iestiprināja zelmiņu baļķu galos iecirstajos robos. Pieaugot ēkas telpu skaitam un izmēriem, šo jumta konstrukciju papildināja ar spārēm un visbeidzot lika tikai jumtus ar spārēm. Zelmiņu baļķus savstarpēji sastiprināja ar koka tapām.

Spāres iestiprināja vai nu cirtņa augšējā vainagā, vai īpašā baļķī, kuru uzlika uz gala sienu augšējo vainagu garāk izlaistajiem galiem. Cirtņa un jumta augstumu parastā attiecība 1 : 1. Ja jumts balstījās tikai uz spārēm, ēkas zelmiņus aizsedza ar dēļiem, nereti izveidojot uzjumteni.

Jumtus sedza ar rudzu salmiem, bet ezeru tuvumā nereti ar niedrēm, ko lika ar resgaļiem uz leju. Daž-

kārt, kā jumtu segums minētas arī skaidas.³⁰ Jumta kori nosedza ar sūnām, linu spaļiem, sīkiem akmeņiem un lauskām, virs seguma zināmos attālumos citu no cita liekot koka āžus.

Dūmistabās dominēja vilkmes lodziņi ar koka aizbīdņiem. Dažās ēkās vienlaicīgi bija vilkmes lodziņi un arī nelieli neatverami (50×30—60×40 cm) lodziņi ar stikla rūtīm. Vecākajās ēkās parasti tikai divi logi: viens gala sienā, otrs — sānsienā. Dažās 19. gs. 70. gados fiksētajās istabās bija jau trīs nedaudz lielāki logi, no kuriem divi atradās sānu sienā.

Durvjailas dūmistabās bija mazas, parasti to izmēri 1,6×1,0 m, ar augstiem sliekšņiem. Durvis visbiežāk dubultseguma: iekšpusē vertikāli likti dēļi, ārpusē dažādā rakstā izlikti dēļi, kas tolaik bija ēku vienīgais rotājums. Retumis rotāja vēl jumta āžus.

Istabu plānojums vienveidīgs: krāsns atrodas kaktā ieejas durvju tuvumā ar kurtuvi uz durvju pusi; krāsnij diagonāli pretējā stūrī — goda kaktis.

Mājas būvei zemnieki algoja namdarus. Būvmateriālus sagatavoja gan paši, gan ar radu un kaimiņu palīdzību. Jau 19. gs. 70. gados zināmi namdaru amata centri. Uz Ludzas apriņķi namdari nāca arī no Pleskavas un Tveras guberņām,³¹ Daugavpils apriņķī kā namdaru amata centrs atzīmēts Maļinovkas pagasts.³²

Bezdūmeņa krāsnis (6. att.) saimnieki parasti blīvēja vai mūrēja paši.³³ Fiksētas vairākas 19. gs. 70. gados celtas latviešu un krievu zemnieku krāsnis.³⁴ Tās blīvētas no māliem uz koka pamata. Vienai krāsnij pamats kombinēts: zem viena baļķu vainaga akmeņu mūris. Tādi pamati sastopami reti un biežāk konstatēti Ziemeļlatgales latviešu mājās.

Ceļot krāsni, vispirms no aptēstiem baļķiem uztaisīja krāsns pamatu, zem stūriem liekot laukakmeņus (ja istabā nebija grīdas); dažkārt pamatu balstīja uz grīdas sijām. Krāsns pamatam šķērsām trešajā vainagā ielaida baļķu sijas, virs kurām cieši kopā salika tievus baļķēnus. Tos apbēra ar zemi un uzblīvēja mālus, izveidojot krāsns klonu un priekšu. Pēc tam virs klona uztaisīja krāsns koka karkasu, kura iekšpusē veidoja kurtuvi un velvi, ārpusē — korpusu. Visu karkasa iekšpusi — kurtuvi cieši piepildīja ar gludām, labi izžāvētām pagalēm. Virs kurtuves velves no sarkanajiem māliem sablīvēja krāsni. Tad pagales aizdedzināja, un tās, lēni degdamas, izžāvēja krāsni. Pēc zināma laika karkasa ārpusi noņēma. No māla blīvētās bezdūmeņa krāsnis bija zemas, kubveida. Krāsns priekšā atradās plašs atklāts pavards. Krāsns ārējai sānsienai pierīkoja koka kāpienus vai divstāvu lāviņas, ko ar īpašām plankām piestiprināja pie griestu sijas vai arī pie šim nolūkam paredzēta krāsns staba.

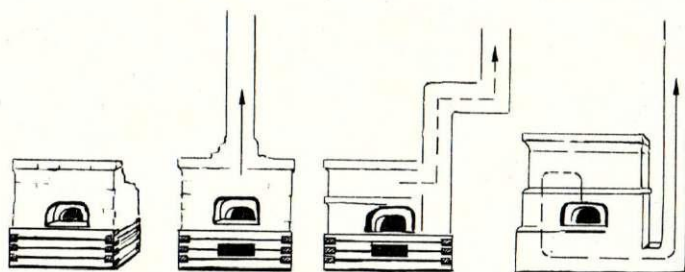
Latgalē atšķirībā no Latvijas rietumu rajoniem krāsni izmantoja ne vien istabas apsildīšanai un maizes cepšanai, bet arī ēdiena gatavošanai. Ziemās uz krāsns, kā arī uz tai pierīkotajām lāviņām gulēja. Līdz ar to Rietumlatvijā nav zināmi Latgalē sastopamie ēdiena gatavošanas piederumi. Toties Latvijas rietumu un ziemeļu rajoniem Latgali tuvina pavards ar griežamā kronšteinā iekārtu katlu ēdiena vārīšanai krāsns priekšā (7. att.) vasarā. Pēc arhaiskākā varianta kronšteins bija istabas grīdā iestiprināts koks, pēc jaunākā — kalēja kalts un nostiprināts krāsns priekšā.

Kurinot krāsni vai pavardu, dūmi plūda istabā. To izlaišanai istabas dibensienā vai griestos ierīkoja lūku, atvēra arī vilkmes lodziņus vai durvis. Dūmistabas namā griestu parasti nebija, līdz ar to tika veicināta dūmu izplūšana. Bezdūmeņa krāsnis 19. gs. Krievijā bija plaši izplatīta parādība. Dūmistabas arī daudzos Latgales pagastos gandrīz līdz 19. gs. beigām sastādīja ievērojamu daļu no dzīvojamā fonda.³⁵

Pirmās krāsnis ar dūmeņiem bija tās pašas blīvētās krāsnis, virs kurām ierīkoja dūmeņi. Sākumā dūmeņi nereti bija griezumā kvadrātveida tievas koka caurules, kas iekšpusē bija izziestas ar māliem.³⁶ Tās izvadīja tikai daļu dūmu. Nākošajā attīstības pakāpē atklātas krāsns priekšas vietā no ķieģeļiem izveidoja dūmu un dzirksteļu uztvērēju, t. s. kapturi, kurš pakāpeniski pārgāja dūmeņi. Tajā ar laiku ierīkoja aizbīdņi (jušku), līdz ar to krāsns labāk saglabāja siltumu. Vēl jaunākā attīstības pakāpē krāsns korpusu mūrēja no sīkiem laukakmeņiem māla javā, no iekš- un ārpusē apšūjot ar vienu ķieģeļu kārtu.³⁷ No ķieģeļiem sāka mūrēt arī krāsns klonu un priekšu. Kapturi un dūmeņi mūrēja tikai no ķieģeļiem (8. att.). Dūmeņa krāsnis 19. gs. 70. gados tāpat mūrēja uz koka pamata, nemainīgas palika krāsns funkcijas, krāsns priekšā saglabājās iekārtais katls. Latgales dienvidu un sevišķi dienvidaustrumu apvidos ieviesās dzelzs trijkājis, uz kura krāsns priekšā čuguna katlā gatavoja ēdienu.

7. att. Pavards ar griežamā kronšteinā iekārtu katlu ēdiena vārīšanai krāsns priekšā bij. Rēzeknes apriņķa Andrupenes pagasta Klukušku ciemā (LVM E, 2590. mape).

8. att. Bezvilkmes krāsns pārveidošana par krāsni ar dūmeņi (shēma pēc EIA, 544. apr., 14. dok.).

Raksturotais Latgales dzīvojamo ēku tips, celtniecības tehnika un paņēmieni identiski ne tikai visu tautību Latgales iedzīvotājiem, bet ir gandrīz pilnīgi analogi ar attiecīgiem elementiem kaimiņos esošajā slāvu teritorijā. Aplūkotajā laika posmā visā Latgalē bija vienots, 61., 62. lpp. aprakstītais dzīvojamās ēkas plānojums, kāds 19. gs. otrajā pusē dominēja visā Baltkrievijā, Ukrainas lielākajā daļā un Krievijas rietumu daļas apriņķos.³⁸ Etnogrāfiskajā literatūrā to pieņemts saukt par rietumkrievu, arī ukraiņu-baltkrievu dzīvojamās mājas tipu.³⁹

Visam šī dzīvojamo māju tipa areālam kopīgi elementi parādās arī citās būtiskās pazīmēs — ēkas telpu funkcionālajā nozīmē, krāsns tipā. Vienlaikus ar kopējo šī plašā areāla slāvu daļā variē dažas pazīmes, kas konstatējamas dzīvojamās ēkas detalizētākā analizē. Tāpēc samērā vienveidīgajām Latgales dzīvojamām ēkām visā plašajā areālā ne vienmēr ir pilnīgi analogi. Tā, piemēram, areāla rietumu (Latgales) un austrumu (slāvu) daļā dominē divslīpju jumti, tomēr atsevišķos Baltkrievijas rajonos bija izplatītas arī citas jumtu formas. Visā areālā dominēja zema dzīvojamā māja, bet slāvu mājokļa izplatības ziemeļu daļā bija parasts celt ēkas, kurām grīdu lika augstu virs zemes, 3.—5. vainaga līmenī.

Pēc pazīmju kompleksa kopumā Latgales dzīvojamās ēkas vistuvākas slāvu teritorijas ziemeļrietumu daļas — galvenokārt Pleskavas, Novgorodas, Vitebskas, daļēji arī Tveras guberņas — dzīvojamām ēkām. Tas pats sakāms arī par zemnieku sētas plānojumu.⁴⁰

Latgales dzīvojamo ēku un sētu plānojuma vislielākā tuvība ar slāvu reģiona ziemeļrietumu apgabalu dzīvojamām mājām un sētu plānojumu izskaidrojama ar to, ka šajā zonā bija visaktīvākie etniskie kontakti. To attīstību sekmēja garā etnosu robeža, kurā bija labvēlīgi apstākļi starpetnosu sakaru uzturēšanai. No šī slāvu rajona uz pastāvīgu dzīvi Latgalē visintensīvāk izeļoja krievi un baltkrievi. Bez tam krievu namdari devās uz Latviju arī peļņā.

No teiktā secināms, ka aplūkotais dzīvojamās ēkas tips, kā arī viss Latgales zemnieku sētas celtnu komplekss veidojās visai aktīvas slāvu, t. i., krievu un daļēji baltkrievu, celtniecības ietekmē. Krievu tautas celtniecība bija augstāk attīstīta nekā tautas celtniecība Latgalē, tāpēc šeit nereti tika dota priekšroka krievu tautības namdariem (Ziemeļlatgalē būvēja krievu namdari no Novgorodas un Pleskavas guberņām). Otrkārt, namdaru amata centri Latgales vidus un dienvidu daļā saskanēja ar krievu vecdicibnieku — izeļotāju no šīm guberņām — visblīvākās izvietotās apvidiem, bet starp šo vecdicibnieku nodarbošanās nozarēm vadošā nozīme bija namdaru amatam. Krievu namdari strādāja pēc saviem paņēmieniem, kuri nebija pretrunā ar pasūtītāju prasībām.

Krievu un zināmā mērā baltkrievu tautas celtniecības ietekmes rādītājs ir arī slāviskie vārdi, kurus Latgales latvieši pārņēmuši kā pašas dzīvojamās mājas un tās daļu, tā arī celtniecības tehnikas apzīmēšanai. Dzīvojamo māju Latgalē sauc par istabu. Vārds *истаба* latviešos vidē un *изба* krievos vidē izplatīti vienādā mērā Latgales lielākajā daļā. Latgales dienvidu un dienvidaustrumu rajonos, kur jaukti ar latviešiem dzīvo galvenokārt baltkrievi, šādu dzīvojamo ēku sauc *хата*. Latvieši šo vārdu gan lieto maz. Krieviskas

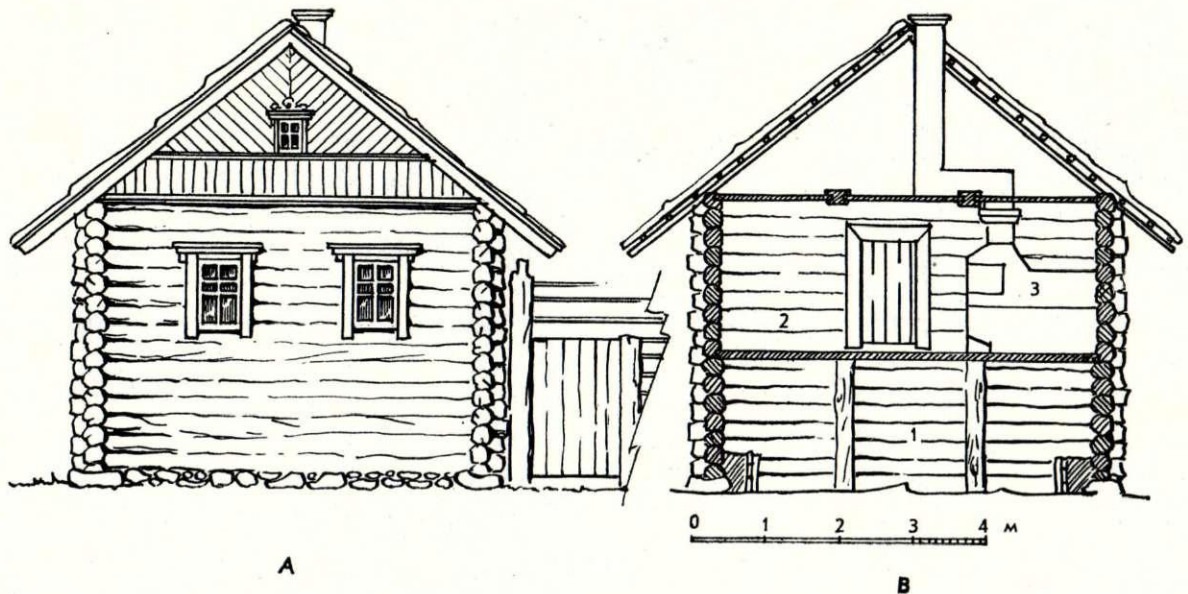
cilmes vārdā par *си́нцём* sauc arī dzīvojamās mājas namu. Nosaukums *на́мс* sastopams tikai vietumis Ziemeļrietumlatgalē (tas izplatīts visā pārējā Latvijas teritorijā). Latgalē esošo istabas krāsni nereti sauc par krievu krāsni. Latgales latviešu sarunu valodā ienākuši arī pie krāsns esošo koka lāviņu baltiem un austrumslāviem kopīgie nosaukumi *ла́ва*, *ло́ва*. No krievu valodas aizgūtos vārdos apzīmē virtuves piederumus: *чугу́нс* (pods ēdiena gatavošanai krāsni), *ухва́тс* (dakšas poda izvilkšanai no krāsns), *жу́шка* u. c. Vairākos Latgales pagastos ieviesies aizgūvums *истопка*, ar kuru apzīmē slāvu tautu celtniecībā raksturīgu ēku kartupeļu un dārzeņu glabāšanai. Līdzīgu krievisku aizgūvumu uzskaitījumu var turpināt.

Konstatējot slāvu tautu celtniecības tik lielu ietekmi Austrumlatvijas tautas celtniecības attīstībā, nepieciešams ievērot Latgales sociālekonomiskās attīstības īpatnības un no pārējiem Latvijas apgabaliem atšķirīgo politisko situāciju. Kontakti starp baltu un slāvu ciltīm sākās jau pirmatnējās kopienas sabiedrībā un ar pieaugošu intensitāti turpinājās nākošajos vēstures periodos.⁴¹ Šai sakarā jāmin arī vairāk nekā 200 gadus ilga Polijas kundzības laiks Latgalē (1561.—1772. g.), kad šeit pastiprinājās slāviskās kultūras iezīmes, jo Latgalē izeļoja un apmetās uz dzīvi gan sīkie poļu šlahtiči, gan poļu tautības zemnieki. Sajos gadsimtos Latgalē ieplūda arī vairums to krievu vecdicibnieku, kas no Krievijas ziemeļrietumu apvidiem bēga šurp reliģisko vajāšanu dēļ. Tādējādi starp Latgales latviešiem izvietojās spēcīgs slāvu tautību iedzīvotāju kontingents. Piezīmējams, ka poļu muižu arhitektūra (ēku tips, materiāls, funkcija, celtniecības tehnikas līmenis) tolaik maz atšķīrās no zemnieku arhitektūras un rāda tipiskas austrumslāvu iezīmes.⁴² Latgales administratīvā iekļaušana 1772. g. Polockas un pēc tam (1806. g.) Vitebskas guberņas sastāvā no teica tās tālākās ekonomiskās, sociālās un kultūras attīstības gaitu. Šajā periodā, kam raksturīga carisma īstenotā pārkrievošanas politika, krievu ietekme visā Latgales zemnieku dzīves veidā bija sevišķi liela.

*

Kapitālisms Latgales lauksaimniecībā attīstījās ievērojami lēnāk nekā Vidzemes un Kurzemes guberņās. Dzimtūtniecības palieku saglabāšanās, sīko zemes gabaliņu sadalīšana šnorēs kavēja tirdznieciskās zemkopības attīstību. Iepērkot zemi par īpašumu un pārejot uz preču-naudas saimniecību, krasi pastiprinājās zemnieku sociālā un mantiskā diferenciācija. Trūcīgie zemnieki devās peļņā un nodarbojās ar dažādiem amatiem. 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā mainījās daļas zemnieku zemes izmantošanas un apmetnes forma — zemnieki nodalījās viensētās.⁴³ Izmaiņas ekonomikā un zemnieku sociālajā dzīvē pakāpeniski izraisīja izmaiņas dzīves veidā.

Austrumlatvijas zemnieku dzīvojamās ēkas 20. gs. sākumā ievērojamā mērā zaudēja kādreizējo vienveidību. Latgales dzīvojamā fondā izdalās trīs skaitliski nevienlīdzīgas grupas: 1) nepārbūvētas dzīvojamās mājas, to skaitā ne mazums dūmistabu, kas atradās ciemos un parasti bija trūcīgo zemnieku mājoklis; 2) lielākā vai mazākā mērā modernizētas 19. gs. vidū vai agrāk celtās dzīvojamās mājas, kas veidoja skait-

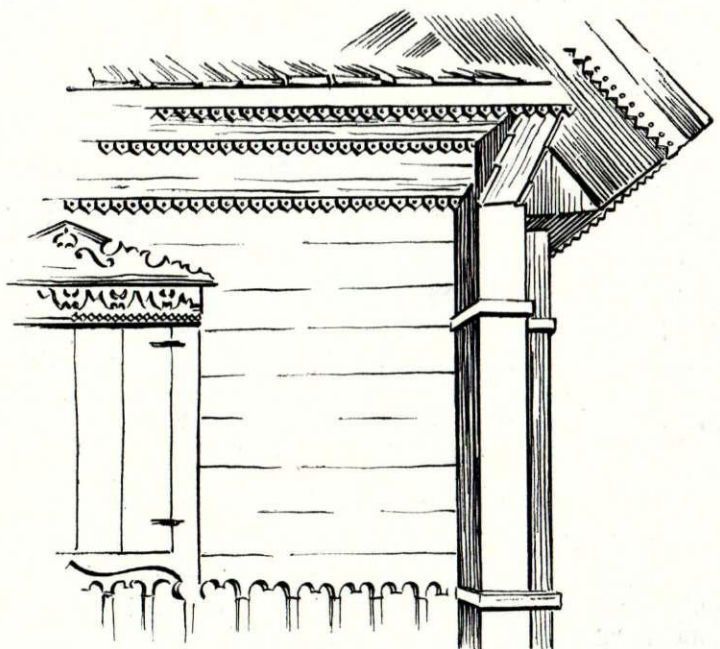
9. att. Dzīvojamā māja uz augsta cirtņa Ludzas rajona Zerebinas ciemā (EIA, 273. apr., 66. dok.). A — gala fasādes shēma; B — šķērsriezuma shēma: 1 — zemgrīdas kambaris; 2 — istaba; 3 — krāsns ar dūmeni.

liski vislielāko grupu. Daļa no tām bija pārvestas no ciemiem uz jaunajām viensētām un stipri pārveidotas. Centieni modernizēt dzīvojamās ēkas, visumā sagabājot to iepriekšējo tipu, raksturīgi galvenokārt vidējai zemniecībai; 3) jaunas konstrukcijas un bieži arī cita iekšējā plānojuma ēkas, ko sāka celt turīgo zemnieku sētās, it īpaši tiem pārceļoties uz viensētām. Tās radās arī ciemos gan kā jaunceltņus, gan kapitāli pārbūvējot vecās dzīvojamās mājas.⁴⁴

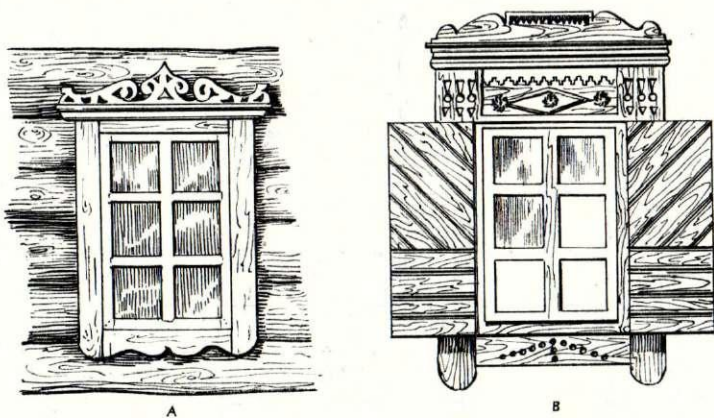
Dzīvojamo māju modernizācija dažādos laika posmos ir atšķirīgs jēdziens. 19. gs. otrajā pusē—20. gs. sākumā zināmā mērā tika rekonstruētas saglabājušās dūmistabas: bezdūmeņu krāsnis nomainīja krāsnis ar dūmeņiem, tika palielinātas logailas, ielikta koka grīdas. 20. gs. sākumu raksturo jau radikālāka modernizācija, kas atspoguļo progresu celtniecības tehnikā un būtiskas izmaiņas iedzīvotāju vērtību orientācijā. Saglabājot ēkas div- un trīsdaļu plānojumu, mainījās tās konstrukcijas. Jaunceltņiem mūrēja līdz 60 cm augstus lentveida pamatus, tos centās pamūrēt arī vecajām ēkām. Ēkām ar augstu pamatu zem istabas iekārtoja pagrabu ar ieejas lūku no istabas vai ar durvīm no āra. Pleskavas guberņas pierobežā, Ludzas apriņķī, galvenokārt krievu tautības iedzīvotāji reizēm cēla mājas uz četrus vai piecus vainagus augsta cirtņa (9. att.). Sienu balķus sāka aptēst sākumā tikai ēkas iekšpusē, vēlāk — abpusēji; krusta pakšus nomainīja gludie pakši. Vecajām ēkām krusta pakšu galus nereti nozāģēja un pakšus apšuva ar vertikāli liktiem profilētiem dēļiem. Cirtņu vainagu balķu starpās lika gan sūnas, gan linu pakulas. Jumtus taisīja tikai ar spārēm, kuru apakšgalus iespilēja spārnīcā izcirstajos robos. Jumtus sedza ne tikai ar salmiem un niedrēm, bet arī ar skaidām.

Trīsdaļu dzīvojamās mājās biežāk nekā 19. gs. vidū nomainīja vai radikāli pārveidoja vienu dzīvojamo telpu, proti, ielas (ceļa) pusē piebūvēja jaunu istabu ar sienām no aptēstiem balķiem, kas stūros bija savienoti gludajos pakšos. Telpai bija lielāki logi, rūpīgāka iekšējā un ārējā apdare. Pagalma pusē esošā istaba

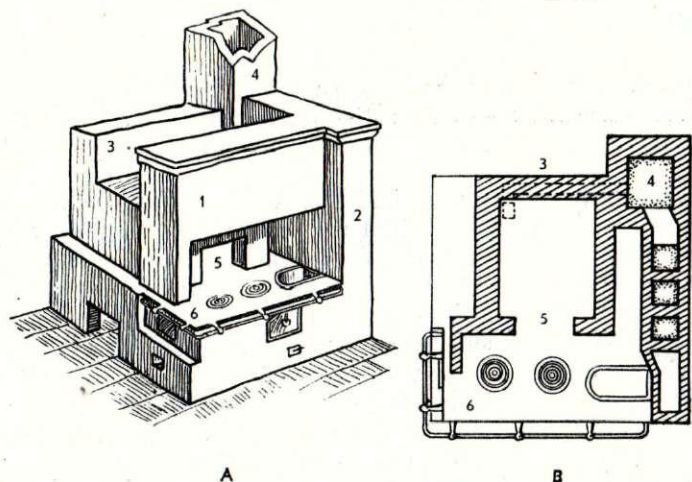
saglabāja vairāk veco iezīmju. Arī divdaļu mājās vienu istabu centās tuvināt laika prāsībām. Lielāku vērtību veltīja mājokļa dekoratīvajai apdarei. Ja 19. gs. vidū dzīvojamo māju uzcēla tikai namdari, tad gadsimta beigās un 20. gs. sākumā to celtniecībā strādāja arī galdnieki un mūrnieki. Ēku ārējās sienas, visbiežāk pret ielu pavērsto gala sienu, apšuva ar profilētiem dēļiem, bagātāk rotāja jumtu āžus un ēku zeltņus (piemēram, dēļšus izlika ģeometriskā rakstā u. tml.). Jumta vēja dēļus rotāja kokgriezumi — stilizētas putnu, zirgu galvu, zalkšu u.c. dzīvnieku figūras (10. att.).

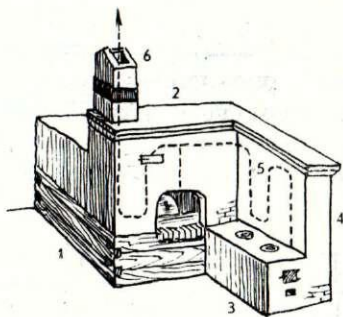
10. att. Dzīvojamās mājas gala rotājumi Krāslavas rajona Tilešovas ciemā (EIA, 271. apr., 74. dok.).

11. att. Dekoratīvas logu apmales un aizvirtņi. A — Krāslavas rajona Jaudzemu ciemā (EIA, 271. apr., 56. dok.); B — Daugavpils rajona Dubnas c.p. Zimņicku ciemā (EIA, 402. apr., 29. dok.).

12. att. Uzlabota istabas krāsns Ludzas rajona Kārsavas c.p. (EIA, 423. apr., 10. dok.). A — pretskata shēma; B — plāna shēma: 1 — krāsns priekšā «kapturis»; 2, 3 — siltummūri; 4 — dūmenis; 5 — kurtuve; 6 — plīts ar katlu; 7 — dūmu kanāli.

13. att. Uzlabota istabas krāsns (shēma) Ludzas rajona Istras c.p. Borovajas ciemā (EIA, 544. apr., 2. dok.). 1 — krāsns pamats (baļķu cirtnis); 2 — krāsns; 3 — plīts; 4 — siltummūris; 5 — dūmu kanāli; 6 — dūmenis.

Logiem taisīja divviru ietvarus (rāmjus) ar dzelzs virām. Logailas no ārpuses sedza ar apmalēm, kas bija rotātas ar grieztiem augu un dzīvnieku ornamenta motīviem (11. att.). Pie ieejas durvīm ierīkoja lieveni ar divslīpju jumtu, kuru balstīja ar griezumiem rotāti stabi. Stabus savienoja siluētgriezumiem rotātu dēļu siena lieveņa pusaugstumā. Lieveņa zel-

mini, jumta kori un vēja dēļus rotāja līdzīgi kā dzīvojamās mājas gala sienu. Durvju seguma ārējo kārtu izlika no dēļiem dekoratīvā rakstā. Logu ietvarus, aizvirtņus, dažkārt arī apmales, durvis un stenderes krāsoja: durvis parasti tumšas — zaļas, zilās, brūnās, logu ietvarus — galvenokārt baltus, dažkārt arī koši zilus vai dzeltenus. Mājas priekšā ierīkoja puķu dārziņu.

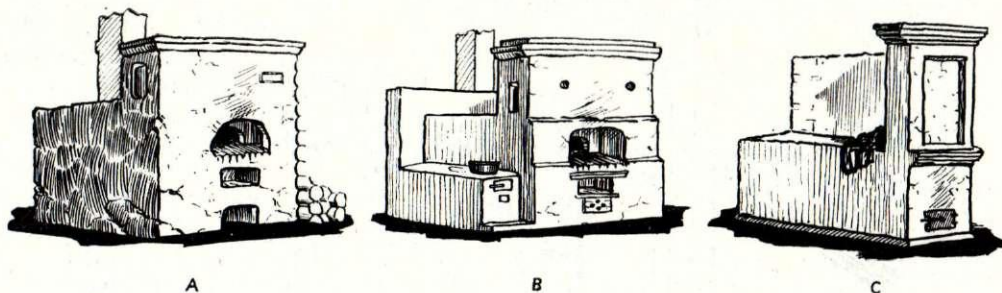
Būtiski izmainījās mājokļa iekšējais iekārtojums. Saglabājot istabas plānojumu — krāsns un goda kakta izvietojumu —, uzlaboja apkures sistēmu. Krāsns ar dūmeņiem mūrēja tikai no ķieģeļiem uz akmens vai baļķu cirtņa pamata, kurš sniedzās līdz grīdas sijām. Krāsns virs koka pakrāsnes, tāpat krāsnij pierīkotās lāviņas jau skaitījās savu laiku pārdzīvojušas. Krāsns mūrēja mūrnieki. Tās saglabāja iepriekšējo funkciju, tāpat arī kurtuves izveidojumu, t. i., vilkme bija atpakaļ uz muti, no kurienes dūmi nokļuva kapturī un pēc tam dūmenī. Tieši šajos gadu desmitos parādījās plītis, ēdienu vairs negatavoja krāsns priekšā virs atklāta pavarda. Sākumā plīti ierīkoja krāsns priekšā (12. att.) un tās dūmus ievadīja tieši krāsns dūmenī. Vēlāk plītis mūrēja pie krāsns sānu sienas, tās bija lielākas un ērtākas lietošanai. Lai, kurinot plīti, gūtu vēl papildu siltumu, gar krāsns sienām ierīkoja īpašus dūmu kanālus, līdz ar to palielinot krāsns sildvirsmu (13. att.).

Zināmas izmaiņas notika arī dzīvokļa interjerā — lāvu vietā stājās gultas, kuras novietoja gar istabas bezlogu sienu, šo telpas daļu norobežojot ar aizkariem. Krāsni joprojām uzskatīja par labāko vietu gulēšanai veciem ļaudim. Goda kaktu iekārtoja tāpat kā agrāk. Plaukts traukiem un galds paturēja savu agrāko vietu pie loga pretim krāsns kurtuvei. Dzīvokļa interjerā par parastu parādību kļuva galdnīcu darināti krēsli un drēbju skapji. Pūra lādes pakāpeniski no istabas pārvietoja uz namu vai klēti. Krāsns un plītis balsināja ar kaļķiem. Istabas kļuva gaišākas un tīrākas. Grīdas sāka krāsot, uz tām klāja grīdsegas. Arī mēbeles — gultas, krēsli, skapji, galdi — bija krāsotas un rotātas ar virpotām detaļām. Gultas klāja ar daudzkrāsainām pašaustām segām.

Pārkārtoja arī namu: namā ielika dēļu grīdas un nereti arī griestus, ierīkoja nelielus lodziņus, necaurstājamu namu bieži pārdalīja ar šķērssienu un aiz tās iekārtoja pieliekamo. Bēniņos glabāja aušanas piederumus, ikdienā nevajadzīgus iedzīves priekšmetus, žāvētu gaļu, vasarā — ziemas drēbes.

Trīsdaļu dzīvojamā mājā otra istaba vai nu pilnā mērā atbilda pirmajai, ja mājā dzīvoja vēl nesadalījusies ģimene (šim laika posmam reta parādība), vai arī visbiežāk tika izmantota par goda istabu. Tādā gadījumā istabā tās garenvirzienā iemūrēja siltummūri ar nelielu kurtuvīti un dūmeni; dažkārt siltummūrim pierīkoja nelielu plītiņu (14. att.). Te bija tāds pats mēbeļu komplekts kā dzīvojamā istabā, tikai kvalitatīvāks un atbilstošāks laikmeta modes prasībām: vienkāršos solus nomainīja dekoratīviem griezumiem rotāti atzveltnes soli, galdu sedza ar galdautu, gultas — ar dekoratīvam segām, pie logiem kāra baltus aizkarus, pie sienām — dvieļus. Uz grīdām klāja dekoratīvus celiņus. Šajā telpā gulēja saimnieka neprecētās meitas, te uzņēma viesus.

19. gs. beigās un sevišķi 20. gs. sākumā Latgalē jaunceltās dzīvojamās mājas, kuras pieskaitāmas tre-

14. att. Apkures ierīces (shēmas) Krāslavas rajona Andzeļu c.p. (EIA). A — krāsns ar siltummūri virs kurtuves; B — krāsns ar plīti sānos un siltummūri galā; C — atsevišķi stāvošs siltummūris.

šajai grupai, no jau aplūkotajām agrākajās gadu desmitos celtajām atšķirās vispirms ar plānojumu. Konstruktiīvi tās sastāvēja no kvadrātveida pamatcirtņa, kuram ar stabiem bija pielaiests otrs — trīssienu cirtnis; abas telpas bija apdzīvojamas: viena — priekšējā skaitījās dzīvojamā un darba telpa, otra — guļamistaba, arī goda istaba (15. att.). Katras telpas funkciju mājā noteica ārdurvju atrašanās vieta: durvis vienmēr veda dzīvojamā telpā, no kuras savukārt nokļuva goda istabā. Ieejas durvis parasti ierīkoja mājas garenienā, bet bija arī mājas ar ieeju no gala. Šāda plānojuma ēku parasti sauca par trīstenoku, domājams tāpēc, ka tai bija trīs šķērssienas. Trīssienu mājā iekļuva caur šauru sānu vai gala piebūvi, kam bija dēļu sienas, — koridoru, kura garums parasti atbilda tās sienas garumam, pie kuras tas bija piebūvēts un kurā atradās ēkas ieejas durvis. Koridora ieejas durvis parasti ierīkoja tā galā, retāk — sānu sienā. Durvju novietojums bija atkarīgs no mājas orientācijas apvidū un no atrašanās vietas ciemā vai viensētā. Pēdējā gadījumā sastopam vairāk variantu. Koridorā ar šķērssienu atdalīja pieliekamo.

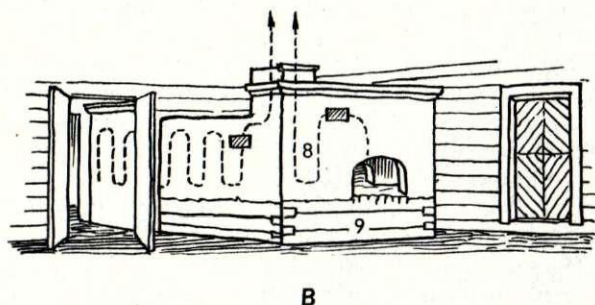
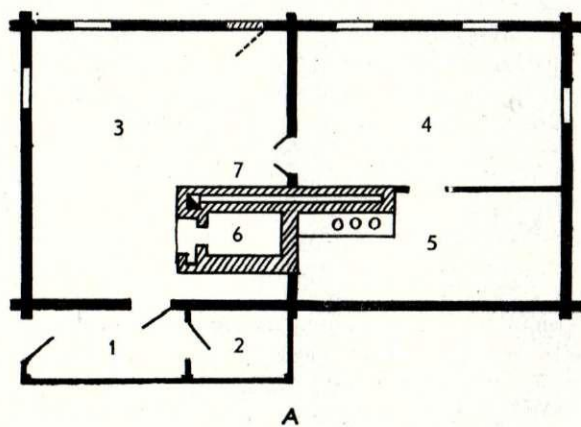
Trīssienu mājas konstrukcija līdzīga 61. lpp. aprakstītajai divdaļu mājai (nams + istaba), no kuras tā atšķirās ar detaļu proporcijām un piebūvēto koridoru. Trīssienu piebūve bija lielāka nekā tradicionālais nams, un tajā, tāpat kā istabā, bija logi. Logu skaits, lielums un ārējais noformējums bija atkarīgs no telpām paredzētajām funkcijām. Šī dzīvojamās mājas tipa plānojums nebija vienveidīgs. Maizes krāsns atradās dzīvojamā istabā joprojām pa labi vai pa kreisi no ieejas, bet jau pie mājas vidējās (iekšējās) sienas, kurā nereti bija izveidota pat īpaša aila krāsnij. Līdzās krāsnij mūrēja plīti ar siltummūri goda istabā. Visu apkures ierīču dūmvadus bēniņos pievienoja krāsns dūmenim. Pēc Latvijas rietumu rajonu parauga arī Latgalē līdzās maizes krāsnij uz īpaša pamata sāka mūrēt dūmeni, kuram dažādos augstumos pievienoja krāsns, plīts un siltummūra dūmvadus (16. att.). Tāpat no Latvijas rietumu rajoniem Latgalē sāka ieviesties arī maizes krāsnis ar vilkmi krāsns dibena virzienā. Velves galā tām sākās vilkmes kanāls, kas izlocījās pa krāsns korpusu un palielināja tās sildvirsmu.

Tādā kārtā secināms, ka 19. gs. beigās—20. gs. sākumā Latgales zemnieku mājokļiem raksturīga intensīva tradicionālo formu modernizācija un jauna plānojuma mājokļu parādīšanās. Vēl gan dominēja mājokļa pirmais (vecākais) tips. Ar laiku, rodoties reālām jauna mājokļa celtniecības iespējām, priekš-

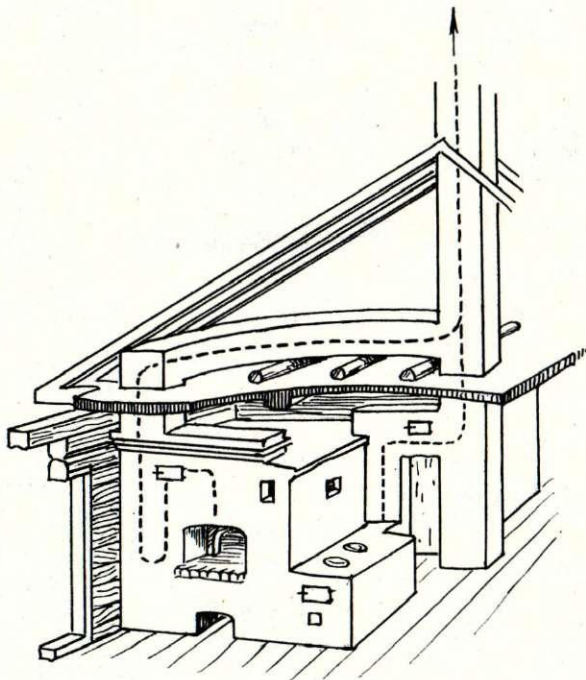
roka tika dota otrajam (jaunākajam) tipam, kurš vairāk atbilda iedzīvotāju prasībām.

Arī 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Latgales tautas celtniecībā ievērojama nozīme bija krievu un baltkrievu celtniecības ietekmei. Māju celtniecības un rotāšanas jaunās paņēmienus lielā mērā noteica tā laika krievu namdaru un galdnieku darba meistarība. Trīssienu mājas parādīšanās neapšaubāmi saistāma ar austrumslāvu zemnieku arhitektūru. Krievu tautības iedzīvotāju vidū tāds mājokļa tips pazīstams ar nosaukumu istaba ar piebūvi.⁴⁵

Sajā laikā Latgalē ievērojami pieauga arī Latvijas rietumu rajonu kultūras ietekme. Par šo ietekmi liecina tādi elementi kā maizes krāsns jaunā konstrukcija, virs grīdas mūrētie dūmeņi, plīts un siltummūru

15. att. Trīssienu dzīvojamā māja Ludzas rajona Istras c.p. Ribāču ciemā (EIA, 544. apr., 5. dok.). A — plāna shēma; B — apkures sistēmas shēma: 1 — vējtveris; 2 — pieliekamais; 3 — dzīvojamā istaba; 4 — goda istaba; 5 — guļamistaba; 6 — krāsns ar dūmeni; 7 — siltummūris; 8 — dūmu kanāli; 9 — krāsns pamats (baļķu cirtnis).

16. att. Dūmu kanālu izveidojums (shēma), ja dūmenis mūrēts uz īpaša pamata līdzās krāsnij un plītij, Ludzas rajona Istras c.p. Borovajas ciemā (EIA, 544. apr., 2. dok.).

ieviešanās. Ar šīm pazīmēm Latgales dzīvojamās mājas atšķirās no kaimiņu novados esošajām krievu un baltkrievu mājām, kur saglabājās iepriekšējā laika apkures sistēma. Pieauga arī iedzīvotāju individuālās gaumes nozīme mājokļa izveidē.

Ievērojot iepriekš minēto faktoru iedarbību un dzīvojamo māju dažādu elementu teritoriālo izplatību, 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā Latgalē iespējams izdalīt trīs areālus: ziemeļu (Ludzas apriņķa ziemeļu daļa), centrālo (Ludzas apriņķa dienvidu daļa, Rēzeknes apriņķis, Daugavpils apriņķa ziemeļrietumu daļa) un dienvidu (Daugavpils apriņķa dienvidaustrumu daļa).

Ziemeļu areālā dominē tradicionālais dzīvojamās ēkas tips ar samērā nelielu modernizācijas pakāpi, skopu ārējo rotājumu, spēcīgu tradicionālā plānojuma noturību, ar arhaisku iezīmju pārsvaru apkures sistēmā. Šajā areālā izplatītas kā dzīvojamās ēkas bez pamatiem vai uz zema pamata, tā arī mājas uz augstā cirtņa.

Centrālajā areālā dominē visvairāk modernizētās div- un trīsdaļu ēkas, tāpat te visbiežāk sastopamas trīssienu ēkas. Šajā areālā mājas ļoti bagātīgi rotātas, tāpat arī šeit vislabāk iezīmējas celtniecības tehnikas un apkures sistēmu progress.

Dienvidu areālā, tāpat kā ziemeļos, dzīvojamās ēkas saglabājās vairāk tādu iezīmju, kas tās tuvināja 19. gs. vidū celtajām ēkām. Arī te valdošais dzīvojamo ēku tips ir tradicionālās div- un trīsdaļu dzīvojamās ēkas, kas rotātas bagātīgāk nekā dzīvojamās ēkas ziemeļu areālā.

Dzīvojamo ēku veidošanos ikvienā no šiem areāliem noteica specifiskie etnokulturālie, sociālie un ģeogrāfiskie apstākļi. Centrālais areāls, piemēram, atradās ģeogrāfiski visizdevīgākā situācijā. Izdevīgais

ģeogrāfiskais stāvoklis sekmēja teritorijas ekonomisko attīstību. Te ātrāk izveidojās visspēcīgākais namdaru centrs, vēlāk arī galdnieku un akmeņkaļu amata centri. Jauktais iedzīvotāju etniskais sastāvs sekmēja ciešu etnisko un kultūras sakaru attīstību, kam šajos gadu desmitos bija abpusējāks raksturs nekā agrāk. Krievu meistaru arteļos tagad iekļāvās arī latvieši, kas it īpaši apguva ēku rotāšanas mākslu. Latgales peļņā gājēji Baltijas gubernu pilsētās pilnā mērā iemācījās ēku būves tehniku, it īpaši apkures sistēmas izveidi. Dažādas etniskas piederības iedzīvotāji jaunumus uzņēma dažādi. Viskonservatīvākie bija krievu vecicībnieki, kuru mājokļa interjers, t. sk. krāsns tips, parasti palika nemainīgs. Peļņas darbu rezultātā tie bija izveidojušies par turīgāko sociālo grupu, bieži strādāja kā celtnieki un vairāk nekā citi iedzīvotāji rūpējās par savu dzīvojamo ēku ārējo apdari, jo uzskatīja to par saimnieka turības un prestiža rādītāju. Latvieši nodarbojās galvenokārt ar lauksaimniecību un parasti bija mazturīgi. Dabiski, ka šaurā rocība aizkavēja dzīvojamo ēku pārbūvi. Turpretī turīgākie latvieši gan rūpējās par mājokļa ārējo apdari, gan rekonstruēja mājokļa iekšieni, it īpaši apkures sistēmu, lietojot jaunākos celtniecības paņēmienus. Tomēr latviešu māju dekoratīvie elementi nebija tik bagāti kā krievu mājās.

Ziemeļu areāls etniski visciešāk saistīts ar Pleskavas un Novgorodas apgabala krieviem. Tāpat kā centrālā areāla rietumu daļā, tajā jūtama kultūras tuvība ar Austrumvidzemi. Celtniecības tehnikas jaunu elementu lēnāka ieviešanās un veco ēku pārsvars dzīvokļu fondā liecina par teritorijas zināmu ekonomisku atpalicību, attālinātību no sava laika lielajiem centriem un celtnieku zemāku meistarību.

Ģeogrāfiskā stāvokļa un iedzīvotāju jauktā etniskā sastāva dēļ dienvidu areāla dzīvojamās ēkās šajā periodā vērojams sarežģīts krievisku, latvisku un baltkrievisku iezīmju kopums, kas it īpaši izpaužas terminoloģijā, ēku vertikālajā konstrukcijā (zems cirtnis) un ārējā apdarē (maz rotājumu, trūkst lieveņa). Maz pārveidotu tradicionālo dzīvojamo ēku pārsvars šeit izskaidrojams ar ekonomisko stāvokli, zināmu dzīves veida konservatīvismu, ar iedzīvotāju nodarbošanos vienīgi ar lauksaimniecību. Nedaudzie uzlabojumi galvenokārt skāra ēku ārējo apdari un saistāmi ar kaimiņu areāla namdaru centru zināmu ietekmi.

*

Pirmā pasaules kara un tam sekojošo revolūcionāro cīņu gados zināmā mērā cieta arī Latgales lauku dzīvojamais fonds. Buržuāziskās diktatūras apstākļos (1920.—1940. g.) Latgalē notika zemnieku pārcelšanās no ciemiem uz viensētām, padziļinājās zemnieku sociālā diferenciācija, saglabājās sīkās saimniecības⁴⁶ un lielā mērā arī vecais tradicionālais dzīvokļu fonds. Tā, piemēram, sētās, kas palika ciemu vietās, daudzos pagastos (Gaigalavas, Silajāņu, Stirnienas, Maltas, Istras u. c.) vēl 20.—30. gados bija sastopamas dūmistabas.⁴⁷

Visumā ciemos saglabājās vecais dzīvojamais fonds, kurā dominēja div- un trīsdaļu celtnes. Tā, piemēram, par Rēzeknes apriņķa Atašienes pagastu kāds laikabiedrs 1925. g. rakstīja: «27 apsekotajos

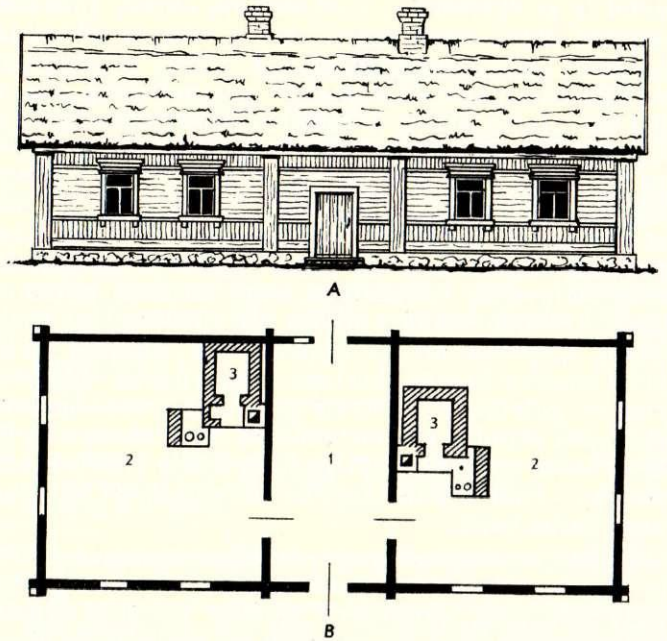
ciemos viens un tas pats mājokļa plānojums: istaba + + nams + pieliekamais vai istaba + nams + istaba, ci-tādu ēku nav.»⁴⁸ Tikpat noteikti saglabājās arī dzīvojamās istabas tradicionālais iekšējais plānojums, t. i., krāsns un goda kakta novietojums pa diagonāli, krāsns mutes pavērsums pret ieejas durvīm. Tāds plānojums, piemēram, konstatējams Ludzas apriņķa 10 pagastu 14 dažādu ciemu 22 dzīvojamās mājās.⁴⁹

Pārceļoties uz viensētām, zemnieki parasti pārveda turp un uzstādīja ciemā bijušās ēkas. Tas veicās ievērojami ātrāk un prasīja mazāk līdzekļu nekā jaunu uzcelšana. Zināma ietekme bija arī tradīcijām — div- un trīsdaļu dzīvojamās ēkas, tāpat kā trīssienu ēkas, cēla, it īpaši krievi un baltkrievi, arī jaunajās viensētās (17. att.).

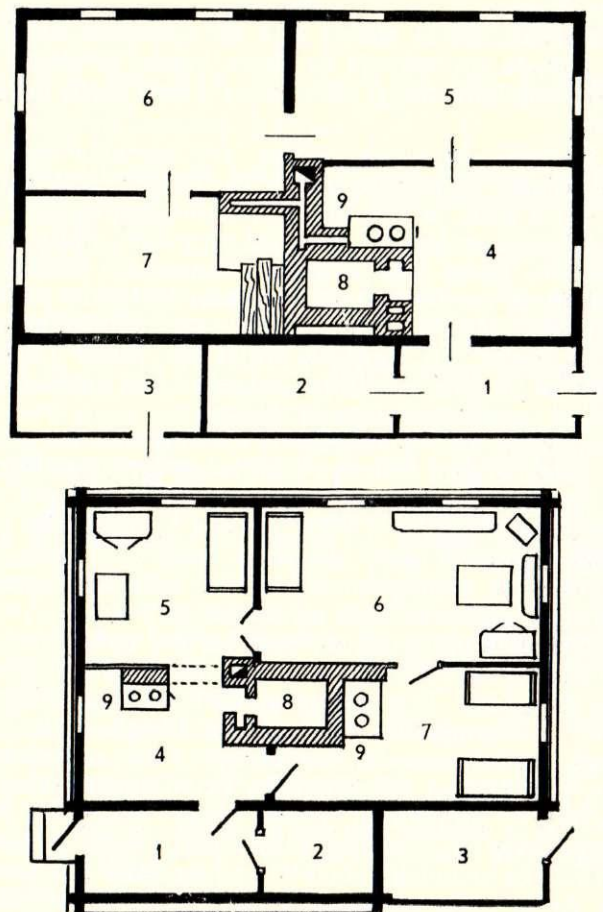
Šajos gadu desmitos ieviesās arī jaunas konstrukcijas dzīvojamā ēka. Tās korpusu veidoja taisnstūrveida cirtnis no sametinātiem baļķiem. Būvējot cirtni, tajā iebūvēja arī šķērssienu, kuras baļķu galus izlaida cauri garsienām. Bija arī otrs variants, kad tādas pašas formas vientelpas cirtni ielaida šķērssienu. Pirmajā gadījumā runa ir par t. s. piecsienu māju, kas labi pazīstama krievu un baltkrievu tautas celtniecībā. Latgalē tā ieviesās galvenokārt slāvu cilmes iedzīvotāju sētās, nomainīdama trīssienu māju. Dzīvojamā māja ar iekšējām šķērssienu raksturīgāka latviešu tautas celtniecībai. Latgalē to acīmredzot ieviesa tie latvieši, kas šeit ieradās no Latvijas centrālajiem un rietumu rajoniem.

Aplūkotajā periodā pakāpeniski veidojās arī jauni celtniecības un dzīvojamo māju ārējās apdares normatīvi.⁵⁰ Tā, 20. gs. 20.—30. gados ēkas vairs necēla bez mūrētiem lentveida pamatiem. Tos mūrēja arī zem ēkām, ko pārcēla uz viensētām, kā arī zem vecām ēkām. Akmeņus centās izlikt iespējami dekoratīvāk, sasaistot tos ar cementa javu. Juntu jumšanai kā jaunām, tā vecām ēkām aizvien biežāk sāka lietot skaidas. Palielināja logailas un durvjailas. Pie dzīvojamo māju (arī tradicionālo) vienām ieejas durvīm uzcēla stiklotas verandas. Mainījās māju ārējās apdares paņēmieni. Izzāģētie un izgrieztie rotājumi pakāpeniski zaudēja savu nozīmi. No jauna tādus vairs nedarināja un nereti noņēma pat no vecām ēkām. Sevīšķi tas sakāms par latviešu sētām. Krievu zemnieku ēkas rotāja tāpat kā senāk. Turīgie zemnieki savu dzīvojamo māju sienas sāka apšūt ar dēļiem un krāsot. Ja logailām nelika griezumiem rotātās apmales, tad ailu malas apsita ar vienkāršiem profilētiem dēļiem, kurus, tāpat kā logu rāmjus un lieveņus, parasti krāsoja baltā eļļas krāsā.

Dzīvojamo māju iekšējo iekārtojumu raksturo telpu izteiktāka diferenciācija, vispirms virtuves atdalīšana no dzīvojamām telpām. Šajā laikā samazinājās ēdienu gatavošana maizes krāsnī. Tas liecināja par Latgales iedzīvotāju pārorientēšanos uz tām paražām un paņēmieniem, kādi raksturīgi Latvijas centrālās un rietumu daļas iedzīvotājiem. Maizes krāsns iepriekšējās funkcijas vairāk saglabājās krievu vecticībnieku mājās. Jēdziens «virtuve» šajos gadu desmitos asociējās ar plīti, taču plīts vairs neveidoja vienotu kompleksu ar krāsni. Krāsni, ko vasarā izmantoja tikai maizes cepšanai, bet ziemā arī telpas apsildīšanai, nereti tāpat kā senāk ierīkoja dzīvojamā istabā, bet tās kurtuve biežāk atradās telpā, kurā iemūrēja arī plīti. Div- un trīsdaļu ēkās virtuvi bieži ierīkoja namā, pār-

17. att. Trīsdaļu dzīvojamā māja Krāslavas rajona Dagdas ciemata padomes Bajāru ciemā (EIA). A — fasāde; B — plāna shēma: 1 — nams jeb sinces; 2 — istaba; 3 — krāsns ar dūmeni, plīti un siltummūri.

18. att. Dzīvojamās mājas sarežģīta plānojuma shēmas Ludzas rajona Istras c.p. Borovajas ciemā (EIA, 544. apr., 2. dok.). 1 — veltveris; 2, 3 — pieliekamais; 4 — virtuve; 5 — dzīvojamā istaba; 6 — goda istaba; 7 — guļamistaba; 8 — krāsns ar dūmeni; 9 — plīts ar siltummūri.

dalot to ar šķērssienu, kurā ierīkoja durvis. Cita plānojuma ēkās, kurās nebija nama, virtuvi iekārtoja, pārdaļot kādu dzīvojamo telpu. Trīssienu un piecisienu dzīvojamās mājās šajā nolūkā garenvirzienā pārdaļīja dzīvojamo istabu. Krāsns trīssienu mājās šajā gadījumā tāpat kā agrāk atradās pa labi vai pa kreisi no ieejas pie ēkas šķērssienu. Krāsns mutes virziens zaudēja savu kādreizējo pastāvību: tagad to noteica ar šķērssienu sadalīto telpu funkcijas. Visbiežāk sastopami divi varianti: 1) vienā no šīm telpām apvienota virtuve un ēdamistaba, otrā ierīkota guļamistaba; 2) ēdamistaba atdalīta no virtuves, bet goda istaba iekārtota arī kā guļamistaba. Pirmajā gadījumā maizes krāsns kurtuve bija virtuvē, bet korpus — guļamistabā. Otrajā gadījumā krāsns kurtuve visbiežāk atradās ēdamistabā, bet tās korpus — virtuvē. Ieeja mājā pirmajā gadījumā bija caur virtuvi, otrajā — caur ēdamistabu, ko izmantoja arī par galveno darba telpu.

Tālākajā attīstības gaitā dzīvojamās mājas plāns, ja vien to atļāva ēkas izmēri, kļuva vēl sarežģītāks, goda istabu ar garensienu sadalot vairākās telpās. Turīgāko zemnieku dzīvojamām mājām ierīkoja divas ieejas: vienu — netīro — bez lieveņa caur virtuvi, otru — caur lieveni vai verandu. Pēdējo ieeju izmantoja galvenokārt svinībās un viesu ielaišanai. Ēkas ar šādu sarežģītu plānojumu vairs nesauca par istabu, bet gan par māju. Par istabu sāka saukt dzīvojamo telpu.

Jaunajās mājās sienas bija no aptēstiem baļķiem, tās apmeta un krāsoja ar līmes krāsu. Griestus parasti neapmeta un griestu dēļus piesūcināja ar pernicu.

Zināmas izmaiņas notika arī mājokļa iekšējā iekārtojumā un mēbeļu izvēlē. Turīgākie zemnieki mājas vienu galu, ja vien bija iespējams, centās kaut daļēji iekārtot ar fabrikā ražotām un modei atbilstošām mēbelēm. Tādos gadījumos vecās mēbeles pārvietoja uz darbam un ikdienas dzīvei paredzētajām telpām.

Buržuāziskās iekārtas gados lauku celtniecībā mēģināja ieviest arī tipveida projektus. Tomēr Latgalē atšķirībā no citiem Latvijas rajoniem šim pasākumam nebija kaut cik nozīmīgu panākumu.

Zemnieku sētu plānojumam celtniecības uzraudzības valsts orgāni izvirzīja stingrākas prasības. Pārceļot ēkas no ciemiem uz viensētām, bija aizliegts celt dzīvojamo māju tuvu kūtij, kā tas Latgalē bija pieņemts, pastāvot ciešai divrindu apbūvei. Tomēr, neraugoties uz aizliegumu, šāds ēku izvietojanas veids turpināja pastāvēt, kaut arī ievērojami retāk.

Aplūkotais materiāls pirmām kārtām apliecina Latgales lauku dzīvojamā fonda lielo neviendabību 20. gs. 20.—30. gados. Tajā ietilpa gan iepriekšējo gadsimtu relikti — dūmistabas un laikā no 19. gs. vidus līdz 20. gs. sākumam celtās tradicionālās div- un trīsdaļu ēkas, gan jaunas konstrukcijas dzīvojamās mājas ar sarežģītāku plānojumu. Tādas krasas atšķirības raksturīgas kapitālistiskajai sabiedrībai, kurā nemitīgi pastiprinās zemnieku sociālā un mantiskā diferenciacija. Ar to izskaidrojamas arī atšķirības celtniecības tehnikā, ēku apdarē, iekārtojumā un mēbelēs.

Etniskā plāksnē Latgales zemnieku mājokļos buržuāziskās diktatūras gados ir vairāk atšķirīgu nekā

vienojosu iezīmju. Latgales latvieši noteiktāk nekā krievi un baltkrievi atteicās no tradicionālajām mājokļu formām. Jaunie dzīvojamo māju tipi bija raksturīgāki tā laika latviešu celtniecībai.

Latgales krievi un baltkrievi centās saglabāt no iepriekšējiem laikmetiem mantoto tradicionālo dzīvojamās ēkas tipu. Pārejot uz jauniem ēku tiem, viņi ieviesa tajos daudz specifisku krievu tautas celtniecības elementu (it īpaši ēku ārējā dekoratīvā apdarē). Minētās parādības izskaidrojamas gan ar latviešu, krievu un baltkrievu atšķirīgu attieksmi pret pagātnes tradīcijām, gan ar to situāciju, kāda šajos gadu desmitos izveidojās starpetnosu attiecībās un Latgales latviešu tālākajā etniskajā procesā.

Etnisko procesu Latvijā buržuāziskās iekārtas gados raksturoja latviešu nācijas tālāka konsolidācija, kultūras integrācija, lokālo īpatnību izžušana kultūrā. Latgales administratīvā apvienošana ar pārējo Latvijas teritoriju veicināja tās iedzīvotāju iesaistīšanos šajos visai valstij kopīgajos procesos. Dabiski, ka šādos apstākļos Latgales latvieši savas kultūras pamatiezīmēs vairāk nekā jebkad agrāk tuvinājās Latvijas pārējo apgabalu latviešiem un līdz ar to zināmā mērā zaudēja agrāko kopību kultūrā ar krieviem un baltkrieviem. Šo procesu sekmēja buržuāziskās valdības nacionālistiskā politika, kas attālināja tautas, starp kurām agrāk bija fik aktīvi kontakti. Latgales krievi un baltkrievi, atbildot uz Latvijas buržuāziskās valdības mazākumtautību denacionalizācijas politiku, cik iespējams centās pretstatīt savu kultūru latviešu kultūrai un saglabāt savas kultūras īpatnības, pat tās arhaiskos elementus. Tas viss ietekmēja arī dzīvojamās ēkas attīstību, radot tās etnisko neviendabību.

Raksturojot tik ievērojamu atšķirību rašanās cēloņus Latgales dzīvojamo māju tipos, jāievēro arī lauku iedzīvotāju individuālās gaumes pieaugošā nozīme, izvēloties sava mājokļa tās vai citas detaļas.

Atzīmētajām dzīvojamās ēkas atšķirībām, kuras noteica kā sociālie un etniskie faktori, tā arī iedzīvotāju individuālā gaume, šajā periodā nebija tik izteiktu ģeogrāfiskās izplatības areālu, jo tās vērojamas visā Latgalē. Vienā un tajā pašā apdzīvotā vietā — ciemā vai kaimiņu viensētu grupā — bija gan ļoti līdzīgas, gan arī krasi atšķirīgas dzīvojamās mājas. Šāda neviendabība bija atkarīga gan no attiecīgās apdzīvotās vietas iemītnieku sociālā un etniskā sastāva, gan arī no tā, cik aktīvi darbojās individuālā gaume. Visiem pārējiem faktoriem bija otršķirīga loma.

Kopumā Latgale pēc dzīvojamās ēkas tiem, celtniecības paņēmieniem un tehnikas arī šajā periodā diezgan būtiski atšķīrās no pārējiem Latvijas apgabaliem. Tradicionālo 19. gs. celto ēku pārsvars dzīvojamā fondā saglabāja tajā iepriekšējo kolorītu, kas bija tuvs slāvu tautu celtniecībai. Palēninātais urbanizācijas temps arī jaunajai celtniecībai piešķīra lauku apvidiem tipiskas iezīmes. Ar to Latgale šajos gados atšķīrās no Latvijas centrālajiem rajoniem, kur lauku celtniecība intensīvi veidojās pēc tipveida projektiem, kuros bija iekļauti pilsētu arhitektūras elementi.

- 1 Та, piemēram, nevar ignorēt dažādus administratīvos pasākumus, kuru mērķis bija regulēt lauku celtniecības veidus un apstākļus.
- 2 Plašāk skat.: Ганцкая О. Методика картографического определения типов и комплексов крестьянского жилища (по материалам историко-этнографического атласа «Русские»). — VII международный конгресс антропологических и этнографических наук. Т. 5. М., 1970, с. 121—127; Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы. М., 1968, с. 3—11.
- 3 Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. I. Teil. SPb., 1907. 224 S.
- 4 Celtniecības pieminekļi. I. Tautas celtniecība Rēzeknes un Ludzas apriņķī. Sakārtojis K. Andermanis. Rīga, 1933. 64 lpp.
- 5 Materiāli glabājas Latvijas PSR Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas zinātniskajā arhīvā.
- 6 Cimermanis S. Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. Ceļvedis. Otrs pārstrādātais un papildinātais izdevums. Rīga, 1966. 122 lpp.
- 7 Терентьева Л., Ганцкая О. О работе комплексной Балтийской экспедиции в 1952 году. — СЭ, 1953, 1, с. 182—190; Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год). М., 1954. 216 с.; Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции. Т. 1. М., 1959. 580 с.; Балтийский этнографический сборник. М., 1956. 273 с.
- 8 Ганцкая О., Лебедева Н., Чижилова Л. Материальная культура русского сельского населения западных областей (во второй половине XIX—начале XX в.). — Материалы и исследования по этнографии русского населения Европейской части СССР. М., 1960, с. 15—44.
- 9 Терентьева Л. Основные итоги изучения жилища народов Прибалтики. — Труды Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции, т. 1, с. 340—361; Терентьева Л., Крастыня А. Крестьянские поселения и жилище в Неретском и Акнистском районах Латвийской ССР. — Материалы Балтийской этнографо-антропологической экспедиции (1952 год). М., 1954, с. 89—113; Терентьева Л. Колхозное крестьянство Латвии. М., 1960, с. 32—51, 142—154, 259—281; Крастыня А. Землеустройство в Латвии. М., 1959. 181 лpp.; Крастыня А. Par latviešu un krievu kultūras sakaru iezīmēm Latgales tautas celtniecībā (XIX gs. — XX gs. sāk.). — AE, 1968, 8, 161.—169. lpp.; Zavarina A. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. (Mājoklis. Apģērbs. Ēdiens). — AE, 1968, 8, 171.—188. lpp.; Sulcs A. Lībiešu dzīvojamā māja Ziemeļkurzemē (19. gs. — 20. gs. sākums). — AE, 1960, 2, 97.—110. lpp.; Cimermanis S. Latviešu tautas dzīves pieminekļi. Cēltnes un to iekārta. R., 1969. 153 lpp.; Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs. S. Cimermana zinātniskā redakcijā. Rīga, 1978. 227 lpp.
- 10 Plašāk skat.: Terentjeva L. Erfahrungen bei der Erarbeitung regionaler historisch-ethnographischer Atlanten. — Studia Ethnographica et Folkloristica in Honorem Bēla Gunda. Debrecen, 1971, S. 69—85.
- 11 Rānk G. Die Bauernhausformen im baltischen Raum. Würzburg, 1962. 120 S.
- 12 Kartogrammu sastādījuši A. Pētersons (Igaunija), A. Kraščiņa un L. Terentjeva (Latvija), I. Butkevičs (Lietuva).
- 13 Моора А. Об историко-этнографических областях Эстонии. — Вопросы этнической истории эстонского народа. Таллин, 1956, с. 280; Терентьева Л., Крастыня А. Крестьянские поселения и жилище в Неретском и Акнистском районах Латвийской ССР, с. 100, 101.
- 14 Plašāk skat.: Kraščiņa A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības saīšanās un kapitālisma nostiprināšanās laikā, 29. u. sek. lpp.
- 15 Шноре Э. Асотское городище. Р., 1961, с. 55 и сл. (Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, 2); Latvijas PSR arheoloģija. Rīga, 1974, 217.—221. u. c. lpp.; Седов В. Жилище юго-восточной Прибалтики (I—начало II тысячелетия н. э.). — Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, с. 276—301.
- 16 Военно-статистическое обозрение Российской империи. Т. 8, ч. 1. Спб., 1852, с. 150.
- 17 А[дле]р. Заметки о латышах трех инфлянтских уездов Ви-тебской губернии. — Виленский сборник, 1. Вильна, 1869, с. 229.
- 18 VUB, 34. f., 4. apr. 10935.—10939. l. (Daugavpils apr.), 10959.—10963. l. (Ludzas apr.), 10975.—10985. l. (Rēzeknes apr.). (Dokumenti šifri uzrādīti tādi, kādi tie bija 1970. g.)
- 19 VUB, 34. f., 4. apr., 10959. l.
- 20 Turpat, 10960. l.
- 21 Turpat, 10975.—10985. l.
- 22 Turpat.
- 23 LVM E, 2590., 2826. mape.
- 24 Celtniecības pieminekļi, 1, 23. zīm. (Maltas pag.), 24. zīm. (Silajāņu pag.); LVM E, 2590. un 2826. mape.
- 25 LVM E, 2590. mape.
- 26 Turpat.
- 27 Ludzas apriņķa Zaļmuižas pagasta Raiciņu ciemā Pētera Derģaļa mājas (VUB, 34. f., 4. apr., 10960. l.).
- 28 Ефремова Л. Крестьянская семья в Латгалии по данным инвентарей 1847—1849 гг. — «Изв. АН ЛатвССР», 1971, № 10, с. 66—80; Терентьева Л. No Latgales lauku armetņu vēstures (18. gs. — 20. gs. sākums). — AE, 1973, 10, 223., 224. lpp.
- 29 LVM E; EIA.
- 30 Krievu ģeogrāfijas biedrības 1872. g. materiālos no pieminētajām 40 Latgales saimniecībām skaidru jumts minēts tikai vienai.
- 31 VUB, 34. f., 4. apr., 10959., 10961. l.
- 32 Turpat, 10939. l.
- 33 Turpat, 10935. l.
- 34 LVM E, 2608., 2689., 2814. mape; EIA, 1968. g. materiāli.
- 35 LVM E; EIA.
- 36 Celtniecības pieminekļi, 1, 23. zīm.
- 37 LVM E.
- 38 Dati par Latgali pēc EIA, par KPFSR un Baltkrievijas PSR — pēc 26. kartes darbā «Русские. Историко-этнографический атлас» (М., 1967).
- 39 Харузин А. Славянское жилище в Северо-Западном крае. — «Виленский временник», 1907, кн. 2, с. 187—220; Бломквист Е. Крестьянские постройки русских, украинцев, белорусов. — Восточнославянский этнографический сборник. М., 1956, с. 224—239; Ганцкая О., Лебедева Н., Чижилова Л. Материальная культура русского сельского населения западных областей, с. 42—44.
- 40 Par to plašāk skat.: Русские. Историко-этнографический атлас. М., 1967; Dumpe L. Par lopkopības ēku galvenajiem tipoloģiskajiem areāliem Latvijā 19. gs. vidū. — LPSR ZAV, 1977, Nr. 7, 106.—120. lpp.
- 41 Plašāk skat.: Седов В. Жилище юго-восточной Прибалтики, с. 301; A. Stubava publikācijas par Koknesi pēc izdevuma: Latvijas PSR arheoloģija (1940—1974). Literatūras rādītājs. Rīga, 1976, 146.—147. lpp. (Nr. 1573—1592).
- 42 Врежго В. Latgales vēstures materiāli. 1. Daugavpils, 1944, 50.—53. lpp. (Iezerču pusmuižas 1823. g. 20. jūnija inventārs).
- 43 Plašāk skat.: Terentjeva L. No Latgales lauku armetņu vēstures, 224. u. sek. lpp.
- 44 19. gs. beigās un 20. gs. sākumā celtas dzīvojamās mājas aprakstītas pēc EIA 1950.—1970. g. materiāliem.
- 45 Бломквист Е. Крестьянские постройки русских, украинцев, белорусов, с. 148, 149, 443, 446; Ганцкая О., Лебедева Н., Чижилова Л. Материальная культура русского сельского населения западных областей, с. 29.
- 46 Plašāk skat.: Terentjeva L. No Latgales lauku armetņu vēstures, 226. u. sek. lpp.
- 47 LVM E, 2590., 2660., 2663. u. c. mapes.
- 48 LVM E, 2590. mape.
- 49 LVM E, 2573. mape.
- 50 Apraksti pēc EIA materiāliem.

ЖИЛИЩЕ В ЛАТГАЛЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XIX в.—30-х ГОДАХ XX в.

Резюме

Систематическое изучение сельского жилища народов Прибалтики как историко-этнографического объекта методами, принятыми в советской этнографической науке, начато в 1950-х гг. Представленная карта 1 знакомит с географической локализацией его основных типов в середине XIX в. — северного — жилой риги, западного — жилища с открытым очагом в сенях и хлебной печью в жилом помещении, обращенной устьем в сени, и восточного — избы с духовой печью и холодными сенями. В районах Западной и Восточной Латвии, граничащих с Литвой, обозначен ареал, где сформировался своеобразный смешанный тип жилища, объединивший в себе основные черты восточного и западного типов; отмечены также ареалы сосуществования двух из трех названных типов (северного и западного).

Статья посвящена жилищу Восточной Латвии (Латгале), входившей в зону третьего типа. Проанализированный материал выявляет единый тип жилища на всей территории Латгале, сформировавшийся еще в IX в. н. э. Его основным ядром являлась изба с духовой печью. Другие части постройки, конструктивно связанные с избой в единый жилой комплекс, являлись или подсобными (сени, холодная комора), или дублировали основное жилое помещение (вторая изба). В рассматриваемый период (сер. XIX в.) в равной мере характерны и двух- (изба+сени) и трехкамерные постройки (изба+сени+комора или вторая изба). Однокамерные жилища уже составляли исключение. Однотипной была и внутренняя планировка избы: печь стояла в углу при входе, устьем к противоположной стене, передний угол находился по диагонали от печи. Печь — глинобитная на деревянном опечье, до 70—80-х гг. XIX в. — в подавляющем большинстве случаев без трубы. В отличие от западных районов Латвии печь служила не только для обогрева помещения и выпечки хлеба, но и для варки пищи.

Сопоставление материалов по различным этническим группам населения восточной части Прибалтики (латыши, литовцы, русские Эстонии и Литвы, белорусы Латвии — карта 1) убеждает в отсутствии этнических различий в основных признаках жилища восточного типа. Охарактеризованный тип жилища почти полностью аналогичен распространенному на соседней славянской территории русскому и белорусскому типу, под доминирующим воздействием которого он развивался.

Для конца XIX—нач. XX в. характерна модернизация жилища в Латгале (массовый переход к топке по-белому, усовершенствование строительной техники, развитие декора и др.), а также появление новых типов жилища — избы с прирубом («тростенка») и пятистенка. В силу ряда причин эти процессы наиболее активно протекали в центральной части Латгале, опережая ее северную и южную части.

Как и в предыдущие периоды, в народном зодчестве Латгале сказывалось значительное влияние русского и белорусского зодчества. Вместе с тем заметно воздействие строительной культуры центральных и западных регионов Латвии (усложнение конструкции печи и дымоходов, появление плит, усложнение внутренней планировки жилища и т. п.).

При буржуазном строе (1920—1940 гг.) благоприятных условий, обеспечивающих дальнейший прогресс в сельском строительстве Латгале, не сложилось. Главной причиной этого являлось общее отставание экономического развития Восточной Латвии по сравнению с другими уездами, следствием чего был низкий жизненный уровень населения. Сельский жилой фонд Латгале характеризуется в эти десятилетия большой неоднородностью, что отражало возросшую имущественную и социальную дифференциацию крестьянства. В этническом отношении также наблюдалось больше различительных, чем объединяющих, как ранее, черт. Происшедшее в 1919 г., при советской власти в Латвии, воссоединение Латгале с основной территорией республики положило начало усиленной внутриэтнических консолидационных процессов. С тех пор латышское население Латгале стало особенно заметно сближаться по основным чертам культуры и быта с латышским населением других районов Латвии.

При буржуазном строе естественный ход этих процессов тормозила националистическая политика буржуазного правительства. Пропаганда национальной исключительности, призывы к очищению культуры от чуждого инонационального (в данном случае — славянского) влияния порождали в среде латышского населения иные ценностные ориентации, особенно в социально наиболее продвинутых слоях, руководствовавшихся, кроме всего прочего, и соображениями престижности. Что касается жилища, то это прежде всего привело к изменению его внешнего облика — отказу от декора, типичного для русского зодчества, а также проявилось в планировке, функциональном назначении помещения, в устройстве интерьера. Русское и белорусское население в ответ на политику денационализации стремилось сохранить самобытные черты своей культуры. Кроме того, некоторые слои этого населения, поддаваясь пропаганде различных националистических славянских обществ, функционировавших в Восточной Латвии, искусственно сдерживали проникновение в свою среду более прогрессивных урбанизированных форм сельского строительства.

В целом в этот период районы Латгале в связи с преобладанием в жилом фонде традиционных для XIX в. построек наиболее существенно отличались от других регионов Латвии, сохраняя в сельской архитектуре колорит, близкий славянскому зодчеству.

ПОДПИСИ К ИЛЛЮСТРАЦИЯМ

- Рис. 1.* Распространение основных типов жилища в Прибалтике в середине XIX в. 1 — северный тип — жилища рига; 2 — западный тип: а — жилой дом с открытым очагом в сенях; б — жилой дом с рудиментами очага; 3 — восточный тип — жилой дом с духовой печью и холодными сенями; 4 — одновременное бытование северного и западного типов жилища; 5 — одновременное бытование западного и восточного типов жилища; 6 — смешанный тип, объединяющий элементы западного и восточного типов.
- Рис. 2.* Двухкамерный жилой дом — курная изба в деревне Мейраны Гайгалавской волости б. Резекненского уезда. Построена около 1750 г. (BDM, латгальский сектор). Справа — общий вид; наверху — план; 1 — сени (sinces); 2 — комната; 3 — печь; 4 — полати.
- Рис. 3.* Курная изба в деревне Горемыки Пустыньской волости б. Даугавпилсского уезда. Построена в 50—70-х годах XIX в. (LVM E, 2826). А — поперечный разрез; В — план: 1 — печь; 2 — нары; 3 — столы; 4 — скамьи.
- Рис. 4.* А — схема фасада жилого дома — двухкамерной курной избы в деревне Лачи Гайгалавской волости б. Резекненского уезда. Построена в 30-х годах XIX в. (LVM E, 2590); В — схема двухкамерного жилого дома в Лудзенском районе, вид спереди (EIA, оп. 271, док. 42).
- Рис. 5.* План трехкамерного жилого дома в деревне Мартени Нирзской волости б. Лудзенского уезда (LVM E, 2573). 1 — жилое помещение; 2 — сени (sinces); 3 — кладовая; 4 — печь; 5 — плита; 6 — нары; 7 — кровати; 8 — скамьи; 9 — стол; 10 — шкаф; 11 — закрома; 12 — мешки.
- Рис. 6.* Духовые печи. Сложены в 70-х годах XIX в. А — в деревне Мазули Вишской волости б. Даугавпилсского уезда (LVM E, 2841); В — в деревне Иженава Гайгалавской волости б. Резекненского уезда (LVM E, 2608).
- Рис. 7.* Очаг с подвешенным над ним на вращающемся кронштейне котлом для приготовления пищи в деревне Клукушки Андрупенской волости б. Резекненского уезда (LVM E, 2590).
- Рис. 8.* Превращение духовой печи в печь с дымоходом (схема составлена по EIA, оп. 544, док. 14).
- Рис. 9.* Дом с высоким подклетом в деревне Жеребино Лудзенского района. (EIA, оп. 273, док. 66). А — схема торцевого фасада; В — поперечный разрез; 1 — подпол; 2 — комната; 3 — печь с дымоходом.
- Рис. 10.* Украшения на торцевой стороне жилого дома в деревне Тылешово Краславского района (EIA, оп. 271, док. 74).
- Рис. 11.* Декоративные наличники и ставни окон. А — в деревне Яудземи Краславского района (EIA, оп. 271, док. 56). В — в деревне Зимнишки Дубенского сельсовета Даугавпилсского района (EIA, оп. 402, док. 29).
- Рис. 12.* Улучшенная комнатная печь в Карсавском сельсовете Лудзенского района (EIA, оп. 423, док. 10). А — схематический вид спереди; В — план. 1 — перед печки «каптур»; 2, 3 — щиты; 4 — дымоход; 5 — топка; 6 — плита с котлом; 7 — дымовые каналы.
- Рис. 13.* Схема улучшенной комнатной печи в деревне Боровой Истринского сельсовета Лудзенского района (EIA, оп. 544, док. 2). 1 — основание печи — бревенчатый сруб; 2 — печь; 3 — плита; 4 — щит; 5 — дымовые каналы; 6 — дымоход.
- Рис. 14.* Схема отопительных устройств в Андзельском сельсовете Краславского района (EIA). А — печь со щитом над топкой; В — печь с плитой и щитом в конце; С — отдельно стоящий щит.
- Рис. 15.* Жилой дом-трестенок в деревне Рыбачки Истринского сельсовета Лудзенского района (EIA, оп. 544, док. 5). А — план; В — отопительная система (схематический вид спереди). 1 — тамбур; 2 — кладовая; 3 — жилая комната; 4 — гостиная; 5 — спальня; 6 — печь с дымоходом; 7 — щит; 8 — дымовые каналы; 9 — основание печи — сруб.
- Рис. 16.* Схема выполнения дымового канала в случае, когда дымоход построен на отдельном основании рядом с печью и плитой, деревня Боровая Истринского сельсовета Лудзенского района (EIA, оп. 544, док. 2).
- Рис. 17.* Трехкамерный жилой дом в деревне Баяри Дагдского поселкового совета Краславского района (EIA). А — схема фасада; В — план: 1 — сени (sinces); 2 — комната; 3 — печь с дымоходом, плитой и щитом.
- Рис. 18.* Схемы сложной планировки жилого дома в деревне Боровой Истринского сельсовета Лудзенского района. (EIA, оп. 544, док. 2). 1 — тамбур; 2 — кладовая; 3 — кладовая; 4 — кухня; 5 — жилая комната; 6 — гостиная; 7 — спальня; 8 — печь с дымоходом; 9 — плита со щитом.

L. Terentjeva

WOHNHÄUSER IN LATGALE VON DER ZWEITEN HALFTE DES XIX. JH. BIS ZU DEN 30ER JAHREN DES XX. JH.

Zusammenfassung

Die systematische Untersuchung der Bauernwohnung der baltischen Völker als eines historisch-ethnographischen Objekts nach den in der sowjetischen ethnographischen Wissenschaft üblichen Methoden wurde in den fünfziger Jahren begonnen. Die Karte Nr. 1 macht mit der Lokalisation ihrer wichtigsten Typen in der Mitte des XIX. Jhs. bekannt: mit dem nördlichen — der wohnbaren Getreidedarre; mit dem westlichen — der Wohnung mit offenem Herd in der Diele und mit dem Brot-Backofen im Wohnraum, dessen Ofenloch auf die Diele gerichtet ist; mit dem östlichen — dem Bauernhaus mit Backofen und mit kalter Diele. An der Grenze zwischen dem westlichen und östlichen Lettland und Litauen ist ein Areal bezeichnet, wo sich ein eigenartiger gemischter Wohnungstyp herausgebildet hat, der die wichtigsten Züge des dritten und des zweiten Typs in sich vereinigt hat. Es sind auch die Areale zweier der drei genannten Typen (des nördlichen und des westlichen) bezeichnet.

Der Beitrag ist der Wohnung des östlichen Lettlands (Latgale) gewidmet, das der Zone des dritten Typs angehört. Das analysierte Material erlaubt es,

einen einheitlichen Typ auf dem ganzen Territorium von Latgale festzustellen, der sich schon im IX. Jh. u. Z. herausgebildet hat. Sein Hauptkern war der Wohnraum mit einem Backofen. Andere Teile des Baus, die konstruktiv mit dem Wohnraum in einem Wohnkomplex vereinigt sind, dienen entweder als Nebenräume (Diele, Kühlkammer) oder dublieren den Hauptwohnraum (der zweite Wohnraum). Für die betrachtete Periode (Mitte des XIX. Jh.) sind gleichermaßen Zweikammerbauten (Wohnraum+Diele) und Dreikammerbauten (Wohnraum+Diele+Kammer oder der zweite Wohnraum) kennzeichnend. Die Einkammerhäuser waren bereits eine Ausnahme. Die Innenplanung des Wohnraumes war stereotyp: der Ofen stand in der Ecke am Eingang mit dem auf die entgegengesetzte Wand gerichteten Ofenloch, die Vorderseite befand sich diagonal vom Ofen. Der Lehmofen stand bis zu den 70er—80er Jahren des XIX. Jhs. auf einem Holzsockel und war meistens ohne Rohr. Im Gegensatz zu den westlichen Regionen Lettlands diente der Ofen nicht nur zur Beheizung und zum Backen, sondern auch zum Kochen.

Die Vergleichung der Materialien verschiedener ethnischer Gruppen der Bevölkerung des östlichen Teils des Baltikums (Abb. 1) — der Letten, Litauer und Russen Estlands und Litauens und der Belorussen Lettlands — zeugt vom Fehlen ethnischer Unterschiede in den wichtigsten Merkmalen der Wohnung östlichen Typs. Der charakterisierte Wohnungstyp ist fast völlig der russischen und belorussischen Wohnung auf dem benachbarten slawischen Territorium ähnlich, unter deren dominierender Einwirkung er sich entwickelt hat.

Für das Ende des XIX. und den Anfang des XX. Jh. ist die Modernisierung der Wohnung in Latgale (Massenübergang zum Weißheizen, Vervollkommnung der Bautechnik, Entwicklung des Dekors usw.) sowie das Aufkommen von neuen Wohnungstypen — des Bauernhauses mit dem dreiwandigen Anbau und des Hauses mit der komplizierten Planung kennzeichnend. Aus verschiedenen Gründen vollzogen sich diese Prozesse besonders aktiv in dem zentralen Teil von Latgale.

Wie in den vorherigen Jahren, kam auch in der Volksarchitektur von Latgale die bedeutende Rolle der russischen und belorussischen Baukunst zum Ausdruck. Gleichzeitig ist der Einfluß der Baukultur der zentralen und westlichen Regionen Lettlands (Kompliziertheit der Konstruktion des Ofens und der Rauchzüge, das Aufkommen von Herden, Kompliziertheit der Inneneinrichtung der Wohnung u. dgl. m.) bemerkbar.

Im bürgerlichen Lettland (20er—30er Jahre) gab es keine günstigen Bedingungen, die einen weiteren Fortschritt im landwirtschaftlichen Wohnungsbau in Latgale gewährleisten. Der Hauptgrund war die allgemeine ökonomische Rückständigkeit von Ostlettland im Vergleich zu anderen Gebieten Lettlands, deren Folge ein niedriges Lebensniveau der Bevölkerung war. Der landwirtschaftliche Wohnungsbestand von Latgale ist in diesen Jahrzehnten durch eine große Verschiedenartigkeit gekennzeichnet, was eine anwachsende Vermögens- und Sozialdifferenzierung wi-

derspiegelt. In ethnischer Hinsicht waren mehr unterschiedliche als gemeinsame Züge zu beobachten, wie es früher der Fall war. Bei der 1919 unter der Sowjetmacht in Lettland vollzogenen Vereinigung von Latgale mit dem übrigen Territorium Lettlands wurde der Grundstein zur Stärkung der innenethnischen Konsolidierungsprozesse gelegt. Seitdem begann sich die lettische Bevölkerung von Latgale in kultureller Hinsicht und in der Lebensweise der lettischen Bevölkerung anderer Regionen Lettlands besonders anzunähern.

Im bürgerlichen Lettland war der natürliche Verlauf dieser Prozesse durch die nationalistische Politik der Regierung gehemmt. Die Propaganda der nationalen Exklusivität, die Appelle zur „Reinigung“ der Kultur von fremden Einflüssen (im gegebenen Fall — von slawischen) riefen unter der lettischen Bevölkerung andere Werteorientierungen hervor, insbesondere in den sozial höheren Schichten, die sich auch von Prestigeerwägungen leiten ließen. In der Wohnung hat das vor allem in der Veränderung des Äußeren seine Widerspiegelung gefunden — in der Ablehnung des für die russische Baukunst typischen Dekors, jedoch auch in der Planung, in der funktionalen Bestimmung des Raums, in der Inneneinrichtung. Eine Reaktion auf die Politik der Unterdrückung der nationalen Eigenheiten war das Bestreben der russischen und belorussischen Bevölkerung, die Eigenart ihrer Kultur zu bewahren. Unter dem Einfluß der Propaganda verschiedener nationalistischer slawischer Gesellschaften, die auch im östlichen Lettland tätig waren, hemmten einige Schichten dieser Bevölkerung das Eindringen von fortschrittlichen und urbanisierten Formen der Landwirtschaft in ihr Milieu.

Im ganzen unterschied sich Latgale in dieser Periode infolge des Vorherrschens der für das XIX. Jh. traditionellen Bauten im Wohnungsbestand besonders stark von den anderen Regionen Lettlands, indem es in der Bauernarchitektur ein Kolorit bewahrte, das dem der slawischen Baukunst ähnlich war.

BILDERLÄUTERUNGEN

- Abb. 1. Die Verbreitung der bäuerlichen Wohnhaustypen im Ostbaltikum in der Mitte des XIX. Jh. 1 — nördlicher Typus — Wohnriege; 2 — westlicher Typus: a — Wohnhaus mit offenem Herd in der Diele; b — Wohnhaus mit Herdrelikte; 3 — östlicher Typus — Wohnhaus mit Ofen ohne Rauchzug und mit unheizbarer Diele; 4 — gleichzeitiges Bestehen des Wohnhauses von nördlichem und westlichem Typus; 5 — gleichzeitiges Bestehen des Wohnhauses von westlichem und östlichem Typus; 6 — gemischter Typus, in dem Elemente des westlichen und östlichen Typus vertreten sind.
- Abb. 2. Zweiteilige Rauchstube in Meirāni, ehem. Gem. Gaigalava, Kr. Rēzekne, um 1750 (BDM, Sektor Latgale). Rechts — Gesamtansicht; oben — Grundriß: 1 — Diele („sinces“); 2 — Stube; 3 — Ofen; 4 — Pritsche.
- Abb. 3. Rauchstube in Goremyki, ehem. Gem. Pustīņa, Kr. Daugavpils, erbaut in den 50er — 70er Jahren des XIX. Jh. (LVM E, Mappe 2826). A — Querschnitt; B — Grundriß: 1 — Ofen; 2 — Pritsche; 3 — Tische; 4 — Bänke.
- Abb. 4. A — schematische Darstellung der Fassade einer zweiteiligen Rauchstube in Lāči, ehem. Gem. Gaigalava, Kr. Rēzekne. Erbaut in den 30er Jahren des XIX. Jh. (LVM E, Mappe 2590); B — schematische Vorderansicht eines zweiteiligen Wohnhauses im Rayon Ludza (EIA, Reg. 271, Dok. 42).
- Abb. 5. Grundriß eines dreiteiligen Wohnhauses in Martēni, ehem. Gem. Nirza, Kr. Ludza (LVM E, Mappe 2573). 1 — Stube; 2 — Diele („sinces“); 3 — Vorratskammer; 4 — Ofen; 5 — Kochherd; 6 — Pritsche; 7 — Betten; 8 — Bänke; 9 — Tisch; 10 — Schrank; 11 — Kornkästen; 12 — Säcke.
- Abb. 6. Ofen ohne Rauchfang aus den 70er Jahren des XIX. Jh. A — in Mazuļi, ehem. Gem. Višķi, Kr. Daugavpils (LVM E, Mappe 2841); B — in Iženava, ehem. Gem. Gaigalava, Kr. Rēzekne (LVM E, Mappe 2608).
- Abb. 7. Ofenherd mit an drehbarer Tragstütze herabhängendem Kochtopf in Klukuški, ehem. Gem. Andrupene, Kr. Rēzekne (LVM E, Mappe 2590).
- Abb. 8. Umwandlung eines rauchzuglosen Ofens in einen Ofen mit Rauchfang (schematisch dargestellt nach EIA, Reg. 544, Dok. 14).
- Abb. 9. Wohnhaus auf hoher Balkensohle in Zerebino, Rayon Ludza (EIA, Reg. 273, Bok. 66). A — Giebelfassadenschema; B — Querschnittschema; 1 — Vorratskammer unter der Diele; 2 — Stube; 3 — Ofen mit Rauchfang.
- Abb. 10. Giebelschmuck eines Wohnhauses in Tilešovo, Rayon Krāslava (EIA, Reg. 271, Dok. 74).
- Abb. 11. Dekorative Fensterverkleidungen und Fensterläden. A — in Jaudzemi, Rayon Krāslava (EIA, Reg. 271, Dok. 56); B — in Zimņicki, Dorfsowjet Dubna, Rayon Daugavpils (EIA, Reg. 402, Dok. 29).
- Abb. 12. Verbesselter Stubenofen in Dorfsowjet Kārsava, Rayon Ludza (EIA, Reg. 423, Dok. 10). A — schematische Vorder-

ansicht; *B* — Grundriß: 1 — Vorderteil („kapturis“); 2, 3 — Wärmemauern; 4 — Rauchfang; 5 — Feuerung; 6 — Kochherd mit Kessel; 7 — Rauchkanäle.

Abb. 13. Schematische Darstellung des verbesserten Stubenofens in Borovaja (Dorfsowjet Istra), Rayon Ludza (EIA, Reg. 544, Dok. 2). 1 — Balkenfundament des Ofens; 2 — Ofen; 3 — Kochherd; 4 — Wärmemauer; 5 — Rauchkanäle; 6 — Rauchfang.

Abb. 14. Schematische Darstellung von Beheizungseinrichtungen in Andzeji, Rayon Kräslava (EIA). *A* — Ofen mit Wärmemauer oberhalb der Feuerung; *B* — Ofen mit seitlichem Herd und Wärmemauer am Ende; *C* — gesondert stehende Wärmemauer.

Abb. 15. Wohnhaus mit dreiwandigem Anbau („tristenok“) in Ribački, Dorfsowjet Istra, Rayon Ludza (EIA, Reg. 544, Dok. 5). *A* — Grundriß; *B* — schematische Vorderansicht der Beheizungsanlage. 1 — Windfang; 2 — Vorratskammer; 3 —

Stube; 4 — Gastzimmer; 5 — Schlafzimmer; 6 — Ofen mit Rauchfang; 7 — Wärmemauer; 8 — Rauchkanäle; 9 — Balkenfundament des Ofens.

Abb. 16. Schematische Darstellung der Rauchkanäle eines Ofens, dessen Rauchfang auf einem gesonderten Fundament neben dem Ofenkörper und dem Kochherd errichtet ist, in Borovaja, Dorfsowjet Istra, Rayon Ludza (EIA, Reg. 544, Dok. 2).

Abb. 17. Dreiteiliges Wohnhaus in Bajäri, Siedlungssowjet Dagda, Rayon Kräslava (EIA). *A* — Fassade; *B* — Grundriß; 1 — Diele („sinces“); 2 — Stube; 3 — Ofen mit Rauchfang, Kochherd und Wärmemauer.

Abb. 18. Schematische Darstellungen der Wohnhäuser mit komplizierter Planung in Borovaja, Dorfsowjet Istra, Rayon Ludza (EIA, Reg. 544, Dok. 2). 1 — Windfang; 2, 3 — Vorratskammer; 4 — Küche; 5 — Stube; 6 — Gastzimmer; 7 — Schlafzimmer; 8 — Ofen mit Rauchfang; 9 — Kochherd mit Wärmemauer.

KRIEVU ZEMNIEKU DZĪVOJAMĀS MĀJAS LATGALE

(Par etniskās tradīcijas saglabāšanos dzīvojamo māju celtniecībā un iekārtojumā)

Padomju etnogrāfijā pastāv uzskats, ka dažādu tautu materiālajai kultūrai un dzīves veidam piemīt etniska specifika un ka etniskās tradīcijas ir samērā stabils faktors visās materiālās kultūras jomās. Vispilgtāk šo uzskatu izteicis P. Kušners savā darbā «Etniskās teritorijas un etniskās robežas»,¹ norādot, ka materiālās kultūras pamatnozares — «mājokļa izveidojums, dzīvojamo un palīgtelpu plānojums, māju iekšējais iekārtojums, saimniecības piederumi, apģērbs un kulinārija stabili saglabā etnisko kolorītu», tāpēc esot iespējams «pēc atsevišķām etniskām īpatnībām noteikt, pie kādas grupas, pie kādas tautas pieder tas vai cits cilvēku kolektīvs».²

Sādas atziņas paustas arī kolektīvajā darbā par lauku dzīvojamo māju tipiemi Eiropā. Darba autori konstatē, ka «tautas tradīcijas dzīvojamo māju celtniecībā un iekārtojumā (kā arī citās materiālās kultūras jomās) izrādās ļoti noturīgas».³ Etnogrāfi, kas aizstāv šo viedokli, izskaidro etnisko tradīciju izcelšanos ar attiecīgās tautas sociālekonomiskās dzīves un ģeogrāfiskajiem apstākļiem attiecīgajā laikmetā.⁴ Pie līdzīga uzskata pieturas arī padomju arheologi (piemēram, A. Mongaits, J. Spegaļskis u. c.).

J. Spegaļskis darbā «Ziemeļrietumkrievijas 9.—13. gs. dzīvojamās mājas» raksta: «Dzīvojamā ēka ir it kā spogulis, kurā atainojas tautas dzīve. Māju, tās iekārtojumu, plānojumu un interjeru ietekmē ne tikai dabiskā vide, ražošanas spēku attīstība un sabiedriskā iekārta, ne tikai tautas civilizācijas raksturs un pakāpe, bet arī tautas etniskās vai nacionālās īpatnības...»⁵

20. gs. 60. gados dažu etnogrāfu darbos par etnisko tradīciju atspoguļojumu materiālajā kultūrā vērojami pretēja rakstura uzskati: dažādu materiālās kultūras nozaru, it īpaši darbarīku, etniskā specifika tiek noliegta. Lauksaimniecības tehnika, apmetnes, zemnieku sētas ar dzīvojamām un saimniecības ēkām esot tāda tautas kultūras nozare, kas nav saistīta ar etnosu un kurā atspoguļojoties nevis etniskās, bet kultūras tradīcijas kā cilvēku racionālas, praktiskas darbības rezultāts.⁶

Pēc šo etnogrāfu domām, līdzīgi secinājumi ir spēkā, pētot arī citus saimnieciskās dzīves un sadzīves elementus — kulināriju, tērpu piegriezumu, dzīvojamo un saimniecības ēku konstrukcijas, jo «visi šie tautas dzīves elementi esot savā pamatā dziļi racionāli un, tāpat kā darba rīki, pirmām kārtām sais-

titi ar tautas dzīves sociālekonomiskajiem un ģeogrāfiskajiem apstākļiem».⁷

Sāodus zinātniski nepamatotus uzskatus jau analizējuši vadošie padomju etnogrāfi,⁸ tāpēc nav vajadzības analīzi atkārtot, atzīmēsim tikai, ka etnogrāfi nekad nav nolieguši sociālekonomisko faktoru un ģeogrāfisko apstākļu nozīmi visu materiālās kultūras nozaru attīstībā un līdz ar to uzskata, ka «parādību sociālekonomiskās nosacītības esamība nav pamats, lai noliegtu to etnisko raksturu».⁹

Pilnīgi piekritot šai tēzei, mums gribētos, pamatojoties uz pašu vāktiem materiāliem, to nedaudz papildināt. Uzsākot Latgales krievu ilggadīgo iedzīvotāju etnogrāfisko pētīšanu, radās nepieciešamība pārbaudīt literatūras ziņas par šo iedzīvotāju senču pārceļšanos šurp no Pleskavas un Novgorodas zemēm. Viņu dzimtenes noteikšanā varējām balstīties tikai uz mūsu rīcībā esošajiem etnogrāfiskajiem materiāliem par krievu zemnieku sadzīves kultūru. Darba procesā secinājām, ka 19. gs. un 20. gs. sākuma literatūrā rodamās ziņas atbilst īstenībai. Faktu, ka Latgales krievu iedzīvotāju vairākums tiešām cēlies no Pleskavas un Novgorodas novadiem, vēlāk apstiprināja arhīvu materiāli un valodnieku pētījumi.¹⁰ Mūsaprāt, to pašu ļauj secināt arī šai rakstā izklāstītais materiāls par šo zemnieku dzīvojamo māju. Pēc mūsu domām, etnosa vai jebkuras tā daļas (šīnī gadījumā aplūkojamās krievu iedzīvotāju grupas) materiālajai kultūrai piemīt noteikta etniskā specifika, kaut arī varbūt ne visās jomās vienādā mērā. Nebūtu iespējams noskaidrot ieceljošo krievu dzimteni, pamatojoties tikai uz datiem par dzīvojamo māju, apģērpu, pārtiku un citiem kultūras elementiem, ja šiem elementiem nepiemistu tās kultūras etniskās iezīmes, no kuras šī iedzīvotāju grupa pirms trim gadsimtiem atdalījusies un ar kuru tai kopēja cilme. Diezvai mūsu meklējumi būtu bijuši sekmīgi, ja mēs šīs iedzīvotāju grupas materiālās kultūras savdabīgumā saskatītu tikai kultūras tradīcijas izpausmi, kas radusies sociālekonomisku faktoru un ģeogrāfisko dabas apstākļu iedarbības rezultātā, jo šie faktori 17. gs. beigās, kad Latgales krievu zemnieku senči atstāja savu dzimteni, bija vienādi visai lielā teritorijā, kuru apdzīvoja etniskās izcelsmes ziņā atšķirīgas tautas. Otrkārt, jautājuma atrisināšana kļuva iespējama ne tikai tāpēc, ka materiālās kultūras elementiem ir raksturīgas noteiktas etniskas tradīcijas, bet arī tāpēc, ka etniskās

grupas spēj saglabāt šīs tradīcijas ļoti ilgi arī gadījumos, kad apstākļi, kas veicinājuši šo tradīciju rašanos, vairs nepastāv.

Tiesa, jautājumā par tradīcijas noturību etnogrāfi nav vienprātīgi. Daži autori uzskata, ka etniskajai tradīcijai piemīt apbrīnojama noturība, jo arheoloģiskajos izrakumos nereti tiek konstatētas tādas celtnu īpatnības, kādas attiecīgajā teritorijā saglabājušās līdz mūsdienām.¹¹ Turpretī, pēc citu autoru domām, tēze par dzīvojamo ēku formu un citu materiālās kultūras elementu noturību gadsimtu gaitā jāpārbauda un jāprecizē, jo tā neesot attiecināma uz visām tautām un visām to vēstures situācijām. Pie šāda secinājuma ir nonākusi, starp citu, etnogrāfe L. Markova, pētot Moldāvijas dienvidos un Ukrainas PSR Odesas apgabala rietumu daļā (bijušajā Besarabijas guberņā) dzīvojošo bulgāru iecelotāju dzīves veidu un kultūru.¹² Pamatojoties uz Latgales krievu etnogrāfiskās pētīšanas rezultātiem, uzskatām, ka etnoss vai tā daļa jaunos apstākļos spēj saglabāt tradīcijas visās materiālās kultūras jomās, ja šīs tradīcijas nav pretrunā ar ģeogrāfiskajiem apstākļiem un pārceļotāju saimniecisko darbību jaunajās dzīves vietās. Tādā gadījumā savas tradīcijas acimredzot spēj saglabāt jebkurš etnoss. Turpretī, ja šie faktori atšķiras no tiem, kādi bijuši pārceļotāju dzimtenē, tad atsevišķas kultūras parādības, kas neatbilst jaunajai ekoloģiskajai videi, pārceļotāju saimnieciskās darbības raksturam un to sociālajam stāvoklim jaunajos apstākļos, izzūd, dodot vietu jaunām tradīcijām. Savāktais materiāls ļauj secināt, ka Latvijas krievu tautības zemnieki, kas atnākuši galvenokārt no Pleskavas un Novgorodas guberņām, kā arī no dažu citu guberņu apriņķiem, kuri robežojas ar Pleskavas guberņu, praktiski visā pilnībā un ļoti ilgi saglabāja savas materiālās kultūras īpatnības, lai gan no latviešiem viņi iepazīna dažus lauksaimniecības darbarīkus, kas bija ērtāki un produktīvāki par viņu pašu rīkiem (piemēram, vienroce labības plaušanai), racionālāku dzīvojamās mājas plānojumu utt.

Atzīstot, ka tradīcijas materiālās kultūras, īpaši dzīvojamo māju celtniecības un iekārtojuma, jomā ir visai noturīgas, mēs tēzi par tradīciju noturīgumu neabsolutizējam un neuzskatām, ka tradīcijas tautai piemīt no laika gala uz visiem laikiem. Atsevišķas tradīcijas var attīstīties, pilnveidoties, taču tas nebūt nenozīmē, ka tās ir nenoturīgas. Turklāt daudzas tradīcijas var kļūt starpetniskas, ja apstākļi, kuros tās veidojas un attīstās, ir vienādi; šīs tradīcijas var būt sastopamas etnosiem ar dažādu izcelsmi.

Latgales krievu seniedzīvotāju grupas veidošanās process bija ilgstošs. Tās pamatmasa pēc oficiālās pareizticīgās baznīcas sašķelšanās pārcēlās (17. gs. beigās—18. gs. otrā pusē) uz poļu muižniekiem piederošajām zemēm.¹³ Latvijas krievu zemnieku dzimtene, pēc etnogrāfu, valodnieku un folkloristu vienprātīgā atzinuma, galvenokārt bija Pleskavas un Novgorodas zeme.¹⁴ Spriežot pēc dažādiem dokumentiem, iecelotāju konglomerātā, kas noteica Latgales krievu apmetņu etnogrāfiskās iezīmes, ar laiku ieplūda iecelotāji arī no daudziem citiem Krievijas valsts ziemeļu, centrālajiem un dienvidu apgabaliem, taču tie varēja būt atsevišķi iecelotāji, kas apmetās no Pleskavas un Novgorodas zemēm nākušo Latgales krievu iedzīvotāju vidū un saplūda ar tiem, neizraisot kaut

cik manāmas pārmaiņas šī novada materiālajā kultūrā.

Līdz ar ienācējiem — krievu vecticībniekiem Latgalē apmetās arī pareizticīgie krievu zemnieki, kas bija nākuši no tiem pašiem apvidiem kā vecticībnieki. Tādējādi krievu iedzīvotāju grupas izveidošanās Latgalē jāuzskata par sarežģītu procesu, kāds risinājās, šai grupai komplektējoties no iecelotājiem, kas nāca no ģeogrāfiski dažādām vietām.

Mūsu secinājumus par Latgales krievu iedzīvotāju dažādo izcelsmi apstiprina arī dialektologu pētījumi. Latgales krievu iedzīvotāju izloksnes pēc to fonētiskajām un gramatiskajām īpatnībām pieskaitot pie Viduskrievijas dialekta Pleskavas grupas, A. Siņica un M. Novgorodovs uzskata, ka krievu vecticībnieki tomēr nav nākuši no kādas teritorijas, kur izplatīta viena izloksne.¹⁵ A. Siņica pētītās krievu iedzīvotāju grupas izloksnē atradusi vārdus, kas sastopami gan Ziemeļkrievijas, gan Dienvidkrievijas izloksnēs.¹⁶

Nemot vērā Latgales krievu tautības iedzīvotāju grupas izveidošanās vēsturiskos apstākļus, to dzīvojamās ēkas jāpēta ciešā saistībā un salīdzinājumā ar dzīvojamām ēkām Pleskavas guberņas un Novgorodas guberņas dienvidrietumu apriņķos, t. i., šīs iedzīvotāju grupas varbūtējā dzimtenē. Tieši šāds salīdzinājums ļaus noskaidrot, kādas tradīcijas ir un kādas nav izturējušas laika pārbaudi.

Teritorija, kuru mēs uzskatām par krievu iecelotāju dzimteni, nebija etnogrāfiski viendabīga. Pat vienas guberņas robežās valdīja tāda etnogrāfiska dažādība, ka, piemēram, Pleskavas novada pētnieki 19. gs. konstatēja: «Seit katrai pilsētai savs tikums, katrai sādāi savs ticējums.»¹⁷ Materiālās kultūras dažādība izpaudās, piemēram, tā, ka 19. gs. dažādos rajonos bija sastopami dažādi zemnieku sētu plānojuma tipi (gan noslēgts, gan vaļējs pagalms dažādos variantos), kā arī dažādi dzīvojamo ēku tipi (gan augstas mājas ar zemgrīdas kamerām, gan zemas ar māla vai zemes klonu bez šādām kamerām). Nebija šajā teritorijā arī vienveidības attiecīgajā terminoloģijā.

Daudz maz vienveidīga jaunajās dzīves vietās 19. gs. bija vecticībnieku un pareizticīgo krievu materiālā kultūra. Jādomā, ka šī vienveidība radusies (katrai grupai atsevišķi) jau pēc to pārceļšanās uz Latgali, pie kam kā vecticībnieku, tā pareizticīgo vidē pārsvaru guva to pārceļotāju tradīcijas (celtniecības paņēmieni, dzīvojamo ēku un sētu plānojuma tipi utt.), kuri sastādīja skaitliski lielāko un kompaktāko masu attiecīgajā grupā un kuru materiālās kultūras elementi izrādījās vispiemērotākie jaunajiem apstākļiem. Pēc mūsu domām, krievu zemnieku vecticībnieku tradicionālā dzīves veida un kultūras unificētais Latgales kompleks uzņēmās sevī galvenokārt Pleskavas guberņas ziemeļrietumu apriņķu zemnieku materiālās kultūras pamatiezīmes: tāpat kā Latgales vecticībnieki, šo apriņķu zemnieki cēla zemas dzīvojamās mājas, un, tāpat kā Latgalē, tie cēla sētas ēkas trīs-rindu saiknē ar segtu pagalmu starp dzīvojamo māju un kūti. Arī Latgales vecticībnieku apģērbā, ēdienā un garīgajā kultūrā konstatējams daudz iezīmju, kas raksturīgas šo apriņķu iedzīvotājiem.¹⁸

Tāda pati kultūras un terminoloģijas vienveidība kā Latgales vecticībniekiem konstatējama arī krievu pareizticīgo vidū, kas koncentrējas galvenokārt Lu-

dzas aprīņķi. Kaut gan šai krievu atnācēju — pareizticīgo — daļai ir kopīga dzimtene ar vecticībniekiem, tomēr viņu materiālajā kultūrā vērojamas dažādas atšķirības, kuras izskaidrojamas ar to, ka pareizticīgo tradīcijas un dzīves veida attīstību ietekmējuši atnācēji no citiem Pleskavas guberņas aprīņķiem. Liekas, ka šīs krievu pareizticīgo zemnieku daļas dzīvojamā ēka un sēta (arī pēc terminoloģijas) vistuvākā ir Pleskavas guberņas dienvidrietumu aprīņķu zemnieku dzīvojamām un saimniecības ēkām. Šai sakarā atzīmējams, ka Igaunijas vecticībnieku tradicionālais dzīves veids un kultūras komplekss, kā izriet no J. Rihteres pētījuma, ir ļoti tuvs Gdovas rajona krievu iedzīvotāju kultūrai.¹⁹ Materiālās kultūras ziņā dažas atšķirīgas īpatnības vērojamas arī Ilūkstes un Lietuvas vecticībnieku grupai, kurā tāpat bija ne mazums izceļotāju no Pleskavas guberņas.

Runājot par Pleskavas un Novgorodas novada iedzīvotāju materiālās kultūras un it sevišķi par dzīvojamās mājas īpatnībām, gribētos piebilst, ka tai nebija īpašu iezīmju vai elementu, kas būtu raksturīgi tikai šai Krievijas iedzīvotāju grupai. Tieši otrādi: ēkām piemītošo iezīmju vairums bija raksturīgs ne tikai krievu, bet vispār austrumslāvu ēkām un celtniecības tehnikai. Pleskavas un Novgorodas novada dzīvojamā ēka no etnogrāfiskā viedokļa izcēlās tikai ar šo krievisko iezīmju īpatnēju kombinējumu un, bez šaubām, ar īpašu terminoloģiju, kas izveidojās šī novada specifisko vēsturisko, ekonomisko un ģeogrāfisko apstākļu rezultātā. Šīs īpatnības Pleskavas un Novgorodas zemnieki saglabāja ļoti ilgi arī jaunajos apstākļos svešumā; daļēji tas izskaidrojams ar viņu reliģisko uzskatu īpatnībām, tāpat arī ar to, ka viņu tradicionālais dzīves veids un kultūra bija tuvi tās tautas kultūrai, kuras apdzīvotajā teritorijā viņi bija atraduši sev jaunu apmešanās vietu. Šī tuvība bija rezultāts ciešajiem kultūras un ekonomiskajiem kontaktiem, kādi pastāvēja starp Latgales latviešiem un austrumslāviem.

Ne maza nozīme identisku elementu veidošanā Latgales latviešu un krievu kultūrā bija līdzīgajiem sociālekonomiskās attīstības apstākļiem un gandrīz vienādajai ģeogrāfiskajai videi. Šie faktori visstiprāk ietekmēja dzīvojamās ēkas izveidojumu. Rezultātā abām etniskajām kopībām (austrumlatviešiem un ar Latviju robežojošo Krievijas novadu iedzīvotājiem) ar laiku izveidojās dzīvojamā ēku tipi, kas konstruktīvo īpatnību, celtniecības tehnikas un iekšējā plānojuma ziņā bija gandrīz vai vienādi.

Taču minēto faktoru ietekmei dzīvojamās ēkas izveidojumā un attīstībā bija savas robežas. Aiz tām vēl palika pietiekams plašums īpašnieka radošajai darbībai. Tā varēja izpausties mājas iekšējā iekārtojumā, kas, ieejot kādā mājā, ļāva nekļūdīgi noteikt tās īpašnieka nacionālo piederību.

Savdabības vērojamas arī sētas izveidē. Latgales latvieši un Krievijas rietumu novadu iedzīvotāji saimniecības ēkas sētā izvietoja dažādi. To noteica ne tikai racionālākā izvietojuma princips. Te samana arī saikne ar etniskiem faktoriem.

Ļoti izteiktas atšķirības konstatējamas Latgales latviešu un krievu zemnieku apģērbā un uzturā, jo šajās materiālās kultūras jomās etnosa ietekme bija stiprāka nekā dzīvojamās ēkas izveidojumā. Teiktais liecina, ka Latgales latviešiem un viņu krievu kaimi-

ņiem, kaut arī tos vienoja līdzīgas materiālās kultūras iezīmes un pat vienāds dzīvojamās mājas tips, bija savs atšķirīgs tradīciju un dzīves veida komplekss. Tāpēc ir pamats uzskatīt, ka krievu iecelotāji, apmetoties Latgalē, dzīvojamo māju celtniecībā un iekārtojumā, tāpat kā apģērbā un uzturā, izmantoja savu senču uzkrāto pieredzi un nepārņēma šīs iemaņas no Latgales latviešiem. Arī etnogrāfiskajā literatūrā izteikts atzinums, ka etniskās vienības jaunajās dzīves vietās neatnāk ar tukšām rokām, lai šeit visu izgudrotu no jauna.²⁰ Tās parasti atnes līdz savus mājokļu, apģērbā, uzturā, lauksaimniecības darbarīku tipus un attiecīgas to izgatavošanas iemaņas.

Lai atrisinātu mūsu pētījumam izvirzītos uzdevumus, svarīgi noskaidrot līdzību un atšķirības starp Latgales krievu zemnieku un Pleskavas un Novgorodas novada iedzīvotāju dzīvojamām mājām un mazākā mērā arī starp Latgales krievu un latviešu mājām.²¹

Atnākot jaunajās dzīves vietās, krievu zemnieki nokļuva, kā jau norādīts, tādā ekoloģiskā vidē, kas visumā maz atšķīrās no ekoloģiskajiem apstākļiem viņu dzimtenē. Ne klimatiskie, ne augsnes un ģeogrāfiskie apstākļi nespieda pārceļotājus mainīt savu iepriekšējo dzīves veidu. Atnākuši jaunajā vietā, viņi tāpat kā agrāk nodarbojās ar zemkopību, apgūstot mežam atkarotus zemes gabalus. Šādos apstākļos vecās dzīvojamo māju formas izrādījās gluži piemērotas arī jaunajās dzīves vietās, tāpēc nebija nekādas vajadzības atteikties no vecajām tradīcijām. Izmantojot no tēviem un tēvutēviem mantotās būvtehnikas iemaņas, pārceļotāji cēla dzīvojamās mājas pēc savu dzimto māju parauga — apaļkoku guļbūves cirtņus no egļu vai priežu baļķiem. Sarīkojot talkas, tāpat kā tas bija pieņemts Pleskavas guberņas Pleskavas, Ostrovas un Porhovas aprīņķa un Pēterburgas guberņas Gdovas aprīņķa ciemos,²² ziemā sagatavoja un pārveda baļķus no meža uz būvvieta, ko sauca gan парцелиба (Daugavpils, Ludzas un Ilūkstes aprīņķa vecticībnieki), селитьба, печище vai огород (Rēzeknes aprīņķa vecticībnieki), дворица, дворище vai пепелище (Ludzas aprīņķa pareizticīgie krievu zemnieki).²³

Guļbūves cirtni salika no apaļiem neapstētiem baļķiem. Labākas siltumizolācijas dēļ starp baļķiem lika balto purva sūnu. Ceļot cirtni, Latgales 19. gs. krievu zemnieki, tāpat kā vietējie latviešu iedzīvotāji, lietoja vienu no senākajiem pakšu savienošanas veidiem vainagos — krusta pakši ar apaļiem pakša robiem baļķu augšpusē.²⁴ Latgales krievu zemnieki šo pakšu savienojumu sauca par простой угол, круглый угол, dažreiz vienkārši в угол. Sādu nosaukumu lietoja arī Ilūkstes aprīņķa, Igaunijas un Lietuvas vecticībnieki.

19. gs. otrajā pusē Latgales krievu ciemos plaši bija pazīstams arī cits pakšu savienojums, ko sauca par рогаый угол. Šis paņēmiens bija līdzīgs tam Krievijā izplatītajam pakšu savienošanas veidam, kas literatūrā tiek saukts par в охряпку.²⁵ No apaļā pakšu savienojuma šis savienojums atšķiras ar to, ka baļķa abās pusēs izcirta četrstūrains robus. Arī tas ir sens celtniecības paņēmiens, ko plaši lieto vēl mūsdienās.

19. gs. krievu zemnieku turīgajos slāņos izplatījās citi guļbūves cirtņa salikšanas veidi. Gludais jeb tīrais pakšis (гладкий угол, чистый угол) Latgalē ievie-

sās tikai 19. gs. beigās, kaut gan krievi bija pazīstams jau 16. gs.²⁶

Minētie guļbūves cirtņa salikšanas veidi nav tikai Pleskavas un Novgorodas novada un Latgales krievu zemnieku dzīvojamās mājas raksturīga iezīme. Tie ir pazīstami tālu aiz austrumslāvu apdzīvoto teritoriju robežām. Šīs būvtechnikas plaši lietoja arī Austrumlatvijas latvieši. Tāpēc liekas svarīgi izsekot terminoloģijai, kādu lietoja Latgales krievu zemnieki un viņu senču hipotētiskās dzimtenes iedzīvotāji. Salīdzinājums rāda, ka tie paši termini, ar kuriem Latgales krievi apzīmēja abus minētos pakšu savienojuma paņēmienus, konstatējami arī Pleskavas guberņas teritorijā.²⁷ Šis apstāklis, ņemot vērā attiecīgo būvtechnikas elementu senatnīgumu, ļauj secināt, ka tas saglabājies Latgales krievu iedzīvotāju vidē no viņu senču pārceļošanas laikiem. Citās vietās, kur arī lietoti šie cirtņa salikšanas paņēmieni, tiem ir citi nosaukumi.

Par Latgales krievu zemnieku būvtechnikas raksturīgu īpatnību uzskatāma cirtņa likšana tieši uz zemes vai uz koka (bieži ozola) bluķiem (стулья), kurus novietoja zem pakšiem. Taču arī šī īpatnība nebija raksturīga tikai Latgales krievu zemniekiem vien, bet savā laikā bija izplatīta visās austrumslāvu apdzīvotajās teritorijās. Līdzīgi mājokļus cēla arī Latgales un Austrumvidzemes latvieši.²⁸

Siltuma saglabāšanai pirmos divus guļbūves vainagus no ārpuses apbēra ar zemi vai smiltīm, izveidojot t. s. paviļu jeb pavaļu, arī — zavalīņu (завалина). Vietumis Latgalē pavaļu taisīja tikai ziemai, bet citur tā saglabājās cauru gadu. Arī pavaļa ir austrumslāvu plaši lietots būvtechnikas elements; no austrumslāviem, pēc arheologu domām, to aizguvuši Latgales latvieši.²⁹

Guļbūves cirtnis nebija augsts, tas sastāvēja no 10—13 resnu baļķu vainagiem. Abu augšējo vainagu baļķu galus izmantoja par kronšteiniem jumta balstīšanai, tāpēc tie bija garāki par citiem. Visās Latvijas krievu apdzīvotās vietās tos sauca par долгуны. Arī šis konstruktīvais elements saglabājies no ļoti seniem laikiem.

Svarīgs moments dzīvojamo māju tipoloģijā ir celtnes augstums. Atkarībā no augstuma austrumslāvu dzīvojamās ēkas dalās zemajās un augstajās. Zemajai mājai ir māla vai zemes klons vai arī koka grīda; pēdējā ir likta uz sijām, kas visbiežāk balstās uz akmeņiem vai uz guļbaļķu pirmā vai otrā vainaga. Augsto ēku tipa raksturīga detaļa bija zemgrīdas kambāris (подклет, подызбица), kuru izmantoja par pieliekamo vai arī lopu turēšanai. To veidoja, cirtņa 6.—8. vainaga augstumā iestiprinot grīdas sijas. Zema dzīvojamā māja bija raksturīga dienvidu rajoniem ar siltu klimatu, bet augsta māja — ziemeļu rajoniem ar bargu un garu ziemu. Pleskavas guberņā (no Pleskavas pilsētas līdz Daugavas augštecei), daļēji arī Novgorodas guberņas dienvidrietumu daļā cēla zemās, bet ziemeļaustrumu rajonos — augstās dzīvojamās mājas, pie kam grīdas augstums virs zemes bija lielāks ziemeļu apvidos.³⁰ Šie abi dzīvojamo māju tipi, kas savā laikā bija raksturīgi Pleskavas un Novgorodas zemēm, ieviesās arī Latgales teritorijā. Zemās mājas cēla lielākoties Latgales un Ilūkstes vecticībnieki, bet augstās — krievu pareizticīgie zemnieki. Zemajām mājām bija māla vai zemes klons vai koka grīda un zem tās pagrabs sekla bedres veidā. Mājās ar koka

grīdu šo pagrabu sauca dažādi: подмостье, подполье, retāk — подызбица. Pašu grīdu visur sauca par мост. Mājās ar māla vai zemes klonu, kuru sauca par зень (на зени),³¹ pagrabs jeb, pareizāk, vienkārša bedre (яма) atradās zem guļamlāvas. Pagrabs un bedrēs glabāja tikai dārzeņus, galvenokārt kartupeļus. Nav zināmas liecības par to, ka pagātnē Latgales vecticībniekiem būtu bijušas mājas ar zemgrīdas kambāriem (подклет) lopu turēšanai.

Samērā augstas dzīvojamās mājas ar zemgrīdas kambāri (подызбица), ko izmantoja dārzeņu un dzirn-akmeņu glabāšanai (ne lopu turēšanai), bija sastopamas Latgalē Ludzas apriņķa pareizticīgo krievu saimniecībās.³² Grīdu sijas (слег) šī krievu tautības iedzīvotāju daļa savās mājās iecirta 3.—4. un pat 5.—6. vainaga augstumā. Kaut arī šī iedzīvotāju grupa ar laiku sāka atteikties no augsto ēku celšanas, visumā tomēr Ludzas apriņķī pareizticīgo krievu mājas ir augstākas par vecticībnieku dzīvojamām ēkām Daugavpils un Rēzeknes apriņķī. Interesanti, ka Ludzas apriņķa Mērdzenes pagastā dzīvojošie krievu zemnieki vecticībnieki cēla tikai zemas mājas ar grīdām, kuru sijas balstījās uz akmeņiem, bet vēl agrāk — ar māla klonu. Tādas pašas zemas mājas cēla arī latvieši. Secināms, ka māju augstums šeit nebija atkarīgs no klimatiskajiem vai grunts apstākļiem. Latgales vecticībnieku mājas nebija augstas, jo viņu dzīvojamo ēku tipa izveidošanos galvenokārt ietekmēja to Pleskavas un Novgorodas novada apvidu iedzīvotāji, kur bija izplatītas zemas mājas.³³ Krievu zemnieki vecticībnieki acimredzot palika uzticīgi tradīcijai, tāpat kā to darija Ludzas apriņķa pareizticīgie zemnieki.

Līdz mūsu dienām saglabājies arī termins grīdas siju apzīmēšanai. Visas Latgales krievu iedzīvotāju grupas tās mēdz saukt par слег³⁴ tāpat kā dažviet Pleskavas guberņas Pleskavas, Ороцкас, Ostrovas un daļēji Pečoru apriņķī.³⁵ Citādu grīdas siju nosaukumus lietojuši Ilūkstes apriņķa un citu Baltijas rajonu vecticībnieki.³⁶

Krievu zemnieku dzīvojamo māju raksturo ne tikai tās augstuma dažādība. Dažādos etnogrāfiskos novados sastopamas savdabības arī māju jumtu formā, īpaši seguma materiālā un jumšanas paņēmienos. Aplūkotajā krievu (un arī latviešu) apdzīvotajā Latgales teritorijā vēl 19. gs. pirmajā pusē bija izplatīts divslīpju jumts ar iežmaugu konstrukciju (самцовая крыша) — viena no senākajām jumta formām. Tās raksturīgā īpatnība bija guļbaļķu zelmiņi, ko Latgales vecticībnieki sauca par носом, Ludzas apriņķa pareizticīgie zemnieki — par строп, bet Ilūkstes apriņķa un Igaunijas vecticībnieki — par евель.³⁷ Zelmiņu baļķu galos izcirstajos robos bija iestiprinātas jumta kārtis (vecticībnieki tās sauca par жерди, жердь, жердины, Latgales krievu pareizticīgie zemnieki — par стропье),³⁸ kas veidoja jumta karkasu (обрешетина). Karkasa augstāko kārti — jumta kori — vecticībnieki sauca par конек, bet krievu pareizticīgie — par строповая жердь. Nosaukumu строп dažviet pazīnuši arī Latgales vecticībnieki (piemēram, Rēzeknes apriņķa Rozenmuižas pagasta Treuhu ciemā. Daugavpils apriņķa Maļinovkas pagasta Novoračinas ciemā. Ilūkstes apriņķa, kā arī Baltkrievijas ziemeļu daļas un Igaunijas vecticībnieku vidū izplatīts jumta kores apzīmējums конек.³⁹ Iežmaugu jumta seguma balstīšanai augšējā guļbūves vainagā zem jumta slī-

pēm iestiprināja spāru kokus (куричины), tie bija nelieli koku stumbri ar saknes atkarpi. Tos pārī savienoja jumta korē, bet gar jumta slīpes apakšējo malu uz sakņu atkarpēm uzlika izdobtu balķi — noteku (лоток) lietus ūdens novadīšanai. Tā reizē bija arī jumta slīpes balsts. Vairākos ciemos (kā Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas pagastā, Daugavpils apriņķa Maļinovkas pagastā u. c.), pēc atsevišķu teicēju ziņām, pagātnē eksistējuši divslīpju jumti ar pusšļaupumu galos (с залобком). Tā esot apzīmējuši salmu «nagu» virs zelmiņa daļas, kas bijusi veidota no balķiem, vietumis — arī salmu zelmini. Jumti ar augšējo «nagu» savā laikā bija izplatīti Baltkrievijā, Lietuvā, kā arī Pleskavas guberņas Veļikije Luku apriņķī (tag. Lokņas rajonā), daļēji arī Ostrovas apriņķī (tag. Porhovas rajonā).⁴⁰ Labi šo jumta formu pazinusi Ilūkstes vecticībnieki. Kombinējumā ar iežmaugu — spāru jumtu (самцовая крыша) — tā bija sastopama Vidzemes latviešu mājās.⁴¹ Šo jumta formu labi pazina arī Rietumeiropā. Izskaidrot jumtu ar pusšļaupumiem izplatību pie dažādiem etnosiem ar aizgūšanu, kā to dara L. Molčanova attiecībā uz baltkrieviem,⁴² liekas, nebūs pareizi. Drīzāk te būtu jārunā par būvtechnikas vispārīgu elementu, kas raksturīgs vairākām tautām (Krievijas rietumu daļas iedzīvotājiem, baltkrieviem, poļiem un latviešiem), kuras kultūras ziņā ir tuvas cita citai. Jumtus ar pusšļaupumu galos Latgales krievu sētās pārceļotāji acīmredzot atnesa no minētajām Pleskavas guberņas vietām, kur šādas jumta formas sastopamas.

Vietās, kur залобок apzīmēja zelmini, šis termins acīmredzot tāpat pārņemts no Pleskavas novada (īpaši no Pleskavas, Porhovas un vēl citu apriņķu pagastiem), kur tas vēl mūsdienās tiek plaši lietots.⁴³

Četrslīpju jumts Latgales krievu ciemos maz izplatīts.⁴⁴ Tas varēja ienākt ar pārceļotājiem no tag. Dedoviču, Bežanīcu, daļēji arī no Ostrovas rajona, kur tas saglabājies līdz mūsdienām.⁴⁵ Taču tā nenotika un acīmredzot tāpēc, ka četrslīpju jumta konstrukcija ir sarežģīta un prasa daudz seguma materiāla.

19. gs. otrajā pusē Latgales dzīvojamo ēku jumtu iežmaugu konstrukciju (на самцах) nomainīja spāru konstrukcija. Mājas zelmini vairs nevajadzēja taisīt no balķiem, nebija vairs vajadzīgi arī agrāk lietotie jumta balsti (куричины). Zelmiņus tagad sedza ar dēļiem.

Jumta segumam gandrīz visi Latgales krievi, tāpat kā vietējie latvieši, 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā izmantoja salmus. Bija divi jumšanas raņēmiņi, kurus lietoja atkarībā no materiālajām iespējām. Vienkāršākais un lētākais raņēmiens bija jumšana, liekot salmus ar vārpām uz leju (вниз маковками), otrs — ar vārpām uz augšu (под лопату, под щетку). Pēc literatūras ziņām, jumšana ar vārpām uz leju bija vecāks raņēmiens, trūcīgie zemnieki to lietoja vēl 19. gs. otrajā pusē. Ja, jumtu klājot, lika salmus ar vārpām uz augšu, salmus kārtēja rindās uz kārtīm un no virspuses piespieda ar tievu kārtiņu rindām. Šis kārtiņas gandrīz visi Daugavpils, Rēzeknes un Ilūkstes apriņķa, tāpat arī Baltkrievijas Braslavas rajona vecticībnieki sauca par поплет, bet krievu pareizticīgie zemnieki un Ludzas apriņķa vecticībnieki — par тычки⁴⁶. Pie kārtīm salmu kūlīšus piesēja ar vītola klūdžiņām un rindu izlīdzināšanai pieblīdēja ar īpašu lāpstiņu, no kā cēlies raņēmiņa no-

saukums (под лопату). Šāds jumta segums bija gluds un izturīgs. Lai jumtu neizārdītu vējš, slīpju galos tam piestiprināja platus vēja dēļus. Šo detaļu kā Latgalē, tā arī daudzos Krievijas apvidos sauca par ветреница, ветреник, ветряник (Daugavpils apr.) jeb ветрянка, ветреница (Rēzeknes apr.). Līdzīgus nosaukumus lietoja arī Ludzas un Ilūkstes apriņķa, kā arī Pleskavas guberņas krievu zemnieki.⁴⁷ Jumta slīpes bija zemas un garas: ēkas sānos tās pārveda gandrīz pusi no mājas sienas, bet galos sniedzās pāri galu sienām, pasargājot tās no nokrišņiem un koku notrupēšanas. Dažuviet, kā, piemēram, Rēzeknes apriņķa Kaunatas pagasta Asticu ciemā, vecticībnieki jumta pārkares sauca par застрека, bet citur — par навес. Zem tām glabāja dažādus priekšmetus. Vārds застрека Latgalē, šķiet, ir saistāms ar iecelotājiem no Jaroslavas vai Kostromas guberņas, kur ar to apzīmēja (izrunājot застреха) jumta apakšējo malu vai pajumti. Iespējams arī, ka šis termins ir nācis no atsevišķām Pleskavas guberņas vietām, kur ar vārdu застрека apzīmēja ūdens tekni zem jumta slīpes apakšmalas.⁴⁸ Liekas, ka dažuviet Pleskavas novadā ar šo terminu apzīmēja ne tikai tekni, bet arī pašu jumta slīpes apakšu. Nav izslēgta arī Baltkrievijas celtniecības raņēmienu ietekme. Nosaukumi навеса, поднавеса bija labi pazīstami arī Pleskavas novada zemniekiem. Ludzās apriņķa krievu pareizticīgie zemnieki jumtu sauca par кровля, t. i., tāpat kā daudzās Pleskavas novada vietās.⁴⁹

Aprakstītos jumtu tipus etnogrāfi novērojuši ziemeļu lielkrievu un baltkrievu lielākās daļas, kā arī Latgales un daļēji Austrumvidzemes latviešu apdzīvotajās vietās. Taču Latgales vecticībnieki, būvēdami tādus pašus jumtus kā lielkrievi, baltkrievi un latvieši, jumta atsevišķu daļu apzīmēšanai lietoja citus terminus. Šie Latgales vecticībnieku termini bieži vien ir līdzīgi Pleskavas novadā pieņemtajiem apzīmējumiem. Mums tikai neizdevās noskaidrot, vai Pleskavas novadā kaut kur sastopams termins поплет. Pēc mūsu ziņām, tur visvairāk izplatīti termini тычки, привязки, прижимины.⁵⁰ Ja nosaukums поплет Pleskavas novadā nebija pazīstams, tad tas nozīmē, ka Latgales vecticībnieki un daļēji arī latvieši to aizguvuši no Baltkrievijas, kur to vēl tagad plaši lieto.⁵¹ Šā nosaukuma baltkrievisko cilmi atzīst arī atsevišķi teicēji vecticībnieki, turpretī apzīmējumu тычка viņi uzskata par krievisku. Daži Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas un Kaunatas pagasta teicēji gan atceras nosaukumu привязки un apgalvo, ka tas vēlāk aizstāts ar vārdiem поплет vai тычки.

Nevienai Latgales krievu iedzīvotāju grupai nebija speciāla nosaukuma istabaugšai — mājas bēniņiem. Parasti teica: надо слезть на избу (Ludzas apriņķa krievu pareizticīgie zemnieki) vai arī на чердак (Daugavpils un Rēzeknes apriņķa vecticībnieki). Uz bēniņiem varēja uzkāpt pa pieslienamām kāpnēm no nama (sincēm). Bēniņos glabāja dažādas mantas, dažuviet vasarā arī gulēja. Daugavpils apriņķa Maļinovkas pagasta Krivošejevo ciemā uz bēniņiem kultiņa linus; apgaismošanai zelminī izcirta lodziņu (слуховое окно). Istabas griestus nodrošināja pret aukstumu tāpat kā latvieši pārējā Latvijā⁵² vai kā Pleskavas novada iedzīvotāji.

Griestus 19. gs. otrajā pusē bieži lika no plēstiem apaļkokiem trinitī (в разгон, в разбивку). Vecāks

griestu veids bija no koka kārtīm (из жердья). 19. gs. beigās Latgalē lika tikai dēļu griestus uz apaļām, vēlāk tēstām sijām, kuras iestiprināja cirtņa garensienu augšējos balķos. Siju skaits bija atkarīgs no istabas lieluma: istabā varēja būt tikai viena apaļbalķu sija, divas un pat trīs.

Tā kā abus griestu klāšanas paņēmienus savā laikā pazina dažādas tautas, īpaša uzmanība veltījama griestu detaļu nosaukumiem. Griestu siju gandrīz visi Latgales krievi sauca par слера, bet daļa Ilūkstes vecticībnieku — par матица. Pēdējo nosaukumu pazina Braslavas vecticībnieki, tāpat Vitebskas guberņas Sebežas apriņķa un daļēji arī Smoļenskas guberņas zemnieki. Arī Pleskavas guberņā vietām varēja sastapt terminus матица (Pleskavas apriņķa Dokatovas pagastā) vai матчина (Gdovas apriņķī), taču biežāk arī šeit siju sauca par слера. Daugavpils apriņķa Maļinovkas pagastā Maļinovkas un Biķerņieku ciemos atzīmēts nosaukums вербалка, taču daudz teicēju, īpaši namdari, uzskata, ka tas cēlies jaunākos laikos. Citi ar šo vārdu apzīmē augšējos pagarinātos cirtņa guļbalķus (долгуны). Jādomā, ka vāciskās cilmes terminu вербалка Latgales vecticībnieki varēja pārņemt no pilsētu namdariem, igauņu vai Ilūkstes vecticībniekiem, ar kuriem tiem bija sakari un kuri šo terminu plaši lietoja.⁵³ Cirtņa augšējo vainagu Latgales vecticībnieki sauca par охлупной. Daugavpils apriņķa Višķu un Maļinovkas pagastā, Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas un Vaivodu pagastā par охлупной sauca vainagu virs logailas,⁵⁴ bet dažviet, piemēram, Rēzeknes apriņķa Ružinas un Ozolmuižas pagastā, tā sauca no augšas priekšpēdējo vainagu, zem kura iestiprināja griestu sijas.

Logu izveidojums Latgales krievu zemnieku mājās 19. gs. otrajā pusē, tāpat kā agrāk, neatšķīrās no daudzu citu tautu logu izveidojuma. Kādreizējo mazo, ar koka aizbīdņi aiztaisāmo ailīšu vietā (волоковые окна) mājām tagad bija augsti, stikloti logi ar stenderi un dubultietvariem. Tikai mazie ar aizbīdņi aizšaujамie dūmu lodziņi (vecticībnieku дымники un pareizticīgo zemnieku локковые оконца) vēl liecināja par sarežģīto būvniecības attīstības ceļu. Logu tehniskais iekārtojums etnogrāfiski nav sevišķi nozīmīgs, turpretī ailu skaits un izvietojums ir tikpat svarīga mājokļa pazīme kā jumta forma un konstrukcija. Latgales vecticībnieki līdz pat 19. gs. otrajai pusē saglabāja savu senču zemes tradīcijas. Viņu mājās bija tikai divi logi: viens mājas gala sienā, otrs pret «tīro pagalmu» vērstajā sānu sienā. Logi atradās nevis šo sienu vidū, bet tuvāk tam istabas stūrim, kur atradās svētbildes. Pēc J. Blomkvistes domām, ar šādu logu izvietojumu un skaitu Pleskavas novada ēkas atšķīrās no Ziemeļ- un Viduskrievijas dzīvojamām mājām.⁵⁵ Senāk Pleskavas novada dūmistabām bija tikai viens logs, kas atradās gala sienā.⁵⁶ Par Latgales krievu iedzīvotāju mājām ar vienu logu pagaidām ziņu nav.

19. gs. otrajā pusē Latgales krievu zemnieku mājās palielinājās logu izmēri un skaits, ieviesās paraža izrotāt logailas ārpusē ar grieztām apmalēm, pielikt aizvirtņus, kurus Daugavpils apriņķī sauca par оконницы, Rēzeknes apriņķī par дверинки. Taču paraža izdaiļot māju ar dekoratīviem elementiem kā 19. gs. vidū, tā gadsimta beigās pazīstama tikai vietumis. Paražas izplatību noteica sociāli faktori. Arī Pleska-

vas un Novgorodas zemēs senos laikos nav bijis ierasts izrotāt dūmistabas.⁵⁷

Durvjailas bija samērā zemas un šauras. Sākumā durvīm bija tikai viena vertikāli likta dēļu kārta, bet vēlāk to sāka apšūt ar otru, t. i., ar skujiņā vai rombu rakstā (в елочку, бубном) izliktiem dēļiem. Dūmistabas durvis dažviet bija divdaļu, augšējo daļu kurināšanas laikā atvēra, lai izlaistu dūmus. Līdzīgas durvis dažviet konstatētas kā Pleskavas un Ostrovas apriņķī,⁵⁸ tā arī latviešu mājās pārējā Latvijā. Iespējams, ka Rietumkrievijas apgabalos šādas durvis aizgūtas no Baltijas.

Turīgāko krievu vecticībnieku mājās parādās arī lievenis. Zemajās mājās lieveņa nebija; iztika ar vienkāršu platu akmeni durvju priekšā. Kā arhitektoniskā izrotājuma elements lievenis ieviesās 19. gs. beigās; tad pat arī ieviesās paraža izrotāt to ar kokgriezumiem. Ludzas apriņķa krievu pareizticīgajiem zemniekiem, kas cēla augstās mājas, lievenis bija obligāts, tas bija sānos atklāts paaugstinājums ar divslīpju, uz stabiem balstītu jumtu. Šādi lieveņi sastopami arī Pleskavas guberņā.

Tāda vispārīgos vilcienos bija Latgales krievu zemnieku celtniecības tehnika. Tani nebija nekā šai zemnieku grupai īpaši specifiska un savdabīga. Atsevišķi celtni veidi un būvniecības paņēmieni, piemēram, zemās mājas, divslīpju jumts un senatnīgā jumta konstrukcija ar iežmaugu (на самцах), jumta jumšanas veidi utt. bija plaši pazīstami ne tikai Krievijā, bet arī aiz tās robežām. Taču šo elementu kombinējums (zemās mājas tips ar īpatnēju logu izvietojumu un noteikto skaitu, arhitektonisku rotājumu trūkums utt.), kā arī terminoloģija ļauj, pēc mūsu domām, uzskatīt visas šīs īpatnības par nopietnu faktoru, kas norāda uz Pleskavas novadu kā Latgales krievu tautības ienācēju dzimteni.

Latgales krievu zemnieku būvtechnikai bija daudz kopīgu iezīmju arī ar baltkrievu celtniecības metodēm. Taču meklēt šeit aizguvumus nav pamata. To kopīgo, kas konstatējams krievu un baltkrievu būvniecības paņēmienos, var izskaidrot ar šo tautu kopīgo izcelsmi.

Celtniecības tradīcijas, ko krievu zemnieki bija pārņēmuši no senčiem, laiku gaitā attīstījās un pilnveidojās. Vispirms mainījās primitīvākie, neracionālie un jaunajiem apstākļiem neatbilstošie celtniecības paņēmieni.

Aplūkojot Latgales krievu zemnieku mājokļa plānojumu, vispirms jāatzīmē, ka tani nav konstatējamas arī nekādas īpašas iezīmes, kas būtu raksturīgas tieši šai iedzīvotāju grupai. Latgales krievu, tāpat kā visa etniskā masīva, no kura tie bija atdalījušies, mājokļu plānojumam bija tipiskas austrumslāvu iezīmes.

Līdzīgs dzīvojamās mājas plānojums raksturīgs arī dažiem citiem etnosiem, īpaši Austrumlatvijas latviešiem, kas līdzīgos apstākļos dzīvoja kaimiņos austrumslāviem.

19. gs. Latgales krievu zemnieku mājokļa pamattips bija trīsdaļu māja, kas krievu tautas celtniecībā, pēc dažu zinātnieku domām, izveidojās 10.—11. gs.,⁵⁹ pēc citu — 12.—13. gs.⁶⁰

Arhīvu dokumenti, piemēram, Daugavpils apriņķa Feldhofas muižas 1803. g. inventārs⁶¹ ar zemnieku māju aprakstu, palīdz noskaidrot kā krievu, tā arī latviešu zemnieku trīsdaļu mājas telpu funkcionālo

nozīmi: mājas sastāvēja no dzīvojamās istabas, kambara⁶² un nama (сени) starp dzīvojamo istabu un kambari. Kambari acimredzot izmantoja par pieliekamo dažādu priekšmetu glabāšanai. Kambara uzdevums precīzi nav norādīts, taču tas nebija domāts labības glabāšanai, jo šim nolūkam zemnieki būvēja klētis vai izmantoja speciāli nozogotu nama (sinču) daļu. Līdzīgs plānojums konstatējams arī pēc citiem 19. gs. sākuma dokumentiem, kuros aprakstīti Daugavpils apriņķa latviešu ciemi.⁶³ Arī tur pārsvarā bija trīsdaļu mājas ar istabu, kambari vai pieliekamo (viena dokumentā tas nosaukts par чулан) un namu starp tiem. Par to, ka vienā rindā ar dzīvojamo istabu un namu Latgales krievu un latviešu zemniekiem bija arī kambaris, liecina vēl plašāks avots — 19. gs. 40. gadu muižu inventāri.⁶⁴

Līdzīgs senās trīsdaļu mājas plānojums saglabājies arī Pleskavas apgabala zemnieku atmiņā. Otrs cirtnis šeit nebija dzīvojamā telpa; te glabāja mantas, bet vasarā gulēja.⁶⁵ Jādomā, ka šāds plānojums bija pati vecākā trīsdaļu dzīvojamās mājas forma. 19. gs. beigās par Latgales krievu iedzīvotāju visizplatītāko trīsdaļu mājas variantu kļuva ēka, kurai kambara vietā ir otra — vasaras istaba.

Šī otra istaba parasti bija mājas «parādes gals». Kā redzams no Feldhofas muižas inventāra, tur atradās arī krāsns ar ķieģeļu dūmeni.⁶⁶ Ipaša nosaukuma otrai istabai nebija. Latgales vecticībnieki to vienkārši sauca par та изба, новая изба, bet Ludzas apriņķa pareizticīgie — par новая изба jeb горница. Pēdējo nosaukumu lietoja arī Iļukstes, Lietuvas un Igaunijas vecticībnieki. Daži teicēji otru istabu sauca par отхожая, šis nosaukums acimredzot 19. gs. pārņemts no Pleskavas guberņas, kur to lietoja gadījumos, kad otru istabu izmantoja arī par pieliekamo.⁶⁷

Mazāk pārtikušajiem krievu zemniekiem 19. gs. bija divdaļu dzīvojamās ēkas, kas sastāvēja no istabas un nama. Nams krievu dzīvojamās mājās atšķirībā no Vidzemes latviešu mājām vienmēr bija neapkurināms, un to izmantoja saimnieciskām vajadzībām. Šeit glabājās rokas dzirnas (жорны) un citi saimniecības piederumi. Dažos gadījumos namu, ar garensienu sadalot divās daļās un vienā no tām glabājot lādes ar labību, izmantoja arī par klēti.

Līdz ar kapitālisma attīstību Latgalē zemnieku dzīvojamās mājas plānojums stipri izmainījās, mājokļi krasāk atspoguļojās tā iemitnieku sociālā diferencēšanās. Līdzās tradicionālajām ēkām, kas arī būtiski pilnveidojās, būvēja jaunas dzīvojamās mājas, kas maz atgādināja vecās. Turīgi zemnieki 19. gs. otrajā pusē cēla gan mājas ar piecām sienām (пятистенки), gan vienstāva ēkas ar jumta izbūvēm (с салькой) u. tml. Taču, neraugoties uz dzīvojamo māju pilnveidošanu un dažiem jaunievedumiem, vecās celtniecības tradīcijas pilnīgi neizzuda. Tās vēl ilgi saglabāja nabadzīgie zemnieki un vidējo zemnieku lielākā daļa, sevišķi dzīvojamās mājas iekšējās organizācijas un iekārtas ziņā.

Saskaņā ar pieņemto klasifikāciju Latgales krievu zemnieku dzīvojamo māju pēc plānojuma var piešķirt rietumkrievu tipam, kas izplatīts Baltkrievijā, Ukrainā, Rietumkrievijā (Smolenskas, bij. Veļikije Luku, Pleskavas, Novgorodas un Ļeņingradas apg.),⁶⁸ kā arī Latgales latviešu sētās. Stabila un raksturīga iezīme visā rietumkrievu tipa plānojuma izplatības

teritorijā ir krāsns izvietojums pie dzīvojamās telpas priekšējās sienas pa labi vai pa kreisi no ieejas durvīm; krāsns mutes vērsta pret sānsienas logu. Pa diagonāli pret krāsni atrodas istabas t. s. goda kakts (божий угол) ar svētbildēm. Taču ikvienā no minētajiem apgabaliem istabas iekšējam iekārtojuma piemēta zināma savdabība tās atsevišķo daļu izmantošanā un funkcionālajā nozīmē. Sevišķi lielas atšķirības vērojamas terminoloģijā. Tas viss liecina, ka Latgales krievu (kā vecticībnieku, tā arī pareizticīgo) iedzīvotāju dzīvojamās ēkas vistuvākas bija Pleskavas un Novgorodas novada dzīvojamām mājām.

Galveno vietu krievu zemnieka dzīvojamā ēkā ieņēma krāsns. Kaut gan to cēla apmēram vienādu diezgan lielā teritorijā, tās izmantosanas veidiem un atsevišķo daļu terminoloģijai bija lokālas īpatnības. Vēl 19. gs. pirmajā pusē Latgales krievu zemnieki blīteja krāsni no maliem uz 3—4 vainagus augsta guļbaļķu cirtņa (опечек) — krāsns pamata. Virs tā lika tievu baļķu pārseguma kārtu, ko pārklāja ar māla klonu (под). Cirtni — pamata zem baļķu pārseguma veidoja pakrāsne (подпечек). To klona daļu, kas bija izvirzīta uz āru no krāsns mutes, Latgales krievi sauca par ашосток vai припечек (dažos Daugavpils apriņķa Višķu un Maļinovkas pagasta ciemos), zem krāsns priekšas sienā dažreiz atradās padziļinājums — подашосток — pannu noīkšanai. Virs pārējās klona daļas pacēlās māla velve. Krāsns virsa bija gludi nolīdzināta, un uz tās gulēja. Sākumā krāsniem nebija dūmvadu. Sānos no izvirzītās klona daļas atradās kulda karsto ogļu saglabāšanai, kuru Latgales vecticībnieki sauca par ямки, dažkārt par пазухи (Rēzeknes apriņķa Ružinas pagasta Kruķu ciemā, Kaunatas pagasta Kaunatā, Asticu ciemā, Vainodu pagasta Udriju ciemā), bet Ludzas apriņķa pareizticīgie krievi — par ямки, пазушки, жарки. Krāsns muti visur sauca par чало. Pakrāsne ziemā turēja vistas. Krāsns augšdaļa, virs mutes, saucās par колпак, taču daži vecticībnieki šī termina vietā lietoja citu — копыур. Krāsns priekšējās sienas augšdaļā, nedaudz sāpus no kurtuves, kā arī sānu sienā bija ierīkoti nelieli iedobumi (печурки) skalu un cimdu (дьянки, денницы) žāvēšanai. Dažviet iedobumu skalu žāvēšanai sauca par грубка (Daugavpils apriņķa Maļinovkas pagasta Aklinišku ciemā); tas atradās krāsns brīvā kakta iedziļinājumā. Šā ciema kaimeiņos — Kudinas un Židinas ciemos, kā arī Lietuvas vecticībnieki ar vārdu груба apzīmēja visu krāsns augšdaļu.⁶⁹ Pēc J. Blomkvistes ziņām, nosaukums груба bija sastopams Ukrainā, kur ar to apzīmēja dažādus krāsns izciļņus, arī Holandes tipa krāsni.⁷⁰ Domājams, ka Latgales un Lietuvas vecticībnieki šo terminu pārņēmuši no atsevišķiem pārceļotājiem, kas ienāca no Krievijas valsts dienvidiem. Pleskavas apgabalā šo nosaukumu netikām konstatējuši; apvidos, kur krāsniem bija līdzīgi izciļņi, tos sauca par плечко jeb предплечье.⁷¹ Krāsns priekšā nostiprināja tievu kārti (грядка) samirkušu drēbju uzkāšanai. Krāsns sānos bija vēl viena detaļa — mūrītis (ленушка, ленуха, лезжанка), uz kura gulēja vai sēdēja sildoties. Latgales vecticībnieki to taisīja no māliem, dažkārt no dēļiem, vēlākos laikos no ķieģeļiem. Šai detaļai vērību piegriezām tāpēc, ka dažos Pleskavas guberņas apvidos mūrīti taisīja no dēļiem un ar durtiņām, kas veda uz pagrabu (подполье). Pēc mūsu rīcībā esošām ziņām,

Latgalē mūrīšu ar durtiņām nebija, acīmredzot tāpēc, ka šeit apmetušos krievu zemnieku dzīvojamās mājas veidojās tās pārceļotāju daļas ietekmē, kuri bija nākuši no rajoniem ar zemo dzīvojamo māju; tur bija ierasts nokāpt pagrabā caur lūku, kam paceļams vāks, un tāpēc mūrīšiem durtiņu nebija. Mūrīši ar durtiņām (гольцы), kā zināms, tika ierīkoti augstās mājās ar zemgrīdas kambari (подклет).⁷²

Apmēram līdz 19. gs. vidum Latgales krievu zemnieku mājās krāsniņiem nebija dūmvadu. Šāda krāsniņa līdz 19. gs. vidum bija parastā kurināmā ierīce gandrīz visās austrumslāvu apdzīvotās teritorijās. Kurināšanas laikā istaba pildījās ar dūmiem. Tāpēc Latgales krievi šo krāsni iesauca par дымокурка. Ne daudz vēlāk sāka ierīkot koka dūmeņus, ko pēc kurināšanas aizbāza ar aizbīdņi vai lupatām. Virs izvirzītās klona daļas uz krāsni sienā iestiprināta kāša pakāra katlu. Šāds atklāts pavards krāsni priekšā ar pakaramo katlu virs tā, pēc O. Ganckas domām, ir Rietumkrievijas ar pavardu apkurinātās senās dzīvojamās ēkas rudiments, kas liecina par Rietumkrievijas un somugru tautu mājokļa attīstības kopīgām iezīmēm.⁷³ Taču pakaramo katlu acīmredzot pazina ne visi krievu iecelotāji Latgalē. Arī Rietumkrievijā, tai skaitā Pleskavas apgabalā, pakaramie katli nebija sastopami visur.⁷⁴

Krievu krāsniņi bija vairākas funkcijas: tanīs gatavoja ēdienu, cepa maizi, ar to apsildīja istabu, krāsni virsmu izmantoja par guļamvietu, pie krāsniņiem žāvēja drēbes un citus priekšmetus. Šīs funkcijas krievu krāsniņos pildīja visur, kur tā bija sastopama, bet viena tās specifiska funkcija bija zināma tikai vienai zemniecības daļai, proti, tā krāsni izmantoja par mazgāšanas, pēršanas un ārstēšanas vietu. Parāžu mazgāties krāsniņos konstatējām galvenokārt Rēzeknes apriņķī.⁷⁵ Arpus Latgales šo paradumu etnogrāfi atzīmējuši dienvidkrievu apdzīvotajos apvidos, dažviet Baltkrievijā, tāpat arī vairākās ziemeļ- un viduskrievu apdzīvotajās vietās — Vologdas, Jaroslavas, arī Tveras un Maskavas guberņā (pēdējās divās guberņās tikai vietumis).⁷⁶ Pleskavas un Novgorodas guberņā, kā uzskata etnogrāfi, parasti būvēja pirtis. Mazgāšanos krāsniņos Latgalē ieviesa vai nu no minētajām guberņām nākušie vecticībnieki, vai arī šis paradums pastāvēja Pleskavas guberņas atsevišķās vietās un etnogrāfiem varēja būt nezināms, jo novads etnogrāfiski vāji izpētīts. Ekspedīcijā Pleskavas apgabalā 1975.—1976. g. konstatējām, ka bij. Ostrovas apriņķa Tolkovas, Viboras, Rablovas un Prokšinas pagastā, Pleskavas apriņķa Dokatovas pagastā, dažos Porhovas apriņķa pagastos, Veļikije Luku apriņķa Miritiņicu pagastā, kā arī Pēterburgas guberņas Lugas apriņķa Jabļonecas pagastā (tag. Pleskavas apgabala Strugi Krasnijas rajonā) atsevišķos ciemos daudzi iedzīvotāji parāžu mazgāties, pērties, ārstēties vai vienkārši pasildīties krāsniņos bija saglabājuši gandrīz līdz 20. gs. sākumam, kaut gan tolaik jau cēla arī pirtis. 19. gs. beigās krāsniņos mazgājās, lai tautpītu malku un lai varētu biežāk mazgāt bērņus. Pirtis nereti cēla kopā ar kaimiņiem un parasti kurināja tikai vienreiz nedēļā. Līdz 19. gs. beigām krāsniņos mazgājās arī Ņinas ciema krievu iedzīvotāji Peipusa ezera rietumu piekrastē Igaunijā.⁷⁷ Tādējādi mazgāšanos krāsniņos kā krāsniņa papildfunkciju Latgalē var uzskatīt

par vēl vienu krievu iedzīvotāju seno tradīciju saglabāšanās piemēru.⁷⁸

Tāpat tas, ka krāsniņi izvietojums, iekārtojums, funkcijas un detaļu nosaukumi Latgales krievu zemnieku ciemos ir līdzīgi vai pilnīgi identiski tiem, kas novērojami Pleskavas novadā, acīmredzot nav nejaušība.

Liela līdzība konstatējama arī Latgales krievu un Pleskavas novada zemnieku mājas interjera citās detaļās un to terminos. Istabā pa diagonāli no krāsniņa, kā jau minēts, atradās istabas goda kakti ar svētbildēm, ko Latgales krievu ciemu lielākajā daļā, kā arī Lietuvā sauca par передний угол vai vienkārši par перед. Ilūkstes apriņķa, tāpat arī Igaunijas vecticībnieki, kā arī Ludzas apriņķa pareizticīgie krievi to sauca par большой угол. Abi šie nosaukumi bija pazīstami Pleskavas guberņā.⁷⁹ Kakti ar svētbildēm, kuras vecticībnieki mēdza novietot īpaši iestiklotā skapīti (божница, киот), bija istabas tīrais gals. Te parasti notika visas ģimenes godības. Pēc šīs istabas stūra iekārtojuma ienācējs varēja nekļūdiģi noteikt saimnieku reliģisko (un līdz ar to parasti arī nacionālo) piederību. Ģimenes ikdienas darbi norisinājās tānī istabas daļā, kas atradās līdzās krāsniņam un ko sauca par netīro galu. Šeit logu tuvumā iepretim krāsniņam stāvēja galds, pie kura saimniece gatavoja ēdienu. Te parasti strādāja mājas darbus un bieži ieturēja maltītes. Daļai Latgales krievu zemnieku mājās pusdienas galds stāvēja goda kaktā (Daugavpils apriņķa Višķu, daļēji arī Maļinovkas pagastā), bet biežāk bija novietots iepretim krāsniņam (Rēzeknes un Ludzas apriņķī). Abi galda izvietojuma varianti bija sastopami arī Pleskavas un Novgorodas novadā.⁸⁰ Blakus galdam stūrī pie durvīm bija pakārti ar dēļu durtiņām vai auduma gabalu aizsegti plaukti traukiem. Šīs istabas daļa saucās par посудница jeb посудник. Pleskavas guberņas Holmas un Veļikije Luku apriņķī to saukuši par судница, Pleskavas, Ostrovas un Porhovas apriņķī — par посуды, Novgorodas guberņas Boroviču apriņķī — par посудник.⁸¹ Naktsguļai bija paredzēta istabas daļa starp krāsni un mājas gala sienu; gar bezlogu sienu uz stēķiem salika guļamās lāvas. Tām uzlika salmus un pārklāja ar pašaustu audeklu, ko sauca par гуньки jeb попонки. Apsedzās ar kažokiem vai citām virsdrēbēm. Latgales krievi lāvas sauca par кровати vai нары.⁸²

Raksturīgs tradīciju noturīguma piemērs, pēc mūsu domām, ir arī tāds būtībā maznozīmīgs paradums kā otras lāvu rindas (полати) ierīkošana virs apakšējām. Pleskavas un Novgorodas zemēs šis paradums novērojams ne visur.⁸³ Līdzīga aina, neraugoties uz dzīves veida unifikācijas procesu, novērojama arī Latgalē. Dažos Latgales krievu ciemos divstāvu lāvas pazīstamas jau no seniem laikiem, bet citur to pavisam nav. Arī latviešu mājās tās bija sastopamas, taču neizdevās noskaidrot, vai tās bija izplatītas visā Latgalē vai arī tikai tajās vietās, kur šādas lāvas iekārtoja krievi.

Latviešu dzīvojamās mājas interjers atšķirās no krievu istabas ar goda kakti un guļamvietu iekārtojumu. Latvieši apsedza guļamās lāvas ar pašaustām izrakstītām segām. Pusdienas galds tie biežāk novietoja goda kaktā, kur karājās krucifikss un svētbildes. Krāsniņi iekārtojums, izvietojums un funkcijas latviešu un krievu zemnieku mājās bija vienādas. Atšķirības novērojamas terminoloģijā.

19. gs. otrajā pusē Latgales krievu dzīvojamo māju iekšējā iekārtojumā notika lielas izmaiņas.⁸⁴ Taču visi uzlabojumi — veco konstrukciju aizstāšana ar jaunām un pat krāsns vietas maiņa (to dažkārt sāka būvēt ar atkāpi no istabas sienas, kurā atradās durvis) nemainīja pašu galveno — istabas iekšējo plānojumu, kura pamatā joprojām palika rietumkrievu plānojuma princips. To neietekmēja arī tas, ka krievu zemnieki iepazīna izdevīgāku istabas plānojumu, kāds bija, piemēram, kaimiņos dzīvojošiem Vidzemes latviešiem. Latviešu mājās krāsns mute atradās namā, kur notika visi ar krāsns kurināšanu saistītie darbi. Tas pierāda, ka Latgales krievu tradicionālais mājokļa iekšējais plānojums izturējās laika pārbaudē un ar savu plašo izplatību guva pārsvaru pār citām tradīcijām. No šīm tradīcijām acīmredzot bija spiesti atteikties ieceļotāji no atsevišķiem novadiem, kur pastāvēja atšķirīgi plānojuma tipi. Par to ziņo atsevišķi teicēji.⁸⁵

Saimniecības ēku izvietojums un saistījums ar dzīvojamo māju katrai tautai mēdz būt stingri noteikts. Tas veidojas sociālekonomisko, klimatisko un vēsturisko faktoru ietekmē. Taču šajā procesā, jādūmā, liela nozīme ir arī etniskajām tradīcijām. Klimatiskajiem un sociālekonomiskajiem apstākļiem ir noteicoša loma saimniecības ēku būvmateriāla izvēlē, atsevišķu ēku funkcionālo pazīmju izveidošanā. Taču etniskā faktora nozīme sētas apbūves plānojuma veidošanā nav būtiska. Etnogrāfijā zināms ne mazums piemēru, kad vienādos klimatiskajos un sociālekonomiskajos apstākļos apbūves plānojums zemnieku sētā un ēku saistījums ar dzīvojamo māju dažādām etniskām grupām bija atšķirīgs. Atzīstot saimnieciskās lietderības nozīmes ievērošanu zemnieku sētas saimnieciskā kompleksa veidošanas un izmaiņas procesā, vienlaikus jāatzīst arī tas, ka, cenšoties lietderīgi un racionāli izveidot savu saimniecību, katra tauta izvēlas sev piemērotu oriģinālu atrisinājumu, kurā izpaužas arī etniskās iezīmes.

Abām krievu tautības pārceļotāju grupām (vecticībniekiem un pareizticīgajiem) līdz pat 20. gs. sākumam bija savs atšķirīgs sētas apbūves tips. It īpaši no vietējo iedzīvotāju — latviešu — sētas apbūves atšķīrās vecticībnieku sētas. Tas acīmredzot izskaidrojams ar etniskajām tradīcijām, kuras šīs pārceļotāju grupas atnesa sev līdz un saglabāja. Arī šajā materiālās kultūras jomā konstatētas Latgales krievu radniecīgās saites ar Pleskavas un Novgorodas novada un dažu ar šo novadu robežojošo apgabalu iedzīvotājiem.

Krievu vecticībnieku sētas pamattips 19. gs. otrajā pusē bija ar kūts jumta vienu slīpi segtais pagalms, kurš atradās starp līdztekus novietoto dzīvojamo māju un kūti. Attālums starp abām ēkām bija tāds, ka viņu jumtu malas saskārās. Starp jumtu slīpēm bija iekārtota noteka (лорок). Segtā vai, kā to sauca vecticībnieki, netīrā pagalma ārmalā nelielā attālumā no dzīvojamās mājas tika celtas guļbūves kūtis. Pagalma jumta spāres vienā pusē iecirta kūts ārsienas augšējā vainagā, bet otrā — dzīvojamās mājas — pusē balstīja virs baļķa, kas nostiprināts uz pagalmā iedzītiem stabiem. Otrpus dzīvojamai mājai, 6—7 m attālumā no tās un līdztekus tai cēla ēku rindu — klēti un nojumi-ratu un lauksaimniecības rīku uzglabāšanai (возовня). Tāds apbūves plānojums nosaukts par trīs-rindu saistījumu. Atklāto pagalmu starp klēti un dzi-

vojamo māju sauca par улица. «Netīrā» pagalma abos galos ierīkoja vienviru vārtņus (калитка) stāigāšanai un divviru vārtus iebraukšanai. Raksturīga segtā pagalma detaļa bija arī koka kāršu griesti zem tā jumta neliela salmu un siena daudzuma glabāšanai. Latgales vecticībnieki parasti tos sauca par пятры, taču ne visiem vecticībniekiem tādi bija un ne visi pazina šādu nosaukumu. Ilūkstes apriņķa vecticībnieki ar пятры apzīmēja lielu divstāvu šķūni, precīzāk, tā griestus pelavu glabāšanai.

J. Blomkviste norāda, ka šo terminu lietoja Novgorodas, Jaroslavļas, Kirovas, Permas un dažu citu KPFSR apgabalu, kā arī Baltkrievijas iedzīvotāji. Taču visās šajās vietās ar terminu пятры apzīmēja pavisam citus celtniecības elementus.⁸⁶ Latgalē termins пятры (līdz ar pašiem kāršu griestiem), domājams, bija izplatīts to vecticībnieku vidū, kas bija nākuši no Pleskavas novada, no apvidiem, kuru iedzīvotāji šo terminu lietoja tādā pašā nozīmē kā Latgales vecticībnieki. Sāpus griestus netīrā pagalmā konstatējam vispirms Pleskavas apriņķa Dokatovas pagastā, Ostrovas apriņķa Prokšinas pagastā un daļēji Pēterburgas guberņas Gdovas apriņķī. Ostrovas apriņķa Tolkovas, Viboras un Rablovas pagasta ciemos griesti pelavu glabāšanai bija ierīkoti virs nojumes starp kūtim atklātajā pagalmā, bet dažās Tolkovas pagasta zemnieku (kā arī atsevišķu Ilūkstes apriņķa vecticībnieku) saimniecībās — šķūņos.⁸⁷

Uz ciešo pagalma saistījumu ar dzīvojamo māju kā Latgales krievu zemnieku — vecticībnieku — sētu plānojuma raksturīgu īpatnību norādījušas 19. gs. otrās puses oficiālas personas un pētnieki. Tā, piemēram, Daugavpils miertiesnešu sapulces priekšsēdētājs Goļeņiščevs-Kutuzovs apriņķa raksturojumā 1868. g. rakstīja: «Dzīvojamās mājas ir no koka, gandrīz visiem atdalītas no pārējām celtnēm, izņemot krievus, kuru kūtis atrodas tieši klāt pie dzīvojamām mājām.»⁸⁸

Taču 19. gs. bija vērojamas arī dažas novirzes no šī sētas plānojuma pamattipa. Tā, piemēram, Daugavpils apriņķa Maļinovkas pagasta Kudinas ciemā kāda teicēja vectēvam bija segts divstāvu pagalms, uz kuru izgājusi dzīvojamās mājas bezlogu siena, pie kam pagalma augšu izmantojuši siena un salmu glabāšanai, bet apakšā turējuši lopus; šai pašā pagastā konstatēts arī noseigts vienrindas pagalms.⁸⁹ Tātad iespējams, ka pirmā zemnieka senči bija cēlušies no Ziemeļkrievijas, otrā — no Viduskrievijas (varbūt arī no Pleskavas apkārtnes).⁹⁰ Maļinovkas pagasta Židinas ciemā, pēc cita teicēja stāstījuma, dažiem zemniekiem senāk bijuši atklāti pagalmi bez stingra ēku izvietojuma. Šis teicējs apgalvoja, ka jumtus tolaik seguši mizām; viņš nezināja ne pakaramo katlu, ne arī kāršu griestus (пятры) virs pagalma. Tas liecina, ka šajā ciemā varēja būt apmetušies pārceļotāji no dienvidu guberņām.

Būtiskas novirzes no tradicionālā Latgales sētas plānojuma izskaidrojamas ar sociāliem faktoriem. Tā, piemēram, pēc Daugavpils apriņķa Feldhofas muižas inventāra redzams, ka dažiem trūcīgiem zemniekiem kūtis bija piebūvētas pie sincēm.⁹¹ Ļoti bieži 19. gs. Latgales krievu zemnieku sētās nebija visas uzskaitītās saimniecības ēkas. Piemēram, nabadzīgās saimniecībās bieži iztika bez klēts. Klētij trūkstot, izveidojās divrindu apbūve ar vienu nosegtu pagalmu.⁹²

Dažreiz Latgales vecticībnieki cēla klēti un ratnīcu (возовня) ne sāņus no dzīvojamās ēkas, t. i., ne trešā rindā, bet mājas gala logu priekšā, kā tas 19. gs. novērojams dažviet arī Pleskavas novadā.

Krievu pareizticīgajiem zemniekiem vienīgais sētas plānojuma tips bija atklātais pagalms. Tas liecina, ka arī viņi, tāpat kā vecticībnieki, palika uzticīgi no senču dzimtenes pārnestajām tradīcijām.⁹³ Viņu sētas tipa līdzība ar Latgales latviešu sētu nav pretrunā ar to, jo šī līdzība ir kultūras elements, kas vienlaikus izveidojies gan slāvu, gan kaimiņos esošajā Latgales teritorijā.⁹⁴

Latgales krievu pareizticīgajiem zemniekiem bija vairāki atklāto pagalmu varianti, kas visi savā laikā bija bijuši sastopami Pleskavas guberņā.⁹⁵ Vienu no tiem var pieskaitīt pie trīsrindu apbūves tipa. No vecticībnieku trīsrindu apbūves to atšķir pilnīgi atklāts pagalms. Kūts priekšā bija nožogots neliels laukums lopu turēšanai karstajās vasaras dienās. To sauca par задрувок, задровок, bet telpu starp dzīvojamo māju un klēti — par улица. No ceļa un sakņudārzu puses starp ēkām cēla žogu (тын). Tāds sētas plānojums novērots daudzos Ludzas apriņķa Mērdzenes, Kārsavas, Baltinavas un Janvoles pagastu ciemos. Pleskavas apgabalā tas ir konstatēts Ostrovas un Opočkas apriņķu pagastos.⁹⁶ Mērdzenes un dažos citos pagastos līdz ar aprakstīto bija izplatīts arī pakavveida pagalms: dzīvojamo māju parasti cēla ar sānu fasādi pret ceļu, aiz mājas paralēli tai atradās kūtis, staļļi, nojume; no tās taisnā leņķī pagriezās trešā celtņu rinda, kurā ietilpa kambaris (истопка), nojume (поветь) un klēts. Starp dzīvojamo māju un klēti bija žogs ar divviru vārtiem zem divslīpju jumta un vēl mazi vārtiņi staigāšanai. Dzīvojamā māja bija zem viena, visas saimniecības ēkas — zem otra jumta un plānā veidoja taisnu leņķi. Ar to krievu pareizticīgā zemnieka sēta atšķīrās no līdzīgās Latgales latviešu sētas, kur saimniecības ēkas nebija apvienotas zem viena jumta.⁹⁷ Tāpat kā sētās ar trīsrindu saistījumu, arī šeit nožogoja aploku lopiem (задровок). Žogā starp dzīvojamo māju un kūtim lopu iedzišanai aplokā ierīkoja otru vārtus. Pleskavas guberņā aprakstītais sētas tips konstatēts Ostrovas, Opočkas un Veļikije Luku apriņķu atsevišķos pagastos.

No vecticībnieku segtā pagalma Ludzas apriņķa krievu pareizticīgo zemnieku sēta atšķīrās gan ar celtņu izvietojumu, gan skaitu un nosaukumiem. Tā, piemēram, pareizticīgie krievi klēti sauca par амбар,⁹⁸ nojumi ratu un rīku glabāšanai — par поветь. Siena šķūnis, kam vispār pieņemtais nosaukums šeit bija пуней⁹⁹ (vecticībnieki dažreiz to sauca par пуня, biežāk — par сарай), bija pagalma ēku kompleksa daļa zem viena jumta ar kūtim, kamēr vecticībnieku sētās tas ne vienmēr ietilpa šajā kompleksā. Vecticībnieki šķūni biežāk cēla rījas un piedarba tuvumā.¹⁰⁰ Tāpēc viņu sētās kļuva nepieciešams virs pagalma celt īpašus kāršu griestus (пятьры). Bez tam visās Ludzas apriņķa krievu pareizticīgo zemnieku sētās obligātas bija vienā rindā ar klēti celtas piebūves (истопки, vietējā izrunā истѣпки), kurās vasarā glabāja piena produktus, bet ziemā — kartupeļus un citus dārzeņus. Kā atsevišķas gulbūves tās nebija sastopamas tajās Ludzas apriņķa saimniecībās, kur mājas cēla uz daudzmaz augstiem kambariem, kas tāpat

saucās par истѣпка un pildīja līdzīgas funkcijas. Sādi kambari bija arī latviešiem Ludzas apriņķī, dažos Daugavpils apriņķa pagastos un Austrumvidzemē, bet ārpus Latvijas — vairākās vietās Baltkrievijā un Pleskavas novadā.¹⁰¹ Iespējams, ka šo kambaru kā atsevišķu celtņu izplatība Ludzas apriņķa krievu sētās saistīta ar viņu senču no Pleskavas novada pārnestu tradīciju.

Pamatojoties uz zemnieku dzīvojamās ēkas un pagalma tipu kombinējumu un saimniecības ēku saistījumu ar dzīvojamo māju, etnogrāfi izdala vairākus mājokļa kompleksus, kas cēlušies tālā pagātnē un atspoguļo toreizējo krievu tautības iedzīvotāju atsevišķu grupu kultūras īpatnības.¹⁰² Pēdējā laikā bez ziemeļ-, vidus- un dienvidkrievu kompleksiem izdala arī t. s. rietumkrievu kompleksu, kam vislielākā līdzība ir ar viduskrievu kompleksu.¹⁰³

Rietumkrievu komplekss izplatīts ārpus Latgales galvenokārt Pleskavas un Vitebskas guberņās, tā varianti — arī Pēterburgas un Novgorodas guberņā.¹⁰⁴ Šo kompleksu 19. gs. raksturo zemnieku dzīvojamā māja ar zemu vai vidēja augstuma kambari zem tās, taču daudzās Pleskavas un Novgorodas guberņas vietās bija sastopamas dzīvojamās mājas bez kambara ar zemes klonu vai koka grīdu; jumts divslīpju, ar seno iežmaugu konstrukciju (на самцах), segts salmiem. Iekšējais plānojums rietumkrievu tipa. Daudzās vietās bija atklāts pavards ar pakaramo katlu. Arhitektonisko rotājumu trūka. Rietumkrievu kompleksa variantiem bija divi sētas plānojuma tipi, proti, 1) trīsrindu apbūve ar segtu pagalmu un 2) pakavveida pagalms.¹⁰⁵ Salīdzinot Latgales krievu iedzīvotāju dzīvojamās ēkas un sētas plānojumu ar šo kompleksu, secināms, ka gan krievu vecticībnieku, gan pareizticīgo zemnieku 19. gs. dzīvojamās mājas un sēta droši pieskaitāmas pie rietumkrievu kompleksa. Tas, ka Latgales krievu iedzīvotāju mājokļa komplekss un tā objektu nosaukumi pilnīgi sakrīt ar attiecīgajiem nosaukumiem kompleksā, kādu pazina minēto apvidu iedzīvotāji, pēc mūsu domām, izskaidrojams tikai ar abu šo iedzīvotāju grupu izcelsmes kopību, kā arī ar to, ka pirmā no tām stingri saglabājusi savu senču dzimtenes tradīcijas.

Etnogrāfiem nav vienota uzskata par rietumkrievu kompleksa rašanās laiku. Pēc mūsu domām, aprakstītie šā kompleksa varianti pamatā izveidojušies vienlaikus ar ziemeļkrievu un dienvidkrievu variantiem. Pretējā gadījumā Latgales krievu iedzīvotāju sētās bez norādītajiem dzīvojamās mājas un sētas plānojuma tiptiem vajadzētu pastāvēt arī citiem tiptiem, kas radušies agrāk. Tādi mums pagaidām nav zināmi (ja neskaita atsevišķu no ziemeļu vai dienvidu rajoniem nākušo pārceļotāju sētu apbūves īpatnības). Ja rietumkrievu komplekss būtu izveidojies, kad krievu atnācēji jau bija Latgalē, tad visa šī kompleksa izplatības teritorijā vajadzēja izveidoties arī vairāk vai mazāk vienveidīgai terminoloģijai. Taču tā ir stipri atšķirīga, kā par to liecina, piemēram, pagalma nosaukums. Dažos rietumu apvidos to sauca par скотник, citos — par скотный двор, грязный двор, vēl citos — par денник utt. Lielākai vajadzētu būt arī vienveidībai dzīvojamās ēkas izveidojumā, saimniecības ēku skaitā un izvietojumā kā krievu vecticībnieku, tā arī pareizticīgo sētās. Beidzot, par labu izteiktajam pieņēmumam, ka zemnieku sētas apbūves

rietumkrievu apakštips ir visai sens, liecina arī dati par Ilūkstes, Igaunijas un Lietuvas vecticībniekiem. Būdami cieši vienoti uz reliģioziem pamatiem, tie no pašam pirmajam apmešanās dienām Baltijā uzturēja ciešus savstarpējus sakarus gan reliģiski sabiedriskajā, gan sadzīves attiecību sfērā. Šim apstāklim vajadzēja neapšaubāmi ietekmēt viņu materiālo kultūru. Dzīvojamās ēkas un apbūves principu izveidošanā būtu bijusi lielāka vienveidība un vairāk kopīgu iezīmju, ja tie būtu izveidojušies vēlākajā periodā, taču etnogrāfiskie materiāli rāda, ka katrai no minētajām vecticībnieku grupām saglabājās savs sētas un ēku saistījuma tips. Teiktais ļauj secināt, ka rietumkrievu dzīvojamais komplekss izcelšanās ziņā bija tikpat sens kā pārējie kompleksi un krievu iedzīvotāji Latgalē to atdarinājuši visās detaļās.

Apkopojot teikto, secināms:

1. Latgales krievu senie iedzīvotāji (kā vecticībnieki, tā arī pareizticīgie), lai gan viņiem bija kopīgi elementi ar Latgales latviešiem materiālās kultūras un īpaši dzīvojamās mājas celtniecībā un iekārtojumā, visumā atšķīrās no tiem, kā arī no šeit sen dzīvojošiem baltkrieviem ar savu tradicionālo dzīves veidu un kultūru.

2. Latgales krievu iedzīvotāju dzīvojamo un saimniecības ēku izpēte parādījusi, ka to celtniecības paņēmienos, dzīvojamās ēkas plānojumā un istabas organizācijā līdz pat 19. gs. otrajai pusei saglabājušās daudzas senatnīgas krievu tautas celtniecības iezīmes, kas, pēc etnogrāfiskās literatūras datiem, izvei-

dojušās ilgi pirms krievu izceļotāju pārceļšanās uz Latgali. Tas vedina domāt, ka krievu zemnieki atnāca uz jaunajām dzīves vietām ne tikai ar savu apģērba un kulinārijas kompleksu, bet atnesa līdz arī savu dzīvojamās mājas kompleksu.

3. Latgales krievu un latviešu zemnieku celtniecības paņēmieni, dzīvojamo māju, to iekšējā plānojuma un dažu sētu tipu līdzība nav pretrunā ar izteikto pieņēmumu, jo šīs līdzības pamatā, jādodomā, ir ne tik daudz aizgūšana, kā tas apstākļi, ka tuvos sociāl-ekonomiskos un ģeogrāfiskos apstākļos dažādiem etnosiem rodas līdzīgas materiālās kultūras formas.

4. Minētā Latgales krievu iedzīvotāju dzīvojamo un saimniecības ēku kompleksa salīdzinājums ar citiem literatūrā aprakstītiem kompleksiem dod pamatu uzskatam, ka mūsu aplūkotās iedzīvotāju grupas dzīvojamās mājas kompleksi sakrīt ar t.s. rietumkrievu kompleksu, kura izplatības pamatteritorija bija Pleskavas un Vitebskas guberņas, kā arī daži Peterburgas un Novgorodas guberņas apriņķi. Šī sakritība ļauj uzskatīt rietumkrievu kompleksa izplatības zonu par krievu pārceļotāju pamatmasas dzimteni, bet viņu lietotie termini — konstatēt tiešu tuvumu ar Pleskavas novada terminoloģiju.

5. Iespēja pēc dzīvojamās mājas un saimniecības ēkām noteikt krievu atnācēju dzimteni, kuru tie atstājuši pirms vairāk nekā trīssimt gadiem, dod pamatu uzskatīt, ka esam pozitīvi atbildējuši uz jautājumu par pārceļotāju tradīciju noturīgumu un saglabāšanos šajā materiālās kultūras jomā.

PARINDES

¹ Кушнер П. И. Этнические территории и этнические границы. М., 1951. 279 с.
² Turpat, 9. lpp.
³ Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы. М., 1968, с. 369.
⁴ Чебоксаров Н. Н., Чебоксарова И. А. Народы, расы, культура. М., 1971, с. 25.
⁵ Спегальский Ю. П. Жилище северо-западной Руси IX—XIII вв. Л., 1972, с. 5.
⁶ Громов Г. Г., Новиков Ю. Ф. Некоторые вопросы агроэтнографических исследований. — СЭ, 1967, 1, с. 80—93; kategoriskāk G. Gromovs noliedz aršanas rīku tipu un formu saistību ar etnosu un etniskajām tradīcijām savā agrākajā darbā «Генезис плуга и этнография» (СЭ, 1963, 2, с. 98—111); Шенников А. А. О понятии «этнографический комплекс». — «Доклады отделений и комиссий Географического общества СССР», Л., 1967, вып. 3, с. 39—57; Шенников А. А. Распространение животноводческих построек у народов Европейской России. — СЭ, 1968, 6, с. 99—106.
⁷ Громов Г. Г., Новиков Ю. Ф. Некоторые вопросы агроэтнографических исследований, с. 92.
⁸ Чебоксаров Н. Н., Чеснов Я. В. Некоторые проблемы агроэтнографии Юго-Восточной Азии. — СЭ, 1967, 3, с. 59—67; Сабурова Л. М. По поводу статьи Г. Г. Громова и Ю. Ф. Новикова «Некоторые вопросы агроэтнографических исследований». — СЭ, 1967, 6, с. 76—82; Суринов В. М. К определению этнических традиций в земледелии. — СЭ, 1971, 3, с. 51—58; Бежкович А. С. Еще раз об агроэтнографических исследованиях. — СЭ, 1971, 5, с. 87—94; Краснов Ю. А. Древнейшие упряжные пахотные орудия. М., 1975, с. 184 и др.
⁹ Сабурова Л. М. По поводу статьи Г. Г. Громова и Ю. Ф. Новикова..., с. 81.

¹⁰ Новгородов М. А. Говор русского старожильского населения Дагдского района Латвийской ССР. Автореферат дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. М., 1958; Семенова М. Ф. Из топонимики Латгале. — «Ученые записки Латвийского гос. университета», 1956, вып. 11, с. 215—233; Сница А. И. Лексика говора русского старожильского населения Прейльского района Латвийской ССР. Дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. М., 1964, и. с.
¹¹ Типы сельского жилища в странах зарубежной Европы, с. 370.
¹² Маркова Л. В. О проявлении этнической специфики в материальной культуре болгар. — СЭ, 1974, 1, с. 53.
¹³ Sīkāk skat.: Заварина А. А. Из истории поселения старообрядцев в Латгалии. — Атеизм и религия. Р., 1969, с. 153—172; Заварина А. А. Из истории формирования русского старожильского населения в Латвии. — «Изв. АН ЛатвССР», 1977, № 2, с. 70—84.
¹⁴ Seit un tālāk, kur runa ir par Novgorodas zemi, domāti rajoni, kas robežo galvenokārt ar Pleskavas novadu.
¹⁵ Сница А. И. Лексика говора русского старожильского населения Прейльского района Латвийской ССР, с. 453; Новгородов М. А. Говор русского старожильского населения Дагдского района Латвийской ССР, с. 17.
¹⁶ Сница А. И. Лексика говора русского старожильского населения Прейльского района Латвийской ССР, с. 464, 479.
¹⁷ Смиречанский В. Этнографический очерк из быта крестьян Псковского уезда. — Псковский статистический сборник. Псков, 1871, с. 103.
¹⁸ Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива Императорского русского географического общества, вып. 3. Пг., 1916, с. 1126, 1148; АРГО, ф. 24, оп. 1, д. 6.
¹⁹ Рихтер Е. Русское население западного Причудья. Таллин, 1976. 292 с.
²⁰ Сабурова Л. М. По поводу статьи Г. Г. Громова и Ю. Ф. Новикова..., с. 81.

- ²¹ Sīkāk par to skat. L. Terentjevas rakstā šajā krājumā.
- ²² E 1953. g. ekspedīcijas materiāli Pleskavas apg.; Чижикова Л. Н. Поселение и жилище. — Материалы и исследования по этнографии русского населения Европейской части СССР. М., 1960, с. 17.
- ²³ Nosaukumu lielākā daļa bija sastopama Pleskavas un Novgorodas novada ciemos. Vienīgi nav zināms, vai tur tika lietots nosaukums селитба vai селиба, jo mūsu ekspedīcijas apmeklētajās vietās Ostrovas, Opočkas, Porhovas, Lokņas, Gdovas un Strugi Krasnijas rajonā tas teicējiem nebija zināms, bet par citiem rajoniem autorei ziņu nav.
- ²⁴ Русские. Историко-этнографический атлас. М., 1967, с. 171.
- ²⁵ Tādās pašās domās ir arī L. Cizikova (Поселение и жилище, с. 18).
- ²⁶ Рабинович М. Г. Русское жилище в XIII—XVII вв. — Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975, с. 164, 182.
- ²⁷ Bij. Opočkas apriņķī — простой угол un рогатый угол, Gdovas — простой un круглый угол, Pečoru — простой, Ostrovas — круглый, простой, Pleskavas — простой, в чашу, Porhovas — в угол (E 1953., 1957., 1975. g. Pleskavas argabala ekspedīciju materiāli).
- ²⁸ Kraštiņa A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē kļaušu saimniecības sairšanas un kapitālisma postiprināšanās laikā. Rīga, 1959, 141. lpp.
- ²⁹ Шноре Э. Д. Асотское городище. Р., 1961, с. 63. (Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР, 2).
- ³⁰ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки русских, украинцев и белорусов. — Восточнославянский этнографический сборник. М., 1956, с. 225.
- ³¹ Abi nosaukumi — мост un зень tikuši atzīmēti Pleskavas argabalā, мост — bij. Ostrovas apriņķa Rablovas pagastā un Opočkas apriņķī; зень, на зени — bij. Ostrovas apriņķa Tolkovas pagastā, Pleskavas apriņķa Dokatovas pagastā u. c. (E 1975. g. ekspedīcijas materiāli). J. Blomkviste norāda, ka šie termini lielkrievu vidū kādreiz esot bijuši ļoti izplatīti (Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 232), taču zemes klonu minētā autore nosauc par земь. Acīmredzot зень ir īpatnējā Pleskavas un Novgorodas novada leksēma. I. Srezņevskis atzīmē, ka vārds зень lietots Novgorodas 1375. g. līgumrakstā ar vāciešiem (Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам, т. 1. Спб., 1893, с. 977), uzskatāms, ka tā ir vārda земь nepareiza forma.
- ³² Pleskavas argabalā konstatējam augstas dzīvojamās mājas (grīdu siļas iecirstas 3.—4. vai 5.—6. vainagā) bij. Ostrovas apriņķa Prokšinas, Tolkovas un Viboras pagastā, Porhovas apriņķa Gorku, Tišenkas un Bežkovicu pagastā, Velikiie Luku apriņķa Miritiņicu pagastā (E 1975., 1976. g. ekspedīciju materiāli).
- ³³ No Krievu ģeogrāfijas biedrības materiāliem izriet, ka zemā dzīvojamā māja ar māla vai zemes klonu eksistējusi 19. gs. vidū Pleskavas guberņas Pleskavas apriņķī un Ostrovas apriņķa Mjasovas pagastā (Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива..., вып. 3, с. 1126, 1148; АРГО, ф. 24, оп. 1, д. 16—00310). Gulbūves cirtņa otrā vainagā grīdas siļas iestiprināja bij. Vitēbskas guberņas (tag. Pleskavas argabalā) Sebežas apriņķī, daļēji Ostrovas apriņķa Rablovas pagastā un Pleskavas apriņķa Dokatovas pagastā (E 1953. un 1975. g. ekspedīciju materiāli).
- ³⁴ Grīdas siļi nosaukums sliги mājās, kur agrāk bija māla vai zemes kloni, iespējams, pārņemts no saimniekiem, kam mājas bija ar koka grīdām, vai arī no griestu siļām.
- ³⁵ E 1953. un 1957. g. ekspedīciju materiāli; skat.: Чижикова Л. Н. Поселение и жилище, с. 2.
- ³⁶ Ilūkstes apriņķa vecticībnieki tās sauca par лаги un вербалки, Igaunijas — par вербалки un Ziemeļbaltkrievijas Braslavas rajona — par лаги.
- ³⁷ Nosaukumu posom konstatējam visā Latgalē. Tas atzīmēts arī Lietuvā (Материалы для словаря русских старожильческих говоров Прибалтики. Под ред. Семеновой М. Ф. Рига, 1963). Nosaukums posom lietots Tveras—Ostaškovas rajonā jumta vai raumtes pozīcijā (Даль В. Толковый словарь живого великорусского языка, т. 3. М., 1955, с. 339). Zeltiņa apzīmēšanai termiņu posom lietoja Novgorodas guberņas Bogoviču apriņķī (Синозерский М. Домашний быт крестьян Левочской волости Боровичского у. Новгородской губернии. — «Живая старина», 1898, вып. 4) un Arhangel'skas argabalā (Синица А. И. Из наблюдений над лексикой говора русского старожильского населения Прейльского района Латвийской ССР. — Псковские
- говору. Труды первой Псковской диалектологической конференции 1960. Псков, 1962, с. 223). Mums Pleskavas argabalā šo nosaukumu neizdevās konstatēt. Jādomā, ka tas ieviesies Latvijā ar pārceļotājiem no ziemeļu guberņām. Par termina strop areālu V. Dāls uzskata Pleskavas guberņas rietumu daļu, kur to lietoja bēniņu vai griestu apzīmēšanai (Толковый словарь, т. 4. М., 1955, с. 342). Sarežģītāks ir jautājums par termina евель izcelsmi, ko plaši lietojuši Ilūkstes raj. vecticībnieki, Molodečno argabala baltkrievi un Igaunijas vecticībnieki (Рихтер Е. Русское население Западного Причудья, с. 110). Var pieņemt, ka nosaukumu евель krievu iedzīvotāji veidoja pēc latviešu «ģēvele» parauga, kas savukārt, kā norāda A. Bilenšteins, cēlies no ziemeļvācu *Gewel* «zelminis» (Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten. 1. Teil. SPb., 1907, S. 32). Kas un kad pamudināja Ilūkstes apriņķa un Igaunijas vecticībniekus atteikties no sava, krieviskā nosaukuma, kas laukum pastāvējis, paliek neskaidrs. Varbūt tas notika, pārejot no guļbaļķu uz dēļu zelmini.
- ³⁸ Ilūkstes apriņķa vecticībnieki jumta kāršu apzīmēšanai lietoja divus nosaukumus — грабьсты un чаты (1954. g. ekspedīcijas materiāli). Pēdējo nosaukumu lietoja arī Igaunijas vecticībnieki, bet Baltkrievijas Braslavas rajona vecticībnieki jumta kārtis sauca par решетенье jeb грабьстование (E 1956. g. ekspedīcijas materiāli). Nosaukumu грабьсты lietoja arī Ilūkstes apriņķa latvieši un poļi. Tā izcelšanās neskaidra.
- ³⁹ Par konек sauca augšējo kārti arī Novgorodas guberņas Krestcu apriņķī (АРГО, ф. 24, оп. 1, д. 105—X, III), kā arī Pleskavas guberņas Opočkas un Ostrovas apriņķī (E 1975. g. ekspedīcijas materiāli).
- ⁴⁰ 1976. g. ekspedīcijas materiāli.
- ⁴¹ Kraštiņa A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē..., 145. lpp.
- ⁴² Молчанова Л. А. Материальная культура белорусов. Минск, 1968, с. 98.
- ⁴³ E 1975. un 1976. g. ekspedīciju materiāli.
- ⁴⁴ Konstatēts Krāslavas rajona Ezernieku с.п. Ostrovjāņu ciemā dzīvojamai ēkai, ko cēlis kāds vecticībnieks 19. gs. 50. gados (E 1966. g. ekspedīcijas materiāli).
- ⁴⁵ E 1976. g. ekspedīcijas materiāli.
- ⁴⁶ Pleskavas argabalā šis termins fiksēts bij. Opočkas apriņķī (E 1975. g. ekspedīcijas materiāli).
- ⁴⁷ Līdz ar šiem Pleskavas novadā lietoja vairākus citus terminus — перо, ярешь. Ar pēdējo tika apzīmēts no salmiem pits jumta slīpes gala nostiprinājums (E 1975. g. ekspedīcijas materiāli).
- ⁴⁸ Харузин А. Славянское жилище в Северо-Западном крае. — «Вилениский временник», 1907, кн. 2, с. 211.
- ⁴⁹ Ostrovas, Porhovas u.c. raj. (E 1975. g. ekspedīcijas materiāli).
- ⁵⁰ Šos terminus atzīmējam bij. Pleskavas guberņas Ostrovas, Opočkas, Pleskavas, Porhovas un Velikiie Luku apriņķī (E 1953., 1957., 1975., 1976. g. ekspedīciju materiāli).
- ⁵¹ V. Dāla vārdnīcā vārdiem поллет un тычки, norādītā nozīme nav dota.
- ⁵² Kraštiņa A. Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē..., 150. lpp.; Ciermanis S. Latviešu tautas dzīves pieminekļi. Celtnes un to iekārta. Rīga, 1969, 25., 26. lpp.
- ⁵³ Рихтер Е. Русское население Западного Причудья, с. 110; E 1954. un 1957. g. ekspedīcijas materiāli.
- ⁵⁴ Cik plaši termins охлупной венеи lietots Pleskavas novadā, neizdevās noskaidrot. Tikai Pleskavas apriņķa Dokatovas pagasta Indejevo ciemā kāds teicējs ar to apzīmēja balkus, kuros iestiprina jumta spāres. Tveras guberņā tā apzīmēja vainagu, ko lika virs griestu siļas (матца) (Верхне-Волжская этнологическая экспедиция. Крестьянские постройки Ярославско-Тверского края. Л., 1926, с. 10).
- ⁵⁵ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 225; А. Харузин uzskata, ka tikai divu loģu izcirstāna un to izvietojums aprakstītā veidā ir ļoti sens būvniecības paņēmieni, kas raksturīgs arī dažām citām ziemeļrietumu guberņām (Харузин А. Славянское жилище в Северо-Западном крае, с. 114).
- ⁵⁶ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 124.
- ⁵⁷ АРГО, ф. 24, оп. 1, дд. 105—X, XV; 105—X, III.
- ⁵⁸ E 1953. un 1975. g. ekspedīciju materiāli.
- ⁵⁹ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 138.
- ⁶⁰ Раппопорт П. А. Древнерусское жилище. Л., 1975, с. 143. (Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Е, 1—32).

- ⁶¹ LCVVA, 712. f., 2. apr., 10. l., 57.—80. lp.
- ⁶² Termins po polju valodā sastādītā dokumenta.
- ⁶³ Griboļi, Voiņi, Staiņiški, Caupi (LCVVA, 701. f., 2. apr., 17. l.; 712. f., 2. apr., 79. l.).
- ⁶⁴ ЦГИА БССР, ф. 2635, оп. 1, дд. 434, 883, 890, 1333, 1382, 1391 u.c.; Симерманис S. Latviešu tautas dzīves pieminekļi, 36. lpp.
- ⁶⁵ Bij. Ostrovas apriņķa Viboras pagastā, Pleskavas apriņķa Dokatovas pagastā (E 1975. g. ekspedīcijas materiāli).
- ⁶⁶ LCVVA, 712. f., 2. apr., 10. l., 57.—80. lp.
- ⁶⁷ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 144. Nosaukums отхожая Latgalē atzīmēts Rēzeknes apriņķa Ozolmuižas pagasta Ruskaja Slobodas ciemā.
- ⁶⁸ Turpat, 224. lpp.
- ⁶⁹ Крајша «Материалы для словаря русских старожильческих говоров в Прибалтике» sastādītāji atzīmē, ka Latgales krievi lietoja nosaukumu груба gan krāsns augšējās daļas, gan dūmvada nozīmē, bet Lietuvas vecticībnieki ar to apzīmēja arī bedrites ogļu glabašanai (72. lpp.). Pēc V. Dāla ziņām, nosaukums груба, грубка lietots Kurskas, Orlas un Voronežas guberņā, lai apzīmētu Holandes vai krievu krāsni, kā arī mūrīti pie tās, dūmvadu un dūmeni (Даль В. Толковый словарь, т. 1. М., 1955, с. 399).
- ⁷⁰ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 261; Харузин А. Славянское жилище в Северо-Западном крае, с. 350, 351.
- ⁷¹ E 1975. g. ekspedīcijas materiāli.
- ⁷² Pleskavas novadā mūrīši (ленухи) ar ieeju pagriņdē atzīmēti 19. gs. Holmas apriņķī (АРГО, ф. 24, оп. 1, д. 19 — XXXII). Mēs tos konstatējām 1976. g. bij. Veļikije Luku apriņķa Miritiņicu pagastā Miritiņicu ciemā.
- ⁷³ Русские. Историко-этнографический атлас, с. 160.
- ⁷⁴ Turpat.
- ⁷⁵ E 1956., 1957. g. ekspedīciju materiāli.
- ⁷⁶ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 262, 263.
- ⁷⁷ Рихтер Е. Русское население Западного Причудья, с. 111, 118.
- ⁷⁸ Paг Latgales latviešu ieradumu mazgāties krāsni literatūrā ziņas neatradām.
- ⁷⁹ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 225; E 1975. un 1976. g. ekspedīciju materiāli. Nosaukums большой угол mūsu pēitājā teritorijā bijis izplatīts tag. Pleskavas argabalā, bij. Ostrovas apriņķa Tolkovas pagastā, Porhovas apriņķa Bežkovicu, Tišenkas un Gorku pagastā, kā arī Gdovas un Lugas apriņķī (bij. Pēterburgas guberņā). Nosaukumi передний jeb пережий угол atzīmēti Ostrovas apriņķa Viboras, Prokšinas un Rablovas pagastā, Pleskavas apriņķa Dokatovas pagastā, Veļikije Luku apriņķa Miritiņicu pagastā, kā arī vairākās vietās Opočkas apriņķī.
- ⁸⁰ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 262, 263. Par to, kā senos laikos mēdza novietot pusdienas galdu Latgales latvieši, mums ziņu nav.
- ⁸¹ АРГО, ф. 24, оп. 1, д. 16; Синозерский М. Домашний быт крестьян...; E 1953. g. ekspedīcijas materiāli. Pēc J. Blomkvistes sniegtajām ziņām, Pleskavas gub. stūri pie ieejas apzīmēja arī ar nosaukumu кут (Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 226). Mēs to Latgalē netikām konstatējuši. Крајша «Материалы для словаря русских старожильческих говоров в Прибалтике» atzīmēts, ka to lieto tikai Lietuvas vecticībnieki (140. lpp.), taču nav zināms, kādu istabas daļu ar to apzīmēja. Pēc L. Ņemcevas ziņām, nosaukums кут sastopams bij. Piūkstes rajona Kaplavas un Salienas s.p., kur ar to apzīmē istabas priekšējo stūri (Диалектологический сборник. Р., 1968, с. 89). Nosaukumu кут priekšējā stūra apzīmēšanai krievu vecticībnieki šeit varēja pārņemt no baltkrieviem, kas to plaši lieto tieši šādā nozīmē (Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 226). Taču, pēc A. Haruzina datiem, nosaukums кут «svētā kakta» nozīmē bija pazīstams arī bij. Novgorodas, Pleskavas, Kurskas un Smoļenskas guberņas dažu apvidu krievu iedzīvotājiem (Харузин А. Славянское жилище в Северо-Западном крае, с. 387). Mēs nosaukumu кут priekšējā stūra nozīmē esam konstatējuši bij. Vitebskas guberņas Sebežas apriņķī (tag. Pleskavas argabalā).
- ⁸² Šos nosaukumus etnogrāfi atzīmējuši Pleskavas un Novgorodas novadā, taču tur lietoja vēl četrus citus nosaukumus — задник, мары, прилавок, пол. Latgalē pēdējos terminus neesam konstatējuši.
- ⁸³ Tā, piemēram, Novgorodas guberņas Novgorodas un Krestcu apriņķos augšējās lāvas (полати) necēla (АРГО, ф. 24, оп. 1, д. 105 — X, III.); Pleskavas guberņas Veļikije Luku apriņķī tās taisīja kopā ar apakšējām (кровать) (turpat, 16.—0034. l.). Tāpat Opočkas un Ostrovas apriņķos tās vietumis sastopamas (E 1957. un 1975. g. ekspedīciju materiāli).
- ⁸⁴ Par to sīkāk skat. L. Terentjevas rakstā šinī krājumā.
- ⁸⁵ 80 gadu vecs bij. Ludzas apriņķa Zvirgzdenes pagasta Škincovas ciema teicējs (krievs, vecticībnieks) labi zināja stāstīt, ka vectēva mājā krāsns bijusi pagriezta ar kurtuvi pret mājas galu, bet ieejas durvis atradušās mājas sānsienā. Šāds plānojums raksturīgs ziemeļ- un viduskrievu zemnieku dzīvojamās mājas tipam (E 1956. gada ekspedīcijas materiāli).
- ⁸⁶ Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 309. V. Dāla vārdnīcā šis nosaukums gan dots, taču ar citu nozīmi.
- ⁸⁷ E 1953. un 1975. g. ekspedīciju materiāli.
- ⁸⁸ ЦГИА БССР, ф. 2502, оп. 1, д. 162, лл. 9, 10. То рашу atzīmēja arī tā laika novadpētnieki (Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива..., вып. 3, с. 1148).
- ⁸⁹ E 1954. g. ekspedīcijas materiāli.
- ⁹⁰ Segtais vienrindas saistījums, kad pagalms atrodas tieši pie mājas sincēm, atzīmēts Pleskavas guberņas Porhovas apriņķa pagastos (E 1953., 1957., 1975., 1976. g. ekspedīciju materiāli).
- ⁹¹ LCVVA, 712. f., 2. apr., 10. l., 70. lp.
- ⁹² Trīsriindu vai divriindu apbūvi ar pagalmu konstatējam dažos bij. Pleskavas guberņas apriņķos (Pleskavas un Veļikije Luku apriņķu pagastos, Ostrovas apriņķa Viboras un Prokšinas pagastos), Pēterburgas guberņas Lugas apriņķa Jabloņecas u.c. pagastos, kā arī Vitebskas guberņas Sebežas apriņķī (E 1953., 1957., 1975. un 1976. g. ekspedīciju materiāli) un Novgorodas guberņā (skat. «Русские. Историко-этнографический атлас», с. 154).
- ⁹³ Atklātais pagalms bija izplatīts Pleskavas guberņas Ostrovas, Veļikije Luku un Holmas apriņķī, daļēji arī Pēterburgas guberņā (Русские. Историко-этнографический атлас, с. 154).
- ⁹⁴ Dumpe L. Baltisch-slawische Elemente in der Anlage der Stallbauten Ostletlands (Latgale). — «Ethnologia slavica», Bratislava, 1976—1977, 8—9, S. 57.
- ⁹⁵ Чижикова Л. Н. Поселение и жилище, с. 36.
- ⁹⁶ E 1957. un 1976. g. ekspedīciju materiāli.
- ⁹⁷ Dumpe L. Baltisch-slawische Elemente..., S. 58.
- ⁹⁸ Pēc N. Ļebedevas autorei laipni sniegtiem datiem, nosaukums амбар bija izplatīts Pleskavas un Novgorodas novadā gar Lovates vidus- un augšteci un gar Kuņjas upi, кель — Pleskavas apvidū. Trešo terminu житница, kas bija izplatīts Lovates lejtecē un citur, Latgalē neesam konstatējuši.
- ⁹⁹ Nosaukums пуня, pēc jau minētās N. Ļebedevas informācijas, bija izplatīts Lovates upes lejtecē un vidustecē, pārējās vietās lietoja nosaukumu сарай.
- ¹⁰⁰ Uz to, ka šķūnis (сарай, пуня) Pleskavas guberņā, īpaši Ostrovas apriņķī, atradās netālu no rijas, norādījuši 19. gs. novadpētnieki (skat.: Зеленин Д. К. Описание рукописей Ученого архива..., вып. 3, с. 1135).
- ¹⁰¹ Молчанова Л. А. Материальная культура белорусов, с. 82; Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 202; Чижикова Л. Н. Поселение и жилище, с. 34. Pleskavas novadā mūsu apsekotajā teritorijā konstatējam terminu истѣпка patstāvīgas gulbūves nozīmē tikai Sebežas rajonā. Ostrovas apriņķa Tolkovas, Viboras, Rablovas, vietām arī Prokšinas pagastos, kā arī Opočkas apriņķī un Porhovas apriņķa Tišenkas, Bežkovicu, daļēji arī Gorsku pagastā ar terminu истѣпка apzīmēja pagrabu (подполье). Līdz ar to atsevišķās nosaukto pagastu vietās lietoja arī terminus подмостье, подызбница. Pēterburgas guberņas Lugas apriņķa Jabloņecas pagastā, Gdovas apriņķī, Pleskavas guberņas Veļikije Luku apriņķa Miritiņicu pagastā terminu истѣпка nelietoja ne pagraba, ne atsevišķas gulbūves nozīmē un pat to nepazīna (E 1953., 1957., 1975., 1976. g. ekspedīciju materiāli).
- ¹⁰² Бломквист Е. Э. Крестьянские постройки..., с. 65, 66.
- ¹⁰³ Русские. Историко-этнографический атлас, с. 154. Atlanta autori norāda, ka šis komplekss bijis izplatīts Vitebskas guberņas dienvidu daļā. Pēc mūsu domām, komplekss raksturīgāks Vitebskas guberņas ziemeļu daļai.
- ¹⁰⁴ Turpat.
- ¹⁰⁵ Turpat.

ЖИЛИЩЕ РУССКИХ СТАРОЖИЛЬЧЕСКИХ КРЕСТЬЯН В ЛАТГАЛЕ

(К вопросу о сохранности этнической традиции в жилище)

Резюме

Жилище русских крестьян Латгале рассматривается в статье в связи с вопросом о сохранности этнической традиции в материальной культуре, по которому в последнее время советскими этнографами высказываются различные суждения. Более того, отдельные специалисты вообще перестали видеть в некоторых областях материальной культуры, особенно в средствах труда, этническую специфику. Они утверждают, что сельскохозяйственная техника, поселения, крестьянская усадьба представляют область народной культуры, ничего общего не имеющую с этносом, так как все эти элементы быта глубоко рациональны в своей основе и связаны прежде всего с общественно-экономическими и географическими условиями жизни народа.

Разделяя в этом вопросе точку зрения большинства ведущих специалистов, заключающуюся в том, что, несмотря на социально-экономическую обусловленность явлений культуры, им все же присуща этническая специфика, которую этнос способен очень длительное время сохранять, в результате чего бывает возможным «по отдельным этническим особенностям установить, к какой группе, к какому народу принадлежит тот или другой человеческий коллектив», автор данной статьи пытался проверить это положение на примере жилища русского старожильческого населения Латгале.

Собранный материал позволил сделать следующие выводы.

1. Русское старожильческое население Латгале, несмотря на наличие общих с латышами-латгальцами элементов в материальной культуре и особенно в жилище, в общем выделялось среди них, а также среди живущего здесь с давних времен белорусского населения своим комплексом традиционно-бытовой культуры.

2. Изучение жилища и надворных строений всего русского старожильческого населения показало, что в приемах и навыках строительной техники, в планировке жилых строений, во внутренней организации избы вплоть до 2-й половины XIX в. сохранилось очень много архаичных черт русского домостро-

ительства, которые сложились, как вытекает из этнографической литературы, задолго до ухода пришельцев Латгале с их первоначальной родины. Это позволяет считать, что на новые места русские крестьяне пришли не только со своим комплексом одежды, пищи, что не вызывает сомнения у исследователей в силу отличий их костюма и пищи от таковых местного населения, но принесли с собою также и свой жилищный комплекс.

3. Сходство приемов строительной техники, типов жилища, внутренней планировки, а также некоторых типов двора русских крестьян с таковыми латышей Латгале не противоречит высказанному выше положению, так как это сходство является не столько результатом заимствования, сколько следствием того, что в близких по своему характеру социально-экономических и естественно-географических условиях у разных этносов рождаются сходные формы материальной культуры.

4. Сравнение указанного комплекса жилых и надворных строений русского населения Латгале с описанными в литературе другими комплексами дает основание считать, что прослеживаемый жилищный комплекс изучаемой нами группы населения совпадает с так называемым западнорусским комплексом, основной территорией распространения которого были Псковская и Витебская губернии, а также некоторые уезды Петербургской и Новгородской губерний. Это совпадение комплексов позволяет считать указанный ареал бытования западнорусского комплекса родиной основной массы русских пришельцев, а употребляемая ими терминология — констатировать непосредственную близость к Псковщине.

5. Возможность установления по этнографическим материалам — жилищу и хозяйственным постройкам 2-й половины XIX в. родины русских пришельцев, с которой основная их масса рассталась более чем триста лет назад, дает основание считать, что мы, таким образом, положительно ответили на вопрос относительно сохранности и устойчивости традиций в этой области материальной культуры переселенцев.

A. Zavarina

DAS WOHNHAUS DER ALTEINGESESSENEN RUSSISCHEN BEVÖLKERUNG IN LATGALE

(Zur Frage der Langlebigkeit ethnischer Traditionen
auf dem Gebiet der materiellen Kultur)

Zusammenfassung

Gegenstand der Betrachtung ist das Wohnhaus der russischen Bauern von Latgale im Zusammenhang mit der Frage der Langlebigkeit ethnischer Traditionen auf dem Gebiet der materiellen Kultur. Zu die-

ser Frage wurden von sowjetischen Ethnographen in letzter Zeit unterschiedliche Meinungen geäußert. Manche Fachgelehrte gehen so weit, gewissen Teilgebieten der materiellen Kultur, insbesondere den

Produktionsmitteln und Arbeitsgeräten, jegliche ethnische Eigenheit abzuspochen. Diese Forscher behaupten, landwirtschaftliche Geräte, die Siedlungsweise, der Bauernhof u. dgl. seien solche Teilgebiete der Volkskultur, die nichts mit dem Ethnos zu tun hätten, da all diese Elemente des Volkslebens ihrem Wesen nach zutiefst rationell und hauptsächlich durch die sozialwirtschaftlichen und geographischen Lebensverhältnisse des Volks bedingt seien.

Die Autorin teilt in dieser Frage die unter den führenden Fachgelehrten vorherrschende Meinung, daß die Erscheinungen der materiellen Kultur ungeachtet ihres sozialwirtschaftlichen Kausalzusammenhanges dennoch eine spezifisch ethnische Eigenheit besitzen, die das Ethnos eine geraume Zeit über zu bewahren vermag. Dadurch ist die Möglichkeit gegeben, „anhand einzelner ethnischer Besonderheiten festzustellen, welcher einer Gruppe, welcher einem Volk jeweils die eine oder andere menschliche Gemeinschaft angehört“. Im vorliegenden Artikel unternimmt die Autorin den Versuch, diese These am Beispiel des Wohnhauses der alteingesessenen russischen Bevölkerung von Latgale zu überprüfen, und gelangt zu folgenden Schlußfolgerungen:

1. Obwohl die alteingesessene russische Bevölkerung von Latgale hinsichtlich ihrer materiellen Kultur und insbesondere der Wohnkultur gemeinsame Züge mit der lettischen Bevölkerung von Latgale aufwies, unterschied sie sich dennoch, im ganzen gesehen, durch den ihr eigenen Komplex kultureller und die Lebensart im allgemeinen betreffender Traditionen von der lettischen Bevölkerung dieses Gebiets und von der hier gleichfalls von alters her ansässigen belorussischen Bevölkerung.

2. Wie das eingehende Studium des Wohnhauses und der Hofgebäude der alteingesessenen russischen Bevölkerung von Latgale bezeugt, erhielten sich in den bautechnischen Verfahrensweisen, der Grundrißgestaltung des Wohnhauses und seiner Inneneinrichtung bis in die zweite Hälfte des XIX. Jh. hinein zahlreiche archaische Züge des altrussischen Wohnbauwesens, deren Ursprung, wie aus der volkskundlichen Literatur zu ersehen ist, viel weiter zurückreicht als in die Zeit der Auswanderung eines Teils der bauer-

lichen Bevölkerung Westrußlands nach Latgale. Daraus darf gefolgert werden, daß die russischen Einwanderer nicht nur ihren eigenen Komplex von Traditionen und Gepflogenheiten auf dem Gebiet der Bekleidung und Ernährung mitbrachten, was angesichts der bedeutenden Unterschiede zwischen den Gepflogenheiten der lettischen und russischen Bevölkerung von den Gelehrten nicht bezweifelt wird, sondern auch ihren eigenen Wohn- und Behausungskomplex in das neue Siedlungsgebiet verpflanzten.

3. Die Ähnlichkeit der bautechnischen Verfahrensweisen, der Wohnbautypen, der Grundrißgestaltung des Wohnhauses und teilweise auch der Hofanlage bei der russischen und lettischen bäuerlichen Bevölkerung von Latgale steht nicht im Widerspruch zum Obengesagten, da diese Ähnlichkeit nicht so sehr auf Entlehnung als auf der Tatsache beruht, daß unter vergleichbaren sozialwirtschaftlichen Verhältnissen, geographischen und sonstigen Naturbedingungen bei verschiedenen Völkern wesensähnliche Formen der materiellen Kultur entstehen können.

4. Ein Vergleich des Wohn- und Hofbaukomplexes der russischen Bevölkerung von Latgale mit in der volkskundlichen Literatur beschriebenen anderen Komplexen läßt erkennen, daß dieser Komplex mit dem sogenannten westrussischen Komplex identisch ist, dessen Verbreitungsgebiet hauptsächlich die ehem. Gouvernements Pleskau und Witebsk einige Landkreise der Gouvernements Petersburg und Nowgorod umfaßt. Diese Übereinstimmung berechtigt uns zu der Auffassung, daß in diesem Areal die Heimat der großen Masse der russischen Einwanderer, die sich in Latgale niederließen, zu suchen ist, während die bei ihnen gebräuchliche Terminologie unmittelbar auf das Pleskauer Gebiet hinweist.

4. Die Tatsache, daß anhand ethnographischen Materials — Wohn- und Wirtschaftsbauten aus der zweiten Hälfte des XIX. Jh. — das Ursprungsland der russischen Einwanderer festgestellt werden konnte, deren überwiegende Masse ihre Heimat vor mehr als dreihundert Jahren verließ, ist ein Beweis für die Dauerhaftigkeit und Langlebigkeit der von den Umsiedlern auf diesem Gebiet der materiellen Kultur mitgebrachten Traditionen.

NAMDARĪ LATGALĒ 19. GS. BEIGĀS

Viens no būtiskākajiem mūsdienu etnogrāfiskās pētīšanas objektiem ir tautas materiālā kultūra un tās veidotāji dažādos laika posmos. Materiālās kultūras vēstures izpēte cieši saistīta ar amatniecības vēstures pētīšanu. Latvijā viens no svarīgākajiem un visvairāk cienjamiem bija namdara amats, jo no namdara mākas bija atkarīga celtnu izturība un izskats. No etnogrāfu viedokļa sevišķi nozīmīgi ir pētīt namdara amatu Latgalē — Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajā apgabalā ar visai jauktu iedzīvotāju etnisko sastāvu, kurš ietekmēja arī Latgales celtniecību. Dažādu tautību namdari strādāja visā Latgalē, un tā rezultātā notika dažādu tautību pārstāvju darba pieredzes apmaiņa un atsevišķu celtniecības elementu pārņemšana.

Rakstā kā galvenais avots izmantotas Krievijas impērijas 1897. g. pirmās vispārējās tautas skaitīšanas sākotnējās anketas, daļa no kurām glabājas Rīgā.¹ Anketas sniedz ziņas gan par profesionālo, gan neprofesionālo namdaru sociālo izcelsmi, dzimšanas, pierakstīšanās un pastāvīgās dzīves vietām, tautību u. c.²

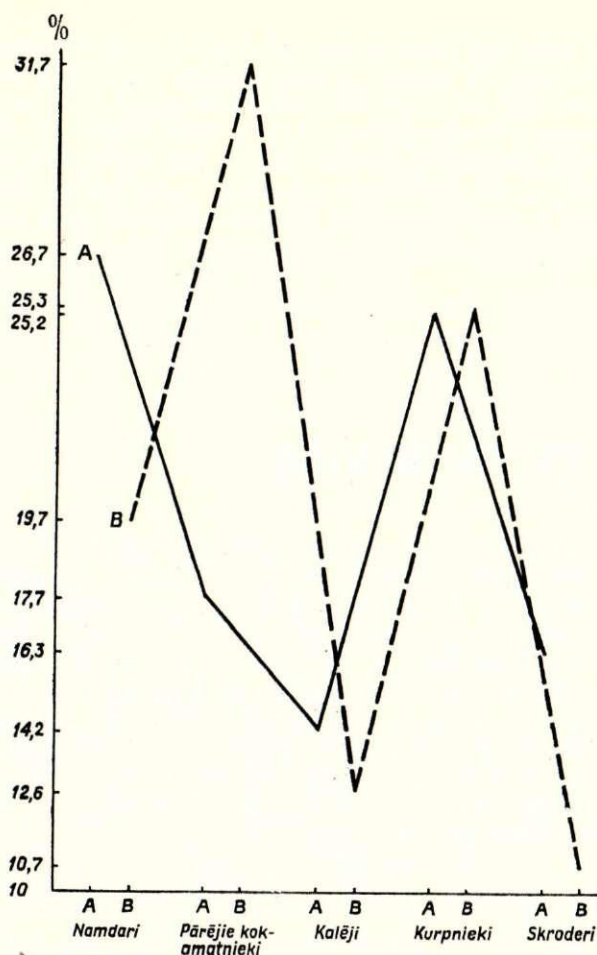
V. I. Leņins darbā «Kapitālisma attīstība Krievijā», raksturodams Baltijas lauku iedzīvotājus, raksta: «Baltijas guberņās zemnieki sadalās lielzemniekos (25—50 des. atsevišķā gabalā), babulniekos (3—10 des., babulnieku gabali) un bezzemniekos. Babulnieks . . . ir mūžīgi spiests dalīt savu laiku starp dažādiem peļņas meklējumiem un savu saimniecību.»³ Latgalē, tāpat kā citur Krievijā, 1861. g. reforma neatrisināja zemes jautājumu un nenodrošināja visus zemniekus ar zemi. Latgalē 91% zemnieku iedalīja zemi tikai ēkām, pagalmam un nelielu aramzemi. Katram vīrietim vidēji iznāca 4,3 desetīnas zemes. 1,25% zemnieku dabūja tikai sētu un sakņu dārzu, 7,75% zemnieku nemaz nedabūja zemi.⁴ Atsevišķos pagastos zeme bija maz piemērota lauksaimniecībai. Nelielā zemīte nenodrošināja ar darbu visus ģimenes locekļus, tāpēc lauksaimniecība nespēja nodrošināt ar iztiku visus zemniekus. Lai iegūtu līdzekļus iztikai, daudz zemnieku nodarbojās ar kādu amatu vai devās peļņā uz kaimiņu guberņām vai pilsētām.⁵ V. I. Leņins par to rakstīja: «. . . tās [zemes] apstrādāšanai tomēr nav vajadzīgas visas esošās darba rokas. Lūk, 2—3 dēli pastāvīgi nodarbojas ārpus mājas vai vietējā mājrupniecībā un tikai siena laikā uz īsu laiku pamet blakus nodarbošanos un palīdz ģimenei lauku darbos.»⁶

Raksta uzdevums aplūkot namdaru amatu kā vienu no nepieciešamākajām un izplatītākajām amatniecības nozarēm Latgales laukos, šī amata izplatību un raksturu, namdaru sociālekonomisko stāvokli, etnisko sastāvu, izglītību u. c. Salīdzināti rādītāji par namdariem, kuriem amats ir galvenais ienākuma avots, ar rādītājiem par tiem, kuri strādā celtniecībā, lai iegūtu papildu peļņu un kuriem galvenā nodarbošanās ir lauksaimniecība vai kāda cita amatniecības nozare. Mēģinājām skaidrot arī namdaru īpatsvaru citu svarīgāko amatniecības nozaru vidū.

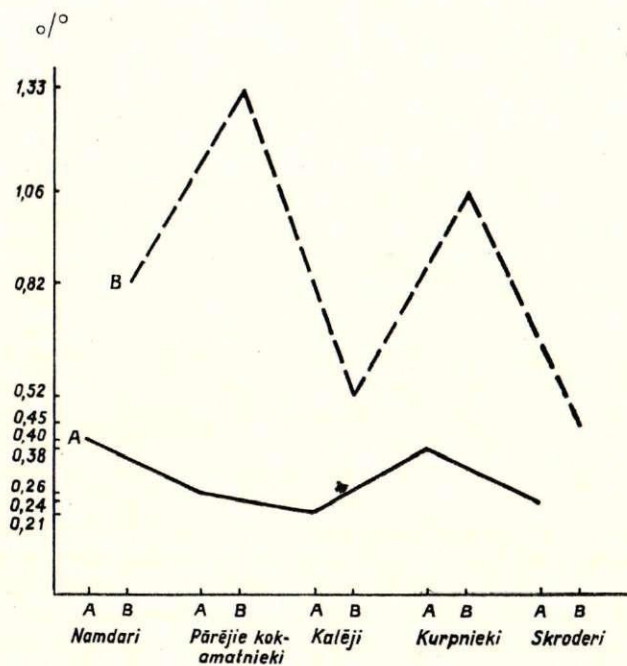
Par Latgales amatniecības nozarēm 19. gs. otrajā pusē vienīgo speciālo publikāciju uzrakstījis A. Alsupe.⁷

Šim pētījumam izvēljamies gan tos Latgales pagastus, kuros iedzīvotāji nodarbojās galvenokārt ar lauksaimniecību un amatniecību bija vājāk attīstīta, gan tos, kuros zemkopība nespēja nodrošināt ar eksistences līdzekļiem lielāku iedzīvotāju daudzumu, kam tāpēc vajadzēja rast blakus ienākumu avotu amatniecībā vai citur. Tie ir Andrupenes, Asūnes, Baltinavas, Barkavas, Dagdas, Domopoles (Bērzpils), Istras, Izabelinas (Skaistas), Krāslavas, Marienhauzenas (Viļakas), Nirzas, Vārkavas, Višķu pagasti.⁸ Izvēloties pagastus, ievērots arī to attālums no pilsētas vai miesta, lai noteiktu, kāda bijusi pilsētu vai miestu ietekme uz lauku amatniecības stāvokli. Lai gan Latvijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā nav saglabājušās šo pagastu iedzīvotāju skaitīšanas visas sākotnējās anketas,⁹ tomēr arī esošo anketu dati visumā pareizi raksturo Latgales namdarus 19. gs. beigās. Iespējams, ka dažus aprēķinu datus vajadzēs precizēt, kad būs izskaitļotas visas par Latgali saglabājušās anketas. Raksta secinājumu pamatā ir dati, kas iegūti, izskaitļojot minētajos pagastos 1897. g. izpildītās tautas skaitīšanas anketas.

Pēc minēto anketu datiem, norādītajos 13 pagastos ir 146 profesionālie namdari jeb 60,3% no visiem šo pagastu profesionālajiem kokamatniekiem un 300 namdaru (38,4% no visiem kokamatniekiem neprofesionālajiem), kuri ar amatu nodarbojas līdztekus zemkopībai vai kādam citam amatam.¹⁰ Namdara amats šajos pagastos ieņem ievērojamu vietu svarīgāko un izplatītāko amatniecības nozaru vidū. Sevišķi tas sakāms par profesionālajiem amatniekiem (skat. 1. att.). Salīdzinot Latgalē strādājošo namdaru skaitu ar pārējās kokamatniecības profesijās nodarbināto cilvēku kopskaitu, kā arī ar kalēju, kurpnieku un skroderu skaitu,

1. att. Namdaru īpatsvars Latgalē salīdzinājumā ar dažās citās amatniecības nozarēs nodarbināto īpatsvaru. A — profesionālie amatnieki; B — neprofesionālie amatnieki.

2. att. Namdaru amatā un dažās citās amatniecības nozarēs nodarbināto vīriešu īpatsvars Latgalē salīdzinājumā ar visu vīriešu skaitu. A — profesionālie amatnieki; B — neprofesionālie amatnieki.

redzam, ka namdari starp amatniekiem ieņem vadošo vietu (26,7%). Ievērojams ir arī pārējās kokamatniecības specialitātēs strādājošo skaits (17,6%). Skaitliski plašākās no pārējām profesionālās amatniecības nozarēm Latgalē veidojās kurpnieku — 25,2%, skroderu — 16,3% un kalēju — 14,2%. Atsevišķos pagastos namdaru īpatsvars ir lielāks nekā pārējās salīdzinājumam ņemtās amatniecības nozarēs strādājošo īpatsvars, piemēram, Višķu pagastā no visiem profesionālajiem amatniekiem 60,9%, Krāslavas pagastā — pat 78,9% ir namdari. Daudz namdaru ir arī Andrupenes, Baltinavas u. c. pagastos. Arī citās salīdzinājumam izvēlētajās amatniecības nozarēs nodarbināto profesionāļu īpatsvars dažos pagastos atšķiras no minēto 13 pagastu profesionālo amatnieku vidējā īpatsvara: Baltinavas pagastā kurpnieku ir 30,7%, turpretī citur kurpnieku, skroderu un kalēju īpatsvars mazāks: Višķu pagastā kurpnieki sastādīja tikai 11,1%, skroderi — 1,5%, Krāslavas pagastā kurpnieki — 8,5%. Citos pagastos atšķirības nav tik krasas. Dati liecina par kurpnieku un skroderu nelielu skaitu pagastos, kas atrodas miestu vai pilsētu tuvumā. Šīs nozares koncentrējās miestos, kur šos darbus strādāja galvenokārt ebreju amatnieki. Namdaru amatu miestu tuvums tā neietekmē, jo namdari parasti dzīvo ciemos.

Citāda aina vērojama starp amatniekiem, kuriem amats ir papildu peļņas avots. Sādu namdaru procentuāli vidēji Latgalē ir mazāk (19,7%) nekā profesionāļu, taču pieaug pārējo kokamatnieku vidējais īpatsvars (31,7%), jo dažos Latgales pagastos, piemēram, Andrupenes un Krāslavas atsevišķos ciemos (Lielajos Muļķos, Mazajos Muļķos, Livkos u. c.), gandrīz visi vīrieši prata darināt koka traukus u. c. lietas. Tas ietekmēja visu kokamatniecības īpatsvaru. Nedaudz palielinās arī neprofesionālo kurpnieku īpatsvars (25,3%). Abas šīs nodarbošanās nozares minētajos pagastos ir valdošas. Taču atsevišķos pagastos arī dažādās amatniecības nozarēs strādājošo neprofesionāļu īpatsvars atšķiras no vidējiem rādītājiem Latgalē. Tā, piemēram, Krāslavas (24,9%), Višķu (39%), Vārkavas (26,5%) pagastā neprofesionālo namdaru ir vairāk nekā kurpnieku vai skroderu. Šie galvenokārt ir pagasti, kuros daudz arī profesionālo namdaru. Turpretī Andrupenes (7,9%), Barkavas (12,9%) u. c. pagastos iedzīvotāji maz nodarbojas ar namdara amatu kā blakus ienākuma avotu, bet vairāk strādā kurpnieka (Andrupenes pagastā — 29,1%, Baltinavas — 31,5% u. c.), skrodera (Barkavas — 34,3%), atsevišķos pagastos (Andrupenes — 39,9%) — mucinieka darbus. Šie dati liecina, ka pagastos miestu tuvumā neprofesionālu kurpnieku un skroderu nebija daudz. Lielais kurpnieku skaits Andrupenes, Barkavas, Baltinavas pagastā saistāms ar šo pagastu iedzīvotāju augstāku materiālo labklājību. Tas redzams pēc Krievu ģeogrāfijas biedrības 1872. g. izdarītajiem pagastu aprakstiem (V. Kapsuka Viļņas Valsts universitātes bibliotēkā). 1. attēls rāda, ka salīdzinājumam izvēlēto amatniecības nozaru vidū neprofesionālo namdaru amats ir trešā vietā. Taču atsevišķos pagastos namdaru īpatsvars ir gan lielāks, gan mazāks par pārējās salīdzinājumam ņemtās amatniecības nozarēs strādājošo neprofesionāļu īpatsvaru: kokamatniecības centrā — Krāslavas pagastā namdaru ir gandrīz divas reizes vairāk nekā kurpnieku.

Namdaru etniskais sastāvs Latgalē 1897. g. (%)

Pagasti	Profesionālie namdari					Neprofesionālie namdari			
	latvieši	krievi	baltkrievi	poļi	igauņi	latvieši	krievi	baltkrievi	poļi
Andrupenes	33,3	55,6	—	11,1	—	75	25	—	—
Asūnes	25	—	25	50	—	54,5	—	45,5	—
Baltinavas	100	—	—	—	—	96,3	3,7	—	—
Barkavas	100	—	—	—	—	66,7	33,3	—	—
Bērzpils	66,7	33,3	—	—	—	100	—	—	—
Dagdas	20	80	—	—	—	45,8	37,5	16,7	—
Istras	—	12,5	87,5	—	—	—	22,2	77,8	—
Krāslavas	—	—	100	—	—	5,4	1,8	92,8	—
Nirzas	—	—	—	100	—	84,6	7,7	7,7	—
Skaistas	—	20	73,3	6,7	—	40,9	—	54,5	4,6
Vārkavas	5,6	94,4	—	—	—	66,7	25,9	3,7	3,7
Viļakas	90,9	—	—	4,5	4,6	100	—	—	—
Višķu	9,8	87,8	2,4	—	—	48,7	51,3	—	—
Vidēji visos pagastos	29,5	48,6	17,1	4,1	0,7	55,7	16	27,3	1

Nepieciešams apskatīt arī namdaru un pārējās salīdzinājumam ņemtās amatniecības nozarēs nodarbināto vīriešu īpatsvaru gan kopumā, gan atsevišķos pagastos. 2. attēla liknes gan būs līdzīgas 1. attēla parādītajām liknēm, taču ļaus pilnīgāk uzzināt namdaru amatā nodarbināto pagasta vīriešu īpatsvaru.¹¹ No visu pagastu vīriešiem vidēji 0,40% sastāda profesionālie namdari, tad seko kurpnieki (0,38%) un pārējo kokamatniecības profesiju pārstāvji (0,26%), (vismazāk kalēju — 0,24%). Namdara amatu kā peļņas papildavotu vidēji strādā vairāk — 0,82% no visiem 13 pagastu vīriešiem, bet sevišķi daudz vīriešu (1,33%) strādā mucinieka, galdnieka u. c. kokapstrādāšanas profesijās; 1,06% no visiem vīriešiem ir neprofesionāli kurpnieki, 0,52% — kalēji. Atsevišķos pagastos vērojamas novirzes no šiem vidējiem rādītājiem: Višķu pagastā 2% ir profesionāli namdari, Bērzpils — tikai 0,17%, Viļakas — 0,32% utt.; Višķu pagastā 1,95% vīriešu nodarbojas ar šo amatu kā papildienākumu avotu, Krāslavas — 2,01%, Viļakas — 0,55% (šajā pagastā daudz namdaru ir Ilziņu un Zabolotjes ciemos), Istras — 0,47% utt. Andrupenē, kur namdaru īpatsvars nav sevišķi augsts (profesionālo — 0,23%, neprofesionālo — 0,42%), ievērojamu vietu ieņem neprofesionāli mucinieki un kurpnieki (attiecīgi 2,13% un 1,55%). Krāslavas pagastā līdz ar neprofesionāliem namdariem (2,01%) 3,65% vīriešu strādā kā neprofesionāli koka trauku izgatavotāji.

Tātad Latgalē vidēji ir liels profesionālo namdaru īpatsvars, tomēr neprofesionālo namdaru īpatsvars vēl divas reizes lielāks. Atsevišķos pagastos namdaru īpatsvars uz 100 vīriešiem ir vēl lielāks nekā Latgales vidējais. Turpretī pagastos, kuros plaši strādā citus kokapstrādāšanas darbus, gan profesionālo, gan neprofesionālo namdaru īpatsvars nav liels. Tas rāda, ka Latgalē 19. gs. beigās pastāvēja namdaru amata centri. To darbība aptvēra zināmus apvidus, kuros zemnieku celtnēs acīmredzot sastopamas konkrētām namdaru amatu centram raksturīgas īpatnības (celtnu detaļas).

Minētajos pagastos kopumā profesionālie namdari pārsvarā ir krievi — 48,6%, tiem seko latvieši — 29,5%, baltkrievi — 17,1%, poļi — 4,1%, igauņi — 0,7% (skat. 1. tabulu).

Vidējie dati rāda tikai vispārējo stāvokli, taču atsevišķos pagastos dominē arī latviešu vai baltkrievu profesionālie namdari. Liels krievu tautības namdaru pārsvars ir Dagdas (80%), Vārkavas (94,4%) un Višķu (87,8%) pagastā, latviešu pārsvars Viļakas (90,9%), Baltinavas (100%), baltkrievu — Skaistas (73,3%) un Istras (87,5%) pagastā. Salīdzinot pa apriņķiem 1. tabulā parādīto dažādu tautību profesionālo namdaru vidējo īpatsvaru ar 1897. g. tautas skaitīšanas publicētajiem datiem par iedzīvotāju etnisko sastāvu, konstatējams, ka Daugavpils apriņķī dzīvo apmēram 54,1% latviešu, 11,1% krievu, 18,8% baltkrievu, Ludzas apriņķī atbilstoši 66,7%, 7,1% un 20,3%, bet Rēzeknes — 62,1%, 23,8% un 5,9%.¹² Pēc anketām, Daugavpils apriņķī no visiem vīriešiem kā profesionāli namdari strādā 0,05% latviešu, 0,47% krievu, 0,13% baltkrievu, Ludzas apriņķī atbilstoši 0,18%, 0,01% un 0,04%, bet Rēzeknes — 0,06%, 0,08% un baltkrievu nav. Tātad Daugavpils apriņķī kopumā krievu un baltkrievu tautības profesionālo namdaru īpatsvars ir vairāk reižu lielāks par latviešu tautības namdaru īpatsvaru, lai gan pēc sava skaitliskā sastāva krievi un baltkrievi sastāda iedzīvotāju mazāko daļu. Daugavpils apriņķī krievu tautības namdaru īpatsvars bija ievērojami lielāks par krievu tautības iedzīvotāju īpatsvaru. Ludzas apriņķī tas pats sakāms par baltkrieviem. Tas, iespējams, saistīts ar kaimiņos esošo Baltkrieviju, no kurienes neliels skaits profesionālo namdaru devās peļņā uz Latgali, kur daļa palika uz pastāvīgu dzīvi, gan ar daudzajiem krievu vecticībniekiem, kas vairāk nodarbojās ar amatniecību un namdara amatu mantoja no paaudzes paaudzē. Kā iedzīvotāju lielākā etniskā vienība latvieši procentuāli vairāk nodarbojās ar lauksaimniecību, bet amatniecība tiem bija tikai peļņas iegūšanas papildavots. Latgales vīriešu — latviešu — vidū neprofesionālo namdaru īpatsvars ir lielāks nekā citu tautību vīriešu vidū: Rēzeknes apriņķī 0,32% (krievi — 0,13%), Ludzas — 0,48% (krievi — 0,13%). Vienīgi Daugavpils apriņķī ir neliels baltkrievu (0,55%) pārsvars (latviešu — 0,49%, krievu — 0,27%). Krievu un baltkrievu profesionālo namdaru lielais īpatsvars acīmredzot izskaidro slāvisko elementu lielā īpatsvara cilmī Latgales lauku celtniecībā, it īpaši apvidos, kas

Profesionālo namdaru darba raksturs Latgalē 1897. gadā (%)

Pagasti	Strādā tikai par namdari, anketās nosauc sevi par								Papildus namdara amatam strādā kā				Līdzvērtīgi namdarim strādā vēl kā			
	namdари	saimnieku	meistaru	namdari vieninieku	zelli	strādājošu pie brāļa, teva	strādnieku	muižas amatnieku	ratnieki	mucinieki	galdnieki	kurpnieki	galdnieki	mucinieki, ratnieki	podnieki, mūrnieki	pārējie
Andrupenes	11,1	—	—	—	—	11,1	33,4	—	—	—	—	—	—	22,2	—	22,2
Asūnes	50,0	—	—	—	—	—	—	—	25,0	—	—	—	25,0	—	—	—
Baltinavas	33,4	—	11,1	11,1	—	—	—	—	—	—	22,2	—	—	11,1	—	11,1
Barkavas	100,0	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bērzpils	33,3	33,3	—	33,4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Dagdas	—	10,0	—	—	—	—	70,0	—	—	—	—	—	20,0	—	—	—
Istras	25,0	—	—	25,0	—	—	—	12,5	—	12,5	—	12,5	12,5	—	—	—
Krāslavas	40,0	—	—	—	—	—	20,0	—	—	20,0	—	—	—	20,0	—	—
Nirzas	100	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Skaistas	40,0	—	13,3	26,7	—	13,3	—	—	—	—	6,7	—	—	—	—	—
Vārkavas	94,4	5,6	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Viļakas	27,3	9,1	—	—	27,3	4,5	9,1	—	4,5	—	18,2	—	—	—	—	—
Višķu	19,5	2,4	—	63,4	—	7,3	2,4	—	—	2,4	—	—	—	—	—	2,6
Vidēji	34,2	4,1	2,1	23,3	4,1	4,7	9,6	0,7	1,4	2,1	2,7	2,7	4,1	1,4	0,7	2,1
Latgalē																

ietilpa šo amatnieku darbības zonā (Daugavpils apriņķi, Rēzeknes un Ludzas apriņķa dienvidu daļā).

Profesionālos un neprofesionālos namdarus pēc specializācijas var iedalīt trīs grupās: 1) namdari, kas strādā tikai namdara darbu; 2) namdari, kas līdzās namdara darbiem strādā vēl kādā kokapstrādāšanas profesijā, visbiežāk galdniecībā vai arī kā zāģeri; 3) namdari, kas bez namdara amata strādā vēl kādā citā amatniecības nozarē (kurpnieks, mūrnieks vai podnieks) (skat. 2. un 3. tabulu). Pēc sociālā stāvokļa var izdalīt vēl vienu namdaru grupu (4.), proti, tos namdarus, kas anketās minēti kā strādnieki. Šīs grupas īpatsvars gan ir neliels, it īpaši profesionālo namdaru vidū. Viņus tuvāk raksturot grūti, jo vairums tikai norādījuši, ka ir namdari (plotņiki) vai namdari vieninieki (plotņiki odinočkas).

Vidēji 82,8% profesionālo un 75,4% neprofesionālo namdaru strādā tikai namdara amatu. Atsevišķos pagastos ir arī atšķirības, īpaši tur, kur vairāk iedzi-

notāju strādā par profesionāliem namdariem. Vārkavas, Višķu, Skaistas pagastā, t. i., pagastos, kur lielāks krievu un baltkrievu tautības namdaru īpatsvars, ar šo amatu nodarbojas attiecīgi 100%, 95%, 93,3% profesionālo namdaru. Daļa namdaru, kuri strādā tikai vienu amatu, norādījuši, ka 1) strādā patstāvīgi vai 2) ir strādnieki pie meistara. Parādās arī muižas strādājoši namdari, taču to skaits nav liels, 34,2% profesionālo namdaru nenorāda savu piederību pie kādas no grupām. Vairums amatnieku, kas norādījuši savu piederību pie kādas no grupām (23,3%), strādā vieni paši, it īpaši Višķu pagastā (63,4%), 9,6% profesionālo namdaru, kas nodarbojas tikai ar namdara amatu, ir strādnieki. Pārējie min, ka ir «saimnieki» (vidēji 4,1%), «meistari» (2,1%). 6,2% profesionālo namdaru strādā arī kādu citu kokapstrādes, visbiežāk galdnieka, arodu (Viļakas pagastā 18,2% profesionālo namdaru strādā arī kā galdnieki). 5,5% kokamatnieku strādā namdara, galdnieka (4,1% no visiem profesio-

Neprofesionālo namdaru darba raksturs Latgalē 1897. g. (%)

Pagasti	Strādā tikai par namdari, anketās nosauc sevi par						Papildus namdara amatam vēl strādā kā								
	namdари	saimnieku	meistaru	namdari vieninieku	zelli	strādnieku	galdnieks	zāģeris	ratnieks	mucinieks	galdnieks, kalējs, mūrnieks	mūrnieks vai podnieks	kurpnieks	kalējs	
Andrupenes	62,5	—	—	6,2	—	—	—	—	6,3	25,0	—	—	—	—	
Asūnes	36,4	—	—	—	—	—	18,2	—	—	—	—	9,1	27,2	9,1	
Baltinavas	55,6	3,7	3,7	7,4	—	—	14,8	—	—	3,7	—	3,7	—	—	
Barkavas	72,7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	9,1	9,1	—	
Bērzpils	85,7	—	—	—	—	—	14,3	—	—	—	—	—	—	—	
Dagdas	75,0	—	—	4,1	—	8,3	4,2	—	4,2	—	—	4,2	—	—	
Istras	88,9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11,1	—	—	
Krāslavas	39,3	—	1,8	14,3	7,1	12,5	12,5	—	—	1,8	—	7,1	3,6	—	
Nirzas	92,3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Skaistas	40,9	—	13,6	31,8	9,1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Vārkavas	74,1	—	—	—	—	—	14,8	—	—	—	7,4	—	—	—	
Viļakas	89,5	—	—	—	—	—	7,9	—	—	—	—	—	2,6	—	
Višķu	51,3	—	—	—	—	—	7,7	10,2	2,6	—	—	10,2	2,6	—	
Vidēji	62,0	0,3	1,7	6,4	2,0	3,0	8,3	1,3	1,0	2,0	0,7	4,3	2,7	0,3	
Latgalē															

nāļajiem namdariem), mucinieka vai citu kokapstrādes amatu, bet 5,5% ir arī kurpnieki vai mūrnieki (Baltinavas pagastā pat 33,3%).

Arī daudzi neprofesionālie namdari strādā tikai namdara amatu (75,4%). 82,3% no tiem norāda, ka nodarbojas ar šo amatu, 8,4% — ka strādā vieni paši. Pārējie norāda, ka ir saimnieki, zeļļi, meistari, taču viņu īpatsvars neliels, neredz namdaru uzdodas par strādniekiem. Arī neprofesionālie namdari strādā citās amatniecības nozarēs. 12,6% visu tautību namdaru strādā vēl citus koka darbus, visvairāk galdnieka (65,8%) un mucinieka (15,8%) amatu. Koka traukus izgatavo galvenokārt Andrupenes pagasta latviešu tautības namdari (25%). Galdnieka darbu strādā Baltinavas pagasta latvieši, Krāslavas pagasta baltkrievi (12,5% no visiem neprofesionālajiem pagasta namdariem), Vārkavas pagasta gan latvieši, gan krievi. Neprofesionālie namdari vairāk nekā profesionālie strādā kādā citā amatniecības nozarē: mūrnieka vai podnieka (59,1%) un kurpnieka (36,4%), mazāk — kalēja (4,5%) darbus. Tie galvenokārt ir latvieši (50%) un baltkrievi (41,7%). Lielākais šīs grupas amatnieku īpatsvars ir Asūnes (45,4%), mazākais — Barkavas (18,2%) un Višķu (12,8%) pagastā. Nelielas namdaru — neprofesionālu — daļas galvenā nodarbošanās nozare ir arī kāda kokapstrādes (3%) vai cita (1%) amatniecības nozare. Atsevišķos pagastos šādu amatnieku īpatsvars lielāks. Višķu pagastā šīs grupas krievu tautības namdari zāģeri sastāda pat 15,4% no visiem pagasta neprofesionāliem namdariem.

Secināms, ka namdaru, kas strādā tikai šo amatu, īpatsvars ir ievērojami lielāks par to namdaru īpatsvaru, kuriem bija vēl kāds nodarbošanās veids. It sevišķi tas sakāms (82,8%) par profesionālajiem namdariem: tikai 17,2% no viņiem strādā vēl kādu amatu, pie kam 8,3% šo amatu, tāpat kā namdara amatu, uzskata par galveno. Arī neprofesionālo namdaru, kuri strādā tikai šo amatu, īpatsvars ir liels (75,4%). Taču šie namdari vairāk saistīti ar citām nodarbošanās nozarēm, jo celtniecības darbus tie, domājams, veica galvenokārt vasarā. Daļa neprofesionālo namdaru laboja ēkas arī ziemā, bet daļa strādāja otru kokapstrādes vai citu amatu. Tāpēc cilvēki, kuriem nam-

dara amats bija tikai blakus peļņas avots, nebija nodrošināti ar darbu vienmērīgi visu gadu. Ziemā viņi pelnījās ar malkas un kokmateriālu izvešanu no meža, strādāja citu amatu, nereti tādu, ar kuru nodarbojās viņu pagasta mājrupnieki (mucinieki Andrupenes pagastā u. c.).

Tam, ka namdaru vairums strādāja tikai šo amatu, bija arī citi iemesli. Šim amatam nevajadzēja daudz samērā dārgu un sarežģītu darbarīku, kā tas ir galdniecībā, kalēja amatā u. c., nevajadzēja iekārtot speciālu darbnīcu, kas prasītu prāvus līdzekļus. Grūtības ar kokmateriāliem daudz Latgales pagastos ierobežoja kokamatniecības attīstību. Tāpēc iespējams, ka šo pagastu iedzīvotāji izvēlējās namdara amatu, kurš neprasīja kokmateriālu sagādi, un gāja strādāt arī citos pagastos un apriņķos. Sevišķi svarīgs ir apstākļi, ka Latgales daudzie krievu tautības vecticībnieki namdara amatu kā vienīgu man-toja no paaudzes paaudzē, skaitījās ļoti kvalificēti, bija nodrošināti ar darbu un nejuta vajadzību strādāt citu amatu. Starp profesionālajiem namdariem, kuri strādāja tikai šo amatu, kopumā dominē krievi — 55,1%, tad seko latvieši — 22,9%, baltkrievi — 17,4%, poļi — 3,7%, igauņi — 0,9%. Grupā ietilpst visi Bērzi-pils, Skaistas, Vārkavas un Višķu pagastā dzīvojošie krievu tautības namdari, vairums (77,8%) Viļakas pagasta latviešu un Skaistas pagasta baltkrievu (71,4%) namdaru. Latvieši pārsvaru gūst tad, ja runa ir par papildu strādāšanu kādā kokapstrādes profesijā (56,1%) vai citā (62,5%) amatniecības nozarē. Namdaru — strādnieku — vairums ir krievi (61,5%; latvieši — 30,8%). Tie galvenokārt dzīvo Dagdas pagastā. Tātad latviešu pārsvars konstatējams profesionālo namdaru grupās, kuri piepelnās ar kādu citu nodarbošanās veidu, bet krievu pārsvars — grupās, kas strādā tikai namdara darbus. Tas saistīts ar arteļiem, kuros apvienojās krievu namdari, strādājot tikai celtniecības darbus.

Neprofesionālo namdaru visās četrās grupās (skat. 94. lpp.) dominē latvieši (1. — 58,1%, 2. — 50%, 3. — 50%, 4. — 45,5%), kam seko, izņemot 2. grupu (krievu namdari tanī sastāda 31,1%), baltkrievi (1. — 26,7%, 2. — 18,7%, 3. — 41,7%, 4. — 45,5%) un krievi (1. — 13,8%, 2. — 31,1%, 3. — 8,3%, 4. — 9%). Nedaudzie neprofesionālie namdari — poļi — strādā tikai šo amatu (1,4%).

Tā kā 19. gs. beigās Latgalē līdzās dzīvoja un strādāja latviešu, krievu un baltkrievu tautības namdari, tad, dabiski, tika veicināti šo tautu kultūrvēsturiskie sakari celtniecības jomā, darba paņēmieni un rīku uzlabošanā un pat pārmantošanā. Sevišķi spilgti tas atspoguļojas darbarīku un celtniecības objektu nosaukumos, celtniecības paņēmienos u. tml.¹³

Namdaru etniskā sastāva veidošanās cieši saistīta ar iedzīvotāju migrācijas procesiem. Taču anketu ziņas šajā jautājumā ir visai vienveidīgas, jo namdaru vairums (4. tabula) dzīvo un strādā dzimtajā vai kaimiņu pagastā.¹⁴

4. tabula rāda profesionālo namdaru samērā zemu migrāciju. 4,7% latviešu ienākuši no Vidzemes guberņas, 2,8% krievu un 4% baltkrievu — visbiežāk no Kauņas guberņas, 28,6% poļu namdaru — no Baltkrievijas pilsētām. Neprofesionālo namdaru migrācija vēl mazāka (skat. 5. tabulu), jo tie ir galvenokārt Latgalē dzimušo vai jau agrāk ieceļojušo latviešu,

3. tabula

No papildu amatiem kā galvenā nodarbošanās nozare anketās uzrādīta

virpotājs	zāģeris	galdnieks	kurpnieks	podnieks vai mūrnieks
—	—	—	—	—
3,7	—	—	—	3,7
—	—	9,1	—	—
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
—	—	—	—	—
—	—	—	—	7,7
—	—	4,6	—	—
—	—	—	3,7	—
—	—	—	—	—
—	15,4	—	—	—
0,3	2,0	0,7	0,3	0,7

4. tabula

Profesionālo namdaru dzimšanas vietas (%)

Tautības	Dzimšanas vietas				
	tajā pagastā, kur dzīvo	citā pagastā	citā apriņķī	citā guberņā	pilsētā
Latvieši	83,7	—	11,6	4,7	—
Krievi	88,8	4,2	4,2	2,8	—
Baltkrievi	84,0	—	12,0	4,0	—
Poļi	66,7	—	—	—	33,3
Igauņi	—	—	—	100,0	—
Vidēji Latgalē	84,9	2,1	7,5	4,1	1,4

5. tabula

Neprofesionālo namdaru dzimšanas vietas (%)

Tautība	Dzimšanas vietas			
	tajā pagastā, kur dzīvo	citā pagastā	citā apriņķī	citā guberņā
Latvieši	95,8	0,6	0,6	3,0
Krievi	93,7	2,1	4,2	—
Baltkrievi	93,9	2,4	2,4	1,3
Poļi	66,7	—	—	33,3
Vidēji Latgalē	94,7	1,3	1,7	2,3

krievu un baltkrievu zemnieku pēcteči.¹⁵ Tabulā minētie 3% latviešu namdaru iebraukuši no Vidzemes guberņas. Lai gan Latgalē 19. gs. vidū un otrajā pusē ieceļoja daudz bezzemnieku no Vidzemes, tomēr šeit viņu galvenā nodarbošanās bija lauksaimniecība. Tikai nedaudzi kļuva par neprofesionāliem namdariem.¹⁶ Procentuāli gandrīz tikpat daudz kā profesionālo, tā neprofesionālo namdaru pierakstīti vietās, kur dzīvo.¹⁷

Lielākā daļa Latgalēs lauku profesionālo namdaru — latviešu, krievu un baltkrievu — dzimuši pagastos, kuros dzīvo 1897. g. Neliela daļa dzimuši Latgales citos apriņķos, kā arī Vitebskas, Viļņas (krievi, baltkrievi) vai Vidzemes (latvieši) guberņās. Arī citi avoti liecina par neliela namdaru skaita ienākšanu Latgales atsevišķos pagastos.¹⁸ Tas sakāms arī par zemniekiem, kam namdara darbs ir papildu peļņas avots. Tātad vairums namdaru Latgalē ir šeit dzimušie latvieši, krievi un baltkrievi, kuru senči te dzīvojuši no paaudzes paaudzē vai arī ieceļojuši no kādiem Krievijas novadiem.¹⁹ Neliela lauku kokamatnieku migrācija 19. gs. beigās novērojama arī Vidzemes guberņā.²⁰ Namdaru mazkustīgums (niecīga migrācija) acimredzot ir viens no tiem svarīgajiem faktoriem, kas sekmēja lokālo celtniecības tradīciju ilgu saglabāšanos. Par namdaru peļņā iešanu analizētās anketas sniedz maz ziņu. Anketas ļauj gan noteikt, kurš ģimenes loceklis nodarbojas ar namdara amatu,²¹ kā arī noteikt amatnieku skaitu, kuri dzīvo iretās telpās. 65,1% visu tautību profesionālo namdaru norādījuši, ka ir ģimenes galvas (skat. 6. tabulu). Latviešu namdaru piederība pie šīs grupas mazāka nekā krievu un baltkrievu. Visu tautību neprofesionālo namdaru vidū (skat. 7. tabulu) pieaug saimnieku dēlu vai brāļu īpatsvars (latviešiem — 38,3%, krieviem — 37,5%, baltkrieviem — 40,2%). Nelielas atšķirības ir starp atsevišķu pagastu un tautību namdariem. Zem-

6. tabula

Profesionālo namdaru stāvoklis ģimenē un sabiedrībā Latgalē 1897. g. (%)

Tautība	Saimnieks, ģimenes galva	Saimnieka dēls vai brālis	Saimnieka kalps	Saimnieka īrnieks	Saimnieka radnieks
Latvieši	46,5	18,6	11,6	18,6	4,7
Krievi	73,2	16,9	7,1	2,8	—
Baltkrievi	68,0	24,0	4,0	4,0	—
Poļi	83,3	16,7	—	—	—
Igauņi	100,0	—	—	—	—
Vidēji Latgalē	65,1	18,5	7,5	7,5	1,4

7. tabula

Neprofesionālo namdaru stāvoklis ģimenē un sabiedrībā Latgalē 1897. g. (%)

Tautība	Saimnieks, ģimenes galva	Saimnieka dēls vai brālis	Saimnieka kalps	Saimnieka īrnieks	Saimnieka radnieks
Latvieši	59,9	38,3	1,2	0,6	—
Krievi	60,4	37,5	2,1	—	—
Baltkrievi	53,7	40,2	1,2	—	4,9
Poļi	33,3	66,7	—	—	—
Vidēji Latgalē	58,0	39,0	1,3	0,3	1,4

kopības strādnieki jeb kalpi neprofesionālu namdaru darbu strādā tikai kopā ar saimnieku vai tā uzdevumā. Neprofesionālo namdaru vidū, kas strādā tikai šo amatu, atsevišķos pagastos vairāk sastopami saimnieku dēli vai brāļi (Barkavas — 60%, Vārkavas — 69,2%). Arī Dagdas (42,9%), Viļakas (41,2%), Višķu (42,9%) pagastā neprofesionāla namdara amatā liels saimnieku dēlu vai brāļu īpatsvars. Šajā grupā samazinās namdaru — īrnieku — skaits. Starp namdariem, kas strādā arī kādas citas specializācijas amatnieku darbu, dominē saimnieki, t. i., ģimenes galvas. Lielākā daļa neprofesionālo namdaru dzīvo savās mājās (92,2% — latviešu, 91,5% — baltkrievu). Pārējie galvenokārt ir rentnieki vai pusgraudnieki. Atsevišķos pagastos, piemēram, Baltinavas (19,2%) un Bērzpils (66,7%), neprofesionāliem namdariem nebija savas personiskās saimniecības.

Secināms, ka aplūkotajos pagastos lielākā daļa visu tautību profesionālo namdaru ir ģimenes galvas (65,1%). Neprofesionālajiem namdariem šis procents ir nedaudz zemāks, taču pieaug namdaru — saimnieku dēlu un brāļu — īpatsvars. Tā kā neprofesionālie namdari bija saimnieki, nomnieki vai pusgraudnieki, tad vasarās lauku darbus strādāja galvenokārt ģimenes galva, bet amatu — viņa dēli vai brāļi. Profesionālie namdari — krievi, baltkrievi un poļi — ir biežāk ģimenes galvas nekā latvieši, kuri turpreti vairāk nekā pārējo tautību namdari dzīvo kā īrnieki zemnieku mājās (18,6%). Atsevišķos pagastos šī ziņā ir atšķirības. Skaitļi vedina domāt, ka Latgales namdaru amatā 19. gs. beigās vēl pastāvēja izteiktas patriarhālās attiecības, kuru ietvaros amata prasme un darba tradīcijas ģimenē pārgāja no paaudzes uz paaudzi.

Lauku amatniecības vēsturē svarīgs ir jautājums par amatnieka saikni ar zemkopību. 1897. g. tautas skaitīšanas anketas šo jautājumu ļauj risināt tikai

Neprofesionālo namdaru galvenā nodarbošanās Latgalē 1897. g.²²

Tautība	Zemkopis saimnieks	Zemkopis nomnieks	Zemkopis strādnieks	Lauksaimniecība	Amatnieks	Zemkopība pie tēva
Latvieši	46,1	3,0	3,6	22,8	2,4	22,1
Krievi	37,5	2,1	8,3	8,3	14,6	29,2
Baltkrievi	40,2	4,9	7,3	3,7	1,2	39,0
Poļi	—	33,3	—	—	—	66,7
Vidēji Latgalē	42,7	3,7	6,3	15,0	4,0	28,3

vispārīgos vilcienos. Daļa profesionālo namdaru pilnīgi atdalījušies no zemkopības, jo viņiem vispār nav zemes vai arī ir tikai neliels sētas zemes gabals, uz kura atrodas māja. Daļa tomēr saglabāja saikni ar zemkopību: namdara ģimenei bija neliels zemes gabals, kuru apstrādāja ģimenes locekļi, pie kam lauku darbus vadīja sieva vai vecākais dēls.

Neprofesionālie namdari bija cieši saistīti ar zemkopību. Daļa ģimenes locekļu apstrādāja zemi, daļa — nodarbojās ar mājrupniecību, tai skaitā ar namdara amatu. Svarīgākajos sezonas lauku darbos (siena pļaujā un labības novākšanā) piedalījās arī paši namdari, uz laiku pārtraucot darbus celtniecībā.

Cieši saistīts ar iepriekšējo ir jautājums par neprofesionālo namdaru galveno nodarbošanos (skat. 8. tabulu). Visu tautību neprofesionālo namdaru vairums nodarbojas ar zemkopību: vidēji 42,7% šo namdaru ir zemnieki saimnieki, 15% nodarbojas ar lauksaimniecību, nenorādot savu piederību pie noteiktas sociālas grupas, 6,3% norāda, ka ir kalpi, 4% — amatnieki, bet 28,3% norāda, ka strādā zemkopības darbus pie tēva. Atsevišķos pagastos vērojamas novirzes no vidējiem skaitļiem. 71,4% Barkavas un 42,1% Višķu pagasta latviešu, 75% Barkavas, 57,1% Vārkavas pagasta krievu, 52% Krāslavas pagasta baltkrievu tautības neprofesionālo namdaru galvenā nodarbošanās ir darbs tēva saimniecībā. Skaistas pagasta baltkrievu namdari vairāk (30,8%) nekā citu pagastu un tautību namdari ir kalpi.

Vairums neprofesionālo namdaru norāda, ka viņi nodarbojas ar lauksaimniecību, strādā savās saimniecībās vai ir zemkopji pie tēva. Pēdējo īpatsvars ievērojams un liecina, ka celtniecības darbos iesaistījies visai liels jaunākās un vidējās paaudzes ļaužu skaits. Atsevišķos pagastos — Barkavas (latvieši, krievi), Vārkavas (krievi), Krāslavas (baltkrievi) — šādu namdaru īpatsvars (baltkrievu — 39%, krievu 29,2%, latviešu 22,1%), kuri strādā pie tēva zemkopības darbus, ir visai augsts. Zināmā mērā tos var uzskatīt par neatalgotiem zemkopības strādniekiem, viņu nopelnītie līdzekļi tika izlietoti visas ģimenes vajadzībām. Kā galveno nodarbošanos kādu citu amatniecības nozari vairāk nekā pārējie min krievi (14,6%). Nelielā skaitā kā namdari strādā arī zemes nomnieki un zemkopības strādnieki.

Pēc 1897. g. anketu datiem nosakāms arī namdaru vecums (skat. 9. tabulu). Arī šeit konstatējamas tās pašas sakarības, kādas vērojām iepriekš — vairums profesionālo namdaru ir ģimenes apgādnieki, t. i., vidējās un vecākās paaudzes cilvēki. Jaunākās pa-

Profesionālo namdaru vecums Latgalē 1897. g. (%)

Tautība	Namdaru vecums					
	līdz 20 gadiem	21—30 gadi	31—40 gadi	41—50 gadi	51—60 gadi	61 gads un vecāki
Latvieši	4,7	37,2	11,6	30,2	9,3	7,0
Krievi	4,2	25,4	35,2	21,1	4,2	9,9
Baltkrievi	20,0	24,0	36,0	4,0	8,0	8,0
Poļi	16,7	—	83,3	—	—	—
Igauņi	—	100,0	—	—	—	—
Vidēji Latgalē	7,6	28,1	30,1	19,9	6,2	8,1

audzes ir vidēji 35,7% profesionālo namdaru, pie kam visu tautību amatnieku īpatsvars šajā vecuma grupā līdzīgs. Arī atsevišķos pagastos nav vērojams jaunākās paaudzes amatnieku pārsvars. Vidēja vecuma (31—40 g.) pārstāvju vidū vērojamas nelielas atšķirības starp dažādu tautību namdariem, piemēram, tikai 11,6% no visiem latviešu tautības namdariem ir vidējās paaudzes (krievi — 35,2%, baltkrievi — 36%, poļi — 83,3%). Vairāk nekā pārējo tautību pārstāvju latviešu profesionālo namdaru ir 41—50 gadus veci — 30,2% (krievi — 21,1%), t. i., jau vecākās paaudzes amatnieki. Vecāku namdaru par 50 gadiem nav daudz (no 51 līdz 60 gadiem — 6,2%, pāri par 60 gadu veci — 8,1%). Domājams, ka pēc dzimtbūšanas atcelšanas latvieši vairāk sāka nodarboties ar lauksaimniecību, amatniecībai veltījot mazāku vērību.

Starp dažādu tautību neprofesionālajiem namdariem vecuma ziņā ir lielākas atšķirības (skat. 10. tabulu). Krievu un baltkrievu namdaru vidū jaunākās paaudzes cilvēkiem (līdz 30 g. v.) visumā ir lielākais īpatsvars. Latviešu jaunākās paaudzes namdaru lielāks īpatsvars konstatējams vienīgi Baltinavā (44,4%), Viļakā (41,2%) un Vārkavā (53,8%). Vidēji 62,5% krievu un 51,2% baltkrievu neprofesionālo namdaru ir jaunākās paaudzes cilvēki. Atsevišķos pagastos šis īpatsvars ir lielāks par vidējo, piemēram, Vārkavā 85,7%, Višķos 70% krievu tautības, Krāslavas pagastā 69,7% baltkrievu. Latviešu vidējās (34,1%) un vecākās (33%) paaudzes namdaru īpatsvars ir lielāks nekā krievu (attiecīgi 14,6% un 22,9%) un baltkrievu (20,7% un 28,1%).

Secināms, ka visu tautību profesionālo namdaru īpatsvars jaunākajā, vidējā un vecākajā paaudzē visumā ir līdzīgs. Krievu un baltkrievu profesionālie namdari vairāk ir vidējā, latvieši — vecākā gadu gā-

Neprofesionālo namdaru vecums Latgalē 1897. g. (%)

Tautība	Namdaru vecums					
	līdz 20 gadiem	21—30 gadi	31—40 gadi	41—50 gadi	51—60 gadi	61 gads un vecāki
Latvieši	2,4	30,5	34,1	20,4	8,4	4,2
Krievi	14,6	47,9	14,6	12,5	10,4	—
Baltkrievi	1,2	50,0	20,7	14,6	9,8	3,7
Poļi	—	33,3	33,4	33,4	—	—
Vidēji Latgalē	4,0	38,7	27,3	17,7	9,0	3,3

juma cilvēki. Dažādu tautību neprofesionālo namdaru īpatsvars atsevišķās vecuma grupās ir atšķirīgs. Krievu un baltkrievu namdari galvenokārt ir jaunākās paaudzes cilvēki (līdz 30 gadu veci), latvieši — vidējās un vecākās. Lielāka atšķirība konstatējama latviešu (33%) un krievu (22,9%) vecākās paaudzes, mazāka — latviešu (33%) un baltkrievu (28,1%) namdaru īpatsvarā. Baltkrievu un krievu, it sevišķi vecticībnieku, ģimenēs valdīja patriarhālas attiecības, un saimniecisko dzīvi vadīja ģimenes galva — mājas saimnieks, bet dēli strādāja amatu.

Gan 1897. g. tautas skaitīšanas publicētie materiāli, gan arī šis skaitīšanas anketu pārbaude liecina par Latgales namdaru zemo izglītības līmeni 19. gs. beigās. Tikai 32,9% profesionālo namdaru prata lasīt, ir mācījušies skolās (pagasta) vai arī iemācījušies lasīt, dienēdami armijā. Taču to lielākā daļa lasīt prasmi bija apguvusi mājās. 51,2% latviešu, 19,7 krievu, 36% baltkrievu anketās atzīmēti kā izglītoti. Neprofesionālie namdari pēc izglītības procentuāli dalījās šādi: 56,9% latviešu, 31,2% krievu, 55% baltkrievu, 66,7% poļu prata lasīt, galvenokārt bija to iemācījušies mājās (attiecīgi 47,9%, 18,8%, 36,6%). Vairāk nekā profesionālie namdari tie bija mācījušies tautskolās (neprofesionālie — 4,8%, 6,2%, 6,1%, profesionālie — 4,7%, 2,8%, 8%). Starp latviešu profesionālajiem un neprofesionālajiem namdariem izglītības līmeņa ziņā kopumā nav vērojamas nozīmīgas atšķirības. Krievu un baltkrievu zemnieku — neprofesionālo namdaru — lasītpratēju skaits pieaug sakarā ar vidējās paaudzes namdaru lielāku īpatsvaru šajās namdaru grupās. Pedējie bija labāk izglītoti nekā viņu vecāki. Kā profesionālo, tā neprofesionālo latviešu namdaru grupās jaunākās paaudzes un līdz ar to arī lasītpratēju īpatsvars apmēram vienāds (32,9% un 41,9%). Tas pats sakāms arī par baltkrievu namdariem. Krievu neprofesionālo namdaru vidū jaunākās paaudzes īpatsvars ir lielāks (62,5%) nekā šīs tautības profesionālo namdaru vidū (29,6%). Tāpat jaunākās paaudzes neprofesionālo namdaru lasītprasme ir augstāka (attiecīgi 19,7% un 31,2%). Izglītības iegūšanas ziņā starp dažādu tautību namdariem nav vērojamas atšķirības. Neprofesionālo namdaru — lasītpratēju skaits — pārsniedz vidējo vīriešu lasītpratēju skaitu (lasītpratēju apmēram 35,4%).

Namdara amata attīstība bija saistīta ar kapitālisma attīstību, kad pieauga saimniecību skaits un līdz ar to arī pieprasījums pēc namdaru darba. Zemes trūkums zemnieku ģimenes spieda bez lauksaimniecības nodarboties vēl arī ar kādu palīgdarbu. Tāpēc Latgalē tik plaši izplatījās mājrupniecība un

amatniecība. Kā namdari strādāja 1) profesionālie amatnieki, kuriem tas bija galvenais ienākuma avots; 2) zemnieki, kuriem saimniecības bija nelielas, zeme maz izmantojama lauksaimniecībā un namdara amats noderēja par papildu ienākumu avotu. Namdaru skaita ziņā atsevišķos Latgales pagastos vērojamas atšķirības. Dažos pagastos (Višķu, Krāslavas u. c.) namdaru īpatsvars bija lielāks nekā tajās vietās (Viļaka, Andrupene u. c.), kur jēdzīvotāji galvenokārt nodarbojās ar zemkopību, kādu citu amatniecības nozari vai papildu peļņas (malkas ciršanu, izvešanu) iegūšanas avotu. Tātad Latgalē 19. gs. pastāvēja namdaru amata centri.

Latgales namdaru etniskais sastāvs 19. gs. beigās bija daudzveidīgs. Kā profesionālie namdari dominē krievu tautības pārstāvji, tiem seko latvieši un baltkrievi, kā neprofesionālie namdari — latvieši, vienīgi dažos pagastos vērojams krievu vai baltkrievu arī neprofesionālo namdaru pārsvars. Tas bija atkarīgs no tautības, kam pagastā bija lielākais īpatsvars. Salīdzinot dažādu tautību amatnieku īpatsvaru ar atbilstošu tautību iedzīvotāju īpatsvaru Latgalē, vērojams, ka krievi un baltkrievi namdaru amatā strādā biežāk nekā latvieši. Visu tautību namdaru migrācijas process neliels. Namdaru absolūtais vairākums dzimuši un strādā tajos pagastos, kur tolaik (1897. g.) dzīvoja. Neliela daļa Latgales namdaru devušies peļņā uz citām guberņām vai pilsētām. No citām guberņām iebraukušo namdaru skaits neliels (visbiežāk no Pleskavas un Viļņas guberņas).

Kā profesionālie, tā neprofesionālie namdari parasti strādāja tikai šo amatu. Taču daļa līdzās namdara amatam strādāja vēl kādu citu kokapstrādes, kurpnieka, mūrnieka vai podnieka darbu. It sevišķi šāda darba apvienošana raksturīga neprofesionālajiem namdariem. Atsevišķās vietās namdari ne vienmēr spēja atrast darbu. Lai nodrošinātos ar darbu visu gadu, viņi apguva citas profesijas vai devās peļņā kā namdari. Aplūkoto pagastu iedzīvotāji peļņās galvenokārt strādājuši par zemes racējiem.

Kā profesionālie, tā neprofesionālie namdari galvenokārt ir ģimenes galvas, t. i., māju saimnieki, mazāk — saimnieku dēli vai brāļi. Neprofesionālo namdaru galvenā nodarbošanās ir zemkopība, tie parasti ir zemkopji saimnieki. Kalpu skaits, kuri strādā celtniecības darbus, ir neliels.

Kā profesionālie, tā neprofesionālie namdari galvenokārt ir jaunākās un vidējās paaudzes cilvēki. Par 50 gadiem vecāku namdaru ir maz. Tas izskaidrojams ar celtniecības darbu smagumu. Tiem nepieciešams lielāks fiziskais spēks nekā, piemēram, muciniekam vai galdniekam.

PARINDES

¹ LCVVA, 2706. f., 1. apr. Raksta sagatavošanai izmantotas 62., 63., 65., 66., 67., 70., 79., 80., 89., 90., 119., 123., 141., 142., 145., 146.—148., 175., 183.—187. lietas.

² Par šo anketu nozīmi vēsturiskos pētījumos skat.: Mierīņa A. Cetru tautas skaitīšanu materiāli — nozīmīgs avots pētījumiem par Rīgas iedzīvotājiem XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. — LPSR ZAV, 1974, Nr. 10, 77.—84. lpp.; Вилкс Б. Я. Занятость населения Латвии в конце XIX века. (По материалам «Первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 года»). — «Проблемы истории», Рига, 1962, 6, с. 76—87; 1897. g. skaitīšanas anketās iegūtos datus ģimenes pētniecībā izmantojusi L. Jefremova

(skat.: Ефремова Л. С. Некоторые данные о крестьянской семье в Латгалии по первой всеобщей переписи населения Российской империи в 1897 году. — LPSR ZAV, 1974, Nr. 8, 91.—107. lpp.).

³ Леџинс В. И. Капитализма attīstība Krievijā. — Raksti, 3. sēj., 147. lpp.

⁴ Brežgo B. Latgales zemnieki pēc dzimtībušanas atcelšanas 1861.—1914. Rīga, 1954, 121., 122. lpp.; Strods H. Latgales lauksaimniecība XIX gs. 60. gados. — LPSR ZAV, 1967, Nr. 10, 37.—49. lpp.; Bābris J. 1905.—1907. g. revolūcija Latgalē. Rīga, 1960, 12.—14. lpp.

⁵ LCVVA, 2706. f., 1. apr., 64., 79., 80. u.c. l.

- ⁶ Ķeņins V. I. Sakarā ar tā saucamo jautājumu par tiem. — Raksti, 1. sēj., 99. lpp.
- ⁷ Alsupe A. Amatniecības nozares Latgalē 19. gs. otrajā pusē. — AE, 1973, 10, 81.—113. lpp.
- ⁸ LCVVA, 2706. f., 1. apr., 62., 63., 65., 66., 67., 70., 79., 80., 90., 119., 123., 141., 142., 145., 146.—148., 175., 185.—187. lietas.
- ⁹ Anketas par Latgales apriņķiem nav atrastas arī Vitebskas guberņas Statistikas komitejas materiālos, kas glabājas Baltkrievijas PSR Centrālajā Valsts vēstures arhīvā Minskā.
- ¹⁰ Turpmāk amatniekus, kuriem attiecīgais amats ir galvenā nodarbošanās, apzīmēsim par profesionāliem, bet tos, kuriem tas ir tikai peļņas papildu avots, — par neprofesionāliem.
- ¹¹ Kopējais vīriešu skaits iegūts, saskaitot tos pa vēlēšanu iecirkņiem, no kuriem saglabājušās anketas. Vīrieši vien ņemti tāpēc, ka šajās nozarēs strādāja galvenokārt vīrieši.
- ¹² Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г., 5. Витебская губерния. Тетрадь 3. Спб., 1903; табл. 24.
- ¹³ Rēķēna A. Amatniecības leksika dažās Latgales dienvidu izloksnēs un tās sakari ar atbilstošajiem nosaukumiem slāvu valodās. Rīga, 1975, 130., 707. u. c. lpp.; Krastiņa A. Par latviešu un krievu kultūras sakaru iezīmēm Latgales tautas celtniecībā (XIX gs.—XX gs. sāk.). — AE, 1968, 8, 161.—169. lpp.; Zavarina A. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra XIX gs. otrajā pusē un XX gs. sākumā. (Mājoklis. Apģērbs. Ēdiens). — AE, 1968, 8, 171., 188. lpp.
- ¹⁴ 1897. g. anketas sniedz ziņas par cilvēku dzimšanas, pierakstīšanas vietu, pastāvīgo dzīves vietu, kā arī izbraukšanu vai iebraukšanu pagastā. Tā kā lielākā namdaru daļa dzimusi pagastā, kur dzīvo 1897. g., bet iebraukušo maz, nav nepieciešams skaitīt šos jautājumus atsevišķi pa grupām.
- ¹⁵ Zavarina A. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra..., 171. lpp.
- ¹⁶ LCVVA, 2706. f., 1. apr., 140.—143., 175. l.
- ¹⁷ 88,4% latviešu, 88,7% krievu, 84% baltkrievu pierakstīti, kur dzīvo. Pārējie — citos pagastos, apriņķos un guberņās.
- ¹⁸ Alsupe A. Amatniecības nozares Latgalē 19. gs. otrajā pusē, 93. lpp.
- ¹⁹ Zavarina A. Latgales krievu tautības iedzīvotāju materiālā kultūra..., 171., 172. lpp.
- ²⁰ Kronis V. Kokamatnieki Vidzemē un Kurzemē 19. gs. beigās. — LPSR ZAV, 1976, Nr. 2, 56. lpp.
- ²¹ Tas ir saistīts ar skaitīšanas anketas 3. jautājumu. Parasti namdari uz šo jautājumu atbildējuši: «saimnieks», «ģimenes galva», «dēls», «brālis», «strādnieks» vai «saimnieka strādnieks», «iemītnieks», «piedzīvotājs».
- ²² Baltkrievu skaits tabulā nesastāda 100%, jo tabulā nav iekļauti tie 3,7% iedzīvotāju, kuru galvenā nodarbošanās bija peļņas darbs.

В. Кронис

ПЛОТНИКИ В ЛАТГАЛЕ В КОНЦЕ XIX в.

Резюме

В статье показано профессиональное и непрофессиональное плотничье ремесло как одна из важнейших отраслей ремесленного производства в Латгале в конце XIX в.

В качестве главного источника данного исследования использованы первичные анкеты (учетные листы) первой всеобщей переписи населения Российской империи 1897 г. Было отобрано 13 волостей Латгале с различной структурой хозяйства; в некоторых из них население занималось главным образом сельским хозяйством и ремесло было развито в меньшей степени, в других значительная часть жителей не могла обеспечить себя средствами существования за счет сельского хозяйства и была вынуждена искать дополнительные источники дохода, в том числе занимаясь ремеслом. Анализ материалов показывает следующее.

1. В Андрупенской, Асунской, Балтинавской, Баркавской, Дагдской, Берзиллской, Истринской, Краславской, Нирзаской, Скайстской, Варкавской, Вилякской и Вишкской волостях плотниками являлись в среднем 60,3% всех профессиональных и 38,4% всех непрофессиональных деревообделочников. В этих волостях плотничество занимало важное место и среди других отраслей ремесленного производства. В конце XIX в. в Латгале существовали центры плотничьего ремесла, деятельность каждого из которых охватывала определенный район. В волостях, где были распространены другие виды деревообделоч-

ных работ (изготовление посуды из дерева и т. п.), число плотников невелико.

2. В Латгале — историко-этнографической области Латвии с весьма смешанным в этническом отношении составом населения — плотниками работали латыши, русские, белорусы, поляки, эстонцы. Во всех указанных волостях вместе взятых среди профессиональных плотников преобладали русские. В отдельных волостях велик также удельный вес плотников других национальностей.

3. Большинство плотников, как профессиональных, так и непрофессиональных, занимались только этим ремеслом. Остальные занимались еще каким-либо другим деревообделочным или недеревообделочным (сапожники, каменщики и т. п.) ремеслом.

4. Большинство плотников были уроженцами тех волостей, в которых проживали в 1897 г. Незначительная часть — переселенцы из других уездов Латгале или из Витебской, Виленской или Лифляндской губерний.

5. Как профессиональные, так и непрофессиональные плотники в большинстве были главой семьи, реже — сыном или братом хозяина. Основным занятием непрофессиональных плотников-хозяев большей частью было земледелие. Число плотников-батраков незначительно.

6. Как профессиональные, так и непрофессиональные плотники в большинстве были людьми младшего или среднего поколения.

ПОДПИСИ К ИЛЛЮСТРАЦИЯМ

Рис. 1. Удельный вес плотников в Латгале в сравнении с удельным весом занятых в некоторых других видах ремесла. А — профессиональные ремесленники; В — непрофессиональные ремесленники (плотники, другие деревообделочники, кузнецы, сапожники, портные).

Рис. 2. Удельный вес мужчин, занятых плотничьим ремеслом и некоторыми другими видами ремесла, в Латгале в сравнении с общим числом мужчин. А — профессиональные ремесленники; В — непрофессиональные ремесленники (плотники, другие деревообделочники, кузнецы, сапожники, портные).

DIE ZIMMERLEUTE IN LATGALE AM ENDE DES XIX. JH.

Zusammenfassung

Der Beitrag enthält eine Darstellung des berufsmäßigen und nicht berufsmäßigen Zimmermannshandwerks als eines der wichtigsten Handwerkszweige des ausgehenden XIX. Jh. in Latgale, einem historisch-ethnographischen Gebiet Lettlands mit stark gemischter Bevölkerung.

Als Hauptquelle wurden bei der Untersuchung die primären Fragebogen der ersten allgemeinen Volkszählung des Russischen Reiches von 1897 verwendet. Es wurden 13 Gemeinden von Latgale gewählt; in einigen von ihnen war Landwirtschaft die Hauptbeschäftigung der Einwohner und das Handwerk weniger entwickelt, in anderen dagegen konnte die Landwirtschaft den Unterhalt eines Teils der Bevölkerung nicht sichern, so daß viele Bewohner genötigt waren, als zusätzliche Erwerbsquelle ein Handwerk auszuüben. Bei der Analyse des Quellenmaterials ergab sich folgendes:

1) In den Gemeinden Andrupene, Asūne, Baltinava, Barkava, Dagda, Bērzpils, Istra, Krāslava, Nirza, Skaista, Vārkava, Viļaka und Višķi waren durchschnittlich 60,3 Prozent aller berufsmäßigen und 38,4 Prozent aller nicht berufsmäßigen Holzhandwerker Zimmerleute. Das Zimmermannshandwerk nahm in diesen Gemeinden auch unter den anderen Handwerkszweigen einen wichtigen Platz ein. Ende des XIX. Jh. gab es in Latgale Zentren des Zimmermannshandwerks, deren Tätigkeit sich auf einen bestimmten Umkreis erstreckte. Dort, wo andere Zweige des Holzhandwerks entwickelt waren (Her-

stellung von Holzgeschirr u. a.), war die Zahl der Zimmerleute gering.

2) Als Zimmerleute arbeiteten in Latgale Letten, Russen, Belorussen, Polen, Esten. In den genannten Gemeinden überwogen unter den berufsmäßigen Zimmerleuten im großen und ganzen Russen. In einzelnen Gemeinden bildeten auch Angehörige anderer Nationalitäten einen großen Teil der Zimmerleute.

3) Sowohl unter den berufsmäßigen als auch unter den nicht berufsmäßigen Zimmerleuten übte die Mehrzahl nur dieses eine Handwerk aus. Ein Teil jedoch war neben dem Zimmermannshandwerk auch anderweitig tätig, sei es in einem anderen Zweig des Holzhandwerks oder in einem anderen Handwerkszweig, z. B. als Schuster, Maurer u. dgl.

4) Der größte Teil der Zimmerleute war in den Gemeinden geboren, in denen sie im Jahre 1897 arbeiteten. Zu einem geringen Teil waren es Einwanderer aus anderen Kreisen von Latgale sowie aus den Gouvernements Witebsk, Vilna und Vidzeme.

5) Sowohl bei den berufsmäßigen als auch bei den nicht berufsmäßigen Zimmerleuten handelt es sich größtenteils um Familienoberhäupter und zu einem geringeren Teil um Söhne oder Brüder des Hauswirts. Die Hauptbeschäftigung der nicht berufsmäßigen Zimmerleute war in den meisten Fällen Ackerbau. In geringer Zahl waren es Knechte, die bei Bauarbeiten beschäftigt waren.

6) Sowohl die berufsmäßigen als auch die nicht berufsmäßigen Zimmerleute gehörten größtenteils der jüngeren Generation an.

BILDERLÄUTERUNGEN

Abb. 1. Eigengewicht der Zimmerleute in Latgale im Vergleich mit dem Eigengewicht der in einigen anderen Handwerken Beschäftigten. A — berufsmäßige Handwerker; B — nicht berufsmäßige Handwerker (Zimmerleute, andere Holzhandwerker, Schmiede, Schuster, Schneider).

Abb. 2. Eigengewicht der im Baumeisterhandwerk und in einigen anderen Handwerken in Latgale beschäftigten Männer im Vergleich mit der Gesamtzahl der Männer. A — berufsmäßige Handwerker; B — nicht berufsmäßige Handwerker (Zimmerleute, andere Holzhandwerker, Schmiede, Schuster, Schneider).

II

LAUKU APMETNES
UN DZĪVOKĻI ATTĪSTĪTĀ
SOCIĀLISMA PERIODĀ

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS

THE UNIVERSITY OF CHICAGO PRESS
50 EAST LEXINGTON AVENUE
NEW YORK, N.Y. 10017

J. Porietis

LAUKU CIEMATU VEIDOŠANAS SOCIĀLĀS PROBLĒMAS LATVIJĀ

PSKP XXV kongresa lēmumā par PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzieniem laikā no 1976. līdz 1980. g. izvirzīts arī uzdevums pilnveidot lauksaimnieciskās ražošanas organizācijas un vadīšanas formas. Kongresa lēmumā paredzēts «tālāk attīstīt lauksaimniecības specializāciju un koncentrāciju uz saimniecību kooperācijas un agrāri rūpniecisko apvienību un uzņēmumu izveidošanas bāzes».¹ So pasākumu sekmīga veikšana savukārt ir cieši saistīta ar modernu lauku ciematu veidošanu. Tas nozīmē izveidot laukos agropilsētu tipa apdzīvotas vietas, kurās tādi lielpilsētu labiekārtojumi kā ūdensvads, kanalizācija, centrālā siltumapgāde, gāze, asfaltētas, apgaismotas ielas (1. att.) būtu optimāli savienotas ar teicamiem darba, sadzīves un atpūtas apstākļiem (2. att.), maksimāli saglabājot, paplašinot un izmantojot šim nolūkam daudzveidīgus dabas faktoru elementus — svaigu gaisu, nepiesārņotas ūdenskrātuves, mežus, reljefu u. tml. (3. att.)

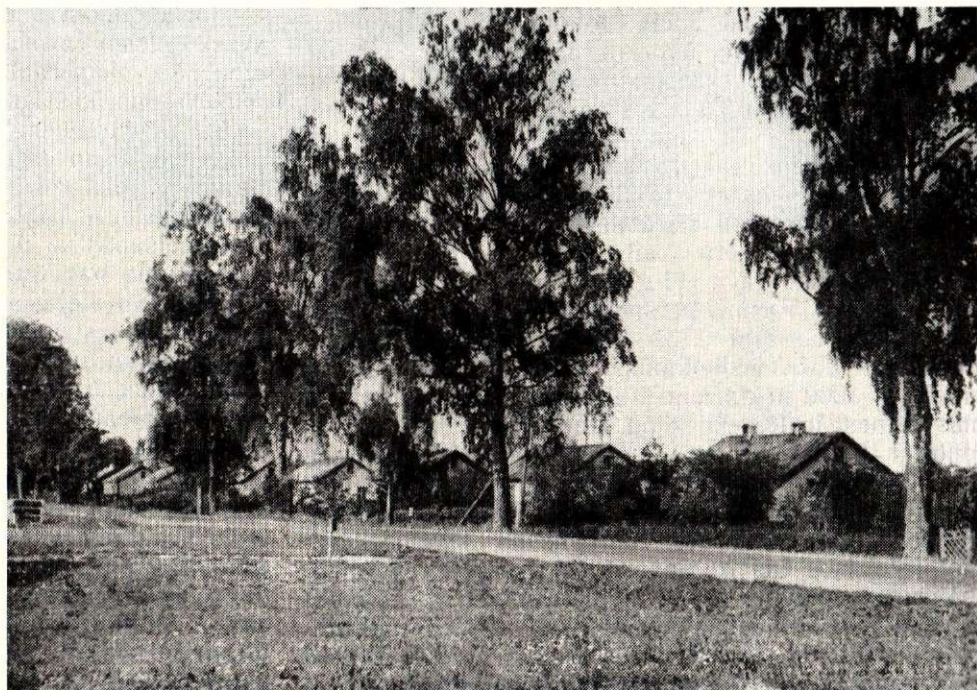
Pārcelšanās uz ciematiem Baltijas padomju republikās ir sevišķi nozīmīgs lauksaimnieciskās ražošanas tālākas attīstības uzdevums.

Lauksaimniecības kolektivizācija un Latvijas zemnieku pāreja no privātās ražošanas uz sociālistisko sabiedriskās saimniekošanas formu bija liels revolucionārs ekonomiska, politiska un sociāla rakstura lēmums mūsu republikas lauku attīstības līdz tam maz dinamiskajā procesā. Tā rezultātā laukos izveidojās sociālistiskās ražošanas attiecības, būtiski izmainījās lauku iedzīvotāju sociālā struktūra. Līdz ar to pavērās visplašākās iespējas lauksaimnieciskās ražošanas industrializācijai, koncentrācijai un specializācijai, kā arī jaunu, daļēji rūpniecībai raksturīgu darba organizācijas formu izmantošanai un attīstīšanai.

Lauku sociālā pārkārtošana pavēra visplašākās iespējas to straujai attīstībai un tālākiem būtiskiem pārkārtojumiem arī citās lauku iedzīvotāju darba un sadzīves apstākļu jomās.

Sai ziņā sevišķi nozīmīgs kļūst lauksaimnieciskās ražošanas kompleksas industrializācijas process, kas mūsu zemē plaši izvēršies tieši pēdējās piecgadēs.

Otrs nozīmīgs process, kas tagad arvien straujākiem tempiem norisinās Padomju Latvijas laukos, ir modernu ciematu veidošana. Arī tas pēc savas

1. att. Centrālā iela ar 60. gados celtajam viengimenes dzīvojamām mājām Kuldīgas rajona kolhoza «Vārme» centrālajā ciematā Vārmē 1976. g.

1. tabula

Ārpus perspektīvajiem ciematiem izvietotās viensētas
(pēc stāvokļa 1975. g.)²

Reģioni un rajoni	Mājas	Lauksaimniecībā izmantojamā zeme tūkst. ha.	Māju skaits vidēji uz 1000 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes
Rīgas reģions	27 809	549,3	51
Bauskas rajons	5 453	108,9	50
Dobeles rajons	3 749	96,7	39
Jelgavas rajons	4 224	88,6	48
Ogres rajons	3 876	64,6	60
Rīgas rajons	5 799	87,4	66
Tukuma rajons	4 708	103,1	46
Jēkabpils reģions	20 682	322,2	64
Jēkabpils rajons	7 676	115,4	66
Madonas rajons	7 591	123,8	61
Stučkas rajons	5 415	83,0	65
Daugavpils reģions	32 144	339,5	95
Daugavpils rajons	11 429	126,7	90
Krāslavas rajons	11 549	110,3	105
Preiļu rajons	9 166	102,5	90
Rēzeknes reģions	27 065	257,5	105
Ludzas rajons	12 933	127,9	101
Rēzeknes rajons	14 132	129,6	109
Gulbenes reģions	18 346	237,9	77
Alūksnes rajons	5 306	72,5	73
Balvu rajons	8 626	95,5	90
Gulbenes rajons	4 414	69,9	63
Valmieras reģions	21 589	359,8	60
Cēsu rajons	6 965	108,1	64
Limbažu rajons	5 570	84,0	66
Valkas rajons	4 316	77,7	56
Valmieras rajons	4 738	90,0	53
Ventspils reģions	8 170	134,2	61
Talsu rajons	5 073	79,3	64
Ventspils rajons	3 097	54,9	56
Liepājas reģions	17 893	340,0	53
Kuldīgas rajons	4 977	93,9	53
Liepājas rajons	8 705	149,7	58
Saldus rajons	4 211	96,4	44
Pavisam republikā	173 698	2540,4	68

nozīmes ir tāds plašs sociālekonomiska rakstura pārkārtojums lauku iedzīvotāju apdzīvotības sistēmā, kura realizēšana būtiski maina ne vien viņu tradicionālo ražošanas un sadzīves apstākļus, bet arī psiholoģiju.

Ciematū veidošanos prasa pati dzīve.

No buržuāziskās iekārtas Padomju Latvija saņēma mantojumā viensētu sistēmu. Mūsu rīcībā diemžēl nav datu par viensētu skaitu Latvijas PSR tūlīt pēc kolektīvizācijas. Taču vēl gadsimta ceturksni pēc tās, 1975. g. Latvijā ārpus perspektīvajiem ciematiem esošajās viensētās bija 173,7 tūkst. māju. Kā liecina 1. tabulas dati, vislielākais viensētu skaits, rēķinot vidēji uz 1000 hektāriem lauksaimniecībā izmantojamās zemes, ir Rēzeknes un Daugavpils reģionu rajonos, t. i., Latgalē, kur buržuāziskās Latvijas laikā bija arī vislielākais saimniecību skaits. Uz pusi mazāks viensētu blīvums ir Rīgas un Liepājas reģionu rajonos. Arī Valmieras, Ventspils un Jēkabpils reģionu rajonos tas ir mazāks nekā vidēji republikā.

Viensētu sistēma arvien nopietnāk sāk kavēt lauksaimniecības industrializāciju, t. i., zemes meliorāciju lielākās platībās, kā arī mehanizētai apstrādei izdevīgāku lielāku tīrumu masīvu izveidošanu.

Viensētu sistēma arvien vairāk sāk apgrūtināt arī darba organizācijas pilnveidošanu. Mehānisko darbnīcu, garāžu (4. att., 1. krās. att.), fermu, siltumnīcu un dažādu palīguzņēmumu pakāpeniska koncentrēšana ciematos kļūst arvien grūtāk savienojama ar to apstākli, ka ievērojamai daļai kolhozu un padomju saimniecību darbinieku dzīvesvieta viensētā atrodas pārāk tālu no viņu darbavietas.

Ne mazāk svarīga nozīme ciematiem ir lauku iedzīvotāju sadzīves apstākļu uzlabošanā un kultūras līmeņa celšanā.³ Dzīvojot ciematos, lauku ļaudis var daudz biežāk iegriezties klubā, kultūras namā, bibliotēkā, apmeklēt teātra un kinoizrādes, iepirkties, izmantot sadzīves pakalpojumus. Tā, piemēram, 70. gadu sākumā ar tādiem pakalpojumu veidiem kā ķīmiskā tīrīšana, audumu krāsošana un veļas mazgāšana bija nodrošināti 43%, bet ar apavu labošanu — 42% mūsu republikas perspektīvo ciematu. Pārceļšanās uz ciematiem paver nesalīdzināmi plašākas iespējas termoficēt, gazificēt, elektrificēt un telefonizēt dzīvokļus, ļauj iekārtot centralizētu ūdensapgādi.

Lauku dzīvojamā fonda skaitīšanas dati liecina, ka perspektīvo ciematu teritorijā esošais dzīvokļu fonds četras piecas reizes labāk apgādāts ar ūdensvadu, kanalizāciju un centrālapkuri. Arī gazifikācijas un telefonizācijas pakāpe ciematos ir vairāk nekā divas reizes augstāka nekā viensētās. Ciematos lauku ļaudīm ir arī daudz labākas iespējas izmantot bērnudārzus.

Dzīvojot ciematos, mainās lauku ļaužu psiholoģija, nostiprinās viņos kolektīvisma, biedriskuma, savstarpējās palīdzības jūtas. Tā, piemēram, daudzu saimniecību ciematos jau par tradīciju kļuvusi ciematu uzkopšanas un labiekārtošanas talku organizēšana pavasaros.

Pēc republikas lauku sociālistiskās pārkārtošanas pati dzīve arvien vairāk izvirza prasību, lai iedzīvotāji pārceltos uz ciematiem. Šis prasības īstenošanu savukārt atvieglo tas, ka gadu no gada, bet jo sevišķi pēdējā laikā arvien vairāk nostiprinās lauksaimniecības uzņēmumu ekonomika, aug šo uzņēmumu ienākumi un līdz ar to arī iespējas plašāk izvērst ne vien ražošanas ēku, bet arī dzīvokļu celtniecību. Tā, piemēram, laikā no 1965. g. līdz 1975. g. mūsu republikas kolhozu tīrais ienākums pieauga no 68,5 milj. rubļu uz 93,3 milj. rubļu jeb vairāk nekā par vienu trešo daļu. Kolhozu pamatlīdzekļu apjoms minētajā laikā posmā palielinājās no 804,2 milj. rubļu uz 1662,8 milj. rubļu, t. i., vairāk nekā divkārt.⁴

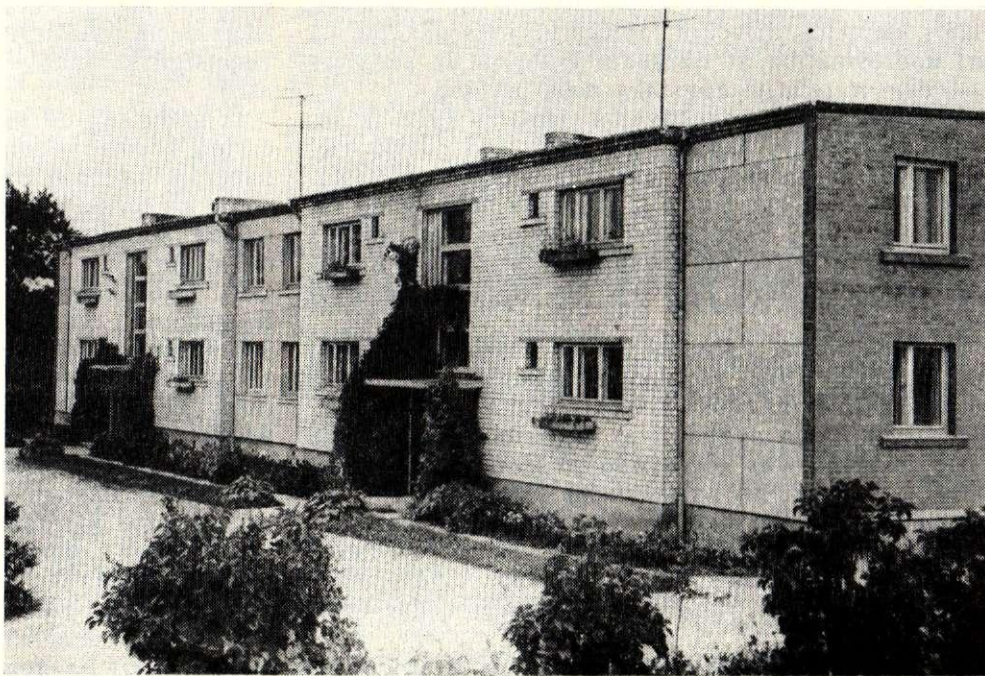
Pārceļšanos uz ciematiem stimulē arī tas, ka tagad jau visumā pabeigta perspektīvo ciematu skaita noteikšana un vietas izvēle; tāpat tiek forsēta ciematu plānojuma izstrādāšana, gan pamatojoties uz ražošanas tālāku intensifikāciju, gan arī ievērojot tās prasības, kādas izvirza lauku iedzīvotāju materiālās labklājības pieaugums un viņu kultūras līmeņa paaugstināšanās.

Perspektīvie ciemati tiek veidoti vai nu agrāk apdzīvotās vietās, vai arī dažādu ekonomisko, ģeogrāfisko, estētisko vai cita rakstura apsvērumu dēļ izraudzītās pagaidām vēl maz apdzīvotās teritorijās. 70. gadu sākumā P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Politiskās ekonomijas katedras veiktā republikas kolhozu un padomju saimniecību vadītāju aptauja liecina, ka 4% no tiem uzskata par lietderīgu

2. att. 60. gados celtais kultūras nams un valdes ēka Tukuma rajona kolhoza «Dzimtene» centrālajā ciematā Tumē 1976. g.

3. att. Dzīvojamā māja Ogres rajona padomju saimniecības «Madliena» centrālajā ciematā Madlienā 1976. g.

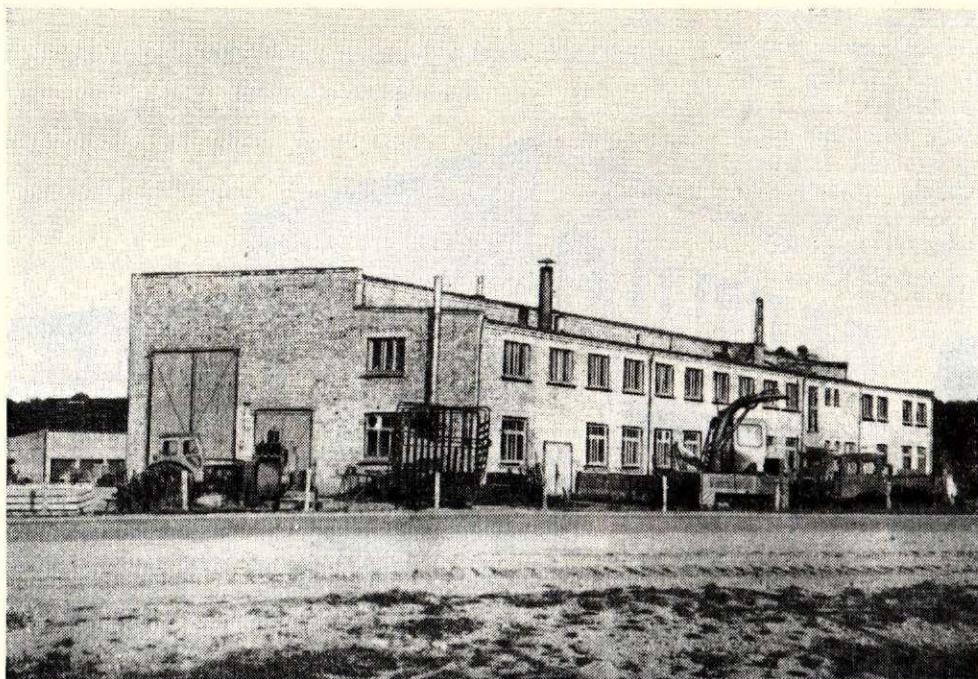
savu ciematu sapludināt ar tuvumā esošo pilsētu, 11% — ka ciemats jāveido kā vairāku saimniecību kopējs centrs, 30% — ka ciemats jāveido kā agrāri rūpnieciska kompleksa centrs, bet 55% no aptaujātajiem atbildēja, ka ciemats jāveido tikai vienas saimniecības vajadzībām.

1977. g. sākumā Latvijas PSR bija apstiprināti 817 perspektīvie ciemati, to skaitā 750 ciemati bija lauksaimnieciska virziena. No tiem 603 ciemati perspektīvā attīstīsies kā galvenie ciemati, bet 147 — kā palīgciepati lielo brigāžu centros, ap lieliem lopkopības kompleksiem utt.

1972. g. sākumā perspektīvajos ciematos dzīvoja 201,8 tūkst. cilvēku jeb 21% no republikas lauku

iedzīvotājiem, tai skaitā 148,2 tūkst. cilvēku jeb 17% — lauksaimnieciska tipa ciematos.⁵

Visvairāk republikā ir tādu perspektīvo ciematu, kuros iedzīvotāju skaits nepārsniedz 100 cilvēku. Šie ciemati 1972. g. sākumā sastādīja 40% no kopskaita, un tajos dzīvoja 13% no visiem perspektīvo ciematu iedzīvotājiem. Perspektīvie ciemati ar iedzīvotāju skaitu no 101 līdz 200 cilvēkiem sastādīja 33%, tajos dzīvoja 26% iedzīvotāju, ciematos ar iedzīvotāju skaitu no 201 līdz 500 cilvēkiem šie rādītāji bija atbilstīgi 21% un 33%, ciematos ar 501 līdz 1000 cilvēkiem — 5% un 18%, ciematos ar 1000 un vairāk cilvēkiem — 1% un 10%. Tādējādi visvairāk lauku ļaužu — viena trešā daļa — dzīvo tādos ciematos,

4. att. Kolhoza «Dzimtene» mehāniskās darbnīcas Tūmē 1976. g.

kuros iedzīvotāju skaits ir no 201 līdz 500 cilvēkiem. Sajos ciematos dzīvokļu labiekārtošanas pakāpe, kā arī nodrošinātība ar dažādām kultūras un sadzīves iestādēm ir relatīvi augstāka nekā pārējos.

Latvijas PSR perspektīvajos ciematos 1972. g. sākumā iedzīvotāju skaits bija vidēji 185 cilvēki ciematā, bet darba spējīgo iedzīvotāju īpatsvars sastādīja 54%, t. i., bija par 6% augstāks nekā vidēji republikas laukos. Taču atsevišķos rajonos šis rādītājs ievērojami atšķiras un Talsu, Daugavpils un Kuldīgas rajonā sastādīja 49—50%, bet Rīgas un Cēsu rajonos — 60%.

Perspektīvajos ciematos sabiedriskotā dzīvokļu fonda platība 1972. g. sākumā sastādīja vairāk nekā pusi no visa tajos esošā dzīvokļu fonda. Gandrīz visi šie dzīvokļi bija apgādāti ar elektrību, vairāk nekā puse no tiem — ar ūdensvadu un kanalizāciju, trešā daļa — ar gāzi un vairāk nekā ceturtdaļa — ar centrāl apkuri. Perspektīvo ciematu labiekārtošanas pakāpe ievērojami pārsniedz citu Latvijas PSR lauku apdzīvoto vietu labiekārtošanas pakāpi, taču vienlaikus vēl ievērojami atpaliek no pilsētu labiekārtojuma.

Mūsdienās Latvijas PSR viensētnieku vēlēšanās pārcelties uz ciematiem ir lielāka nekā ekonomiskās iespējas šo vēlēšanos īstenot. Sai sakarā jāpiezīmē, ka nodrošinātība ar naudas līdzekļiem ir lielāka nekā ar būvmateriāliem un darbaspēku — lauku celtniekiem, kas nepieciešami ciematu veidošanai.

Lai būtu iespējams izmantot labāko plānošanas, projektēšanas, celtniecības un labiekārtošanas pieredzi, trīs perspektīvos ciematus republikas Ministru Padome izvirzījusi eksperimentālai paraugceltniecībai. Šie centri ir kolhoza «Druva» ciemats Saldus rajonā, Mālpils sovhoztehnikuma ciemats Rīgas rajonā un Ogres padomju saimniecības ciemats Jumpravā Ogres rajonā (skat. 2. krās. att.).

Kā šajos minētajos, tā arī daudzos citos republikas lauksaimniecības uzņēmumos jau paveikts krietns darbs ciematu celtniecībā un to labiekārtošanā. Ar

vien vairāk saimniecību centri sāk līdzināties labiekārtotiem pilsētu tipa ciematiem, kas nodrošināti ar vispusīgu komunālo apkalpošanu (skat. 4., 5. krās. att.).

Ik gadu aug un paplašinās Daugavpils rajona Mičurina kolhoza ciemats, Limbažu rajona Umurgas padomju saimniecības centrs, rosīgi savu ciematu veido arī pirmā mūsu republikas kolhoza — Jelgavas rajona kopsaimniecības «Nākotne» ļaudis. Strauji celtniecības un labiekārtošanas darbi norisinās arī Cēsu rajona kolhoza «Sarkanais Oktobris» ciematā Raunā un Tukuma rajona Kārļa Marksa padomju saimniecības centrā Pienavā.⁶

Lai noskaidrotu labāko projektu sabiedriskā un kultūras centra celtniecībai lauku apvidū republikā, daudz jaunu ierosmju devuši konkursi. Šādos konkursos tika izraudzīts, piemēram, labākais kolhoza ciemata — Pastendes — projekts Talsu rajona kopsaimniecībai «Draudzība», Madonas rajona Cesvaines padomju saimniecības kultūras un sporta ēku kompleksa projekts un vairāki citi. Sos konkursus jau finansēja pašas saimniecības. Tātad liela daļa lauksaimniecības uzņēmumu ir jau tik turīgi, ka var izvēlēties un arī pakāpeniski īstenot ciemata izveidošanas visoptimālāko variantu.

Par valsts līdzekļiem konkursi tika izsludināti arī vairāku jau minēto eksperimentālo ciematu celtniecības projektu izstrādāšanai.

Dabiski, ka viensētu sistēmas likvidēšana izvirza daudz jaunu problēmu un uzdevumu. To risināšana ļaus paātrināt ciematu izveidošanas tempus.

Modernu ciematu veidošana ir cieši saistīta ar tādu mūsu republikai svarīgu pasākumu kā lauksaimniecībā izmantojamo pārlieku mitro zemju nosusināšanu un ūdens režīma divpusēju regulēšanu. Kaut arī padomju varas gados Latvijā veikti tādi plaši meliorācijas darbi kā Lubānas ezera noteces kompleksa regulēšana, Nīcas poldera ierīkošana u. c., par kuriem privātsaimniecību apstākļos varēja tikai sapņot, tomēr vēl joprojām gandrīz divas trešdaļas no visas

5. att. 70. gados celtās komunālās dzīvojamās mājas Jēkabpils rajona PSKP XXV kongresa padomju saimniecības centrālajā ciematā Salā.

lauksaimnieciski izmantojamās zemes republikā ir jā-meliorē. Ūdens režīma regulēšanas darbi tiek veikti arvien lielākos lauku masīvos. So darbu tāmē tiek ieskaitītas un no valsts budžeta segtas tās izmaksas, kas nepieciešamas sakarā ar meliorējamās platības viensētās dzīvojošo ļaužu pārceļšanos uz ciematiem. Līdz ar to devītajā piecgadē bija iespējams ievērojami stimulēt to viensētnieku pārceļšanos uz ciematiem, kuri dzīvoja lielos masīvos meliorējamā teritorijā. Tāpēc arī šādā veidā likvidēto viensētu skaits rāda tendenci palielināties.

Kā liecina 2. tabulas dati, katrs viensētas īpašnieks tātad saņēma vidēji gandrīz divus tūkstošus rubļu kompensāciju, kuru, pārceļoties uz ciematu, vajadzības gadījumā varēja izmantot jauna mājokļa celtniecībai. Jāpiezīmē, ka atkarībā no nojaucamo ēku tipa un amortizācijas pakāpes kompensējamās summas lielums katrā atsevišķā gadījumā atšķirās no jau minētās vidējās summas. 1976. g. meliorētajās platībās tika nojauktas 845 viensētas, izmaksājot to īpašniekiem kompensāciju 2118,0 tūkst. rubļu apmērā jeb vidēji — vairāk nekā 2500 rubļus katram viensētas īpašniekam.

2. tabula

Sakarā ar lielu zemes masīvu meliorāciju likvidēto viensētu skaits un to īpašniekiem izmaksātā kompensācija

Gadi	Nojaukto viensētu skaits	Izmaksāta kompensācija tūkstošos rubļu
1971	290	709,7
1972	564	1201,0
1973	590	1350,6
1974	845	1270,0
1975	842	1713,6
Kopā devītajā piecgadē	3131	6244,9

Desmitajā piecgadē meliorētajās platībās paredzēts nojaukt 5,5 tūkst. viensētu, kuru iedzīvotāji pārcelsies uz jaunajiem ciematiem.

Ik gadu pieaug arī to līdzekļu apjoms, kurus valsts un kolhoznieki izmanto ražošanas un dzīvojamo ēku celtniecībai ciematos, kā arī iekārtojot tajos dažādas sadzīves un kultūras iestādes.

Laikā no 1946. līdz 1975. g. Padomju Latvijas lauksaimniecībā ražošanas objektu celtniecībai tika ieguldīti 3,3 miljardi rubļu jeb 24% no kopējiem kapitālieguldījumiem republikā šai laikā. Tikai devītajā piecgadē vien to apjoms lauksaimniecībā sastādīja 1,3 miljardi rubļu jeb gandrīz vienu trešo daļu no visiem šāda veida kapitālieguldījumiem pēckara gados.⁷

Desmitajā piecgadē šādu kapitālieguldījumu apjoms republikas lauksaimniecībā jau ielānots 1,7 miljardi rubļu apmērā jeb vairāk nekā 29% no kapitālieguldījumiem visā tautas saimniecībā.

Vienlaikus strauji pieaug arī dzīvokļu celtniecības apjoms. Republikas kolhozos jau minētajā laika posmā (1946.—1975. g.) tika uzcelti vai atjaunoti 44,0 tūkst. dzīvokļu. No tiem pēdējos desmit gados tika uzcelti 18,8 tūkst. dzīvokļu jeb 43% no kopskaita, tai skaitā 7,6 tūkst. uzcēla astotajā, bet jau 11,2 tūkst. — devītajā piecgadē.⁸

Desmitajā piecgadē Padomju Latvijas lauku ciematos jāuzceļ 14 110 jaunu dzīvokļu. No tiem 2980 dzīvokļus uzceļ padomju saimniecības un citi valsts uzņēmumi, 5480 dzīvokļus — kolhozi (6. att.), 1060 — dzīvokļu celtniecības kooperatīvi un 4590 dzīvokļus paši lauku iedzīvotāji individuālās celtniecības veidā.

Protams, modernu lauku ciematu izveidošana nav vienā vai divās piecgadēs veicams uzdevums. Tā risināšana prasa veikt arī plašus sociālekonomiska rakstura, tai skaitā arī socioloģiskus, pētījumus.

Viena no sociālistiskās sabiedrības nozīmīgākajām sociālās attīstības problēmām ir būtisko atšķirību likvidēšana starp pilsētu un laukiem. Tās sekmīgā

6. att. Kooperatīvo dzīvojamo māju celtniecība Tūmē 1976. g.

risināšanā modernu lauku ciematu veidošanai ir sevišķi svarīga nozīme.

No sabiedriskās ražošanas viedokļa galvenais faktors, kas veido pilsētu, ir rūpniecība, turpretī laukos svarīgākais to sociālās attīstības virzītājspēks ir lauksaimnieciskā ražošana. Šinīs divās nozarēs tiek izmantota lielākā daļa ražošanas fondu, un tās dod arī galveno nacionālā ienākuma daļu.

Pēc stāvokļa uz 1976. g. 1. janvāri Padomju Latvijas lauksaimniecībā tika izmantoti 28,9%, bet rūpniecībā — 37,0% no visiem ražošanas nozīmes pamatfondiem, 1976. g. lauksaimniecībā tika saražoti 16,9% no republikas sabiedriskā kopprodukta un 18,9% no nacionālā ienākuma, bet rūpniecībā attiecīgi 65,2% un 53,3%.⁹

Tikko minētie statistiskie dati liecina par lauksaimnieciskās ražošanas nozīmīgo vietu tautas saimniecībā. Vienlaikus sociālismā starp pilsētu un laukiem vēl pastāv būtiskas atšķirības, gan sociālekonomiskās, gan arī kultūrā un sadzīvē. Šo atšķirību praktiskās izpausmes formas aptver trīs galvenās sfēras.

Pirmā no tām ir ražotājspēku attīstības līmenis. Lauksaimniecība vēl atpaliek no rūpniecības darba industrializācijas pakāpes ziņā. Tātad darbs lauksaimniecībā vēl nav pilnā mērā kļuvis par industriālā darba paveidu.

Piemēram, 1975. g. (pēc stāvokļa gada sākumā) republikas rūpniecībā, reķinot vidēji uz vienu nodarbināto cilvēku, bija 8009 rubļi, bet lauksaimniecībā — 9588 rubļi pamatfondu. Sai gadā elektroenerģijas patēriņš vidēji uz vienu rūpniecībā nodarbināto cilvēku sastādīja 7266 kilovatstundas, bet lauksaimniecībā — 3311 kilovatstundu.¹⁰

Tas nozīmē, ka pēc fondu apbruņotības rādītāja mūsu republikas lauksaimniecība jau par 20% apsteidz rūpniecību. Turpretī elektroenerģijas patēriņa salīdzinošais rādītājs līdzinās tikai 47% no attiecīgā līmeņa rūpniecībā.

Tāpat, vērtējot jau aplūkoto fondu apbruņotības

rādītāju, jāievēro, ka lauksaimnieciskā ražošanā tā ievērojami augstāku līmeni objektīvi prasa gan šīs nozares spilgti izteiktais sezonas raksturs, gan klimatisko apstākļu lielā ietekme, gan arī tas apstākļi, ka lauksaimniecībā vēl pilnā mērā nav ieviesta biomehāniskā mašīnu sistēma.

Otrkārt, būtiskās atšķirības starp pilsētu un laukiem vēl pastāv arī ražošanas attiecību sfērā. Šīs ekonomisko attiecību atšķirības izpaužas kā atšķirības īpašuma, sadales, maiņas un patēriņa attiecībās. Tā, piemēram, laukos pastāv kolhozi kā ražošanas līdzekļu kooperatīvā īpašuma forma ar tiem specifiskajām darba samaksas un tīra ienākuma sadales formām u. c.

Treškārt, lauki vēl pagaidām atpaliek no pilsētām kultūras un sadzīves apstākļu ziņā. Pilsētniekiem joprojām vidēji ir arī augstāks izglītības un kvalifikācijas līmenis, labāki darba un dzīvokļu apstākļi, lielākas iespējas apmeklēt dažādas kultūras iestādes. Tā, piemēram, 1970. g. uz 1000 sabiedriskajā ražošanā nodarbinātajiem iedzīvotājiem Padomju Latvijas pilsētās ar nepabeigtu vidējo, vidējo vai nepabeigtu augstāko izglītību bija 649 cilvēki, bet laukos — 478,¹¹ t. i., par 171 cilvēku jeb gandrīz par vienu trešo daļu mazāk. Tomēr laukos šādu cilvēku īpatsvars laikā starp divām tautas skaitīšanām (1959. un 1970. g.) pieauga par 43%, tātad vairākas reizes straujāk nekā pilsētās, kur tas šai laikā pieauga par 12%. Attīstīta sociālisma apstākļos būtisko atšķirību pārvarēšana starp pilsētu un laukiem kļuvusi par neatliekamu uzdevumu. Tas tika pasvītrots arī PSKP CK 1978. g. jūlija plēnuma lēmumā «Par PSRS lauksaimniecības tālāko attīstību», uzdodot veikt pēc iespējas lielākas pūles pilsētās un lauku dzīves materiālo, kultūras un sadzīves apstākļu tuvināšanās uzdevuma atrisināšanai.

Objektīvā nepieciešamība pārvarēt būtiskās atšķirības savukārt prasa mainīt apdzīvotības formas laukos. Iedzīvotājiem pārceļoties no viensētām uz labiekārtotiem ciematiem, paveras jaunas, daudz pla-

7. att. Saglabājamā viensēta Saldus rajona Nigrandes c.p. «Jaunzemos», kur pie radniekiem bieži viesojās Kr. Barons.

šākas iespējas gan lauksaimnieciskā darba tālākai industrializēšanai, gan arī lauku ļaužu darba, kultūras un sadzīves apstākļu tālākai uzlabošanai. Tāpēc ciematu veidošanas prognozēšana ir lauksaimniecības uzņēmumu sociālās attīstības plāna svarīga sastāvdaļa. Ciematu veidošanas prognozēšanā svarīgi ir vispirms noteikt to viensētu skaitu, kuru iedzīvotāji šī procesa gaitā būs jāpārceļ uz saimniecības centru.

3. tabulas dati liecina, ka tie vispirms būs 134,8 tūkst. apdzīvoto neperspektīvo viensētu māju iedzīvotāji. So dzīvojamo māju skaits sastāda pāri par trim ceturtdaļām no kopējā viensētu māju skaita. No jaukšanas un zemes ierīcības darbus prasīs arī tie 13% viensētu, kuras šodien ir neapdzīvotas vai dzīvošanai nav derīgas.

Acimredzot papildu pētījumus prasīs vēl jautājums par tiem 15,4 tūkst. viensētu (jeb 8,8% no kopskaita), kas atrodas neperspektīvo ciematu teritorijā vai pie ražošanas centriem. Sagaidāms, ka novadpētniecības un dabas aizsardzības darbu rezultātā, tāpat arī vērojot plašumā tūrisma bāzu, naktsmitņu un kempingu iekārtošanu, pieaugs saudzējamo viensētu skaits. Sobrīd visā republikā tādas ir tikai 899 mājas (0,5%) (7. att.). Viensētu mājas būtu saglabājamās arī tanīs gadījumos, kur tās, netraucējot zemesierīcību, ļautu dabā saglabāt agrākam vēstures periodam raksturīgo lauku kultūrainavu arī ārpus Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja. Šādas viensētas ar piemērotiem nosacījumiem varētu nodot mākslinieku, komponistu, rakstnieku, zinātnieku u. tml. vai arī šai ziņā ieinteresētu pensionāru rīcībā.

Prognozēšanas darbā nozīmīgs ir arī socioloģiskais aspekts, t. i., pašu lauku ļaužu domas un uzskati par dažādiem ar ciematu veidošanu saistītiem jautājumiem.

Modernu lauku ciematu izveidošanas sociālekonomiskās problēmas pēta vairāki republikas zinātnieku kolektīvi. P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Politiskās ekonomijas katedra (docents J. Lasis, vecākā inženiere R. Dzene un šā raksta autors) veica

plašus socioloģiskus pētījumus par lauku iedzīvotāju domām un uzskatiem. Aptaujas rezultātā tika noskaidrotas lauku iedzīvotāju domas par dažādiem modernu ciematu veidošanas jautājumiem. Ar rajonu organizāciju visplašāko atbalstu tika aptaujāti 2421 viensētas un 766 ciematu iedzīvotāji un 472 lauksaimniecības uzņēmumu vadītāji. Iegūto materiālu loģiska pārbaude liecināja, ka lielākā daļa aptaujāto lauku iedzīvotāju uz anketas jautājumiem atbildējuši pārdomāti, nopietni. Ja dažu anketu pasvītrotajās atbildēs un izteiktajos spriedumos bija vērojama nekonsekvence, tās no tālākas apstrādes tika izslēgtas.

Kā tas jau bija gaidāms, pētījums pierādīja, ka pagaidām kolhozu un padomju saimniecību praktiskās iespējas lielā mērā atpaliek no nepieciešamības nodrošināt visu to lauku iedzīvotāju pāreju uz ciematiem, kuri jau tagad izteikuši šādu vēlēšanos. Viensētu likvidēšanas procesu aizkavē arī tas fakts, ka vēl ne visi viensētu iedzīvotāji lielajos meliorējamajos zemes masīvos jau vēlējas pārcelties uz ciematiem. Tāpēc radās nepieciešamība šādos gadījumos veikt zināmu izskaidrošanas un pārliecināšanas darbu.

Mūsu pētījuma mērķis bija ar aptaujas rezultātā iegūto datu apstrādes palīdzību noskaidrot dažādu uzskatu un viedokļu cēloņsakarības, jo, tikai zinot šīs cēloņsakarības, būs iespējams atrast katras problēmas risinājuma veiksmīgāko variantu un zinātniski prognozēt ciematu veidošanas procesa tālāko attīstību un sociālās sekas.

Ja viensētu iedzīvotāju atbildes analizē pēc viņu nodarbošanās, secināms, ka vislielākais to darbinieku īpatsvars, kuri vēlas pārcelties uz saimniecību perspektīvajiem ciematiem, ir aptaujāto šoferu, traktoristu, mašīnistu, lauksaimniecības speciālistu un slaucēju skaitā. Tātad saimniecības attīstības procesus noteicēju profesiju darbinieki labāk izjūt arī ciematu veidošanas nepieciešamību un to priekšrocības. Ciematos viņiem ir tuvāk darbavieta, kā arī rodas labākas iespējas profesionāli pilnveidoties, aktīvāk iesaistīties dažādos sabiedriskajos pasākumos u. tml.

Ārpus perspektīvajiem ciematiem esošās viensētas 1975. g. sākumā

Ipašums	Kopējais skaits		Neperspektīvās viensētu mājas			Neperspek- tīvo ciematu mājas	Ražošanas centru mājas	Saudzē- jamās mājas
	viensētu mājas	viensētās dzīvojošās ģimenes	apdzīvotas	neap- dzīvotas	drupas			
Personiskais	136 652	151 389	114 380	6784	7 452	7 695	277	64
Kolhozu	16 193	31 498	8 655	721	3 157	1 110	2526	24
Valsts	11 215	22 761	5 217	450	3 067	908	1558	15
Pārejie	9 638	24 418	6 591	637	286	875	453	796
Kopā	173 698	230 066	134 843	8592	13 962	10 588	4814	899
%	100	—	77,7	4,9	8,1	6,0	2,8	0,5

Tātad, sastādot lauksaimniecības uzņēmumu sociālās attīstības plānus, dzīvokļi ciematos jāparedz pirmām kārtām tieši šo speciālistu vajadzībām.

Pētījuma rezultāti dod pamatu vēl arī šādam secinājumam. Ja nepieciešamie materiāli un naudas līdzekļu resursi atļautu dot iespēju dzīvot ciematā vieni, kuri to vēlas jau šobrīd, tas neradītu ar dzīves vietas maiņu saistītu sabiedriskās ražošanas sašaurināšanos, bet gan sekmētu bijušo viensētu iedzīvotāju aktīvāku iesaistīšanos šai procesā. Protams, ciematu veidošanas gaitā nepieciešams pakāpeniski pāriet uz tādu ražošanas un sabiedriskā darba organizāciju (dispečeru dienests, vietējo radiomezglu izveidošana u. tml.), kas efektīvāk palīdzētu visiem jaunajiem ciematu iedzīvotājiem plašāk iesaistīties ražošanas un sabiedriskajos darbos.

Analizējot lauku iedzīvotāju domas par pārcelšanos no viensētām uz ciematiem, būtiskas atšķirības vērojamas tad, ja atbildes grupē pēc aptaujāto vecuma.

Starp viensētu vecākajiem iedzīvotājiem samērā augsts ir tādu personu īpatsvars, kuras nevēlas pārcelties uz ciematiem. Tā, piemēram, vecuma grupā no 55 līdz 59 gadiem tādu bija 57%, vecuma grupā no 60 līdz 69 gadiem — 61% un vecuma grupā 70 gadu un vecāki — jau 67% no aptaujātajiem attiecīgo grupu viensētniekiem. Protams, šāda sprieduma pamatā ir kā ekonomiskas dabas jautājumi, tā arī ieraduma spēks.

Grupā, kurā apkopotas no 20 līdz 39 gadu veco viensētu iedzīvotāju atbildes, dominējošā ir vēlēšanās pāriet uz dzīvi ciematā. Tā, piemēram, vecuma grupā no 20 līdz 24 gadiem tādu bija 45%, vecuma grupā no 25 līdz 29 gadiem — 39% un vecuma grupā no 30 līdz 39 gadiem — 47% no aptaujātajiem attiecīgo grupu viensētniekiem. Vecuma grupā no 40 līdz 54 gadiem uz ciematu vēlējās pārcelties 33%, bet no 55 līdz 59 gadiem — 31% viensētnieku. Gados jaunāko cilvēku vidū samērā augsts arī potenciālo migrantu īpatsvars, kuri savus dzīves un darba apstākļus vēlas uzlabot, migrējot uz citu vietu, nevis paliekt saimniecībā, kurā viņi pašreiz nodarbināti. Tā, piemēram, vecuma grupā no 20 līdz 29 gadiem uz pilsētu vēlējās pāriet 16—17% aptaujāto viensētnieku.

Par to, cik lielā mērā var ticēt šādiem aptaujas datiem, liecina sekojošs fakts. No visa aptaujāto viensētu iedzīvotāju skaita uz jautājumu «Uz kuriem jūs vēlaties pārcelties no viensētas», 10% minēja konkrētu pilsētu vai citu saimniecību.

Pēc Lauksaimniecības ministrijas 1972. g. opera-

tīvo atskaišu materiāliem, sakarā ar viensētu likvidēšanu 8% to iedzīvotāju pārcēlušies no saimniecībām uz citu darba vietu. Ja ievērojam, ka ne vienmēr sakrīt migrācijas iespējas un vēlēšanās mainīt dzīves vietu, tad aptaujas rezultātu ticamība pēc šā rādītāja skaitāma par augstu. Atsevišķos rajonos migrējošo skaits sastādīja diezgan nozīmīgu lielumu. Tā, piemēram, Ludzas rajonā minētajā gadā uz ciematiem pārcēlās 56 ģimenes ar 185 ģimenes locekļiem, no kuriem 111 bija darba spējīgā vecumā. Vienlaikus no šī rajona saimniecībām 1972. g. aizgāja 67 viensētnieku ģimenes ar 141 ģimenes locekli, no kuriem 47 bija darba spējīgā vecumā. Minētie skaitļi ļauj izteikt secinājumu, ka šinī rajonā vēl nav pilnā mērā nodrošināta ciematu veidošanas procesa zinātniski pamatota regulēšana.

Prognozējot ciematu veidošanas procesu, jāievēro arī tas, ka tieši pēc gados jaunāko lauku iedzīvotāju atbildēm konstatējams samērā augsts to jauniešu īpatsvars, kuri izteikuši vēlēšanos pārcelties uz pilsētu. Vecuma grupā līdz 19 gadiem tādu bija 41%, no 20 līdz 24 gadiem — 16% un vecuma grupā no 25 līdz 29 gadiem — 17% no visiem aptaujātajiem attiecīgās vecuma grupas viensētniekiem. Pie tam tas notiek apstākļos, kad lauksaimniecība pāriet uz mašīnizētās ražošanas stadiju un lielā daļā saimniecību jau sāk trūkt mehanizatoru un lopkopju darba spēka.

Pašreizējā periodā nepieciešama lauksaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju kvalifikācijas būtiska paaugstināšana, bet aptaujas rezultātu analīze liecina, ka uz pilsētu vairāk vēlas pārcelties tieši tie jaunākie lauku iedzīvotāji, kuriem jau ir vidējā izglītība. Protams, tieši šīs grupas cilvēkiem ir lielākas iespējas apgūt specialitāti un strādāt pilsētā, tātad ir zināmas priekšrocības migrācijas procesā. Tomēr arī lauksaimnieciskās ražošanas darbinieku papildinājumā arvien vairāk nepieciešami cilvēki ar vidējo izglītību. Turklāt pašreizējā izglītības līmeņa starpība ir diezgan nozīmīga. Tautas skaitīšanas dati 1970. g. liecina, ka Padomju Latvijā pilsētās uz katriem 1000 iedzīvotājiem 614 cilvēki bija ar augstāko vai pabeigtu un nepabeigtu vidējo izglītību, bet laukos ar šādu izglītību uz katru tūkstoši bija 351 cilvēks.¹²

Acīmredzot vairāk jādomā par tādu specializētu, laukiem atbilstošu profesionālās ieinteresētības un kvalifikācijas celšanas formu izveidošanu, kuras ļautu gan nodrošināt ar darbu atbilstoši viņu interesēm cilvēkus ar vidējo izglītību, gan arī šo interešu pārorientēšanu, ja tas sabiedrībai kļūtu nepieciešams.

Protams, ne visi lauku iedzīvotāji ir nodarbināti lauksaimniecības uzņēmumos, bet šis apstāklis nemaina pašreiz vērojamo atšķirību būtību. Daļēji šī salīdzinājuma rādītājus ietekmē arī tas, ka laukos dzīvo lielāks īpatsvars gados vecāku cilvēku, kuriem kopumā ir zemāka izglītība.

Analizējot izglītības nepieciešamību lauksaimnieciskajā ražošanā, jāievēro vēl arī, ka lauksaimniecībā, salīdzinot to ar rūpniecību, darba dalīšana ir daudz mazāk attīstīta. Lauksaimniecības ražošanas procesā nodarbinātie cilvēki secīgi veic daudz lielāku darba operāciju skaitu, nekā tas ir rūpniecības uzņēmumos. Tāpēc līdz ar jaunāko zinātnes atzinumu ieviešanu ražošanā darbinieku zināšanu līmenis lauksaimniecībā gūst arvien lielāku nozīmi.

Tāpat lauksaimnieciskajai ražošanai pašreizējā laika posmā tieši raksturīgs, ka tās mehanizācijai rūpniecība piegādā arvien vairāk sarežģītas tehnikas, kuras apgūšana varēs noritēt daudz sekmīgāk, ja mehanizatoram būs vidējā izglītība. Turklāt šodien teicami jāpārzina ne tikai tehnika, bet arī agrotehnika kā ražošanas process, kā zemkopības kultūras neatņemama sastāvdaļa. Jaunas, augstāzīgas tehnikas apgūšana nav vienreizēja parādība. Arī lauksaimniecībā tā kļuvusi par nepārtrauktu procesu. Mūsu pētījumi liecina, ka izglītības līmenis nozīmīgi ietekmē lauksaimniecības darbinieku normu izpildes pakāpi. Darbinieku vidū, kuriem ir pamata izglītība, augstāks ir tādu personu īpatsvars, kuras parasti nespēj izpildīt izstrādes normas. Ir pamats domāt, ka lauksaimnieciskās ražošanas attīstības procesā izglītības nozīmīgums vēl vairāk pieaugs.

Galvenais ceļš, kā panākt lauku iedzīvotāju izglītības līmeņa celšanu, protams, ir rūpēties par to, lai arī visa tā jaunās paaudzes daļa, kura paliks strādāt lauksaimniecībā, iegūtu vidējo izglītību.

Lai lauksaimniecību nodrošinātu ar pastāvīgiem kadriem, noteikti jāievēro PSKP XXIV kongresam sniegtajā CK atskaites ziņojumā izteiktā ideja, ka «Viens no visperspektīvākajiem vispārējās vidējās izglītības realizēšanas ceļiem (vispārīzglītojošām skolām paliekot vadošajā lomā) ir tādu profesionāli tehnisko skolu tālāka attīstīšana, kuras dod vidējo izglītību».¹³

Tas nozīmē, ka perspektīvā jāplāno tāds lauku profesionāli tehnisko skolu audzēkņu skaits, kurš spētu nodrošināt lauksaimniecisko ražošanu ar kvalificētu darba spēku.

Padomju Latvijas lauksaimniecībā nodarbināto speciālistu skaits ar augstāko izglītību pieaudzis no 2,6 tūkst. 1965. g. uz 5,5 tūkst. cilvēku 1975. g. Cilvēku ar vidējo speciālo izglītību skaits republikas laukos šai pašā laikā pieauga no 8,5 tūkst. uz 16,4 tūkst. Ja 1965. g. republikā sagatavoja 5,5 tūkst. mehanizatoru, tad 1975. g. — jau 10,4 tūkst. jeb gandrīz divas reizes vairāk.¹⁴

Lai noskaidrotu, kādas ir perspektīvas lauksaimniecības kadru komplektēšanā, P. Stučkas Latvijas Valsts universitātes Politiskās ekonomijas katedra pēc īpašas programmas aptaujāja lauku vidusskolu 1973. g. abiturientus.

No visiem aptaujātajiem tūlīt pēc vidusskolas beigšanas lauksaimnieciskajā ražošanā vēlējas strādāt tikai 1% jauniešu, rūpniecībā — 4%, celtniecībā — 1%, tirdzniecībā un transportā — pa 2% absolventu.

Visvairāk — 47% — lauku jauniešu vēlējas iestāties augstskolā, 13% — tehnikumos un 4% — profesionāli tehniskajās skolās.

Vēl neko nebija izlēmuši 22% abiturientu, bet 4% bija dažādi citi nodomi.

Aplūkosim, kā sadalījās to jauniešu īpatsvars, kuri vēlējas turpināt mācības.

No tiem jauniešiem, kuri vēlējas iestāties profesionāli tehniskajās skolās, lauksaimniecības nozari par savu specialitāti bija izvēlējušies 4%, no tiem, kuri vēlējas mācīties tehnikumos, — jau 12%, bet no visiem tiem lauku vidusskolu absolventiem, kuri bija iecerējuši mācīties augstskolās, dažādas lauksaimniecības zinātnes gribēja studēt pat 19% jauniešu.

Vispopulārākā ir Lauksaimniecības mehanizācijas fakultāte. Tajā vēlējas studēt 26% no visiem jauniešiem, kuri bija nodomājuši iestāties Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā. Agronomijas fakultātē vēlējas studēt 19%, Mežsaimniecības — 15%, Lauksaimniecības ekonomikas — 10%, Zootehnikas — 6% jauniešu bet pārējie — citās LLA fakultātēs.

Atbilžu grupējumi vēl parādīja arī šādu likumsakarību. Lauksaimniecības tehnikumos izglītību vēlas turpināt galvenokārt tie absolventi, kuru vecāki vēl dzīvo viensētās, turpretī lauksaimniecības rakstura profesionāli tehniskajās skolās un Latvijas Lauksaimniecības akadēmijā vairāk vēlas mācīties tie jaunieši, kuru vecāki jau dzīvo ciematos.¹⁵

Aptaujas rezultāti ļauj secināt, ka sevišķi jāpastiprina lauku jauniešu profesionālā orientācija uz vidējās kvalifikācijas lauksaimniecības specialitāšu, it īpaši profesionāli tehniskajās skolās gatavojamo profesiju izvēli. Šādi speciālisti vēlāk ar daudz lielākām sekmēm varēs arī turpināt mācības savā specialitātē augstākajā mācību iestādē.

Lai novērstu lauksaimniecībai nepieciešamo darbinieku aizplūšanu uz citām tautas saimniecības nozarēm, jāregulē viņu adaptācijas process. Šim nolūkam nepieciešams izziņāt tās priekšrocības, kādas no potenciālo migrantu viedokļa salīdzinājumā ar lauku ciematiem ir pilsētai.

Viensētņieki, kuri vēlētos dzīvot un strādāt pilsētā, atzīmējuši sekojošas pilsētas priekšrocības: lielākas kultūras dzīves iespējas — 64%, vairāk brīva laika — 55%, labāki darba apstākļi — 47%, iedzīvotāju labāka apkalpošana — 37%, vieglāk mācīties — 18%, lielāka alga — 14%, interesantāks darbs — 8%, citi apsvērumi — 3%. (Procentu summa pārsniedz simtu, jo varēja atzīmēt vairākas atbildes.)

Analizējot šīs atbildes dažādās vecuma grupās, secināms, ka jaunākie lauku iedzīvotāji (līdz 29 gadu vecumam) par noteicošo pilsētas priekšrocību izvirza lielākas kultūras dzīves iespējas. Turpretī vecāko cilvēku atbildēs vairāk norādīts uz iedzīvotāju labāku apkalpošanu, uz lielākām iespējām brīvā laika ziņā un labākiem darba apstākļiem.

Šīs minētās pilsētu priekšrocības ievērojamā pakāpē ir viegli radāmas arī laukos. Tas nozīmē, ka, pastāvot noteiktai nodrošinātībai ar materiālajiem resursiem un pareizi organizētai šo resursu izmantošanai, apstākļus ciematā iespējams tuvināt pilsētu līmenim.

Sāds vispārīgums pamatojas uz kolhozu un padomju saimniecību jau sasniegto darba un atpūtas organizēšanas pieredzi. Daudzās republikas saimniecībās, kā, piemēram, Tukuma rajona paraugsaimnie-

cībā «Zemgale», jau tagad nodrošinātas plašas iespējas apmierināt kultūras prasības uz vietas; tāpat te radīti visi apstākļi, lai saimniecības darbinieki varētu ērti un viegli nokļūt pilsētā un apmeklēt teātrus, kino, muzejus u. tml.

Darba apstākļu uzlabošanas savukārt nosaka tehnikas progresa tempi un darba organizācijas līmenis saimniecībās.

Aptaujas rezultāti dod iespēju līdz zināmai pakāpei gan noteikt šo pasākumu īstenošanas secību, gan atklāt tās prasības, kuras būtu izvirzāmas lauksaimniecības darbam, lai novērstu faktoros, kas mazina tā pievilcību. Tā kā par lauksaimniecības darba nepietiekamu pievilcību visbiežāk izsakās gados jaunākie lauku iedzīvotāji, secināms, ka tā prestiža pieauguma objektīvs priekšnosacījums ir lauksaimnieciskās ražošanas pāreja uz mašinizētas ražošanas stadiju, jo tajās saimniecībās, kurās ir augstāks fondu apbruņojums, savukārt ir zemāks potenciālo migrantu īpatsvars.

Aptaujātie viensētu iedzīvotāji, kuri atbildēs norādījuši, ka nevēlas pārcelties uz ciematiem, sava viedokļa pamatošanai min sekojošus faktoros: lielākas iespējas personiskās mājas tuvumā izmantot piemājas zemi un ganības — 36%, laba personiskā māja — 35%, labs augļu dārzs — 26%, nevēlas dzīvot tuvu ar daudziem kaimiņiem — 17%, tuvāk pašreizējā darba vieta — 16%, labākas palīgēkas — 14%, citi iemesli — 6%. (Procentu summa pārsniedz simtu, jo varēja atzīmēt vairākas atbildes.)

Arī šo priekšrocību lielākā daļa ir brīvi atražojamas. Tātad ciematu veidošanas procesu galvenokārt nosaka ekonomiskie priekšnoteikumi, kā arī šī procesa plānošanas un veikšanas kvalitāte.

Viens no nozīmīgākajiem faktoriem, no kā ir atkarīga vēlēšanās vai nevēlēšanās pārcelties uz perspektīvo ciematu, ir ienākumu apjoms no sabiedriskās ražošanas uz vienu ģimenes locekli.

Aptaujas rezultātu grupējums parāda, ka tajos gadījumos, ja citi apstākļi ir līdzīgi, tad palielinoties ienākumiem uz katru ģimenes locekli, kuri tiek saņemti no sabiedriskās ražošanas, ievērojami pieaug to viensētu iedzīvotāju īpatsvars, kuri vēlas dzīvot ciematos.

Par ienākumu apjomu ietekmi uz dzīves vietas izvēli liecina arī tas apstāklis, ka iedzīvotāju skaitā, kuri gūst lielākus ienākumus no piemājas saimniecībām, tādu viensētņu īpatsvars, kuri jau tagad vēlas pārcelties uz ciematiem, ir mazāks.¹⁶

Tā kā ciematos kopumā ir mazākas iespējas izmantot personisko palīgsaimniecību, tad galvenokārt tieši darba samaksas palielinājums sabiedriskajā ražošanā var nodrošināt bijušajiem viensētņniekiem viņu iepriekšējo ienākumu līmeni.

Tomēr vecāko viensētu iedzīvotāju pārcelšanās uz ciematiem nav saistāma ar viņu aktīvāku līdzdalību ražošanas procesā, jo daudzi no viņiem jau tagad ir pārtraukuši aktīvās darba gaitas un saņem pensiju. Tāpēc, organizējot to pensionāru pārcelšanos uz ciematiem, kuru izpelnīto pensiju apmērs nav liels, jāpādomā arī, kā kompensēt tās ekonomiskās priekšrocības, kuras viņiem bija viensētās.

Tā kā šobrīd jau 35% viensētņu izteikuši vēlēšanos pārcelties uz ciematiem, mūsdiā, nav sevišķas vajadzības stimulēt to gados veco iedzīvotāju pārcel-

šanos uz ciematiem, kuri to paši nevēlas, protams, ja vien to neprasa meliorācijas vai citi zemesiercības darbi.

Aptauja liecina, ka viensētu iedzīvotāju viedokli pārcelšanās jautājumā lielā mērā ietekmē arī dzīvokļu apstākļi, t. i., tas, kam pieder māja, kurā viņi šobrīd dzīvo, cik ģimeņu dzīvo mājā un kāds ir tās tehniskais stāvoklis.

Augstāks to cilvēku īpatsvars, kuri pagaidām nevēlas pārcelties uz ciematiem, ir to viensētņu iedzīvotāju grupās, kuriem māja ir tehniski labā stāvoklī vai kuru ģimene mājā dzīvo viena pati. Tā kā par nojaukamajām mājām maksā kompensāciju, tad minēto faktoru ietekmi varētu mazināt, vēl vairāk veicinot jaunajos ciematos kooperatīvo un individuālo celtniecību un paplašinot viengimenes māju būvniecību. Tas palīdzētu mobilizēt papildus arī pašu iedzīvotāju līdzekļus ciematu veidošanai.

Viensētu iedzīvotāju viedokli ietekmē arī apdzīvojamās platības lielums. Pēc atbildēm spriežams, ka, jo lielāka ir apdzīvojamā platība uz vienu ģimenes locekli viensētā, jo attiecīgajā grupā pieaug to cilvēku īpatsvars, kuri nevēlas pārcelties uz perspektīvo ciematu. Aptaujāto viensētņu vidū vistipiskākie ir laudis ar apdzīvojamo platību no 9,1 līdz 12,0 m² uz vienu ģimenes locekli. Tātad dzīvojamās platības palielināšana jauncelāmajos ciemata dzīvokļos uzskatāma par nozīmīgu faktoru, kas ceļ dzīves ciematā pievilcību. Kā liecina atbildes, tad maza apdzīvojama platība veicina arī pārcelšanos no laukiem uz pilsētu.

Sajā sakarā īpaši aktuāls ir jautājums par jauniešu un jauno ģimeņu nodrošināšanu ar dzīvokļiem, lai tās varētu atdalīties no vecāku ģimenēm un vairāk paliktu strādāt laukos.

Tikko aplūkotās sakarības liecina, ka, radot attiecīgus ekonomiskos priekšnosacījumus, kopumā ir iespējams pārcelšanās procesu no viensētām uz ciematiem ne vien prognozēt, bet arī zināmā mērā regulēt.

Nozīmīgāks faktors ciematu veidošanas procesā ir pašu sabiedrisko saimniecību ekonomiskās iespējas. Analizējot ciematu veidošanas procesa nodrošinātību ar nepieciešamajiem resursiem kolhozu un padomju saimniecību vadītāju vērtējumā, varēja secināt, ka kopumā republikas saimniecībās augstākā nodrošinātības pakāpe ir ar naudas līdzekļiem. 40% no visiem aptaujātajiem saimniecību vadītājiem atzīmēja, ka viņu saimniecības šim nolūkam nodrošinātas ar pašu naudas līdzekļiem līdz 25% apmērā, 33% vadītāju norādīja, ka tās nodrošinātas 26—50% apmērā, 17% vadītāju — ka 51—75% apmērā un 10% vadītāju — ka 76—100% apmērā.

Zemāka nodrošinājuma pakāpe ir būvmateriālu un it īpaši darba spēka resursu ziņā.

Pēc saimniecību vadītāju vērtējuma, līdz 25% nodrošinājums ar celtnieku darba spēka resursiem ir 66% saimniecību, ar celtniecības materiāliem — 58% saimniecību. No 26% līdz 50% apmērā ar darba spēku bija nodrošināti 22% saimniecību, ar celtniecības materiāliem — 18% saimniecību. Nodrošinājums no 51% līdz 75% apmērā ar darba spēku bija 9% un ar celtniecības materiāliem 15% saimniecību, bet no 76% līdz 100% — attiecīgi 3% un 9% no visiem lauksaimniecības uzņēmumiem. Tātad, lai ciematu veidošanas process būtu sekmīgs, nepieciešams palielināt celtnieku skaitu, kā arī būtiski paaugstināt šīs noza-

res darba ražīgumu. Tāpēc arī, sastādot lauksaimniecības uzņēmumu sociālās attīstības plānus, jāparedz pasākumi, kuri veicami, lai daļu no lauku jauniešiem varētu iesaistīt darbā celtniecībā vai arī sūtīt mācīties uz šīs nozares mācību iestādēm.

No tiem viensētu iedzīvotājiem, kuri grib ciematos celt personiskās mājas, 47% domā lūgt, lai māju uzceļ kolhoza vai padomju saimniecības spēkiem, bet 31% — lai kolhoza vai padomju saimniecību spēkiem izpilda sarežģītākos darbus. Tātad sekmīgai ciematu veidošanai būs nepieciešamas vēl papildu jaudas arī personisko māju sekmīgai celtniecībai.

Naudas līdzekļu, materiālo resursu un darba spēka lietderīga izmantošana moderno ciematu veidošanā jau šobrīd izvirza nepieciešamību tālāk paplašināt kooperēšanos šai ziņā gan starp atsevišķiem lauksaimniecības uzņēmumiem, gan arī starp tiem un citu nozaru uzņēmumiem laukos. Šāda kooperēšanās savukārt nodrošinās iespēju ievērot ciematu veidošanas darbā zināmu ekonomiski lietderīgu secību, līdz ar to novēršot kapitālieguldījumu sadrumstalošanu un nodrošinot to ātrāku atmaksāšanu.

Teritoriālas ražošanas apvienības izveidošana Talsu rajonā ļaus uzkrāt pozitīvu pieredzi šo jautājumu optimālai risināšanai.

Iepriekš analizētās viensētu iedzīvotāju atbildes par viensētu pozitīvajām īpatnībām līdz zināmai pakāpei var izskatīt arī no cita viedokļa, proti, kādā mērā pašreiz veidotie kolhozu un padomju saimniecību ciemati atbilst iedzīvotāju vēlmēm un kādām prasībām jāatbilst šiem ciematiem tālākajā nākotnē. Par to zināmā mērā var spriest, aplūkojot to viensētņu atbildes, kuri neatkarīgi no pašreizējām iespējām arī turpmāk labāk dzīvotu laukos.

Kā tad aptaujātie kolhozu un padomju saimniecību darbaļaudis kopumā vērtē lauku priekšrocības? Viņu atbildes dalījās šādi: uz laukiem ir pierasts — 47%, labāki dabas apstākļi — 32%, milu zemi, lauksaimniecību — 31%, mazāks troksnis, burzma — 30%, ir sava māja, saimniecība — 27% un vieglāk pārtikt — 22%.

Iegūtās atbildes jāanalizē, kritiski izvērtējot jau gūto pieredzi ciematu celtniecībā. Pētījumi liecina, ka diemžēl vēl ne vienmēr ciematu iedzīvotāju saimniecības ēku un palīgsaimniecības zemes platības izvietojums ir tāds, kas vislabāk nodrošinātu iespēju visiem, kuri to vēlas, nodarboties ar piemājas palīgsaimniecību un vienlaikus nekaitētu ciemata estētiskajam un sanitārajam stāvoklim.

Palielinoties transporta maģistrāļu noslodzei, arvien vairāk liek sevi manīt tās kļūdas, kam par cēloni ir dzīvojamo māju pārāk tuvais izvietojums galvenajiem ceļiem. Ar dzīvojamo māju šādu izvietojumu lauku ciemats var zaudēt vienu no savām priekšrocībām salīdzinājumā ar pilsētām. Viens no aptaujas uzdevumiem bija noskaidrot saimniecību vadītāju domas par to, kādas prasības izvirzāmas projektiem, lai tie atbilstu mūsdienu un nākotnes prasībām. Kā liecina iegūtās atbildes, Latvijas PSR apstiprinātie dzīvojamo māju projekti¹⁷ kopumā tiek novērtēti visai

augstu. Zemu novērtēti tika galvenokārt tie projekti, kas no tālākās izmantošanas celtniecībā jau izņemti. Tomēr būtiskas atšķirības vērojamas starp pašreizējo dzīvojamo māju celtniecību un to, kādu ēku tipu vadītāji uzskata par optimālāko saimniecību ciematu apbūvei.

Tāpat aptaujā norādītais nepieciešamais dzīvokļu lielums neatbilst pašreiz visbiežāk celto māju plānojumam. Tāpēc noteikti sīkāk analizējamas vēlāmā lieluma un plānojuma dzīvokļu celšanas iespējas un pamatojums. Veicot šādu analīzi, bez ekonomiskajiem aspektiem jāievēro arī ciematu veidošanas procesa sociālais efekts. Tas izpaudīsies, piemēram, ciematu iedzīvotāju lielākās iespējās strādāt sabiedriskās ražošanas procesā, viņu augstākā aktivitātē socialistiskajā sacensībā un sabiedrisko pienākumu izpildē.

Kā jau minējām, daļa aptaujāto viensētu iedzīvotāju izteicās, ka viņi vēl pagaidām nevēlas pārcelties uz ciematiem. Tāpēc iegūtos materiālus analizējam arī tādā veidā, lai noteiktu, cik lielā mērā viensētu iedzīvotāju vēlēšanās pārcelties uz ciematu ietekmē ciematu veidošanās termiņus. Izrādās, ka pāru korelācijas koeficients starp to cilvēku īpatsvaru, kuri nevēlas pāriet uz ciematiem, viensētņu skaitā katrā atsevišķā saimniecībā, no vienas puses, un šī cēloņa izraisīto ciematu celtniecības aizkavēšanos šinīs saimniecībās, no otras puses, ir ļoti zems ($R=0,06$) un praktiski neliecina par nozīmīgu savstarpējo nosacītību pašreizējā lauku ciematu veidošanās stadijā. Tātad var apgalvot, ka kopumā viensētu iedzīvotāju nostāja likumsakarīgi mainās atbilstoši pārcelšanās jautājuma aktualībai un objektīvajiem priekšnosacījumiem.

Tas nozīmē, ka viensētu iedzīvotāju nostāja pašreiz praktiski nekavē ciematu veidošanās procesu. Taču nav jāaizmirst, ka tas varētu sākt kavēt šo procesu nākotnē, ja nepietiekami tiktu ievērotas tās prasības, kādas lauku iedzīvotāji izvirza moderniem lauku ciematiem. Tāpēc turpmākais socialistisko lauku attīstības process objektīvi izvirza nepieciešamību sastādīt ikvienas saimniecības ekonomiskās un sociālās attīstības plānu, kurā nozīmīga vieta Latvijas PSR apstākļos jāņem arī modernu lauku ciematu veidošanas jautājumiem, cik vien iespējams ievērojot arī pašu iedzīvotāju intereses šai ziņā. Tas palīdzēs ātrāk un labāk veikt visus lauksaimnieciskajai ražošanai izvirzītos uzdevumus un līdz ar to veicinās būtisko sociālekonomisko, kultūras un sadzīves apstākļu atšķirību pārvarēšanu starp pilsētu un laukiem.

Labs pamats šo uzdevumu veikšanai ir Latvijas Valsts zemes ierīcības projektēšanas institūta 1977. g. izstrādātā republikas iedzīvotāju izvietojuma reģionālās shēmas lauksaimniecības daļa.¹⁸ Kritiski izvērtējot jau paveikto lauku celtniecībā, tajā noteikti saimniecību tālākās attīstības virzieni, perspektīvo ciematu lielums un funkcionālā nozīme, dota lauku iedzīvotāju apkalpošanas struktūra un tās attīstības uzdevumi.

Tas savukārt palīdzēs tālāk optimizēt lauku ciematu veidošanas sarežģīto procesu.

PARINDES

¹ PSKP XXV kongresa materiāli. Rīga, 1976, 223. lpp.

² Latvijas PSR tautas saimniecība 1975. gadā. Statistikas gada grāmata. Rīga, 1976., 180. un 181. lpp.; Latvijas PSR kolhozu

un valsts saimniecību neperspektīvo apdzīvoto vietu uzskaites lieta. Rīga, 1975, 7., 16., 23., 31. lpp.

³ Par pasākumiem, kas mūsdienās tiek veikti minētajā jomā,

- plašāk skat. S. Cimermaņa apcerējumā «Par lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanos...» šajā krājumā.
- ⁴ Итоги хозяйственной и финансовой деятельности сельскохозяйственных колхозов Латвийской ССР за 1975 год. [Рига, 1976], с. 10 и 18.
- ⁵ Modernu lauku ciematu veidošana. Sastādītājs J. Porietis. Rīga, 1977, 4. lpp.
- ⁶ Konkrētos materiālus par dažu republikas lauku ciematu veidošanu skat. S. Cimermaņa apcerējumā «Par lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanos...» šajā krājumā.
- ⁷ Latvijas PSR tautas saimniecība 1975. gadā, 298. lpp.
- ⁸ Turpat, 310. lpp.
- ⁹ Народное хозяйство Латвийской ССР в 1976 году. Рига, 1977, с. 27, 29 и 30.
- ¹⁰ Aprēķināts pēc «Latvijas PSR tautas saimniecība 1975. gadā», 37., 48., 49., 324. un 333. lpp. minētajiem datiem.
- ¹¹ Итоги Всесоюзной переписи населения 1970 года, т. 3. М., 1972, с. 505 и 506.

- ¹² Народное хозяйство Латвийской ССР в 1971 году. Рига, 1972, с. 19.
- ¹³ PSKP XXIV kongresa materiāli. Rīga, 1971, 97. lpp.
- ¹⁴ Latvijas PSR tautas saimniecība 1975. gadā, 337., 338. un 343. lpp.
- ¹⁵ Šī problēma plašāk iztirzāta V Bikses, J. Laša un J. Porieta rakstā «Profesionālās orientācijas problēmas attīstīta sociālisma apstākļos» grāmatā «Demogrāfijas sociālās problēmas Latvijas PSR». Rīga, 1977.
- ¹⁶ Aptaugas datu sīkāku grupējumu skat.: Пориецис Я. Миграция сельского населения и ее взаимосвязь с процессом преодоления существенных различий между городом и деревней. Рига, 1973.
- ¹⁷ Šī problēma sīkāk aplūkota S. Cimermaņa apcerējumā «Par lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanos...» šajā krājumā.
- ¹⁸ Sumarokovs G., Nikovskis T. Top starpsaimniecību centri. — «Lauku Dzīve», 1978, Nr. 6 (jūnijs), 6., 7. lpp.

Я. Пориецис

СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СТРОИТЕЛЬСТВА СЕЛЬСКИХ ПОСЕЛКОВ В ЛАТВИИ

Резюме

В вводной части статьи показана объективная необходимость создания современных сельских поселков как комплекса, обеспечивающего оптимальные условия труда, культуры, быта и отдыха, — необходимость, обусловленная индустриализацией, специализацией и концентрацией производства, а также стремительным повышением уровня жизни на селе.

Строительство и развитие предусмотренных 603 перспективных сельских поселков в Латвийской ССР связано с коренным изменением системы расселения, а именно с ликвидацией хуторской системы.

Табл. 1 показывает, как находящиеся на территории Латвийской ССР вне перспективных поселков 173,7 тыс. хуторов распределены по регионам республики и отдельным их районам, с указанием среднего количества хуторов на каждые 1000 га сельскохозяйственных угодий.

Анализ благоустройства строящихся перспективных поселков, со своей стороны, позволяет выявить причины, по которым все большее число хуторян желает в них поселиться. Этот процесс стимулируется также широко развернутыми на больших массивах мелиоративными работами, ростом количества снесенных в связи с этим хуторов и выплаченных их владельцам в качестве компенсации денежных сумм. Число ежегодно снесенных по этой причине хуторов с 1971 по 1976 г. возросло с 290 до 845, а выплаченные компенсации выросли соответственно с 709,7 тыс. до 2118 тыс. руб.

В статье анализируются также результаты социологических исследований, проведенных в 1972 г. под руководством автора способом анкетирования. Были опрошены 2421 хуторянин, 766 жителей сель-

ских поселков и 472 руководителя сельскохозяйственных предприятий — колхозов и совхозов. По данным опроса, в поселок желали переселиться 35%, в жилой дом при ферме за пределами поселка — 3%, в город — 8%, в другой район — 1%, в другое хозяйство — 1% опрошенных хуторян. Пока что не хотели переселяться 40%; 8% опрошенных хуторян ответили, что еще не знают, как поступят, а 4% на этот вопрос вообще не ответили. В поселок желает переселиться главным образом молодежь, в первую очередь — механизаторы и специалисты сельского хозяйства. Строительство сельских поселков тесно связано с демографическими процессами. Поэтому в статье анализируются и результаты социологического исследования, проведенного в 1973 г. под руководством автора способом анкетирования среди 3430 выпускников сельских средних школ республики. Из числа опрошенных 60% выпускников желали учиться в высшем учебном заведении или техникуме, в том числе по специальности, связанной с сельским хозяйством, — 12%. Только 1% опрошенных выразили желание сразу после окончания школы работать в сельском хозяйстве. Подавляющая часть — 74% — считали, что после получения специальности они изберут местом жительства большой город или районный центр.

В табл. 3 находящиеся вне перспективных поселков хутора сгруппированы по владельцам, населенности и расположению.

В заключительной части кратко характеризуется обеспеченность необходимыми для строительства поселков денежными средствами, строительными материалами и рабочей силой, а также рассматриваются рекомендуемые типы домов и методы строительства.

ПОДПИСИ К ИЛЛЮСТРАЦИЯМ

- Рис. 1. Центральная улица с построенными в 60-х годах многоквартирными домами в центральном поселке Варме колхоза «Варме» Кулдигского района (1976 г.).
- Рис. 2. Построенный в 60-х годах Дом культуры — здание правления колхоза в центральном поселке Туме колхоза «Дзимтене» Тукумского района (1976 г.).
- Рис. 3. Жилой дом в центральном поселке Мадлиена совхоза «Мадлиена» Огрского района (1976 г.).

- Рис. 4. Механические мастерские в поселке Туме колхоза «Дзимтене» Тукумского района (1976 г.).
- Рис. 5. Построенные в 70-х годах коммунальные жилые дома в центральном поселке Сала совхоза им. XXV съезда КПСС Екабпилского района.
- Рис. 6. Строительство кооперативных домов в Туме в 1976 г.
- Рис. 7. Сохраняемый хутор «Яунземи» Ниграндского сельсовета Салдусского района, куда часто приезжал навестить родственников Кришьянис Барон.

ЦВЕТНЫЕ ИЛЛЮСТРАЦИИ

Рис. 1. Производственный сектор с декоративно оформленной водонапорной башней в центральном поселке колхоза «Накотне» Елгавского района (1976 г.).

Рис. 2. Жилые дома в центральном поселке Юмправа совхоза «Огре» Огрского района в 1977 г.

Рис. 3. Дом бытовых услуг в поселке Буртниеки в 1978 г.

Рис. 4. Строительство коммунальных жилых домов в центральном поселке колхоза «Накотне» Елгавского района (1976 г.).

Рис. 5. Построенные в 70-х годах многоквартирные жилые дома в центральном поселке Кроньяуце колхоза «Тервете» Добельского района (1976 г.).

J. Porietis

SOZIALE AUFBAUPROBLEME VON DORFSIEDLUNGEN IN LETTLAND

Zusammenfassung

Die Schaffung moderner Dorfsiedlungen als eines Komplexes, der optimale Bedingungen für die Arbeit, das Kulturleben und die Erholung der Landbevölkerung gewährleistet, ist eine objektive, durch die Industrialisierung, Spezialisierung und Konzentration der landwirtschaftlichen Produktion sowie durch die Hebung des Lebensniveaus auf dem Lande bedingte Notwendigkeit.

Der Aufbau und die Entwicklung der in Lettland vorgesehenen 603 landwirtschaftlichen Perspektivsiedlungen bedeutet eine radikale Änderung der Siedlungsstruktur, die Beseitigung des Einzelhofsystems auf dem Lande.

Tabelle 1 zeigt die Verteilung der in der Lettischen SSR außerhalb der Perspektivsiedlungen gelegenen 173 698 Einzelgehöfte auf die Regionen und Rayons der Republik sowie die durchschnittliche Zahl dieser Gehöfte je tausend Hektar landwirtschaftlichen Nutzlandes.

Der Wohnkomfort in den sich bildenden Perspektivsiedlungen ist ein Grund dafür, daß immer mehr Bewohner von Einzelgehöften sich für die Umsiedlung entscheiden. Dieser Prozeß wird auch durch die auf großen Bodenflächen entfalteteten Meliorationsarbeiten gefördert, im Zusammenhang mit denen sich die Zahl der geschleiften Einzelgehöfte und die Summe der ihren Besitzern ausgezahlten Kompensationsgelder beträchtlich erhöht hat.

In den Jahren 1971—1976 vergrößerte sich die Zahl der alljährlich geschleiften Einzelgehöfte von 290 auf 845 und die Jahressumme der ausgezahlten Kompensationen — von 709 700 auf 2 118 000 Rubel.

Im Beitrag werden die Ergebnisse einer im Jahre 1972 unter der Leitung des Autors mittels Fragebogen durchgeführten soziologischen Forschungsarbeit analysiert. Durch die Umfrage wurden 2421 Bewoh-

ner von Einzelgehöften, 766 Einwohner von Dorfsiedlungen und 472 Leiter von Landwirtschaftsbetrieben — Kolchosen und Sowchosen — erfaßt. Wie die Ergebnisse zeigen, wünschten 35% der befragten Bewohner von Einzelgehöften, in die jeweilige Dorfsiedlung, 3% in ein Wohnhaus an einer Farm außerhalb derselben, 8% in die Stadt, 1% in einen anderen Rayon und 1% in einen anderen Kolchos oder Sowchos umzusiedeln. 40% wollten sich einer Umsiedlung bis auf weiteres enthalten, 8% wußten noch nicht, wofür sie sich entscheiden sollten, und 4% ließen die Frage unbeantwortet. Den Wunsch, in die Dorfsiedlung umzusiedeln, äußerten hauptsächlich junge Menschen, vorwiegend Mechanisatoren und andere Fachleute der Landwirtschaft.

Das Wachstum der Dorfsiedlungen hängt eng mit demographischen Prozessen zusammen. Deshalb untersucht der Autor auch die Ergebnisse einer weiteren unter seiner Leitung im Jahre 1973 durchgeführten Rundfrage, von der 3430 Absolventen von Landmittelschulen erfaßt wurden. 60% der Absolventen wollten eine Hoch- oder Fachschule besuchen, darunter 12% eine landwirtschaftliche Lehranstalt. Nur 1% äußerte den Wunsch, unmittelbar nach dem Schulabgang in der landwirtschaftlichen Produktion zu arbeiten. Der größte Teil der Befragten erklärte, nach Erhalt einer fachlichen Ausbildung sich in einer größeren Stadt oder einem Rayonzentrum niederlassen zu wollen.

In Tabelle 3 sind die außerhalb der Perspektivsiedlungen gelegenen Einzelgehöfte nach Besitzern, Einwohnerzahl und Lage gruppiert.

Abschließend gibt der Autor eine Einschätzung der für den Siedlungsbau benötigten Geldmittel, Baustoffreserven und Arbeitskräfte und untersucht die an die Bautypen und die Bauart zu stellenden Anforderungen.

BILDERLÄUTERUNGEN

Abb. 1. Die Hauptstraße von Vārme, der Zentralsiedlung des Kolchos «Vārme», Rayon Kuldīga, mit den in den 60er Jahren erbauten Einfamilienhäusern, 1976.

Abb. 2. In den 60er Jahren erbautes Kulturhaus und Verwaltungs-

gebäude des Kolchos „Dzimentē“ in der Kolchoszentralsiedlung Tume, Rayon Tukums, 1976.

Abb. 3. Wohnhaus in Madliena, der Zentralsiedlung des Sowchos „Madliena“, Rayon Ogre, 1976.

Abb. 4. Mechanische Werkstätten des Kolchos „Dzintene“ in Tume, Rayon Tukums, 1976.

Abb. 6. Genossenschaftlicher Wohnhausbau in Tume, Rayon Tukums, 1976.

Abb. 5. In den 70er Jahren erbaute kommunale Wohnhäuser in Sala, der Zentralsiedlung des Sowchos „XXV. Parteitag der KPdSU“, Rayon Jēkabpils.

Abb. 7. Das zu erhaltende Einzelgehöft „Jaunzemi“ im Dorfsowjet Nīgranda, Rayon Saldus, wo K. Barons, der Sammler der lettischen Volkslieder und Publizist, häufig bei seinen Verwandten weilte.

FARBILDER

Abb. 1. Produktionssektor mit dekorativ gestaltetem Wasserturm in der Zentralsiedlung des Kolchos „Nākotne“, Rayon Jelgava, 1976.

Abb. 3. Gebäude des Dienstleistungskombinats in Burtņieki, 1978.

Abb. 4. Im Bau befindliche kommunale Wohnhäuser in der Zentralsiedlung des Kolchos „Nākotne“, Rayon Jelgava, 1976.

Abb. 2. Wohnhäuser in Jumprava, der Zentralsiedlung des Sowchos „Ogre“, Rayon Ogre, 1977.

Abb. 5. In den 70er Jahren erbaute Einfamilienhäuser in Kronauce, der Zentralsiedlung des Kolchos „Tervete“, Rayon Dobele, 1976.

PAR LAUKU UN PILSĒTU IEDZĪVOTĀJU DZĪVES APSTĀKĻU TUVINĀŠANOS LATVIJAS PSR ATTĪSTĪTĀ SOCIĀLISMA APSTĀKĻOS

Viens no Komunistiskās partijas un Padomju valsts centrālajiem uzdevumiem darbaļaužu dzīves veida sociālistiskajā pārkārtošanā un uzlabošanā ir «pamatvilcienos likvidēt atšķirības starp pilsētu un laukiem».¹

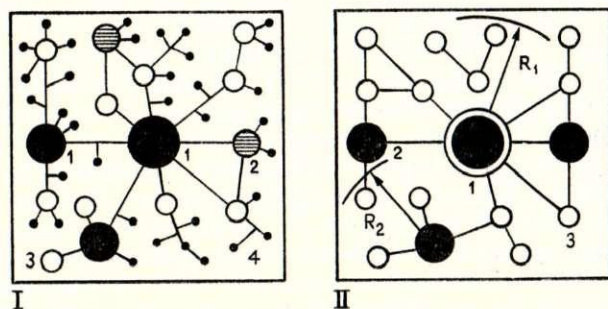
PSKP Programmā visai detalizēti izklāstīti tie pasākumi, kas veicami, lai lauku iedzīvotāju dzīves apstākļus nokārtotu atbilstoši mūsdienu prasībām, lai izzustu būtiskās atšķirības laucinieku un pilsētnieku dzīves apstākļos un kultūras darba iespējās. Kā viens no galvenajiem pasākumiem šajā sakarā minama lauku apdzīvoto vietu projektēšana un celtniecība pēc mūsdienu pilsētībūvniecības principiem, radot optimālus apstākļus darbam, sadzīvei, kultūrai un atpūtai.

Padomju Latvijas apstākļos, kur vēl 60. gadu sākumā lauku iedzīvotāju visbiežāk sastopamā apmetņu forma bija no pirmspadomju laika mantotā dispersā viensētu sistēma, kas traucēja darba organizāciju sociālistiskajās lielsaimniecībās un attālināja lauku darbaļaužu lielāko daļu no centros izvietotajiem tirdzniecības un sadzīves pakalpojumu uzņēmumiem, kā arī izglītības un kultūras darba iestādēm, labiekārtotu ciematu izveide nozīmēja divas būtiski svarīgas jaunas iezīmes. Kā pirmā no tām minama jaunu pilsētīpa apdzīvotu vietu sistēmas izveide republikas laukos. Tas nozīmēja pāreju uz jaunu perspektīvu apdzīvotu vietu struktūru, t. i., līdzšinējās apdzīvotu vietu tipu struktūras (pilsēta, pilsētīpa ciemats, perspektīvais lauku ciemats, viensēta) vietā stājas jauna apdzīvotu vietu tipu struktūra (pilsēta kā reģionālais centrs, pilsēta, ciemats) (I. att.). Šādas apdzīvotu vietu struktūras uzdevums ir pilnā mērā nodrošināt vienmērīgu ražotāj spēku attīstību reģionālo pilsētu grupās, racionālu apkalpes sistēmas organizāciju, lauku apdzīvoto vietu tuvināšanos pilsētām visās dzīves jomās.² Lauku perspektīvie ciemati ir republikas iedzīvotāju perspektīvas kompleksas izvietojanas sistēmas sastāvdaļa, pie kam visi šīs sistēmas elementi (reģiona centrs, reģiona apakšcentrs, ja tāds vajadzīgs, rajonu centri, rajonu pakļautības mazās pilsētas, pilsētīpa ciemati, lauku perspektīvie ciemati (kollektīvo un valsts saimniecību administratīvās, ekonomiskās un kultūras dzīves centri), lauku palīgcīemati, speciālas nozīmes lauku ciemati (rūpniecības, mežsaimniecības u. c. ražošanas uzņēmumu ciemati)) reģiona ietvaros savā starpā cieši saistīti daudzpakāpju sistēmā, kura nodrošina šo apdzīvotu vietu iedzīvotājus ar visu dzīvei nepieciešamo.³

Kā otra iezīme minama dažādu nozaru speciālistu un sabiedrības plašu aprindu uzmanības un praktiskas darbības pievēršana lauku iedzīvotāju apmetnēm, kuras rezultātā laukos parādījās līdz tam nebijušu celtnu veidi un lauku iedzīvotāju apmetņu labiekārtojumā tika veikti pavisam jauni pasākumi. Notika plānveidīga, sistemātiska lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšana, kuras konkrēto pasākumu un dažu sasniegto rezultātu apskats ir šā apercējuma uzdevums.

Minētais process republikā noris visai daudzveidīgi un ir atkarīgs no vairākiem faktoriem. Kā svarīgākie no tiem minami: 1) kollektīvo un valsts saimniecību ekonomiskais potenciāls, kas nosaka iespējamo projektēšanas un būvdarbu apjomu; 2) saimniecību nodrošinājums ar nepieciešamajiem būvmateriāliem, darba spēku un tehniku; 3) saimniecību vadītāju un speciālistu radoša darbība celtniecībā un ciematu labiekārtošanā.

Apercējuma apjoma dēļ mums nav iespējams aplūkot perspektīvo lauku ciematu veidošanās visas daudzveidīgās norises. Tāpēc aprobežosimies tikai ar to attīstības galveno tendenci vispārīnātu apskatu, kuras ļauj spriest, kā attīstītas sociālistiskās sabiedrības apstākļos mazinās atšķirības lauku un pilsētu darbaļaužu dzīvoķļos un to labiekārtojumā. Pie tam jēdziens «dzīvoķlis», kā tas pieņemts mūsdienās, ietver «ne vien dzīvoķamās telpas, māju, bet arī visas sabiedriskās celtnes vai telpas, kas apkalpo dažādas

I. att. Iedzīvotāju izvietojanas sistēmas attīstības fāzes. I — 1970. gads: 1 — pilsēta; 2 — pilsētīpa ciemats; 3 — perspektīvais lauku ciemats; 4 — viensēta. II — 1980.—2000. gads: 1 — pilsēta—reģionālais centrs; 2 — pilsēta; 3 — ciemats; R_1 — 50—60 km; R_2 — 25—30 km (Buka O. Latvijas PSR pilsētu klasifikācija reģionālajā sistēmā. — Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR. Rīga, 1974, 23. lpp.).

dzīves puses, un var būt iemiesots gan liela pilsētībūvnieciska kompleksa (piemēram, mikrorajona), gan vienas atsevišķas celtnes ietvaros».⁴

Neaplūkojam arī dažādos Komunistiskās partijas un Padomju valdības veiktos administratīvos un ekonomiskos pasākumus lauku perspektīvo ciematu celtniecības sekmēšanai un iedzīvotāju pārvietošanai no savu lauku pārdzīvojušajām viensētām uz blīvākas apbūves vietām — ciematiem, jo par šiem jautājumiem ir pietiekami daudz publikāciju.⁵ Šajās publikācijās norādīts arī par grūtībām, kādas jāpārvar ciematu kā jauna apmetņu tipa veidotājiem. Perspektīvo lauku ciematu celtniecība cieši saistīta ar iedzīvotāju migrāciju, tajā skaitā arī ar pārceļšanos no viensētām uz ciematiem un ar lauku ļaužu attieksmi pret šo procesu, ko ar socioloģiskām metodēm īpaši pētījis J. Porietis, publicēdams atbilstošus datus.⁶ Perspektīvo lauku ciematu celtniecības sociālos aspektus J. Porietis aplūko šajā krājumā ievietotajā rakstā.

Šā raksta pamatā ir materiāli,⁷ kas iegūti Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcijās laikā no 1973. līdz 1978. g. dažādos republikas vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos un dažāda rakstura saimniecībās — lauksaimnieciskās ražošanas kolhozos un padomju saimniecībās, kā arī zvejnieku kolhozos. Plašākie materiāli iegūti stacionārās pētniecības objektos — Cēsu rajona kolhoza «Sarkanais Oktobris» centrālajā ciematā Raunā, Kuldīgas rajona kolhoza «Vārme» centrālajā ciematā Vārmē, Talsu rajona zvejnieku kolhoza «Banga» centrālajā ciematā Rojā, Tukuma rajona padomju saimniecības «Zemgale» centrālajā ciematā Slampē un Valmieras rajona padomju saimniecības «Burtņieki» centrālajā ciematā Burtņiekos. Salīdzināmais materiāls iegūts sekojošos centrālajos ciematos — Jelgavas rajona kolhoza «Nākotne» Nākotnē, Dobeles rajona kolhoza «Tērvete» Kroņaucē, Jēkabpils rajona PŠKP XXV kongresa padomju saimniecības Salā, Krāslavas rajona padomju saimniecības «Ezernieki» Ezerniekos, Ogres rajona kolhoza «Suntaži» Suntažos, padomju saimniecību «Madliena» Madlienā un «Ogre» Jumpravā, Preiļu rajona kolhoza «Krasnij Oktjabrj» Riebiņos, Rīgas rajona zvejnieku kolhoza «Zvejnieks» Zvejniekiem, Tukuma rajona kolhoza «Dzimentene» Tumē un K. Marksa padomju saimniecības Pienavā. Bez tam vēl salīdzināmais materiāls vākts Daugavpils rajona padomju saimniecībās «Naujene» un «Nīcigale», Dobeles rajona kolhozā «Zelta druva», Kuldīgas rajona kolhozos «Dzimentene» un «Venta» (1976. g. beigās apvienojušies ar nosaukumu «Venta»), Limbažu rajona zvejnieku kolhozā «Brīvais vilnis», Ogres rajona padomju saimniecībā «Laubere», Preiļu rajona kolhozos «Rožupe», «Vienība», «Vārkava» un «Arājs», Talsu rajona kolhozā «Draudzība», Tukuma rajona zvejnieku kolhozā «Padomju zvejnieks», Valkas rajona kolhozos «Oktobris» un «Palsmane», Ventspils rajona kolhozā «Usma» un dažās citās saimniecībās. Minētajās saimniecībās materiāli vākti kā centrālajos ciematos, tā arī palīgciešos, pie ražošanas objektiem un arī viensētās, tādējādi aptverot visus republikas laukos pašreiz sastopamos apdzīvoto vietu tipus, kuri atrodas dažāda rakstura saimniecībās, dažādos attālumos no lieliem satiksmes ceļiem, no republikāniskās un rajonu pakļautības pilsētām.

Mūsu vērojumi rāda, ka Padomju Latvijas laukos

pēdējos 10 gados plašā mērogā notiek vecā dzīvokļu fonda uzlabošana un piemērošana mūsdienu prasībām, kā arī jauna mūsdienu dzīvojamā fonda radīšana. Šis process ir vēsturiski nosacīts un pilnā mērā atbilst tam lauku darbaļaužu materiālās labklājības pieaugumam, kura pamatā ir PŠKP CK 1965. g. martā plēnuma lēmumu īstenošanas pasākumi. Tā, piemēram, laikā no 1965. līdz 1974. g. lauksaimniecībā nodarbināto iedzīvotāju vidējā mēnešalga pieauga 1,8 reizes,⁸ bet strādājošo kolhoznieku (atskaitot zvejnieku kolhozus) ienākumi no kolhozu sabiedriskās saimniecības 2,06 reizes.⁹ Kolhozu kopējie ienākumi tajā pašā laikā pieauga 1,54 reizes.¹⁰ Kolhoznieku visi ienākumi, rēķinot gan uz vienu strādājošo, gan uz vienu cilvēku, pārsniedz strādnieku un kalpotāju ienākumus.¹¹

1960. g. no 1. līdz 12. janvārim Padomju Latvijas laukos tika izdarīta sabiedriskotā dzīvokļu fonda vienreizēja uzskaitē. Uzskaitīts tika viss sabiedriskotais dzīvokļu fonds, kas piederēja vietējām padomēm, valsts un kooperatīvajiem uzņēmumiem, organizācijām un iestādēm, kā arī sabiedriskajām organizācijām. Kolhoziem piederušās ēkas neuzskaitīja.¹²

Anketās par katru ēku bija 32 jautājumi par ēku sienu materiālu, stāvu skaitu, dzīvokļu kopskaitu, dzīvojamo telpu daudzumu katrā dzīvoklī un visā ēkā, dzīvojamo platību un lietderīgo platību, dzīvokļu īpašnieku un iemītnieku skaitu, dzīvokļu labiekārtojumu.

Analizēsim datus, kas iegūti par Valmieras rajona Burtņieku ciema 83 sabiedriskotajām dzīvojamām mājām.¹³ No tām 62 atrodas viensētās un 21 padomju saimniecības «Burtņieki» centrālajā ciematā. Burtņieku ciemā absolūti dominē vienstāva dzīvojamās mājas. Centrālajā ciematā ir tikai viena divstāvu un viena trīsstāvu celtnē. Viensētās, kur vairums dzīvojamo māju celtas pirmspadomju laikā, 77% ēku ir koka, tām seko ķieģeļu vai akmeņu mūra ēkas — 16%. Sastopamas arī koka karkasa (4,0%) un blīvēta māla celtnes (1,6%), kā arī atsevišķas no dažādiem citiem materiāliem celtas ēkas (1,4%). Centrālajā ciematā, kur apdzīvotas vairākas vēl izmantojamās bijušās Burtņieku muižas ēkas un jaunas dzīvojamās mājas padomju saimniecība uzcēla jau 50. gados, pārsvarā (47,6%) ķieģeļu vai akmeņu mūra ēkas. 33,3% no ēku kopskaita sastāda skaidu betona ēkas, 9,5% — bloku, 4,8% — izdedžu betona un 4,8% koka karkasa ēkas.

Dzīvojamo māju absolūtais vairums ir nelielas ēkas. Viensētās visvairāk ēku ir ar diviem un četriem dzīvokļiem (pa 25,8% no ēku kopskaita), tām seko trīs- (22,7%), seš- (9,7%) un viendzīvokļa (8,0%) ēkas. Ir arī ēkas ar pieciem (3,2%), astoņiem (3,2%) un pat ar vienpadsmit dzīvokļiem (1,6%). Tās parasti atrodas bijušajās pusmuižās un kādreiz izmantotas par muižu kalpu mājokļiem. Lielākā daļa viensētu dzīvojamo māju celtas pirmspadomju laikā un bijušas paredzētas saimnieka ģimenes un laukstrādnieku vajadzībām. Pēckara gados šajās sētās apmetās vairākas ģimenes, tāpēc ēkās iekārtoti vairāki dzīvokļi.¹⁴ To labi atspoguļo arī istabu skaits viensētu dzīvojamās ēkās kā vienai ģimenei kādreiz paredzētās mītnēs — trīs istabas bija 29% ēku, četras — 24,2%, piecas — 9,7%, sešas — 14,5%, viena istaba — 6,5% un divas istabas — arī 6,5% ēku. Lielāks istabu skaits sastā-

Dzīvojamo māju celšanas gadi, izvietojums un dzīvojamā platība tanīs¹⁷

Celšanas gadi	Māju kopskaits (absolūtos skaitļos) un dzīvojamā platība (%)	Māju skaits (absolūtos skaitļos) un dzīvojamā platība tanīs (%)		
		perspektīvajos ciematos	pie fermām ārpus perspektīvajiem ciematiem	pārējā teritorijā
Pirms 1917.	41 501 un 24	5 826 un 18	7 498 un 31	28 177 un 24
1918.—1945.	109 541 un 53	16 019 un 38	14 568 un 50	78 954 un 59
1946.—1950.	9 879 un	2 096 un 5	1 329 un 4	6 454 un 4
1951.—1960.	19 118 un 10	7 030 un 19	2 449 un 8	9 639 un 8
Pēc 1960.	11 982 un 9	4 861 un 20	1 382 un 7	5 739 un 5
Kopā	192 021 un 100	35 832 un 100	27 226 un 100	128 963 100

pams reti. Padomju saimniecības centrālajā ciematā, kur daļa dzīvojamo māju celta pēc tipveida projektiem, jau 50. gados dominē div- (28,6%) un piecdzīvokļu (23,8%) mājas; tām seko trīs- (14,9%) un astoņdzīvokļu ēkas (14,9%). Bez tam vēl ir divas sešdzīvokļu mājas (9,5%), viena desmit- (4,7%) un viena divpadsmitdzīvokļu (4,7%) ēka. Abas pēdējās ir vienīgās uzskaitītās vairākstāvu ēkas Burtnieku ciemā. Tādā kārtā centrālajā ciematā iezīmējas mērķtiecīga dzīvokļu koncentrācija vienas ēkas ietvaros.

Uzskaitītajās mājās ir tikai vienistabas, div- un trīsistabu dzīvokļi. Vienistabas dzīvokļi viensētās sastāda 80,5% no dzīvokļu kopskaita, divistabu — 18,5% un trīsistabu — tikai 0,9%, ciematā attiecīgi — 79,9; 18,2 un 2,0%. Tātad kā viensētās, tā centrālajā ciematā sabiedriskotajās dzīvojamās mājās dzīvokļu absolūto vairumu 1960. g. sastāda vienistabas dzīvokļi, kamēr trīsistabu dzīvokļi sastopami tikai izņēmuma kārtā.¹⁵ Vidējais apdzīvotības blīvums sabiedriskotajās dzīvojamās mājās lauku apstākļiem iznāk visai prāvs: viensētās vienam cilvēkam iznāk 6,9 m², ciematā — 5,9 m².

Nepieciešamību strauji izvērst dzīvokļu celtniecību kā laukos, tā arī pilsētās mudināja arī dzīvojamā fonda nenodrošinātais tehniskais stāvoklis, labiekārtojuma pakāpe un tā izmantošanas iespējas perspektīvā. Sajā sakarā jāpiezīmē, ka iepriekš minētajās Burtnieku ciemā 1960. g. uzskaitītajās sabiedriskotajās dzīvojamās mājās ne viensētās, ne centrālajā ciematā nav minēti dzīvokļi, kuros būtu ūdensvads, kanalizācija, centrālapkure, karstā ūdens apgāde, vanna vai duša un gāze. Līdzīga aina, pēc minētās uzskaites datiem, vērojama arī citos republikas ciemos. Tomēr tūlīt jāpiezīmē, ka atsevišķās vietās jau 1960. g. minētas sabiedriskotās dzīvojamās mājās, kas apgādātas ar ūdensvadu, kanalizāciju un pat ar centrālapkuri. Tās celtas galvenokārt pirmajos pēckara gados un pieder skolām, mežrūpniecības saimniecībām u. c. organizācijām.¹⁶

60. gadu lauku dzīvojamā fonda vispārīgai raksturošanai Padomju Latvijā izmantojam 1967. g. dzīvokļu skaitīšanas kopsavilkumu datus (1. tabula). Kā liecina 1. tabulas dati, 24% no republikas laukos esošās dzīvojamās platības celta pirms 50 un vairāk gadiem, vairāk nekā trīs ceturtdaļas celtas pirmspadomju laikā, paredzētas citādiem izmantošanas apstākļiem un pārdzīvojušas Lielā Tēvijas kara gadus. Turklāt tikai 18% no māju skaita atradās jaunajos ražošanas, sabiedriskās un kultūras dzīves centros — perspektīvajos lauku ciematos, bet 81% — tuvāk vai tālāk no tiem.

Dati par dzīvojamā fonda tehnisko stāvokli¹⁸ rāda, ka 82 242 dzīvojamām mājām (42% no to kopskaita) bija nepieciešams vai nu kapitālais remonts, vai arī tās atradās avārijas stāvoklī. Tieši avārijas stāvoklī atradās 14 100 māju (7%).¹⁹ No visām šīm ēkām²⁰ 12 264 atradās perspektīvajos ciematos (34% no ciematos bijušo ēku kopskaita), 11 623 — pie fermām ārpus perspektīvajiem ciematiem (42% no tur bijušajām ēkām) un 58 355 pārējā teritorijā (45% no tur bijušajām ēkām). Tātad lauku dzīvojamo māju tehniskais stāvoklis, it īpaši ārpus biezi apdzīvotām vietām, prasīja nopietnu ieviešanu.

Aplūkosim trešo dzīvokļu raksturojošo komponentu — lauku dzīvojamā fonda labiekārtojumu.

Redzam, ka lauku dzīvojamā fonda labiekārtojuma pakāpe, atskaitot elektrisko apgaismošanu, kopumā ir zema, kas īpaši sakāms par dzīvojamām mājām ārpus perspektīvajiem ciematiem, t. i., pie fermām, viensētās u. c. Perspektīvajos ciematos labiekārtojuma pakāpe, protams, nerunājot par elektrifikāciju, jau sasniegusi vērā ņemamu līmeni. Salīdzinot dzīvokļu labiekārtojuma 1967. g. rādītājus atsevišķos rajonos, redzams, ka svārstības ir visai lielas: ūdensvads perspektīvajos ciematos ievilkts 4—48%, kanalizācija — 2—47%, centrālapkure 1—31%, vanna vai duša 2—30%, gāze 1—32%, elektriskā apgaismošana 56—99%, telefons 3—29% apmērā no dzīvojamā fonda. Šā paša labiekārtojuma rādītāji iepriekšējā secībā pie fermām ārpus perspektīvajiem ciematiem un pārējā teritorijā esošajās dzīvojamās mājās: ūdensvads 1—16% un 1—22%, kanalizācija 0—19% un 1—23%,

2. tabula

Dzīvojamā fonda labiekārtojums Latvijas PSR laukos 1967. g. (% no visas dzīvojamās platības)²¹

Labiekārtojuma veids	Visa dzīvojamā fonda labiekārtojuma pakāpe	Dzīvojamā fonda labiekārtojuma pakāpe pēc izvietojuma		
		perspektīvajos ciematos	pie fermām ārpus perspektīvajiem ciematiem	pārējā teritorijā
Ūdensvads	9	22	7	5
Kanalizācija	8	20	6	4
Centrālapkure	3	9	1	2
Vanna vai duša	5	13	3	2
Gāze (ieskaitot sašķidrīnāto)	7	13	5	5
Elektriskā apgaismošana	77	91	83	72
Telefons	8	13	9	6

3. tabula

Padomju saimniecību un citu valsts lauksaimnieciskās ražošanas uzņēmumu, kolhozu un pilsētīpa apdzīvoto vietu dzīvojamā fonda labiekārtojums (% pret visu apdzīvojamo platību)²²

Labiekārtojuma veids	Padomju saimniecības un citi valsts lauksaimnieciskās ražošanas uzņēmumi	Kolhozi	Pilsētas un pilsētciemati
Ūdensvads	28	8	77
Kanalizācija	27	7	77
Centrālapkure	9	1	41
Vanna vai duša	19	5	...
Gāze (ieskaitot sašķidrīnāto)	11	6	37
Elektriskais apgaismojums	94	94	100
Telefons	9	13	...

centrālapkure 0—6% un 0—15%, vanna un duša 0—8% un 1—13%, gāze 0—17% un 1—14%, elektriskā apgaismošana 61—98% un 62—96%, telefons 1—19% un 1—17% apmērā. Augstākie rādītāji parasti ir Rīgas rajonā, kur tie sasniegti, pateicoties daudzajām bieži apdzīvotajām vietām piepilsētas lauku apvidos. Vēl jāpiezīmē, ka jūtamas atšķirības vērojamas arī kolhozu un padomju saimniecību dzīvojamā fonda labiekārtojumā. Tā, piemēram, padomju saimniecību un citu valsts lauksaimnieciskās ražošanas uzņēmumu dzīvojamais fonds labiekārtojuma ziņā ievērojami pārspēj kolhozu dzīvojamo fondu. To pārliecinoši parāda 3. tabulas dati. Šīs atšķirības izskaidrojamas ar to, ka padomju saimniecības pirmās un straujākā tempā nekā kolhozi jau 50. gados un 60. gadu pirmajā pusē izvērsa labiekārtotu ciematu celtniecību. Un tomēr lauku iedzīvotāju dzīvokļu labiekārtojums krasi atšķiras no sabiedriskotā dzīvokļu fonda labiekārtojuma pilsētās 1965. g.

No minētajiem datiem kļūst skaidrs, ka 60. gadu lauku dzīvojamā fonda ievērojama daļa bija morāli novecojusi, atradās sliktā tehniskā stāvoklī un vairs neatbilda iedzīvotāju prasībām. Tā bija izvietota ārpus perspektīvajiem ciematiem, t. i., tā, ka darbojās kā sabiedriskās darba organizācijas traucējošs faktors. Te jāpiezīmē, ka kopš 50. gadiem gan pazeminājās ārpus perspektīvajiem ciematiem ceļamo dzīvojamo māju un dzīvojamās platības īpatsvars (skat. 1. tabulu), tomēr dzīvokļu celšanu ciematos vajadzēja paātrināt atbilstoši laika prasībām. Turklāt dzīvokļu jautājuma atrisināšana kļuva arvien aktuālāka arī sakarā ar darba spēka pastiprināto aizplūšanu no lauksaimniecības.²³

Lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanos attīstītās sociālistiskās sabiedrības apstākļos vislabāk raksturo un atspoguļo perspektīvo lauku ciematu — kolhozu un padomju saimniecību centrālo ciematu, kā arī lauku apvidos esošo rūpniecības un citu uzņēmumu strādniekiem veidojamo ciematu celtniecība. 1972. g. Latvijas Valsts zemes ierīcības projektēšanas institūts izstrādāja lauku rajonālā plānojuma otro precizēto stadiju, kurā paredzēja Latvijas PSR izveidot 1020 perspektīvos lauku ciematus ar 500—2000 iedzīvotājiem katrā.²⁴ No šiem ciematiem 648 bija saimniecību centri. 1977. g. perspektīvo lauku

ciematu — padomju saimniecību un kolhozu centru — skaits sakarā ar saimniecību apvienošanas samazinājies līdz 619.²⁵ Vienlaikus ar perspektīvajiem ciematiem veidojas arī palīgcemati un citas apdzīvotas vietas. 1977. g. Latvijas Valsts zemes ierīcības projektēšanas institūts izstrādāja republikas iedzīvotāju izvietojuma reģionālās shēmas lauksaimniecības daļu. Tajā noteica saimniecību tālākās attīstības virzienus, perspektīvo ciematu lielumu un to funkcionālo nozīmi. Tika izstrādāti arī perspektīvo ciematu klasifikācijas principi, ņemot vērā ciematu iedzīvotāju skaitu un funkcionālo nozīmi.²⁶

Ciematus ceļ pēc pilsētībūvniecības principiem un to ēkas — pēc tipveida projektiem; atsevišķu ēku vai ēku grupu — visbiežāk skolu, kultūras namu, administratīvo un sporta celtnu — izveidei tiek likti lietā arī individuālie projekti. Ciematus un atsevišķus objektus projektē Latvijas Valsts zemes ierīcības projektēšanas institūta, Latvijas PSR Valsts lauku celtniecības projektēšanas institūta, Latvijas Kolhozu projektēšanas institūta, Komunālās saimniecības uzņēmumu projektēšanas institūta (Rīgā) vai arī to filiāļu (Liepājā, Cēsīs, Valmierā, Alūksnē, Krāslavā, Rēzeknē, Daugavpilī) augsti kvalificēti speciālisti. Rajonu izpildkomiteju arhitektūras nodaļas galveno arhitektu vadībā darbojas ražošanas grupas, kas veic atsevišķu ražošanas objektu, komunālo un individuālo dzīvojamo māju piesaisti.

Vairāku rajonu izpildkomiteju arhitektūras nodaļās 70. gados sākuši darboties metodiskie kabineti, kuros sakoncentrēti dažādu komunālo un individuālo dzīvojamo māju tipveida projekti, literatūra par šo objektu celtniecību un būvmateriāliem, Līvānu eksperimentālajā māju celtniecības kombinātā ražoto saliekamo viendzīvokļa māju prospekti un citi materiāli, kas var interesēt lauku celtniekus un celtnu īpašniekus. Nodaļas darbinieki noteiktās dienās sniedz konsultācijas. Šajos kabinetos tiek iekārtotas arī dažādas projektēšanas un celtniecības darbiem veltītas izstādes.

Vairākos ekonomiski spēcīgākajos kolhozos strādājuši štata arhitekti un pat veselas arhitektu un projektētāju grupas, veicot saimniecībai visus projektēšanas darbus vai vismaz daļu no tiem. Kā piemēri te mināmi Jelgavas rajona kolhozs «Nākotne» un Dobeles rajona kolhozs «Tērvete», Talsu rajona zvejnieku kolhozs «Banga», Valkas rajona kolhozs «Oktobris», Rīgas rajona zvejnieku kolhozs «Zvejnieks».²⁷ Lai gan šo arhitektu un projektētāju darba organizācijā, tāpat arī kvalitātē bija pieļauti nopietni trūkumi, tomēr šādi iecerēts pasākums deva arī zināmu pozitīvu pieredzi, kura būtu izmantojama. Paturams vērā, ka tie arhitekti un projektētāji, kas labi iepazinuši konkrēto saimniecību, tās laudis un viņu vēlmes, cieši sadarbojoties ar celtniekiem, var dot lielu ieguldījumu labu ciematu projektēšanā. Šādas auglīgas sadarbības rezultāti pārliecinoši redzami saimniecību centrālajos ciematos Kroņaucē, Nākotnē, Rojā, Variņos un Zvejniekiem. Mūsu iegūtie dati liecina, ka tikai tādi ciemati, kuru veidotāju iecerēs realizētas šo ciematu nākamajiem iedzīvotāju vēlmes, iedzīvotāju vidū kļūst populāri, līdz ar to stimulējot iedzīvotāju pārceļšanos no viensētām uz ciematiem.

Kopš 60. gadu beigām labus rezultātus devuši atklātie konkursi, kas izsludināti kolhozu un padomju

2. att. Dzīvokļu celtniecības kooperatīva 70. gados celtās viengimenes dzīvojamās mājas Tukuma rajona kolhoza «Dzimtene» centrālajā ciematā Tumē.

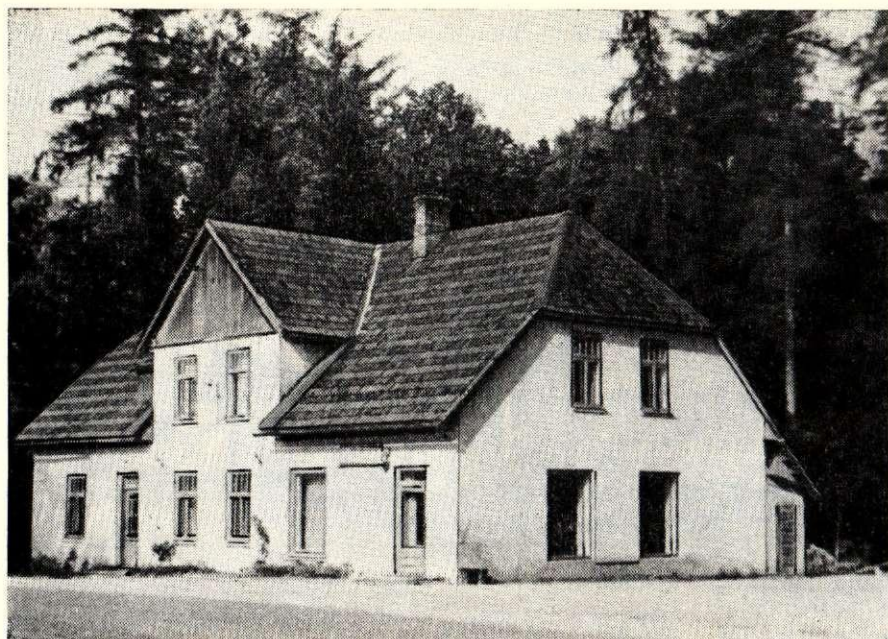
saimniecību ciematu, to sektoru vai atsevišķu objektu projektēšanai. Šādos konkursos parasti tiek iesniegtas samērā daudz projektu. Izveidojot ciemata ģenerālplāna, atsevišķa sektora vai attiecīgā objekta projekta galīgo variantu, parasti tiek izmantotas konkursa projektu oriģinālākās un labākās domas. Šādā kārtā nereti tiek atrasti būtiski jauni risinājumi, kuru realizēšanas gaitā uzlabojas ciematu iedzīvotāju dzīves apstākļi. Tā, piemēram, Tukuma rajona kolhozā «Dzimtene», rezumējot konkursa projektu ieceres, tika atrasts principiāli jauns transporta ceļu risinājums, kura rezultātā smago transportu novirzīja sāpus no ciemata centra.²⁸ Pēc konkursa projektiem tiek veidoti daudzi republikā labākie perspektīvie lauku ciemati, piemēram, zvejnieku kolhozam «Banga» Rojā, PSKP 50. gadadienas padomju saimniecībai Bauskā, PSKP XXV kongresa padomju saimniecībai Salā, kolhozam «Oktobris» Variņos, jau minētajam kolhozam «Dzimtene» Tumē u. c.²⁹ Kolektīvas domas pozitīvo lomu šādu ciematu projektu izstrādē spilgti apliecina kolhoza «Banga» piemērs. Ciemata izbūves pārstrādātā ģenerālplāna apspriešanai 1971. g. maijā uz Roju izbrauca Latvijas PSR Arhitektu savienības plēnums, kas iepazinās ar vietējiem apstākļiem un atzinīgi novērtēja veikto darbu.³⁰

Padomju Latvijas lauku ciematu projektētāji un celtnieki guvuši atzinību dažādos Vissavienības mēroga konkursos un skatēs. Tā, piemēram, kopš 1967. g. Latvijas PSR kā viena no visaktīvākajām republikām šajā jomā³¹ piedalās PSRS TSSI rīkotajās konkursu skatēs, kas notiek ik pēc trim gadiem un kuru nolūks atspoguļot projektētāju un celtnieku sasniegumus lauku apdzīvoto vietu pārveidošanā. Šajās skatēs republika gūst labus panākumus.³² 1975. g. konkursa skatē PSRS TSSI diplomu ieguva Madlienā uzceltās vidusskolas komplekss (skat. 1. krās. att.). 1971. g. PSRS Ministru Padomes prēmiju izpelnījās projektētāju un celtnieku grupa, kura veidoja PSRS 50. gadadienas padomju saimniecības centrālo ciematu Bauskā.³³ Sistemātiskus Vissavienības mēroga panākumus guvis Talsu rajona zvejnieku kolhoza «Banga» Rojas perspektīvā ciemata plāns, saņem-

dams pirmo vietu Vissavienības lauku ciematu pirmās kārtas skatē un Vissavienības lauku celtnieku kongresā Minskā 1967. g., pirmo vietu un zelta medaļu lauku ciematu noslēguma konkursā 1970. g., sagaidot V. I. Leņina 100. dzimšanas dienu; Vissavienības goda diplomu PSRS nodibināšanas 50 gadu jubilejai veltītajā ciematu celtniecības skatē 1972. g.³⁴

Tādā kārtā lauku celtniecība un tās projektēšana kļuvusi gan par pašu lauku iedzīvotāju, gan arī par speciālistu un sabiedrības plašu aprindu interešu un darbības sfēru, arvien ciešāk saistot lauku un pilsētu iedzīvotājus.

Perspektīvo lauku ciematu celtniecību pēc saimniecību pasūtījuma veic vai nu specializētās celtniecības organizācijas — Starpkolhozu celtniecības organizācijas (SCO), Pārvietojamās mehanizētās kolonnas (PMK), dažādu celtniecības trestu celtniecības pārvaldes —, vai arī kolhozi un padomju saimniecības saimnieciskā kārtā, t. i., šo saimniecību celtniecības brigādes. Labākos darba rezultātus kvantitātes un it īpaši kvalitātes ziņā gūst tās saimniecības, kas pratušas noorganizēt spēcīgas celtnieku brigādes, kurās nereti iesaistījušies pat tuvējās pilsētās dzīvojošie cilvēki, piemēram, kolhozos «Ādaži», «Banga», «Dzimtene», «Nākotne», PSKP XXV kongresa padomju saimniecībā, padomju saimniecībā «Zemgale» u. c.³⁵ Arī atsevišķu ciematu celtniecība vairākos gadījumos kļuvusi par plašu sabiedrības aprindu uzmanības un dalības objektu. Tā, piemēram, Kuldīgas rajona padomju saimniecības «Nikrāce» ciematu 1964. g. izsludināja par republikas komjaunatnes triecienceltni, kuras vajadzībām valsts paredzēja vairāk nekā 500 000 rubļu. Ciemata celtniecība bija visai aktuāla, jo Nikrāce atradās Lielā Tēvijas kara smagu kauju joslā un bija stipri izpostīta. Lielā apjoma celtniecības darbos nīkrācniekiem palīgā brauca jaunieši no dažādiem republikas novadiem.³⁶ Patlaban republikā top trīs eksperimentālās paraugceltniecības ciemati — Mālpili, padomju saimniecībā «Ogre» (Jumpravā) un Saldus rajona kolhozā «Druva».³⁷ Šī pasākuma nolūks ir īsā laikā uzcelt mūsdienai prasībām atbilstošas labiekārtotas lauku apdzīvotas vietas,

3. att. Pirmspadoņju laikā celtā rūpniecības preču veikala ēka Kuldīgas rajona kolhoza «Vārme» centrālajā ciematā Vārmē.

lai gūto pieredzi varētu izmantot lauku perspektīvo ciematu tālākai pilnveidošanai.

Kopš 1970. g. lauku perspektīvajos ciematos attīstās jauna dzīvojamo māju celtniecības organizācijas forma — dzīvokļu celtniecības kooperatīvi, kuru darbības principi radniecīgi pilsētās kopš 60. gadu sākuma pastāvošo kooperatīvu darbībai: iemaksājot zināmu daļu — līdz 30% no ceļamās mājas vērtības —, cēlājs ar kooperatīva starpniecību saņem ilgtermiņa valsts aizdevumu, kuru 20 gadu laikā dzēs ar ceturkšņa maksājumiem. Lai gan šī celtniecības organizācijas forma ir visai perspektīva, dzīvokļu celtniecības kooperācija attīstās neapmierinoši. Kooperatīvi sekmīgi darbojas tikai tur, kur saņem vispusīgu palīdzību no saimniecību vadības, piemēram, Limbažu rajona padomju saimniecībās «Aloja» un «Umurga», Dobeles rajona kolhozā «Zelta druva», Tukuma rajona kolhozā «Dzintene» (2. att.), Rīgas rajona kolhozos «Ādaži», «Carnikava», «Mārupe», Madonas rajona padomju saimniecībās «Barkava», «Cesvaine», «Lubāna» u. c. Vairākās saimniecībās, piemēram, Tukuma rajona kolhozā «1. Maijs» un Kuldīgas rajona kolhozā «Cīņa», kooperatīvi pēc zināma darbības posma celtniecību pārtrauca, bet daļā saimniecību, piemēram, Kuldīgas rajona kolhozā «Alsunga», nodibinātais kooperatīvs celtniecību pat neuzsāka. 1977. g. piecos republikas rajonos — Alūksnes, Balvu, Kuldīgas, Saldus un Valmieras — laukos nebija neviena dzīvokļu celtniecības kooperatīva. Turpretim rajonos, kur kooperatīvu nozīme pareizi izprasta un radīti apstākļi to sekmīgai pastāvēšanai, darbojās pat vairāki, piemēram, Dobeles rajonā — astoņi, Madonas — seši, Krāslavas — četri, Limbažu — četri, Ogres — trīs u. c. 1978. g. beigās republikas laukos vairāk vai mazāk aktīvi darbojās 130 dzīvokļu celtniecības kooperatīvu, kuros skaitījās apmēram 1100 biedru.³⁸

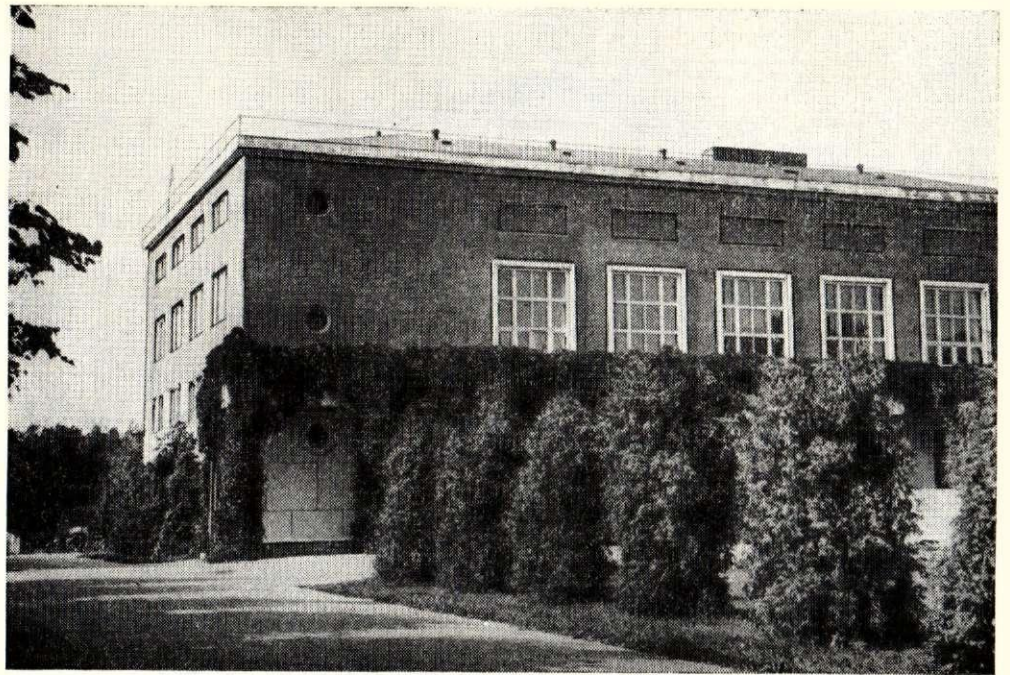
Perspektīvo lauku ciematu apbūvē tiek izdalītas trīs patstāvīgas zonas — ražošanas, sabiedriskā un dzīvojamā zona. Iespēju robežās divas pēdējās tiek tuvinātas, lai radītu optimālos apstākļus ciematu iedzīvotāju ikdienas dzīvei un atpūtai, t. i., lai administratīvās, tirdzniecības, sadzīves pakalpojumu, iz-

glītības un kultūras darba celtnes būtu dzīvojamo namu tiešā tuvumā. Ražošanas zonu veido tā, lai ciemata iedzīvotājiem būtu ērti nokļūt no dzīvesvietas darbavietā un lai šī darbavietā ar saviem specifiskajiem trokšņiem u. c. mazāk traucētu cilvēku atpūtu dzīvojamajā zonā. Šis princips pilnā mērā atbilst tiem, ko ievēro, izveidojot dzīvojamos mikro-rajonus pilsētās.

Lauku ciematos, tāpat kā pilsētu dzīvojamos rajonos, tiek veidoti inženiertehniskie tīkli, apstādījumi, ielas un laukumi, ap ko grupējas dzīvojamās un sabiedriskās ēkas. Dzīvojamās zonas tiek iedalītas vairākstāvu daudzdzīvokļu jeb komunālo māju sektoros un viengimenes dzīvojamo māju sektoros. Kā jauna iezīme Latvijas lauku celtniecībā, kas to vispārliedzinošāk tuvinā pilsētu celtniecībai, jāmin tieši šo vairāksekciju dzīvojamo māju celtniecība; to stāvu skaits svārstās no diviem līdz pieciem, pie kam dominē div- un trīsstāvu ēkas. Tikai nedaudzās saimniecībās, piemēram, Jelgavas rajona kolhozā «Nākotne», Talsu rajona kolhozā «Lībagi», Rīgas rajona kolhozos «Ādaži» un «Zvejnieks» un dažos citos, konstatējam arī četr- un piecstāvu dzīvojamās mājas.

Arī viengimenes māju izveidojumā pakāpeniski izzūd atšķirība starp lauku un pilsētu viengimenes dzīvojamām mājām: laukos arvien vairāk parādās divstāvu dzīvojamās mājas, mājas ar mansardiem un izbūvētiem bēniņiem, ar divos līmeņos izveidotiem dzīvokļiem, ar diviem bloķētiem būvķermeņiem u. tml. (Skat. 7. un 8. krās. att.)

Aplūkosim dažus ciematus, kas atrodas Latvijas PSR dažādos vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos un dažāda rakstura saimniecībās.³⁹ Kuldīgas rajona kolhoza «Vārme» centrālajā ciematā, kurš veidojas senā apdzīvotā vietā, sabiedriskās ēkas — kolhoza valde, sakaru nodaļa, veikali, ēdnīca, skola, sadzīves pakalpojumu iestādes, aptieka, bērnudārzs — izvietotas rindā ciemata galvenās ielas abās pusēs. Šo situāciju stiprā mērā noteikusi ciemata agrākā perioda apbūve, jo skola, sakaru nodaļa, aptieka un dažas citas iestādes atrodas pirmspadoņju laikā būvētās ēkās, kas tagad ieaug jaunajā ciematā (3. att.). Kultūras

4. att. Zvejniekiema sabiedriskais centrs ar zvejnieku kolhoza «Zvejnieks» valdes ēku un kultūras namu 1976. g.

nams patlaban atrodas vecā ēkā vairāku kilometru attālumā no ciemata. Ar laiku to paredzēts uzbūvēt parka teritorijā pēc individuāla projekta ar 600 vietām, nojaucot parkā esošās mazvērtīgās ēkas. Jaunajā kultūras namā atradīsies arī ciema padome un bibliotēka, kas pašreiz ir ārpus ciemata teritorijas. Gar parku tekošā Vārmes upīte aizdambēta, uzstādinot diķu kaskādi. Ciemata tuvumā atrodas vieta vasaras estrādei ar deju grīdu. Ap jaunceltajām ēkām tiek veidoti apstādījumi, pie jaunceltā veikala un ēdnīcas saglabāti lieli bērzi un izveidots labi kopts laukums (skat. 2., 5. un 6. krās. att.).

Gar ciemata centrālo ielu sabiedrisko celtnu vairuma tiešā tuvumā jau uzceltas un vēl tiks celtas komunālās dzīvojamās mājas. Nedaudz sāpus no tām iekārtoto ražošanas zonu nākotnē paredz attālināt no dzīvojamās zonas.

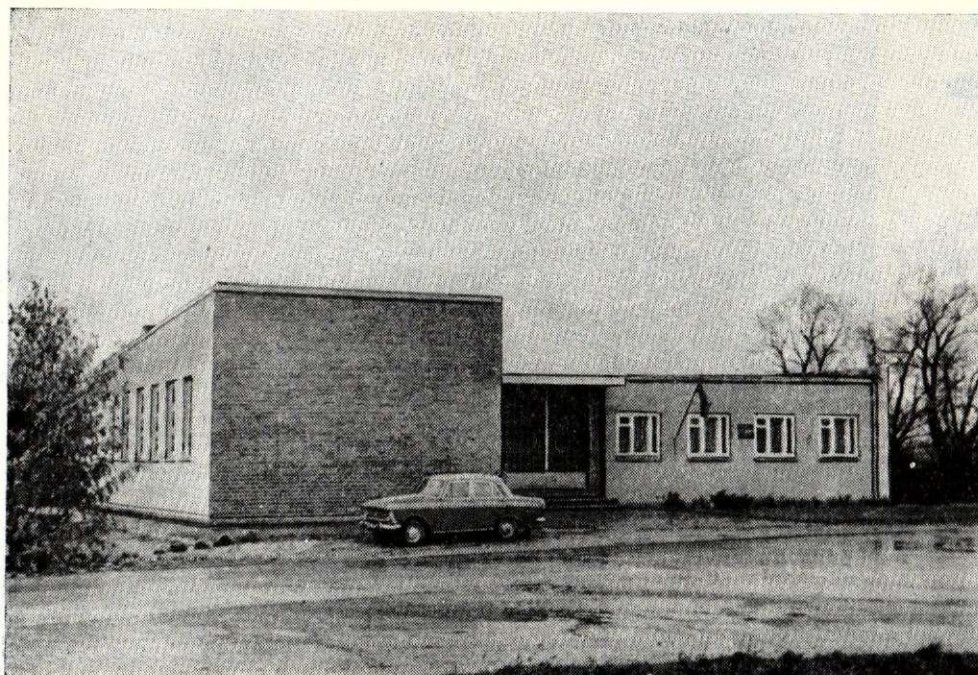
Viengimenes dzīvojamās mājas patlaban izvietotas divās grupās: 1) par kolhoza līdzekļiem celtās mājas gar ciemata galveno ielu un gar ielām, kas atzarojas no galvenās; šī māju grupa atrodas kolhoza valdes un ražošanas sektora tiešā tuvumā; 2) par kolhoznieku personiskajiem līdzekļiem celtās mājas ciemata netālā perifērijā. Patlaban aiz šīm mājām tiek veidots būvlaukums trešajai viengimenes māju grupai, ko cels kolhozs par saviem līdzekļiem. Te uzstādīs Līvānu eksperimentālajā māju celtniecības kombinātā ražotās saliekamās mājas. Lielākā daļa ciemata dzīvojamo māju pieslēgtas centrālajam ūdensvadam un kanalizācijas tīklam, sabiedriskajās ēkās un komunālajās dzīvojamās mājās ir arī centrālapkure un karstais ūdens. Ūdensvadu, kanalizāciju un centrālapkuri iekārtos visām ciemata mājām. Šajā sakarā 1977. g. uzcēla centrālo katlu māju, nobeigumam tuvojas siltumtrases būve, tiks izbūvētas trīs artēziskās akas un nepieciešamie inženiertehniskie tīkli. Agrāk ciematu ar siltumu apgādāja pagaidu katlu māja. Ciemats gazificēts.

Tukuma rajona padomju saimniecībā «Zemgale», kur ciemats veidojas praktiski jaunā vietā, komunālā

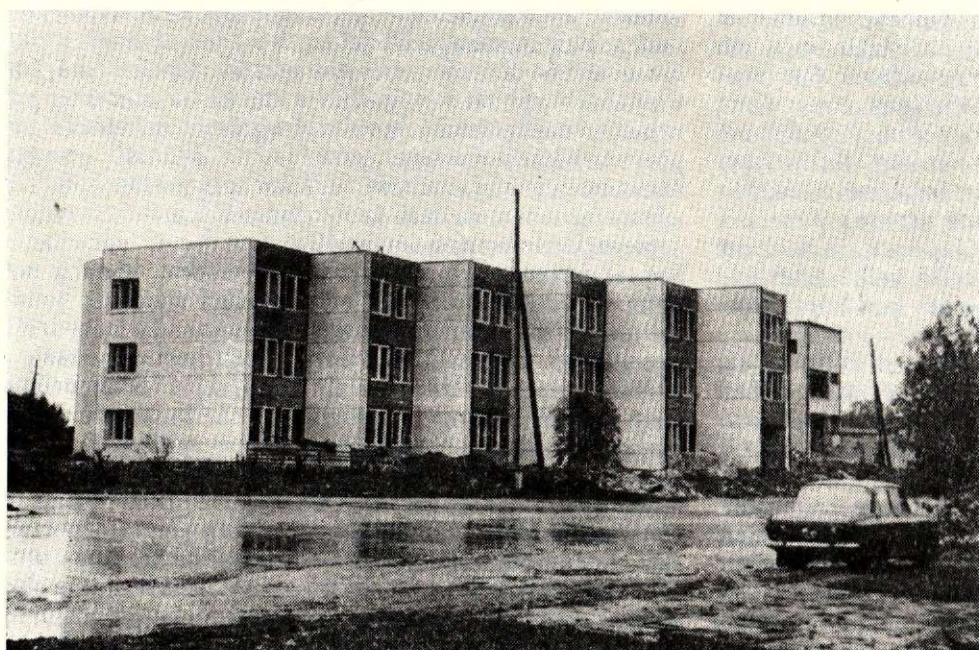
apbūve apņem ciemata centrālo taisnstūrveida laukumu, kuram visapkārt ielas. No tām atzarojas piebrauktuves div- un trīsstāvu dzīvojamām mājām. Centrālās apbūves pagalma vidū kā dominante paceļas ciemata ūdens tornis. Pagalmā izvietotas arī personisko automašīnu garāžas un šķūniši ģimeņu saimniecības vajadzībām. Līdzās komunālās apbūves kvartālam ciemata ielu krustojuma apkārtne izveidots sabiedriskais centrs, kurā ietilpst padomju saimniecības administratīvā ēka ar ciema padomi, sakaru nodaļa, ēdnīca, bērnudārzs, astoņgadīgā skola un jaunceltais starpsaimniecību kultūras nams. Te paredzēts uzcelt vēl vidusskolu, kuras celtniecība uzsākta 1976. g. rudenī, un sporta kompleksu. Sabiedriskā centra tiešā tuvumā atrodas pirts un jaunceltā katlu māja. Viengimenes dzīvojamo māju apbūve aizņems ciemata perifēriju, lokveidā apņēmot komunālo apbūvi. Pašlaik viengimenes ēkas būvē tikai ciemata vienā malā. Ražošanas zona izbūvēta ciemata perifērijā. No dzīvojamās zonas to atdala uz Slampes upītes uzstādīnātā diķu kaskāde un ap to veidojamā apstādījumu josla. Šī diķu kaskāde un apstādījumu josla šķērso arī sabiedrisko zonu, kuras administratīvās un sadzīves pakalpojumu celtnes paliek vienā diķu pusē, bet kultūras, izglītības un sporta celtnes otrajā. Sabiedriskajā zonā redzamas arī mazās arhitektūras formas: piemiņas siena Lielajā Tēvijas karā kaujās par Slampes atbrīvošanu kritušajiem Padomju Armijas karavīriem, piemiņas akmens melioratoru darbam sakarā ar padomju saimniecības «Zemgale» visas zemes meliorācijas pabeigšanu.

«Zemgales» ciematā komunālajās mājās jau ierīkota centrālapkure, ūdensvads un kanalizācija. Patlaban kanalizāciju iekārto viengimenes dzīvojamās mājas. Izbūvēts tādas jaudas ūdensvads un siltumtrase, kas ļauj tām pieslēgt arī viengimenes mājas. Ciemats gazificēts.

Rīgas rajona zvejnieku kolhoza «Zvejnieks» ciematā Zvejniekiemā, kurš veidojas kādreiz diezgan izklaidus izvietoto zvejnieku sētu vietā, ražošanas

5. att. Jaunceltā Riebiņu ciema padomes izpilddomējas ēka Preiļu rajona kolhoza «Krasnij Oktjabrj» centrālajā ciematā Riebiņos 1976. g.

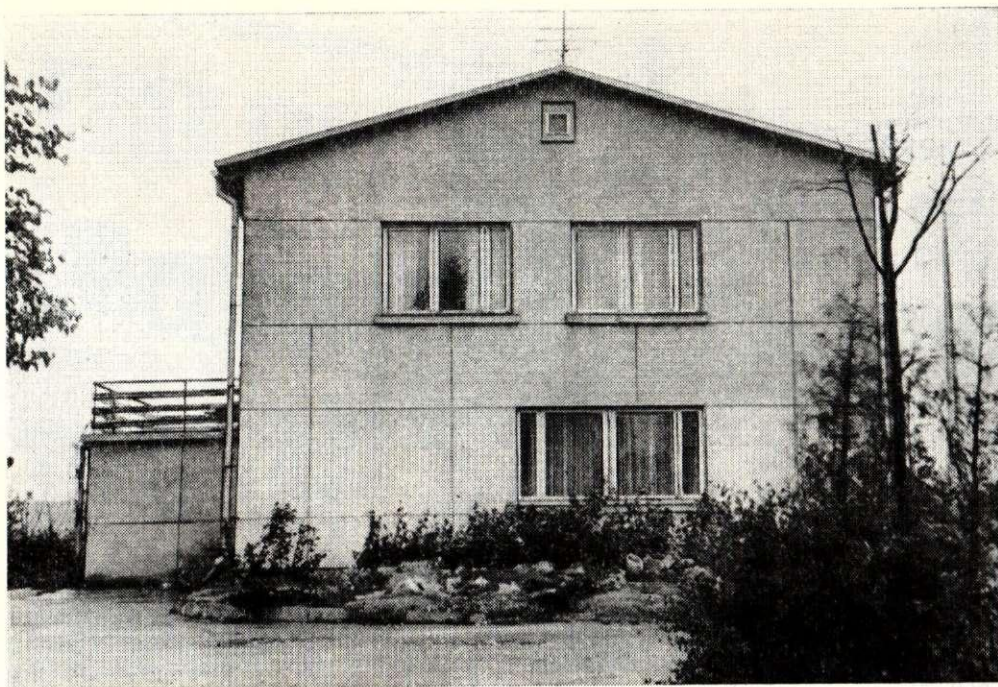
6. att. Kolhoza «Krasnij Oktjabrj» valdes ēkas un kultūras nama celtniecība Riebiņos 1976. g.

zona — kuģu piestātne, mehāniskās darbnīcas, garāžas u. c. — izvietota Aģes upes grīvas rajonā. Ražošanas zonai vienā pusē komunālās apbūves sektors ar div-, trīs- un četrstāvu sekciju tipa dzīvojamām mājām, otrā — ciemata sabiedriskā zona ar kolhoza valdi, kultūras namu (4. att.; skat. arī 9. krās. att.), vidusskolu, sporta kompleksu un apstādījumiem. Gar sabiedrisko zonu un komunālās apbūves sektoru ved satiksmes maģistrāle — Rīgas—Tallinas šoseja, no kuras atzarojas asfaltēti pievedceļi uz dzīvojamām un sabiedriskajām celtnēm. Viengimenes dzīvojamo māju apbūves viena daļa stiepjas gar Rīgas—Tallinas šoseju no Aģes upes Rīgas virzienā, otra daļa atrodas Aģes augstajā labajā krastā virzienā no šosejas uz jūru. Izveidots ielu tīkls, daļa to asfaltēta. Ciemata komunālās un sabiedriskās ēkas pieslēgtas

ūdensvadām, kanalizācijas tīklam, centrālapkurei. Katlu mājas funkcijas pilda ostā noenkurots tāljūras braucieniem vairs nepiemērots kuģis. Arī šis ciemats gazificēts.

Preiļu rajona kolhoza «Krasnij Oktjabrj» ciemats Riebiņos veidojās senā un samērā lielā apdzīvotā vietā, kam cauri veda Preiļu—Viļānu lielceļš. No lielceļa pašā ciemata centrā atzarojās ceļš uz Maltu. Gar abiem ceļiem atradās riebiņiešu dzīvojamās mājas, ciema sākumā — bijušās muižas ēkas un parks, bet muižas pilī — astoņgadīgā skola. Šis ceļu tīkls un vēsturiski izveidojusies diezgan blīvā apbūve ietekmēja jaunā ciemata plānojumu un attīstības gaitu.

Kolhoza centrālā ciemata veidošanās sākumā 50. gadu beigās saimniecības jauno administratīvo ēku un kultūras namu uzcēla brīvā laukumā netālu

7. att. 70. gados celtā viengimenes dzīvojamā māja Riebiņos.

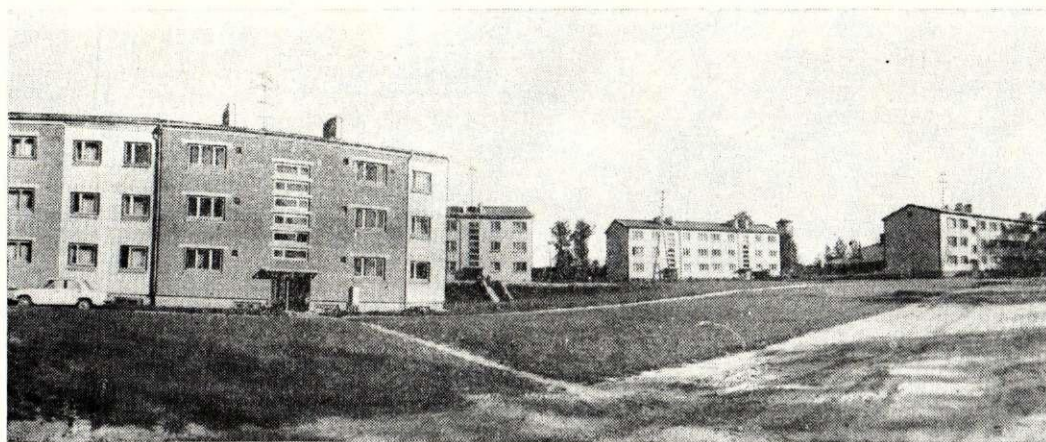

8. att. Cēsu rajona kolhoza «Sarkanais Oktobris» centrālā ciemata Raunas vecās apbūves daļa 1976. g.

no minēto ceļu krustojuma. Ražošanas zonu cēla nedaudz nomaļus Feimankas upītes krastā parka malā. Jaunās divstāvu komunālās ēkas būvēja ārpus vecā ciema Preiļu virzienā. Starp komunālajām ēkām uz cēla bērnudārzu. Viengimenes ēkas sākumā cēla ciemata dažādās vietās, kur bija brīvi apbūves gabali. Rezultātā ciemata teritorija ievērojami paplašinājās un savienojās ar apkārtējām netālajām sādžām. Tādā kārtā jaunajā ciematā iznāca liels vecā dzīvojamā fonda īpatsvars.

70. gados Riebiņos notikušas būtiskas izmaiņas, ciemats ieguvis mūsdienīgāku, pilsētnieciskāku izskatu. Paplašinājies komunālās apbūves sektors. Netālu no tā Preiļu virzienā par kolhoza līdzekļiem uzcelta un 1975. g. nodota ekspluatācijā jauna vidus-

skola. Ap veco ceļu krustojumu aug ciemata jaunais sabiedriskais centrs. Tajā uzcelta moderna ciema padomes ēka ar sēžu zāli līdzās esošā atsevišķā būvķermenī (5. att.), ciema veikals, netālu medpunkts. 1977. g. uzcēla jaunu modernu kolhoza valdes ēku (6. att.), kurā paredzētas telpas arī kultūras namam, bibliotēkai, ēdnīcai. Ap šīm sabiedriskajām ēkām izveidots skyvers. Ciemata centrālās ielas asfaltētas. Tiek izbūvēti inženiertehniskie tīkli. Paplašinājusies ciemata viengimenes ēku apbūves teritorija, kurā līdzās tradicionālajām lauku dzīvojamām mājām tagad paceļas pēc tipveida un individuāliem projektiem būvētas ēkas (7. att.). Veidojas jaunu ielu tīkls; daļa ielu iet paralēli vecajiem ceļiem. Sajā ciematā komunālā apbūve no viengimenes ēku apbūves nav

9. att. LRTNK Cēsu rajona apvienības komunālo dzīvojamo māju sektora daļa Raunā 1976. g.

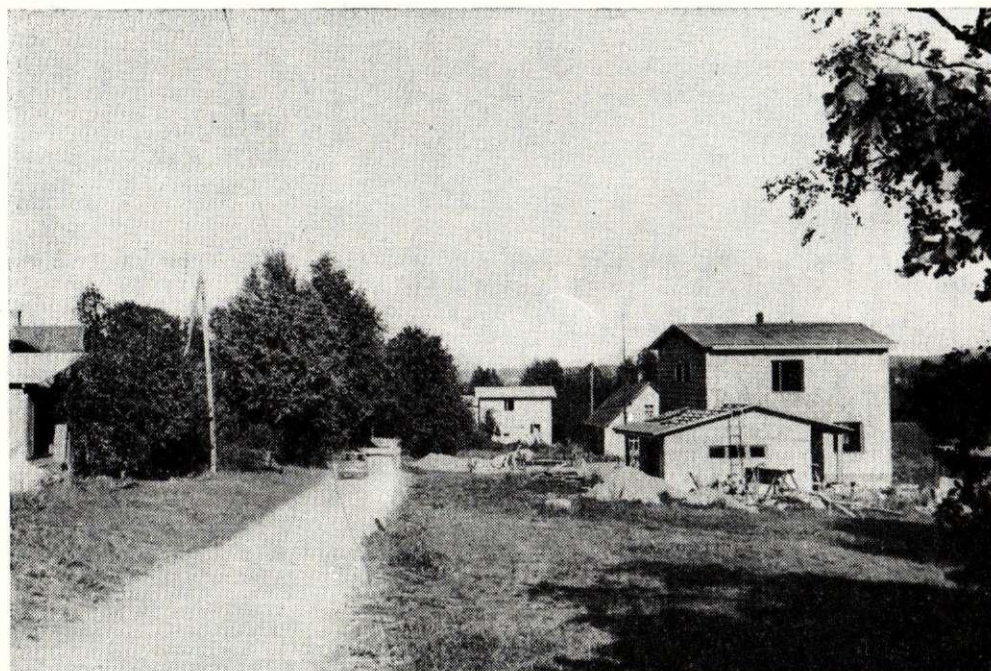
nošķirta tik krasi kā iepriekšaplūkotajos ciematos; tik krasi nav izteikts arī ciemata dalījums zonās.

Līdzīga situācija ir Cēsu rajona kolhoza «Sarkanais Oktobris» ciematā Raunā, kuru kolhozs veido kopīgi ar Latvijas PSR Valsts lauksaimniecības ražošanas tehniskās nodrošināšanas komitejas (LRTNK) Cēsu rajona apvienību. Te ciemata centrā ir sena blīva apbūve (8. att.), kurā izvietojušās gandrīz visas iestādes un uzņēmumi: ciema padomes izpildkomiteja, kolhoza valde, kultūras nams, ēdnīca, veikali u. c., izņemot vienīgi astoņgadīgo skolu. Jaunas ēkas centrā var uzcelt tikai atsevišķos brīvos gruntsgabalos vai arī nojaucot daļu no vecās apbūves. Tāpēc sabiedrisko ēku jaunbūves — pirts, sadzīves pakalpojumu nams — atrodas Lisas ceļa malā netālu no komunālo dzīvojamo namu sektora, kas tiek veidots nokalnē. Gandrīz pašā nomalē novietots bērnudārzs. Pašlaik Raunas nomalē veidojas it kā otrs sabiedriskais centrs. Te atrodas jaunceltā LRTNK Cēsu rajona apvienības administratīvā ēka ar kultūras namu un ēdnīcu, kā arī astoņgadīgā skola; ap abām celtņiem — atpūtas zona ar sporta laukumiem un dīķu kaskādi (skat. 10., 13., 26., 27. krās. att.).

Raunas jauno komunālo dzīvojamo ēku sektors (9. att.) veidojas līdz šim neapbūvētā vietā, kur līdz ar dzīvojamo namu būvi ierīko centrālāpkuri, ūdensvadu, kanalizāciju, gāzes piegādi no apakšzemes cisternām. Izstrādāts projekts individuālo dzīvojamo ēku pieslēgšanai centrālajam ūdensvadam un kanalizācijai. Jauno viengimenes māju apbūves sektoram (10. att.) ierādīta brīva vieta ciemata vēsturiskās apbūves nomalē. Ciemata ielu lielākā daļa asfaltēta.

No minētajiem piemēriem redzam, ka ciematu veidošanā, neraugoties uz kopējiem pilsēt būvnieciskiem principiem, vērojama diezgan liela dažādība. To nosaka konkrētajam ciematam izvēlētās vietas iepriekšējā apbūve, saimniecības raksturs, projektētāju un celtnieku radošā izdoma, saimniecības un iedzīvotāju ekonomiskās iespējas un attieksme pret celtniecību un ciematu labiekārtošanu. Kopumā šis process ir visai dinamisks, daudzveidīgs, tanī skaidri iezīmējas kopīgie centieni uzlabot lauku iedzīvotāju dzīves apstākļus un tuvināt tos pilsētnieku dzīves apstākļiem.

Aplūkotie ciemati nav tikai atsevišķi piemēri. Tādu ir daudz, un tie ir sistemātisku, visā republikā ilgā laika periodā veiktu pasākumu rezultāts.

10. att. Veidojamā viengimenes dzīvojamo māju sektora daļa Raunā 1976. g.

11. att. Komunālā dzīvojamā māja Zvejnieciemā 1976. g.

Laikā no 1946. līdz 1975. g. Padomju Latvijas kolhozi, kolhoznieki un lauku inteliģence uzcēla 44 000 dzīvokļu ar 2 638 000 m² lielu lietderīgo platību (skat. 4. tabulu).⁴⁰

4. tabulas dati atspoguļo trīs sevišķi intensīvus lauku dzīvokļu celtniecības periodus: 1) pēckara gadu tautas saimniecības atjaunošanas periodu (1946.—1950. g.); 2) attīstītas sociālistiskās sabiedrības uzcelšanas beigu posmu (1956.—1960. g.), kad kolektīvās saimniecības bija pārvarējušas organizēšanās perioda grūtības, un 3) PSKP CK 1965. g. marta plēnuma lēmuma realizēšanas periodu, kad lauksaimniecība saņēma lielus kapitālieguldījumus un lauku celtniecība guva sevišķi plašu vērienu.

Viss dzīvokļu celtniecības apjoms laukos bija vēl lielāks, nekā norādīts 4. tabulā, jo intensīvu celtniecības darbu veica arī padomju saimniecības un citas organizācijas. Tā, tikai laikā no 1961. g. līdz 1975. g. vien lauku apvidos ekspluatācijā tika nodoti 3 464 000 m² lietderīgās dzīvokļu platības.⁴¹

Padomju Latvijas lauku perspektīvajos ciematos 1974. g. beigās jau bija koncentrējušies 19,4% no visām lauku dzīvojamām mājām jeb 25,9% no visas dzīvojamo māju lietderīgās platības un 26% no visas dzīvojamās platības.⁴² 1967. g. turpretī perspektī-

vajos ciematos atradās 18,6% no lauku dzīvojamo māju kopskaita jeb 21,6% no visas lietderīgās platības.⁴³ Pa republikas rajoniem dzīvojamo māju koncentrācijā perspektīvajos ciematos 1974. g. vērojamas atšķirības. Viszemākais to īpatsvars — 11,4% (kopējā platība 16,96%, lietderīgā platība 19,66%) — ir Kuldīgas rajonā, visaugstākais — 27% (kopējā platība 43,55%, lietderīgā — 43,25%) — Rīgas rajonā.⁴⁴ Tas liecina par atšķirībām perspektīvo ciematu celtniecības tempos un apjomos dažādos republikas rajonos.

Kā jau minēts, dzīvojamās mājas laukos ceļ galvenokārt pēc tipveida projektiem, ko izstrādājuši dažādu projektēšanas institūtu speciālisti. Komunālo dzīvojamo māju būvei lauku apstākļos tiek izmantots samērā maz tipveida projektu. Tā, 1970. g. Latvijas Kolhozu projektēšanas institūts piesaistīja tikai septiņu tipveida sēriju 120 ēkas, no kurām vislielākais īpatsvars 114. un 467. tipveida sērijas (skat. 14., 15. krās. att.) ēkām (attiecīgi 54,09% un 30,32%).⁴⁵ Dominēja 12 un 18 dzīvokļu div- un trīsstāvu sekciju tipa ēkas. 70. gadu pirmajā pusē lauku ciematu piesaistēs saglabājās apmēram tāds pats tipveida sēriju skaits. Praktiski izbeidzās četru un astoņu dzīvokļu 416. un 417. tipveida sēriju dzīvojamo ēku piesaiste un vispopulārākās laukos kļuva 103. tipveida sērijas ēkas (skat. 16. krāsaino attēlu) gan telpu ērtā izvietojuma, gan ārējā izskata dēļ. Kopā ar 467. tipveida sērijas dzīvojamām mājām tās raksturo celtniecību perspektīvajos lauku ciematos 70. gadu vidū.⁴⁶ Sajā laikā palielinājās ēku būvķermeņi — joprojām dominējot div- un trīsstāvu ēkām, arvien vairāk sāka celt trīs- un vairāk sekciju būves, par visizplatītākajām kļuva 18 un 24 dzīvokļu ēkas. Bagātākas un daudzveidīgākas kļuva ēku fasādes — gludās balto silikātkieģeļu sienas un dekoratīvo sarkano ķieģeļu paneļus ēku sienās papildināja krāsainākas saliekamās konstrukcijas, balkoni, lodžijas u. c. dekoratīvie elementi (11. att.). Ciemati kļuva izskatīgāki nekā 50.—60. gados, kad laukos visvairāk cēla M3. sērijas dzīvojamās namus. Kā īpaši izskatīgas un ekspluatācijā

4. tabula

Laikā no 1946. līdz 1975. g. Latvijas PSR laukos uzceltie dzīvokļi un to lietderīgā platība

Gadi	Dzīvokļu skaits (tūkst.)	Lietderīgā platība (tūkst. m ²)
1946.—1950.	10,9	630
1951.—1955.	1,2	78
1956.—1960.	7,8	507
1961.—1965.	5,3	343
1966.—1970.	7,6	370
1971.—1975.	11,2	710
Kopā	44,0	2 638

Centrāl apkures iespējas (%) republikas padomju saimniecību un kolhozu ciematos 1975. g. sākumā

Saimniecības	Ciematī ar centrālo katlu māju	Centrālā katlu māja celtniecības stadijā	Centrālā katlu māja projekta stadijā	Siltumtrases jauda pietiekama individuālās apbūves sektora pieslēgšanai
Padomju saimniecības	26,64	3,47	5,01	19,69
Kolhozi	15,38	2,09	3,03	7,92

ērtas jāmin dzīvojamās mājas Jelgavas rajona kolhoza «Nākotne» ciematā (skat. 17., 18. krās. att.). Turpmākajos gados lauku ciematu apbūvē strauji ienāks jaunās 104. tipveida sērijas komunālie dzīvojamie nami, kuri būs vēl izskatīgāki un kuru dzīvokļu plānojums būs vēl ērtāks. Tas ļaus mazināt daudzumu ciematu komunālajā apbūvē vērojamo vienmūlību.⁴⁷

Komunālajās dzīvojamās ēkās visvairāk ir div- un trīsistabu dzīvokļu, bet lauku iedzīvotāju vidū vispopulārākie ir trīs- un četrīstabu dzīvokļi ar maksimālu izolēto istabu skaitu un ar iespējami lielākām palīgtelpām. Tāpēc 103. sērijas nami kļuvuši populārākie.

Viengimenes ēku būvniecībai ir daudz lielāka (apmēram 120) tipveida projektu izvēle, no kuriem laikā no 1970. līdz 1976. g. pasūtīti 104 tipveida projekti. Tāpēc arī ciematu viengimenes ēku apbūves sektori parasti nav tik vienmūļi kā komunālās apbūves sektori. Lauku iedzīvotāji šajā laikā izvēlējušies div-, trīs-, četr- un piecīstabu viengimenes dzīvojamo māju projektus, pie kam vislielākais īpatsvars ir trīsīstabu (41,1%) un četrīstabu (39,68%) mājām, kam seko piecīstabu (14,65%) un divīstabu (4,55%) dzīvojamās mājas.⁴⁸ Pie tam vērojams, ka, pieaugot lauku iedzīvotāju materiālajai labklājībai, 70. gados vairāk nekā trīskārt samazinājies pieprasījums pēc divīstabu dzīvojamo māju projektiem, turpretī pieaudzis pieprasījums pēc piecīstabu dzīvojamo māju projektiem. Kopš 1974. g. arī pieprasījums pēc četrīstabu dzīvojamo māju projektiem ievērojami pārsniedz pieprasījumu pēc trīsīstabu dzīvojamo māju projektiem. 1971.—1972. g. bija vērojama pretēja aina, bet 1973. g. četr- un trīsīstabu māju projekti tika pieprasīti praktiski vienādā daudzumā.

Maz (4,98%) pieprasīti arī divdzīvokļu dzīvojamo māju projekti.

No daudzajiem viengimenes dzīvojamo māju tipveida projektiem, pēc mūsu aprēķina, patiesu popularitāti ieguvuši tikai 13. Māju grupu (vienīstabas, div-, trīs- un četrīstabu) absolūtajā vairumā⁴⁹ pirmie trīs populārākie projekti sastāda vairāk nekā 50%, divīstabu māju grupā — pat vairāk nekā 70%, piecīstabu — vairāk nekā 60% no visiem pieprasītajiem projektiem. Starp populārākajiem 13 tipveida projektiem visiecienītākie ir 184. sērijas seši projekti (skat. 19.

5. tabula

Individuālo dzīvojamo māju populārāko tipveida projektu pieprasījums⁵⁰ laikā no 1970. līdz 1976. g.

Mājas veids	Tipveida projekta sērija	Sērijas pieprasījuma īpatsvars (%)
Divīstabu	1. 1P-1/67	42,82
	2. 184—29—1	16,83
	3. 146—2—A	13,72
Trīsīstabu	1. M 4—20	19,11
	2. 205—1	18,30
	3. 427	8,38
Četrīstabu	1. 184—20—2	23,33
	2. 1P—22A/67	18,30
	3. 184—29—3	11,52
Piecīstabu	1. 184—20—3	36,88
	2. 184—29—4	17,84
	3. M4—19	7,64
Divdzīvokļu	1. 2M—3c/67	20,46
	2. 1—118—8—2 IIII	15,32
	3. 1—118—9—2 IIII	15,32

krās. att.). 5. tabulā sakopoti dati, kas atspoguļo pieprasījumu pēc individuālo dzīvojamo māju tipveida projektiem, tātad projektu popularitātes īpatsvaru laikā no 1970. līdz 1976. g.

Lauku iedzīvotāji izrāda lielu interesi par jaunajām Livānu kombinātā ražotajām saliekamajām viengimenes mājām (skat. 20. krās. att.).

Analizējot šo ēku projektus, redzam, ka lauku iedzīvotāju vairums vēlas celt tādas viengimenes dzīvojamās mājas, kurās vai nu visas dzīvojamās telpas, vai arī to lielākā daļa ir izolētas un kurām ir lauku apstākļiem atbilstošs saimniecības telpu skaits un lielums. Iecienītākās ir ēkas ar divslīpju jumtiem, verandām, vējtveriem un garāžām līdzās esošā būvķermenī.

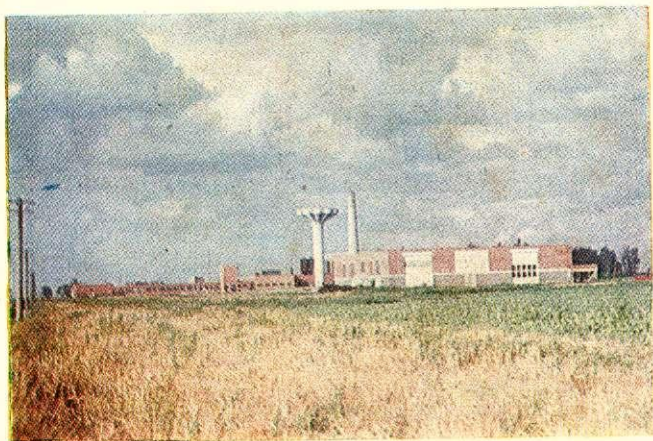
Lauku viengimenes un divdzīvokļu dzīvojamās mājās, tāpat kā komunālajās mājās, projektētas tās pašas labierīcības, kādas ir pilsētu dzīvojamās mājās. To realizācija atkarīga no katras saimniecības konkrētās rīcības, t. i., no aktivitātes inženiertehnisko komunikāciju — siltumtīklu, ūdensvadu, kanalizācijas tīklu — izbūvē un ciematu gazificēšanā. Par to spriest ļauj Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrijas 1975. g. savāktās ziņas par kolhozu un padomju saimniecību galveno un palīgcīematu komunālās un individuālās apbūves sektoru nodrošinājumu ar centrāl apkuri, ūdensvadu un kanalizāciju. Dati par centrāl apkures iespējām Latvijas PSR ciematos sniegti 6. tabulā.⁵¹

No tabulas izriet, ka 35,12% padomju saimniecību un 20,50% kolhozu ciematu darbojas vai tuvākā laikā var uzsākt darbu centrālās katlu mājas, kas pilnā mērā nodrošina ar siltumu komunālo apbūvi un turpat 20% individuālās apbūves padomju saimniecībās un 8% kolhozu ciematos. Salīdzinot 6. tabulas datus ar 2. un 3. tabulā sniegtajiem datiem, redzam, ka centrāl apkures ierīkošana astoņos gados stipri vērsusies plašumā. Pēc Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīciju materiāliem secināms, ka stāvoklis šajā jomā ir vēl labāks, jo 6. tabulā minētas

7. tabula

Ūdensapgādes iespējas (%) republikas padomju saimniecību un kolhozu ciematos 1975. g. sākumā

Saimniecības	Ūdensvads komunālās apbūves sektorā ierīkots, ir celtniecības vai projekta stadijā	Ūdensvads individuālās apbūves sektorā ierīkots, ir celtniecības vai projekta stadijā	Ūdensvada jauda nodrošina individuālās apbūves sektora apgādi
Padomju saimniecības	91,11	27,78	69,49
Kolhozi	82,04	39,15	54,54

1. att. Ražošanas sektors ar dekoratīvu ūdenstorni Jelgavas rajona kolhoza «Nākotne» centrālajā ciematā 1976. g.

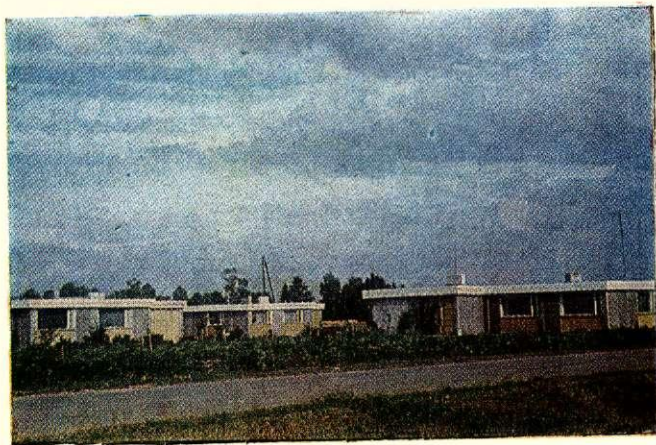
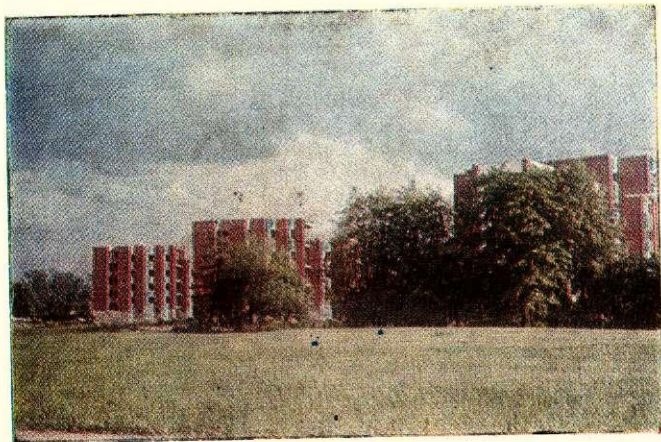
3. att. Sadzīves pakalpojumu nams Burtniekos 1978. g.

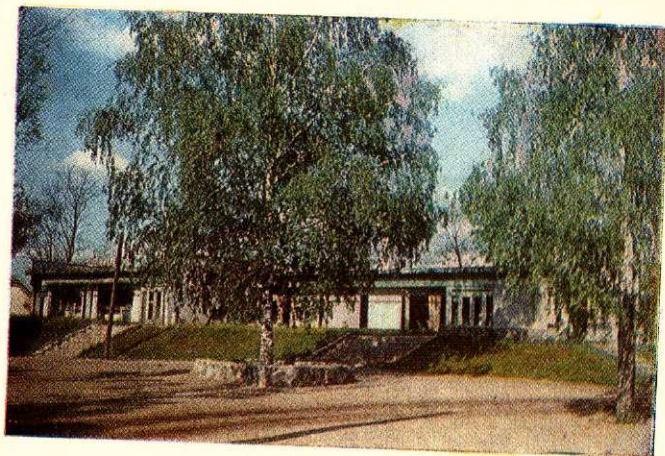
2. att. Dzīvojamās mājas Ogres rajona padomju saimniecības «Ogre» centralajā ciematā Jumpravā 1977. g.

4. att. Komunālo dzīvojamo māju celtniecība Jelgavas rajona kolhoza «Nākotne» centrālajā ciematā 1976. g.

5. att. 70. gados celtās viengimenes dzīvojamās mājas Dobeleles rajona kolhoza «Tērvete» centrālajā ciematā Kroņaucē 1976. g.

S. Cimermanis. Par lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanu Latvijas PSR.

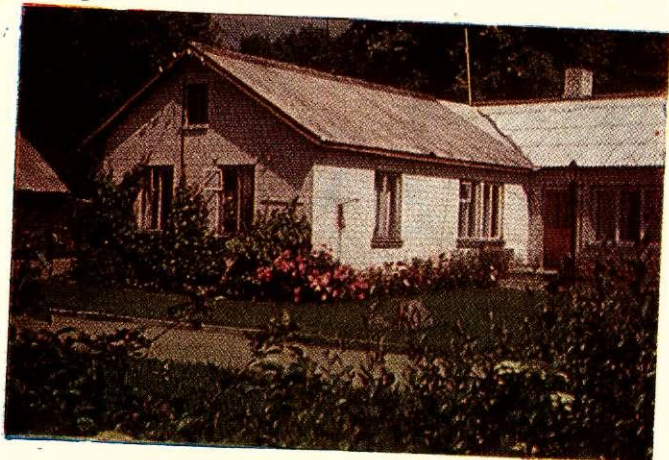
1. att. 1972. g. celtā vidusskola Ogres rajona padomju saimniecības «Madliena» centrālajā ciematā Madlienā.

2. att. Kuldīgas rajona kolhoza «Vārme» ciemata centrālais laukums Vārmē 1976. g.

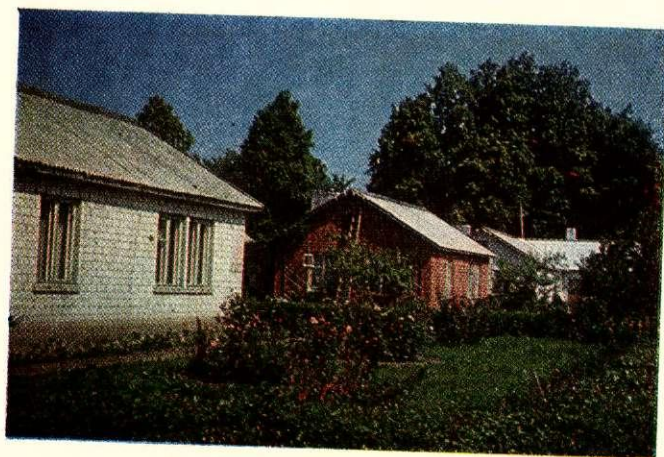

3. att. Parka daļa ar restaurējamu arhitektūras pieminekli Valmieras rajona padomju saimniecības «Burtņieki» centrālajā ciematā Burtņiekos 1978. g.

4. att. Dekoratīvie stādījumi pie kolhoza «Vārme» galvenā dispečera R. Dravnieka ģimenes dzīvojamās mājas Vārmē 1976. g.

5. att. Par kolhoza «Vārme» līdzekļiem 60. gadu sākumā celtās viengimenes dzīvojamās mājas Vārmē 1976. g.

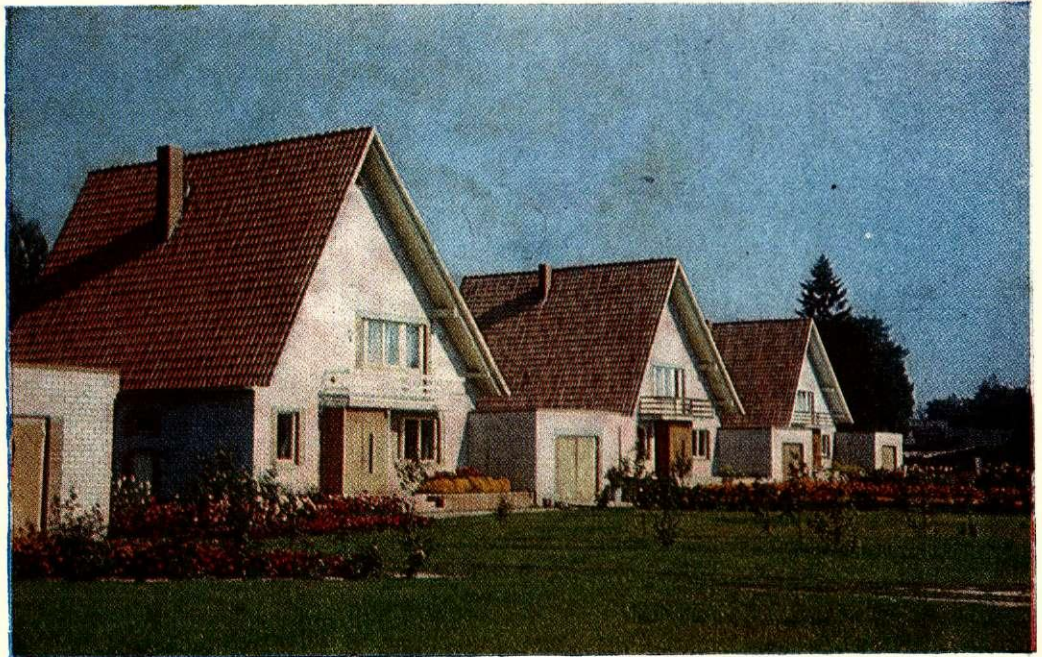

6. att. Par kolhoznieku personiskajiem līdzekļiem 70. gados celtās viengimenes dzīvojamās mājas kolhoza «Vārme» ciematā.

8. att. 1977. g. celtā komunālā dzīvojamā māja skolotājiem Krāslavas rajona padomju saimniecības «Ezernieki» centrālajā ciematā Ezerniekos.

7. att. Viengimenes dzīvojamās mājas Ogres rajona padomju saimniecības «Ogre» centrālajā ciematā Jumprava 1977. g.

9. att. 60. gados celtās komunālās dzīvojamās mājas Rīgas rajona zvejnieku kolhoza «Zvejnieks» centrālajā ciematā Zvejniekiemā.

10. att. Sadzīves pakalpojumu nams Raunā 1976. g.

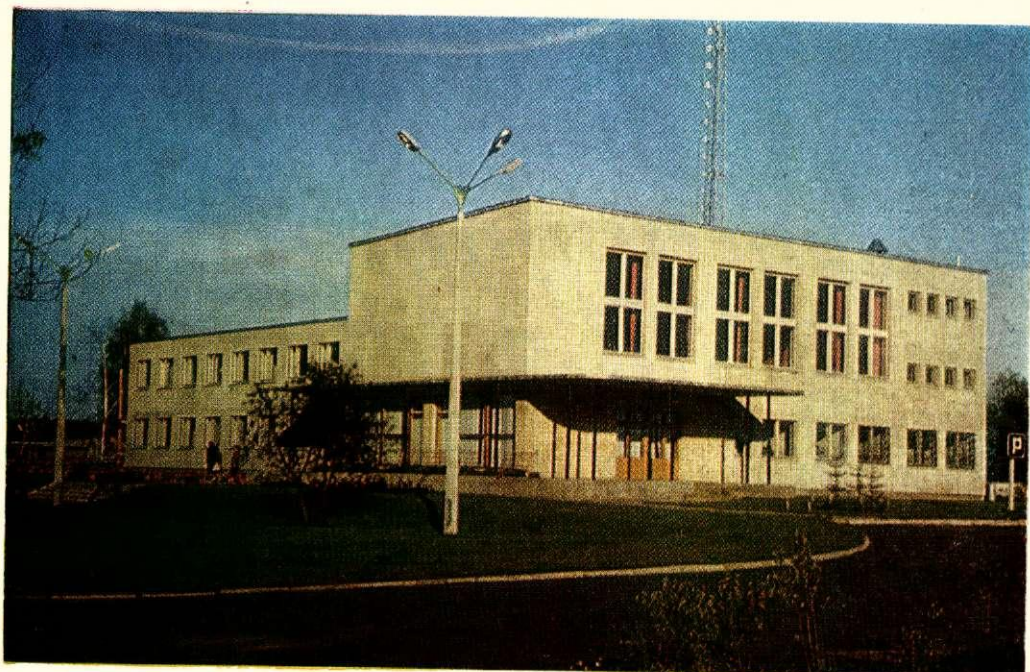

11. att. Ēdnīca un veikals Burtņiekos 1978. g.

12. att. Ednīca un veikals Bauskas rajona kolhoza «Ozolaine» centrālajā ciematā 1977. g.

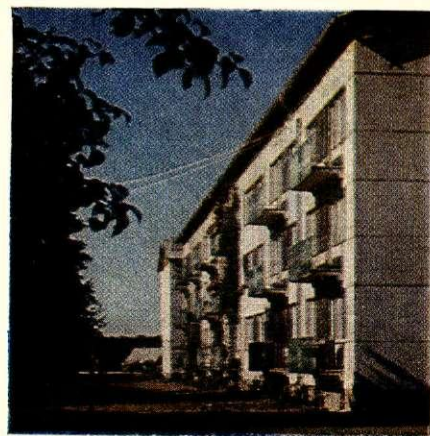

13. att. LRTNK Cēsu rajona apvienības 1976. g. uzceltā administratīvā ēka — kultūras nams Raunā.

14. att. 114. tipveida sērijas komunālā dzīvojamā māja Tukuma rajona padomju saimniecības «Zemgale» centrālajā ciemata Slampē 1976. g.

15. att. 467. tipveida sērijas komunālā dzīvojamā māja Slampē 1976. g.

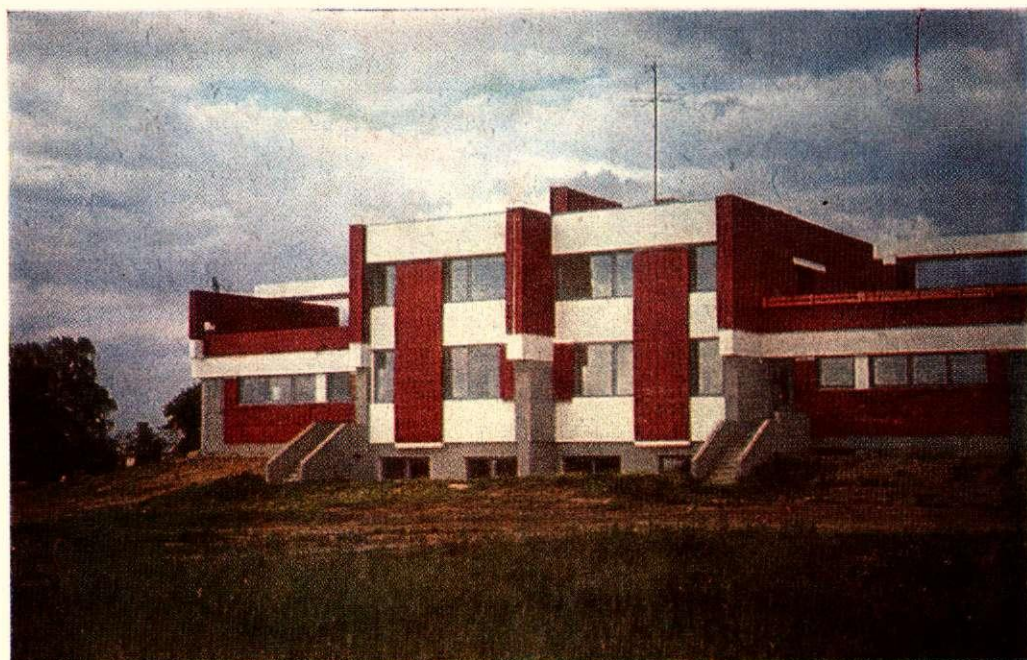

16. att. 103. tipveida sērijas 1976. g. celtā komunālā dzīvojamā māja Zvejniekiemā.

17. att. 70. gados celtā komunālā dzīvojamā māja Jelgavas rajona kolhoza «Nākotne» centrālajā ciematā.

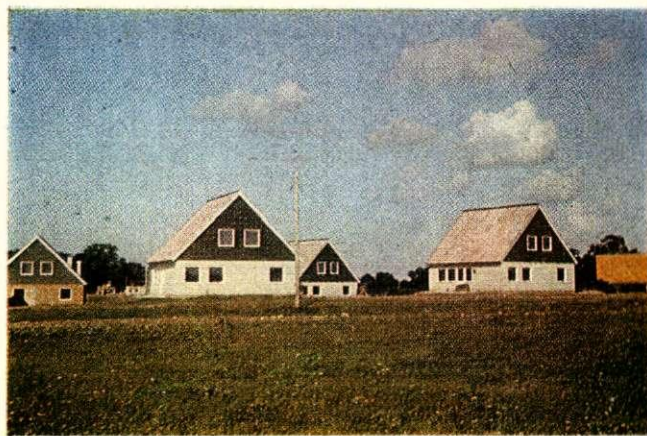

18. att. Kotedžas tipa jaunceļamā dzīvojamā māja Jelgavas rajona kolhoza «Nākotne» centrālajā ciematā 1976. g.

19. att. 184. tipveida sērijas viengimenes dzīvojamās mājas Dobeles rajona kolhoza «Tērvete» centrālajā ciematā Kropaucē 1976. g.

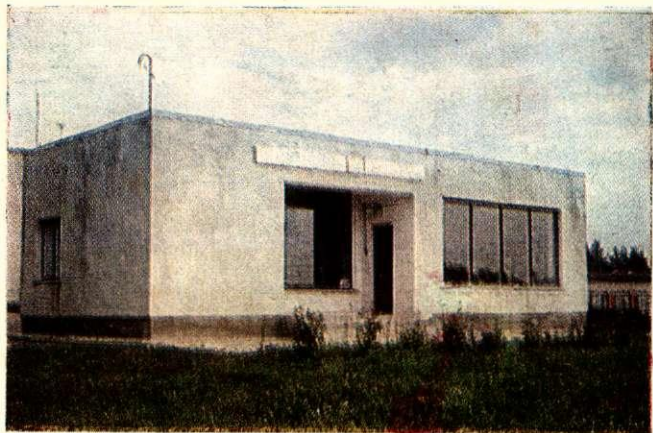

20. att. Livānu eksperimentālo māju būves kombinātā ražotās piecistabu dzīvojamās mājas Talsu rajona kolhoza «Draudzība» centrālajā ciematā Pastendē 1978. g.

22. att. Bērnudārzs Krāslavas rajona padomju saimniecības «Ezernieki» centrālajā ciematā Ezerniekos 1977. g.

23. att. 70. gados celtā grāmatnīca Ezerniekos.

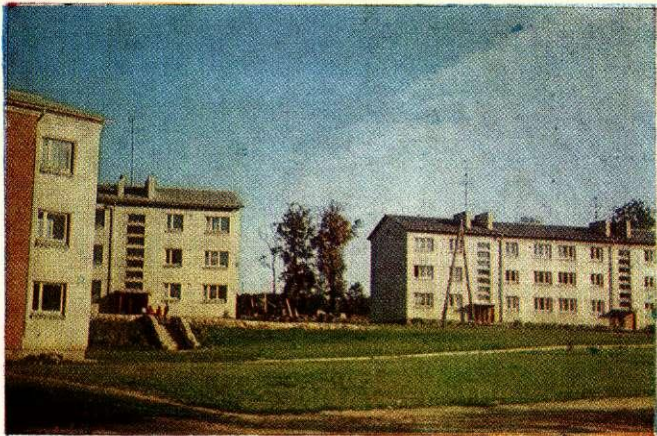
21. att. Jēkabpils rajona PSKP XXV kongresa padomju saimniecības centrālajā ciematā Salā 1971. g. celtais kultūras nams, kurā izvietojusies arī bibliotēka, ēdnīca un ciema padomes Izpildkomiteja.

24. att. 70. gados celtā sakaru nodaļa Ezerniekos.

25. att. Valmieras rajona padomju saimniecības «Burtņieki» administratīvā ēka — kultūras nams Burtņiekos 1978. g.

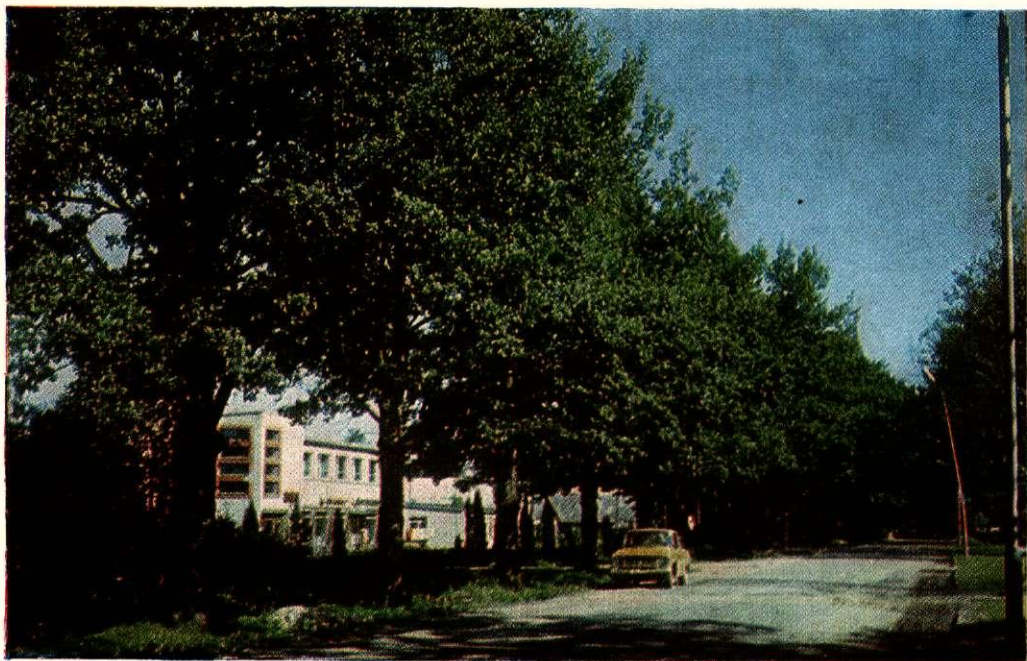

26. att. LRTNK Cēsu rajona apvienības komunālo dzīvojamo māju pagalmis Raunā 1976. g.

27. att. Atpūtas zona pie LRTNK Cēsu rajona apvienības ražošanas korpusiem Raunā 1976. g.

28. att. Ozolu aleja — Burtņieku ciemata galvenā iela 1978. g.

29. att. Dzīvojamā māja Tukuma rajona Engures c. p. Bērzciema «Lielkristos» 1973. g. Celta 19. gs. otrajā pusē.

30. att. Jaunceltā viengimenes-dzīvojamā māja Kuldīgas rajona Vārmes c. p. «Kalvēs» 1976. g.

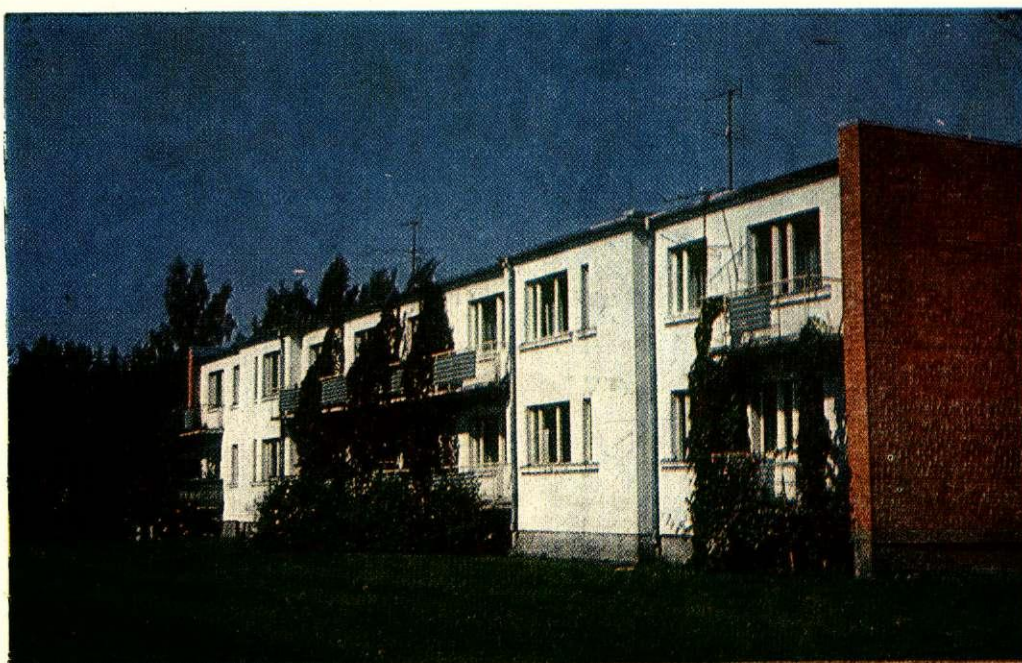
S. Cimermanis, V. Kronis. Latvijas lauku iedzīvotāju dzīvokļa iekārtojuma attīstības dažas tendences mūsdienās.

1. att. 60. gados celtās komunālās dzīvojamās mājas Dobeles rajona kolhoza «Tērvete» centrālajā ciematā Kroņaucē.

2. att. 70. gados celtā viengimenes dzīvojamā māja Kuldīgas rajona kolhoza «Vārme» centrālajā ciematā Vārmē.

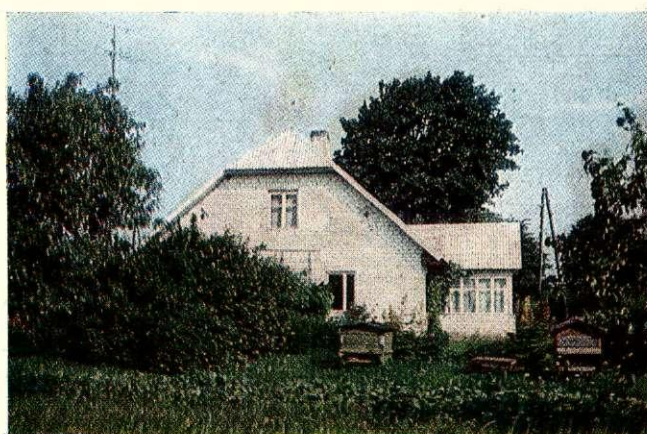

3. att. 70. gados celtā komunālā dzīvojamā māja Ogres rajona padomju saimniecības «Ogre» centrālajā ciematā Jumpravā.

4. att. Viengimenes dzīvojamai mājai piebūvēta veranda Vārmē 1976. g.

5. att. Pārbūvēta un labiekārtota viengimenes dzīvojamā māja Valmieras rajona Burtnieku c. p. «Ergļos» 1978. g.

8. tabula

Kanalizācijas iespējas (%) republikas padomju saimniecību un kolhozu ciematos 1975. g. sākumā

Saimniecības	Kanalizācija komunālās apbūves sektorā ierīkota, ir celtniecības vai projekta stadijā	Kanalizācija individuālās apbūves sektorā ierīkota, ir celtniecības vai projekta stadijā	Kanalizācijas tīkla jauda nodrošina individuālās apbūves sektora vajadzības
Padomju saimniecības	64,46	12,73	26,64
Kolhozi	46,84	20,50	24,47

tikai ciematu centrālās katlu mājas. Mūsu apsekotajos ciematos konstatētas vēl arī daudzās mājās iebūvētas vietējās katlu mājas, kas apgādā ar siltumu tikai vienu vai dažas kaimiņu mājas. Tās 6. tabulā nav iekļautas. Tāpat arī viengimenes dzīvojamās mājās nereti atrodam uzstādītus nelielus centrālapkures katlus vai citas ierīces.

Vēl detalizētāki dati ir par ūdensvadu un kanalizāciju.

Salīdzinot 7. un 8. tabulas datus ar 2. un 3. tabulas datiem, konstatējams tas liels darbs, kas pēdējos astoņos gados veikts lauku ciematu iedzīvotāju nodrošināšanā ar labu dzeramo ūdeni un ciemata sanitārā stāvokļa uzlabošanā. Šajā laikā daudzos ciematos izurbtas artēziskās akas, uzcelti ūdenstorni, ierīkotas mehāniskās vai bioloģiskās iekārtas notekūdeņu attīrīšanai u. tml.

Tomēr jāatzīmē, ka veikums minētajās trīs jomās visos rajonos un saimniecībās nav vienāds. Ir rajoni (piemēram, Saldus, Ogres, Rīgas, Tukuma u. c.), kuros ciematu labiekārtojuma pakāpe ir visai augsta, un rajoni, kuros tā stipri zemāka par vidējo līmeni republikā (piemēram, Krāslavas, Preiļu, Valkas, Valmieras u. c.). Tāpat ir arī saimniecības (piemēram, Daugavpils rajona Mičurina kolhozs un padomju saimniecība «Lukna», Madonas rajona padomju saimniecības «Aiviekste» un «Barkava»), kur ar centrālapkuri, ūdensvadu un kanalizāciju nodrošinātas visas mājas ciematā, un ir saimniecības, kuru ciematos šo labiekārtojumu ierīkošana vispār nav uzsākta (piemēram, Madonas rajona kolhozā «Sarkanā zvaigzne», Preiļu rajona kolhozā «Zelta vārpa», Valmieras rajona kolhozā «Draudzība» u. c.). Mūsu ekspedīcijās iegūtie materiāli rāda, ka no ciematu labiekārtojuma stiprā mērā atkarīga ciemata popularitāte un iedzīvotāju skaits un līdz ar to arī saimniecību nodrošinājums ar darba rokām un labāka darba organizācija.

Jauna parādība Padomju Latvijas laukos ir dzīvokļu gazifikācija. Gāzes pavardi atvieglo sievietes mājsaimnieces darbu, uzlabo dzīvokļu higiēnu. Dzīvokļu gazifikācija ir viens no faktoriem, kas tuvina lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļus. Visos republikas rajonos nodibināti gāzes samniecības un ekspluatācijas kantori, kolhozos un padomju saimniecībās strādā īpaši gāzes iekārtu atslēdznieki, tiek iekārtotas sašķidrinātās gāzes balonu noliktavas.

Daļu saimniecību, kas atrodas maģistrālā Dašavas gāzes vada tuvumā, pievieno šiem vadiem, izbūvējot nepieciešamos atzarojumus (Rīgas rajona kolhozs «Ādaži» un zvejnieku kolhozs «Carnikava», Jelgavas rajona kolhozs «Nākotne» u. c., republikā pavisam pašlaik 16 saimniecības).⁵² Šajās saimniecībās dabas gāzi izmanto kā dzīvokļos, tā arī ražošanas objektos. Republikā kopumā lauku dzīvokļos izmanto galvenokārt sašķidrināto gāzi, ko iepilda pie jaunajām komunālajām mājām izbūvētās pazemes cisternās un pa gāzes vadiem pievada virtuvēm, vai arī virtuves apgādā ar nomaināmiem sašķidrinātās gāzes baloniem. Tos pieved no rajona centra vai arī no saimniecībā iekārtotās gāzes balonu noliktavas. Sašķidrinātās gāzes balonu novietošana lauku iedzīvotāju dzīvokļos, pēc mūsu vērojumiem, patlaban ir vispopulārākais gazifikācijas veids, kurš ienācis vistālākajos republikas nostūros un nomalūs esošās viensētās.⁵³ Ar sašķidrināto gāzi 1975. g. bija apgādāti gandrīz 99% no visiem laukos gazificētajiem dzīvokļiem.⁵⁴

Lauku gazifikācija, kas izvērās 60. gadu vidū, attīstās ļoti strauji: ja laikā no 1965. līdz 1975. g. gazificēto dzīvokļu skaits lauku apvidos pieauga 30,95 reizes, tad pilsētu tipa apmetnēs — tikai 2,67 reizes.⁵⁵ Par lauku dzīvokļu gazifikācijas gaitu salīdzinājumā ar dzīvokļu gazifikāciju republikā kopumā uzskatāmu ainu sniedz 9. tabulā sakopotie dati.

Redzam, ka sevišķi strauji gazifikācija laukos vērsās plašumā laikā no 1965. līdz 1970. g., kad saimniecības ekonomiski nostiprinājās un paātrinājās perspektīvo lauku ciematu celtniecība, pieauga lauku iedzīvotāju materiālās labklājības līmenis un izvērās dzīvokļu labiekārtošanas darbi.

Pašreizējā laikā posmā lauku gazifikācijai tiek veltīta īpaša uzmanība. Tā, piemēram, Limbažu rajonā gandrīz 60% no visiem 9. piecgadē gazificētajiem dzīvokļiem atradās laukos, bet no 1976. g. gazificētajiem dzīvokļiem laukos atradās apmēram 85%.⁵⁷

Lauku iedzīvotāju dzīves apstākļus pilsētnieku dzīves apstākļiem perspektīvajos ciematos tuvina arī plaša apmēra ciematu ielu un ceļu tīklu izbūve un labiekārtošana,⁵⁸ kas sākās jau 60. gados, bet sevišķi iz-

9. tabula

Laikā no 1965. līdz 1975. g. gazificētie dzīvokļi (tūkstošos) Latvijā⁵⁶

Dzīvokļi	1965. g.	1970. g.	1971. g.	1972. g.	1973. g.	1974. g.	1975. g.
Gazificēto dzīvokļu skaits gada beigās	159,1	368,7	410,5	453,3	491,6	527,8	564,4
Tajā skaitā lauku apvidos	4,9	60,2	80,4	99,4	117,4	134,6	151,7
No kopējā gazificēto dzīvokļu skaita apgādāti ar sašķidrināto gāzi	110,4	258,5	291,2	325,0	355,2	377,5	402,0
Tajā skaitā lauku apvidos	4,8	60,1	80,0	98,7	116,3	133,3	150,1

12. att. Zvejniekciema vidusskola
1976. g.

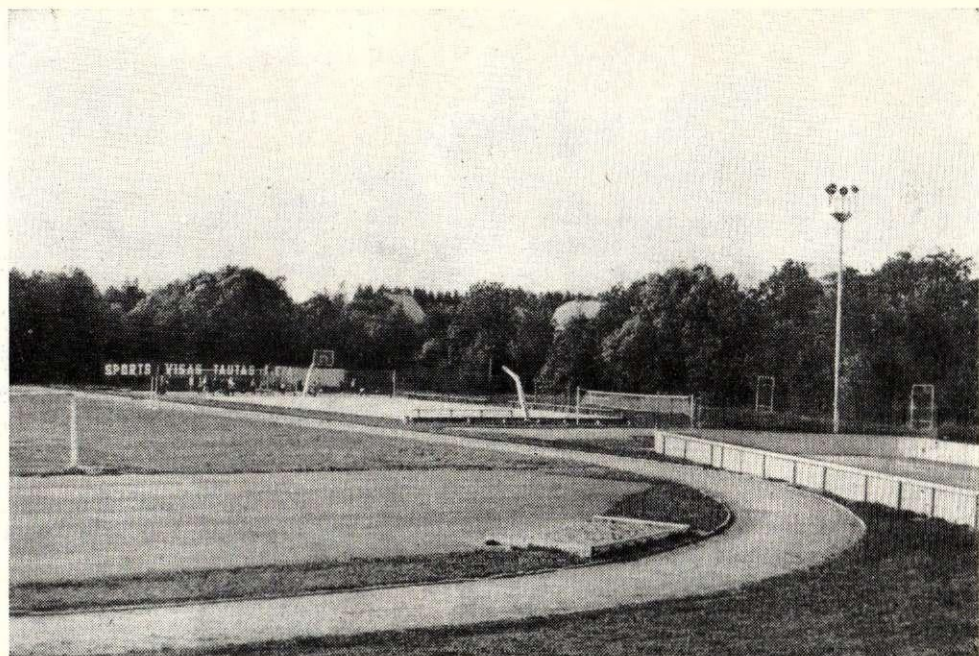
vērsusies mūsdienās. Ciematam cauri ejošās satiksmes maģistrāles vai pievedceļi, ja pati maģistrāle vēl nav asfaltēta, tiek asfaltēti visā ciemata teritorijas garumā (piemēram, Burtņiekos, Riebiņos, Slampē, Suntažos, Tumē, Vārmē u. c.). Vairākos ciematos, piemēram, Madlienā, Raunā, Salā, Slampē, Tumē u. c., asfaltē arī pārējās lielākās ciemata ielas un dzīvojamo māju piebrauktuves. Nolūkā novirzīt tranzittransporta kustību ārpus ciemata vai vismaz ārpus tā sabiedriskā centra un galvenā dzīvojamo ēku masīva tiek pārbūvētas pat maģistrālās šosejas. Tā, piemēram, Slampē tranzitmaģistrāli Tukuma—Jelgavas šoseju, kas, metot likumu, gāja tieši cauri ciematam, iztaisnoja un atvirzīja no ciemata gandrīz 1 km. Salā Jēkabpils—Jaunjelgavas šoseja veda cieši gar jauncelāmām komunālajām dzīvojamām mājām. Šoseju pārcēla nedaudz uz ziemeļiem: pāri Ziemeļu Susējai uzcēla jaunu dzelzsbetona tiltu, pa uzbērtu zemes valni, kurš atdala ciemata dzīvojamo un sabiedrisko zonu no ražošanas zonas, tagad iet maģistrāle. Starp dzīvojamajiem namiem un šoseju iedēstīti koki, dekoratīvi krūmi un izveidots plašs zāliens. Arī Riebiņos Preiļu—Viļānu šoseja, kas likumoja cauri kolhoza «Krasnij Oktjabrj» ciematam, iztaisnota un novirzīta sānis no komunālo dzīvojamo namu apbūves sektora. Jelgavas rajona kolhozā «Nākotne» jaunā ciemata dzīvojamo zonu ceļ nedaudz atstatu no Rīgas—Liepājas maģistrāles, tās vienā pusē; šosejas otrā pusē, tāpat attālināta no tās, atrodas ciemata ražošanas zona. Tukuma rajona kolhoza «Dzimtene» ciematā Tumē smagā transporta kustībai izbūvēts īpašs apkārteceļš. 1977. g. apkārteceļa būvi uzsāka ap Kuldīgas rajona padomju saimniecības «Vilgale» ciematu.⁵⁹ Līdzīgu piemēru ir daudz. Visi šie pasākumi samazina trokšņus ciematā, ievērojamā mērā novērš putekļus, kas rodas no transporta kustības, padara ērtāku iedzīvotāju pārvietošanos, it īpaši pavasara un rudens lietus periodos. Šai sakarā gan jāpiezīmē, ka ielu un ceļu tīkla veidotāji lauku perspektīvajos ciematos nepietiekamu uzmanību velta gājēju ceļiņū—

trotuāru izbūvei. Tāpēc gājēju kustība parasti notiek vai nu pa ielas (ceļa) braucamo daļu, vai arī pa neasfaltēto malu.

Par parastu parādību lauku pilnīgas elektrifikācijas apstākļos kļuvusi arī ciematu ielu apgaismošana naktī ar dekoratīviem apgaismošanas ķermeņiem.

Būtisko atšķirību pārvarešanā lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļos liela nozīme ir mūsdienu prasībām atbilstošu sabiedrisko ēku — skolu, kultūras namu, sporta zāļu, kā arī bērnudārzu, sadzīves pakalpojumu, sabiedriskās ēdināšanas un tirdzniecības uzņēmumu, veselības aizsardzības iestāžu u. c. celtniecībai perspektīvajos lauku ciematos. Kultūras namu celtniecība paver plašas iespējas vispusīga kultūras darba un racionālas atpūtas organizēšanai laukos. Tas labi atspoguļojas Tukuma rajona kolhoza «Dzimtene», Ogres rajona padomju saimniecības «Madliena», Limbažu rajona zvejnieku kolhoza «Brīvais vilnis», Rīgas rajona zvejnieku kolhoza «Selga», Talsu rajona zvejnieku kolhoza «Banga», Valmieras rajona padomju saimniecības «Burtņieki» un citu saimniecību jauncelto kultūras namu darbībā, kas nereti pārsniedz saimniecības un ciema ietvarus, jo kultūras namos notiek visa rajona, starprajonu un pat republikas mēroga pasākumi. Mūsdienu prasībām atbilstošas skolas laukos ļauj pacelt lauku skolēnu sagatavošanas līmeni. Tam liela nozīme zinātniski tehniskās revolūcijas apstākļos, kad laukos strauji aug pieprasījums pēc izglītotiem darba darītājiem. Komunālo pakalpojumu, sabiedriskās ēdināšanas, tirdzniecības uzņēmumu un veselības aizsardzības iestāžu celtniecība ļauj ievērojami uzlabot apkalpojošās sfēras darbību laukos, līdz ar to manāmi ietaupot lauku iedzīvotāju brīvo laiku, ko iespējams izmantot racionālai atpūtai (skat. 2., 10.—13., 21.—25. krās. att.).

Par sabiedrisko un apkalpojošās sfēras celtnu skaitu un atbilstības pakāpi laika prasībām, kā arī par nepieciešamajiem pasākumiem šajā jomā atziņas publicējuši ekonomisti.⁶⁰ Seit sniegsim dažus materiālus par to, kā šis process norit konkrētos ciematos

13. att. Zvejniekieme stadions
1976. g.

un kā ciematos ienāk elementi, kurus vēl pirms vairākiem gadu desmitiem uzskatīja tikai par pilsētnieciskiem.⁶¹

Perspektīvajos lauku ciematos plaši vērojama pirmspadomju laikā celto un vēl izmantojamo skolu ēku uzlabošana un tuvināšana mūsdienu prasībām, kā arī jaunu skolu celtniecība par valsts vai saimniecību līdzekļiem. Dažos no mūsu apsekotajiem ciematiem (Riebiņos, Dundagā u. c.) skolas vēl nesen atradās bijušo muižu pilīs, vairākas skolas bijušo muižu pilīs atrodas vēl patlaban (Mēros, Tumē, Snēpelē, Spārē, Vandzenē, Vārmē u. c.) vai arī vēl darbojas pirmspadomju laikā celtās skolu ēkās (Burtniekos, Palsmanē, Raunā, Slampē, Trikāta, Vijciemā u. c.). Šīs ēkas vairs neatbilst ne mūsdienu sanitāri higiēniskajām, ne arī mācību un audzināšanas darba prasībām. Tāpēc bija nepieciešama to pārveidošana. Celtnes tika kapitāli remontētas, ierīkojot tajās centralizēto ūdensvadu, kanalizāciju un centrāl apkuri, uzlabojot elektrisko apgaismošanu, palielinot logus un veicot citus uzlabojumus (Raunā, Vārmē). Vairākām no šīm skolu ēkām tika uzceltas piebūves vai papildu korpusi, kuros ierīkoja mūsdienu prasībām atbilstošas mācību telpas vai internātus (Ēdolē, Palsmanē, Pūrē, Tumē, Burtniekos), vienlaikus uzlabojot arī iepriekšējās celtnes, kuras joprojām tiek izmantotas. Pozitīvi vērtējama ciemu un skolu darbība, saglabājot, rūpīgi kopjot, papildinot un labiekārtojot pie vecajām skolu ēkām esošos parkus, koku audzes, augļu dārzus un citus stādījumus (Ezerniekos, Palsmanē, Raunā, Sesavā, Vārmē u. c.), lai tādējādi bagātinātu ciematu ainavu un celtu to estētisko vērtību.

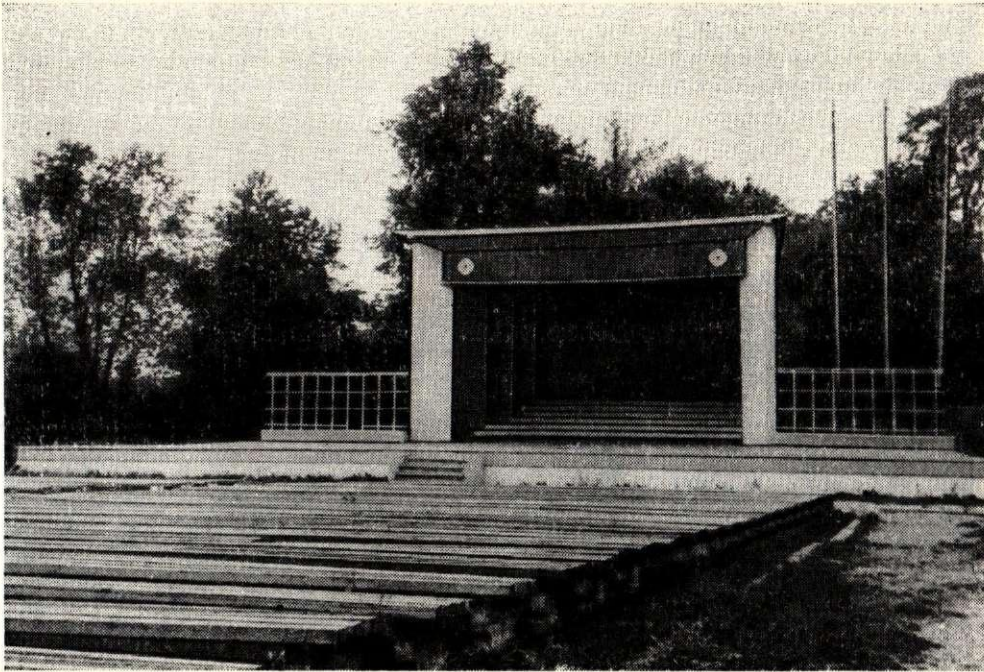
Tomēr visraksturīgākā iezīme skolu celtniecībā perspektīvajos lauku ciematos ir jaunu, mūsdienu prasībām atbilstošu skolu celšana. Skolu ēkas ceļ gan pēc tipveida, gan pēc individuālajiem projektiem. Labiekārtojuma ziņā tās ne ar ko neatšķiras no pilsētu skolu celtnēm. Ar savu arhitektonisko izveidojumu tās lauku ciematos ievieš noteiktus pilsētbniecības elementus. Krietnai daļai no šīm skolu celtnēm salī-

dzinājumā ar pilsētu skolām ir pat ievērojamas priekšrocības; plašākas iespējas izvēlēties apbūvei brīvu teritoriju ar skolai sevišķi piemērotu reljefu ļauj ap skolu izveidot īpašu ainavu. Tās dominante ir pati skolas ēka, ap kuru grupējas bagāti apstādījumi, plaši zāļu laukumi, ūdens baseini, sporta kompleksi, izmēģinājumu lauciņi u. c.

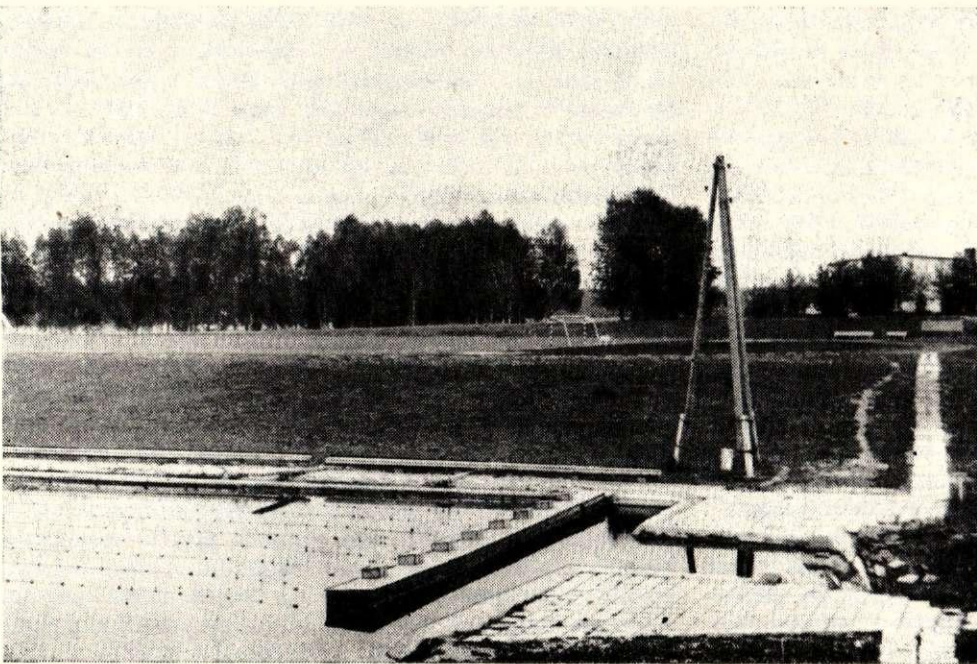
Mūsu apsekotajos perspektīvajos ciematos konstatējami vairāki visai veiksmīgi šādi risinājumi. Rīgas rajona zvejnieku kolhoza «Zvejnieks» centrā Zvejniekiemā pēc arhitektes M. Staņas eksperimentālā projekta līdzās ciemata dzīvojamai zonai laikā no 1962. līdz 1964. g. uzcelta moderna, formās visai īpatnēju vidusskolas ēka (12. att.) 400—450 skolēniem. Ēka novietota satiksmei ļoti ērtā vietā — Rīgas—Tallinas šosejas malā, Aģes upes paaugstā kreisā krasta līdzenumā. Ap skolu iekārtoti bagāti apstādījumi un izmēģinājumu lauciņi. Skolas apstādījumi saplūst ar tiem apstādījumiem, kas izveidoti ap tuvumā esošo kolhoza valdes ēku — kultūras namu. Tādā kārtā ap šīm divām ciemata sabiedriskā centra ēkām veidojas Zvejniekieme parks. Zemāk par šo parku un skolu Aģes upes līča līdzenumā iekārtots Zvejniekieme stadions (13. att.). Stadionā ierīkoti futbola, hokeja, volejbola, basketbola un tenisa laukumi, skrejceļi, vieglatlētikas sektori. Pie skolas pāri Aģei trosēs iekārtas kājnieku tiltiņš, kas savieno Zvejniekieme sabiedrisko un ražošanas zonu ar upes labajā krastā esošo viengimenes māju apbūves sektoru.

Zvejnieku kolhoza «Brīvais vilnis» ciematā Salacgrīvā citāds risinājums. Te kolhoza valdes un kultūras nama ēka uzcelta pašā pilsētiņas centrā Salacas labajā krastā kolhoza ražošanas objektu — ostas, darbnīcu u. c. tiešā tuvumā. 60. gados pēc tipveida projekta par kolhoza līdzekļiem uzceltā vidusskola vairāk nekā 700 skolēniem novietota pilsētas nomalē piekrastes priekulājā starp Tallinas šoseju un jūru.

Skolas tiešā tuvumā atrodas labiekārtots stadions ar futbola laukumu, skrejceļiem, vieglatlētikas sektoriem, tribīnēm 5000 skatītājiem, arī hokeja laukums

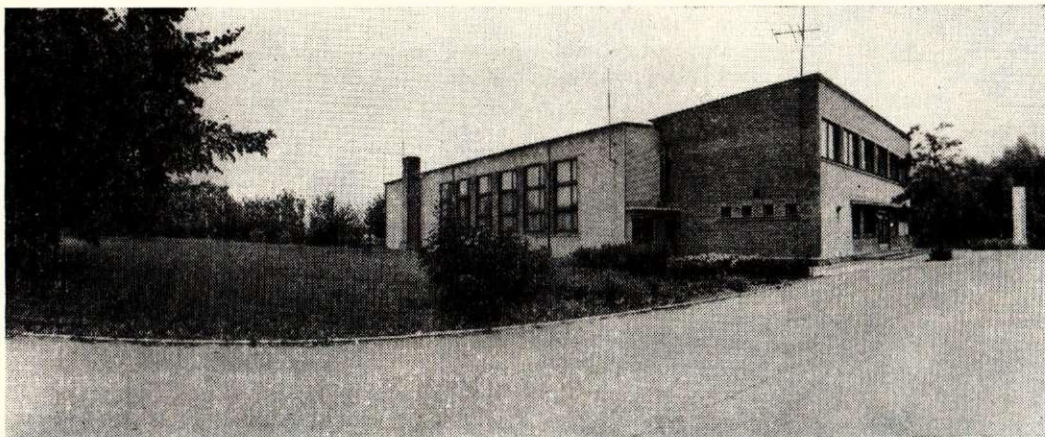
14. att. Vasaras estrāde Madlienā 1976. g.

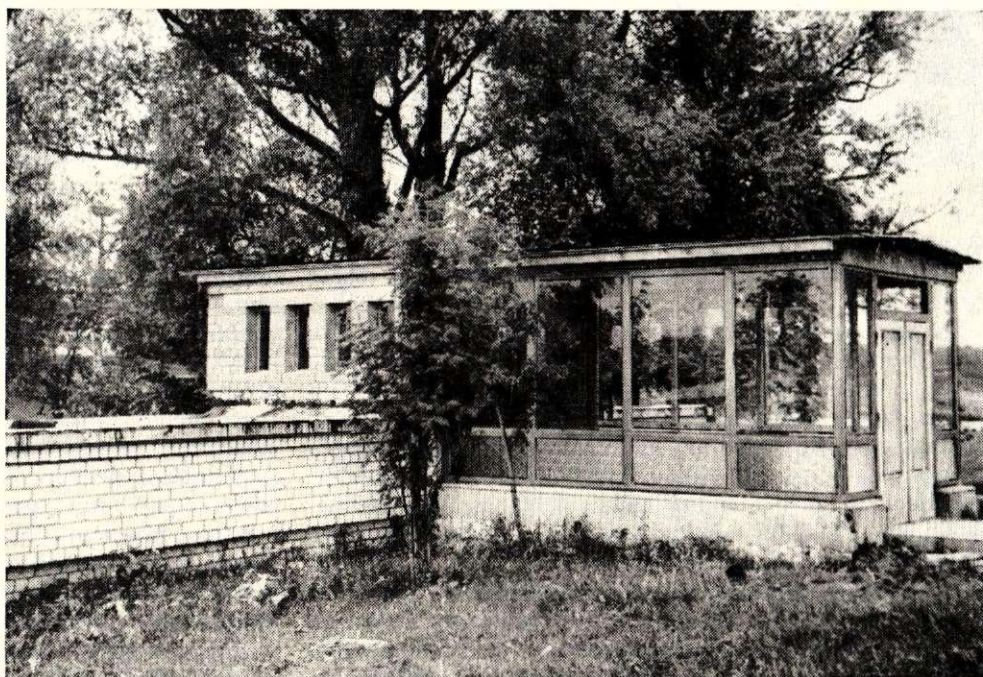
15. att. Vasaras tipa peldbaseins Madlienā 1976. g.

ar skatītāju tribīnēm. Stadionā ir arī ģērbtuves sportistiem, telpas sacensību tiesnešiem un medicīniskajam personālam. Vasaras periodā hokeja laukumu pārveido par volejbola un basketbola laukumiem. Stadiona skrejceļiem, vieglatlētikas sektoriem, hokeja resp. volejbola un basketbola laukumiem gumijotā bituma segums. Stadiona un skolas tuvumā nākotnē paredzēts uzcelt slēgtu peldbaseinu. Stadiona ziemeļu galam pieslēdzas vasaras estrāde, kas paredzēta līdz 1200 dziedātājiem. Labi koptais jūrmalas priedulājs kopā ar skolu, stadionu un vasaras estrādi veido Salacgrīvas Zvejnieku parku — pilsētas iedzīvotāju atpūtas zonu. Te notiek gan saimniecības un pilsētas, gan Limbažu rajona un starprajonu, gan republikas mēroga kultūras darba un sporta pasākumi (dziesmu un deju svētki, Zvejnieku dienas sarīkojumi, spartakiādes u. c.).

Ogres rajona perspektīvajā lauku ciematā Madlienā, kas ir padomju saimniecības «Madliena» centrs, Abzas upītes augstā labā krasta nogāzē 1972. g. pēc individuāla projekta par saimniecības līdzekļiem uzcelta jauna moderna vidusskolas ēka (skat. 1. krās. att.) līdz ar internāta korpusu un plašu sporta zāli. Pie tās sporta spēļu laukumi arī brīvā dabā. Kā internātu, tā sporta zāli ar mācību korpusu savieno segtas pārejas. Kompleksa izveidojumā un aparārē daudz interesantu arhitektūras detaļu, kas celtni padara visai dekoratīvu. Ap skolu saglabāti apkārtne augošie lieli koki, ierīkoti dzīvžogi, puķu stādījumi, plaši zāļu laukumi, atpūtas stūrīši, asfaltēti

16. att. Kultūras nams Madliēnā 1976. g.

17. att. Jauncejamā sporta šautuve Madliēnā 1976. g.

un ar betona plāksnēm izlikti celiņi. Netālu no skolas gleznainas stāvas nogāzes malā ierīkota vasaras estrāde (14. att.), kuru apņem lielu koku audze un no kuras paveras plašs skats uz apkārtni. Ielejā pie skolas Abzas upīte aizsprostota; te izveidots atklāts vasaras tipa peldbaseins (15. att.). Skolai pretējā upītes krastā izbūvēts Madlienas stadions un tā tiešā tuvumā kultūras nams (16. att.) un sporta šautuve (17. att.). Ap kultūras namu košuma krūmu un koku stādījumi, kas ar laiku izveidos Madlienas parku. Visā ansamblī prasmīgi izmantots apkārtnes reljefs, radīti optimālie apstākļi ciemata un tā apkārtnes iedzīvotāju atpūtai, sportam, kultūras un izglītības darbam, jo kultūras nams, skola, estrāde un sporta komplekss atrodas padomju saimniecības «Madliena» centrālā ciemata dzīvojamās zonas tiešā tuvumā.

Līdzīga situācija veidojas Jēkabpils rajona PSKP XXV kongresa padomju saimniecības centrālajā ciematā Salā. Te ap ciemata centrālo laukumu, kam piekļaujas vairākstāvu nami, uzbūvēta saimniecības administratīvā ēka, pēc individuālajiem projektiem veidots kultūras nams (skat. 21. krās. att.) un skolas

pirmā kārtā — mācību korpus. Patlaban nobeigumam tuvojas lielas modernas sporta zāles būvdarbi. Tāpat kā Madliēnā, zāli ar mācību korpusu savienos slēgta pāreja. Abās zālēs, kā Madliēnā, tā Salā, ierīkotas visas sportistiem nepieciešamās palīgtelpas — gērbtuves, dušas, medicīnas kabineti u. c. Sporta zāles tiešā tuvumā Salā ceļ stadionu. Salā, tāpat kā Madliēnā, prasmīgi tiek izmantots apkārtnes reljefs — sabiedriskās ēkas kā dominantes ceļ augstienes nogāzēs, izveidojot tām nepieciešamās terases, uzejas, dekoratīvos apstādījumus, baseinus u. tml.

Modernas skolas ēkas uzceltas arī Valkas rajona Palsmanes ciema kolhoza «Oktobris» centrālajā ciematā Variņos un Ogres rajona padomju saimniecības «Ogre» centrālajā ciematā Jumpravā, bet Tukuma rajona padomju saimniecības «Zemgale» centrālajā ciematā Slampē skola atrodas celtniecības stadijā. Skolas celtas pēc individuālajiem projektiem dzīvojamās zonas tiešā tuvumā, Variņos blokā ar kolhoza valdes un kultūras nama ēku, Slampē — netālu no kultūras nama diķu kaskādes krastā. Arī šo skolu tuvumā tiks izveidoti labiekārtoti stadioni, peldētavas u. tml.

18. att. Bērnodārzs Rauna
1976. g.

Sistemātiskā skolu celtniecības darbā Padomju Latvijas laukos laikā no 1946. līdz 1975. g. uzceltas 210 vispārīzglītojošās skolas, kas sastāda vairāk nekā 51% no visā republikā minētajā laikā uzcelto skolu kopskaita. Šajās skolās varēs mācīties 73 200 skolēnu. 29 skolas (13,8% no laukos uzcelto skolu skaita) 4100 skolēniem uzceltas par kolhozu līdzekļiem.⁶² 70. gadu sākumā 88% lauku vidusskolu un 72% astoņgadīgo skolu atradās perspektīvo ciematu teritorijās.⁶³

No aplūkotā materiāla secināms, ka labāk izbūvētajos perspektīvajos lauku ciematos veidojas mūsdienu prasībām atbilstoši izglītības, kultūras un sporta dzīves kompleksi, kuros ietilpst kultūras nami, vasaras estrādes, skolas, sporta celtnes un laukumi. Tie nodrošina iespēju cauru gadu šajos ciematos veikt mērķtiecīgu aktīvu izglītības, kultūras un sporta darbu, kas agrāk bija iespējams tikai pilsētās, kur bija atbilstoša materiālā bāze.

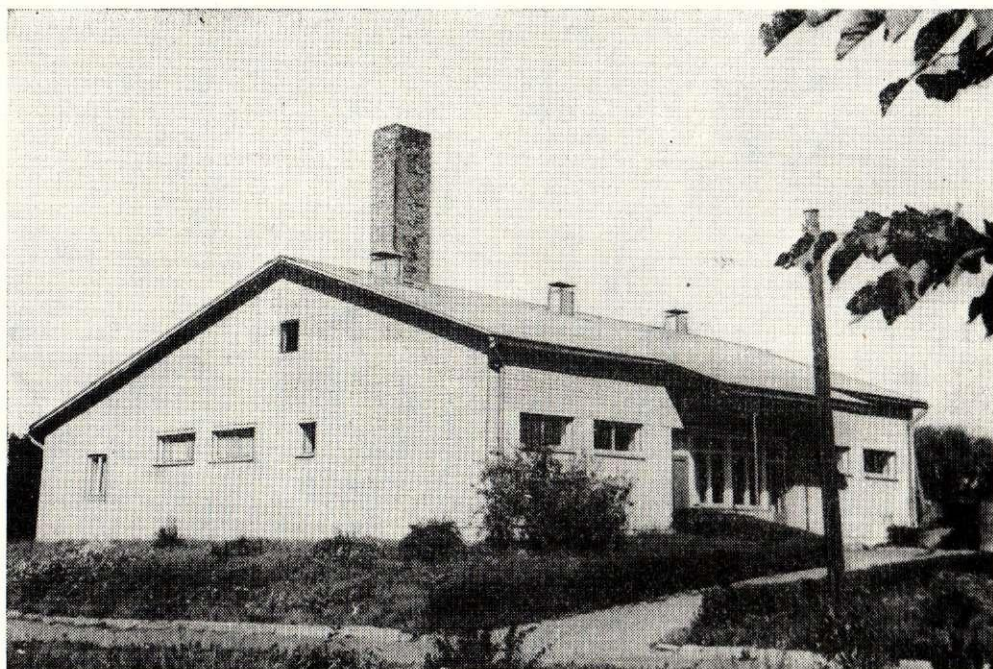
Nopietna problēma laukos ir pirmsskolas vecuma bērnu iestāžu, kā arī sadzīves pakalpojumu uzņēmumu celtniecība vai iekārtošana tiem piemērotās telpās. Patlaban lauku iedzīvotāju vajadzības pēc bērnodārziem nodrošinātas 14% apmērā, bet pēc dažādiem sadzīves pakalpojumiem — 9—43% apmērā.⁶⁴

Ekspedīciju materiāli⁶⁵ rāda, ka bērnodārzus un mazbērnu novietnes galvenokārt ceļ ekonomiski spēcīgākās saimniecības, kurās izvērsusies ciematu celtniecība un šajos ciematos jau dzīvo lielāks cilvēku skaits, kā arī saimniecības, kuru ciemati veidojas bieži apdzīvotās vietās. Bērnodārzi parasti celti pēc tipveida projektiem iespējami gleznainās vietās vai nu komunālo dzīvojamo māju tuvumā (Kroņaucē, Madlienā, Riebiņos, Salā, Slampē u. c.), vai arī ārpus komunālās apbūves (Ezerniekos, skat. 22. krās. att., Raunā) kādā bieži apdzīvotās vietas brīvā apbūves gabalā. Nereti bērnodārziem piešķirti visai prāvi apbūves gabali (Kroņaucē, Raunā u. c.), kas dod iespēju izveidot plašus spēļu un rotaļu laukumus, baseinus ar strūklakām, zāļu laukumus u. tml. (18. att.). Līdz ar to šādos lauku bērnodārzos iespējams radīt ievērojami labākus apstākļus nekā pilsētu bērnodārzos.

Sadzīves pakalpojumu uzņēmumiem vai to pieņemšanas punktiem ceļ vai nu speciālas ēkas (Burtņiekos, Madlienā, Raunā) sabiedriskā centra vai komunālās apbūves sektora tuvumā, vai arī ierāda telpas kādā

citam nolūkam celtā ēkā (Ezerniekos, Vārmē). Līdzīgās vietās ceļ arī pirtis (Madlienā, Raunā, Slampē) (19. att.). Aktuāla problēma, kas saistīta ar perspektīvo lauku ciematu labiekārtošanu un palielkošu estētisku vērtību radīšanu, ir arī apstādījumu ierīkošana un kopšana. Ciematos, kurus veido bijušos muižu vai pagastu centros, bieži apdzīvotās vietās u. tml., kur ciematu teritorijā ietilpst vai tām pieguļ veci parki, alejas, birztales, izteiksmīgi mežu stūri, cenšas saglabāt un kopt esošos apstādījumus. Ciematos, kurus ceļ pilnīgi jaunās vai līdz tam reti apdzīvotās vietās, kur nav kaut cik vēra ņemamu dekoratīvu stādījumu vai savvaļā augošu koku, parasti ierīko jaunus apstādījumus. Kā vienā, tā otrā gadījumā rezultāts atkarīgs no saimniecību vadošo darbinieku un speciālistu, padomju iestāžu, sabiedrisko organizāciju un pašu iedzīvotāju aktivitātes un rūpības, tāpat arī no tā, cik dziļas un spēcīgas attiecīgajā apvidū ir apstādījumu veidošanas un kopšanas tradīcijas. Nereti jaunākā un vidējā paaudze šīs tradīcijas nav pārņēmusi, bet vecākā sāk aizmirst. Tad jaunie ciemati veidojas kaili un neizteiksmīgi, tāpēc nav jābrīnās, ka iedzīvotāju vidū tie nav populāri. Šajā jomā veicams sistemātisks audzināšanas darbs, jāpropagandē labāko ciematu darba pieredze un rezultāti. Jautājums par apstādījumu ierīkošanu ir visai aktuāls, jo, pieaugot apdzīvotības blīvumam un tehnikas izmantošanas intensitātei, arī lauku perspektīvajos ciematos izvirzās gaisa tīrības problēma.

No mūsu apsekotajiem ciematiem⁶⁶ pozitīva pieredze un labi panākumi apstādījumu ierīkošanā un kopšanā ir samērā daudziem. Vairākas saimniecības apzaļumošanas darbu izvērsanu ciematos plāno nākotnē, kad būs ierīkoti inženiertehniskie tīkli un līdz ar to izbeigusies nepieciešamība veikt plašākus zemes darbus. Ievēribu it īpaši pelna padomju saimniecības «Burtņieki» pieredze. Saimniecības centrālais ciemats veidojas bij. Burtņieku muižas centrā gleznainajā Burtņieku ezera krastā, kur pie vecajām pilsdrupām pēc individuālā projekta uzcelta saimniecības administrācijas un kultūras nama ēka. Tās tiešā tuvumā saglabātas bijušās muižas celtnes — arhitektūras pieminekļi —, kurām piekļaujas plašais labi koptais Burtņieku parks ar diķiem, celiņiem un krāšņām ainavām (skat. 3., 25., 28. krās. att.). Gar celiņiem, kas ved uz ciematu, un pašā ciematā saglabātas lielo ozolu un citu koku alejas, kas jau no

19. att. Pirts Raunā 1976. g.

liela attāluma norāda uz ciemata atrašanās vietu. Burtnieku parkam un alejām piekļaujas pārējās sabiedriskās ēkas — jaunceltā astoņgadīgā skola, ciema padomes izpildu komiteja ar sakaru nodaļu, ēdnīcas un veikala ēka, bērnudārzs, kā arī dzīvojamā zona ar komunālajām un viengimenes dzīvojamām mājām (skat. 11. krās. att.).

Arī perspektīvais lauku ciemats Rauna izvietots skaistā vietā — krāšņas, plašas, kokiem apaugušas gravas nogāzēs un ap tām. Gravai cauri tek straujā likumotā Raunas upe. Gravas zemākajā un līdzenākajā vietā atrodas Raunas vēsturiskais centrs, kurā izvietota lielākā daļa ciemata iestāžu un uzņēmumu. Ciematā daudz puķu un citu stādījumu. Iebraucot Raunā, vienalga no kuras puses, ceļš nolaižas gravā un skatienam paveras krāšņas ainavas. Pāri ciematam kā pašas dabas radītas dominantes gravas pretējās pusēs paceļas divi vēstures pieminekļi — lieliem bērziem apaugušais seno latgaļu pilskalns — Tanīsa kalns Cēsu ceļa malā un kalns ar Rīgas arhibīskapa pils drupām starp ceļiem, kas ved uz Pleskavas šoseju un Lisu. Ap pilsdrupām plešas rūpīgi koptais Raunas parks. Tā vienai malai piekļaujas astoņgadīgā skola, LRTNK Cēsu rajona apvienības ražošanas korpusi, kā arī jaunā moderni celtā administratīvā ēka, otrajai malai — apvienības darbiniekiem celtās dzīvojamās mājas, kas izvietotas plašā nokalnē, tajā izplanējot būvēm nepieciešamos līdzenumus un izveidojot terases, kas dod iespēju vienāda lieluma būvķermeņus celt dažādos līmeņos. Terases savieno kāpnes un asfaltēti celiņi. Ap mājām plaši zāļu laukumi un puķu dobes (skat. 13., 26., 27. krās. att.).

Ievēribu pelna darbs, ko LRTNK Cēsu rajona apvienība veic ražošanas korpusu un dzīvojamo māju apkārtnes labiekārtošanai. Tā, piemēram, starp skolu, ražošanas korpusiem, apvienības jauno administratīvo un kultūras nama ēku uzstādīnāta nelielu ūdenskrātuvju — diķu kaskāde, ierīkoti grantēti un ar betona plāksnēm izklāti celiņi, ieaudzētas apstādījumu joslas. Pie diķiem saglabāti to tuvumā augošie lielie

koki, iekārtoti atpūtas stūrīši, kur strādnieki labprāt mēdz uzturēties vasaras dienās.

Raunas upes labā krasta nogāzē līdzās dzīvojamai zonai labi pārskatāmā vietā pie Lisas ceļa veidojas ciemata jaunās komunālās apbūves otra daļa — kolhoza «Sarkanais Oktobris» vairākstāvu daudzdzīvokļu mājas. Otrajā nogāzē pie Valmieras ceļa viengimenes mājas ceļ gan kolhoznieki, gan citās organizācijās strādājošie raunēnieši. Te veidojas divas jaunas ielas. No abiem jaunceltņu rajoniem paveras plašs skats uz gravas pretējā pusē esošo jauno apbūvi, uz Raunas vēsturisko centru un zaļumu masīvu.

Citāda rakstura apstādījumi iekārtoti Kuldīgas rajona kolhoza «Vārme» centrālajā ciematā Vārmē, ko ceļ pie Vecvārmes—Kables ceļa un kam cauri tek Vārmes upīte. Reljefs ir līdzens, ar atsevišķiem nelieliem pacēlumiem. Ciemata centrā atrodas dabas aizsardzības objekts — Vārmes parks. Parka teritorijā atrodas astoņgadīgā skola un krejotava. Parku paplašina ap skolu iestādītais ābeļu dārzis un lielo koku dzīvžogi. Vienā pusē dzīvžogi savienojas ar gleznainu birztalu un lielu liepu audzi, kurā ierīkota vasaras estrāde, otrajā — ar koku audzēm gar upītes krastiem un uzstādīnāto diķu kaskādi. Parkam piekļaujas jaunveidojams skvērs ar alpinārijiem. Apkārt skvēram izvietojušās kolhoza valdes ēka un viengimenes dzīvojamās mājas, kas uzceltas 60.—70. gados, ar saviem apstādījumiem. Parkam pretējā ceļa pusē izrakts diķis, ap kuru lielu bērzu grupa un laukums. Tā vienā malā uz īpaši izveidotās terases uzcelts pārtikas preču veikals un ēdnīca, otrā — trīsstāvu astoņpadsmit dzīvokļu 103. tipveida sērijas nams. Seit saglabātas lielās ābeles, kas augušas kādreizējos bijušo viensētu dārzos. Ceļot jauno perspektīvo ciematu, tiek saglabāti lielie bērzi Vecvārmes—Kables ceļa malā, kā arī citi vērtīgie koki. Šāda saudzīga attieksme pret kokiem vērtējama visai pozitīvi. Lieli nopelni šai ziņā ir kolhoza galvenajam dispečeram apzaļumošanas entuziastam R. Dravniekam: lieliski apstādījumi ierīkoti ap viņa ģimenes māju un tās tuvākajā apkārtņē.

20. att. Skvērs pie jaunceltā kultūras nama Ogres rajona kolhoza «Suntaži» centrālajā ciematā Suntažos 1976. g.

Dravnieku ģimenes paraugam seko arī citi ciemata iedzīvotāji, tāpēc labi kopti košumdārzi te nav retums (skat. 4., 5. krās. att.).

Ciematos, kas jau izauguši vai vēl aug vietās, kur nav plašu vēsturiski izveidojušos parku vai lielu koku audžu, apzaļumošana notiek, veidojot jaunus stādījumus. Šādā sakarā jau pieminējam Madlienu un Zvejniekiem. Ierīkojot jaunus apstādījumus, pēc mūsu vērojumiem, par paraugu ņem pilsētu jauno dzīvojamo namu mikrorajonus un 1) iekārto zāļu laukumus ap atsevišķām ēkām un to grupām, 2) stāda košumkrūmus, atsevišķus kokus vai to grupas starp ēkām esošajos laukumos, 3) ieaudzē koku rindas un dzīvžogus gar ielu malām, lai tādējādi mazinātu ielas trokšņus dzīvokļos, 4) kombinē dažādas arhitektūras mazās formas (strūklakas, baseinus, piemiņas akmeņus, skulptūras, alpinārijus u. tml.) ar puķu un košuma krūmu stādījumiem, 5) uzstādina ūdenskrātuves un veido apstādījumu joslas to krastos.

Arī jaunu stādījumu ierīkošanā mūsu apsekotajos ciematos ne mazums labu paraugu. Tā, piemēram, Dobeles rajona kolhoza «Tērvete» centrālajā ciematā komunālo namu apbūves laukums, kam piekļaujas kolhoza valde un bērnudārzs, no abiem garāmejošajiem ceļiem atdalīts ar kupli saaugušu koku rindu, kas nodar par trokšņu ekrānu. Līdzās bērnudārzam uzstādīnāts diķis, tā krastos dažādi koku un krūmu stādījumi. Starp dzīvojamām mājām plaši zālieni, dekoratīvi puķu, krūmu un koku stādījumi. Starp atsevišķām ēkām asfaltētas piebrauktuves, asfaltēti vai ar betona plāksnēm izklīti gājēju celiņi.

Jēkabpils rajona PSKP XXV kongresa padomju saimniecības centrālajā ciematā Salā dzīvojamā zona atrodas starp Jēkabpils—Jaunjelgavas šoseju un Ziemeļu Susējas upi. Daļa komunālo dzīvojamo ēku celtas līdzenumā, daļa — nogāzē. Tā kā agrāka laika stādījumu šajā teritorijā nav, starp dzīvojamām mājām ierīkoti plaši zāļu laukumi, izveidotas atsevišķas dekoratīvu krūmu grupas un koki. Tomēr visvairāk koku iestādīts starp šoseju un dzīvojamām ēkām. Mazās arhitektūras formas — no dolomītiem mūrētās nogāzes un terašu atbalstsienas, kāpnes, baseins, izmūrētas puķu dobes u. c. — kopā ar stādījumiem redzamas ap ciemata centrālo laukumu, nokalnē izbūvēto kultūras namu un skolu (skat. 21. krās. att.).

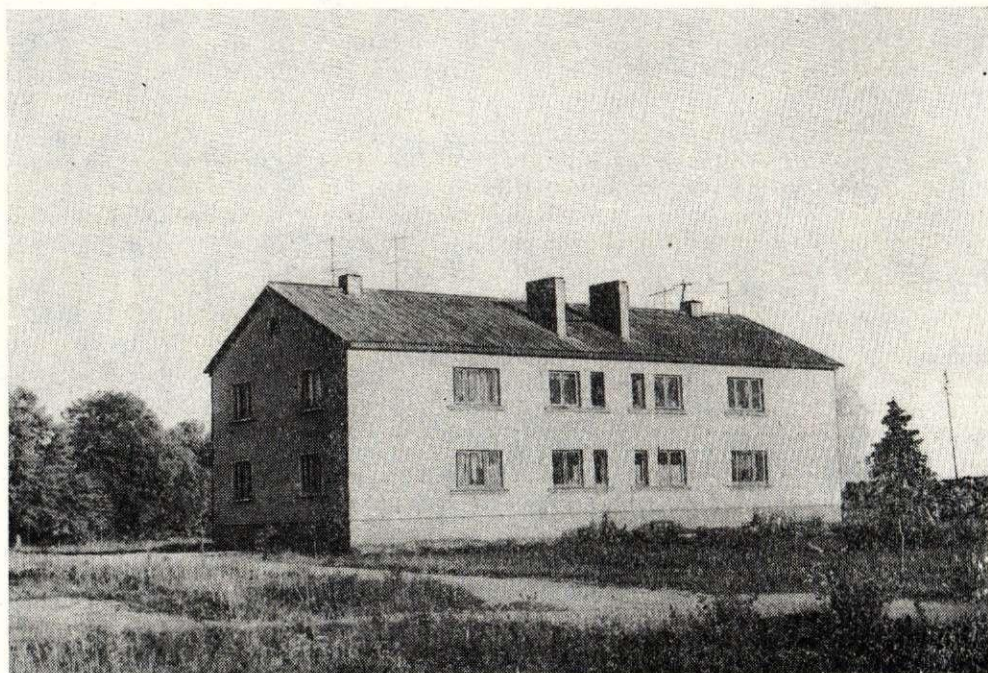
Ogres rajona perspektīvā lauku ciemata Suntaži

centrā ap kolhoza 1972. g. uzcelto valdes un kultūras nama ēku izveidots plašs skvērs ar labi koptu zālāju (20. att.). Tam stūros un celiņa malās bagāti puķu un dekoratīvu krūmu stādījumi. Skvēra vidū strūklaka ar nelielu baseinu, akmeņdārzs un soliņi atpūtai, bet vienā galā izrakts diķis. Ap kultūras nama pirmo stāvu izbūvēta galerija, tās kolonnas apaudzētas vīteniem. Šādi apstādījumi — zāļu laukumi, košumkrūmi un baseins kā to papildinājums — arī pie kolhoza komunālajām dzīvojamām mājām.

Tukuma rajona padomju saimniecības «Zemgale» centrālajā ciematā Slampē jau uzcelts vairāk nekā 10 vairākstāvu komunālo dzīvojamo māju, bet apstādījumu ierīkošanai ap tām diemžēl veltīts maz uzmanības. Bagātāki stādījumi un koku audzes ir vienīgi ap sabiedriskajām celtnēm — ap padomju saimniecības administrācijas ēku, bērnudārzu, skolu un jauncelto kultūras namu. Ciemata zaļā zona tiks izveidota nākotnē ap diķu kaskādi, kura uzstādīnāta, aizdam bējot Slampes upīti. Šīs ūdenskrātuves atradīsies ciemata sabiedriskā centra vidū, ar tām robežosies arī daļa no dzīvojamās zonas. Ūdenskrātuvēm dienvidu pusē paliks daļa sabiedrisko ēku — padomju saimniecības administrācijas ēka, bērnudārzs, ēdnīca, pasts, ziemeļu pusē — jaunceltais kultūras nams, vidusskola un sporta komplekss. Te atrodas arī divi jau minētie mazās arhitektūras objekti — memoriālā siena Lie-lajā Tēvijas karā kritušo Padomju Armijas karavīru atdusas vietā pie jaunā kultūras nama un piemiņas akmens Tukuma—Jelgavas šosejas malā, kas uzstādīts tās dienas atcerei, kad tika pabeigta padomju saimniecības zemju meliorācija.

Arī Tukuma rajona kolhoza «Dzimtene» centrālais ciemats Tume praktiski veidojas jaunā vietā Tukuma—Kuldīgas lielceļa malā. Pašreiz ciemata apstādījumus veido dzīvžogs — trokšņu ekrāns gar lielceļu, lielu koku grupa ap skolu, augļu dārzi pie 60. gados celtajām viengimenes dzīvojamām mājām un atsevišķas ciematam piegulošas savvaļas koku audzes. Ciematam cauri tek divi strauti, kuru gultnes veido nelielas lēzenas ieplakas. Ieplakās paredzēts uzstādīnāt ūdenskrātuvju kaskādi, kuras krastos izveidos Tumes parku ar brīvdabas estrādi, divām zaļumu joslām, atpūtas stūrīšiem un celiņu sistēmu, kas savienos ciemata atsevišķos dzīvojamo namu sektorus ar sabiedrisko centru augstienē starp abām zaļumu joslām. Tiks bagātināti arī apstādījumi gar cie-

21. att. Komunālā dzīvojamā māja pie fermas padomju saimniecībā «Zemgalē» (Tukuma raj.) 1976. g.

mata ielām, pie atsevišķām sabiedriskām celtnēm un komunālajām dzīvojamām mājām.

Nopietna problēma perspektīvajos lauku ciematos ir celtniecības laikā ierīkoto apstādījumu vēlākā kopšana un papildināšana, jo tikai nedaudzās saimniecībās darbojas speciālists daļdārznieks, kurš varētu šo darbu vadīt un sniegt padomus ciematu iedzīvotājiem. Ekspedīciju materiāli rāda, ka apstādījumu kopšana un papildināšana visbiežāk notiek uz sabiedriskiem pamatiem vai arī ir atstāta pašplūsmei. Rezultātā gan veseli ciemati, gan to atsevišķas daļas netiek pienācīgi uzkoptas un zaudē daudz no savas iespējamās pievilcības.

Lauku iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanās pilsetnieku dzīves apstākļiem notiek arī ārpus perspektīvajiem lauku ciematiem — palīgcīematos, dažādās bieži apdzīvotās vietās, apmetnēs, kas atrodas ražošanas objektu tuvumā, un arī viensētās. Šajās dzīves vietās, pēc 1972. g. datiem, dzīvoja 79% lauku iedzīvotāju, pie kam 40% no aptaujātajiem viensētņiem tuvākajā laikā negatavojās pārcelties uz dzīvi ciematos.⁶⁷ Visās šajās apmetnēs nemitīgi tiek uzlabots vecais dzīvojamais fonds un celtas jaunas dzīvojamās mājas, kaut arī celtniecības intensitāte dažādās apmetnēs ir atšķirīga un atkarīga no dažādiem faktoriem. Palīgcīematos un pie ražošanas objektiem tiek celtas kā komunālās, tā viengimenes dzīvojamās mājas (21. att.), pārējās apmetnēs — galvenokārt individuālās. Tā kā par šo procesu statistikas ziņas ir visai nepilnīgas, sniedzam tā norises ainu pēc etnogrāfu laikā no 1972. līdz 1978. g. notikušo ekspedīciju materiāliem, nepretendējot uz jautājuma izsmeltošu analīzi un galveno uzmanību veltot procesa norisei viensētās, viensētu grupās un bieži apdzīvotās vietās.

Padomju Latvijas lauku viensētās, viensētu grupās un bieži apdzīvotās vietās vienā dzīvojamā mājā nereti mit vairākas ģimenes. Tas īpaši sakāms par kādreizējo vecsaimniecību lielajām dzīvojamām mājām,⁶⁸ kas atrodas pie fermām u. c. ražošanas objektiem. Lai ēkās varētu dzīvot vairākas ģimenes, daļa no tām

pārbūvētas: ēkās citādi izkārtotas telpas, pārveidota apkures sistēma, palielināti logi, ierīkotas vairākas ieejas u. tml. Nereti tām pārveidota arī ārpuse — uzlikti azbestcimenta plākšņu jumti, ēkas no ārpuses apmestas vai apšūtas ķieģeļiem u. tml. Diemžēl konstatēti gadījumi, kad šo māju iedzīvotāji un saimniecību attiecīgie darbinieki nevelta pienācīgu uzmanību celtnu rūpīgai kopšanai, lai gan tuvākajos gados nav paredzama iedzīvotāju pārvietošana uz citiem mājokļiem. Jāiegaumē, ka labi uzturētu un labiekārtotu dzīvokļu trūkums ir viens no faktoriem, kas sekmē biežu personāla maiņu pie šādām mājām esošos ražošanas objektos.

Parasti gan viensētu dzīvojamās mājās dzīvo tikai viena ģimene. Jāpiezīmē, ka viensētu dzīvojamo māju tehniskais stāvoklis nereti ir atkarīgs tieši no iedzīvotāju sastāva un viņu attieksmes pret pašreizējo dzīves vietu. Daļa ģimeņu viensētās dzīvo jau vairākās paaudzēs, daļa — garāku vai īsāku laika posmu, bet daļa tajās apmetusies tikai nesen. Ja viensētu iedzīvotāji dzīvi viensētās uzlūko tikai par pagaidu posmu, tie parasti nepievērš tās kopšanai uzmanību. Rezultātā laukos ir zināms daudzums arī tādu viensētu, kas ar savu izskatu bojā lauku ainavu un labiekārtojuma ziņā nekādi neatbilst mūsdienu prasībām. Turpretim tie lauku iedzīvotāji, kuri tuvākajā laikā negatavojās pārcelties no viensētām uz dzīvi ciematos u. tml., it īpaši, ja ir jaunākās vai vidējās paaudzes cilvēki, veic plašus dzīvojamo māju uzlabošanas darbus: izmaina ēku plānojumu, izbūvē jumta stāvu, uzlabo apkures ierīces un dažkārt ierīko pat centrālapkuri, maina ēkas iekšsienu apdari, ārsienas apmet vai apšuj ar ķieģeļiem, uzliek jaunu azbestcimenta plākšņu jumtu, grīdas pārklāj ar finiera, presētā kartona vai linoleja plāksnēm un veic citus darbus. Sastopamas arī viensētas, kurās ierīkots ūdensvads, kanalizācija, vanna un karstā ūdens piegāde no boilerā. Reizēm kapitāli tiek pārveidota tikai mājas daļa, iekārtojot tajā modernu viesistabu un vēl kādu uzlabotu telpu, turpretī pārējā daļā veic tikai nelielu remontu. Parasti tas ir

gadījumos, kad viensētā pastāvīgi dzīvo vecākās paaudzes ļaudis, kuru pilsētās dzīvojošie bērni laukos pavada vasaras atvaļinājumus, vai arī kad viensētā dzīvo vecāku un pieaugušo bērnu ģimenes.

Modernizētajās atsevišķu sētu dzīvojamās mājās ar mūsdienām raksturīgiem jaunajiem elementiem sadzīvo senās tautas celtniecības īpatnības, kuru saglabāšanai dažos republikas apvidos pastāv īpaši labvēlīgi apstākļi. Tā, piemēram, Rīgas jūras līča Kurzemes piekrastes zvejnieku apmetnēs, it sevišķi posmā no Lapmežciema līdz Mērsragam, redzam mūsdienīgas dzīvojamās mājas ar senlaicīgiem izturīgiem niedru jumtiem un tīri pilsētniecisku iekšējo iekārtu. Apmestās vai ar silikātķieģeļiem apšūtās māju sienas atdzīvina pēc tautas mākslas tradīcijām darinātie, dažkārt dažādos toņos krāsotie logu aizvitrņi, valējie lieveņi, kas balstās uz vairāk vai mazāk dekoratīviem stabiem, stiklotās verandas, kuru zemiņi un jumtu vēja dēļi rotāti kokgriezumiem u. tml. Šo elementu saglabāšanā liela nozīme ir tautas celtniecības dekoratīvisma tradīciju ilgai dzīvotspējai un niedrēm bagātajiem piekrastes ezeriem (Babītes, Engures, Kaņiera) — ar šo ezeru niedrēm ēku jumtus izsenis sēdza plašu apvidu iedzīvotāji. Līdzīgu ainu vērojam arī Pērkonē, Nīcā, Rucavā un citās vietās Liepājas un Papes ezeru apkārtnē.

Perspektīvo lauku ciematu tuvumā esošajās viensētās vērojama arī jaunu viengimenes māju celtniecība, ko dažkārt veic uz veco ēku pamatiem vai arī pašos pamatos pārbūvējot kādu vecu ēku (skat. 29., 30. krās. att.).

Jaunu dzīvojamo ēku celtniecība un veco ēku kapitāla pārbūve ārpus perspektīvajiem ciematiem notiek arī dažādās bieži apdzīvotās vietās. Kā sevišķi spilgts piemērs šajā sakarā minami jūrmalas zvejnieku ciemi, kuros uzcelti zivju pārstrādāšanas u. tml. rūpniecības uzņēmumi vai arī darbojas piekrastes zvejas brigādes, piemēram, Bigauņciems, Klapkalnciems, Plieņciems, Bērziems, Upesgrīva, Kaltene u. c.

Daļa no šiem jūrmalas ciemiem, it īpaši tie, kas atrodas republikāniskās pakļautības pilsētu un rajonu centru tuvumā (Kaltene, Upesgrīva, Abragciems, Bērziems u. c.) un līdz ar to ērtas satiksmes zonās, kļūst par vasaras atpūtas vietām. Nereti šajos ciemos dažādu profesiju cilvēki, galvenokārt kultūras un mākslas darbinieki, iegūst savā īpašumā un pārbūvē

vecās mājas vai arī ceļ pilnīgi jaunas, tādējādi ienesdami pilsētnieciskas apbūves un ēku iekārtojuma elementus pat attālākajos jūrmalas ciemos, piemēram, Sīkragā, Mazirbē, Košragā. Savu vecāku mājas te pārbūvē un labiekārto arī pilsētās dzīvojošie pieaugušie bērni, kas kopā ar ģimenes locekļiem te pavada vasaras. Radniecīgu situāciju vērojam arī Vidzemes jūrmalā ap Dunti, Liepupi, Tūju, Gaujas nacionālā parka teritorijā ap Siguldu, Cēsīm un citās republikas skaistākajās vietās.

No rakstā analizētā materiāla izriet, ka republikas laukos attīstītā sociālisma apstākļos noticis intensīvs un dinamisks lauku iedzīvotāju dzīves vietu pārveidošanas process. Tā rezultātā tuvinājušies laucinieku un pilsētnieku dzīves apstākļi. Šā procesa galvenais komponents ir labiekārtotu perspektīvo ciematu veidošana, kas notiek pēc pilsētībūvniecības principiem, ievērojot arī lauku dzīves īpatnības un lauku iedzīvotāju vēlēšanos. Sevišķi intensīvi šis process izvērsās pēc PSKP CK 1965. g. marta plēnuma, kurš noteica lauksaimniecības turpmākās attīstības galvenās līnijas ilgstošam laika posmam.

Laikā kopš 1965. g. republikas laukos gūti lieli panākumi iedzīvotāju dzīves apstākļu uzlabošanā, mūsdienīga labiekārtota dzīvokļa fonda un jaunu apmetņu radīšanā, izglītības, kultūras un sporta darbam nepieciešamās materiālās bāzes izveidošanā, sadzīves pakalpojumu un tirdzniecības tīkla attīstībā u. c. jomās. Līdz ar to sistemātiski mazinās atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīvokļu tipos, to izvietojumā, labiekārtojumā, iespējās iegūt izglītību, radoši iesaistīties kultūras un sporta darbā, sadzīves pakalpojumu izmantošanas iespējās u. c. jomās.

Tomēr lauku iedzīvotāju dzīves apstākļu pārveidošanas procesā ir arī daudz nopietnu problēmu, kuru risināšanā piedalās dažādu nozaru speciālisti un paši iedzīvotāji. Šo problēmu lielo aktualitāti kā pašreizējā laika posmā, tā tālākajā perspektīvā uzsvēra arī PSKP XXV kongress, uzdodot, starp citu, «plašā mērogā izvērst dzīvokļu celtniecību un celt dzīvokļu kvalitāti, uzskatot to par vienu no svarīgākajiem tautas dzīves tālākas uzlabošanas virzieniem; vēl vairāk tuvināt dažādu padomju sabiedrības sociālo grupu, pilsētu un lauku iedzīvotāju labklājības un kultūras līmeņus un darba un sadzīves apstākļus».⁶⁹

PARINDES

¹ Padomju Savienības Komunistiskās partijas programma. Rīga, 1961, 67. lpp.

² Plašāk par to skat.: Buk a O. Latvijas PSR pilsētu klasifikācija reģionālajā sistēmā. — Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR. Rīga, 1974, 20. lpp.

³ Plašāk skat.: Buk a O., Briņķis J., Frišēnf elds V. Latvijas PSR pilsētu attīstības tendences. — Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR, 13. lpp.

⁴ Vasiļjevs J. Dzīvojamo un sabiedrisko ēku celtniecība. — Latviešu etnogrāfija. Rīga, 1969, 461. lpp.

⁵ Krastiņš A. Kolhozu ciematu veidošanās Latvijas PSR 1949.—1965. gadā. — Padomju Latvijas lauki: darbs un dzīve. Rīga, 1973, 150.—191. lpp.; Krastiņš A. No viensētām uz ciematiem. Latvijas PSR kolhozu un padomju saimniecību ciematu celtniecības vēsture (1946.—1970.). Rīga, 1976. 151 lpp.

⁶ Порнетис Я. Миграция сельского населения и ее взаимосвязь с процессом преодоления существенных различий между городом и деревней. Рига, 1973, с. 91. Izdevumā norādīta arī pārējā svarīgākā literatūra, kas attiecas uz šo Padomju Latvijā aktuālo jautājumu.

⁷ Iegūtie materiāli glabājas Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora zinātniskajā arhīvā (turpmāk — E).

⁸ Aprēķināts pēc izdevuma: Народное хозяйство Латвийской ССР в 1974 году. Рига, 1975 (tālāk — НХЛ 1974), 302. lpp. datiem.

⁹ Aprēķināts pēc НХЛ 1974, 305. lpp. datiem.

¹⁰ Aprēķināts pēc НХЛ 1974, 217. lpp. datiem.

¹¹ НХЛ 1974, с. 305.

¹² LPSR CVORA, 277. f., 14. apr., 117. l., 126. lp.

¹³ Turpat, 152. l., 32.—114. lp. Šī ciema padome analīzei izvēlēja tāpēc, ka 1974. g. Burtnieku ciemā Etnogrāfijas sektors A. Apšiņa vadībā veica etnosocioloģisku aptauju, kurā iegūtie dati parāda izmaiņas, kādas dzīvokļu jomā ciemā notikušas 14 gadu laikā, t. i., gados pēc 1960. g. uzskaites.

¹⁴ Šāda parādība konstatēta arī citos apvidos (Krastiņa A. Zemnieku celtnes Vidzemē 19. un 20. gs. — AE, 1963, 5, 185. lpp.; 1975.—1978. g. ekspedīcijās to konstatējam arī Dundagā, Raunā, Slampē, Usmā, Varmē u. c.; Burtniekos 1978. g. tika uzmērotas vai aprakstītas vairākas viensētu dzīvojamās mājas, kurās dzīvoja 2—5 ģimenes.

- ¹⁵ Personiskajā īpašumā esošās mājās istabu skaits vienā dzīvoklī, kā rāda ekspedīciju materiāli, bija ievērojami lielāks un bieži vien visas istabas pat netika izmantotas (sal. arī: Krastiņa A. Zemnieku celtnes Vidzemē... , 185., 186. lpp.).
- ¹⁶ LPSR CVORA, 277. f., 14. apr., 146., 202., 284. u.c. l.
- ¹⁷ Основные итоги переписи сельского жилищного фонда Латвийской ССР (Статистический сборник). Рига, 1969, с. 19—26 (tālāk — Итоги...).
- ¹⁸ Итоги..., с. 39—46.
- ¹⁹ Итоги..., с. 51—59.
- ²⁰ Итоги..., с. 37, 38.
- ²¹ Итоги..., с. 27—30.
- ²² Dati par padomju saimniecībām, citiem valsts lauksaimnieciskās ražošanas uzņēmumiem un kolhoziem pēc Итоги..., 88. un 114. lpp., par pilsētīpa apdzīvotām vietām — pēc HXL 1974, 358. lpp.
- ²³ Plašāk skat.: Порнетис Я. Миграция сельского населения..., с. 7 u. sek.
- ²⁴ Бука О., Бриņķис J., Frišēnfелдс V. Latvijas PSR pilsētu attīstības tendences, 13. lpp.
- ²⁵ Latvijas PSR Valsts celtniecības komitejas (tālāk — VCK) dati.
- ²⁶ Plašāk skat.: Sumarokovs G., Nikovskis T. Top starpsaimniecību centri. — «Lauku Dzīve», 1978, Nr. 6, 6., 7. lpp.
- ²⁷ E 1975.—1976. g. ekspedīciju materiāli.
- ²⁸ Tukuma rajona kolhoza «Dzīmtene» centrālā ciemata Tume ģenerālplāna paskaidrojuma raksts.
- ²⁹ VCK dati.
- ³⁰ Brenčis J. Laiks — cilvēki — darbs. Rīga, 1974, 40. lpp.
- ³¹ Атабаев М., Маханько Б. К итогам Всесоюзного смотра-конкурса на лучший сельский поселок. — «Архитектура СССР», 1976, № 9, с. 18.
- ³² VCK dati.
- ³³ Plašāk par šo ciematu skat.: Никовский Т., Козловский О. Бауска. Латвийская ССР. М., 1975, с. 40.
- ³⁴ Brenčis J. Laiks — cilvēki — darbs, 40. lpp.
- ³⁵ E 1975.—1977. g. ekspedīciju materiāli.
- ³⁶ Stīrāns J. Labrit, Nīkrāce! Rīga, 1976, 63. lpp.
- ³⁷ VCK dati; 70. gadu sākumā republikā bija paredzēts veidot sešus šādus ciematus: Cēsu rajonā kolhoza «Sarkanais Oktobris» ciematu Raunā, Tukuma rajonā K. Marksa padomju saimniecības ciematu Pienavā, Bauskas rajona padomju saimniecības «Bauska» ciematu, Rēzeknes rajona kolhoza «Avangards» ciematu Sokolos, Mālpils sovhoztehnikuma ciematu un Saldus rajona kolhoza «Druva» ciematu. Laika gaitā izrādījās, ka lielākā daļa minēto saimniecību isam laikam paredzēto uzdevumu nespēj izpildīt.
- ³⁸ Latvijas PSR Lauksaimniecības ministrijas dati.
- ³⁹ Ciematu izveidojums aprakstīts pēc E 1975.—1978. g. ekspedīcijās iegūtajiem datiem. Esam centušies aprakstīt tādu ciematu izveidojumu, par kuriem līdzšinējā literatūrā ziņu maz. Vienlaikus neesam rakstījuši par tādiem ciematiem, kuri aprakstīti ne vienā vien publikācijā.
- ⁴⁰ Tabula sastādīta, pamatojoties uz izdevumā «Latvijas PSR tautas saimniecība 1975. gadā» (Rīga, 1976) (tālāk — PLts 1975), 308.—310. lpp. publicētajiem datiem.
- ⁴¹ Aprēķināts pēc HXL 1974, 265. lpp. un PLts 1975, 309. lpp. publicētiem datiem.
- ⁴² Aprēķināts pēc Latvijas PSR Centrālās statistikas pārvaldes kapitālās celtniecības nodaļas datiem.
- ⁴³ Aprēķināts pēc Итоги..., 7. un 10. lpp. publicētajiem datiem. Procentuāli nelielais pieaugums izskaidrojams ar to, ka šajos gados samazinājies perspektīvo ciematu skaits un intensīva celtniecība notiek arī palīgcīematos u. c. apdzīvotās vietās, kuras nav ietilpinātas perspektīvo ciematu kategorijā.
- ⁴⁴ Aprēķināts pēc Latvijas PSR Centrālās statistikas pārvaldes kapitālās celtniecības nodaļas datiem.
- ⁴⁵ Aprēķināts pēc Latvijas Kolhozu projektēšanas institūta ražošanas daļas projektu uzskaites datiem.
- ⁴⁶ Aprēķināts pēc minētā institūta 1975. g. projektu uzskaites datiem.
- ⁴⁷ Sā raksta ierobežotā apjoma dēļ nav iespējams analizēt laukos ceļamo komunālo un individuālo dzīvojamu māju daudzto tipu planus. Tie rodami attiecīgos tipveida ēku albumos un izdevumā «Dzīvojamās ēkas» (1—3. Rīga, 1972 un 1975), kur sniegts arī šo ēku tehniskais raksturojums.
- ⁴⁸ Aprēķināts pēc Latvijas Kolhozu projektēšanas institūtam iesūtītajiem projektu pieprasījumiem.
- ⁴⁹ Izņēmums ir viengīmenes trīsistabu dzīvojamās mājas, kur tie sastāda 45,79%.
- ⁵⁰ Aprēķināts pēc Latvijas Kolhozu projektēšanas institūtam iesūtītajiem projektu pieprasījumiem.
- ⁵¹ Uz šo datu analīzes pamata sastādīta 7. un 8. tabula, kā arī izdarīti secinājumi par ūdensvadu un kanalizāciju lauku ciematos.
- ⁵² Latvijas PSR Ministru Padomes Galvenās gāzifikācijas pārvaldes dati.
- ⁵³ E 1973.—1978. g. ekspedīciju materiāli.
- ⁵⁴ Aprēķināts pēc PLts 1975, 415. un 416. lpp. publicētiem datiem.
- ⁵⁵ Turpat, 415. lpp.
- ⁵⁶ Turpat, 415. un 416. lpp.
- ⁵⁷ «Progress», 1976, 17. janvārī, Nr. 8.
- ⁵⁸ Aprakstīti pēc E 1973.—1978. g. ekspedīciju materiāliem un attiecīgo ciematu projektu dokumentācijas.
- ⁵⁹ «Padomju Dzīmtene», 1977, 13. janvārī, Nr. 6.
- ⁶⁰ Modernu lauku ciematu veidošana. Sastādītājs J. Porietis. Rīga, 1977, 74. u. sek. lpp.
- ⁶¹ Aprakstīts pēc E 1973.—1978. g. ekspedīciju materiāliem un attiecīgo ciematu projektu dokumentācijas.
- ⁶² PLts 1975, 311. lpp.
- ⁶³ Aprēķināts pēc izdevumā «Modernu lauku ciematu veidošana» 75. lpp. ievietotajiem datiem.
- ⁶⁴ Modernu lauku ciematu veidošana, 77., 78. lpp.
- ⁶⁵ E 1975.—1978. g. ekspedīciju materiāli.
- ⁶⁶ E 1972.—1978. g. ekspedīciju materiāli.
- ⁶⁷ Modernu lauku ciematu veidošana, 4. un 107. lpp.
- ⁶⁸ Par to plašāk skat. šā raksta 118. lpp.
- ⁶⁹ PSRS tautas saimniecības attīstības pamatvirzieni 1976.—1980. gadā. — PSKP XXV kongresa materiāli. Rīga, 1976, 242. lpp.

C. Цимерманис

О СБЛИЖЕНИИ УСЛОВИЙ ЖИЗНИ ЖИТЕЛЕЙ СЕЛА И ГОРОДА В УСЛОВИЯХ РАЗВИТОГО СОЦИАЛИЗМА В ЛАТВИЙСКОЙ ССР

Резюме

Сближение условий жизни жителей села и города в Латвийской ССР рассматривается в статье как составная часть работы по социалистическому переустройству села и повышению уровня жизни сельского населения. Одним из путей решения этой задачи является формирование новых современных сельских поселков и создание нового, благоустроенного жилищного фонда.

Источниками статьи послужили статистические данные и материалы этнографических экспедиций

1972—1978 гг., отражающие процесс формирования сельских поселков и жилого фонда в разного типа хозяйствах и поселениях.

В вводной части дана характеристика жилого фонда на селе в 60-е годы (табл. 1—3). Более 75% этого фонда возникло в досоветский период, морально и технически устарело, степень благоустройства не соответствовала современным требованиям. 81% жилого фонда был расположен вне перспективных поселков, что препятствовало совершенствова-

нию организации труда, затрудняло удовлетворение культурных, образовательных, бытовых и других потребностей сельских тружеников.

Поэтому начиная с 1965 г. в республике более интенсивно, чем в предыдущие годы, было развернуто строительство сельских поселков. Этому способствовало экономическое укрепление колхозов и совхозов в ходе реализации решений мартовского Пленума ЦК КПСС 1965 г., а также повышение материального благосостояния и культурного уровня жителей села.

Поселки строятся с учетом современных градостроительных принципов, при максимальном применении типовых проектов и индустриальных методов строительства. Отдельные здания или группы зданий, чаще всего школы, дома культуры, административные здания и спортивные сооружения строятся и по индивидуальным проектам, разрабатываемым квалифицированными специалистами. Труд проектировщиков и строителей получил высокую оценку на многих всесоюзных смотрах. Сельское строительство, ставшее сферой деятельности и заинтересованности широких кругов специалистов и общественности, содействует укреплению связей между жителями сел и городов. В настоящее время в республике создаются 619 перспективных поселков сельскохозяйственного профиля (данные 1977 г.).

В планировке поселков выделены три функциональные зоны: жилая, общественная и производственная. В сельских поселках, как и в городских жилых районах, создаются инженерно-технические сети, насаждения, водохранилища, спортивные комплексы, асфальтированные улицы и площади, вокруг которых группируются коммунальные и одноквартирные жилые дома и общественные здания. В жилой зоне выделяются секторы коммунальных (многоквартирных) и одноквартирных домов. Жилые дома, строящиеся в сельских поселках, по благоустройству не отличаются от домов, сооружаемых в городах. В статье на примере многих поселков показан процесс формирования поселков; приводится соответствующий статистический (табл. 4—9) и иллюстративный материал, характеризующий применяемые проекты зданий, объем и методы строительства, а также степень благоустройства и перспективы ее повышения.

Обычным явлением стало строительство в сельских поселках школ, домов культуры, спортивных комплексов, детских садов, столовых, предприятий бытового обслуживания, котельных, водоочистительных устройств и других необходимых в современном быте объектов, резко улучшающих условия жизни трудящихся села, приближая их к условиям городского быта. Как принципиально новую черту в жизни села следует отметить строительство в поселках спортивных комплексов и наблюдаемое в последующие годы массовое подключение одноквартирных жилых домов к центральным инженерно-техническим сетям поселков — водопроводу, канализации и тепловым сетям. С середины 60-х годов развернута газификация квартир на селе.

В коммунальных жилых домах наиболее популярными являются трех- и четырехкомнатные квартиры с максимальным количеством изолированных комнат и по возможности просторными вспомогательными помещениями. Большинство застройщиков, сооружающих одноквартирные дома, избирают проекты трех- или четырехкомнатных домов, в которых все жилые помещения или преобладающая их часть изолированы, а хозяйственные помещения по количеству и площади соответствуют условиям села. По мере повышения материального благосостояния жителей села растет спрос на проекты пятикомнатных домов, а на проекты двухкомнатных резко снижается.

Условия жизни жителей села приближаются к городским и вне перспективных сельских поселков — везде, где происходит улучшение старого жилого фонда и строительство нового.

В целом по республике в условиях развитого социализма происходит интенсивный и динамический процесс преобразования сельских населенных мест. Главным его компонентом является формирование перспективных поселков на основе градостроительных принципов, с учетом особенностей сельской жизни и пожеланий жителей села. В результате систематически уменьшаются различия в типах сельских и городских квартир, их размещении и благоустройстве, возможностях для их обитателей получать образование, творчески участвовать в культурной и спортивной жизни, использовать бытовые услуги и т. п. В десятой пятилетке этот процесс станет еще более интенсивным.

ПОДПИСИ К ИЛЛЮСТРАЦИЯМ

- Рис. 1.* Фазы развития системы расселения. I — 1970 г.: 1 — город; 2 — поселок городского типа; 3 — перспективный сельский поселок; 4 — хутор. II — 1980—2000 гг.: 1 — город — региональный центр; 2 — город; 3 — поселок; R_1 — 50—60 км; R_2 — 25—30 км (Вук а О. Latvijas PSR pilsētu klasifikācija reģionālajā sistēmā. — Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR. Rīga, 1974, 23. lpp.).
- Рис. 2.* Одноквартирные жилые дома в центральном поселке Туме колхоза «Дзимтене» Тукумского района, построенные жилищно-строительным кооперативом в 70-е годы.
- Рис. 3.* Здание промтоварного магазина в центральном поселке Варме колхоза «Варме» Кулдигского района, построенное в досоветское время.
- Рис. 4.* Общественный центр поселка Звейниекциеме со зданием правления и дома культуры рыболовецкого колхоза «Звейниекс» в 1976 г.

- Рис. 5.* Новое здание с залом заседаний исполкома Риебиньского сельсовета в центральном поселке Риебини колхоза «Красный Октябрь» Прейльского района (1976 г.).
- Рис. 6.* Строительство здания правления и дома культуры колхоза «Красный Октябрь» в поселке Риебини в 1976 г.
- Рис. 7.* Одноквартирный жилой дом в поселке Риебини (1976 г.).
- Рис. 8.* Часть старой застройки центрального поселка Рауна колхоза «Сарканайс Октобрис» Цесисского района в 1976 г.
- Рис. 9.* Часть сектора коммунальных жилых домов Цесисского районного объединения Государственного комитета Латвийской ССР по производственно-техническому обеспечению сельского хозяйства (Госкомсельхозтехника ЛатвССР) в поселке Рауна (1976 г.).
- Рис. 10.* Часть строящегося сектора одноквартирных жилых домов в поселке Рауна (1976 г.).

- Рис. 11.* Коммунальный жилой дом в поселке Звейниекциемс (1976 г.).
Рис. 12. Средняя школа в поселке Звейниекциемс (1976 г.).
Рис. 13. Стадион в поселке Звейниекциемс (1976 г.).
Рис. 14. Летняя эстрада в поселке Мадлиена (1976 г.).
Рис. 15. Плавательный бассейн летнего типа в поселке Мадлиена (1976 г.).
Рис. 16. Дом культуры в поселке Мадлиена (1976 г.).

- Рис. 17.* Строящийся тир в поселке Мадлиена (1976 г.).
Рис. 18. Детский сад в поселке Рауна (1976 г.).
Рис. 19. Баня в поселке Рауна (1976 г.).
Рис. 20. Сквер возле нового дома культуры в центральном поселке Сунтажи колхоза «Сунтажи» Огрского района (1976 г.).
Рис. 21. Коммунальный жилой дом у фермы в совхозе «Земгале» Тукумского района (1976 г.).

ЦВЕТНЫЕ ИЛЛЮСТРАЦИИ

- Рис. 1.* Средняя школа в центральном поселке Мадлиена совхоза «Мадлиена» Огрского района, построенная в 1972 г.
Рис. 2. Центральная площадь поселка Варме колхоза «Варме» Кулдигского района (1976 г.).
Рис. 3. Часть парка с реставрируемым памятником архитектуры в центральном поселке Буртниеки совхоза «Буртниеки» Валмиерского района (1978 г.).
Рис. 4. Декоративные насаждения возле жилого дома семьи главного диспетчера колхоза «Варме» Р. Дравниекса (1976 г.).
Рис. 5. Одноквартирные жилые дома в центральном поселке колхоза «Варме», построенные на средства колхоза в начале 60-х годов.
Рис. 6. Одноквартирные жилые дома в поселке колхоза «Варме», построенные на личные средства колхозников в 70-х годах.
Рис. 7. Одноквартирные жилые дома в центральном поселке Юмправа совхоза «Огре» Огрского района (1977 г.).
Рис. 8. Коммунальный жилой дом для учителей, построенный в 1977 г., в центральном поселке Эзерниеки совхоза «Эзерниеки» Краславского района.
Рис. 9. Коммунальные жилые дома в центральном поселке Звейниекциемс рыболовецкого колхоза «Звейниекс» Рижского района, построенные в 60-х годах.
Рис. 10. Дом бытовых услуг в поселке Рауна (1976 г.).
Рис. 11. Столовая и магазин в поселке Буртниеки (1978 г.).
Рис. 12. Столовая и магазин в центральном поселке колхоза «Озолайне» Бауского района (1977 г.).
Рис. 13. Административное здание — дом культуры в Рауне, построенное в 1976 г. Цесисским районным объединением Госкомсельхозтехники ЛатвССР.
Рис. 14. Коммунальный жилой дом 114-й типовой серии в центральном поселке Слампе совхоза «Земгале» Тукумского района (1976 г.).
Рис. 15. Коммунальный жилой дом 467-й типовой серии в Слампе (1976 г.).
Рис. 16. Коммунальный жилой дом 103-й типовой серии в Звейниекциемсе, построенный в 1976 г.

- Рис. 17.* Коммунальный жилой дом в центральном поселке колхоза «Накотне» Елгавского района, построенный в 70-х годах.
Рис. 18. Жилой дом типа коттеджа, строящийся в центральном поселке колхоза «Накотне» Елгавского района (1976 г.).
Рис. 19. Одноквартирные жилые дома 184-й типовой серии в центральном поселке Кроньяуце колхоза «Тервете» Добельского района (1976 г.).
Рис. 20. Часть сектора пятикомнатных жилых домов, изготовленных на Ливанском комбинате экспериментального домостроения, в центральном поселке Пастенде колхоза «Драудзиба» Талсинского района (установлены в 1978 г.).
Рис. 21. Дом культуры в центральном поселке Сала совхоза им. XXV съезда КПСС Екабпилсского района, построенный в 1971 г. В здании размещены также библиотека, столовая и исполком сельсовета.
Рис. 22. Детский сад в центральном поселке Эзерниеки совхоза «Эзерниеки» Краславского района (1977 г.).
Рис. 23. Книжный магазин в поселке Эзерниеки, построенный в 70-х годах.
Рис. 24. Отделение связи в поселке Эзерниеки, построенное в 70-х годах.
Рис. 25. Административное здание — дом культуры совхоза «Буртниеки» Валмиерского района в центральном поселке совхоза — Буртниеки (1978 г.).
Рис. 26. Двор коммунальных жилых домов Цесисского районного объединения Госкомсельхозтехники ЛатвССР в поселке Рауна (1976 г.).
Рис. 27. Зона отдыха при производственных корпусах Цесисского районного объединения Госкомсельхозтехники ЛатвССР в поселке Рауна (1976 г.).
Рис. 28. Дубовая аллея — главная улица поселка Буртниеки (1978 г.).
Рис. 29. Жилой дом на хуторе Лиелкристи поселка Берзциемс в сельсовете Энгуре Тукумского района (1973 г.). Построен во второй половине XIX в.
Рис. 30. Новый одноквартирный жилой дом на хуторе Калвесе сельсовета Варме Кулдигского района (1976 г.).

S. Cimermanis

ÜBER DIE ANNÄHERUNG DER WOHNVERHÄLTNISSE DER STADT- UND LANDBEWOHNER UNTER DEN BEDINGUNGEN DES ENTWICKELTEN SOZIALISMUS IN DER LETTISCHEN SSR

Zusammenfassung

Die Annäherung der Wohnverhältnisse der Stadt- und Landbewohner ist ein Teilgebiet der sozialistischen Umgestaltung und Verbesserung der Lebensbedingungen der Werktätigen des flachen Landes. Am ausgeprägtesten äußert sie sich in der Schaffung moderner dörflicher Siedlungen und eines neuen, mit dem nötigen Komfort ausgestatteten Wohnungsfonds. Im Verein mit anderen fördern diese Maßnahmen die Aufhebung der wesentlichen Unterschiede zwischen Stadt und Land.

Als Hauptquellen liegen dem Artikel statistische Daten sowie Ergebnisse ethnographischer Expeditionen, die in den Jahren 1972—1978 durchgeführt wurden, zugrunde. Diese Daten beleuchten den Siedlungsbau und den Aufbau des neuen Wohnungsfonds in

verschiedenartigen Landwirtschaftsbetrieben und Wohnorten der Lettischen SSR.

Die Einführung enthält eine Charakteristik des ländlichen Wohnungsfonds der Republik in den 60er Jahren des XX. Jh. (Tab. 1—3). Mehr als 75 Prozent der Bauten stammten aus der vorsowjetischen Periode; sie waren moralisch und technisch veraltet und entsprachen nicht den Komfortansprüchen der neuen Zeit. Zu 81 Prozent befand sich der Wohnungsfonds außerhalb der Perspektivsiedlungen; dieser Umstand behinderte eine Verbesserung der Arbeitsorganisation in der Landwirtschaft und erschwerte die Befriedigung der kulturellen und Bildungsbedürfnisse der Werktätigen sowie ihres Dienstleistungsbedarfs. Aus diesem Grunde wurde der Siedlungsbau seit 1965

intensiver als in den vorhergehenden Jahren entfaltet. Begünstigt wurde diese Entwicklung durch die im Zuge der Verwirklichung der Beschlüsse des Märzplenums des ZK der KPdSU von 1965 erreichte wirtschaftliche Festigung der Kolchose und Sowchose und die damit verbundene Hebung des materiellen und kulturellen Lebensniveaus der Landbewohner.

Die neuen Dorfsiedlungen werden nach städtebaulichen Grundsätzen unter weitmöglichster Verwendung von Typenprojekten und industriellen Methoden gebaut. Einzelne Gebäude bzw. Gebäudegruppen, meist Schulen, Kulturhäuser, Verwaltungsgebäude und Sportbauten werden auch nach individuellen, von qualifizierten Fachleuten ausgearbeiteten Projekten errichtet. Die Leistungen der Projektoren und Bau-fachleute wurden auf zahlreichen Unionswettbewerben anerkennend gewürdigt. Das Bauwesen auf dem Lande ist zu einem Interessen- und Betätigungsbereich vieler Landbewohner, Fachleute und breiter Kreise der Öffentlichkeit geworden und festigt die Verbindungen der Werktätigen von Stadt und Land. Im Jahre 1977 befanden sich in Lettland 619 landwirtschaftliche Perspektivsiedlungen im Aufbau. In den Siedlungsplänen sind drei funktionelle Bereiche — ein Wohnbereich, ein gesellschaftlicher und ein Produktionsbereich vorgesehen. Ebenso wie in städtischen Wohnbezirken werden in den Dorfsiedlungen ingenieurtechnische Versorgungsleitungen, Grünanlagen, Wasserspeicher, Sportanlagen sowie asphaltierte Straßen und Plätze angelegt, um die sich kommunale Wohnbauten, Einfamilienhäuser und öffentliche Gebäude gruppieren. In den Wohnbereichen bilden die kommunalen Wohnbauten und Einfamilienhäuser jeweils besondere Sektoren. In bezug auf den möglichen Komfort stehen die Siedlungsbauten städtischen Wohnhäusern nicht nach. Durch viele Beispiele, statistische Daten (Tab. 4—9) und Bildmaterial wird im Artikel die Projektauswahl, der Verlauf der Bautätigkeit, der Komfort in den Wohnbauten und dessen weitere Perspektiven illustriert.

Eine alltägliche Erscheinung in den Dorfsiedlungen heutzutage ist der Bau von Schulen, Kulturhäusern, Sportbauten, Kindergärten, Speisehallen, Dienstlei-

stungsbetrieben, Kesselhäusern, Wasserreinigungsanlagen und anderen Objekten, durch die die Lebensverhältnisse der Werktätigen auf dem Lande radikal verbessert werden. Ein grundsätzlich neuer Zug im Lande ist die Errichtung von Sportbauten in den Dorfsiedlungen und der in den letzten Jahren immer häufigere Anschluß von Einfamilienhäusern an das Wasserleitungs-, Kanalisations- und Wärmeversorgungsnetz. In der Mitte der sechziger Jahre wurde auf dem Lande die Gasversorgung der Wohnungen entfaltet.

In den kommunalen Wohnhäusern sind Drei- und Vierzimmerwohnungen mit einer maximalen Anzahl von isolierten Zimmern und möglichst großen Hilfsräumen am gefragtesten. Bei Einfamilienhäusern werden meist ebenfalls Drei- bis Vierzimmerentwürfe mit ausschließlich oder größtenteils isolierten Zimmern sowie mit Wirtschaftsräumen, deren Zahl und Fläche ländlichen Verhältnissen angepaßt ist, bevorzugt. Der wachsende Wohlstand der Landbewohner führt zu einer steigenden Nachfrage nach Fünfzimerhäusern, während Zweizimmerhäuser immer weniger gefragt werden.

Auch außerhalb der Perspektivsiedlungen erfahren die Lebensverhältnisse der Landbewohner durch Neubauten und Verbesserung des alten Wohnungsfonds eine Annäherung an die städtischen Lebensbedingungen.

Unter den Bedingungen des entwickelten Sozialismus verläuft auf dem Lande ein intensiver, dynamischer Umwandlungsprozeß. Seine Hauptkomponente ist der Bau von komfortablen Perspektivsiedlungen nach städtebaulichen Grundsätzen unter Berücksichtigung der Besonderheiten des Landlebens und der Wünsche der Landbewohner. Dadurch werden die Unterschiede zwischen Stadt und Land in bezug auf Wohnkultur, Bildungsmöglichkeiten, Voraussetzungen für eine schöpferische Teilnahme am Kulturleben und sportliche Betätigung sowie für die Inanspruchnahme von Dienstleistungen systematisch verringert. Im zehnten Planjahr fünf wird dieser Prozeß sich noch mehr intensivieren.

BILDERLÄUTERUNGEN

- Abb. 1. Entwicklungsphasen der Siedlungsstruktur. I — 1970: 1 — Stadt; 2 — Siedlung städtischen Typs; 3 — dörfliche Perspektivsiedlung; 4 — Einzelgehöft. II — 1980—2000: 1 — Regionalstadt; 2 — Stadt; 3 — Siedlung, R_1 — 50 — 60 km; R_2 — 25—30 km (B u k a O. Latvijas PSR pilsētu klasifikācija reģionālajā sistēmā. — In: Pilsētu attīstība un arhitektūra Latvijas PSR, Rīga, 1974, S. 23).
- Abb. 2. In den 70er Jahren von einer Wohnungsbaugenossenschaft errichtete Einfamilienhäuser in Tume, der Zentralsiedlung des Kolchos „Dzintene“, Rayon Tukums.
- Abb. 3. In der vorsowjetischen Periode errichtetes Gebäude einer Industriewarenhandlung in Vārme, der Zentralsiedlung des Kolchos „Vārme“, Rayon Kuldīga.
- Abb. 4. Gesellschaftliches Zentrum in Zvejniekiems mit dem Verwaltungsgebäude und Kulturhaus der Fischereigenossenschaft „Zvejnieks“, 1976.
- Abb. 5. Das neuerrichtete Gebäude des Exekutivkomitees des Dorfsowjets Riebiņi in Riebiņi, der Zentralsiedlung des Kolchos „Krasnij Oktjabr“, Rayon Preiļi, 1976.
- Abb. 6. Bau des Verwaltungsgebäudes und Kulturhauses des Kolchos „Krasnij Oktjabr“ in Riebiņi, 1976.
- Abb. 7. In den 70er Jahren erbautes Einfamilienhaus in Riebiņi.

- Abb. 8. Teil der alten Bebauung von Rauna, der Zentralsiedlung des Kolchos „Sarkanais Oktobris“, Rayon Cēsis, 1976.
- Abb. 9. Teilansicht des kommunalen Wohnungssektors der Rayonvereinigung Cēsis des Staatlichen Komitees der Lettischen SSR für produktionsstechnische Versorgung der Landwirtschaft in Rauna, 1976.
- Abb. 10. Teilansicht des im Aufbau befindlichen Einfamiliensektors im Wohnbereich der Siedlung Rauna, 1976.
- Abb. 11. Kommunales Wohnhaus in Zvejniekiems, 1976.
- Abb. 12. Mittelschule in Zvejniekiems, 1976.
- Abb. 13. Stadion von Zvejniekiems, 1976.
- Abb. 14. Sommerstrade in Madliena, 1976.
- Abb. 15. Freiluft-Schwimmbecken in Madliena, 1976.
- Abb. 16. Kulturhaus in Madliena, 1976.
- Abb. 17. Im Bau befindlicher Schießstand in Madliena, 1976.
- Abb. 18. Kindergarten in Rauna, 1976.
- Abb. 19. Öffentliches Bad in Rauna, 1976.
- Abb. 20. Grünanlage am neuerbauten Kulturhaus in Suntaži, der Zentralsiedlung des Kolchos „Suntaži“, Rayon Ogre, 1976.
- Abb. 21. Kommunales Wohnhaus neben der Farm im Sowchos „Zemgale“, Rayon Tukums, 1976.

FARBILDER

- Abb. 1.* Im Jahre 1972 erbautes Mittelschulgebäude in Madliena, der Zentralsiedlung des Sowchos „Madliena“, Rayon Ogre.
- Abb. 2.* Zentraler Platz in Värme, der Siedlung des Kolchos „Värme“, Rayon Kuldīga, 1976.
- Abb. 3.* Teil des Parks mit einem in der Restauration befindlichen Architekturdenkmal in Burtnieki, der Zentralsiedlung des Sowchos „Burtnieki“, Rayon Valmiera, 1978.
- Abb. 4.* Zierpflanzung am Einfamilienhaus von R. Dravnieks, Chefdispatcher des Kolchos „Värme“, 1976.
- Abb. 5.* Auf Rechnung des Kolchos „Värme“ zu Beginn der 60er Jahre erbaute Einfamilienhäuser in der Zentralsiedlung des Kolchos, 1976.
- Abb. 6.* In den 70er Jahren auf persönliche Rechnung der Kolchosmitglieder erbaute Einfamilienhäuser in der Siedlung des Kolchos „Värme“.
- Abb. 7.* Einfamilienhäuser in Jumprava, der Zentralsiedlung des Sowchos „Ogre“, Rayon Ogre, 1977.
- Abb. 8.* Im Jahre 1977 erbautes kommunales Lehrerwohnhaus in Ezernieki, der Zentralsiedlung des Sowchos „Ezernieki“, Rayon Krāslava.
- Abb. 9.* In den 60er Jahren erbaute kommunale Wohnhäuser in Zvejniekiems, der Zentralsiedlung der Fischereigenossenschaft „Zvejnieks“, Rayon Rīga.
- Abb. 10.* Gebäude des Dienstleistungskombinats in Rauna, 1976.
- Abb. 11.* Speisehalle und Handlung in Burtnieki, 1978.
- Abb. 12.* Speisehalle und Handlung in der Zentralsiedlung des Kolchos „Ozolaine“, Rayon Bauska, 1977.
- Abb. 13.* Von der Rayonvereinigung Cēsis des Staatlichen Komitees der Lettischen SSR für produktionstechnische Versorgung der Landwirtschaft im Jahre 1976 errichtetes Verwaltungsgebäude und Kulturhaus in Rauna.
- Abb. 14.* Kommunales Wohnhaus der Typenserie 114 in Slampe, der Zentralsiedlung des Sowchos „Zemgale“, Rayon Tukums, 1976.
- Abb. 15.* Kommunales Wohnhaus der Typenserie 467 in Slampe, 1976.
- Abb. 16.* Im Jahre 1976 erbautes kommunales Wohnhaus der Typenserie 103 in Zvejniekiems.
- Abb. 17.* In den 70er Jahren erbautes kommunales Wohnhaus in der Zentralsiedlung des Kolchos „Nākotne“, Rayon Jelgava.
- Abb. 18.* Im Bau befindliches cottageartiges Wohnhaus in der Zentralsiedlung des Kolchos „Nākotne“, Rayon Jelgava, 1976.
- Abb. 19.* Einfamilienhäuser der Typenserie 184 in Kronauce, der Zentralsiedlung des Kolchos „Tērvete“, Rayon Dobeles, 1976.
- Abb. 20.* Teil des Sektors für die Aufstellung von Fünfzimmerwohnhäusern, hergestellt vom Kombinat für experimentellen Wohnhausbau in Līvāni, in Pastende, der Zentralsiedlung des Kolchos „Draudzība“, Rayon Talsi, 1978.
- Abb. 21.* Im Jahre 1971 errichtetes Kulturhaus in Sala, der Zentralsiedlung des Sowchos „XXV. Parteitag der KPdSU“, Rayon Jēkabpils. Im Gebäude ist auch die Bibliothek, eine Speisehalle und das Exekutivkomitee des Dorfsowjets untergebracht.
- Abb. 22.* Kindergarten in Ezernieki, der Zentralsiedlung des Sowchos „Ezernieki“, Rayon Krāslava, 1977.
- Abb. 23.* In den 70er Jahren errichtete Buchhandlung in Ezernieki.
- Abb. 24.* In den 70er Jahren erbautes Postamt in Ezernieki.
- Abb. 25.* Verwaltungsgebäude und Kulturhaus des Sowchos „Burtnieki“ in Burtnieki, Rayon Valmiera, 1978.
- Abb. 26.* Hof der kommunalen Wohnhäuser der Rayonvereinigung Cēsis des Staatlichen Komitees der Lettischen SSR für produktionstechnische Versorgung der Landwirtschaft in Rauna, 1976.
- Abb. 27.* Rekreationsbereich an den Betriebsbauten der Rayonvereinigung Cēsis des Staatlichen Komitees der Lettischen SSR für produktionstechnische Versorgung der Landwirtschaft in Rauna, 1976.
- Abb. 28.* Eichenallee — die Hauptstraße der Siedlung Burtnieki, 1978.
- Abb. 29.* Wohnhaus im Einzelgehöft „Lielkristi“ in Bērziems, Dorfsowjet Engure, Rayon Tukums, 1973. Erbaut in der zweiten Hälfte des XIX. Jh.
- Abb. 30.* Neuerbautes Einfamilienhaus in Gehöft „Kalves“, Dorfsowjet Värme, Rayon Kuldīga, 1976.

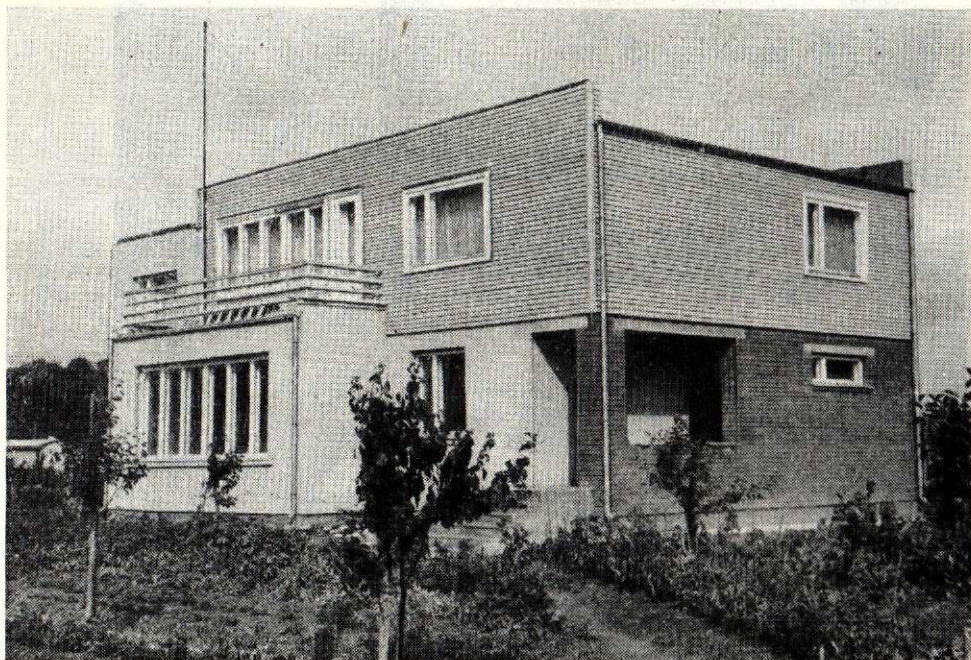
LATVIJAS LAUKU IEDZĪVOTĀJU DZĪVOKĻA IEKĀRTOJUMA ATTĪSTĪBAS DAŽAS TENDENCES MŪSDIENĀS

Jautājums par lauku iedzīvotāju dzīvokļu iekārtas attīstību mūsdienās ir daļa no plašās un nozīmīgās problēmas par būtisko atšķirību izžušanu starp laukiem un pilsētām, par lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanos. Šis process norit apstākļos, kad tiek īstenota PSKP CK 1965. g. marta plēnumā izvirzītā lauksaimniecības attīstības ilgtermiņa programma un laukos intensīvi veidojas labiekārtoti kolhozu un padomju saimniecību ciemati, nepārtraukti pieaug lauku iedzīvotāju materiālā labklājība un ceļas kultūras līmenis, plašākas kļūst viņu intereses.¹ Līdz ar to visā lauku iedzīvotāju dzīves veidā, materiālajā un garīgajā kultūrā notiek būtiskas izmaiņas, kuru norises un turpmākās attīstības tendences vispusīgai izpētei ir gan teorētiska, gan praktiska nozīme. Raksta aspektā kā atsevišķas šī procesa detaļās minamas: 1) tradicionālās materiālās kultūras, konkrēti, dzīvokļu iekārtas priekšmetu un it īpaši tautas mākslas izstrādājumu, pārveidošanās un izmantošana jaunos apstākļos, kad notiek strauja lauku dzīves urbanizācija, mainās lauku iedzīvotāju kultūras vērtību orientācija, aug iespējas apmierināt laikmeta izvirzītās prasības mājokļu izveidē un iekārtojumā;² 2) jauna tipa mājas iedzīves priekšmetu izmantošana. Kā pētījuma praktiskā nozīme uzsverama iespēja skaidrot tās dzīves jomas, kurās lauku iedzīvotājiem vajadzīga palīdzība dažādu sadzīves un estētiska rakstura jautājumu kārtēšanā u. c.

Rakstā būs aplūkotas dažas lauku iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojuma attīstības līnijas mūsdienās. Kā galvenais avots izmantoti materiāli,³ kuru raksta autori laikā no 1973. līdz 1977. g. savākuši Latvijas PSR ZA Vēstures institūta etnogrāfu ekspedīcijās Krāslavas rajona Ezernieku ciemā, Kuldīgas rajona Vārmes ciemā, Rīgas rajona zvejnieku kolhoza «Zvejnieks» ciematā Zvejniekiemā, Tukuma rajona Slampeš ciemā un Valkas rajona Palsmanes ciemā. Visās šajās vietās materiāli vākti pēc vienotas programmas, noskaidrojot dzīvokļa iemītnieku sociāli demogrāfiskos datus, paša dzīvokļa celšanas laiku un tā iekārtas priekšmetu vecumu, darināšanas un iegūšanas vietu un veidu, dzīvokļa iemītnieku iecerēs mītnes tālākajā iekārtošanā un citus jautājumus. Vienlaicīgi uzzīmēts dzīvokļa plāns līdz ar visu iekārtas priekšmetu izvietojumu, tāpat arī veikta dzīvokļa atsevišķo telpu kopskata un iekārtojuma atsevišķu detaļu (telpas daļu) fotofiksācija. Iespējami precīzi aprakstīta dzīvokļa atsevišķo telpu apdare, labiekārtojums, visi iekārtas priekšmeti un dekoratīvie elementī, īpašu vērību vel-

tijot tautas mākslas izstrādājumu — tekstīliju, kokgriezumu, pinumu, keramikas, kalumu u. c. izvietojumam un izmantošanai lauku iedzīvotāju mūsdienā dzīvoklī. Vienlaikus skaidrots arī šo izstrādājumu iegūšanas veids un iegūšanas motīvi. Fiksēts arī dzīvokļa (dzīvojamās mājas) novietojums konkrētajā apdzīvotajā vietā un ēkas apkārtnes labiekārtojums. Pētāmie dzīvokļi (mājas) izvēlēti pēc mehāniskās izlases principa, par avotu izmantojot ciema padomju izpildkomitejās esošo saimniecību (ģimeņu) uzskaites kartītes, kas sakārtotas pa iecirkņiem alfabētiskā kārtībā vai arī tādā pašā kārtībā visas ciema padomes mērogā, t. i., neizdalot iecirkņus. Pēc šādā secībā izkārtotām kartītēm atlasīta katra desmitā ģimene, resp., dzīvoklis. Rezultātā izveles kopā iekļuva dažādās apmetnēs (perspektīvajos lauku ciematos, pie fermām un citiem ražošanas objektiem, viensētās vai viensētu grupās u. c. esošās dzīvojamās mājās), dažāda vecuma, tipa un piederības dzīvojamās mājās (pirmspadomju un padomju laikā celtās, komunālās un viengimenes, iestāžu, organizāciju un personiskā īpašumā) esoši dzīvokļi, kuros dzīvoja visu ciema padomes teritorijā pārstāvēto sociālo, profesionālo, vecuma un izglītības grupu cilvēki. Īpašu interesi no salīdzinoša pētījuma viedokļa izraisīja vienas profesijas cilvēku, piemēram, pedagogu, apdzīvotās mājas, kādas atrastas vairākos mūsu pētītajos ciemos. Pēc šādas izlases apsekotiem dzīvokļiem papildus tika fiksēti vēl daži tādi dzīvokļi, kas izraisīja īpašu interesi un nebija iekļuvuši izlases kopā, piemēram, dzīvokļi, kuru vietējie ļaudis uzskatīja par etalonu, kādam vajadzētu būt lauku cilvēka dzīvoklim mūsdienās, un arī pretējo, t. i., negatīvo, variantu, tāpat dzīvokļi, resp., dzīvojamās mājas, kas celtas pēc kāda reti sastopama tipveida vai arī īpaši pasūtīta projekta.

Materiāls tika vākts arī citās vietās, piemēram, Talsu rajona zvejnieku kolhoza «Banga» paligciematā Kolkā, jūrmalas ciematos Kaltenē, Saunagā, Košragā, Mazīrbē, Sīkragā, Tukuma rajona zvejnieku kolhoza «Padomju zvejnieks» teritorijā Abragciemā un Bērciemā, Daugavpils rajona padomju saimniecībā «Naujēne» un citur. Tādā kārtā mūsu rīcībā nonāca materiāls par apmēram 250 lauku iedzīvotāju dzīvokļu iekārto mūsdienās dažādos Latvijas vēsturiski etnogrāfiskajos apgabalos, dažāda rakstura saimniecībās (lauksaimnieciskas ražošanas saimniecībās un zvejnieku kolhozos) un apmetnēs, kas kopumā atspoguļo dzīvokļa iekārtojuma pašreizējo stāvokli un iezīmē turpmākās attīstības tendences šajā jomā.

1. att. 1976. g. celtā viengimenes dzīvojamā māja Tukuma rajona kolhoza «Dzimitene» centrālajā ciematā Tumē.

Norādītais iegūto datu apjoms un apsekoto apvidu uzskaitījums pārliecinoši parāda, ka mūsu pētījums vēl ir tikai materiālu uzkrāšanas sākotnējā stadijā. Tādēļ mūsu izteiktie vispārinājumi nav uztverami kā galīgi secinājumi: tie raksturo tikai dažas mūsdienās vērojamas tendences.

Attīstītas sociālistiskās sabiedrības apstākļos Padomju Latvijas laukos veidojamos perspektīvajos un palīgcīematos, pie ražošanas objektiem, skolām un citur saskaņā ar tipveida projektiem tiek celtas daudzdzīvokļu (komunālās) un saskaņā ar tipveida un individuāliem projektiem (1. att.) viengimenes dzīvojamās mājas (skat. 1.—5. krās. att.).⁴ To izveidojums analogs pilsētīpa apmetnēs celtajām dzīvojamām mājām. Arī to labiekārtojuma iespējas neapliek no pilsētām projektētajām ēkām.⁵ Daudzos ciematos komunālās, mazāk — viengimenes dzīvojamās mājas jau pieslēgtas centrālapkurei, centrālajam ūdensvadam un kanalizācijas tīklam, daudzos ciematos tas tiks izdarīts tuvākajos gados, jo pašlaik intensīvi tiek projektēti un būvēti inženiertehniskie tīkli.⁶ Dzīvokļu atsevišķu telpu apdare šajās ciematu mājās lielākoties veikta saskaņā ar projektu. Sienas un griesti apmesti, griesti balsināti, sienas dzīvojamās telpās un gaitenī krāsotas līmes krāsā. Virtuvēs sienu paneļi krāsoti eļļas krāsā, daļēji vai pilnīgi izlikti ar flīzēm. Sanitāro mezglu sienas izliktas ar flīzēm vai krāsotas eļļas krāsā. Durvis un logi parasti krāsoti baltā vai iedzeltenā eļļas krāsā, Austrumlatvijā samērā bieži sastopami arī krāsojuma košos zilos un zaļos toņos. Grīdas — dēļu, parasti krāsotas brūnas. Sastopamas arī grīdas no skaidu plāksnēm, kas segtas ar linoleju vai presēto kartonu, kurš nokrāsots brūnā vai citā tonī. Retumis dzīvokļu sienas klātas ar tapetēm vai apšuvuma dēļiem; galvenokārt tas konstatēts viengimenes mājās, kuras par saviem līdzekļiem cēlušī to īpašnieki. Vispār viengimenes mājās dzīvokļu apdarē vērojama lielāka dažādība.

Vēl lielāka dažādība dzīvokļu iekšējā apdarē vērojama tajās dzīvojamās mājās, kas atrodas ārpus per-

spektīvajiem ciematiem citās apdzīvotās vietās, bet it īpaši viensētās. Šīs ēkas celtas dažādos laikos, nereti pārveidotas, uzlabotas un piemērotas laikmeta prasībām. To pārveidošana turpinās arī mūsdienās, atspoguļojot lauku darbaļaužu pieaugošo materiālās labklājības un kultūras līmeni. Pārveidošanas rezultātā šīs kategorijas dzīvokļu lielākajā daļā atsevišķo dzīvojamo telpu sienas apmestas ar slapjo apmetumu vai arī apšūtas ar sausā apmetuma plāksnēm, krāsojot tās līmes krāsā vai aplīmējot ar tapetēm. Krāsojumā tāpat kā ciematos dominē gaišie toņi. Tomēr biežāk nekā ciematos sastopams t. s. uzrullējums sudraba vai bronzas toņos. Atsevišķās viensētās vērojami vēl 20.—30. gados sienu apdarē parastie motīvi krāsoto sienu paneļu noslēguma joslā: zaļas lapas ar sarkanīem ziediem, egļu zari ar naturālistiski uzkrāsotiem dzīvniekiem (vāverēm, stirnām u. tml.). Nereti vēl konstatētas tikai apmestas, nekrāsotas sienas, bet vecākajās mājās, it īpaši Latvijas austrumu daļā, neapmestas baļķu sienas. Kā jauns paņēmieni dzīvojamo un palīgtelpu apdarē minama sienu apšūšana ar profilētām līstēm vai apšuvuma dēļiem, kurus pēc tam apdedzina un lako vai arī lako bez apdedzināšanas. Biežāk nekā viensētās šīs sienu apdares paņēmieni vēroti perspektīvajos lauku ciematos celtajās jaunajās viengimenes dzīvojamās mājās. Virtuvēs sienas parasti apmestas un krāsotas eļļas krāsā. Griesti parasti visās telpās apmesti un balsināti vai arī apšūti spundētiem dēļiem, finiera plāksnēm un lakoti vai krāsoti. Vecākajās ēkās nereti sastopami arī sensenie trinitī liktie dēļu griesti ar krāsojumu vai bez tā. Grīdas arī viensētās parasti dēļu, krāsotas, retumis segtas ar finiera vai presēta kartona plāksnēm un krāsotas. Visos pētītajos apvidos fiksētas arī vecas dzīvojamās mājas ar nekrāsotām dēļu grīdām istabās un it sevišķi priekšnos. Ārpus perspektīvajiem ciematiem dzīvokļu labiekārtojuma līmenis ievērojami zemāks nekā ciematos.

Visos apsekotajos dzīvokļu variantos dzīvokļu iekārtojumā vērojams daudz individuālu savdabību,

2. att. Dzīvojamās telpas stūris ar 20.—30. gadu dīvanu Valkas rajona Palsmanes ciemā 1973. g.

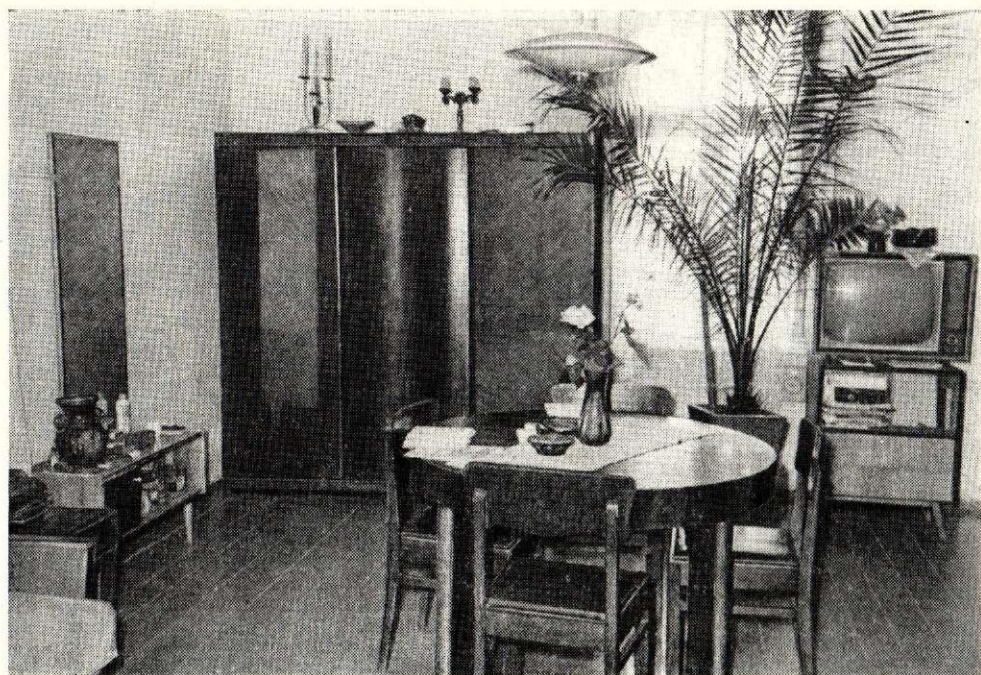
kuras ir atkarīgas no dzīvokļa lieluma, iemītnieku materiālās labklājības līmeņa, vecuma, izglītības, gaumes, ģimenes sastāva, brīvā laika pavadīšanas interesēm, darba un sabiedriskās aktivitātes un citiem faktoriem. Tomēr vērojamas arī kopīgas iezīmes, pēc kurām esam mēģinājuši klasificēt savāktos materiālus un skaidrot dzīvokļu iekārtas attīstības tendences. Piezīmējams, ka tai vai citā klasifikācijas grupā minētās iezīmes nav absolūtas un atsevišķos dzīvokļos (ģimenēs) sastopamas novirzes.

Iegūtos materiālus par lauku iedzīvotāju dzīvokļa iekārtojumu mūsdienās lietderīgi sistematizēt, pirmkārt, pēc teritoriālā un, otrkārt, pēc hronoloģiskā principa. Teritoriāli izdalāmas trīs materiālu grupas. Pirmajā grupā būs sakopoti materiāli, kuri iegūti mājās ārpus perspektīvajiem lauku ciematiem un atspoguļo galvenokārt viensētās vai to grupās, t. i., pirmspadomju laikā celtajās ēkās, mītošo lauku iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojumu, otrajā — pie fermām vai citiem ražošanas objektiem esošās dzīvojamās mājās iegūtie materiāli, kas atspoguļo gan pirmspadomju laikā celtajās viensētu dzīvojamās mājās, gan padomju laikā celtajās komunālajās un viengimenes mājās mītošo iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojumu. Trešajā grupā ietilpināti perspektīvajos lauku ciematos iegūtie materiāli, kas arī atspoguļo kā pirmspadomju, tā padomju laikā celtās viengimenes un komunālajās mājās mītošo cilvēku dzīvokļu iekārtojumu. Hronoloģiski materiāls grupēts pēc dzīvojamo ēku celšanas laika pa šādiem posmiem: 1) līdz 1917. g.; 2) 20. gs. 20.—30. gadi; 3) sociālisma un komunisma celtniecības periods. Pēdējā grupa dalās vēl sīkākos posmos pēc gadu desmitiem.

Katrā teritoriālajā grupā izdalāmi vairāki dzīvokļu iekārtojuma varianti, pēc kuriem var spriest par lauku iedzīvotāju dzīvokļa iekārtojuma attīstības tendencēm. Tā, piemēram, vairākas dzīvokļu iekārtojuma grupas izdalāmas viensētās.

1. Viensētas (apmēram 8% no mūsu apsekotajām), kurās saglabāties 20. gs. pirmajai pusei raksturīgais dzīvokļa iekārtojums. Šajos dzīvokļos ikdienas lieto-

šanā joprojām ir gan lauku amatnieku izgatavotās, gan tuvākajās pilsētās 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā, bet īpaši 20. gs. 20.—30. gados pirktās mēbeles, pie kam no pilsētām tālākajos apvidos lielāks īpatsvars ir amatnieku darinātajām mēbelēm, it īpaši skapjiem, bufetēm, kumodēm, krēsliem, atzveltņes soliēm, galdiem. Šai sakarā, piemēram, varētu minēt Sīkragu, Mazirbi, Košragu, Šaunagu Talsu rajonā, Ezernieku ciemu Krāslavas rajonā u. c. Dažkārt (Zemgalē Zaļeniekos, Vidzemē Vaidavā) sastapām arī pēc mākslinieku, it īpaši Anša Čiruļa, metiem 30. gados darinātas mēbeles, kas lauku mājās nonākušas kā vēltījums īpaši svarīgam notikumam (piemēram, kāzām). Atsevišķu kokamatniecības centru darinājumu realizēšanas zonās vēl joprojām lietošanā ir šo amatnieku darinātas mēbeles, piemēram, Briežu un Strīku krēslu meistarū no virpota bērza koka 20.—40. gados darināti krēsli ar meldru sēdekļiem. Latgalē Ezerniekos, Bērzpilī, Naujenē, Vārkavā u. c. samērā bieži dzīvojamās telpās sastopamas senlaicīgās 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā darinātas pūra lādes ar krāsainu rakstu, kurš uzspiests ar īpašiem spiedogiem. Tās parasti pārsegtas ar rakstainu audumu. Ap Ezerniekiem, Kaplavu, Naujeni (Latgalē), Briežiem, Strīkiem, Piebalgu (Vidzemē), Slīteri (Kurzemē) viensētās saglabājušies vietējo mēbeļu meistarū 20. gs. pirmajos gadu desmitos, it īpaši 20.—30. gados, darinātie skapji, kumodes un gultas, Ziemeļkurzemes zvejnieku mājās — bufetes. Dažkārt sastopam arī vietējo lauku vai tuvējo pilsētu galdnieku izgatavotos istablietu komplektus — galdu ar krēsliem un bufeti. Istabu dekoratīvai noformēšanai izmantotas pašaustas gultas un sienas segas, grīdsegas vai grīdceļiņi. Dekoratīva elementa funkcijas reizēm pilda arī atsevišķu telpu durvis, kas segtas ar rakstā kārtotiem dēļiņiem. Šādās mājās sastopami tikai nedaudzi mūsdienās mēbeļu kombinātos izgatavotie priekšmeti, parasti tahtas, skapji, galdi un krēsli. Te dzīvo galvenokārt vecākās paaudzes cilvēki, kuri savu mājokli iekārtojuši jau pirms daudziem gadiem un iekārtu papildina vai maina tikai nepieciešamības ga-

3. att. Dzīvojamā telpa ar 50. gadu mēbelēm Tukuma rajona Slampes ciemā 1976. g.

dījumā. Šāda mājokļa iekārtas neatņemama sastāvdaļa ir t. s. pūra skapis. Nereti vecākās paaudzes cilvēku apdzīvotajās lielākajās dzīvojamās mājās viena vai pat vairākas telpas vairs netiek izmantotas, jo samazinājies ģimenes locekļu skaits.

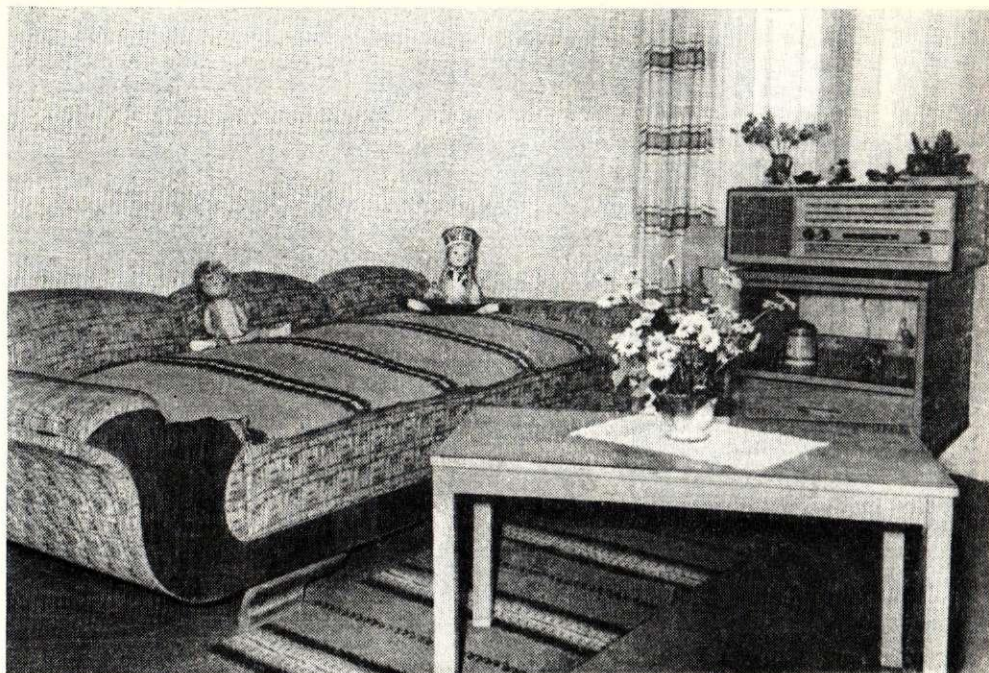
2. Viensētņieku mājas (apmēram 11%), kurās dzīvo vecākās paaudzes cilvēki un kur līdzās vecajām 19. gs. beigū un 20. gs. pirmo gadu desmitu mēbelēm redzams jau vairāk 50.—60. gados darinātu iedzīves priekšmetu. Šeit dzīvojošie vecākās paaudzes cilvēki ir ciešākā kontaktā ar pārējiem ciema iedzīvotājiem. Šāds mājokļa iekārtojums vērojams galvenokārt apvidos, kas atrodas tuvāk pie rajonu centriem vai lielākajām pilsētām. Vecākās paaudzes dzīvokļu labākās istabās bieži sastopama sastāvdaļa ir t. s. goda stūris. Te pie sienas iestiklotas jaunības dienu, kāzu u. c. notikumu fotogrāfijas. Uz skapīša, galdiņa plaukta vai citur novietoti dažādi dāvināti priekšmeti, arī puķes. Šajos mājokļos aug kuplas mirtes, gumijkoki. Vecākās paaudzes cilvēku labākajā istabā Latgalē vēl arvien redzama vieta «goda kaktā» nereti ierādīta svētbildēm. Dzīvokļu dekoratīvais noformējums ar tekstilijām u. c. apmēram tāds pats kā iepriekšējā grupā. Veco mēbeļu nomaiņa pret jaunām notiek lēnām (2. att.).

Vecākās paaudzes dzīvokļu vidū īpaši izdalās labāku izglītību ieguvušu cilvēku — pensionētu skolotāju, lauksaimniecības speciālistu, kā arī pagātnē turīgāko un sabiedriski aktīvāko ļaužu dzīvokļi. Te rodami tādi iekārtas priekšmeti kā grāmatu plaukti vai skapji, rakstāmgaldi, dīvāni, atzveltņes krēslī, bufetes, pianīno u. c. Krasāk šajos dzīvokļos izteikts arī telpu funkcionālais dalījums: ēdamistaba, viesistaba, gulamistaba (ja vien to pieļauj dzīvokļa telpu skaits).

Vecākās paaudzes cilvēku dzīvokļu iekārtojumā, nereti pat pēc pārceļšanās uz citu apvidu, saglabājas viņu dzimtā novada dzīvokļa iekārtojuma īpatnības. Tā, piemēram, Latgalē vēl tagad no dzīvojamās telpas ar skapju un īpašu aizkaru palīdzību gar bezlogu sienu tiek atdalīta telpas daļa gulēšanai. Šāds telpas

pārdalījums konstatēts arī uz Zemgali, Vidzemi un Kurzemi pārcēlušos vecākās paaudzes latgaliešu dzīvokļos. No Baltkrievijas uz Slampi pārcēlušos latviešu un baltkrievu dzīvokļos kā dekoratīvi elementi tiek izmantotas Baltkrievijā parastās sienas un galda segas vai arī tur iecienītie durvju, logu u. c. dzīvokļa detaļu krāsojuma toņi. Dzīmtajos apvidos ierastajos toņos, piemēram, puķu kastes un plauktus pat jaunceltajās mājās ciematā krāsojuši arī uz Vārmī jau pirms Lielā Tēvijas kara pārcēlušies latgalieši. Līdzīgu dzīvokļu iekārtas tradicionālo elementu saglabāšanos vērojam arī citos apvidos. Tā, piemēram, Baltkrievijas PSR Ļoznas rajonā un KPFSR Pleskavas apgabala Kuņjas rajonā dzīvojošās latviešu ģimenes, pēc mūsu ekspedīciju datiem, savus dzīvokļus laukos rotā ar tekstilijām, kas darinātas pēc latviešu tautas mākslas motīviem.

3. Viensētņieku mājas (apmēram 27%), kurās līdzās vecajām, 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajos gadu desmitos darinātajām mēbelēm jau lielākā skaitā sastopamas 20. gs. 50.—70. gados mēbeļu kombinātos darinātās un mērķtiecīgi iegādātās mēbeles, it īpaši galdi, skapji, bufetes, krēslī, tahtas. Šajās viensētās parasti vai nu dzīvo vairāku paaudžu ļaudis, vai arī vecāki uztur ciešus kontaktus ar pilsētās vai citur dzīvojošiem bērniem un viņu ģimenēm. Te vecāki un bērni istabas iekārtojuši atbilstoši savai gaumei un iespējām, pie kam katras paaudzes cilvēki cenšas iekārtoties atsevišķās istabās. Tas it īpaši sakāms par vidējo un jaunāko paaudzi. Līdz ar to šādos dzīvokļos nereti visai atšķirīgs ir dažādu telpu iekārtojums. Vecākās paaudzes cilvēku istabas pamatos iekārtotas jau pirms daudziem gadiem, tāpēc tajās samērā daudz arī veco mēbeļu. Vidējās un jaunākās paaudzes cilvēki savas telpas cenšas iekārtot mūsdienīgāk. Ja daļai no tiem arī saglabājušās 20.—30. gados darinātās mēbeles, tad vidējās paaudzes telpās jau dominē pēc kara gadu, bet jaunākās paaudzes telpās — pēdējo gadu desmitu mēbeles, pie kam vērojami noteikti centri nomainīt tās ar visjaunākajiem modeļiem.

4. att. Dzīvojamās telpas stūris ar dekoratīviem audumiem un suvenīriem Tukuma rajona Slampes ciemā 1976. g.

Šādās mājās jaunākā paaudze nereti iegādājusies dzīvokļu garnitūras, it īpaši guļamistabas un dzīvojamās jeb viesistabas iekārtas (3., 4. att.).

Kā dekoratīvie elementi bez pašdarinātām segām, galdautiem u. tml. šādās mājās vērojami veikalos pirkti vai dāvināti iedzīves priekšmeti un dažādi suvenīri.

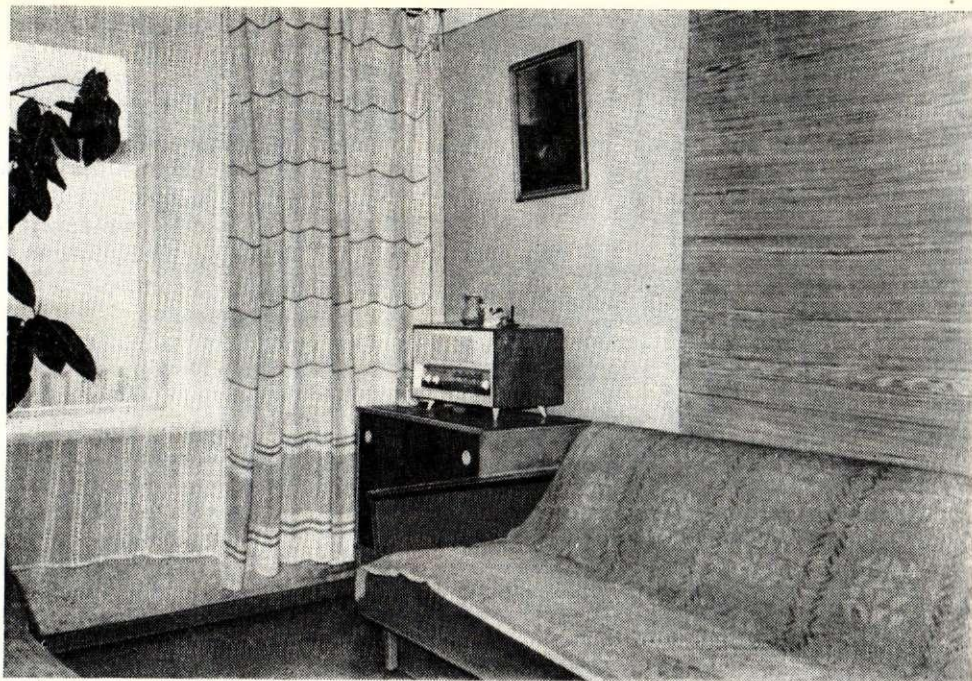
Šādās mājās vērojama tradicionālā mājokļa iekārtojuma atsevišķu elementu pastāvēšana kopā ar šo elementu mūsdienīgāku risinājumu. Priekšstati par vecajiem elementiem nereti mainījušies. Tā, piemēram, lielum lielajam daudzumam Latgales vecākās paaudzes lauku iedzīvotāju saglabātās svētbildes istabas stūrī jau vairs nesaistās ar viņu reliģisko pārliecību, bet pastāv kā mantojums no ģimenes iepriekšējām paaudzēm. Savukārt vidējās un jaunākās paaudzes ģimenes locekļu apdzīvojamās telpās, parasti viesistabā, t. s. goda stūris jeb goda kaktis atspoguļo viņu intereses, gaumi. Šie cilvēki gar stūri veidotajām sienām novietojuši grāmatu plauktu, sekciju ar grāmatām, glītām servīzēm, dažādiem pirktiem vai dāvinātiem suvenīriem. Te stāv arī televizors. Dažkārt šajā telpas daļā atrodas plauktiņš vai skapis, uz kura novietoti ceļojošie sarkanie karodziņi, vimpeli u. c. balvas, kas kādam no ģimenes locekļiem piešķirtas par apzinīgu darbu, sabiedrisku aktivitāti, sasniegumiem sportā, mākslinieciskajā pašdarbībā u. tml. Pie sienas iestikloti goda raksti. Nereti šajā telpas daļā starp logiem novietoti lieli dekoratīvi augi, puķes. Visi šie dzīvokļu elementi stāsta par tā iemītnieku personības izaugsmi un viņu vietu dzīvē.

Savukārt telpās, kur mitinās bērni, plauktos redzamas rotaļlietas, mācību piederumi.

4. Daļa 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajos gadu desmitos celto dzīvojamo māju (vairāk nekā 50%) pārbūvētas un labiekārtotas, iespējami tuvinot tās mūsdienu dzīves prasībām. Līdz ar to mainījies šo ēku plānojums, telpu funkcijas un iekšējais iekārtojums. Dažkārt dzīvojamai mājai kapitāli pārveidots tikai viens gals, tajā iekārtota viesistaba un varbūt

arī vēl kāda cita telpa (5. att.). Pārējā celtnē veikts tikai nepieciešamais remonts, nemainot telpu izkārtojumu. Atsevišķos gadījumos konstatēts, ka uz veco dzīvojamo māju kapitālremonta rēķina būtībā uzcelta jauna mūsdienīga celtnē. Lai gan arī te sastopamas pirms Lielā Tēvijas kara izgatavotās mēbeles (parasti veco ļaužu istabās), taču daudz lielāks īpatsvars ir 50.—60. un arī pēdējos gados iegādātajām mēbeļu kombinātos ražotajām mēbelēm. Šāds process, pēc mūsu datiem, vislabāk vērojams zvejnieku kolhozos.

Šādās viensētās vairāk dzīvo vidējās un jaunākās paaudzes cilvēki. Pēc mūsu datiem, viensētas ar kapitāli pārbūvētām un labiekārtotām dzīvojamām mājām galvenokārt atrodas jauno perspektīvo lauku ciematu vai ražošanas objektu tuvumā, kā arī pie izdevīgiem satiksmes ceļiem, kuri savieno ciematus ar rajona centru. Šis sētas atspoguļo to cilvēku centienus, kuri tuvākajā laikā negatavojas pārcelties uz ciematu vai citur un no kuru dzīves vietas labi sasniedzama darba vieta. Pārbūvētajās mājās vērojama tendence nodrošināt katru ģimenes locekli vai ģimeni (ja tanīs dzīvo vairākas paaudzes) ar atsevišķu istabu resp. istabām. Tā, piemēram, ir «vecsmātes istaba», «dēla vai meitas istaba» u. tml. Šādās pārbūvētajās dzīvojamās mājās jaunākās un vidējās paaudzes cilvēki cenšas savu iespēju robežās ierīkot t. s. viesistabu, dzīvojamo istabu jeb lielo istabu, kur sapulcējas visa ģimene un uzņem viesus. Šo telpu cenšas iekārtot labāk un mūsdienīgāk. Tās vidū vai tuvāk logiem parasti novietots galds ar krēsliem, pie kam kādreiz iecienīto ovālo vai apaļo izvelkamo galdu vietā pēdējos piecos gados stājas taisnstūrveida izvelkamie galdīti. Pie vienas sienas novieto bufeti vai sekciju grāmatām, pie otras — dīvānu, tahtu vai mīkstos krēslus, telpas stūrī — televizoru. Ja telpa atļauj, tās vienā stūrī novieto kādu mazu galdiņu, t. s. žurnālgaldiņu, ar mīkstiem sēdekļiem ap to. Šādās viensētās reizumis sastopamas arī mēbeļu garnitūras. Dzīvojamās telpās kā dekoratīvi elementi izmantotas pašu darinātas, dāvinātas vai pirktas pēc tautas mākslas motīviem iz-

5. att. Viesistaba pārbūvētā vecā ēkā Tukuma rajona Slampes ciemā 1976. g.

gatavotas sienas un gultas segas, grīdas celiņi, paklāji u. c., pie kam ievērojama daļa no tiem izgatavota ražošanas apvienības «Daiļrade» vai rajonu sadzīves pakalpojumu kombināta darbnīcās. Sastopami arī dažādi kaimiņu republikās iegādāti dekoratīvi priekšmeti. Kā apgaismes ķermeņi izmantotas lustras, stāvlampas u. c.

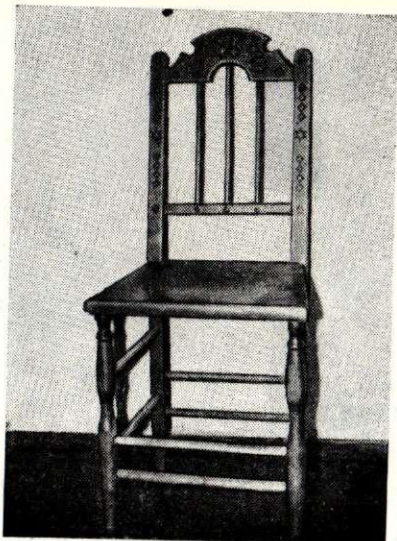
Viensētu dzīvojamo māju labiekārtojums, kā jau minēts, ievērojami zemāks nekā perspektīvo ciematu mājās: tikai samērā nedaudzās mājās iekārtota vietējā centrālāpkure, ūdensvads, kanalizācija. Lielākajā daļā viensētās apsekoto dzīvokļu uzstādīti sašķidrinātās gāzes pavardi.

Viensētās un perspektīvajos lauku ciematos dzīvojošo ļaužu dzīvokļu iekārtojumā vērojamas atšķirības. Dzīvokļa iekārtojumu ciematā pozitīvi ietekmē gan esošās labierīcības — ūdensvads, kanalizācija, vietējā vai ciemata kopējā centrālāpkure, karstā ūdens piegāde, gazifikācija no maģistrālajiem dabas gāzes vadiem vai no pazemē ierīkotām sašķidrinātās gāzes cisternām —, gan arī ērtākas iespējas iegādāties vajadzīgās mēbeles, labāka satiksme kā ar sava rajona pilsētu, tā arī ar kaimiņu rajonu pilsētām. Sava nozīme arī tam, ka ciematos, it īpaši komunālajās mājās, dzīvojošie cilvēki mazāk nodarbojas ar ģimenes palīgsaimniecību, sevišķi ar personisko lopu kopšanu. Tas rada mazāku slodzi dzīvokļa palīgtelpām, jo atkrīt lopbarības sagatavošanas darbi.

Perspektīvajos ciematos dzīvojošo ļaužu dzīvokļa iekārtojums mūsdienīgāks. Tas sevišķi sakāms par pēdējos 10 gados celto komunālo un viengimenes dzīvojamo māju iemītnieku dzīvokļiem. Dzīvokļu iekārtojumā nav vērojamas būtiskas atšķirības starp viengimenes un komunālajās mājās dzīvojošajiem ļaudīm. Atšķirību pamatā galvenokārt ir tas apstāklis, ka viengimenes mājās uz cilvēku iznāk lielāka dzīvojamā un lietderīgā platība. Līdz ar to rodas iespēja telpas funkcionāli vairāk diferencēt un iegādāties bagātāku mēbeļu klāstu. Lai palielinātu viengimenes dzīvojamo māju kvadrāturu, pēc māju nodošanas ekspluatācijā

tām sānos vai galā nereti piebūvē vējtverus, stiklotas verandas un pat istabas, kā arī paplašina palīgtelpas. Verandas iekārto kā vasaras dzīvojamās un pat viesu telpas. Vējtverus vienlaicīgi mēdz izmantot arī par pieliekamajiem. Īpaši bieži šādu vējtveru piebūvēšana sastopama Latgalē, kur tie atbilst tradicionālo dzīvojamo māju sānos piebūvētajām sincēm. Zināma nozīme dzīvokļu iekārtojumā, protams, joprojām ir arī dzīvokļa iemītnieku vecumam, izglītības līmenim, interesēm un materiālajai labklājībai. Taču vērojams, ka ciematos dzīvojošie dažādu paaudžu, izglītības un profesiju cilvēki, pārnākot no viensētām uz ciematiem, centušies iegādāties arī jaunas mēbeles. Lielāks vecāku mēbeļu īpatsvars ir tajās ciematu mājās, kuras tur bijušas uzceltas pirms intensīvas ciemata celtniecības sākuma, samērā nepārveidotas ieaugušas jaunajā apbūvē un kurās vairāk vecākās paaudzes ļaužu. Ciematu jaunajās viengimenes, mazāk — komunālajās mājās saglabājas arī atsevišķas 20. gs. pirmajā pusē izgatavotās mēbeles (6. att.), īpaši tādas, kas saistāmas ar ievērojamiem notikumiem to īpašnieku dzīvē. Te pirmām kārtām jāmin vecākās un vidējās paaudzes «pūra mēbeles» — skapji, gultas, galdi, krēsli, ko novieto šo ļaužu istabās, istabās, kur dzīvo mazbērni, vai arī dzīvokļu palīgtelpās. Dažkārt kā atmiņas no tēva, mātes vai svarīgiem dzīves brīžiem tiek glabātas arī dažas vecas jaunajā mājā vai dzīvoklī nevajadzīgas lietas, piemēram, skapis, kumode, pulkstenis u. c. Jāpiezīmē, ka dažāda vecuma ļaužu uzskati par t. s. jaunām un vecām mēbeļiem, resp., par mēbeļu maiņas vai papildināšanas nepieciešamību, ir visai atšķirīgi: vecākās paaudzes ļaudīm 50.—60. gados iegādātās mēbeles šķiet jaunas, bet vidējās un jaunākās paaudzes cilvēki pat 60. gadu otrajā pusē pirktās mēbeles uzskata jau par vecām.

Ciematos dzīvojošo cilvēku dzīvokļa iekārtojums, kā jau minēts, atkarīgs gan no dzīvokļa lieluma, gan labiekārtojuma. Ekspedīcijās iegūtie materiāli liecina, ka pašreiz ciemata komunālajās mājās vēl ir labāki sadzīves apstākļi. Tās ātrāk tiek pieslēgtas ciematu

6. att. Saglabāts 20. gs. sākumā darināts pūra krēsls Valkas rajona Palsmanes ciemā 1973. g.

kopējam siltumtīklam, vajadzības gadījumos vannas istabās tiek ierīkotas ar gāzi kurināmas ūdens sildāmās ierīces. Gandrīz visas ciematu komunālās mājas pašreiz ceļ tikai ar centrāl apkuri, bet daudzās viengimenes mājās vēl joprojām ierīko krāsns apkuri. Samērā nedaudzās viengimenes mājās ierīkoti vietējās centrāl apkures katli vai citādas apkures ierīces telpu un ūdens sildīšanai. Trūkstot centrāl apkurei, daudzās viengimenes dzīvojamās mājas tiek likvidētas projektos paredzētās vannas istabas, uz to rēķina paplašinot virtuves, gaitenīšus vai citas telpas vai arī paredzētajās vannas istabās ierīkojot pieliekamos, darbarīkus, virtuves u. tml. Tāpat konstatēti gadījumi, kad viengimenes dzīvojamās mājas neizbūvē projektos paredzētos sanitāros mezglus un ierīko tos pagalmā pie saimniecības ēkas. Tas viss pazemina viengimenes ēku sanitāri higiēnisko stāvokli. Sādas atkāpes no projektiem mazināsies, kad viengimenes dzīvojamo māju apbū-

ves sektori tiks pieslēgti patlaban projektējamiem vai celtniecības stadijā esošajiem ciematu inženiertehniskajiem tīkliem un kad ciematos masveidā sāks uzstādīt Līvānu eksperimentālajā māju būves kombinātā ražotās viengimenes dzīvojamās mājas. Patlaban Līvānu mājas samontētas tikai atsevišķās vietās, piemēram, Saldus rajona padomju saimniecības «Remte» centrālajā ciematā Remtē, kur tās veido veselu ielu. Kuldīgas rajona kolhozs «Vārme» un daudz citu saimniecību šo māju uzstādīšanai gatavo būvlaukumus.

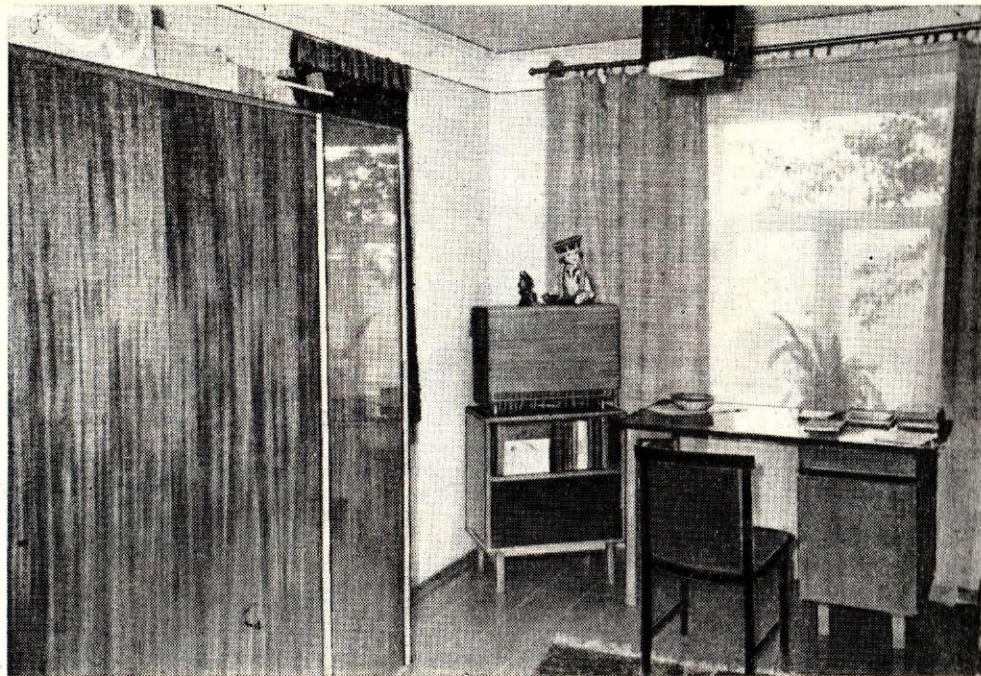
Ciematos lauku iedzīvotāju dzīvokļos dominē pēdējos 10 gados pirktās mēbeles, pie kam cilvēki savu iespēju un gaumes robežās centušies saskaņot gan pašu mēbeļu, gan arī to audumu krāsas, iegādājoties galvenokārt gaišu toņu mēbeles, kas pārvilkas ar mierīgu dzeltenīgu, zaļganu vai sarkanīgu toņu mēbeļdrānām. Tumšās lakotās mēbeles, pēc mūsu vērojumiem, pieprasa galvenokārt lauku inteligence. Biežāk nekā lauksaimniecībā nodarbināto cilvēku dzīvokļos tās sastopām zvejnieku dzīvokļos. Samērā nedaudzās, lielākoties zvejnieku dzīvokļos fiksētas mēbeļu garnitūras, galvenokārt republikā ražotas guļamistabu un viesistabu iekārtas. Viensētās garnitūras sastopamas retāk.

Ciematos celto komunālo un viengimenes māju iedzīvotāji, tāpat kā jau minētie viensētu iemītnieki, atkarībā no dzīvokļa istabu skaita cenšas katras paudzes ģimenes locekļus nodrošināt ar savām guļamtelpām, kas parasti tiek izmantotas arī par dzīvojamām telpām. Vairāk iespēju šādi telpu diferencēšanai pagaidām ir viengimenes māju iemītniekiem. Diferencētās telpas iekārtotas atbilstoši katra ģimenes locekļa gaumei, vajadzībām un dzīves īpatnībām. Tā, piemēram, vecākie ļaudis savās telpās nereti saglabā atsevišķas vecākas mēbeles (senlaicīgus skapjus, gultas, tajā skaitā pat metāla gultas, arī citus dzīvokļa iekārtošanas elementus), kaut gan ģimenei ir pietiekami līdzekļu to nomaiņai ar modernām mēbelēm. Vecāko sieviešu istabās parasti glabājas šujmašīna, dažādi rokdarbu piederumi u. tml.

7. att. Dzīvojamās istabas stūris Ogres rajona padomju saimniecības «Ogre» centrālajā ciematā Jumpravā 1977. g.

8. att. Stūris skolnieces istabā Tukuma rajona Slampes ciemā 1976. g.

Jaunākās un vidējās paaudzes ļaudis iegādājušies grāmatu skapjus, sekcijas, plauktus utt., kur novietota viņu interesēm atbilstoša literatūra, dāvināti vai pirkti suvenīri u. c. (7. att.). Samērā bieži sastopamas bufetes, izvelkamie krēsli un dīvāni, ko naktīs izmanto par guļas vietām. Lauku inteliģences dzīvokļos par neatņemamu sastāvdaļu kļuvuši rakstāmgaldi. Tos nereti novieto arī bērnu — skolēnu — istabās (8. att.). Vispār dzīvokļos liels mīksto mēbeļu īpatsvars. Guļamistabās (9. att.) galvenokārt novietotas tahtas, bet gultas veļas glabāšanai dienās — īpašas veļas kastes. Guļamistabas iekārtas parastās sastāvdaļas — drēbju skapji, spoguļi, tualetes skapīši, sienas lampas un stāvlampas.

Ciematu iedzīvotāji, it īpaši jaunākās un vidējās paaudzes cilvēki, dzīvokli cenšas iekārtot atsevišķu telpu, kur uzņem viesus, rīko svinības. Ikdienā šī telpa mazākos dzīvokļos kalpo arī par ģimenes kopīgo dzīvojamo istabu, kurā pavada brīvo laiku. To sauc par viesistabu, dzīvojamo istabu, lielo istabu. Tomēr ne katrai ģimenei ir iespējams dzīvokli ierīkot īpašu viesistabu. Tāpēc vienu no apdzīvojamām telpām iekārto pēc iespējas labāk. Te tad arī aicina viesus, rīko viesības utt. Parasti tā ir dzīvokļa lielākā istaba, kurā nokļūst tieši no gaitiņa un kura nereti ir caurstaigājama. Viesistabu iekārtošanas iespējas pieaugs, vērojot plašumā trīs un vairāk istabu dzīvokļu celtniecību.

Mūsdienās īpaši iekārtots tiek arī dzīvokļa gaitenis, kur cenšas iebūvēt sienas skapjus un antresolus. Gaitenī parasti novieto drēbju pakaramos, apavu kastes, spoguļus, tualetes skapīšus. Daudzi iedzīvotāji izprot gaitiņa kā dzīvokļa vizītkartes nozīmi un tā iekārtošanai velta lielu uzmanību.

Dzīvokļa iekārtošanas iespējas mūsdienu lauku ciematos zināmā mērā ietekmē ciemata attālums no rajona centra vai republikāniskās pakļautības pilsētas. Lauku ciematos, kas atrodas tuvāk pilsētām, dzīvokļu iekārtojumā vērojamas mūsdienīgākas, modernākas līnijas. Tāpat atšķirības vērojamas starp dažādu no-

zaru saimniecību ciematiem. Tā, piemēram, zvejnieku kolhozu ciematos dzīvokļu iekārtojumā, kā jau minēts, vairāk vērojamas mēbeļu garnitūras, pēc individuālā projekta izgatavotas mēbeles, vairāk modernu atpūtas krēslu u. tml. No pilsētām netālu ciematu iedzīvotāju priekšrocības dzīvokļu iekārtošanas ziņā izskaidrojamas galvenokārt ar specializētu mēbeļu veikalu tuvumu.

Dzīvokļu mūsdienīgāka iekārtojuma izveidošanos lauku ciematos veicina arī lauku iedzīvotāju migrācijas process. Iedzīvotāji, kas pārceļas no viensētām uz ciematiem vai atbrauc no citiem lauku apvidiem vai pilsētām, atved līdz galvenokārt tikai visnepieciešamākās un modernākas mēbeles, sirdij tuvas iedzīves priekšmetus un dzīvokļa dekoratīvos elementus, suvenīrus, grāmatas, traukus u. c., kas nereti pāriet no paaudzes paaudzē un sekmē pagātnes kultūras mantojuma, it īpaši tautas mākslas elementu, saglabāšanu. Agrāk iegādātās, nolietotās un morāli novecojušās mēbeles tie vairs līdz neņem. To vietā iegādājas jaunas, savām materiālajām iespējām un gumei atbilstošas mēbeles, kurām cenšas saskaņot gan pašu mēbeļu, gan to audumu krāsu. Tas viss jaunajos ciematos ceļ modernu iekārtas priekšmetu īpatsvaru.

Ekspedīcijās izdarītās iedzīvotāju aptaujas dati rāda, ka mēbeles laucinieki iegādājas gan savu, gan arī kaimiņu rajonu pilsētu specializētajos veikalos, kā arī tajos ciemu veikalos, kuros mēbeles pieved. Savāktie materiāli liecina, ka lauku iedzīvotāji iegādājas mēbeles arī tālu no savām dzīves vietām, ja vien tur var nopirkt savām vajadzībām nepieciešamo. Tā, piemēram, Vārmes iedzīvotāji pēc mēbelēm brauc uz Kuldīgu vai Saldu, bet nereti pat uz Ventspili. Slampes ciema iedzīvotāji mēbeles iegādājas Tukumā, Jelgavā, bet visvairāk Jūrmalā, it īpaši Slokā. Burtniecīši tās iegādājas Valmierā, pilsmanieši — Smiltēnē, kur darbojas labi mēbeļu veikali. Nereti republikas lauku iedzīvotāji pēc mēbelēm brauc uz kaimiņu republikām — uz Jonišķiem, Sauļiem, Pērnavu, Tartu

9. att. Dzīvojamās telpas stūris Tukuma rajona Slampes ciemā 1976. g.

u. c. pilsētām, jo lietuviešu un igauņu ražotās mēbeles Latvijas laukos ir visai iecienītas. Tas viss liecina, ka pašreizējais tuvējos veikalos pieejamais mēbeļu sortiments lauku iedzīvotājus vairs neapmierina, bet pieaugošās personiskā un sabiedriskā transporta izmantošanas iespējas paver ceļus iegādāties savai gumei atbilstošas mēbeles no dzīves vietas visai attālos punktos. Samērā populārs un izdevīgs mēbeļu iegādāšanās veids ir to pasūtīšana rajonu sadzīves pakalpojumu kombinātu pieņemšanas punktos, kas atrodas ciemos. Taču šeit nepieciešams papildināt mēbeļu sortimentu, jo pašreizējās pasūtīšanas iespējas nespēj vienādā mērā apmierināt lauku iedzīvotāju vēlmes. Pasūtītājus bieži vien neapmierina arī ilgais laiks, kas jāgaida līdz pasūtījuma saņemšanai. Atsaucību guvusi atsevišķos republikas rajonos praktizētā mēbeļu pārdošana lauku iedzīvotājiem ar autoveikalu palīdzību.

Lai pilnā mērā apmierinātu lauku iedzīvotāju prasības pēc mūsdienīgām mēbelēm, veikali, kas apgādā lauku iedzīvotājus, jānodrošina ar mēbeļu komplektiem, lai cilvēki uzreiz varētu nopirkt atsevišķu istabu vai pat visa dzīvokļa iekārtas priekšmetus. Tāpat arī lauku iedzīvotāji regulāri jāinformē par mēbeļu piedevumu un sortimentu rajona veikalos, priekšroku šo mēbeļu iegādē dodot tiem cilvēkiem, kas no viensētām pārceļas uz perspektīvajiem lauku ciematiem vai citur jaunceltām ēkām.

Reizēm lauku iedzīvotājiem trūkst pietiekamu zināšanu dzīvokļu iekārtošanas un dekoratīvās noformēšanas jautājumos. Tāpēc būtu vēlams par šiem jautājumiem vairāk materiālu publicēt periodiskajos un citos izdevumos, organizēt lekcijas kultūras namos par dzīvokļu iekārtošanu, sniedzot arī uzskates materiālu.

Lauku ciematu jaunajos dzīvokļos sastopams daudz dekoratīvo elementu. To vidū pirmām kārtām minamas pašdarinātas, dāvinātas vai veikalā pirktas sienas un gultas segas, kā arī grīdsegas, galdauti, paklāji u. c. Sevišķi bieži dzīvokļos redzamas sadzīves

pakalpojumu kombinātos vai arī vilnas pārstrādes uzņēmumos izgatavotās segas un paklāji, kas darināti pēc tautas mākslas motīviem. Visai iecienītas ir arī no salmiem un niedrēm austas sienas segas. Redzami mainījusies tekstiliju izmantošanas funkcija: ja senāk dekoratīvās vilnas segas galvenokārt lietoja guļasvietu apsegšanai, tad tagad tās kļuvušas galvenokārt par mīksto mēbeļu pārsegumiem dienā un tādējādi nomainījušas vēl nesena pagātnē tik populāros lina vai kokvilnas audumu t. s. dienas deķus. Nereti sastapām arī tautas daiļamata meistarū un citu lietišķās mākslas pašdarbnieku darinātās tekstilijas.

Gan ciematos, gan viensētās ļaužu dzīvokļus rotā puķes, gleznas, akvareļi, gleznu un akvareļu reprodukcijas, dekoratīvi sienas šķīvji u. c. keramika, svečturi, kokgriezumi, arī kalumi u. c. dekoratīvi veidojumi. Zvejnieku dzīvokļu dekoratīvajā noformējumā liels īpatsvars gleznām u. c. mākslas darbiem ar jūras tematiku, dažādi suvenīri, kas saistīti ar jūru: gliemežvāki, kuģu modeļi u. c. Daļa no šiem suvenīriem atvesti no tāljūras zvejas vietām un citzemju ostām. Arī citu profesiju pārstāvji izrotā savas dzīvojamās telpas ar savai profesijai atbilstošiem suvenīriem, ar piemiņas veltēm par uzvaru sociālistiskajā sacensībā, par tikšanos ar radniecīgas profesijas pārstāvjiem u. tml. Nereti kā dzīvokļu dekoratīvs elements redzamas no ekskursijām atvestās piemiņas lietas, dažādu pilsētu, vēstures un mākslas pieminekļu nozīmītes, kas piespraustas pie sienas segām, u. tml. Ezerņiekos, kur vasarās regulāri atpūšas daudzas leņingradiešu ģimenes, atrodam viņu atvestos suvenīrus.

Tomēr samērā bieži sastopami arī bezgaumības liecinieki, kuri tiek lietoti kā dzīvokļu dekoratīvie elementi. Te pirmām kārtām minami suvenīru veikalos pērkamie māla eži, zamša lāči, uz stieples veidotie pūkainie kaķi, porolona lelles un ziedi u. tml. darinājumi, kas parasti tikuši dāvināti. Atsevišķos dzīvokļos atrodami arī no žurnāliem izgrieztas un uz sienām uzlīmētas krāsainu dabas skatu, ziedu reprodukcijas, aktieru portreti u. c. attēli. Tas viss rāda, ka

nepieciešams izvērst lauku iedzīvotāju estētiskās audzināšanas darbu un cīnīties pret bezgaumīgu izstrādājumu ražotājiem un izplatītājiem.

Rezumējot iegūto materiālu, atzīmējams, ka Padomju Latvijas laukos norit intensīvs un dinamisks dzīvokļu fonda uzlabošanas un dzīvokļu labiekārtošanas darbs. Lauku iedzīvotāji arvien vairāk iegādājas mēbeļu kombinātos ražotās mēbeles un atsakās no savu laiku pārdzīvojušām mēbelēm. Šis process inten-

sīvāk norit perspektīvajos lauku ciematos jaunceltajās komunālajās un viengimenes dzīvojamās mājās. Rezultātā mazinās atšķirības lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīvokļu iekārtojumā. Lai šis process būtu vēl sekmīgāks, nepieciešami vairāki pasākumi, tā, piemēram, rajonu veikalos jābagātina mēbeļu sortiments, iedzīvotāju pasūtījumi jāizpilda ātrāk, jāveic estētiskās audzināšanas darbs laukos u. c.; tie risināmi dažādu nozaru speciālistu kopīgiem spēkiem.

PARINDES

¹ Par šiem jautājumiem plašāk skat. J. Porieša apercējumā «Lauku ciematu veidošanas sociālās problēmas Latvijā» un S. Cimermaņa apercējumā «Par lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanos Latvijas PSR» šajā krājumā, kā arī izdevumā: Modernu lauku ciematu veidošana. Sastādītājs J. Porietis. Rīga, 1977. 147 lpp.

² Etnogrāfu pētījumu un praktiskās darbības teorētiskos jautājumus šajā un citās mūsdienu dzīves jomās analizējis J. Bromlejs (Бромлей Ю. В. К вопросу об особенностях этнографического изучения современности. — СЭ, 1977, 1, с. 3—18).

³ Glabājas Latvijas PSR ZA Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora zinātniskajā arhīvā. Tā kā šis materiāls sistematizēts

pēc rakstā izklāstītajiem principiem un sniegts kā attīstības tendences vispārinājums, atsaucies par konkrētiem dzīvokļiem un sētām netiek dotas.

⁴ Par ēku projektu izvēli un popularitāti plašāk skat. S. Cimermaņa apercējumā «Par lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanos Latvijas PSR...» šajā krājumā.

⁵ Par to viegli pārliecināties, iepazīstoties ar izdevumu: Dzīvojamās ēkas, 1—3. Rīga, 1972—1975.

⁶ Plašāk skat. S. Cimermaņa apercējumā «Par lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanos Latvijas PSR...» un J. Porieša apercējumā «Lauku ciematu veidošanas sociālās problēmas Latvijā» šajā krājumā.

С. Цимерманис, В. Кронис

НЕКОТОРЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ УСТРОЙСТВА И УБРАНСТВА КВАРТИР СЕЛЬСКИХ ЖИТЕЛЕЙ ЛАТВИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Резюме

Вопрос о развитии устройства и убранства квартир сельских жителей является частью емкой проблемы, связанной с преодолением существенных различий между городом и деревней, сближением условий жизни сельских и городских жителей. В качестве источника при подготовке статьи использованы материалы экспедиций этнографов, работавших в 1973—1977 гг. в сельсоветах Варме Кулдигского района, Слампе Тукумского района, Палсмане Валкского района, а также в поселке Звейниекциемс Рижского района, и некоторые другие; всего исследованием охвачено около 250 квартир. Во всех указанных местах была четко зафиксирована квартира каждой десятой из проживающих в сельсовете или поселке семей. В выборочную совокупность вошли квартиры из разного вида поселений (перспективные сельские поселки, жилые дома при фермах и других производственных объектах, хутора и др.), находящиеся в постройках разной давности, типа и принадлежности, в которых проживали люди всех представленных на территории сельсовета социальных, профессиональных, возрастных групп, а также групп с разным уровнем образования.

В перспективных поселках и возле производственных объектов интенсивно строятся коммунальные и одноквартирные жилые дома. Во всех населенных пунктах перестраивается и приспособляется к современным требованиям старый жилой фонд, повышается благоустройство квартир.

Сельские жители все чаще приобретают мебель, изготавливаемую на мебельных комбинатах, и отка-

зываются от отживших свое время предметов домашнего обихода. В перспективных поселках, новых коммунальных и одноквартирных домах этот процесс протекает более интенсивно, чем на хуторах. Мебель, изготовленная сельскими и городскими ремесленниками, а также купленная в магазинах мебель конца XIX в. и первой половины XX в. чаще сохраняется вблизи бывших ремесленных центров, в квартирах людей старшего поколения, а также в квартирах семей, состоящих из людей старшего и среднего поколений. Из старой мебели чаще всего стараются сохранить ту, которая связана с важными событиями в жизни человека, например шкафы и комоды для приданого, или полученную как свадебный подарок и т. п. Иногда сохраняют на память о родителях их шкафы и другие предметы. Неотъемлемой принадлежностью квартир сельских жителей становятся книжные полки и шкафы, мягкая мебель, письменные столы и т. п. Все чаще приобретаются и мебельные гарнитуры, особенно спальные и для гостиных. Более популярна мебель светлых тонов; лакированную темную мебель чаще предпочитают представители сельской интеллигенции и рыбаки. Уменьшаются отличия в убранстве квартир сельских и городских жителей.

Важное место в квартирах жителей современного села занимают декоративные элементы — декоративные ткани, керамика, резьба по дереву и т. п., а также различные сувениры, полученные в подарок по случаю семейных торжеств или в награду за образцовый труд, общественную деятельность, достижения в спорте и т. п.

ПОДПИСИ К ИЛЛЮСТРАЦИЯМ

- Рис. 1.* Одноквартирный жилой дом, построенный в 1976 г., в центральном поселке Туме колхоза «Дзимтене» Тукумского района.
- Рис. 2.* Угол жилой комнаты с диваном 20—30-х годов в Палсмане (Валкский район) в 1973 г.
- Рис. 3.* Жилое помещение с мебелью 50-х годов в Сламском сельсовете Тукумского района в 1976 г.
- Рис. 4.* Часть жилого помещения с декоративными тканями и сувенирами в Сламском сельсовете Тукумского района в 1976 г.

- Рис. 5.* Гостиная в перестроенном старом доме в Сламском сельсовете Тукумского района в 1976 г.
- Рис. 6.* Сохраненный стул от приданого, изготовленный в начале XX в., в Палсманском сельсовете Валкского района в 1973 г.
- Рис. 7.* Угол жилой комнаты в центральном поселке Юмправа совхоза «Огре» Огрского района в 1977 г.
- Рис. 8.* Угол комнаты школьницы в Сламском сельсовете Тукумского района в 1976 г.
- Рис. 9.* Интерьер жилого помещения в Сламском сельсовете Тукумского района в 1976 г.

ЦВЕТНЫЕ ИЛЛЮСТРАЦИИ

- Рис. 1.* Коммунальные жилые дома в центральном поселке Кроньяуце колхоза «Тервете» Добельского района, построенные в 60-х годах.
- Рис. 2.* Одноквартирный жилой дом в центральном поселке Варме колхоза «Варме» Кулдигского района, построенный в 70-х годах.
- Рис. 3.* Коммунальный жилой дом в центральном поселке Юм-

- права совхоза «Огре» Огрского района, построенный в 70-х годах.
- Рис. 4.* Веранда, пристроенная к одноквартирному жилому дому в Варме (1976 г.).
- Рис. 5.* Перестроенный и благоустроенный одноквартирный жилой дом на хуторе Эргли Буртниецкого сельсовета Валмиерского района (1978 г.).

S. Cimermanis, V. Kronis

EINIGE NEUZEITLICHE ENTWICKLUNGSTENDENZEN DER WOHNUNGSEINRICHTUNG DER LANDBEWOHNER LETTLANDS

Zusammenfassung

Die Entwicklung der Wohnkultur auf dem Lande ist ein Teil des umfassenden Problems der Überwindung der wesentlichen Unterschiede zwischen Stadt und Land, der Annäherung der Lebensverhältnisse der Land- und Stadtbewohner. Als Quelle für die vorliegende Untersuchung diente das 1973—1977 von ethnographischen Expeditionen in den Dorfsowjets Vārme (Rayon Kuldīga), Zvejniekiems (Rayon Rīga), Slampe (Rayon Tukums), Palsmane (Rayon Valka) und einigen anderen gewonnene Material über etwa 250 Wohnungen. In den genannten Orten wurde genau jede zehnte Wohnung für die Untersuchung bestimmt. In der Auswahlgruppe waren Wohnungen verschiedenartiger Siedlungstypen (Perspektivsiedlungen, Wohnsiedlungen an Farmen und anderen betrieblichen Einrichtungen, Einzelgehöfte u. a.) und Häuser verschiedenen Typs, verschiedener Baujahre und Angehörigkeit und unter den Wohnungsinhabern sämtliche im Gebiet des betreffenden Dorfsowjets anzutreffenden sozialen, Berufs-, Alters- und Bildungsgruppen vertreten.

In den Perspektivsiedlungen und den Wohnsiedlungen an Farmen u. dgl. wird der Bau von Kommunal- und Einfamilienhäusern zügig vorangetrieben, und in allen Siedlungen werden Altwohnungen umgebaut, neuzeitlichen Forderungen angepaßt und mit dem nötigen Komfort versehen.

Die Landbewohner erwerben immer mehr fabrikmäßig hergestellte Möbel als Ersatz für veraltete Einrichtungsgegenstände. Dieser Prozeß verläuft in den

Perspektivsiedlungen sowie in den neuerbauten Kommunal- und Einfamilienhäusern intensiver als in den Einzelgehöften. Von Handwerkern in Stadt und Land hergestellte sowie im Handel erworbene Möbel des ausgehenden XIX. und des beginnenden XX. Jh. haben sich häufiger in der Nähe ehemaliger Handwerkszentren sowie in den Wohnungen älterer Leute erhalten. Vorzugsweise werden Möbelstücke aufbewahrt, die an denkwürdige Familienereignisse erinnern, z. B. Aussteuerschränke und -kommoden, als Hochzeitsgeschenk dargebrachte Möbel u. dgl. Zum Andenken an verstorbene Eltern werden manchmal ihre Schränke und andere wertvollere Möbelstücke aufbewahrt. Zu einem Akzessorium der Landwohnungen werden Bücherregale und Bücherschränke, Polstermöbel, Schreibtische u. dgl. Immer häufiger werden auch Garnituren, insbesondere Schlaf- und Wohnzimmergarnituren gekauft. Im allgemeinen sind helle Möbel bevorzugt, doch geben Geistesschaffende und Fischersleute häufig dunkel lackierten Möbeln den Vorrang. Die Unterschiede in der Wohnungsausstattung der Land- und Stadtbewohner verringern sich zusehends.

Ein weiteres wichtiger Akzessorium der modernen Landwohnung sind dekorative Elemente — Textilschmuck, Keramik, Holzschnitzereien u. dgl. sowie verschiedenartige Souvenirs. Es sind dies meist anläßlich persönlicher und Familienfeiern erhaltene Geschenke bzw. Ehrenpreise für vorbildliche Arbeit, gesellschaftliche Tätigkeit, sportliche Leistungen u. a. m.

BILDERERLÄUTERUNGEN

- Abb. 1.* Im Jahre 1976 erbautes Einfamilienhaus in Tume, der Zentralsiedlung des Kolchos „Dzimtene“, Rayon Tukums.
- Abb. 2.* Ecke eines Wohnzimmers mit einem Sofa der 20—30er Jahre, Dorfsowjet Palsmane, Rayon Valka, 1973.

- Abb. 3.* Wohnstube mit Möbeln der 50er Jahre, Dorfsowjet Slampe, Rayon Tukums, 1976.
- Abb. 4.* Ecke eines Wohnzimmers mit dekorativen Geweben und Souvenirs, Dorfsowjet Slampe, Rayon Tukums, 1976.

- Abb. 5. Gastzimmer in einem umgebauten alten Wohnhaus, Dorfsowjet Slampe, Rayon Tukums, 1976.
 Abb. 6. Aufbewahrter Aussteuerstuhl vom Anfang des XX. Jh., Dorfsowjet Palsmane, Rayon Valka, 1973.
 Abb. 7. Ecke einer Wohnstube in Jumprava, der Zentralsiedlung des Sowchos „Ogre“, Rayon Ogre, 1977.

- Abb. 8. Teil des Zimmers einer Schülerin, Dorfsowjet Slampe, Rayon Tukums, 1976.
 Abb. 9. Ecke einer Wohnstube, Dorfsowjet Slampe, Rayon Tukums, 1976.

FARBILDER

- Abb. 1. In den 60er Jahren erbaute kommunale Wohnhäuser in Kronauce, der Zentralsiedlung des Kolchos „Tervete“, Rayon Dobele.
 Abb. 2. In den 70er Jahren erbautes Einfamilienhaus in Vārme, der Zentralsiedlung des Kolchos „Vārme“, Rayon Kuldīga.
 Abb. 3. In den 70er Jahren errichtetes kommunales Wohnhaus in

- Jumprava, der Zentralsiedlung des Sowchos „Ogre“, Rayon Ogre.
 Abb. 4. An ein Einfamilienhaus angebaute Veranda in Vārme, 1976.
 Abb. 5. Umgebautes und wohleingerichtetes Einfamilienhaus im Einzelgehöft „Ergļi“, Dorfsowjet Burtnieki, Rayon Valmiera, 1978.

Krājumā lietotie saīsinājumi

AE	— «Arheoloģija un etnogrāfija». Rakstu krājums. Rīga, 1957 —	LPSR ZAV	— Žurnāls «Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vestis». Rīga, 1946 —
BDM	— Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs Rīgā.	LVM E	— Latvijas PSR Vestures muzeja etnogrāfijas nodaļas zinātniskā arhīva materiāli Rīgā.
BDM ZM	— Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja zinātniskā arhīva materiālu fonds Rīgā.	VUB	— V. Kapsuka Viļņas Valsts universitātes zinātniskās bibliotēkas rokrakstu nodaļas materiāli Viļņā.
CZM	— Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja zinātniskā arhīva celtniecības zinātnisko materiālu fonds Rīgā.	APГО	— Krievu ģeogrāfijas biedrības arhīvs Ļeņingradā.
E	— Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Etnogrāfijas sektora zinātniskā arhīva materiāli Rīgā.	Архив АН СССР, Ленинград	— PSRS Zinātņu akadēmijas arhīvs Ļeņingradā.
EIA	— PSRS Zinātņu akadēmijas N. Mikluho-Maklaja Etnogrāfijas institūta zinātniskā arhīva Baltijas ekspedīcijas materiāli Maskavā.	МИА	— Материалы и исследования по археологии СССР. М.—Л., 1940—
LCVVA	— Latvijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs Rīgā.	СЭ	— Žurnāls «Советская этнография». М., 1946—
LPSR CVORA	— Latvijas PSR Centrālais Valsts Oktobra revolūcijas un sociālistiskās celtniecības arhīvs Rīgā.	ЦГИА БССР	— Baltkrievijas PSR Centrālais Valsts vēstures arhīvs Minskā.
		ЦГИА СССР, Ленинград	— PSRS Centrālais Valsts vēstures arhīvs Ļeņingradā.

SATURS

Priekšvārds	5
-----------------------	---

I. LAUKU APMETNES UN CELTNIĒCĪBA FEODĀLISMA UN KAPITĀLISMA PERIODOS

M. Kuplais. Par zemnieku apmetņu veidošanos Piebalgā laikā no 17. gs. līdz 20. gs. sākumam	9
M. Куплайс. О формировании крестьянских поселений в Пиебалге (XVII—начало XX в.)	18
M. Kuplais. Über die Entstehung der bäuerlichen Siedlungen von Piebalga (XVII. Jh.—Beginn des XX. Jh.)	18
I. Priedīte. Lībiešu apmetņu veidošanās Baltijas jūras Kurzemes piekrastē	20
И. Приедите. Формирование ливских поселений на курземском побережье Балтийского моря	29
I. Priedīte. Zur Entwicklungsgeschichte der livischen Siedlungen an der Ostseeküste von Kurzeme	29
S. Cimermanis. Celtnes Latvijā 17. gs. 60. gados (pēc J. R. Šturna ceļojuma albuma skicēm)	30
С. Цимерманис. Строения 60-х годов XVII в. в Латвии (по рисункам путевого альбома И. Р. Штурна)	42
S. Cimermanis. Bauten der 60er Jahre des XVII. Jh. in Lettland (nach dem Reisealbum von J. R. Sturn)	43
L. Dumpe. Kūts pamattīpu attīstība Latvijā līdz 18. gs. beigām	45
Л. Думпе. Развитие основных типов животноводческих построек в Латвии до конца XVIII в.	56
L. Dumpe. Die Entwicklung der Viehstall-Haupttypen in Lettland bis zum Ende des XVIII. Jh.	57
L. Terentjeva. Dzīvojamās mājas Latgalē laikā no 19. gs. otrās puses līdz 20. gs. 30. gadiem	58
Л. Терентьева. Жилище в Латгале во второй половине XIX в.—30-х годах XX в.	72
L. Terentjeva. Wohnhäuser in Latgale von der zweiten Hälfte des XIX. Jh. bis zu den 30er Jahren des XX. Jh.	73
A. Zavarina. Krievu zemnieku dzīvojamās mājas Latgalē (Par etniskās tradīcijas saglabāšanas dzīvojamo māju celtniecībā un iekārtojumā)	76
А. Заварина. Жилище русских старожильческих крестьян в Латгале (К вопросу о сохранности этнической традиции в жилище)	89
A. Zavarina. Das Wohnhaus der alteingesessenen russischen Bevölkerung in Latgale (Zur Frage der Langlebigkeit ethnischer Traditionen auf dem Gebiet der materiellen Kultur)	89
V. Kronis. Namdari Latgalē 19. gs. beigās.	91
В. Кронис. Плотники в Латгале в конце XIX в.	99
V. Kronis. Die Zimmerleute in Latgale am Ende des XIX. Jh.	100

II. LAUKU APMETNES UN DZĪVOKĻI ATTĪSTĪTĀ SOCIĀLISMA PERIODĀ

J. Porietis. Lauku ciematu veidošanas sociālās problēmas Latvijā	103
Я. Поприетис. Социальные проблемы строительства сельских поселков в Латвии	114
J. Porietis. Soziale Aufbauprobleme von Dorfsiedlungen in Lettland	115
S. Cimermanis. Par lauku un pilsētu iedzīvotāju dzīves apstākļu tuvināšanos Latvijas PSR attīstītā sociālisma apstākļos	117
С. Цимерманис. О сближении условий жизни жителей села и города в условиях развитого социализма в Латвийской ССР	139
S. Cimermanis. Über die Annäherung der Wohnverhältnisse der Stadt- und Landbewohner unter den Bedingungen des entwickelten Sozialismus in der Lettischen SSR	141
S. Cimermanis, V. Kronis. Latvijas lauku iedzīvotāju dzīvokļa iekārtojuma attīstības dažādas tendences mūsdienās	144
С. Цимерманис, В. Кронис. Некоторые тенденции развития устройства и убранства квартир сельских жителей Латвии на современном этапе	153
S. Cimermanis, V. Kronis. Einige neuzeitliche Entwicklungstendenzen der Wohnungseinrichtung der Landbewohner Lettlands	154
Krājumā lietotie saīsinājumi	155

Kļūdu labojums

Lpp.	Sleja	Rinda	Iespiests	Jābūt
46.	labā	24. no apakšas	<i>sianai</i>	<i>siana i</i>
74.	„	11. „ „	Bok. 66	Dok. 66
88.	kreisā	29. „ „	c. 262, 263.	c. 223.
90.	labā	17. „ „	Witebsk	Witebsk,
111.	„	14. no augšas	pat 19%	19%
117.	„	1. „ „	<u>S. Cimmermanis</u>	<u>S. Cimmermanis</u>

Arheoloģija un etnogrāfija, XIII

